

ŠIAURĖS
LIETUVOS
KOLEGIJA

NORTHERN
LITHUANIA
COLLEGE

STUDIJOS ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE
STUDIES IN MODERN SOCIETY

Mokslo darbai
Academic Papers

Nr. 5 (1)

Atsakingas redaktorius / Executive Editor

Ieva Bilbokaitė, Šiaurės Lietuvos kolegija (Northern Lithuania College)

Redaktorių kolegija / Editorial Board

Prof. habil dr. Margarita Teresevičienė, Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)

Prof. dr. Jadvyga Čiburienė, Kauno technologijos universitetas (Kaunas University of Technology)

Prof. dr. Laimutė Kardelienė, Utenos kolegija (Utena university of applied sciences)

Prof. dr. Skaidrė Žičkienė, Šiaulių universitetas (Šiauliai University)

Prof. dr. Vilma Žydžiūnaitė, Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)

Doc. dr. Airina Volungevičienė, Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)

Doc. dr. Artūras Blinstrubas, Šiaulių universitetas (Šiauliai University)

Doc. dr. Daiva Mockevičienė, Šiaulių universitetas (Šiauliai University)

Doc. dr. Dariusz Grzegorz Żak, Boleslavo Markovskio prekybos aukštoji mokykla (Boleslaw Markowski Higher School of Commerce)

Doc. dr. Donatas Dervinis, Šiaulių universitetas (Šiauliai University)

Doc. dr. Jolita Vveinhardt, Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University)

Doc. dr. Lukasz Furman, Boleslavo Markovskio prekybos aukštoji mokykla (Boleslaw Markowski Higher School of Commerce)

Doc. dr. Mykolas Dromantas, Šiaurės Lietuvos kolegija (Northern Lithuania College)

Doc. dr. Renata Veršinskienė, Šiaurės Lietuvos kolegija (Northern Lithuania College)

Doc. dr. Tomas Butvilas, Mykolo Romerio universitetas (Mykolas Romeris University)

Doc. dr. Vilma Živilė Jonynienė, Mykolo Romerio universitetas (Mykolas Romeris University)

Doc. dr. Witold Furman, Krokuvos ekonomikos universitetas (Cracow University of Economics)

Mokslinis leidinys „Studijos šiuolaikinėje visuomenėje“ leidžiamas nuo 2010 metų, jis yra įtrauktas į Lietuvos mokslinių periodinių leidinių sąrašą, publikuojamas tarptautinėse EBSCO Publishing Education Research Complete ir Index Copernicus duomenų bazėse.

Straipsnių rinkinys leidžiamas 1 kartą per metus. Straipsniai recenzuojami ir spausdinami lietuvių, anglų kalbomis.

The scientific publication “Studies in Modern Society” has been published since 2010 and it is added to the list of Lithuanian scientific periodical publications and included into the international EBSCO Publishing Education Research Complete and Index Copernicus databases.

The collection of articles is published once a year. All the articles are reviewed and published in Lithuanian and English.

Redakcijos adresas:

VšĮ Šiaurės Lietuvos kolegija
Tilžės g. 22, LT-78243 Šiauliai
Tel./faks. +370 41 52 51 00
El. p. bilbokaite.ieva@slk.lt
<http://www.slk.lt>

Address:

Northern Lithuania College
Tilžės st. 22, 78243 Šiauliai, Lithuania
Tel./Fax: + 370 41 525 100
E-mail: bilbokaite.ieva@slk.lt
<http://www.slk.lt>

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi ar kitaip platinami be leidėjo sutikimo.

All rights of the publication are reserved. No reproduction, copy or transmission of this publication may be made without publisher's permission.

© Šiaurės Lietuvos kolegija, 2014
ISSN 2029-431X

TURINYS

ŠIANDIENINĖS AUKŠTOJO MOKSLO TENDENCIJOS IR PERSPEKTYVOS	7
Jūratė Butvilienė, Tomas Butvilas. NEFORMALUSIS SUAUGUSIŲJŲ ŠVIETIMAS: STRUKTŪRINIO FUNKCIONALIZMO IR SOCIALINIO KONFLIKTO TEORIJŲ PERSPEKTYVA	9
Vitalija Gerikienė, Eslanda Mockevičienė. STUDENTŲ POŽIŪRIO Į PASIRINKTĄ PROFESIJĄ SAŠAJOS SU SUBJEKTYVIU SVEIKATOS VERTINIMU	17
Benas Gudiničius, Onutė Raščiuvienė. SOCIALINIO DARBO STUDIJŲ PROGRAMOS STUDENTŲ MOKYMOŠI IŠ PATIRTIES PROCESAS: SIEKIAI, ĮGYTOS PATIRTYS IR ĮVEIKOS	24
Asta Mažionienė, Vilma Prancevičiūtė. STUDENTŲ SAVARANKIŠKO DARBO BRUOŽAI ŠIUOLAIKINĖSE AUKŠTOJO MOKSLO STUDIJOSE	33
Marcellus Mbah. UNIVERSITETO ĮSIJUNGIMAS Į VIETOS BENDRUOMENĘ: TIRIANT STRATEGINES SAŠAJAS DĖL BENDRUOMENĖS BALSŲ UŽFIKSAVIMO IR MAKSIMIZAVIMO	42
Rasa Pocevičienė. MOKYMOŠI MOKYTIS KOMPETENCIJA KAIP BŪTINA STUDENTŲ SAVARANKIŠKO DARBO KOKYBĖS SAŠYGA	52
Šarūnas Toleikis, Tomas Butvilas. STUDENTŲ NUOMONĖS SVARBA AUKŠTOJO MOKSLO KOKYBĖS UŽTIKRINIMO PROCESUOSE	61
Vilma Žydzūnaitė, Aušra Rutkienė. KONEKTYVIZMAS, KAIP TECHNOLOGIJOMIS GRĮŠTO MOKYMOŠI TEORINĖ DIMENSIJA: KONCEPCINIAI SVARSTYMAI	69
BESIMOKANTI IR ATSINAUJINANTI VISUOMENĖ	81
Laimutė Bobrova, Lauras Grajauskas, Danguolė Razmaitė. AKADEMINIO JAUNIMO SVEIKATOS KULTŪROS ĮPROČIŲ RAIŠKA AMŽIAUS IR LYTIES SKIRTUMŲ ASPEKTU ..	83
Małgorzata Mikłosz, Teresa Piecuch, Elżbieta Szczygieł. MIGRACIJOS PROCESAI IR TARPKULTŪRINĖS VADYBOS POREIKIS EUROPOS ŠALIŲ PAVYZDŽIU	91
Jurgita Smilgienė, Erika Masiliauskienė, Rasa Pivotytė. PEDAGOGŲ ĮGYTŲ ŽINIŲ IR GEBĖJIMŲ VERTINIMO BEI PRIPAŽINIMO POREIKIO ANALIZĖ, KAIP VIENAS IŠ IKIMOKYKLINIO UGDYMO PASLAUGŲ KOKYBĖ UŽTIKRINANČIŲ VEIKSNIŲ (LIETUVOS ATVEJIS)	101
Saulius Vaivada. SAVIUGDOS, KAIP ASMENYBĖS SAVIKŪROS PROCESO, ĮPRASMINIMAS HUMANIZMO KONCEPCIJOJE	112
TECHNOLOGINĖS NAUJOVĖS MOKYMOŠI PROCESĖ	117
Sinan Aydin. TECHNOLOGIJŲ VAIDMUO MOKANT LINIJINĖS ALGEBROS	119
Liudvikas Kaklauskas, Ilona Rathosi. ŠIAULIŲ MIESTO BELAIDŽIŲ TINKLŲ SAUGOS TYRIMAS	131

Liudvikas Kaklasukas, Danutė Kaklauskienė. STUDIJAVIMO YPATUMŲ VIRTUALIOJE MOKYMO APLINKOJE TYRIMAS DUOMENŲ TIRYBOS METODAIS 138

Albertas Pincevičius, Svajonė Bekešienė. „MAPLE“ PANAUDOJIMAS DĖSTANT MATEMATIKĄ SOCIALINIŲ MOKSLŲ SPECIALYBIŲ STUDENTAMS..... 149

Arūnas Pranaitis, Gerda Ivanickienė. ELEKTRONINĖS VALDŽIOS PASLAUGŲ PRIEINAMUMAS UTENOS RAJONO GYVENTOJAMS 157

ŽMOGAUS TEISĖS ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE..... 165

Violeta Kiurienė. VIEŠOJO VALDYMO POKYČIAI IR JŲ ĮTAKA VIETOS SAVIVALDAI 167

Eglė Šimkevičienė. NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO SUTARTINIUOSE SANTYKIUOSE YPATUMAI..... 175

Dalius Vaičiulis. NUOTOLINIO DARBO SUTARTIES KAIP LANKSTAUS DARBO ORGANIZAVIMO FORMOS ASPEKTAI..... 183

VADYBINIAI IR EKONOMINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS ŠIUOLAIKINĘ VISUOMENĘ 189

Daiva Beržinskienė, Kristina Matuzevičiūtė. INTEGRACIJOS Į DARBO RINKĄ DIDINIMAS VERTINANT VERSLO SEKTORIAUS LŪKESČIUS 191

Toma Jakaitytė, Jūratė Marcišauskienė. LIETUVOS, LATVIJOS, LENKIJOS DRAUDIMO RINKOS RODIKLIŲ POKYČIUS SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ ANALIZĖ..... 201

Kristina Kuprytė, Teodoras Tamošiūnas. KULTŪRINIŲ, ETNINIŲ RENGINIŲ VADYBOS EDUKACINIS ASPEKTAS TARPTAUTINIAME KONTEKSTE..... 213

Mantautas Račkauskas, Vytautas Liesionis. SOCIALINIŲ VALSTYBĖS IŠLAIDŲ PRODUKTYVUMO VERTINIMAS..... 222

Vilma Tamulienė, Oksana Čelombijava. KOMUNIKACIJŲ PRIEMONIŲ TAIKYMAS JAUNIMO SEGMENTUI LAISVALAIKIO IR PRAMOGŲ VERSLE..... 234

CONTENTS

TRIENDS AND PERSPECTIVES OF TODAY'S HIGHER EDUCATION	7
Jurate Butviliene, Tomas Butvilas. NON-FORMAL ADULT EDUCATION: PERSPECTIVES OF STRUCTURAL FUNCTIONALISM AND SOCIAL CONFLICT THEORIES	9
Vitalija Gerikiene, Eslanda Mockevičiene. CONNECTION BETWEEN STUDENTS' ATTITUDE TOWARDS THE CHOSEN PROFESSION AND THE SUBJECTIVE HEALTH EVALUATION..	17
Benas Gudinačius, Onutė Rasciuvienė. SOCIAL WORK STUDY PROGRAM STUDENTS' LEARNING FROM EXPERIENCE PROCESS: ASPIRATIONS, ACQUIRED EXPERIENCES AND OVERCOMES	24
Asta Mazionienė, Vilma Pranckevičiūtė. STUDENT SELF-EMPLOYMENT FEATURES IN MODERN HIGHER EDUCATION STUDIES	33
Marcellus Mbah. CONNECTING THE UNIVERSITY WITH THE LOCAL COMMUNITY: EXPLORING STRATEGIC LINKS FOR CAPTURING AND MAXIMISING COMMUNITY VOICES.	42
Rasa Pocevičienė. COMPETENCE OF LEARNING TO LEARN AS THE NECESSARY CONDITION FOR QUALITY OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK	52
Sarunas Toleikis, Tomas Butvilas. THE IMPORTANCE OF STUDENTS' FEEDBACK WITHIN PROCESSES OF ASSURING HIGHER EDUCATION QUALITY	61
Vilma Zydziunaite, Ausra Rutkiene. CONNECTIVISM, AS THEORETICAL DIMENSION OF TECHNOLOGY ENHANCED LEARNING: CONCEPTUAL CONSIDERATIONS.....	69
LEARNING AND RENEWABLE SOCIETY.....	81
Laimute Bobrova, Lauras Grajauskas, Danguole Razmaite. EXPRESSION OF ACADEMIC YOUTH'S HEALTH CULTURE HABITS IN THE ASPECTS OF THE AGE AND SEX DIFFERENCES	83
Malgorzata Miklosz, Teresa Piecuch, Elżbieta Szczygieł. MIGRATION PROCESSES AND THE NEED FOR INTERCULTURAL MANAGEMENT ILLUSTRATED WITH AN EXAMPLE OF THE SELECTED EUROPEAN COUNTRIES	91
Jurgita Smilgienė, Erika Masiliauskiene, Rasa Pivolyte. THE ANALYSIS OF THE EVALUATION AND RECOGNITION DEMAND FOR THE ACQUIRED KNOWLEDGE AND SKILLS OF THE EDUCATORS AS ONE OF THE FACTORS THAT SECURE THE QUALITY OF THE PRESCHOOL EDUCATION SERVICES (A CASE OF LITHUANIA)	101
Saulius Vaivada. THE MEANINGFULNESS OF SELF-EDUCATION AS A PROCESS OF PERSONALITY SELF-CREATION AT THE CONCEPTION OF HUMANISM	112
TECHNOLOGICAL INNOVATION IN LEARNING PROCESS.....	117
Sinan Aydin. THE ROLE OF TECHNOLOGY IN THE TEACHING LINEAR ALGEBRA TECHNOLOGIJŲ VAIDMUO MOKANT LINIJINĖS ALGEBROS.....	119

Liudvikas Kaklauskas, Iona Rathosi. ŠIAULIAI CITY WIRELESS NETWORK SECURITY RESEARCH	131
Liudvikas Kaklasukas, Danute Kaklauskienė. STUDYING PECULIARITIES IN VIRTUAL TRAINING ENVIRONMENT	138
Albertas Pincevicius, Svajonė Bekesienė. TEACHING MATHEMATICS TO SOCIAL SCIENCE STUDENTS APPLYING MAPLE PACKAGE	149
Arunas Pranaitis, Gerda Ivanickienė. ACCESSIBILITY OF E-SERVICES TO THE CITIZEN OF UTENA AREA	157
HUMAN RIGHTS IN MODERN SOCIETY	165
Violeta Kiuriene. THE CHANGES OF PUBLIC GOVERNANCE AND THEIR IMPACT ON LOCAL SELF-GOVERNMENT	167
Eglė Simkevičienė. NON-PECUNIARY DAMAGE PECULIARITIES IN CONTRACTUAL RELATIONS	175
Dalius Vaiciulis. ASPECTS OF DISTANCE WORK CONTRACT AS FLEXIBLE WORK ORGANIZING FORM	183
MANAGERIAL AND ECONOMIC FACTORS AFFECTING MODERN SOCIETY	189
Daiva Berzinskiene, Kristina Matuzeviciute. INCREASE OF INTEGRATION INTO LABOUR MARKET ASSESSING BUSINESS SECTOR NEEDS	191
Toma Jakaiyte, Jurate Marcisauskiene. ANALYSIS OF FACTORS DETERMINING CHANGES IN LITHUANIAN, LATVIAN, POLISH INSURANCE MARKET RATES	201
Kristina Kupryte, Teodoras Tamosiunas. THE EDUCATIONAL ASPECT OF CULTURAL AND ETHNIC EVENTS MANAGEMENT IN THE INTERNATIONAL CONTEXT	213
Mantautas Rackauskas, Vytautas Liesionis. EVALUATION OF GOVERNMENT SOCIAL EXPENDITURE	222
Vilma Tamuliene, Oksana Celombijava. COMMUNICATION TOOLS IN THE YOUTH SEGMENT OF THE LEISURE AND ENTERTAINMENT BUSINESS	234

**ŠIANDIENOS AUKŠTOJO MOKSLO TENDENCIJOS IR
PERSPEKTYVOS**

**TRENDS AND PERSPECTIVES OF TODAY'S HIGHER
EDUCATION**

NEFORMALUSIS SUAUGUSIŲJŲ ŠVIETIMAS: *STRUKTŪRINIO FUNKCIONALIZMO IR SOCIALINIO KONFLIKTO TEORIJŲ PERSPEKTYVA*

Jūratė Butvilienė

Vilniaus verslo kolegija

Tomas Butvilas

Mykolo Romerio universitetas

Anotacija. Straipsnyje teoriniu lygmeniu aptariamos neformaliojo suaugusiųjų švietimo aktualijos, o taip pat ir kai kurios ryškesnės sociologijos mokyklų – struktūrinio funkcionalizmo bei socialinio konflikto – išvalgos. Būtent šių pasirinktų teorijų fone buvo aptariami šie suaugusiųjų mokymosi aspektai: a) žinių svarba individo socializavimosi procese bei jo / jos tinkamo funkcionavimo socialinėje realybėje, atliepiant jungiamąsias visuomenines vertybes tiek instituciniu/organizaciniu, tiek ir asmeninio apsisprendimo dalyvauti lygmenimis; b) skirtingų socialinių grupių turima galia, ekonominio statuso bei jų marginalizacijos/stratifikacijos pasireiškimo, sprendžiant konflikto ir konsensuso, kaip esminių kiekvienos visuomenės sudedamųjų dalių, santykį; c) žinių ir kompetencijų – žmogiškojo kapitalo – vaidmens išryškėjimas rinkos ekonomikoje bei šių švietimo produktų ekonominės vertės išraiška, apimant švietimo vartojimo, investicijų į švietimą ir atsiperkamumo konceptus. Pasirinktas pagrindinis tyrimo metodas – mokslinės literatūros analizė, lyginimas ir interpretavimas.

Pagrindiniai žodžiai: neformalusis suaugusiųjų švietimas, mokymasis visą gyvenimą, socialinė stratifikacija ir konfliktas, mokymosi nauda žinių visuomenėje.

Ivadas

Neformalusis suaugusiųjų švietimas Europoje yra pripažinta tiek švietimo sociologijos, tiek ir edukacinė sritis, kurio esminė *paskirtis* yra, viena vertus, *skatinti asmenybės tobulėjimą ir aktyvų pilietiškumą* bei *padėti spręsti žmonių integravimosi į darbo rinką problemas*; kita vertus – *užtikrinti ir individo socializacijos procesų palankumą* (Knowles, 1990; Žemaitaitytė, 2003, 2007; Augustinaitis, 2004, 2010; Barros, 2012; Jovaiša, 2012; Colletta, 1996). Taip pat ir Lietuvoje siekiama atliepti šią europinę neformaliojo suaugusiųjų švietimo dimensiją – per kompetencijų ugdymą formuoti asmenį, gebantį tapti aktyviu visuomenės nariu, sėkmingai veikiančiu visuomenėje, padedančiu tenkinti pažinimo, lavinimosi ir saviraiškos poreikius¹. Tačiau mūsų šalyje *neformaliajam suaugusiųjų švietimui* kol kas sunku pilnavertiškai išsivirti edukacinėje erdvėje, nes iki šiol nėra pilnai nusistovėjusi *vieninga praktika /tradicija*, kurios pagrindu vyksta neformaliojo suaugusiųjų švietimo rezultatų įvertinimas ir/ar kiti administraciniai procesai². Nors šiuo požiūriu paminėtinas itin reikšmingas šalies mastu įgyvendinamas projektas „*Neformaliojo suaugusiųjų švietimo sistemoje įgytų kompetencijų formalizavimas Lietuvos aukštojo mokslo institucijose*“³. Projektu, iki 2014 m. gegužės mėn., siekiama parengti ir įgyvendinti neformaliojo būdu įgytų kompetencijų formalizavimo aukštajame moksle sistemą, *derančią tarpusavyje*, nes neformaliojo suaugusiųjų švietimo sistemoje įgytų kompetencijų vertinimas ir pripažinimas skatina kelti asmenų kompetentingumą darbo rinkoje ir stiprinti karjeros pozicijas; taip pat leidžia didinti žmogiškųjų išteklių potencialą, sudaro galimybę plėtoti asmeninius bei profesinius gebėjimus (LR *Valstybės kontrolė*, 2013; Stasiūnaitienė ir kt., 2010; Burkšaitienė, Šliogerienė, 2010, 2012).

¹ Neformaliojo suaugusiųjų švietimo įstatymas (1998). Interaktyvus:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=60192&p_query=&p_tr2= [žiūrėta 2011-08-13].

² Pažymėtina, kad neformaliojo ir savaiminio mokymosi pripažinimo, vertinimo bei identifikavimo mechanizmai teoriniu lygmeniu yra pagrįsti, tačiau praktiniu aspektu – dar kuriami, o įgyvendinama ne visose šalies aukštosiose mokyklose ir daugeliu atvejų tik atskirų ES finansuojamų projektų rėmuose, kurių bendra vertė 2004-2012 m. sudarė 7,6 mln. Lt. (LR *Valstybės kontrolė*, 2013; Žemaitaitytė ir kt., 2003; Stasiūnaitienė ir kt., 2010; Burkšaitienė, Šliogerienė, 2010, 2012; Jovaiša, 2012; *Neformaliojo suaugusiųjų švietimo sistemoje įgytų kompetencijų formalizavimas Lietuvos aukštojo mokslo institucijose 2007-2013 m.*).

³ *Neformaliojo suaugusiųjų švietimo sistemoje įgytų kompetencijų formalizavimas Lietuvos aukštojo mokslo institucijose*. Interaktyvus: <http://www.esparama.lt/projektas?id=32683&pgsz=10> [žiūrėta 2014-01-03].

Tiek ankstesnėse Lietuvos švietimo plėtotės strateginių nuostatų 2003–2012 metams gairėse⁴, tiek ir naujai LR Seimo patvirtintoje (2013-12-23) Valstybinėje švietimo 2013-2022 metų strategijoje⁵ teigiama, kad yra siekiama visų švietimo lygmenų jungimo, užtikrinančio švietimo sistemos prieinamumą, tęstinumą ir nuoseklumą, sykiu paverčiant Lietuvos švietimą tvariu pagrindu veržiam ir savarankiškam žmogui, atsakingai ir solidariai kuriančiam savo, valstybės ir pasaulio ateitį.

Tuo tarpu, analizuojant *formaliojo ir neformaliojo švietimo sąveiką*, yra nurodoma, kad neformaliojo švietimo programos metu įgyta kompetencija gali būti pripažįstama kaip formaliojo švietimo dalis (*Neformaliojo suaugusiųjų švietimo įstatymas*, 1998). *Formalusis švietimas* daugiau suteikia žmonėms akredituotą kompetencijų paketą, kuris reikalingas tolimesnei karjerai, o *neformalusis* – dėl savo socialinio ir patyriminio pobūdžio – suteikia kompetencijas, kurios leidžia žmonėms įsitraukti į bendruomenės gyvenimą, padeda suprasti darnaus bendro gyvenimo principus ir taisykles, plėtoti asmeninius gebėjimus atsakingai apsispręsti ir veikti sudėtingame šiandienos pasaulyje, ugdyti pagarbą tradicinėms gimtojo krašto ir pasaulio kultūros vertybėms (Smith, 2002; Knowles, 1990). Taigi neformaliojo švietimo dėka įgytos kompetencijos padeda sėkmingiau įsitvirtinti darbo rinkoje (Colletta, 1996; Žemaitaitytė ir kt., 2003). Vadinasi, neformaliojo suaugusiųjų švietimo sritis savo paskirtimi daugeliu atvejų pasitarnauja užtikrindama individams formaliojo švietimo prieinamumą skirtingais lygmenimis.

Šioje vietoje išskirtinas būtų *struktūralistų* (Giddens, Pierson, 1998 ir kt.) požiūris, kurių teigimu, švietimas atlieka itin reikšmingą vaidmenį, ypač ekonomine prasme, nes išsilavinęs asmuo daugiau geba „išgyventi“ ir klestėti kintančiame bei aktyviame pasaulyje nei tas, kurio išsilavinimas žemesnis (Giddens, Pierson, 1998, p. 165). Be to, švietimas, kaip reikšmingas socializavimosi veiksnys ir visuomenės kontrolės mechanizmas, neretai yra identifikuojamas ir kaip tam tikras instrumentas socialinės *stratifikacijos* apraiškų požiūriu, mat kai kuriais atvejais išsilavinimas lemia: a) asmens patekimo į darbo rinką sėkmę arba jo / jos iškritimą iš šios rinkos; b) karjeros nutraukimą arba karjeros susigrąžinimo būdus, ypač skirtingų amžiaus grupių atžvilgiu; c) takoskyrą tarp moterų ir vyrų įsidarbinimo bei užimamų pareigų; d) vyrų tapatinimąsi su turimomis atsakomybėmis šeimoje ir moterų, auginančių vaikus, karjeros išlaikymo galimybes bei kt. (Giddens, Pierson, 1998; Giddens pagal Craib, 2011).

Taigi neformaliojo suaugusiųjų švietimo svarba Lietuvoje yra suvokiama bei identifikuojamos tam tikros priimamų politinių sprendimų ir švietimo realijų sankirtos problemos, bet valstybės vaidmuo šioje srityje daugiausiai apsiriboja vien teisiniu reguliavimu ir finansinėmis intervencijomis⁶ pavienėse neformaliojo švietimo srityse, daugiau pabrėžiant asmens integravimąsi į darbo rinkos pasaulį nei individualaus augimo poreikio tenkinimą (*Neformaliojo suaugusiųjų švietimo plėtra Lietuvoje: finansavimo alternatyvų analizė*, 2007; Žemaitaitytė ir kt., 2003; Žemaitaitytė, 2007; Kuncaitis, 2009 ir kt.). Šią situaciją patvirtina ir LR Valstybės kontrolė, atlikusi neformaliojo suaugusiųjų švietimo plėtos auditą⁷ (2013), teigianti, kad šalies mastu nėra tiriami neformaliojo suaugusiųjų švietimo poreikiai bei nustatyti finansavimo prioritetai ir principai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti neformalųjį suaugusiųjų švietimą *struktūrinio funkcionalizmo* ir *socialinio konflikto* teorijų kontekste.

Pagrindiniu darbo **metodu** pasirinkta mokslinės literatūros analizė ir lyginimas.

Švietimas struktūrinio funkcionalizmo požiūriu

Švietimas plačiąja prasme gali būti apibūdinamas kaip individo socializacijos proceso reikšminga dalis, kurią sudaro žinių įsisavinimas ir tam tikrų gebėjimų įgijimas. Taip pat šiame socializavimosi procese formuojamos ir vertybinės orientacijos, leidžiančios asmeniui skirtinguose gyvenimo etapuose

⁴ Lietuvos švietimo plėtotės strateginių nuostatų 2003–2012 metams gairės. Interaktyvus: http://www.smm.lt/uploads/documents/Veikla_strategija/2003_2012_metu_Valstybin_%20svietimo_strategija/svietimo_gaires.pdf [žiūrėta 2009-10-03].

⁵ Valstybinė švietimo strategija 2013–2022 m.: tikslai, problemos, tobulinimo kryptys. Interaktyvus: <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2012/12/svietimo-strategija.pdf> [žiūrėta 2014-01-04].

⁶ Štai 2013 m. balandžio 18 d. LR švietimo ir mokslo ministro įsakymu (Nr. V-309) dėl Neformaliojo suaugusiųjų švietimo finansavimo sąlygų taip pat nurodoma, kad „neformaliojo suaugusiųjų švietimo 2013 m. tema – darbo rinkos aktualijas atitinkantis aukštos profesinės kvalifikacijos specialistų kvalifikacijos tobulinimas, papildomų profesinių kompetencijų įgijimas“ – interaktyvus: [www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2013-04-18-V-309\(2\).doc](http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2013-04-18-V-309(2).doc) [žiūrėta 2013-04-29].

⁷ Neformaliojo suaugusiųjų švietimo plėtos auditas. (2013). LR Valstybės kontrolė. Vilnius. Interaktyvus: http://www.vkontrole.lt/auditas_ataskaitos_grupes.aspx?id=4 [žiūrėta 2013-12-03].

tinkamai funkcionuoti jį supančioje ir nuolat kuriamoje socialinėje tikrovėje (Haralambos et al., 2008). Taigi vertinant holistiniu požiūriu, švietimas socializuoja žmones bendrai juos jungiančiomis visuomenės vertybėmis (Meighan et al., 2007; Matulionis, 2004 ir kt.). Visa tai veda prie švietimo sistemos, kaip svarbaus individų atrankos mechanizmo, leidžiančio nustatyti kiekvieno asmens netolimos ateities vaidmenį sociume, traktuotės formavimosi, išryškinant jau kai kuriuos ir socialinės stratifikacijos aspektus (Parsons, Davis, Moore pagal Haralambos et al., 2008).

Švietimo sociologai (Meighan et al., 2007; Parsons, 1961; Davis ir Moore, 1967 pagal Haralambos et al., 2008; Todd, 2008; Matulionis, 2004 ir kt.) *struktūrinio funkcionalizmo* fone telkia dėmesį į viešųjų institucijų ir asmeninio patyrimo svarbos išryškinimą suaugusiųjų švietimo raidoje. Būtent funkcionalistiniai tyrimai mėgina atsakyti į šiuos klausimus:

- ✓ *kokias funkcijas atlieka švietimas visuomenei, kaip visumai?*
- ✓ *kokie egzistuoja funkciniai ryšiai tarp švietimo ir kitų socialinių sistemų?*

Kaip tik jau nuo E. Durkheim (XX a. pr.) laikų švietimas suprantamas kaip visuomenės vertybių ir normų perdavėjas (pagal Haralambos et al., 2008). Tuo tarpu, T. Parsons (1961) įtvirtino funkcionalistų požiūrį į švietimą, teigdamas, kad švietimas veikia kaip tarpininkė tarp pirminės individo socializacijos šeimoje ir visuomenės kaip visumos ruošiant asmenis tinkamai priimti socialinius vaidmenims. Kalbant apie švietimo ir visuomenės, kaip visumos, ryšį, išskirtina būtų vieno iš Frankfurto mokyklos pagrindinių socialinės tikrovės tyrėjų J. Habermas (1984, 1987) *komunikacinio veiksmo* teorija, kurioje vystomas normatyviškai reguliuojamo veiksmo modelis, siejamas ne su pavieniais veikėjais, kurie priešpriešinami kitiems veikėjams, bet su socialinės grupės nariais, kurie puoselėja bendras vertybes; normos išreiškia pritarimą, įgyjamą socialinėje grupėje (pagal Bernstein, 1995). Šiuo aspektu J. Habermas išvystytai teorijai apie socialinių grupių įtaką individo sociokultūrinei raidai iš dalies būtų artima ir *socialinio konstruktivizmo* teorija, nurodanti, kad švietimas – tai socialinis veiksmas, kurio esminiai komponentai yra kiti žmonės, sąveika su jais bei kultūrinis kontekstas (Palincsar, 1998; Gredler, 1997 ir kt.). Pabrėžiama, jog be socialinės sąveikos su kitais žmonėmis, kurie yra daugiau išsilavinę, yra neįmanoma perimti socialiai prasmingų simbolių reikšmės bei mokytis jų tinkamo panaudojimo savo gyvenime (Gredler, 1997; Wertsch, 1991 ir kt.). Taigi sąveika su aplinkiniais – socialinės grupės nariais – yra viena svarbiausių švietimo procesų dalių.

Kita vertus, K. Davis ir W. E. Moore (1967), iš dalies kaip ir R. Dahrendorf (1996), švietimo sistemą daugiau siejo su *socialinės stratifikacijos* sistema. Jų manymu, tai mechanizmas, leidžiantis talentingiems ir išskirtiniams visuomenės nariams siekti tam tikrų pozicijų, kurios funkciškai svarbios visuomenei. Tokiu būdu tiek formalusis, tiek ir neformalusis švietimas atlieka tam tikrą atrankos funkciją, leidžiančią suskirstyti žmones pagal skirtingus statusus ir jų turimus sugebėjimus (pagal Haralambos et al., 2008).

Šioje vietoje išskirtinos kelios struktūrinio funkcionalizmo ideologinės pozicijos, kurių esminis vyksančių švietimo procesų analizės siekis – parodyti švietimo indėlį palaikant ir vystant egzistuojančias socialines sistemas. Kitaip tariant, išlaikant socialinį solidarumą ir visuomenės vientisumą perduodant nusistovėjusias normas bei vertybes (Durkheim pagal Cotterrell, 2010; Haralambos et al., 2008). *Durkheimiškoje* tradicijoje⁸, kaip nurodo D. Lockwood (1992), šis socialinis vieningumas / solidarumas įmanomas tada, kai jaučiamas asmens įsipareigojimas visuomenei, išgyvenamas priklausymo jausmas ir suvokiama, kad socialinis vienetas yra kur kas svarbesnis už paskirą individą. E. Durkheim kaip tik ir nurodo, kad šie socialinio solidarumo elementai daugeliu atveju yra formuojami bei palaikomi švietimo dėka (pagal Cotterrell, 2010). Būtent švietimas ir padeda atrasti ryšius tarp sociumo ir individo, o sykiu atlieka tas individo formavimo funkcijas, kurių nepajėgi realizuoti šeima ar bendraamžių grupės.

Kaip pažymi E. Durkheim, šeimos ryšiai siejami giminystės principu, ryšiai su bendraamžiais – asmeninio pasirinkimo principu; tuo tarpu, ryšiai su sociumu nesiejami nei vienu iš minėtų principų, todėl asmeniui itin svarbu atrasti tinkamus ryšius su jį supančia visuomene nesiremiant giminystės ar draugystės principais. Švietimas kaip tik ir sukuria tokias galimybes bei kontekstus, leidžiančius asmeniui socialinių taisyklių rėmuose modeliuoti egzistuojančiomis socialinėmis sistemomis ir tapti aktyviu jas kuriančiu / rekonstruojančiu subjektu (pagal Haralambos et al., 2008).

Taigi E. Durkheim savo pasirinkta metodologija siekė atsiriboti nuo psichologijos, tvirtindamas, kad socialiniai faktai skiriasi nuo psichologinių tuo, kad yra ne vidiniai, o išoriniai ir darantys svarbią įtaką individams. Taip buvo siekiama parodyti ir švietimo pranašumą, lyginant su tuo metu vyravusiais

⁸ Beje, E. Durkheim (1922) buvo vienas iš pirmųjų savo darbuose apie sociologiją ir švietimą, bandžiusių švietimo praktiką interpretuoti sociologinėje perspektyvoje, ypač kalbant apie suaugusiųjų švietimo procesus (pagal Jain, 2005).

ekonominio naudingumo / utilitarizmo principais (pagal Cotterrell, 2010). Tokiu būdu E. Durkheim išryškino *socialinės aplinkos* veiksnių svarbą, atskleisdamas, kad utilitarizmo apibrėžiamas abstraktusis egoistinės naudos, racionalaus apskaičiavimo principas ne visuomet galioja ar sukuria planuojamą naudą bei malonumą (Lockwood, 1992; Cotterrell, 2010).

E. Durkheim vienas iš pasekėjų – D. Hargreaves (1985) – taip pat kritikuoja švietimą, ypač šiuo metu pastebimas ypatingas dėmesys individui, o ne jo / jos pareigoms ir atsakomybėms prieš kitus visuomenės narius. Be to, autorius nurodo, kad švietimas neretai yra nepajėgus formuoti asmens savigarbą ir priklausymo grupei jausmus, todėl dažnai stebimi atvejai, kuomet paskiri individai protestuoja visuomenės kuriamoms normoms bei diegiamų vertybių sistemoms, nes tokios prieštaravimo manieros atsinešamos jau iš ankstesnių patirčių, – kai dar buvo mokomasi bendrojo ugdymo mokyklų lygmeniu. Šios problemos, anot D. Hargreaves (1985), galėtų būti sprendžiamos, jei didesnis dėmesys būtų telkiamas ties visuomenės vaidmens išryškiniu individualiui.

Kiek prieštaraujant E. Durkheim bei D. Hargreaves socialinės struktūros bei solidarumo sampratų tradicijai, A. Giddens (2005) savo *struktūrizacijos teorijoje* nurodo, kad visi socialiniai veiksmai (įskaitant ir mokymosi procesus) įtraukia struktūrą ir sykiu visos struktūros įtraukia socialinį veiksma. Veikdami kaip aktoriai, žmonės dalyvauja socialinėse praktikose, per kurias gimsta struktūra. Šioje struktūrizacijos teorijos plotmėje yra apimami individualių žmonių veiksmai, kurie linkę pasikartoti, o tai įmanoma tik socialinėse sąveikose, kai veiksnių agentai atkuria sisteminius požymius pasitelkdami įvairius savo įpročių, praktinės sąmonės ir refleksyvumo gebėjimus (Giddens, Pierson, 1998; Giddens, 2005). Kitaip tariant, A. Giddens (2005) apibrėžiama socialinė struktūra nėra ta pati socialinė struktūra, kurią nurodė E. Durkheim, akcentuodamas visišką socialinių faktų objektyvumą (Durkheim pagal Haralambos et al., 2008). A. Giddens (2005) teigimu, tyrinėjant, ypač švietimo svarbą visuomenei, susiduriama su iš anksto interpretuojamu pasauliu, palaikomu aktyviomis jo narių pastangomis. Tokiu būdu struktūra nebėra išoriškai prieinama individui, ji egzistuoja pačioje veikėjų įgyvendinamoje veikloje, nes daugiau atsižvelgiama į socialinės sistemos atkūrimą sykiu neužgožiant paprasto veikėjo ir tokiu būdu bandant paaiškinti, kaip yra atkuriamas ir pertvarkomas socialinė sistema pasitelkiant individualių veiksmų *rutiną*⁹ (Giddens, 2005; Giddens pagal Craib, 2011).

Apibendrinant galima teigti, kad *struktūrinis funkcionalizmas* išskiria švietimo naudos ir patiriamo tam tikro individualaus pasitenkinimo gaunamomis švietimo paslaugomis aspektus. Kitais žodžiais, parodoma tiek žmogiškojo, tiek ir socialinio kapitalo tarpusavio sąveika bei kokias funkcijas atlieka švietimas egzistuojančių socialinių struktūrų požiūriu. Tokiu būdu švietimo sistema atliepia visuomenės stabilumo užtikrinimo funkciją, nes nuolat kintančioje visuomenėje išskyla nemažai iššūkių, kuriuos galima priimti tik nuolat tobulėjant: individas, įgijęs tinkamą išsilavinimą, gali sėkmingai konkuruoti darbo rinkoje ir taip užtikrinti savo gerovę tiek dabar, tiek ir ateityje. Kadangi reikalavimai kompetencijoms nuolat kinta, todėl išryškėja nuolatinio žinių atnaujinimo poreikis, kurio patenkinimas gali būti užtikrinamas tik dalyvaujant mokymosi visą gyvenimą procesuose.

Socialinio konflikto teorijos interpretacija besimokančiųjų atžvilgiu

Bendriausia prasme socialinio konflikto teorija švietimo sistemą analizuoja galios, ekonominio statuso ir socialinių grupių marginalizacijos aspektais (Edward, 1997; Banks, 1984 ir kt.). Pripažįstama, kaip nurodo R. Dahrendorf (1990, 1996), kad visuomenė negali egzistuoti be dviejų veiksnių – *konflikto* ir *konsensuso*, kurie yra kiekvienos visuomenės svarbiausios sudėtinės dalys. Būtent visos didžiosios organizacijos savo veikimą grindžia valdžios pasiskirstymu: žmonės, turintys valdžią, įvairiomis priemonėmis (daugiausiai prievartinėmis) siekia naudos iš žmonių, turinčių mažesnę valdžią. Kadangi valdžios ir autoriteto persikirstymo galimybės yra nedidelės, todėl bet kurios visuomenės nariai nuolat kovoja dėl valdžios persikirstymo. Šiuo požiūriu ir švietimas matomas kaip instrumentas, mažinantis konfliktines situacijas tarp skirtingų visuomenės grupių (Edward, 1997).

Taigi, kaip ir funkcionalistai, *socialinio konflikto* tyrėjai (Edward, 1997; Banks, 1984; Dahrendorf, 1996; Bowles & Gintis, 1980; Collins, 1971 ir kt.) orientuojasi į socialinių struktūrų bei institutų nagrinėjimą (Valantiejus, 2007). Štai R. Collins (1971) nurodo, kad socialinės sąveikos konfliktai yra

⁹ *Rutina* itin svarbi struktūrizacijos teorijos sąvoka. Būtent ji yra pagrindinis kasdienės veiklos elementas, susijęs su kasdieninio gyvenimo žinojimo ir veikimo taisyklėmis. A. Giddens nagrinėja, kaip žmonės naudojami tipizuotomis elgesio schemomis vien tam, kad galėtų rutiniškai atgaminti socialinio gyvenimo situacijas. Rutina žmonėms reikalinga, nes ji sustiprina ontologinio saugumo jausmą (*rutina palaiko žmonių pojūtį, kad jų pasaulis yra „tikras“*) ir leidžia individams efektyviai veikti socialiniame gyvenime (Giddens pagal Craib, 2011).

neišvengiami, nes sąveikoje visuomet egzistuoja didesnė ar mažesnė prievarta, provokuojanti konfliktus. Autoriui svarbios ne turimų statusų padėtys, o šiose padėtyse esančių žmonių elgesys:

- ✓ *žmonės gyvena savo pačių sukonstruotame subjektyviame pasaulyje;*
- ✓ *žmonės turi galią veikti ir kontroliuoti kitų individų subjektyvų patyrimą;*
- ✓ *žmonės dažnai siekia kontroliuoti kitus individus, kurie jiems priešinasi.*

Pripažįstama, kad pagrindinė ekonominę klasę generuojanti struktūra iš tikrųjų yra turima valdžia, nes būdas, kuriuo individai formuoja savo gyvenimą bei jų turimos galimybės disponuoti gamybos priemonėmis, dažniausiai iš anksto yra tiesiogiai sustruktūruotas toje organizacijoje esamos valdžios padėčių (Collins, 1971). Visa tai akivaizdžiai perkeliama ir į kitus socialinių sąveikų kontekstus – šeimos aplinką (pvz., *tėvų viršenybė vaiko atžvilgiu*), lytiškumo atvejus, skirtingų amžiaus grupių santykius (pvz., *vyresnieji ir jaunimas*) bei švietimo situaciją, kai daugiau išsilavinusieji tampa konkurentablesni darbo rinkos ir ekonominėje erdvėje nei turintys žemesnį išsilavinimą. R. Dahrendorf (1996) žodžiais tariant, tokiu būdu išryškėja socialinės struktūros funkcionavimo principas, pasireiškiantis vertybiniu visų sociumo narių sutarimu. Taigi siekiant tvarios socialinės struktūros egzistavimo ir tęstinumo, itin reikšmingas tampa kiekvieno šios struktūros elemento – individo – funkcinis indėlis.

Kaip tik šiuo požiūriu aktualus yra ir *reprodukcinių teorijų* indėlis, nurodant, kad švietimo sistema modernioje visuomenėje užima dominuojantį vaidmenį, ypač tam tikrų ideologijų formavime, kurios kiekvieno individo yra atstovaujamos turimo vaidmens konkrečiame sociume atžvilgiu (Althusser, 1972 pagal Jain, 2005). Be to, *reprodukcinių teorijų* postuluojami teiginiai tam tikra prasme atspindi ir socialinio konflikto teorijos poziciją, kad valdančioji klasė savo išsilavinimu, galia, kontrolės mechanizmais bei statusu reprodukuoja santykių pobūdį tarp išnaudotojų ir išnaudojamųjų. Kaip nurodo S. Westwood (1996), *althuseriškoji išėitis*, sprendžiant švietimo ir ekonomikos ryšius, kreipia žvilgsnį daugiau ideologine linkme – suaugusiųjų švietimas padeda ne tik ruošti kvalifikuotus darbininkus jų profesinei veiklai, bet ir paruošia juos ideologiškai tinkamai funkcionuoti savo socialinėse aplinkose.

Tuo tarpu S. Bowles ir H. Gintis (1980) išryškina švietimo konstruojamus netolygius socialinius santykius, kuriais produkuojamos bei stiprinamos visuomenės narių nuostatos, vertybinės orientacijos ir gebėjimai išlikti suskaidytoje/stratifikuotoje į skirtingas socialines grupes visuomenėje. Tokiu būdu žmonės (ypač jaunimas) daugeliu atveju yra ekonominiu požiūriu sėkmingai integruojami į darbo pasaulį, išnaudojant tiek esamas socialinės sąveikos ypatybes tarp individų, tiek ir to pasėkoje kuriamus produktus (Bowles & Gintis, 1980). Kitaip tariant, anot S. Bowles ir H. Gintis (1980), švietimo sistema yra sukurta taip, kad vidurinėsios ir žemesnės socialinės klasės nariai mokytųsi trijų ekonominio naudingumo prasme svarbių dalykų:

- a) *būti nuolankia darbo jėga; paklusti ir priklausyti, nes tai ir yra sėkmės gyvenime veiksniai; nesiekti išsilaisvinimo ar tapimo maištautoju, nes tai ves tik į nesėkmes;*
- b) *priimti egzistuojančią hierarchinę tvarką, nes švietimo sistemoje esantis hierarchinis išsidėstymas tam tikra prasme yra atspindys to, kas patiriama ir kituose socialinio gyvenimo kontekstuose;*
- c) *siekti motyvacijos išorinių apdovanojimų dėka, t. y. jei mokykloje mokomasi tam, kad sėkmingai išlaikyti egzaminus ir galiausiai ją baigti, tai ir tolesniuose gyvenimo etapuose dirbama ne tam, kad jausti pasitenkinimą/malonumą, bet – gauti atlygį.*

Vadinasi, tokia švietimo sistema, anot konflikto teorijos šalininkų, kuriama vien tam, kad kiekvienas individas būtų reikiamai parengtas tinkamai atlikti savo vaidmenį kapitalistinėje visuomenėje. Darbdaviai šiuo požiūriu pasitelkia švietimą kaip tam tikrą atrankos priemonę, mat brangiai apmokamos darbo pozicijos daugeliu atvejų būna užimamos tų, kurie yra baigę prestižines privačias aukštąsias mokyklas. Tuo tarpu vidurinis ar žemiausias socialinis sluoksnis užima mažiau apmokamo darbo vietas ir iš jų nėra reikalaujama itin aukštų išsilavinimo ar kvalifikacinių standarto atitikmenų. Juolab, kaip nurodo R. Collins (1971), turimi techniniai įgūdžiai nėra tiek reikšmingi, kaip įgytas išsilavinimas tam tikroje aukštojo mokslo institucijoje.

Taigi konflikto teorija švietimą interpretuoja kaip priemonę, leidžiančią palaikyti ir net skatinti socialinę nelygybę (kuri kyla iš egzistuojančių klasės, lyties, rasės, religijos, etninių skirtumų), o ne ją eliminuoti, ypač turint omenyje darbininkiškos klasės narių rengimą bei jų išlaikymą (Lauen, Tyson, 2008; Bowles & Gintis, 1980; Collins, 1971). Jeigu funkcionalistai švietimą mato per teikiamos tam tikros socialinės naudos prizmę, tai socialinio konflikto atstovai išvelgia daugiau negatyvizmo nei pozityvių aspektų – pabrėžiama sociumo konfliktinė bei nuolatinės kaitos būvio prigimtis. Švietimo sistema palaiko esamą situaciją ir juo labiau stumia žemesnio socialinio sluoksnio / statuso žmones į dar didesnio paklusnumo būseną (Bowles & Gintis, 1980; Todd, 2008; Edward, 1997; Banks, 1984). Tokia situacija kreipia link tam tikra prasme socialinės klasės reprodukcavimo, kai *kultūrinis kapitalas* arba *žinojimo kultūra* daugiau padeda išlaikyti dominuojančių visuomenės grupių ar jos narių galią,

diktuojamą kultūrą, vertybines patirtis bei karjeros galimybes (Bourdieu, 1986). Pastebima, kad jau mokykliniame kontekste vertinimo metodų pagalba individams nėra sudaromos vienodos galimybės parodyti savo protinį sumanumą, bet daugiau orientuojamasi į jų kultūrinį žinojimą / išprusimą. Tokiu būdu, pasak konflikto teorijos šalininkų, švietimo sistemoje taikomos vertinimo metodikos ne tik nesudaro galimybių, apie kurias yra postuluojuama daugelio šalių švietimo politiniuose dokumentuose, bet kuria ir išlaiko tam tikrą galios struktūrą/konfigūracijas (Bourdieu, 1986; Lauen, Tyson, 2008).

Tuo tarpu J. Todd (2008) nurodo, kad lygiai kaip ir mokyklinėje sistemoje, taip ir aukštesniuose tiek formaliojo, tiek ir neformaliojo švietimo lygmenyse, ypač neformaliojo suaugusiųjų švietimo sistemoje, *socialinis elitas* neatsitiktinai steigia privataus kapitalo švietimo institucijas / organizacijas, kurių dėka galėtų perteikti savitą vertybinį formatą bei turimus lūkesčius. Minėtas socialinis elitas, turėdamas galią bei kontrolę, sykiu perima ir viešojo sektoriaus švietimo organizacijas vien tam, kad žemesnio socialinio sluoksnio atstovams būtų formuojama pagarba esamai socialinei struktūrai (Todd, 2008; Collins, 1971).

Vadinasi, *socialinio konflikto teorija* atskleidžia egzistuojančius skirtumus tarp atskirų visuomenės grupių ir jas mato, priešingai nei *funkcionalistai*, – kaip nuolat kintančias. Švietimas šiuo požiūriu daugiau matomas per nelygybės didinimo tarp sociumo narių prizmę, nes kuo aukštesnį išsilavinimą turi individas (neatsiejant ir baigtos mokymo organizacijos prestižo klausimą visuomenėje), tuo didesnės atsiveria jam / jai galimybės kurti savo asmeninę gerovę ir tokiu būdu, pasitelkus turimą žinojimo / žmogiškąjį kapitalą, daryti įtaką kitiems. Nors, kita vertus, švietimas matomas ir kaip socialinio saugumo pagrindas, kuris gali apsaugoti individą nuo įvairių socialinių rizikos veiksnių ateityje. Kitais žodžiais, kad neatsirasų socialinių grupių, kurios būtų neintegralios ir atskirtos nuo visuomenės.

Išvados

✓ Suaugusiųjų švietimas sociologinėje perspektyvoje atskleidžia dvejopą šio reiškinio analizės prieigą, kai, viena vertus, suaugusiųjų švietimas interpretuojamas per asmens galimybių integruotis į šiandieninę darbo rinką ir jo palankios adaptacijos kintančioje visuomenėje būtinybės prizmę, kita vertus, suaugusiųjų švietimas apibrėžiamas kaip tam tikras asmens profesinio ir vidinio tobulėjimo veiksnys, padedantis visuomenės nariams pilnavertiškai funkcionuoti jų kasdieniniuose socialinio veiksmo kontekstuose. Taip parodomas ne tik *socialinio kapitalo* išryškėjimas, bet ir *žmogiškojo* svarba įprasminant individo pasirinkimus bei jų patiriamas tolesnes pasekmes asmeninėje ir socialinėje plotmėse.

Analizuojamos skirtingos sociologijos mokslo teorinės kryptys (*struktūrinis funkcionalizmas* bei *konflikto teorija*) suaugusiųjų švietimą leido analizuoti keliais aspektais:

✓ žinių svarbos individo socializavimosi procese bei jo / jos tinkamo funkcionavimo socialinėje realybėje, atliepiant jungiamąsias visuomenines vertybes tiek instituciniu/organizaciniu, tiek ir asmeninio apsisprendimo dalyvauti lygmenimis;

✓ skirtingų socialinių grupių turimos galios, ekonominio statuso bei jų marginalizacijos/stratifikacijos pasireiškimu, sprendžiant konflikto ir konsensuso, kaip esminių kiekvienos visuomenės sudedamųjų dalių, santykį;

✓ žinių ir kompetencijų – žmogiškojo kapitalo – vaidmens išryškavimo rinkos ekonomikoje bei šių švietimo produktų ekonominės vertės išraiška, apimant švietimo vartojimo, investicijų į švietimą ir atsiperkamumo konceptus.

Literatūra

1. Augustinaitis, A. (2004). Šiuolaikinio žinojimo sandara. *Informacijos mokslai*. Nr. 29, p. 31–45.
2. Augustinaitis, A. (2010). Kūrybinis žinojimas kompleksinėse aplinkose: kūrybiškumo sudaiktinimas, medijavimas ir vizualizavimas. *Filosofija. Sociologija*. T. 21, Nr. 3, p. 189–202.
3. Banks, M. H. (1984). *Conflict in World Society: A New Perspective on International Relations*. New York: St. Martins Press.
4. Barros, R. (2012). From lifelong education to lifelong learning. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*. ISSN 2000-7426. Vol. 3, No. 2, pp. 119–134.
5. Bernstein, J. M. (1995). *Recovering Ethical Life: Jürgen Habermas and the Future of Critical Theory*. New York: Routledge.
6. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
7. Bowles, S. & Gintis, H. (1980). Contradiction and Reproduction in Educational Theory. *School, Ideology and the Curriculum*. Suffolk: University Tutorial Press.

8. Burkšaitienė, N., Šliogerienė, J. (2010). *Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų vertinimas ir pripažinimas universitete*. Monografija. Vilnius: MRU leidybos centras.
9. Burkšaitienė, N., Šliogerienė, J. (2012). *Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų vertinimas ir pripažinimas aukštojo mokslo institucijose: taikomas mokslo darbas*. Vilnius: MRU leidybos centras.
10. Colletta, N. J. (1996). Formal, Nonformal, and Informal Education. In: Tuijnman, A. C. (1996). *International Encyclopedia of Adult Education and Training*. 2nd Ed. Oxford, New York, Tokyo: Elsevier Science Ltd.
11. Collins, R. (1971). Functional and Conflict Theories of Educational Stratification. *American Sociological Review*. Vol. 36. No. 6, pp. 1002–1019. American Sociological Association.
12. Cotterrell, R. (2010). *Emile Durkheim: Justice, Morality and Politics*. Ashgate.
13. Craib, I. (2011). *Anthony Giddens*. New York: Routledge, Taylor&Francis e-Library.
14. Dahrendorf, R. (1990). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford (Ca.): Stanford University Press.
15. Dahrendorf, R. (1996). *Modernusis socialinis konfliktas*. Vilnius: Pradai.
16. Edward, G. (1997). *Theories of Social Inequality*. Ontario: Harcourt Brace & Company.
17. Giddens, A. (2005). *Sociology*. 6th Ed. UK: Polity.
18. Giddens, A., Pierson, Ch. (1998). *Conversations With Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
19. Gredler, M. E. (1997). *Learning and instruction: Theory into practice*. 3rd Ed. Upper Saddle River (NJ): Prentice-Hall.
20. Haralambos, M. et al. (2008). *Sociology*. HarperCollins Publishers Limited.
21. Hargreaves, D. (1985). The Micro-Macro Problem in the Sociology of Education.
22. *Issues in Educational Research*. Lewes: Falmer Press.
23. Jain, Sh. (2005). *Sociological Background of Adult and Lifelong Learning*. (Unpublished teaching material).
24. Jovaiša, T. R. sud. (2012). *Neformaliuoju būdu įgytų kompetencijų vertinimo ir pripažinimo metodologija*. Mokslo studija. Panevėžys: UAB „Smalta“.
25. Knowles, M. S. (1990). *The Adult Learner. A neglected species* (4th ed.). Houston: Gulf Publishing.
26. Kuncaitis, R. (2009). *Suaugusiųjų mokymo(si) prienamumas Europos Sąjungos švietimo politikos kontekste*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU leidykla.
27. Lauen, D. L., Tyson, K. (2008). Perspectives from the Disciplines: Sociological Contribution to Education Policy Research and Debate. *AREA Handbook on Education Policy Research*.
28. Lockwood, D. (1992). *Solidarity and Schism: "The Problem of Disorder" in Durkheimian and Marxist Sociology*. Oxford: Clarendon Press.
29. Matulionis, A. V. (2004). Švietimo sociologija. *Sociologija*, p. 213–231. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
30. Meighan, R. et al. (2007). *A Sociology of Educating*. London: Continuum.
31. Palincsar, A. S. (1998). Social constructivist perspectives on teaching and learning. *Annual Review of Psychology*. No. 49, pp. 345–375.
32. Smith, M. K., Knowles, M. (2002). Informal adult education, self-direction and andragogy. *The encyclopedia of informal education*. Žiūrėta 2012, gegužės 27 per internetą: www.infed.org/thinkers/et-knowl.htm.
33. Stasiūnaitienė, E. ir kt. (2010). *Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų pripažinimas: patirtis ir tendencijos*. Monografija. Kaunas: VDU.
34. Todd, J. (2008). *Functional and Conflict Theory: a point of view*. Žiūrėta 2012, gruodžio 10 per internetą: <http://www.helium.com/items/779460-functional-and-conflict-theory-a-point-of-view>.
35. Valantiejus, A. (2007). *Socialinės struktūros samprata: nuo makro prie mikro modelių*. Vilnius: VU leidykla.
36. Wertsch, J. (1991). *Voices of the mind: A Sociocultural approach to mediated action*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
37. Westwood, S. (1996). Critical Approaches to Adult Education. In: Tuijnman, A. C. (1996). *International Encyclopedia of Adult Education and Training*. 2nd Ed. Oxford, New York, Tokyo: Elsevier Science Ltd.
38. Žemaitaitytė, I. (2003). Neformalusis suaugusiųjų švietimas kaip suaugusiojo socializacijos veiksnys. *Socialinis darbas*. Nr. 3, p. 72–80.
39. Žemaitaitytė, I. (2007). *Neformalusis suaugusiųjų švietimas*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla.

NON-FORMAL ADULT EDUCATION: PERSPECTIVES OF STRUCTURAL FUNCTIONALISM AND SOCIAL CONFLICT THEORIES

Summary

Topicalities of non-formal adult education are discussed in this paper mainly based on theoretical analysis and findings. Also significant insights and statements of structural functionalism and social conflict are revealed, and interpreted within the context of adult learning processes. Based on those theories few aspects of adult education are analyzed: i) the importance of knowledge within individual's socialization and for his/her appropriate functioning in the social reality taking into account both societal values and self-decision to participate in learning

activities; ii) the power of various social groups, their economic status and marginalization/stratification risk while solving the relations between conflict and consensus; iii) the meaning of knowledge and competence – human capital – within such areas as economic trade, consumption of education, and investments into education. Main method for these explorations was chosen the analysis and interpretation of scientific literature and some statistical data as well.

Keywords: non-formal adult education, lifelong learning, social stratification and conflict, the use of learning within knowledge based society.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas pavardė: Jūratė Butvilienė

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių mokslų (sociologija) daktarė

Darbo vieta ir pozicija: Vilniaus verslo kolegija, studijų administratorė, lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: suaugusiųjų švietimas, dalyvavimo švietime priežastys, suaugusiųjų švietimo statistika, žmogiškasis kapitalas.

Telefonas ir el.pašto adresas: jurate@kolegija.lt

Autoriaus vardas pavardė: Tomas Butvilas

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių mokslų (edukologija) daktaras

Darbo vieta ir pozicija: Mykolo Romerio universitetas, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: suaugusiųjų švietimas, entreprenerystė, mokymasis visą gyvenimą, asmens socializacija, darbo rinka.

Telefonas ir el.pašto adresas: tbutvilas@mruni.eu

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Jurate Butviliene

Telephone and e-mail address: jurate@kolegija.lt

Author name, surname: Tomas Butvilas

Telephone and e-mail address: tbutvilas@mruni.eu

STUDENTŲ POŽIŪRIO Į PASIRINKTĄ PROFESIJĄ SĄSAJOS SU SUBJEKTYVIU SVEIKATOS VERTINIMU

Vitalija Gerikienė, Eslanda Mockevičienė

Šiaulių valstybinė kolegija

Anotacija. Būsimo sveikatos priežiūros specialisto vertybių aktualumas skatina žvelgti į šiandienos studento psichologinę gerovę, kuri lemia teigiamos ir aktyvios asmenybės formavimąsi. Atliktas kiekybinis tyrimas: anoniminė anketinė biomedicinos mokslų studijų srities programos Šiaulių valstybinėje kolegijoje studijuojančių studentų apklausa. Nustatytos tiriamųjų bendros sveikatos būklės ir psichinės sveikatos būklės sąsajos su jų požiūriu į pasirinktą profesiją. Studentai gerai vertinantys savo bendrą sveikatos būklę rečiau išgyvena blogą nuotaiką, nervingumą, nerimą, nemigą, galvos skausmą ir vienišumo jausmą ($p < 0,05$), dažniau didžiuojasi savo pasirinkta studijuoti profesija ($p < 0,05$). Studentų dažni blogos nuotaikos, nerimo, vienišumo išgyvenimai per pastaruosius metus reikšmingai ($p < 0,05$) siejasi su jų ketinimu išvykti dirbti į užsienio šalis. Studentų patirtas nervingumas, nemiga, galvos skausmas, vienišumo jausmas siejasi ($p < 0,05$) su ketinimu keisti pasirinktą studijuoti profesiją.

Pagrindiniai žodžiai: studentas, sveikata, profesija.

Įvadas

Sėkminga profesinė veikla prasideda nuo tinkamo profesijos pasirinkimo, asmens interesų, norų ir galimybių įvertinimo bei santykio su realybe supratimo. Profesijos rinkimasis plačiąja prasme suprantamas kaip visą gyvenimą trunkantis sudėtingas procesas, susidedantis iš daugelio etapų, tarpinių sprendimų (Laužackas, 2005). Profesijos pasirinkimas yra vienas reikšmingiausių žmogaus pasirinkimų, lemiančių tolimesnio gyvenimo kokybę bei psichologinę gerovę.

Psichologinė gerovė apibūdinama, kaip daugiamatis konstruktas, aprėpiantis ir numanomų, ir tiriamų reiškinių, susijusių su asmens gerove, aibę (Bagdonas ir kt., 2012), atspindintis optimalų, į sveikatą orientuotą individo funkcionavimą (Bulotaitė ir kt., 2012). Psichologinės gerovės apibrėžimo paieškos nuo subjektyvios gerovės iki gyvenimo kokybės vertinimo leidžia žvelgti į sudėtingą reiškinių, apimančių psichologinius, t. y. vidinius gerovės veiksnius. Bagdonas ir kt. (2012) išskiria skėtinį subjektyvios gerovės terminą, psichologinės gerovės sinonimą, analizuojantį psichologinius gyvenimo kokybės ypatumus, išreikštus subjektyviais rodikliais.

Studentiškas gyvenimo laikotarpis pasižymi gana dideliais pokyčiais (jis siejamas su tapimu suaugusiu, savarankiško gyvenimo pradžia, įvairių gyvenimo aplinkybių pasikeitimu). Studentų psichologinės gerovės ypatumų įvertinimas gali padėti geriau suprasti veiksnius, susijusius su prisitaikymu prie gyvenimo pokyčių, su streso įveika, akademiniais pasiekimais ir kt. (Bagdonas ir kt., 2012), gali padėti kuriant ir taikant tiek studentų sveikatos stiprinimo, tiek karjeros planavimo programas.

Svarbiausias akcentas tiriant studentus yra tai, jog psichologinė gerovė laikoma ne tiek savaiminiu sėkmingo perėjimo į naują gyvenimo tarpsnį padariniu, kiek sėkmingo naujų iššūkių įveikimo prielaida (Bagdonas ir kt., 2012). Aukšta psichologinė gerovė užtikrina tikslingą ir prasmingą judėjimą sveikatos stiprinimo link (Bulotaitė ir kt., 2012).

Taigi šio **tyrimo tikslas** – nustatyti Šiaulių valstybinės kolegijos biomedicinos mokslų studijų srities studentų požiūrio į pasirinktą profesiją sąsajas su subjektyviu savo sveikatos vertinimu.

Tyrimo uždaviniai:

1) įvertinti studentų požiūrį į pasirinktą profesiją bei jų nuomonę apie savo bendrą ir psichinę sveikatos būklę;

2) nustatyti bendros ir psichinės sveikatos būklės vertinimo sąsajas su studentų požiūriu į savo profesiją.

Tyrimo objektas – studentų požiūrio į pasirinktą profesiją sąsajos su subjektyviu savo sveikatos vertinimu.

Tyrimo medžiaga ir metodai:

Taikyta tikslinė imtis. Tiriamųjų kontingentą sudarė Šiaulių valstybinės kolegijos Sveikatos priežiūros fakulteto biomedicinos mokslų studijų srities studentai ($n=511$). Taikytas kiekybinis tyrimas: anoniminė anketinė studentų apklausa. Klausimynus užpildė 395 studentai (77 proc. visų tiriamųjų populiacijos). Tyrimas vyko 2013 metais.

Klausymą sudarė 2 klausimų blokai: požiūrio į pasirinktą profesiją vertinimo klausimų blokas (aukštas vidinis skalės patikimumas: Cronbach alfa 0,756) ir studentų subjektyvaus savo sveikatos vertinimo klausimų blokas (vidinis skalės patikimumas yra pakankamas: Cronbach alfa 0,664). Klausimyne naudota 5 balų Likert skalė.

Vertinant požiūrį į pasirinktą profesiją klausimyne išskirti atsakymų variantai: visiškai sutinku, sutinku, abejoju, nesutinku, visiškai nesutinku. Analizuojant duomenis atsakymų variantai sublokuoti ir išskirtos trys atsakymų grupės: sutinku, abejoju, nesutinku.

Subjektyvus studentų sveikatos vertinimas skirstytas į bendros sveikatos būklės ir psichinės sveikatos būklės per paskutinius 12 mėn. vertinimą. Vertinant studentų nuomonę apie bendrą sveikatos būklę išskirti šie atsakymų variantai: gera, gana gera, vidutiniška, gana bloga, bloga. Analizuojant duomenis, išskirtos trys atsakymų grupės: gera, vidutiniška, bloga. Vertinant studentų nuomonę apie jų psichinę sveikatą išskirti atsakymų variantai: pastoviai, dažnai, kartais, retai, niekada, kurie duomenų analizėje sugrupuoti į tris atsakymų grupes: dažnai, kartais, niekada.

Statistinė duomenų analizė atlikta naudojant duomenų kaupimo ir analizės SPSS programos 15 versijos programinį paketą. Atlikta vienmatė duomenų analizė. Statistinis ryšys vertintas susietų lentelių metodu su išskirtais klausimyne klausimų blokais. Remiantis lentelės duomenimis apskaičiuota chi kvadrato (χ^2) reikšmė, jo laisvės laipsnių skaičius (lls) bei statistinis reikšmingumas (p). Požymių ryšiai laikyti statistiškai reikšmingais, kai $p \leq 0,05$; kai $p \leq 0,01$ – labai reikšmingais, o kai $p \leq 0,001$ – itin reikšmingais.

Rezultatai

Studentų požiūrio į pasirinktą profesiją bei bendros ir psichinės sveikatos būklės subjektyvus vertinimas

Apklausus Šiaulių valstybinės kolegijos biomedicinos mokslų studijų srities studentus, buvo išsiaiškintas studentų požiūris į pasirinktą profesiją. Paaikškėjo, kad dauguma apklaustųjų (83 proc.; n=326) didžiuojasi pasirinkta profesija ir neketina jos keisti (71 proc.; n=280). Didžioji dalis (63 proc.; n=250) studentų nurodė, jog pasirinktą dabartinę profesiją, jei ją tektų rinktis iš naujo. Beveik pusė respondentų (45 proc.; n=177) abejoja, ar vyktų dirbti į užsienį (1 lentelė).

1 lentelė. Studentų požiūrio į pasirinktą profesiją ir bendros sveikatos būklės vertinimo skirstinys

Požiūris į pasirinktą profesiją	Sutinku		Abejoju		Nesutinku	
	n	proc.	n	proc.	n	p roc.
Didžiuojuosi pasirinkta profesija	326	82,5	61	15,5	8	2,0
Ketinu keisti profesiją	41	10,4	74	18,7	280	70,9
Ketinu išvykti dirbti į užsienį	130	32,9	177	44,8	88	22,3
Pasirinkčiau dabartinę specialybę, jei vėl rinkčiausi profesiją	250	63,3	89	22,5	56	14,2
Sveikatos būklės vertinimas	Gera		Vidutiniška		Bloga	
	271	68,6	109	27,6	15	3,8

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad didžioji dalis (69 proc., n=271) tiriamų studentų savo sveikatos būklę vertina gerai (1 lentelė). Respondentų subjektyvus savo psichinės sveikatos vertinimas pateikiamas 2 lentelėje. Daugiau nei pusė studentų nurodė, jog per pastaruosius 12 mėn. juos kartais vargino bloga nuotaika (51 proc., n=203), nervingumas (60 proc., n=235) ir nerimas (61 proc., n=242), nemiga (56 proc., n=220) ir vienišumo jausmas (57 proc., n=224), galvos skausmas (54 proc., n=212).

2 lentelė. Studentų subjektyvaus savo psichinės sveikatos vertinimo skirstinys

Per pastaruosius 12 mėn. vargino?	Dažnai		Kartais		Niekada	
	n	proc.	n	proc.	n	proc.
Bloga nuotaika	67	17,0	203	51,4	125	31,6
Nervingumas	138	34,9	235	59,5	22	5,6
Nemiga	119	30,1	220	55,7	56	14,2
Nerimas	121	30,6	242	61,3	32	8,1
Vienišumo jausmas	56	14,2	224	56,7	115	29,1
Galvos skausmas	145	36,7	212	53,7	38	9,6

Bendros ir psichinės sveikatos būklės sąsajų su studentų požiūriu į savo profesiją vertinimas

Studentų bendros sveikatos būklės vertinimas reikšmingai siejasi su studentų blogos nuotaikos ($p < 0,001$), nervingumo ($p < 0,001$), nemigos ($p < 0,001$), nerimo ($p < 0,05$), vienišumo ($p < 0,001$) ir galvos skausmo ($p < 0,001$) potyriais (3 lentelė). Statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) daugiau studentų, vertinančių savo bendrą sveikatos būklę, vidutiniškai (56 proc., n=61) nei savo sveikatą vertinantys gerai (56 proc., n=61) dažnai patiria nervingumą. Taip pat daugiau ($p < 0,05$) blogai savo bendrą sveikatos būklę vertinančių

studentų (67 proc., n=10) nei savo sveikatą vertinančių gerai (25 proc., n=67) dažnai patiria nervingumą. Didesnė dalis blogai savo sveikatą vertinančių studentų (73 proc., n=11) lyginant su gerai vertinančiais savo sveikatą (21 proc., n=58) yra patyrę nemigą per paskutinius 12 mėn. ($p<0,05$). Taip pat didesnė dalis blogai savo sveikatą vertinančių studentų (80 proc., n=12) lyginant su gerai vertinančiais savo sveikatą (27 proc., n=73) per paskutinius 12 mėn. yra patyrę galvos skausmus ($p<0,001$).

3 lentelė. Studentų subjektyvaus savo bendros ir psichinės sveikatos vertinimo sąsajos

Psichinės sveikatos būklės vertinimas per paskutinius 12 mėn.		Savo bendros sveikatos būklės vertinimas					
		gera		vidutiniška		bloga	
		n	proc.	n	proc.	n	proc.
Bloga nuotaika ($\chi^2=30,081$; lls=4; $p=0,000$)	<i>Dažnai</i>	30	11,0	30	27,5	7	46,7
	<i>Kartais</i>	140	51,7	56	51,4	7	46,7
	<i>Niekada</i>	101	37,3	23	21,1	1	6,6
Nervingumas ($\chi^2=40,913$; lls=4; $p=0,000$)	<i>Dažnai</i>	67	24,7	61	56,0*	10	66,7**
	<i>Kartais</i>	185	68,3	45	41,2	5	33,3
	<i>Niekada</i>	19	7,0	3	2,8	-	-
Nemiga ($\chi^2=37,591$; lls=4; $p=0,000$)	<i>Dažnai</i>	58	21,4	50	45,9	11	73,3***
	<i>Kartais</i>	168	62,0	50	45,9	2	13,3
	<i>Niekada</i>	45	16,6	9	8,2	2	13,3
Nerimas ($\chi^2=11,374$; lls=4; $p=0,023$)	<i>Dažnai</i>	70	25,9	43	39,4	8	53,3
	<i>Kartais</i>	176	64,9	59	54,2	7	46,7
	<i>Niekada</i>	25	9,2	7	6,4	-	-
Vieniškumo jausmas ($\chi^2=20,177$; lls=4; $p=0,000$)	<i>Dažnai</i>	28	10,3	21	19,3	7	46,7
	<i>Kartais</i>	156	57,6	63	57,8	5	33,3
	<i>Niekada</i>	87	32,1	25	22,9	3	20,0
Galvos skausmas ($\chi^2=40,092$; lls=4; $p=0,000$)	<i>Dažnai</i>	73	26,9	60	55,0	12	80,0****
	<i>Kartais</i>	166	61,3	44	40,4	2	13,3
	<i>Niekada</i>	32	11,8	5	4,6	1	6,7

* $p<0,001$, lyginant vidutiniškai ir gerai vertinančius savo bendrą sveikatos būklę.

** $p<0,05$, lyginant gerai ir blogai vertinančius savo bendrą sveikatos būklę.

*** $p<0,05$, lyginant blogai ir gerai vertinančius savo bendrą sveikatos būklę.

**** $p<0,001$, lyginant blogai ir gerai vertinančius savo bendrą sveikatos būklę.

4 lentelėje pateikti studentų požiūrio į pasirinktą studijuoti profesiją ryšio su savo sveikatos vertinimu duomenys. Studentų subjektyvus savo bendros sveikatos vertinimas labai reikšmingai ($p<0,01$) siejasi su pasididžiovimu pasirinkta studijuoti profesija ir su ketinimu keisti ją. Daugiau apklaustųjų savo sveikatą vertinančių gerai (87 proc., n=236) nei vidutiniškai (72 proc., n=78) didžiuojasi studijuoti pasirinkta profesija. Didžioji dalis savo sveikatos būklę vertinančių gerai (76 proc., n=205) nei blogai (53 proc., n=8) studentų nesutinka dėl pasirinktos profesijos keitimo.

Studentų ketinimai apie galimybę išvykti dirbti į užsienį ar studijuoti dabartinę specialybę, jei vėl tektų rinktis profesiją, statistiškai reikšmingo ryšio su subjektyviu bendros sveikatos būklės vertinimu neturėjo ($p>0,05$).

4 lentelė. Studentų požiūrio į pasirinktą profesiją ryšys su savo sveikatos vertinimu

Požiūrio į pasirinktą profesiją vertinimai			Savo sveikatos būklės vertinimas		
			gera	vidutiniška	bloga
Didžiuojusi pasirinkta profesija ($\chi^2=16,13$; lls=4; $p=0,003$)	<i>sutinku</i>	n	236	78	12
		proc.	87,1*	71,6	80,0
	<i>abejoju</i>	n	30	29	2
		proc.	11,1	26,6	13,3
	<i>nesutinku</i>	n	5	2	1
		proc.	1,8	1,8	6,7
Ketinu keisti profesiją ($\chi^2=16,99$; lls=4; $p=0,002$)	<i>sutinku</i>	n	20	16	5
		proc.	7,4	14,7	33,3
	<i>abejoju</i>	n	46	26	2
		proc.	17	23,9	13,3
	<i>nesutinku</i>	n	205	67	8
		proc.	75,6**	61,5	53,3

* $p<0,05$, lyginant gerai ir vidutiniškai vertinančius savo bendrą sveikatos būklę.

** $p<0,05$, lyginant gerai ir vidutiniškai vertinančius savo bendrą sveikatos būklę.

5 lentelėje pateikiami tik statistiškai reikšmingi studentų požiūrio į pasirinktą profesiją ir savo subjektyvaus psichinės sveikatos vertinimo per paskutinius 12 mėn. duomenys. Respondentų subjektyvus savo psichinės sveikatos vertinimas dėl blogos nuotaikos statistiškai reikšmingai ($p < 0,05$) siejosi su respondentų ketinimu išvykti dirbti į užsienį. Reikšmingai ($p < 0,05$) daugiau kartais (77 proc., $n=180$) nei dažnai (60 proc., $n=83$) patiriančių nervingumą studentų turi ketinimų keisti profesiją.

Daugiau niekada nepatiriantys nemigą (82 proc., $n=46$) studentai nei dažnai nemigą patiriantys (64 proc., $n=76$) turi ketinimų keisti pasirinktą studijuoti profesiją.

Per paskutinius 12 mėn. daugiau niekada blogos nuotaikos nepatyrusių respondentų (26 proc., $n=32$) lyginant su dažnai (9 proc., $n=6$) blogą nuotaiką patiriančiais tyrimo dalyviais neketina išvykti dirbti į užsienį.

5 lentelė. Studentų požiūrio į pasirinktą profesiją ryšys su subjektyviu savo psichinės sveikatos vertinimu

Požiūrio į pasirinktą profesiją vertinimai		Psichinės sveikatos būklės vertinimas per paskutinius 12 mėn.			
		dažnai	kartais	niekada	
Dėl blogos nuotaikos					
Ketinu išvykti dirbti į užsienį ($\chi^2=11,17$; $lks=4$; $p=0,025$)	<i>sutinku</i>	n	30	58	42
		proc.	44,8	28,6	33,6
	<i>abejoju</i>	n	31	95	51
		proc.	46,3	46,8	40,8
	<i>nesutinku</i>	n	6	50	32
		proc.	8,9	24,6	25,6
Dėl nervingumo					
Ketinu keisti profesiją ($\chi^2=14,32$; $lks=4$; $p=0,006$)	<i>sutinku</i>	n	22	16	3
		proc.	16,0	6,8	13,6
	<i>abejoju</i>	n	33	39	2
		proc.	23,9	16,6	9,1
	<i>nesutinku</i>	n	83	180	17
		proc.	60,1	76,6*	77,3
Dėl nemigos					
Ketinu keisti profesiją ($\chi^2=14,59$; $lks=4$; $p=0,006$)	<i>sutinku</i>	n	22	16	3
		proc.	18,5	7,3	5,4
	<i>abejoju</i>	n	21	46	7
		proc.	17,6	20,9	12,5
	<i>nesutinku</i>	n	76	158	46
		proc.	63,9	71,8	82,1**
Dėl nerimo					
Ketinu išvykti dirbti į užsienį ($\chi^2=12,84$; $lks=4$; $p=0,012$)	<i>sutinku</i>	n	52	65	13
		proc.	43,0	26,9	40,6
	<i>abejoju</i>	n	50	117	10
		proc.	41,3	48,3	31,2
	<i>nesutinku</i>	n	19	60	9
		proc.	15,7	24,8	28,2
Dėl galvos skausmo					
Ketinu keisti profesiją ($\chi^2=10,30$; $lks=4$; $p=0,036$)	<i>sutinku</i>	n	24	13	4
		proc.	16,6	6,1	10,5
	<i>abejoju</i>	n	26	42	6
		proc.	17,9	19,8	15,8
	<i>nesutinku</i>	n	95	157	28
		proc.	65,5	74,1	73,7

* $p < 0,05$, lyginant kartais ir dažnai išgyvenančius nervingumą.

** $p < 0,05$, lyginant dažnai patiriančius ir niekada nepatiriančius nemigą.

Nustatytas trijų su studentų požiūriu į pasirinktą profesiją vertintų teiginių ryšys ($p < 0,05$) su studentų nurodytu vienišumo jausmu (6 lentelė). Daugiau studentų niekada (86 proc., $n=99$) nepatiriančių vienišumo jausmo didžiuojasi savo pasirinkta profesija, lyginant su dažnai (70 proc., $n=39$) vienišumo jausmą patiriančiais respondentais.

Daugiau studentų (55 proc., n=31) dažnai patiriančių vienišumo jausmą, nei niekada (28 proc., n=32) šio jausmo nepatiriančių tiriamųjų ketina darbo ieškoti užsienio šalyse (6 lentelė).

6 lentelė. Studentų požiūrio į pasirinktą profesiją ryšys su savo subjektyviu psichinės sveikatos vertinimu dėl vienišumo jausmo per paskutinius 12 mėn.

Požiūrio į pasirinktą profesiją vertinimai		Psichinės sveikatos būklės vertinimas dėl vienišumo jausmo per paskutinius 12 mėn.			
		dažnai	kartais	niekada	
Didžiojuosi pasirinkta profesija ($\chi^2=9,18$; lls=4; $p=0,055$)	<i>sutinku</i>	n	39	188	99
		proc.	69,6	83,9	86,1*
	<i>abejoju</i>	n	14	32	15
		proc.	25,0	14,3	13,0
	<i>nesutinku</i>	n	3	4	1
		proc.	5,4	1,8	0,9
Ketinu keisti profesiją ($\chi^2=11,82$; lls=4; $p=0,019$)	<i>sutinku</i>	n	12	23	6
		proc.	21,4	10,3	5,2
	<i>abejoju</i>	n	10	38	26
		proc.	17,9	17,0	22,6
	<i>nesutinku</i>	n	34	163	83
		proc.	60,7	72,8	72,2
Ketinu išvykti dirbti į užsienį ($\chi^2=17,66$; lls=4; $p=0,001$)	<i>sutinku</i>	n	31	67	32
		proc.	55,4**	29,9	27,8
	<i>abejoju</i>	n	15	111	51
		proc.	26,8	49,6	44,3
	<i>nesutinku</i>	n	10	46	32
		proc.	17,9	20,5	27,8

* $p<0,05$, lyginant niekada nepatiriančius ir dažnai patiriančius vienišumą.

** $p<0,05$, lyginant dažnai patiriančius ir niekada nepatiriančius vienišumą.

Rezultatų aptarimas

Vertinant Kriaučionienės, Barkauskienės, Petkevičienės (2013) atliktų tyrimų duomenis apie studentų subjektyvią sveikatą ir jos pokyčius 2000–2010 m., stebime, kad dauguma (beveik 70 proc.) studentų savo sveikatą vertino kaip gerą ar pakankamai gerą. Tai patvirtina ir mūsų tyrimo rezultatai, kad didžioji dalis mūsų tiriamų studentų (69 proc.) savo sveikatos būklę vertina gerai.

Nervingumas, galvos skausmai, nuovargis (Karkockienė, 2011; Sapranavičiūtė, Perminas, 2011; Kriaučionienė, Barkauskienė, Petkevičienė, 2013), miego sutrikimai – dažnai studentų nurodomi nusiskundimai, kurie, gali būti susiję su akademiniam gyvenime patiriamomis stresogeninėmis situacijomis (Sapranavičiūtė, Perminas, 2011) ir be abejonės, turi įtakos gyvenimo kokybei (Andruškienė, Varoneckas, 2010). Mūsų tytrime daugiau nei pusė apklaustų studentų kartais patiria galvos skausmą, nervingumą, blogą nuotaiką, nerimą, nemigą, vienišumo jausmą. Psichosomatinių nusiskundimų priežastimis gali būti gausus gaunamos informacijos srautas ir didėjantys akademiniai reikalavimai, kurie ne vienam studentui kelia emocinę įtampą ir stresą (Kriaučionienė, Barkauskienė, Petkevičienė, 2013), o bloga savijauta gali turėti reikšmės studentų mokymosi rezultatams, jų ateities planams ir gyvenimo kokybei (Kriaučionienė, Barkauskienė, Petkevičienė, 2013, cit. Stock ir kt., 2008).

Bulotaitė ir kt. (2012) nustatė, kad kuo geriau studentai vertina savo sveikatos būklę, tuo aukštesni jų psichologinės gerovės įverčiai. Tai pagrindžia ir mūsų tyrime nustatytos studentų savo bendros ir psichinės sveikatos vertinimo sąsajos. Gerai savo sveikatą vertinantys studentai rečiau patiria blogą nuotaiką, nerimą, nervingumą, nemigą, galvos skausmą ir vienišumo jausmą.

Dauguma apklaustųjų (83 proc.) didžiojuosi pasirinkta profesija ir ją pasirinktų, jei tektų rinktis iš naujo (63 proc.), bei neketina jos keisti (71 proc.), nes tikėtina, kad mažiau abejojuojantys profesine karjera jaunuoliai labiau atsižvelgia į vidinį veiksnį – savo pomėgius (Pociūtė, Isiūnaitė, 2011).

Studentų subjektyvaus bendros sveikatos vertinimo reikšmingos ($p<0,05$) sąsajos su jų pasididžiavimu pasirinkta profesija ir su ketinimu ją keisti grindžia pozityvaus požiūrio į save svarbą profesijos pasirinkime ir sistemingame jos siekimo procese. Tyrimo rezultatai leidžia tuo įsitikinti, nes studentų ketinimas keisti profesiją statistiškai reikšmingai ($p<0,05$) siejasi su jų nemiga, nervingumu ir galvos skausmu. Daugiau studentų, dažnai patiriančių minėtus simptomus, turi ketinimų keisti profesiją nei niekada jų nepatiriantys. Tikėtina, kad pasididžiavimas pasirinkta profesija išliks pradėjus profesinę veiklą ir turės reikšmingų sąsajų su pasitenkinimu darbu, kaip galimu vienu iš psichologinės gerovės veiksmų (Gerikienė, 2009).

Beveik pusė respondentų (45 proc.) abejoja, ar vyktų dirbti į užsienį. Studentų ketinimai vykti dirbti į užsienio šalį reikšmingai ($p < 0,05$) siejosi su patiriamu nerimu ir bloga nuotaika per paskutinius 12 mėn. Patiriantys blogą nuotaiką ir nerimą studentai dažniau nurodo emigracijos dėl darbo ketinimus. Paulauskaitė, Šeibokaitė, Endriulaitienė (2010) nurodo studentų emigravimo galimas priežastis, kai aukštesnio sąmoningumo studentai turi mažiau ketinimų emigruoti nei aiškių nuostatų neturintys.

Vienišumas apibūdinamas kaip distreso rezultatas, atsirandantis neatitinkant idealams ir suvoktiems socialiniams santykiams (Hawkley, Cacioppo, 2010). Tyrimo rezultatai rodo, kad dauguma tiriamųjų dažnai nesijaučia vieniši, tačiau jų vienišumas siejasi su straipsnyje vertinamais požiūriais į pasirinktą profesiją. Daugiau studentų, niekada nepatiriančių vienišumo jausmo, didžiuojasi pasirinkta profesija nei tie, kurie vienišumą išgyvena dažnai. Daugiau studentų, kurie dažnai jaučiasi vienišais, ketina keisti profesiją ir išvykti dirbti į užsienį nei tie, kurie niekada nesijaučia vienišais.

Vidinės sveikatos kontrolės ir vidinės darnos stiprinimas padėtų studentams įveikti sudėtingus gyvenimo etapus, stiprintų jų psichologinę savijautą, harmonizuotų gyvenimo bei mokymosi kokybę, padėtų gerinti jų sveikatą (Gustainienė, Lazutkienė, Pileckaitė-Markovienė, 2010).

Taigi, studentų požiūrio į savo profesiją sąsajos su jų bendros ir psichinės sveikatos vertinimu suteikia išvalgų į studentų psichologinės gerovės problemas, kurios galėtų padėti numatyti studentų holistinės sveikatos užtikrinimo, pozityvaus požiūrio į pasirinktą studijuoti profesiją bei sėkmingos profesinės veiklos ateityje įgyvendinimo programas.

Išvados

Nustatyta, kad didžioji dauguma tirtų studentų didžiuojasi pasirinkta studijuoti profesija, neturi ketinimo ją keisti ir pasirinktą ją pakartotinai, jei tektų vėl rinktis profesiją. Didžioji dauguma studentų savo sveikatą vertina gerai, daugiau nei trečdalį studentų dažnai vargina nervingumas, nemiga, nerimas, galvos skausmas, niekada – vienišumo jausmas ir bloga nuotaika.

Studentai gerai vertinantys savo bendrą sveikatos būklę rečiau išgyvena blogą nuotaiką, nervingumą, nerimą, nemigą, galvos skausmą ir vienišumo jausmą ($p < 0,05$). Daugiau gerai savo sveikatą vertinančių studentų didžiuojasi savo pasirinkta studijuoti profesija, neturi ketinimo ją keisti, pasirinktą ją pakartotinai, jei tektų vėl rinktis profesiją ($p < 0,05$).

Studentų dažni blogos nuotaikos, nerimo, vienišumo išgyvenimai per pastaruosius metus reikšmingai ($p < 0,05$) siejasi su jų ketinimu išvykti dirbti į užsienio šalį. Studentų patirtas nervingumas, nemiga, galvos skausmas, vienišumo jausmas siejasi ($p < 0,05$) su ketinimu keisti pasirinktą studijuoti profesiją.

Studentų psichologinės gerovės tyrimų rezultatai gali padėti kuriant ir įgyvendinant tiek studentų sveikatos stiprinimo, tiek jų karjeros planavimo programas.

Literatūra

1. Andruškienė, J., Varoneckas, G. (2010). *Sleep, Depression and Quality of Life in Coronary Artery Disease: Prevalence, Symptoms and Prevention*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
2. Bagdonas, A., Urbonavičiūtė, I., Kairys, A., Liniauskaitė, A., Girdzijauskienė S. (2012). Lietuviškoji psichologinės gerovės skalė: struktūros paieškos studentų imtyje. *Psichologija*, 45, 22–41.
3. Bulotaitė, L., Pociūtė, B., Bliumas, R., Dovydaitienė, M. (2012). Socialinių mokslų studentų psichologinės gerovės, patiriamo streso ir subjektyvaus sveikatos vertinimo sąsajos. *Visuomenės sveikata*, 3(58), 85–92.
4. Gerikienė, V. (2009). Bendruomenės slaugytojų pasitenkinimo darbu sąsajos su jų kašta, pasididžiuoimu savo profesija ir darbo vieta. *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas*, XIII(6–8), 383–388.
5. Gustainienė, L., Lazutkienė, J., Pileckaitė-Markovienė, M. (2010). Studentų sveikatos kontrolės lokuso ir vidinės darnos ypatumai bei tarpusavio sąsajos. *Visuomenės sveikata*, 1(48), 90–100.
6. Hawkley, L.C., Cacioppo, J.T. (2010). Loneliness matters: A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40, 218–227.
7. Karkockienė, D. (2011). Medicinos ir sveikatos mokslų studentų patiriamo streso ypatumai ir jo įtaka miego kokybei. *Visuomenės sveikata*, 2(53), 83–92.
8. Kriaučionienė, V., Barkauskienė, A., Petkevičienė, J. (2013). Kauno universitetų studentų subjektyvi sveikata ir jos pokyčiai 2000–2010 m. *Visuomenės sveikata*, 2(61), 82–88.
9. Laužackas, R. (2005). *Profesinio rengimo metodologija: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
10. Paulauskaitė, E., Šeibokaitė, L., Endriulaitienė, A. (2010). Lietuvių studentų imties penketo svarbiausių asmenybės savybių sąsajos su ketinimu emigruoti. *International Journal of Psychology: A Biopsychosocial Approach*, 7, 41–58.

11. Pociūtė, B., Isiūnaitė, V. (2011). *Profesijos pasirinkimo problemos ir asmenybės savybės. Psichologija*, 43, 78–91.
12. Sapranavičiūtė, L., Perminas, A. (2011). Universiteto studentų naudojamų streso įveikimo strategijų ir nusiskundimų sveikata sąsajos. *Visuomenės sveikata*, 1(52), 98–107.

CONNECTION BETWEEN STUDENTS' ATTITUDE TOWARDS THE CHOSEN PROFESSION AND THE SUBJECTIVE HEALTH EVALUATION

Summary

Abstract. The values' topicality of the future health-care expert impels to have a look at the today student's psychological welfare, which influences the formation of a positive and active personality. A quantitative survey was carried out. Students of Šiauliai State College studying according to the program of the study area of biomedical sciences were given to fill in the anonymous questionnaires. There was a respondents' connection between the general state of health and psychical state of health defined together with the attitude towards the chosen profession. Students who positively evaluates their general state of health rarely experience bad mood, nervousness, anxiety, insomnia, a headache and loneliness ($p < 0.05$), they more often feel proud of their chosen profession ($p < 0.05$). Although, students who have experienced bad mood, anxiety, loneliness in recent years ($p < 0.05$) usually think of going abroad to work. Students who experience nervousness, insomnia, a headache and loneliness ($p < 0.05$) usually think of changing the profession of their studies.

Key words: student, health, profession.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Vitalija Gerikienė

Mokslo laipsnis ir vardas: biomedicinos mokslų daktarė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių valstybinė kolegija, docentė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: sveikatos priežiūros organizavimas ir kokybė

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 616 27 897, vitageri@gmail.com

Autoriaus vardas, pavardė: Eslanda Mockevičienė

Mokslo laipsnis ir vardas: socialinių mokslų magistrė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių valstybinė kolegija, lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: studentų ugdymas karjerai

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 620 94 746, e.mockeviciene@svako.lt

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Vitalija Gerikienė

Science degree and name: Doctor's Degree of Biomedical Sciences

Workplace and position: Siauliai State College, Docent

Author's research interests: Organization and Quality of Health Care

Telephone and e-mail address: +370 616 27 897, vitageri@gmail.com

Author's name, surname: Eslanda Mockeviciene

Science degree and name: Master's Degree of Social Sciences

Workplace and position: Siauliai State College, Lecturer

Author's research interests: Students Education in Career

Telephone and e-mail address: +370 620 94 746, e.mockeviciene@svako.lt

SOCIALINIO DARBO STUDIJŲ PROGRAMOS STUDENTŲ MOKYMOŠI IŠ PATIRTIES PROCESAS: SIEKIAI, ĮGYTOS PATIRTYS IR ĮVEIKOS

Benas Gudinavičius, Onutė Raščiuvienė

Šiaulių valstybinė kolegija

Anotacija. Šiuo straipsniu siekiama atskleisti studentų patirtis mokantis iš patirties. Tyrimo rezultatai rodo, kad formuluodami dalyvavimo patirtinėje studijoje siekius studentai labiausiai akcentavo savianalizės bei asmens funkcionavimą visuomenėje trikdančių / slopinančių dalykų įveikos svarbą. Studijos metu jie įgijo savęs pažinimo, pasitikėjimo savimi ir socialinio tinklo plėtojimo patirtis. Studentai svarbiausiais pasiekimais įvardijo baimės, nepasitikėjimo savimi, neigiamų jausmų ir emocijų įveikas.

Pagrindiniai žodžiai: karjeros valdymas, patirtinis ugdymas(is), refleksija, savęs pažinimas.

Įvadas

Įsivyravus rinkos ekonomikai, vykstant platiems jos globalizacijos procesams, milžiniškai konkurencijai bei esant nuolatiniams rinkos pokyčiams valstybinės institucijos bei verslo organizacijos nebetenka galimybės prisiumti atsakomybės už studijas baigiančiųjų karjeros sėkmę bei garantuoti užimtumą darbo rinkoje. Šiandieninis sparčiai kintantis pasaulis nepalieka vietos ramiom ir saugiom karjeros perspektyvom. Žmonės privalo patys prisiumti atsakomybę už savo karjeros planavimą ir sėkmę (Grakauskas ir kt., 2012). Ši situacija neatsiejama nuo būtinybės tobulinti studentų karjeros valdymo kompetencijas, kurių vienas pagrindinių akcentų yra gebėjimas pažinti save ir savo vidinį potencialą, siekiant išvengti nesėkmių adaptuojantis darbo pasaulyje. Dabartiniame ugdymo procese daugiausia dėmesio yra skiriama akademiniam mokymui, kuomet perteikiamos ekspertines žinios, tobulinami praktiniai įgūdžiai, tačiau neugdoma vidinė parengtis tas žinias bei įgūdžius taikyti praktiškai. Studentai stokoja žinių, įgūdžių bei sąlygų gilesniam savęs pažinimui.

Jauni žmonės pasižymi polinkiu domėtis savimi, savo vidiniu pasauliu, įvertinti save bei lyginti save su kitais. Gebėjimas pažinti save vadinamas savimone, kuri pasireiškia žinių apie save turėjimu, savo ypatybių, elgesio, vietos bei vaidmens visuomenėje žinojimu (Jovaiša, 1981). Savęs pažinimas yra siejamas su gebėjimais pažinti ir įvertinti savo asmenybės ypatumus, pranašumus ir trūkumus, o tai svarbu pradedant ir plėtojant komunikacinius ryšius su įvairiais žmonėmis ar nuspėjant savo elgesį stresinėse situacijose (Bulotaitė, Gudžinskienė, 2003). Karjeros valdymo sampratą moksliniuose darbuose aptarė K. Pukelis (2007), L. Jovaiša (1999), studentų karjeros valdymo kompetencijų ugdymo galimybes nagrinėjo Ž. Grakauskas ir kt. (2012). Mokymosi iš patirties teorinius principus bei procesą aptarė S. Covey (2006), D. Kolb (1970), S. M. ir L. M. Spencer (1993), J. I. Lucner, R. S. Nadler (1997) S. Chapman ir kt. (2008), J. Moon (2004), M. Hutton (1980), patirtinio refleksyvaus ugdymo(si) metodo taikymo galimybes, būdus ir metodus aptarė A. Deltuva, P. Godvadas (2012), R. Bubnys (2012), A. Augustinienė ir kt. (2013), K. Rathunde (2009), T. Gurova (2010), savęs pažinimo būtinumą bei poreikį išskyrė L. Bulotaitė, E. Gudžinskienė (2003), L. Jovaiša (1981).

Tyrimo problema. Savęs pažinimo įgūdžių raiškos intensyvumas neatsiejamas nuo jaunimo integravimosi į visuomenę sėkmingumo, tad studijų procese studentams turi būti sudaromos sąlygos šių kompetencijų ugdymui taikant ugdymo metodus skatinančius studentų kritinį mąstymą, savimonę bei refleksyvumą. Tokia situacija formuoja naujų karjeros ugdymo metodų taikymo poreikį. Todėl šiame kontekste svarbu tampa analizuoti studentų mokymosi iš patirties procesą keltų siekių, įgytų patirčių ir patirtų įveikų aspektais.

Tyrimo objektas – studentų mokymosi iš patirties procese kelti siekiai, įgytos patirtys ir patirtos įveikos.

Tyrimo tikslas – remiantis rašytinėmis refleksijomis išanalizuoti studentų mokymosi iš patirties procese keltus siekius, įgytas patirtis ir patirtas įveikas.

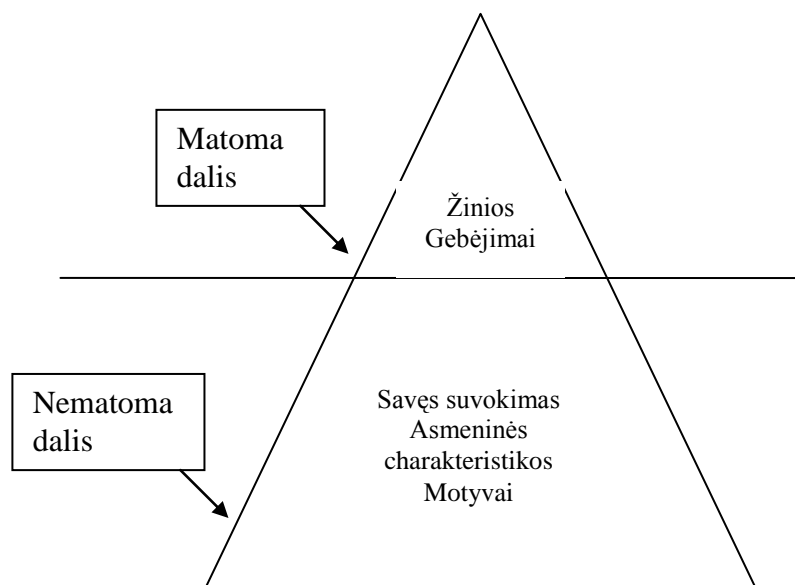
Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti patirtinio refleksyvaus ugdymo(si) ypatumus, taikant mokslinės literatūros analizę.
2. Išanalizuoti studentų mokymosi iš patirties procesą iškeltų siekių, įgytų patirčių ir patirtų įveikų aspektais, pasitelkiant nestruktūruotą refleksijų rašymą.

Tyrimo metodai. Tyrimo duomenų rinkimo metodas – mokslinės literatūros analizė ir nestruktūruota refleksija raštu. Tyrimo duomenys apdoroti taikant kokybinės aprašomosios turinio analizės metodą.

Savęs pažinimas kaip vienas pagrindinių veiksnių karjeros kompetencijos ugdymo kontekste.

Savęs pažinimo kompetencijos yra karjeros valdymo kompetencijų dalis greta karjeros planavimo, karjeros galimybių tyrinėjimo ir karjeros įgyvendinimo kompetencijų. L. M. Spencer ir S. M. Spencer sukūrė modelį (žr. 1 pav.), kuris geriausiai atspindi savęs pažinimo svarbą karjeros kompetencijų ugdymui.

1 pav. L. M. Spencer ir S. M. Spencer kompetencijos modelis: ledkalnio metafora

Šaltinis: Deltuva A., Godvadas P. (2012). Asmeninės karjeros valdymo patirtinės studijos vadovas specialistui. Vilnius.

Modelio sudedamosios dalys yra *žinios, gebėjimai, savęs pažinimas, asmeninės charakteristikos ir motyvai*. *Žinios* ir *gebėjimai* dažniausiai yra lengviau pastebimos kompetencijos dalys, o likusios dalys yra mažiau išoriškai pastebimos ir išmatuojamos, tačiau būtent jos turi didžiausią įtaką kompetencijai. Ugdant savęs pažinimo kompetenciją didžiausią dėmesį būtina skirti *savęs pažinimui*, savo veiklos *motyvų* išsąmoninimui, savo *nuostatų* suvokimui, nes net nedidelis pokytis šiose dalyse gali pastebimai sustiprinti kompetenciją. Būtina paminėti, kad veikla, kuria siekiama stiprinti asmens gebėjimą save analizuoti, reikalauja specialių ugdymo metodų, tokių kaip **patirtinis refleksyvus ugdymas(is)**.

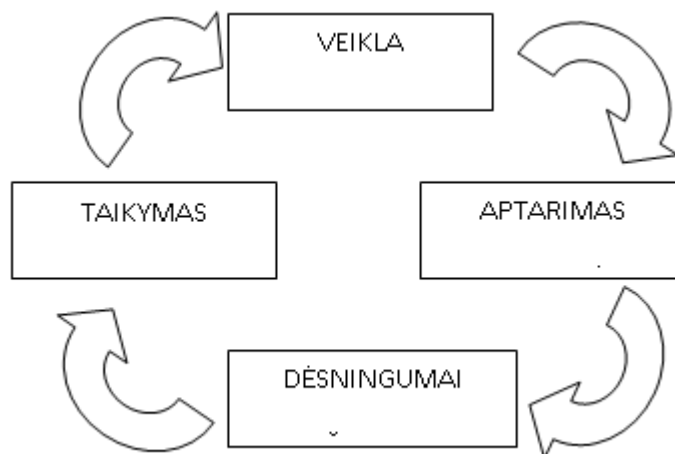
S. Chapman ir kt. (2008) teigimu, patirtinis mokymas yra bene seniausia mokymo forma. Tai mokymasis veikiant, kuomet galimybė besimokantiesiems patirti mokymosi turinio prasmę derinama su kryptinga refleksija ir analize. Studentai nuolat dalyvauja įvairiose veiklose ir turi skirtingų patirčių, tačiau vertingiausia patirtis tampa tuomet, kai yra apmąstyta ir išsąmoninta. Patirtinio mokymosi procese orientuojamasi yra ne į ekspertinių žinių perteikimą, o į patį besimokantįjį, darant prielaidą, jog geriausiai žmogus mokosi iš savo asmeninės patirties. Patirtis įgauna asmeninių emocijų, išgyventų patyrimo metu, atspalvį, veikla apmąstoma keliant sau aktualius klausimus, o padarytomis išvadomis yra pasitikima labiau nei pateiktomis kitų. Patirtinis ugdymas nėra būtinas siekiant tiesiog perteikti informaciją, tam puikiai tinka akademinis mokymas, pagrįstas konstruktyviu ir reproduktyviu mokymusi, tačiau siekiant nustatyti savo vidinio potencialo ribas, savo silpnąsias, stipriąsias puses neapšėinama be refleksija pagrįsto mokymosi proceso.

Pasak K. Rathunde (2009), patirtinio ugdymo procese dalyvaujantys studentai yra kur kas labiau motyvuoti mokytis. Siekdami savo užsibrėžto tikslo jie dažnai atsigręžia į savo ankstesnę patirtį ir ja remiasi. Motyvaciją bei atsakomybę už savo mokymosi procesą stiprina galimybė pačiam rinktis mokymosi turinį.

Nuolat kintanti aplinka lemia jaunų žmonių baimių ir nerimo atsiradimą, kuomet vengiama situacijų ir veiklų, kurios yra nepažįstamos, taip stabdant sėkmingą dalyvavimą pasaulio bendruomenėje. Patirtinio ugdymo metu stengiamasi skatinti studentus mokytis išbūti įtampos ir tuo pačiu augimo būsenoje, kuomet asmeninio patyrimo dėka visa daugiau nepažįstamų dalykų tampa pažįstamais ir nebauginančiais. Mokantis iš patirties būtina pačiam asmeniui inicijuoti veiklas, išsikelti tikslus, ką bus norima patyrimu pasiekti ir aktyviai dalyvauti procese (Moon, 2004). Tokio mokymosi rezultatai yra ryškūs asmeninių nuostatų, požiūrio į save bei kitus pokyčiai. Procesas padeda suvokti savo keltų tikslų,

įgyto patyrimo, sprendimų bei pačios veiklos prasmę (Hutton, 1980). Sudarant sąlygas studentams sieti savo asmeninę patirtį su platesniu kontekstu bei ją reflektuoti prisidedama prie sėkmingos jaunų žmonių integracijos visuomenėje.

Vieno iš konstruktyvizmu paremto patirtinio ugdymosi modelio autorius D. Kolb ir R. Fry (1975) teigia, kad patirtinis mokymasis yra ciklinis įtampos ir konflikto procesas. Jis sukūrė patirtinio ugdymosi ciklo modelį, susidedantį iš keturių stadijų (žr. 2 pav.) Aktyviai eksperimentuojant formuojasi nauji įgūdžiai ir įsisavinamos naujos žinios, kurios prieštarauja anksčiau turėtoms patirtims ir nuostatoms bei daro įtaką tolimesniam individo elgesiui. Pirmojoje patirtinio ciklo stadijoje individas išgyvena konkrečią patirtį, kuri gali būti ugdytojo organizuota patirtinė situacija arba reali gyvenimo patirties situacija. Antrosios stadijos metu skiriamas laikas patirties apmąstymui ir refleksijai apie tai, kas vyko, kokia to prasmė, kokie kilo jausmai ir t. t. Trečiosios stadijos metu formuluojami ir įsisąmoninami supratimai, išvalgos apie savęs vaizdą, gautą refleksiją iš kitų. Ketvirtosios stadijos metu individas eksperimentuoja taikydamas naujas žinias ir išvalgas panašiose arba skirtingose situacijose bei apmąsto įgytą patyrimą. Taip ciklas gali vystytis nenutrūkstamai.

2 pav. **Patirtinio ugdymo procesas pagal D. Kolb.**

Šaltinis: Deltuva A., Godvadas P. (2012). Asmeninės karjeros valdymo patirtinės studijos vadovas specialistui. Vilnius.

Patirtinis refleksyvus ugdymas(is) yra išskirtinis tuo, kad šioje ugdymo srityje beveik nebūna „vienos tiesos“, todėl net nėra vieno nustatyto patirtinio ugdymo apibrėžimo. Kaip pagrindinius šio mokymo metodo elementus galima įvardinti:

✓ *Organizuotas patyrimas.* Daugelį dalykų gyvenime išmokstame spontaniškai, patys to net nepastebėdami, tačiau šio metodo pagrindas – patyrimas – yra kruopščiai pasirengusių profesionalų suorganizuotas ir realizuotas ugdymo procesas.

✓ *Tiesioginis patyrimas.* Metodo esmė yra ta, kad mokomasi ne iš kitų turimos patirties pavyzdžių, ne įsivaizduojant ir projektuojant savo elgesį galimose situacijose, o patiriant čia ir dabar asmeniškai. Ugdymo veiklos yra galimybė išgyventi vienus ar kitus reiškinius, kurių atžvilgiu siekiama dalyvių sąmoningumo.

✓ *Žinių ir įgūdžių konstravimas.* Pabrėžiamas kiekvieno žmogaus unikalumas ir gebėjimas remiantis savo autentiška patirtimi, naudojant savo terminus ir patirties organizavimo, įvardinimo būdus, konstruoti savas, autentiškas išvalgas ir išvadas. Būtent tokiu būdu sukonstruotos žinios ir įgūdžiai įgalina žmogų keistis. Patirtiniame ugdyme nėra galimybės tiksliai prognozuoti, ko tiksliai išmoks kiekvienas mokymų dalyvis, bei kokie įvyks pokyčiai. Modeliui būdingi netikėti atradimai, nes patirtis paprastai būna daug platesnė ir peržengia konkrečios temos rėmus (Deltuva, Godvadas, 2012).

Patirtinio refleksyvaus mokymosi procesas – tai tęstinis veiklos, refleksijos, išvadų formulavimo ir taikymo procesas, pirmiausia vedantis į didesnę sąmoningumą bei adekvatesnę elgesį. Tai modelis, kuris padeda greitai ir paprastai suprasti patirtinio ugdymo(si) procesą, tačiau, aišku, jis neapima visų subtilių metodo elementų.

Tyrimo metodika ir organizavimas

Šiaulių valstybinės kolegijos Sveikatos priežiūros fakultete *Asmeninės karjeros valdymo patirtinė studija* buvo organizuota I kurso *Socialinio darbo* studijų programos studentams. Studija tęsėsi 6 dienas.

Tiriamųjų imtį sudarė 42 studentai, dalyvavę *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje*. Toks imties dydis yra pakankamas kokybiniam tyrimui realizuoti, kuomet siekiama giliau ir intensyviau, o ne ekstensyviai išanalizuoti objektą (Žydzūnaitė, 2006).

Tyrimo imtis – tikslinė patogioji. Respondentai tyrimui buvo atrinkti apgalvotai, norint gauti svarbią informaciją, susijusią su tyrėjams reikšmingu kontekstu (Valackienė, Mikėnė, 2008) bei esantys tyrimui aktualiam kontekste (Žydzūnaitė, 2006; 2007) – dalyvavimu *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje*. Tokiu būdu į imtį buvo įtraukti visi studentai, dalyvavę šioje studijoje.

Siekiant nustatyti, kokius siekius kėlė studentai prieš dalyvavimą *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* bei kokios yra studentų patirtys ir įveikos po dalyvavimo šioje studijoje, studentai pateikė nestruktūruotas refleksijas raštu. Refleksijos buvo rašomos du kartus: 1) prieš dalyvavimą *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* (pateikiant klausimą: *Ko aš siekiu dalyvaudamas šioje studijoje?*) ir po dalyvavimo *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* (pateikiant tokius klausimus: *Ką aš „išsinešu“ po dalyvavimo šioje studijoje?* ir *Ką aš „išmetu į šiukšlių dėžę“ po dalyvavimo šioje studijoje?*).

Tyrimo metu gautų nestruktūruotų refleksijų raštu turinys analizuotas taikant kokybinės aprašomosios turinio analizės metodą. Šios analizės metu tekste surasti prasminiai vienetai (kintamieji) yra priskiriami tam tikrai subkategorijai ar kategorijai ir taip užfiksuojami tyrėją dominančių struktūrinių vienetų dažnumai (Leonavičius, 2004; Kardelis, 2007).

Tyrimo rezultatai ir jų analizė

Tyrimo rezultatai analizuojami klausimų *Ko aš siekiu dalyvaudamas šioje studijoje* (siekliai)? *Ką aš „išsinešu“ po dalyvavimo šioje studijoje* (įgytos patirtys)? ir *Ką aš „išmetu į šiukšlių dėžę“ po dalyvavimo šioje studijoje* (įveikos)? kontekste. Atlikus nestruktūruotų refleksijų raštu analizę, išskirtos 3 kategorijos – *studentų dalyvavimo asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje siekliai*; *studentų dalyvavimo asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje metu įgytos patirtys* ir *studentų įveikos dalyvaujant asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* bei jas sudarančios 19 subkategorijų.

Kategorija. Studentų dalyvavimo asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje siekliai.

Kategorija atspindi asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje dalyvavusių studentų siekių raišką. Šią kategoriją sudaro 9 subkategorijos ir 93 jas įrodantys teiginiai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje dalyvavusių studentų siekių raiška

Subkategorija	Įrodantys teiginiai (pvz.)	Teiginių skaičius
Savęs pažinimas	„[...] pažinti daugiau save.“ „Geriau pažinti save [...]“	39
Kitų pažinimas	„Pažinti vienas kitą.“ „[...] geriau pažinti visus [...]“	14
Jaudulio ir įtampos mažinimas	„Perlipti jaudulio barjerą.“ „Sumažinti [...] dalį [...] įtampos [...]“	9
Asmeninis tobulėjimas	„[...] savybes [...] tobulinti [...]“ „[...] tobulėti.“	8
Viešo kalbėjimo baimės įveikimas	„Įveikti [...] baimę kalbėti prieš auditoriją [...]“ „[...] įveikti baimę kalbėti prieš auditoriją.“	7
Jausmų ir emocijų valdymas	„[...] išmokyti valdyti emocijas.“ „Išmokyti valdyti savo jausmus.“	5
Asmeninių galimybių pažinimas	„Sužinoti savo galimybes.“ „Sužinoti, ar [...] sugebėsi dirbti su žmonėmis.“	5
Savirealizacija	„[...] išmokyti realizuoti save [...]“ „[...] realizuoti save [...]“	4
Drąsos įgijimas	„Ilgą laiką [...]“ „[...] būti drąsesnei.“	2

Prieš dalyvavimą *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* studentai kėlė įvairiausių siekius, kuriuos buvo galima suskirstyti pagal prasmes.

Subkategorija: savęs pažinimas. Labiausiai studentus dalyvauti studijoje skatino noras ir galimybės pažinti save kaip asmenį (39 įrodantys teiginiai): pvz., „[...] pažinti daugiau save.“ ir kt. Manome, kad I-o kurso studentai, pasirinkę Socialinio darbo studijų programą, buvo pasirengę giliau pažinti save kaip asmenį, o galbūt ir kaip būsimą specialistą, dirbantį su kitais asmenimis. Išugdyti savęs pažinimo gebėjimai, tikėtina, leistų studentams dirbant su klientais pasitelkti šiuos gebėjimus savo profesinėje veikloje.

Subkategorija: kitų pažinimas. Ši subkategorija (14 įrodančių teiginių) atspindi studentų siekį pažinti kitus asmenis: pvz., „[...] geriau pažinti visus [...]“ ir kt. Tokie siekiai gali būti siejami su tuo, kad patirtinėje studijoje dalyvavo visi vienos grupės studentai, siekiantys susidraugauti su grupės nariais, užmegzti artimesnius tarpusavio santykius ir plėsti socialinius ryšius.

Subkategorija: jaudulio ir įtampos mažinimas. Šią subkategoriją patvirtina 9 įrodantys teiginiai (pvz., „Perlipti jaudulio barjerą.“, „Sumažinti [...] dalį [...] įtampos [...]“ ir kt.). Studentai patirtinės studijos pradžioje jautė jaudulį ir įtampą, kadangi nežinojo, kas vyks šios studijos metu, bei dėl to, kad tai buvo pirmoji jų studijų savaitė, todėl jie nebuvo susipažinę nei su kitais grupės nariais, nei su dėstytojais, dalyvavusiais studijoje, nei su aplinka, kurioje studijuos, nei su pačia aukštojo mokslo sistema. Visi šie veiksniai paskatino tokių siekių raišką.

Subkategorija: asmeninis tobulėjimas. Asmeninio tobulėjimo subkategoriją iliustruoja 8 tai įrodantys teiginiai (pvz., „[...] savybes [...] tobulinti [...]“ ir kt.). Ši subkategorija atspindi labai apibendrintą studentų siekį – savęs tobulinimą, sietiną su asmeninių savybių, žinių, gebėjimų ir nuostatų plėtojimu, keitimu ar įgijimu.

Subkategorija: viešo kalbėjimo baimės įveikimas. 7 įrodantys teiginiai (pvz., „[veikti [...]] baimę kalbėti prieš auditoriją [...]“) patvirtina šios subkategorijos atsiradimą. Tikėtina, kad formuluodami šį siekį, studentai tikėjosi patirtinės studijos metu įgyti viešo kalbėjimo gebėjimų ir tuo pačiu taip prisidėti prie savo kaip būsimąjo socialinio darbo specialisto gebėjimų dirbti su kitais asmenimis tobulinimo.

Subkategorija: jausmų ir emocijų valdymas. Šioje subkategorijoje yra 5 įrodantys teiginiai (pvz., „[...] išmokyti valdyti emocijas.“). Studentai išreiškė poziciją, kad patirtinės studijos metu jie norėtų išmokyti valdyti savo jausmus ir emocijas. Tai rodo jų pasiryžimą dirbti su savimi.

Subkategorija: asmeninių galimybių pažinimas. Šią subkategoriją iliustruoja 5 įrodantys teiginiai (pvz., „Sužinoti, ar [...] sugebėsiu dirbti su žmonėmis.“). Ši subkategorija glaudžiai siejasi su savęs pažinimu, tačiau čia dėmesys fokusuojamas į asmenines galimybes dirbti žmonėmis. Šių galimybių pažinimas ypatingai svarbus socialinį darbą studijuojantiems asmenims, kadangi šioje profesinėje veikloje vyrauja tiesioginis bendravimas su klientu, t. y. veikla remiasi *žmogus-žmogus* principu.

Subkategorija: savirealizacija. Subkategoriją sudaro 4 įrodantys teiginiai (pvz., „[...] realizuoti save [...]“). Savirealizacijos galimybės skatino studentus dalyvauti patirtinėje studijoje. Jie tikėjosi realizuoti savo galimybes, vystyti gabumus ir juos paversti praktiniais įgūdžiais, kurie vėliau taptų svarbūs jų profesinėje veikloje.

Subkategorija: drąsos įgijimas. Šią subkategoriją iliustruoja tik 2 įrodantys teiginiai (pvz., „[gauti drąsos [...]]“). Tai rečiausias studentų dalyvavimo patirtinėje studijoje pradžioje keltų siekių. Tikėtina, kad šią subkategoriją būtų galima glaudžiai sieti su *viešo kalbėjimo baimės įveikimo* subkategorija.

Apibendrinant būtų galima teigti, kad prieš dalyvavimą *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* studentai labiausiai akcentavo tokius siekius, kurie glaudžiai susiję su savianalize ar kitų pažinimu bei tokių sėkmingą funkcionavimą grupėje, bendruomenėje ar visuomenėje trikdančių veiksnių įveikimą.

Kategorija. Studentų dalyvavimo asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje metu įgytos patirtys. Kategorija atspindi studentų dalyvavimo asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje metu įgytų patirčių raišką. Šią kategoriją sudaro 5 subkategorijos ir 34 jas įrodantys teiginiai (žr. 2 lentelę).

Iš tyrimo metu gautų rezultatų galima teigti, kad studentų dalyvavusių patirtinėje studijoje, asmeninių patirčių raišką buvo galima iliustruoti penkiomis subkategorijomis.

2 lentelė. Studentų dalyvavimo asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje metu įgytų patirčių raiška

Subkategorija	Įrodantys teiginiai (pvz.)	Teiginių skaičius
Geresnis savęs pažinimas	„[...] sužinojau daugiau apie save [...]“ „Pamačiau save kaip kitą žmogų [...]“	11
Didesnis pasitikėjimas savimi	„[...] didesnį pasitikėjimą savimi.“	7
Gebėjimų tobulinimas	„[...] gebėjimą [...] viską gerai apgalvoti.“ „[...] patobulėjusius bendravimo gebėjimus.“	6
Socialinio tinklo kūrimas ir plėtojimas	„[...] naujas pažintis.“ „[...] daug [...] bendraminčių [...]“	5
Drąsos įgijimas	„Tapau drąsesnė [...]“ „Daugiau drąsos.“	5

Subkategorija: geresnis savęs pažinimas. Šiai subkategorijai yra priskirta 11 įrodančių teiginių (pvz., „[...] sužinojau daugiau apie save [...]“). Pastebima, kad viena dažniausių patirčių – gilesnis savęs pažinimas, susijęs su patirtinės studijos metu atliktomis savianalizės užduotimis, kurios leido studentams geriau pažinti savo stipriąsias ir silpnąsias puses, savo gabumus, bet ir ugdė jų savianalizės gebėjimus.

Subkategorija: didesnis pasitikėjimas savimi. Šią subkategoriją sudaro 7 įrodantys teiginiai (pvz., „[...] didesnę pasitikėjimą savimi.“). Dalyvavimas patirtinėje studijoje, atliekant įvairias tiek asmenines, tiek ir grupines užduotis, kuriose kiekvienas asmuo turėjo tam tikrą veiklą atlikti tik individualiai, skatino studentų didesnę pasitikėjimą savimi.

Subkategorija: gebėjimų tobulinimas. 6 įrodantys teiginiai (pvz., „[...] patobulėjusius bendravimo gebėjimus.“) patvirtina šią kategoriją. Aprašydami savas dalyvavimo patirtinėje studijoje patirtis studentai minėjo tiek konkrečius gebėjimus, kuriuos jie patobulino, tiek ir bendrai akcentavo gebėjimų tobulinimą kaip patirtį.

Subkategorija: socialinio tinklo plėtojimas. Šią kategoriją atspindi 5 įrodantys teiginiai (pvz., „[...] naujas pažintis.“). Patirtinės studijos metu įgyti socialinio tinklo kūrimo ir plėtojimo gebėjimai studentams bus naudingi tiek dar studijų metu ieškantis institucijų praktikoms atlikti, tiek ir dirbant pagal specialybę, kadangi socialiniai darbuotojai ypatingai turi dirbti komandoje, pasitelkiant tiek vidinius institucijos, tiek ir išorinės aplinkos resursus.

Subkategorija: drąsos įgijimas. Subkategoriją sudaro 5 įrodantys teiginiai (pvz., „Tapau drąsesnė [...]“). Ši subkategorija gali būti artimai siejami su kita įgytų patirčių kategorijoje esančia subkategorija – *didesnis pasitikėjimas savimi*. Patirtinės studijos metu studentams paskirtos užduotys neleido jiems „užsibūti“ komforto zonoje, skatino „įžengti“ į įtampos zoną, tai plečiant savo galimybių ir gebėjimų ribas.

Apibendrinus gautus rezultatus, galime teigti, kad didžiausios patirtys įgytos savianalizės ir pasitikėjimo savimi kontekstuose. Šie rezultatai labai artimi *siekių* analizės rezultatams, t. y. patirtinės studijos pradžioje studentų kelti siekiai ir patirtinės studijos metu įgytos patirtys turi labai glaudžius ryšius. Vadinasi, studentai ne tik adekvačiai vertino galimybes įgyti patirties dalyvaujant patirtinėje studijoje, bet ir reflektuodami „atpažino“ tuos pačius dalykus (*siekius*) įgytos patirties kontekste.

Kategorija. Studentų įveikos dalyvaujant asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje. Kategorija atspindi studentų įveikų dalyvaujant asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje raišką. Šią kategoriją sudaro 5 subkategorijos ir 50 jas įrodančių teiginių (žr. 3 lentelę).

Studentai, dalyvavę *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje*, rašydami refleksijas akcentavo asmenines įveikas, kurios buvo paskatintos įvairių veiklų ir refleksijų patirtinės studijos metu.

3 lentelė. Studentų įveikų dalyvaujant asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje raiška

Subkategorija	Įrodantys teiginiai (pvz.)	Teiginių skaičius
Baimės	„[...] daug baimių [...]“ „Baimę [...]“	18
Nepasitikėjimas savimi	„[...] nepasitikėjimą savimi.“ „[...] nepasitikėjimą [...] pačia savimi.“	10
Neigiami jausmai ir emocijos	„Pyktį.“ „Blogas emocijas [...]“	9
Vidinės įtampos	„[...] įtampą.“ „[...] įtampos [...]“	8
Nedraša ir drovumas	„[...] nedrąsumą [...]“ „[...] drovumas [...]“	5

Studentai, dalyvavę *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje*, rašydami refleksijas akcentavo asmenines įveikas, kurios buvo paskatintos įvairių veiklų ir refleksijų patirtinės studijos metu.

Subkategorija: baimės. Tai net 18 įrodančių teiginių (pvz., „Baimę [...]“) turinti subkategorija. Studentai daugiausiai akcentavo baimės įveikas, neakcentuodami konkrečių situacijų ar baimių, tačiau akivaizdu, kad refleksija padėjo atpažinti patirtinės studijos metu „nugalėtas“ baimes.

Subkategorija: nepasitikėjimas savimi. Šią konkrečią įveiką iliustruojančią subkategoriją sudaro 10 įrodančių teiginių (pvz., „[...] nepasitikėjimą savimi.“). Įgyta patirtis (*didesnis pasitikėjimas savimi*) leido studentams įsisąmoninti (reflektuojant po patirtinės studijos) šią įveiką.

Subkategorija: neigiami jausmai ir emocijos. Ši subkategorija turi 9 ją įrodančius teiginius (pvz., „Blogas emocijas [...]“). Studentai patirtinės studijos metu mokėsi, kaip reikia tinkamai susidoroti su neigiamais jausmais ir emocijomis, kaip jas panaudoti asmeniniams pokyčiams ir pan. Tikėtina, kad minėdami šią įveiką, studentai neatsisakė neigiamų jausmų ir emocijų, tačiau po patirtinės studijos geba

adekvačiai jas priimti ir panaudoti, siekiant inicijuoti teigiamus pokyčius asmeniniame gyvenime, o vėliau ir profesinėje veikloje.

Subkategorija: vidinės įtampos. Šią kategoriją iliustruoja 8 įrodantys teiginiai (pvz., „[...] *įtampa*“). Patirtinės studijos metu skatinant studentų „judėjimą“ iš komforto į įtampos zonas, buvo siekiama padėti studentams pažinti atsirandančią įtampą bei būnant joje panaudoti savo teigiamas savybes ir gebėjimus, kad įtampos zona pavirstų komforto zona, taip plečiant asmens galimybių ribas. Tikėtina, kad akcentuodami *vidinę įtampą* kaip įveiką, studentai suvokia buvimo įtampoje prasmę ir geba būdami šioje zonoje pasitelkti savo vidinius resursus įtampai sumažinti ar panaikinti daug greičiau nei tai jie gebėdavo padaryti iki dalyvavimo patirtinėje studijoje.

Subkategorija: nedrąsa ir drovumas. Tai 5 įrodančius teiginius (pvz., „[...] *nedrąsumą* [...]““) turinti subkategorija. Ši subkategorija siejasi tarpusavyje su *įgytų patirčių* kategorijoje išskirta *drąsos įgijimo* subkategorija. Tikėtina, kad drąsos reikalaujančios patirtinės studijos veiklos ir užduotys padėjo studentams sumažinti šių asmeninių savybių vyravimą jų asmeniniame gyvenime.

Apibendrinus pastebima, kad *Asmeninės karjeros valdymo patirtinė studija* skatino studentus įveikti (susilpninti, įsisąmoninti ir pan.) sėkmingą funkcionavimą bendruomenėje ar visuomenėje trikdančius veiksnius: įvairias baimes, įtampas, neigiamas asmenines savybes. Tikėtina, kad šios įveikos prisidės prie studento kaip būsimo socialinio darbo specialisto asmeninio tobulėjimo.

Atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad rašytinės refleksijos įgalino Socialinio darbo studijų programos I-o kurso studentus, dalyvavusius *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje*, apmąstyti savo asmeninius dalyvavimo patirtinėje studijoje siekius, įgytas patirtis bei įveikas dalyvaujant joje. Pastebima, kad patirtinėje studijoje įgyta patirtis skatina asmenines išvalgas bei stiprina studentų kaip būsimų specialistų supratimą apie asmeninei karjerai svarbius gebėjimus.

Išvados

✓ Formuliuodami dalyvavimo *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* siekius studentai labiausiai akcentavo savianalizės bei asmens funkcionavimą visuomenėje trikdančių / slopinančių dalykų įveikos svarbą.

✓ *Asmeninės karjeros valdymo patirtinės studijos* metu studentai įgijo savęs pažinimo, pasitikėjimo savimi ar socialinio tinklo plėtojimo patirtis, svarbias socialinio darbuotojo profesinėje veikloje.

✓ Studentai, remdamiesi *Asmeninės karjeros valdymo patirtinės studijos* metu patirtų veiklų pagrindu, svarbiausiais pasiekimais įvardijo baimės, nepasitikėjimo savimi, neigiamų jausmų ir emocijų įveikas.

✓ Dalyvavimo *Asmeninės karjeros valdymo patirtinėje studijoje* metu didėjant studentų sąmoningumui ir jiems įvaldant patirtinio ugdymosi metodą, į išsikeltų siekių įgyvendinimą fokusuotas elgesys leido studentams įgyti teigiamas patirtis ir patirti svarbias asmenines įveikas.

Literatūra

1. Bulotaitė, L., Gudžinskienė, E. (2003). *Gyvenimo įgūdžių ugdymas*. Vilnius: Baltijos kopija.
2. Chapman, S., et al. (2008). *What is Experiential Education? Theory and Practice of Experiential Education*. Boulder, CO: Association of Experiential Education.
3. Covey, S. (2006). *7 sėkmės lydimų žmonių įpročiai: asmenybės pokyčių pamokos*. Kaunas: Mijalba.
4. Deltuva, A., Godvadas, P. (2012). *Asmeninės karjeros valdymo patirtinės studijos vadovas specialistui*. Vilnius: Lodvila.
5. Grakauskas, Ž., et al. (2012). *Karjeros valdymo vadovas studentui. Metodinė knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
6. Guroka, T. (2010). *Patyriminio ugdymo metodo veiksmingumas dirbant su socialiai pažeidžiamais jaunais žmonėmis*. Magistro darbas. Vilniaus universitetas.
7. Hutton, M. (1980). *Learning from action: a conceptual framework*. Milton Keynes: SRHE/Open University Press.
8. Jovaiša, L. (1999). *Profesinio konsultavimo psichologija*. Vilnius: Agora.
9. Jovaiša, L. (1981). *Asmenybė ir profesija*. Kaunas: Šviesa.
10. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex.
11. Kolb, D. A., Fry, R. (1975). *Toward an applied theory of experiential learning*. London: John Wiley.
12. Leonavičius, V. (sud.). (2004). *Sociologija*. Kaunas: VDU leidykla.
13. Lucner, J., Nadler, R. S. (1997). *Processing the experience*. Dubuque: Ancor.
14. Moon, J. (2004). *A Handbook of Reflective and Experiential Learning: Theory and Practice*. London: Routledge Falmer.

15. Pukelis K. (2002). Karjeros projektavimo gebėjimai žinių visuomenėje: nauji iššūkiai profesiniam konsultavimui ir karjeros planavimui. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 6, 66–75.
16. Rathunde, K. (2009). Experiential wisdom and optimal experience: Interviews with three distinguished lifelong learners. *Journal of Adult Development*, 17(2), 81–93.
17. Spencer, S. M. (1993). *Competence at Work*, Hoboken. New York: John Wiley&Sons.
18. Valackienė, A, Mikėnė, D. (2008). *Sociologinis tyrimas: metodologija ir atlikimo metodika*. Kaunas: Technologija.
19. Žydžiūnaitė, V. (2006). *Taikomųjų tyrimų metodologijos charakteristikos*. Vilnius: LR ŠMM ir Pedagogų profesinės raidos centras.
20. Žydžiūnaitė, V. (2007). *Tyrimo dizainas: struktūra ir strategijos*. Kaunas: Technologija.

SOCIAL WORK STUDY PROGRAM STUDENTS' LEARNING FROM EXPERIENCE PROCESS: ASPIRATIONS, ACQUIRED EXPERIENCES AND OVERCOMES

Summary

This scientific article aims to reveal students' experiences during experiential learning. The research problem can be described as self-expression intensity of cognitive skills of young people is inseparable from the success of integration into society. Therefore, in this context it is important to analyze students' learning from experience process in the context of their aspirations, acquired experiences and overcomes.

The aim of the research - to analyze the students' learning from experience process based on aspirations, acquired experience and overcomes on the basis of written reflections.

Methods of the research: personal career management experiential study was organized for first-year social work degree program students in the faculty of Health Care at Šiauliai State College. The study lasted for 6 days. There were 42 students who have participated in personal career management experiential study. Survey data collection method: analysis of scientific literature and structured reflection in writing. The data processed using descriptive qualitative content analysis. Results of the research: in summary it can be said that prior to participation in experiential personal career management study students were focused on the following objectives, which are closely related to self-analysis and analysis of others and successful functioning in a group, community or society. Summarizing the results we can say that the greatest experiences that were gained are in the contexts of self-analysis and self-confidence. These results are very close to students' aspirations research results. Personal career management experiential study encouraged students to overcome disturbing factors for successful functioning in a community or society: various fears, tensions, negative personal qualities, etc. Main findings: while formulating personal career management experiential learning outcomes students focused on overcoming things that disturbs social functioning. During personal career management experiential study students gained self-knowledge, self-confidence and social network development experience. Students achieved these key things: overcoming fear, lack of self confidence, negative feelings and emotions. Participation in personal career management experiential study increased students' awareness and their mastering of experiential learning approach.

Main words: career management, experiential teaching and learning, reflection, self-cognition.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Benas Gudiničius

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių (Edukologija) mokslų doktorantas

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių valstybinė kolegija, Socialinio darbo katedra, lektorius

Autoriaus mokslinių interesų sritis: Savanorystės fenomeno studijos, patirtinis mokymasis

Telefonas ir el. pašto adresas: 8 600 14437, benas.gudinavicius@gmail.com

Autoriaus vardas, pavardė: Onutė Raščiuviene

Mokslo laipsnis ir vardas: Vadybos (viešojo administravimo) magistrė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių valstybinė kolegija, Administravimo katedra, asistentė

Autoriaus mokslinių interesų sritis: Karjeros valdymas, patirtinis ugdymas

Telefonas ir el. pašto adresas: 8 690 55183, onute.verygaite@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Benas Gudiničius

Science degree and name: Doctoral student of Social Sciences (Education Studies)

Workplace and position: Šiauliai State College, Department of Social Work, lecturer

Author's research interests: Studies of Volunteering Phenomenon, experiential learning

Telephone and e-mail address: +370 600 14437, benas.gudinavicius@gmail.com

Author's name, surname: Onutė Rasciuvienė

Science degree and name: Master's degree of Management (Public administration)

Workplace and position: Siauliai State College, Department of Administration, assistant

Author's research interests: Management of Career, experiential education

Telephone and e-mail address: +370 690 55183, onute.verygaite@gmail.com

STUDENTŲ SAVARANKIŠKO DARBO BRUOŽAI ŠIUOLAIKINĖSE AUKŠTOJO MOKSLO STUDIJOSE

Asta Mažionienė, Vilma Prancėvičiūtė

Klaipėdos universitetas, Klaipėdos valstybinė kolegija, Lietuvos aukštoji jūrėivystės mokykla

Anotacija. Straipsnyje tyrinėjamas studentų savarankiškas darbas, kuris aktualizavosi aukštosiose mokyklose atnaujinus studijų rezultatais grindžiamas studijų programas, įdiegus ECTS ir pradėjus vertinti nacionaliniam ECTS kreditui priskiriamą studento savarankiško darbo valandų skaičių. Šiuolaikinio aukštojo mokslo studijose savarankiškas darbas grindžiamas konstruktyvizmo idėjomis: daugiau dėmesio skiriama žinių susiejimui su realiomis situacijomis, gebėjimų ugdymui; studijose taikomi aktyvaus ir inovatyvaus mokymosi metodai tokie kaip darbas grupėse, projektų rengimas, realių atvejų analizė; skatinamas studentų savarankiškumas bei išitraukimas į mokymosi procesą, taikomas formuojamasis vertinimas, teikiamas konstruktyvia tarpusavio sąveika grindžiamas grįžtamasis ryšys. Siekiant atskleisti, kaip planuojamas, organizuojamas ir vertinamas konstruktyvizmo idėjomis grindžiamas studentų savarankiškas darbas šiuolaikinėse studijose, pasirinktas duomenų rinkimo metodas – studentų apklausa raštu. Tyrime dalyvavo netikimybinio patogiuoju būdu pasirinktos 5 aukštosios mokyklos (2 universitetai ir 3 kolegijos), kurios sutiko dalyvauti tyrime. Iš viso tyrime buvo apklausti 228 aukštųjų mokyklų studentai. Tyrimo instrumentas – straipsnio autorių parengtas klausimynas. Klausimyną sudarantys kintamieji buvo grupuojami į atskirus studentų savarankišką darbą apibūdinančius elementus: savarankiško darbo užduotys; savarankiško darbo metu taikomi studijų metodai; studentų aktyvumas savarankiško darbo metu; formuojamojo vertinimo, studentų įsivertinimo taikymas, savarankiško darbo metu taikomi vertinimo metodai, grįžtamojo ryšio teikimas. Šis tyrimas padėjo atskleisti, jog šiuolaikinėse aukštojo mokslo studijose studentų savarankiškam darbui būdingi bruožai: planuojant studentų savarankišką darbą parenkamos taikomojo pobūdžio užduotys, taikomi aktyvų ir konstruktyvų mokymąsi skatinantys probleminiai, projektinės, tiriamosios veiklos, prezentacijų, atvejo analizės metodai. Tačiau gauti tyrimo duomenys parodė, jog daugumos studijų dalykų metu savarankiško darbo užduotys dažniau atliekamos individualiai nei dirbant grupėse; retai taikomas formuojamasis vertinimas, t.y. savarankiško darbo užduočių atlikimo eigoje retai atliekamas tarpinis vertinimas, bei sudaromos galimybės studentui dalyvauti vertinime, pačiam įsivertinti savo pažangą pagal iš anksto nustatytus vertinimo kriterijus.

Pagrindiniai žodžiai: studentų savarankiškas darbas, konstruktyvizmas, aukštojo mokslo studijos.

Įvadas

Spartėjant Europos integracijos procesams ir reformuojant ES šalių narių, iš jų ir Lietuvos, aukštojo mokslo sistemą, esminis aspektas yra jos perėjimas prie mokymosi visą gyvenimą koncepcijos (Mokymosi visą gyvenimą Europos kvalifikacijų sąranga, 2005). Šiuolaikinėse aukštojo mokslo studijose, išitvirtinant tęstinio (nuolatinio) ugdymo(si) koncepcijai, tradicinė mokymo paradigma keičiama naująja mokymosi paradigma. Naujosios mokymosi paradigmos esmė – studento savarankiškas mokymasis, kuriuo siekiama sukurti prielaidas jo tolesniam mokymuisi. Informacinėje visuomenėje žinios vertinamos kaip priemonė, turi būti gebama naudotis turimais žinių ištekliais, siekiant rezultato. Be to, žinios šiuolaikiniame pasaulyje greitai kinta, ir studentas turi gebėti jas nuolat atnaujinti. Todėl kyla būtinybė mokyti studentą jomis naudotis savarankiškai, kad jis galėtų įgytus savarankiško žinių kaupimo ir integravimo įgūdžius taikyti jo būsimojoje profesinėje veikloje bei tolesniam profesiniam augimui ir mokymuisi visą gyvenimą. Studento gebėjimas savivaldžiai ir savarankiškai mokytis, kaip būtina aukštąjį mokslą baigiančio asmens savybė, taip pat yra nurodyta ir svarbiame aukštojo mokslo studijas reglamentuojančiame dokumente – Dublino aprašuose (2004).

Aukštojo mokslo studijose savarankiškas mokymasis įgyvendinamas per studentų savarankišką darbą, kuris itin aktualizavosi aukštosiose mokyklose atnaujinus studijų rezultatais grindžiamas studijų programas, įdiegus ECTS (angl. *European Credit Transfer and Accumulation System*) ir pradėjus vertinti nacionaliniam ECTS kreditui priskiriamą studento savarankiško darbo valandų skaičių (K. Pukelis, 2011). Savarankiškas darbas aukštojoje mokykloje suprantamas kaip mokymo(si) sistema, integrali tarpusavyje susijusių elementų, tokių kaip savarankiško darbo užduotys, studijų metodai, savarankiško darbo vertinimas ir pan., sąveika, sudaranti sąlygas studentams studijų metu plėtoti reikalingas kompetencijas (L. Rupšienė, A. Mažionienė, 2011; I. Tandzegolskienė, R. Pileckaitė, 2010; G. Le Boterf, 2009; F. Nieto et al., 2008; J. Broad, 2006; L. Šiaučiukėnienė ir kt., 2006; G. Hendry et al., 2005; C. Dillon et al., 2005).

Studentų savarankiškas darbas tapo svarbiausia darbo rūšimi mokymo procese: keitėsi savarankiško darbo ir kitų mokymo formų santykis, t.y. sparčiai mažėjo auditorinių valandų, proporcingai daugėjo valandų, skirtų savarankiškam darbui. Todėl savarankiškas studentų darbas, kaip svarbiausia darbo rūšis mokymo ir mokymosi procese, turi padėti studentui atsakingai ir savivaldžiai plėtoti būsimai

jo profesinei veiklai svarbias kompetencijas ir sudaryti galimybes asmens savarankiško mokymosi įgūdžių puoselėjimui (L. Šiaučiukėnienė ir kt., 2006; F. Nieto et al., 2008).

Šiuolaikinio aukštojo mokslo studijose savarankiškas darbas grindžiamas konstruktyvizmo teorija. Konstruktyvizmo požiūriu žinios ir gebėjimai yra konstruojami individams socialiai dalyvaujant veikloje, sprendžiant problemas ar atliekant užduotis (J. Šliogerienė ir kt., 2009; J. Valuckienė, 2009; L. Šiaučiukėnienė ir kt., 2006). Šiame darbe laikomasi konstruktyvistinio požiūrio į studentų savarankiško darbo planavimą, organizavimą ir vertinimą, kai mokymas/sis remiasi studentų gebėjimu konstruoti žinias, pagrįstas jų pačių patirtimi. Konstruktyvizmui būdingi į veiklą orientuoti studijų metodai: grupinis mokymasis, mokymasis už auditorijos ribų, mokymasis iš bendraamžių, projektinė veikla. M. Reinfried (2000), apibendrinamas konstruktyvistinį mokymąsi, dar išskiria mokymosi individualizavimą ir besimokančiojo autonomiją. Procesas yra orientuotas į besimokantįjį – jis gali spręsti, ko jis nori mokytis, kaip mokytis, prisiimant atsakomybę už savo mokymąsi. Naudojant konstruktyvistinį požiūrį mokymo(si) aplinkoje, svarbus studento-dėstytojo santykis. Dėstytojas turėtų kurti konstruktyvistinę mokymosi aplinką, sudaryti sąlygas studentams susieti jau turimas žinias su nauja informacija, padėti efektyviai mokytis, vadovauti, nukreipti, padėti nustatyti tikslus (D. Finkel, 2000). Rekomenduojama besimokančiajam palikti patariamąjį balsą, nustatant tikslus ir siekiamybes, kadangi suteikus šias teises studentams, rizikuojama vietoj plačių analitinių gebėjimų imti ugdyti tuo metu darbo rinkoje numanomai naudingus, bet siaurus ir neatitinkančius aukštojo mokslo lygmens praktinius mokėjimus (L. Schweizer, M. Stephenson, 2008). Remiantis konstruktyvizmu, rekomenduojama taikyti formuojamąjį vertinimą, diskutuojant dėstytojui ir studentui, vertinant pagal iš anksto nustatytus vertinimo kriterijus. Studentai taip pat aktyviai dalyvauja įsivertindami savo bei savo kolegų darbą, taip bent iš dalies skatinama jų atsakomybė už mokymąsi ir tobulėjimą (A. Kumar, 2013).

Tyrimo problema – aukštosiose mokyklose atnaujinus studijų rezultatais grindžiamas studijų programas, įdiegus ECTS, savarankiškas darbas turi būti grindžiamas konstruktyvizmo idėjomis – daugiau dėmesio skiriant žinių susiejimui su realiomis situacijomis, gebėjimų ugdymui, studijose taikant aktyvaus ir inovatyvaus mokymosi metodus, skatinant studentų savarankiškumą bei išitraukimą į mokymosi procesą, taikant formuojamąjį vertinimą, parenkant ir taikant atitinkamus vertinimo metodus, teikiant konstruktyvia tarpusavio sąveika grindžiamą grįžtamąjį ryšį. Tyrimo problema formuluojama klausimu – kokie konstruktyvizmo idėjomis grindžiamo savarankiško darbo bruožai pasireiškia šiuolaikinio aukštojo mokslo studijose.

Tyrimo objektas – konstruktyvizmo idėjomis grindžiamas studentų savarankiškas darbas šiuolaikinėse aukštojo mokslo studijose.

Tyrimo tikslas – atskleisti konstruktyvizmo idėjomis grindžiamo studentų savarankiško darbo bruožų raišką šiuolaikinėse aukštojo mokslo studijose.

Tyrimo uždaviniai yra ištirti konstruktyvizmo idėjomis grindžiamo studentų savarankiško darbo bruožus atskirose studentų savarankiško darbo planavimo, organizavimo ir vertinimo fazėse.

Tyrimo metodika. Siekiant atskleisti esminius studentų savarankiško darbo bruožus šiuolaikinėse studijose, tyrimo duomenų rinkimui pasirinktas apklausos raštu metodas. Tyrime dalyvavo 5 aukštosios mokyklos (2 universitetai ir 3 kolegijos), kurios sutiko dalyvauti tyrime. Aukštosios mokyklos buvo pasirinktos netikimybinio patogiuoju būdu. Iš viso tyrime dalyvavo 228 aukštųjų mokyklų studentai: 18,4% – studijavo universitete, 81,6% – studijavo kolegijoje: iš jų 48,2% studijavo trečiame kurse, 51,8% – antrame kurse. Respondentų amžius pasiskirstė tarp 18 ir 51 metų, didžioji dalis respondentų buvo nuo 20 iki 22 metų (amžiaus vidurkis 21,65 metai), 75,0% buvo moteriškos lyties, 25,0% – vyriškos lyties. Prieš pradėdant tyrimą, buvo gautas aukštųjų mokyklų vadovų leidimas vykdyti tyrimą ir kiekvieno dalyvio sutikimas žodžiu dalyvauti tyrime.

Tyrimo instrumentas – straipsnio autorių parengtas klausimynas. Klausimyną sudarantys kintamieji buvo grupuojami į atskirus studentų savarankišką darbą apibūdinančius elementus: savarankiško darbo užduotys; savarankiško darbo metu taikomi studijų metodai; studentų aktyvumas savarankiško darbo metu; formuojamojo vertinimo, studentų įsivertinimo taikymas, savarankiško darbo metu taikomi vertinimo metodai, grįžtamojo ryšio teikimas. Formuojant klausimyną buvo remiamasi konstruktyvizmo idėjomis (B. Jaworski, 1995; E. Von Glasersfeld, 1989; E. De Corte, 1996; M. Jones, L. Brader-Araje, 2002).

Klausimyne studentų savarankišką darbą apibūdinantys teiginiai buvo vertinami penkių balų rangų sistemoje, kurioje 5 balai reiškia, kad nurodytas savarankiško darbo elementas studijose pasireiškia visų studijų dalykų metu, 4 balai – studijuojant daugumą dalykų, 3 balai – pasireiškia vidutiniškai, 2 balai – pasireiškia studijuojant mažumą dalykų, 1 balas – niekada nepasireiškia.

Vertinant klausimyno patikimumą buvo taikoma patikimumo analizė (Reliability analysis); gauta viso klausimyno Cronbach's alpha 0,959. Šie duomenys leidžia teigti, kad klausimynas yra patikima matavimo priemonė. Duomenys analizuoti, naudojant SPSS 20.0 statistinę programą (angl. *Statistical Package for Social Sciences*). Duomenų apdorojimui pasirinktas statistinis metodas - dažnių analizė.

Tyrimo rezultatai

Studentų savarankiškas darbas aukštojoje mokykloje yra planuojamas, organizuojamas ir vertinamas. Siekiant atskleisti, kaip šiuolaikinėse studijose planuojamas studentų savarankiškas darbas, 1 lentelėje pateikiami apibendrinti studentų apklausos rezultatai. Pagrindinis komponentas studentų savarankiško darbo planavimo procese yra savarankiško darbo užduotys. Konstruktyvistiniu požiūriu, savarankiško darbo užduotys turi būti taikomojo pobūdžio, t.y. turi atspindėti aplinkos, kurioje besimokantysis turės ateityje funkcionuoti, kompleksiskumą (J. Andriuškevičienė ir kt., 2012). Kiti savarankiško darbo planavimo komponentai – užduoties tikslas, užduočiai atlikti skiriamas laikas (J. Broad, 2006; G. Hendry et al., 2005). Visi komponentai glaudžiai susiję tarpusavyje. Konstruktyvizmo teorijos požiūriu labai svarbus yra pačių besimokančiųjų įtraukimas į mokymosi procesą, aktyvus jų dalyvavimas savarankiško darbo procese. Dėstytojo kaip mentoriaus vaidmenį pabrėžia ir L. Schweizer, M. Stephenson (2008). Studentams paliekamas patariamojo balso vaidmuo aukštojo mokslo studijų procese, vis tik dėstytojui suteikiant pirmenybę nustatyti mokymosi tikslus bei siekiamybes, kadangi suteikus šias teises studentams, rizikuojama vietoj plačių analitinių gebėjimų imti ugdyti tuo momentu darbo rinkoje numanomai naudingus, bet siaurus ir neatitinkančius aukštojo mokslo lygmens praktinius mokėjimus.

1 lentelė. Studentų savarankiško darbo užduotys

Teiginiai	Studijuojant visus dalykus (%)	Studijuojant daugumą dalykų (%)	Vidutiniškai (%)	Studijuojant mažumą dalykų (%)	Niekada (%)
Savarankiško darbo užduotys susijusios su būsimąja profesinėje veikloje išylančiomis užduotimis	13,2	52,2	23,7	10,1	0,9
Savarankiško darbo užduotys įgalina mane žinias ir įgūdžius pritaikyti praktinėje veikloje	22,4	41,2	26,3	9,2	0,9
Savarankiško darbo užduotis man paskiria dėstytojas	48,0	34,8	14,1	2,6	0,4
Turiu galimybę aktyviai dalyvauti planuojant mano savarankiško darbo užduotis	21,9	33,3	30,7	7,9	6,1
Pagrindinis vaidmuo iškeliant savarankiško darbo tikslus tenka dėstytojui	15,4	31,6	38,2	11,4	3,5
Kartu su dėstytoju suformuluojame ir aptariame savarankiško darbo užduoties tikslą	9,2	32,0	37,3	14,9	6,6
Dėstytojas nustato savarankiško darbo užduoties atlikimo terminus	50,9	33,8	12,3	2,6	0,4
Kartu su dėstytoju numatome ir aptariame terminą savarankiško darbo užduočiai atlikti	23,8	34,4	25,6	12,3	4,0

Tyrimas parodė, kad, studentų nuomone, studijuojant daugumą dalykų, jų savarankiško darbo užduotys susijusios su būsimąja profesine veikla (65,4 proc.) ir įgalina įgyjamas žinias ir įgūdžius taikyti praktinėje veikloje (63,6 proc.). Gauti duomenys rodo (žr. 1 lentelę), kad savarankiško darbo užduočių planavimo procese labiau dominuoja dėstytojo vaidmuo: dažniausiai savarankiško darbo užduotis paskiria dėstytojas (82,8 proc.), pagrindinis vaidmuo iškeliant savarankiško darbo tikslus tenka dėstytojui (47proc.), dėstytojas dažniausiai nustato savarankiško darbo užduoties atlikimo terminus (84,7 proc.). Iš tyrimų rezultatų matyti, kad 55,2 proc. studentų nuomone, daugumos studijų dalykų metu jie studijų metu turi galimybę aktyviai dalyvauti planuojant jų savarankiško darbo užduotis, kartu su dėstytoju kelti ir formuluoti savarankiško darbo užduoties tikslus (41,2 proc.), kartu planuoti laiką savarankiško darbo užduočių atlikimui (58,2 proc.).

Organizuojant studentų savarankišką darbą, itin svarbūs savarankiško darbo metu taikomi studijų metodai, sudarantys sąlygas studentams aktyviai ir konstruktyviai veikti. Remiantis konstruktyvizmo idėjomis, šiuolaikinio mokymosi procese turi būti diegiamos patirtinio mokymosi, probleminio mokymosi, bendradarbiavimu grįsto mokymosi ir kognityviojo mokymosi strategijos. Reikšmingais tampa tokie studijų metodai kaip į problemų sprendimą orientuotas studijavimas, projektinės užduotys, atvejo analizė, grupės darbai ir kiti, aktyvinantys studentų veiklą ir skatinantys jų savarankiškumą (K. Pukelis ir kt., 2011).

2 lentelė. Savarankiško darbo metu taikomi studijų metodai

Savarankiško darbo struktūriniai elementai	Studijuojant visus dalykus (%)	Studijuojant daugumą dalykų (%)	Vidutiniškai (%)	Studijuojant mažumą dalykų (%)	Niekada (%)
Atliekant savarankiško darbo užduotis tenka spręsti realias būsimos profesinės veiklos problemas	14,1	51,5	23,8	9,7	0,9
Savarankiškas darbas organizuojamas taikant atvejo analizę (praktikoje kilusios problemos sprendimo paieškas)	12,8	35,8	35,8	12,8	2,7
Atvejo analizės problemas sprendžiame individualiai	11,0	45,4	30,4	12,3	0,9
Atvejo analizės problemas sprendžiame grupėse	8,8	36,7	36,3	13,3	4,9
Savarankiško darbo užduotys susijusios su projektų rengimu ir įgyvendinimu būsimojoje profesinėje veikloje	13,2	44,7	32,0	8,8	1,3
Savarankiškas darbas organizuojamas taikant grupinius projektus (projektinės užduotys)	10,5	41,2	32,9	11,8	3,5
Savarankiško darbo užduotys susijusios su įvairių tyrimų planavimu, organizavimu ir atlikimu	9,6	41,2	32,9	12,3	3,9
Savarankiško darbo užduotys susijusios su pristatymų (prezentacijų) rengimu	18,1	52,4	23,8	5,7	-
Savarankiško darbo užduotis atliekame grupėje	7,5	29,1	43,2	15,0	5,3
Atliekant savarankiško darbo užduotis dažnai tenka bendradarbiauti su įvairiomis įstaigomis ir institucijomis	4,4	13,2	27,3	33,5	21,6
Atliekant savarankiško darbo užduotis dažnai tenka bendradarbiauti su kitais specialistais	6,1	11,8	29,4	34,2	18,4

Tyrimas parodė, kad, šiuolaikinėse studijose atliekant savarankiško darbo užduotis taikomi probleminiai (65,6 proc.), projektinės (57,9 proc.), tiriamosios veiklos (50,8 proc.), prezentacijų (70,5 proc.), atvejo analizės (48,6 proc.) metodai (žr. 2 lentelę).

Konstruktyvistiniu požiūriu mokymasis siejamas su socialine aplinka, ypač bendradarbiavimu su kitais, todėl skatinamas darbas grupėse, komandoje (T. Bulajeva ir kt., 2011; E. Jezerskytė, B. Janiūnaitė, 2009; G. Hendry et al., 2005). Atlikto tyrimo duomenys parodė, kad šiuolaikinėse studijose daugumos studijų dalykų metu savarankiško darbo užduotys dažniau atliekamos individualiai (56,4 proc.) nei dirbant grupėse (36,6 proc.): Rečiau atliekami grupiniai projektai (51,7 proc.). Taip pat atvejo analizės rečiau atliekamos grupėse (45,5 proc.). Mokymąsi siejant su socialine aplinka, studentai turi būti skatinami, kad atlikdami užduotis įgytų patirties ne tik formalioje aukštųjų mokyklų aplinkoje, bet ir už jos ribų. Gauti tyrimo duomenys parodė, kad daugumos studijų dalykų metu studentams atliekant savarankiško darbo užduotis retai tenka bendradarbiauti su kt. įstaigomis ir institucijomis (17,6 proc.) ir / ar kitais specialistais (17,9 proc.).

Šiuolaikinėse aukštojo mokslo studijose studentų atliekamas savarankiškas darbas turi remtis aktyvia ir konstruktyvia veikla, kad besimokantysis turėtų galimybę aktyviai dalyvaudamas / veikdamas įgytos patirties pagrindu konstruoti savo žinias, gebėjimus ir kompetencijas. Pagrindiniai studentų

aktyvaus dalyvavimo bruožai – aukštas studento atsakomybės ir savarankiškumo laipsnis (K. Pukelis ir kt., 2011; J. Broad, 2006).

3 lentelė. **Studentų veikla savarankiško darbo metu**

Savarankiško darbo struktūriniai elementai	Studijuojant visus dalykus (%)	Studijuojant daugumą dalykų (%)	Vidutiniškai (%)	Studijuojant mažumą dalykų (%)	Niekada (%)
Esu priverstas savarankiškai ir aktyviai veikti, ieškoti naujų žinių, kad atlikčiau savarankiško darbo užduotis	28,1	44,3	19,7	7,0	0,9
Atliekant savarankiško darbo užduotis turiu laisvę veikti be kitų pagalbos, savarankiškai spręsti išskylančias problemas	26,3	41,1	26,3	5,8	0,4
Prisiimu atsakomybę už savarankiško darbo užduoties atlikimą	52,0	37,0	9,3	1,8	-

Tyrimo duomenys parodė, jog, studentų nuomone, daugumos studijų dalykų metu jie yra priversti savarankiškai ir aktyviai veikti, ieškoti naujų žinių (72,4 proc.), savarankiškai spręsti išskylančias problemas (67,4 proc.), kad atliktų savarankiško darbo užduotis. Taipogi, studentų nuomone, jie savo studijų metu prisiima atsakomybę už savarankiško darbo užduočių atlikimą (89 proc.) (žr. 3 lentelę).

Savarankiško darbo vertinimui turi būti skiriama pakankamai dėmesio. Konstruktyvizmo teorijos požiūriu, vertinimas ir mokymasis yra glaudžiai susiję, o ne atskiri, procesai. Pabrėžiama, kad vertinimas yra dvikryptis procesas, kuriame dalyvauja ir besimokantysis, ir dėstytojas (J. Andriuškevičienė ir kt., 2012). Todėl studentams turi būti sudaroma galimybė aktyviai dalyvauti savarankiško darbo vertinimo procese: įsivertinti savo mokymosi pažangą, tartis dėl formalių vertinimo būdų ir metodų.

4 lentelė. **Formuojamojo vertinimo taikymas studentų savarankiško darbo metu**

Savarankiško darbo struktūriniai elementai	Studijuojant visus dalykus (%)	Studijuojant daugumą dalykų (%)	Vidutiniškai (%)	Studijuojant mažumą dalykų (%)	Niekada (%)
Turiu galimybę aktyviai dalyvauti planuojant mano savarankiško darbo užduoties atlikimo vertinimą	11,4	28,9	36,0	17,1	6,6
Kartu su dėstytoju iš anksto aptariame savarankiško darbo užduoties vertinimo kriterijus ir galutinai nustatome juos bendru susitarimu	9,6	32,5	34,6	18,0	5,3
Savarankiško darbo užduoties atlikimo eigoje atliekamas tarpinis vertinimas	12,3	25,1	29,5	18,9	14,1
Man sudaromos galimybės pačiam įsivertinti savo pažangą tarpinio vertinimo metu	4,4	24,3	40,7	19,0	11,5
Atlikus savarankiško darbo užduotį pats save ir savo įgyjamas kompetencijas įsivertinu	10,1	36,4	36,0	15,4	2,2
Save ir savo atliktą veiklą įsivertinu pagal iš anksto kartu su dėstytoju nustatytus vertinimo kriterijus	9,2	33,3	35,5	17,5	4,4
Savarankiško darbo užduoties vertinimas vyksta grupėje	7,5	26,3	36,0	18,4	11,8
Kiti grupės nariai (kiti studentai) išsako savo nuomonę ir įvertina atliktą užduotį pagal tam tikrus iš anksto nustatytus kriterijus	7,9	28,9	37,3	15,8	10,1
Grupės nariai (kiti studentai) savarankiško darbo užduoties atlikimo eigoje vertina keletą kartų	4,8	18,1	29,1	26,4	21,6

Gauti duomenys rodo, kad studentai gana retai nurodo galimybę aktyviai dalyvauti planuojant savarankiško darbo užduoties atlikimo vertinimą (40,3 proc.), kartu su dėstytoju iš anksto aptarti savarankiško darbo užduoties vertinimo būdus ir metodus (51,7 proc.) (žr. 4 lentelę).

Konstruktivistinė vertinimo nuostata labiau pasižymi formuojamuoju vertinimu (T. Bulajeva ir kt., 2011, A. Kumar, 2013), kuris atliekamas studentų veiklos eigoje, suteikiant grįžtamąjį ryšį, orientuotą į tobulėjimą (K. Pukelis ir kt., 2010). Tyrimo metu gauti duomenys parodė, kad daugumos studijų dalykų metu savarankiško darbo užduočių atlikimo eigoje retai atliekamas tarpinis vertinimas (37,4 proc.), retai sudaromos galimybės studentui pačiam įsivertinti savo pažangą tarpinio vertinimo metu (28,7 proc.).

Vertinant rekomenduojama taikyti studentų įsivertinimą, kai studentai sprendžia apie savo arba bendramokslų pasiekimus, pateikdami komentarus ir jais pagrįstus įvertinimus (K. Pukelis ir kt., 2011; I. Savickienė ir kt., 2010; T. Bulajeva, 2007; A. Kumar, 2013). Tyrimo rezultatai parodė, kad daugumos studijų dalykų metu, atlikus savarankiško darbo užduotį, save ir savo įgyjamas kompetencijas įsivertina 46,5 proc. studentų, dar rečiau savarankiško darbo užduoties vertinimas vyksta grupėje (33,8 proc.). Tarpinis vertinimas atliekamas keletą kartų padeda numatyti studentų mokymosi perspektyvą, pastiprinti daromą pažangą (T. Bulajeva ir kt., 2011; K. Pukelis ir kt., 2010; I. Savickienė ir kt., 2010; T. Bulajeva, 2007). Tyrimo rezultatai parodė, kad savarankiško darbo užduočių atlikimo eigoje retai vertinama keletą kartų (22,9 proc.).

Šiuolaikinėse studijose vertinimas turi būti kriterijais grįsta mokymo-mokymosi-vertinimo sistema (T. Bulajeva ir kt., 2011; 2007). Tyrimo rezultatai parodė, kad daugumos studijų dalykų metu studentai gana retai iš anksto kartu su dėstytoju aptaria savarankiško darbo užduoties vertinimo kriterijus ir nustato juos bendru susitarimu (42,1 proc.), save ir savo atliktą veiklą įsivertina pagal nustatytus vertinimo kriterijus (42,5 proc.), kiti grupės nariai (kiti studentai) įvertina atliktą užduotį pagal nustatytus kriterijus (36,8 proc.) (žr. 4 lentelę).

Šiuolaikinėse auštojo mokslo studijose pabrėžiama ir formuojamojo pobūdžio vertinimo metodų svarba, kurių svarbiausias principas, kad vertinimas remiasi atlikimu, kad besimokantysis turėtų parodyti tai, ką moka ir gali padaryti (W. Meeus et al., 2008; L. Sajienė, 2008; G. Hendry et al., 2005; N. Burkšaitienė, 2004).

5 lentelė. Savarankiško darbo metu taikomi vertinimo metodai

Savarankiško darbo struktūriniai elementai	Studijuojant visus dalykus (%)	Studijuojant daugumą dalykų (%)	Vidutiniškai (%)	Studijuojant mažumą dalykų (%)	Niekada (%)
Kartu su dėstytoju iš anksto aptariame savarankiško darbo užduoties vertinimo būdus ir metodus	18,4	33,3	32,5	13,2	2,6
Vertinimo metu aš galiu pademonstruoti įgyjamas kompetencijas, ką moku ir galiu atlikti	17,7	36,7	33,2	11,1	1,3
Atlikto savarankiško darbo užduoties rezultatus turiu pristatyti viešai kitiems studentams ir dėstytojams (dėstytojui)	20,6	38,6	22,8	11,0	7,0

Tyrimo rezultatai parodė, kad, studentų nuomone, daugumos studijų dalykų metu jie vertinimo metu gali pademonstruoti įgyjamas kompetencijas, ką moka ir gali atlikti (54,4 proc.), atliktos savarankiško darbo užduoties rezultatus turi pristatyti viešai kitiems studentams ir dėstytojams (dėstytojui) (59,2 proc.) (žr. 5 lentelę).

Konstruktivistiniu požiūriu vertinimas turi teikti konstruktyvų grįžtamąjį ryšį, kai vertintojas įsijungia į dialogą su vertinamaisiais, kad nustatytų esamą užduoties atlikimo lygį ir parodytų būdus, kaip tą užduoties atlikimą pagerinti (J. Andriuškevičienė ir kt., 2012). Grįžtamasis ryšys turi suteikti informaciją, atskleidžiančią ir pasiekimų stiprybes, ir silpnybes, nesusitelkiant tik ties vien teigiamybėmis arba neigiamybėmis (K. Pukelis, 2011; 2010).

6 lentelė. Grįžtamojo ryšio teikimas studentų savarankiško darbo metu

Savarankiško darbo struktūriniai elementai	Studijuojant visus dalykus (%)	Studijuojant daugumą dalykų (%)	Vidutiniškai (%)	Studijuojant mažumą dalykų (%)	Niekada (%)
Vertinant turiu galimybę diskutuoti, aptarti atliktą veiklą	15,9	46,0	25,2	9,7	3,1
Savarankiško darbo užduočių vertinimo	16,7	37,7	31,6	11,8	2,2

metu nuolat gaunu iš dėstytojo grįžtamąjį ryšį apie mano atliktą darbą					
Po dėstytojo vertinimo visada sužinau klaidas, kas buvo negerai	21,1	36,8	26,3	14,5	1,3
Dėstytojas išsako pastebėjimus apie mano atliktos savarankiško darbo užduoties privalumus bei tobulinimo galimybes	20,2	42,1	24,6	11,8	1,3
Dėstytojo išsakomi komentarai apie mano atliekamas savarankiško darbo užduotis padeda man priimti atitinkamus sprendimus ir tobulinti kompetencijas	21,1	43,4	27,6	6,6	1,3

Tyrimo rezultatai parodė, kad studentai savarankiško darbo užduočių vertinimo metu nuolat gauna iš dėstytojo grįžtamąjį ryšį apie atliktą darbą (54,4 proc.), dėstytojas išsako pastebėjimus apie atliktos savarankiško darbo užduoties privalumus bei tobulinimo galimybes (62,3 proc.), po dėstytojo vertinimo visada sužino klaidas, kas buvo negerai (57,9 proc.), dėstytojo išsakomi komentarai apie atliekamas savarankiško darbo užduotis padeda priimti atitinkamus sprendimus ir tobulinti kompetencijas (64,5 proc.), vertinant turi galimybę diskutuoti, aptarti atliktą veiklą (61,9 proc.) (žr. 6 lentelę).

Išvados

Šiuolaikinėse aukštojo mokslo studijose studentų savarankiškas darbas grindžiamas konstruktyvizmo idėjomis: planuojant studentų savarankišką darbą parenkamos taikomojo pobūdžio užduotys, taikomi aktyvų ir konstruktyvų mokymąsi skatinantys studijų metodai, savarankiško darbo užduočių vertinimo metu taikomi formuojamojo pobūdžio vertinimo metodai, teikiamas konstruktyvus dėstytojo ir studento sąveika grindžiamas grįžtamasis ryšys. Daugumos studijų dalykų metu studentams sudaroma galimybė dalyvauti planuojant jų savarankiško darbo užduotis, keliant ir formuluojant užduoties tikslus, numatant terminus savarankiško darbo užduočių atlikimui.

Šiuolaikinėse studijose taikomi konstruktyvizmo idėjomis grindžiami aktyvų ir konstruktyvų mokymąsi skatinantys studijų metodai, tokie kaip: probleminiai metodai, projektinės, tiriamosios veiklos, prezentacijų, atvejo analizės metodai. Tačiau daugumos studijų dalykų metu savarankiško darbo užduotys dažniau atliekamos individualiai nei dirbant grupėse. Atliekant savarankiško darbo užduotis retai pasitelkiama išorinė aplinka, t.y. retai bendradarbiaujama su kitais specialistais ir / ar kitomis institucijomis.

Vertinimo metu studentams sudaromos galimybės diskutuoti, aptarti atliktą veiklą ir pademonstruoti įgyjamąs kompetencijas, ką moka ir gali atlikti. Tačiau daugumos studijų dalykų metu atliekant savarankiško darbo užduotis retai taikomas formuojamasis vertinimas, t.y. savarankiško darbo užduočių atlikimo eigoje retai atliekamas tarpinis vertinimas, retai sudaromos galimybės studentams dalyvauti vertinime, pačiam įsivertinti savo pažangą pagal iš anksto nustatytus vertinimo kriterijus. Remiantis šio tyrimo rezultatais, studentų savarankiškas darbas aukštosiose mokyklose gali būti tobulinamas.

Literatūra

1. Andriuškevičienė, J., Knyza, R., Tuomaitė, V. (2012). *Neformaliojo suaugusiųjų švietimo sistemoje įgytų kompetencijų vertinimo ir pripažinimo metodika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Žiūrėta 2014, vasario 5 per internetą: <<http://kkc.vdu.lt/system/files/2012>>.
2. Broad, J. (2006). Interpretations of independent learning in further education. *Journal of Further and Higher Education*, 30 (2), 119–143.
3. Bulajeva, T. (2007). *Žinių ir kompetencijų vertinimas: kaip sukurti pasiekimų vertinimo metodiką*. Vilnius: UAB Petro ofsetas.
4. Bulajeva, T., Čepienė, A., Lepaitė, D., Teresevičienė, M., Zuzevičiūtė, V. (2011). *Studijų programų atnaujinimas: kompetencijų plėtotės ir studijų siekinių vertinimo metodika*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
5. Burkšaitienė, N. (2004). Mokymo(si) ir vertinimo aplanko taikymo universitetinėse studijose galimybės. *Acta Paedagogica Vilnensia*, (13), 87–98.
6. De Corte, E. (1996). Active learning within powerful learning environment. *Impuls*, 26 (4), 145–156.
7. Dillon, C., Greene, B., Mansell, R. (2005). *Assesing Approaches to Learning in Independent Learning Environments in Higher Education*. Žiūrėta 2010, rugsėjo 10 per internetą: <<http://www.formatex.org/micte>>.
8. Finkel, D. L. (2000). *Teaching with your mouth shut*. Portsmouth, NH:Boynton/Cook.

9. Hendry, G.D., Hyde, S.J. & Davy, P. (2005). Independent student study groups. *Medical Education*, 39, 672–679.
10. Jaworski, B. (1995). *Constructivism in Education*. University of Oxford, Department of Educational Studies, 15 Norham Gardens, Oxford OX2 6PY, Great Britain. Žiūrėta 2014, vasario 20 per internetą: <http://www.emis.ams.org/journals/ZDM/zdm982r2.pdf>.
11. Jezerskytė, E., Janiūnaitė, B. (2009). Dėstytojo inovacinės veiklos bruožai tobulinant studijų programas: besikeičiančios edukacinės paradigmos kontekstas. *Jaunujų mokslininkų darbai*, 1 (22), 73–82.
12. Jones, M. G., Brader-Araje, L. (2002). The Impact of Constructivism on Education: *Language, Discourse, and Meaning*. University of North Carolina at Chapel Hill, 5 (3). Žiūrėta 2014, vasario 1 per internetą: <http://ac-journal.org/journal/vol5/iss3/special/jones.pdf>.
13. Kumar, A. (2013). Formative Assessments as Pedagogic Tools. *International Journal of Human Sciences*, 10 (1). Žiūrėta 2014, kovo 13 per internetą: <http://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/2533>.
14. Le Boterf, G. (2009). Universitetinių studijų programos kūrimas: kompetencijų prieigos ir proceso samprata. *Tiltai*. 2009, 1 (46), 135–141.
15. Meeus, W., Petegem, P.V., Meijer, J. (2008). Stimulating independent learning: a quasi-experimental study on portfolio. *Educational Studies*, 34 (5), 469–481.
16. Mokymosi visą gyvenimą Europos kvalifikacijų sąranga. (2005). Žiūrėta 2013, gruodžio 15 per internetą: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture.
17. Nieto, F., Dimitriadou, A., Davy, N. (2008). Developing Skills for Independent Learning for Access to Higher Education Students. *FACE Conference*, St John University, York.
18. Pukelis K., Savickienė I., Pileičikienė N., Sajienė L., Tūtlys V., Obelenienė B., Danilevičius E., Imbrasaitė J., Lėgaudaitė J., Šinkariova L. (2010). *Studijų rezultatų ir studijavimo pasiekimų įvertinimo koncepcijos integravimo į studijų procesą metodologiniai pagrindai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
19. Pukelis, K., Savickienė, I., Danilevičius, E., Slavinskienė, A., Lapėnienė, A., Baltrušaitytė, G., Stasiūnaitienė, E., Vyšniauskytė – Rimkienė, J. (2011). *Į problemų sprendimą orientuoti studijų metodai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
20. Reinfried, M. 2000: “Can Radical Constructivism Achieve a Viable Basis for Foreign Language Teaching?” Žiūrėta 2013, vasario 20 per internetą: http://webdoc.sub.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic20/marcus/8_2000.htm.
21. Rupšienė, L., Mažionienė, A. (2011). Savarankiškas darbas aukštojoje mokykloje socialinio pedagogo vadybinių kompetencijų ugdymo požiūriu: studentų nuomonė. *Tiltai*, 3 (56), 151–158.
22. Sajienė, L. (2008). Mokymosi pasiekimų aplankas (portfolio) universitetinėse studijose. *Mokytojų ugdymas*, 10 (1), 131–145.
23. Savickienė, I., Pukelis, K., Danilevičius, E., Dvarionas, D., Šidlauskas, K., Spaičienė, J., Stalniulienė, S., Vyšniauskytė-Rimkienė, J. (2010). *Studijų rezultatų formulavimas ir studijavimo pasiekimų įvertinimas studijų modulio ir dalyko lygmenyje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
24. Schweitzer, L. and Stephenson, M. (2008). Charting the challenges and paradoxes of constructivism; a view from professional education. *Teaching in Higher Education*, 13 (5), 583–593.
25. Shared „Dublin“ descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards. (2004). Draft 1 working document on JQI meeting in Dublin on 18/10/2004. Žiūrėta 2011, balandžio 21 per internetą: http://www.uni-due.de/imperia/md/content/bologna/dublin_descriptors.
26. Šiaučiukėnienė, L., Visockienė, O., Talijūnienė, P. (2006). *Šiuolaikinės didaktikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
27. Šliogerienė, J., Liulienė A., Metiūnienė R. (2009). Studento savarankiškos veiklos ugdymo kryptys. *Santalka. Filologija. Edukologija*, t.17 (2), 81–87.
28. Tandzegolskienė, I., Pileckaitė, R. (2010). Socialinių mokslų srities studentų savarankiškos veiklos raiška universitetinėse studijose. *Pedagogika*. (97), 43–49.
29. Valuckienė, J. (2009). Mokymosi paradigma grįstos studijos kaip atsakas į besikeičiančios visuomenės lūkesčius universitetinėms studijoms. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2 (15), 311–317.
30. Von Glasersfeld, E. (1989). Cognition, Construction of Knowledge, and Teaching. *Synthese*, 80, p. 121–140. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands. Žiūrėta 2014, vasario 10 per internetą: <http://link.springer.com/article/>

STUDENT SELF-EMPLOYMENT FEATURES IN MODERN HIGHER EDUCATION STUDIES

Summary

Modern higher education is oriented towards the development of self-regulating and autonomous lifelong learning skills. Independent work enables the development of these skills. The importance of independent work has been increasing in recent years – it is assessed in the ECTS credit system, and is becoming the main type of activity in higher education as the number of hours assigned to independent work is increasing.

In modern higher education independent work has to be based on the new learning paradigm and constructivist theory, stating, that learning is a process, where a learner develops his skills and knowledge on the

basis of the acquired experience by actively participating in social environment, applying knowledge in practical activities, assessing their benefits, solving problems or performing tasks. It is an activity- and learner-oriented learning method. Evaluation is mostly formative, process-oriented; a learner is encouraged to evaluate his activity according to criteria.

Students' independent work based on constructivism is selected as the object of the research. The aim of the research is to reveal how the essential features of independent work based on constructivism manifest themselves in modern higher studies.

The research data was collected using the survey in writing. 5 higher schools agreed to participate in the research. The higher schools were selected using convenience non-probability sampling method. The total number of students who participated in the research was 228. Before starting the research, higher education institutions directors' agreement and an oral each respondents' agreement to participate in the research were obtained. The instrument of the research was a questionnaire prepared by the authors of the article. The questionnaire was based on the ideas of constructivism. The variables of the questionnaire were grouped into separate diagnostic blocks in order to reveal the way independent work is planned, organized and evaluated in modern higher education. In the questionnaire, the answers to the questions were evaluated using a 5-point-range scale, where 5 points mean that statements describing students' independent work are true for all subjects being studied, 4 points – they are true for the majority of subjects, 3 points – they manifest themselves moderately, 2 points – they are true for minority of subjects being studied, 1 point – they never manifest themselves. The data was processed with SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 20.0 statistical software, it was analyzed using frequency analysis method.

The research revealed the following features of independent work that manifest themselves in modern higher education: the use of applied tasks that are related to the students' future professional activity and the application of study methods stimulating active learning; study methods encouraging active and constructive learning are used: problem-based methods, project- and research-based activities, presentations, case studies. However, during the majority of subjects the tasks are more frequently performed individually than in groups. The external environment is seldom involved into the performance of the independent work tasks, i.e. the cooperation with specialists and other institutions is rare. During the studies of most subjects, students have an opportunity to plan the tasks of independent work by determining and formulating the goals of their tasks, establishing periods for the performance of independent work tasks. The evaluation stage includes the application of formative evaluation method, the provision of a constructive feedback, based on the interaction of a lecturer and student. However, during the studies of most subjects, the intermediary formative assessment is rarely used, and students seldom have possibilities for self-evaluation of their progress according to the pre-set evaluation criteria.

With reference to the results of the research, student's independent work at higher education institutions can be improved.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Asta Mažionienė

Mokslo laipsnis ir vardas: Klaipėdos universiteto doktorantė, Klaipėdos valstybinės kolegijos lektorė

Darbo vieta ir pozicija: Klaipėdos universiteto doktorantė, Klaipėdos valstybinė kolegija, Slaugos katedros lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: socialinė pedagogika, švietimo vadyba, aukštojo mokslo didaktika

Telefonas ir el. pašto adresas: m. 8-670 24601, a.mazioniene@gmail.com

Autoriaus vardas, pavardė: Vilma Pranckevičiūtė

Mokslo laipsnis ir vardas: Edukologijos magistras, suaugusiųjų mokymo (andragogikos) specializacija

Darbo vieta ir pozicija: Lietuvos aukštosios jūreivystės mokykla, bendrųjų dalykų katedros lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: aukštojo mokslo didaktika, užsienio kalbų mokymo didaktika, andragogika

Telefonas ir el. pašto adresas: m. 8-683 94931 v.prankeviciute@lajm.lt

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Asta Mazioniene

Science degree and name: Doctoral student at Klaipeda University, Lecturer at Klaipeda State College

Workplace and position: Doctoral student at Klaipeda University, Klaipeda State College, Lecturer at Nursing Department

Author's research interests: Social Pedagogy, Educational Management, Higher Education Didactics

Telephone and e-mail address: m. 8-670 24601, e-mail: a.mazioniene@gmail.com

Author name, surname: Vilma Prankeviciute

Science degree and name: Master of Educology, specialization of Andragogy (Adult Education)

Workplace and position: Lithuanian Maritime Academy, Lecturer at Department of General Subjects

Author's research interests: Higher Education Didactics, Teaching Foreign Languages Didactics, Andragogy

Telephone and e-mail address: m. 8-683 94931 v.prankeviciute@lajm.lt

CONNECTING THE UNIVERSITY WITH THE LOCAL COMMUNITY: EXPLORING STRATEGIC LINKS FOR CAPTURING AND MAXIMISING COMMUNITY VOICES

Marcellus Mbah

Canterbury Christ Church University

Abstract. Universities such as land grant universities have long been funded to promote scholarship, research, as well as address the needs of local regions and their citizenry (Schuetze , 2010). Yet, public dissatisfaction with the university's lack of focus on addressing public concerns has been on the rise. Moreover, a university's engagement in the community can be conceived as meaningful if it draws on local knowledge, as well as available resources to address a wide range of issues affecting the community (Peters et al., 2005). It can also be rightly construed that the community's ability to benefit from a university's engagement would be predicated on how well the framework of engagement is able to capture and address the needs of the community. Drawn from a single interpretive case study carried out in Cameroon, this article uncovers key findings from the field by advancing strategic links through which a university can ascertain the needs of a local community and orientate its engagement to address them in sustainable ways.

Keywords: Community, Voices, Engagement, Strategic Links.

Introduction

There is increasing need for universities to take their engagement from the margins of communities to the core elements affecting the lives of ordinary people. However, for this to happen, the university should not make assumptions of what community needs are but work in collaboration with local members to acknowledge and address these needs through processes that provide support to community voices. By voice, this article is referring to words, narratives, discourses, and stances that help express the dynamics of social experience and help shape and position the subjective understanding of this experience within consciousness (Walsh, 1991, p. viii). Lasker and Guidry argues: „At a societal level, marginalized residents are often spoken for by others, and since we don't know what we don't know, everyone runs the risk of making mistaken assumptions. What processes can do is make sure that all players – especially members of a 'target population' – speak for themselves so that incorrect assumptions are identified before they become influential” (2009, p. 218).

Given this view, it can be maintained that universities should not assume to know what they do not know about the community they want to serve. Therefore, it is appropriate for the university to create an enabling environment whereby community members can articulate the challenges they are facing, and this can give direction to the university's engagement. The need to let the community identify its needs is also consistent with the ethos of the ecological university which according to Barnett (2011), seeks to address collective interests and not only the interests of the university. With respect to the community context in this article, the reference is a geographical territory where individuals, groups of people and families reside, meet most of their daily needs and interact with one another in a variety of organisations, institutions and businesses.

Contextual Background and Methodology

This article is informed by findings from a single interpretive case study carried out in Cameroon from March 25th to June 2nd 2013, as well as a pilot study carried out from December 19th 2011 to January 2nd 2012. The location is Buea Rural Municipality which hosts one of the State universities in Cameroon. Whilst the municipality is made up of eighty-five villages spread across a surface area of 870 Sq.km with a total estimated population of above 200,000 inhabitants, the State university has a student enrolment of over 16,000 as per its 2011 annual report. The project was intentionally skewed towards a rural area because the demographic structure of Africa is largely rural. The following table represents a descriptive account of community participants who took part in the enquiry process in 2013.

No	Date of interview	Sampling type	Participant	Sex	Age range	Certification	Occupation	Village	Length of stay	Marital status	Dependents
1	02/04/2013	Opportunistic	CM 1	Female	31-40	BSc	Business	Molyko	1	Married	2
2	06/04/2013	Opportunistic	CM 3	Female	51-60	Class six	Business	Bokwai	10	Divorced	2
3	15/04/2013	Opportunistic	CM 2	Female	41-50	MA	Medical scier	Bolifamba	15	Married	12
4	18/04/2013	Purposive	CM 7	Male	51-60	Diploma	Business	Clerk's quarter	18	Married	3
5	22/04/2013	Opportunistic	CM 4	Female	51-60	MA	NGO	Bulu	13	Married	6
6	26/04/2013	Snowball	CM 6	Male	31-40	GCE A'L	Farming	Molyko	5	Married	7
7	27/04/2013	Purposive	CM 9	Male	51-60	PhD	NGO	Molyko	13	Married	5
8	28/04/2013	opportunistic	CM 10	Male	51-60	MA	Civil Servant	Wokoko	2	Married	5
9	03/05/2013	Snowball	CFG 1	Female	31-40	FSLC	Farming	Bokuva	35	Married	4
10	03/05/2013	Snowball	CFG 2	Female	41-50	Diploma	Development	Bokuva	12	Married	6
11	03/05/2013	Snowball	CFG 3	Female	51-60	FSLC	Farming	Bokuva	55	Widow	5
12	03/05/2013	Snowball	CFG 4	Female	51-60	FSLC	Farming	Bokuva	55	Widow	7
13	03/05/2013	Snowball	CFG 5	Male	41-50	FSLC	Farming	Bokuva	35	Married	4
14	03/05/2013	Snowball	CFG 6	Male	51-60	FSLC	Farming	Bokuva	20	Married	6
15	05/05/2013	opportunistic	CM 5	Female	51-60	Class six	Farming	Bokwai - New L	10	Married	26
16	06/05/2013	Purposive	CM 8	Male	51-60	Diploma	Clergy	Great soppo	17	Married	6
17	10/05/2013	Snowball	CF	Female	51-60	FSLC	Farming	Bonakanda	38	Married	8
18	10/05/2013	Opportunistic	CM 11	Male	71-80	Standard six retired		Bokwai	73	Married	10

The table above has been sorted in ascending order of the dates semi-structured interviews or focus group discussion took place. In addition to other displayed variables, participants have been coded for the purpose of maintaining anonymity. For instance, “CM1” means “community member 1”, “CF” means “community family” and “CFG 1” means “community focus group participant 1”. The recruitment of participants from disparate backgrounds allowed the enquiry process to capture diverse voices from a non-bias perspective. It also gave the research the occasion for a robust and rounded process. Participants answered questions on the possibilities of having their concerns captured by the university’s engagement in the community.

Whilst there are different ways themes can be identified and sorted out from multiple interviews such as through repetitions, similarities, differences, transitions, indigenous typologies and linguistic connectors (Ryan and Bernard, 2003), the identification of themes within participants’ responses was data driven (Wolcott, 1994). Being data driven meant that the researcher stayed as close to the data as possible and allowed the data to speak irrespective of differences in opinion expressed by participants.

FINDINGS AND DISCUSSION

The fragile relationship between the university and the community revealed

Even though the university at the centre of this research tends to make token opportunities through which community voices can be captured to inform their activities, many participants were generally of the opinion that the university lacks the will and determination to listen to community voices. One community participant and former student of the university maintained: “there are no opportunities for us to make suggestions to the university. I don't know, maybe it is there. I have been looking for it” (CM2, 15-04-2013). This view was also shared by some participants; they said they have suggestions to make and seek for opportunities to speak but felt there was none. One community member who does business to take care of his household felt that the university operates in a cocoon and the community does not have a say in its affairs. However, despite the difficulties expressed by participants for community members to have their voices listened to within the framework of the university’s operations, it was also revealed that some community members have had their voices captured by certain members of the university based on personal relationships and not because of a formalised structure instituted to facilitate the participation of the community in university activities. To corroborate this claim on personal

relationships, a community member who runs a non-governmental organisation with a history of hosting interns stated: “I have no formal collaboration with the university. I however have contacts with some of the educationist there such as Dr. X.” (CM4, 22-04-2013).

Given that this participant had hosted interns from the university, one may ask: on what basis did she host the students if there was no formal collaboration between the organisation she leads and the university? She went on to clarify: “well, because of my personal rapport with some of the members of the university, they have placed their students here for internship”.

The notion of being in contact with an organisation on the basis of personal relationship may also be referred to as “man-know-man” which is an expression in pidgin (a lingua franca). A community participant who relies on food crop production and has twenty-six dependents elucidated the notion of “man-know-man” when asked if she has the opportunity to have her views captured by the university. She elaborated: “it is a matter of who you know there. I think that they can deal more politely with the people they know, those individuals they are familiar with. I had a problem: somebody went and cleared the farm the university gave me. But I had to go through a sister of mine to channel my problem which was eventually resolved. I could not go there myself” (CM5, 05-05-2013).

Whilst the idea of “man-know-man” presents an opportunity for some community members to have their voices listened to and their needs addressed, it also suggests that those who do not know someone at the university would be side-lined. In such situation, the strong and connected could take advantage over the weak and disconnected and this has the tendency to foster massive segregation, bias, tribalism, favouritism and nepotism in a university milieu. For this to be abated and a level playing field established for all community voices to have a place in university operations, this article suggests that formalised links should be established with different segments of the community backed by a policy that promotes widening participation.

The imperative of the university to capture community voices underscored

The narratives of community members suggested it is imperative for the university to capture their voices for profitable engagement in the community. Drawing on the notion of university engagement and the concept of the ecological university propounded by Ronald Barnett (2011), the university has a mission to address community concerns. Whilst the ecological university is conceptualised to serve collective interests, it can be rightly argued that this would be predicated on the university’s commitment to recognise and capture community voices.

By capturing voices from disparate backgrounds in the community, the university can factor into its mission and processes, community concerns in an interlocking framework of securing mutual benefits. The following are some perceived benefits of capturing community voices by the university as expressed in participants’ narratives:

Community voices can provide indigenous knowledge. To support this assertion, a community member noted: “it is important for the university to capture our voices because we have indigenous knowledge which reflects what we are going through and this can help the university as well to ascertain our way of life and design processes to address our concerns” (CFG2, 03-05-2013).

Community voices can orientate programmes at the university. To buttress this claim, one community member underscored: “community voices will help the university to orientate their programmes. If you are admitting students to read History for instance, they should have many options on how to use acquired knowledge and not only to go and be involved in teaching” (CM2, 15-04-2013). Another participant suggested: “let the university call for a meeting with civil society organisations and we will come and talk and they will know how to fashion their programmes and activities from the talks” (CM4, 22-04-2013).

Community voices can create room for knowledge exchange. One community member who does farming suggested: “by listening to the community, the university can work with community farmers and exchange knowledge on farming skills and techniques, and in so doing that will help local farming” (CM6, 26-04-2013).

Community voices can foster better management at the university. One participant argued: “nobody is a monopolist of knowledge. University management should brainstorm with people in the society and get ideas and see exactly how they can better run the university” (CM7, 18-04-2013).

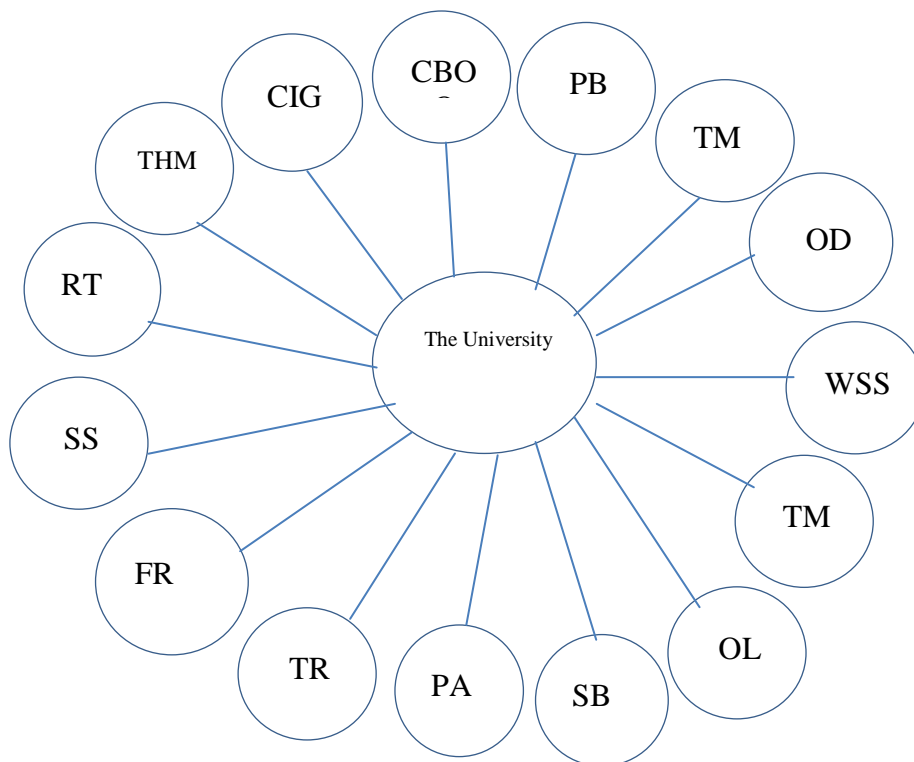
Given the significances of capturing community voices expressed by participants, a question arises: how can the university listen to a broad range of community voices without the bias of ‘man-know-man’, political affiliation, economic viability, class, tribe, gender or education? It can be argued that the university as an institution consists of governing standards, rules and culture, and would seldom seek to

literally dialogue with every single member of the community. However, the university could create and foster strategic links with the community through which voices from different segments of the community can be injected into its processes to serve specific purposes.

Recognising and adopting strategic partnerships and links to capture community voices

Partnership is a kind of relationship formed between entities with each entity having something to offer to the wellbeing of the partnership which may be different but complements that which is offered by the other partner. A university aiming at incorporating an “ecological” feature of care for the community can “seek to build internal and external partnerships that serve mutual and larger community interests. Such partnerships might include those that promote labor-management cooperation such as agreements with unions, cooperation with suppliers and students, and linkages with other education organizations and businesses that serve the community” (Arcaro, 1995, p. 21). Whilst this assertion captures a limited number of partners and sectors the university can establish links with, it can however be argued that such partnerships has the potential to create opportunities for mutual dependence, cooperation and collaboration.

Participants’ narratives revealed potential links the university can establish and nurture to capture and address community concerns. Many of these links are channels the university is familiar with but hitherto have not been significantly maximised as means to ascertain community concerns. The following channels of communication which are in touch with the community can act as strategic links through which community ideas and concerns can be captured by the university: Common Initiative Groups (CIG), Community-based Organisations (CBO), Tribal Meeting Groups (TMG), Open Days (OD), Suggestions Boxes (SB), Parents’ Associations (PA), Fieldwork Report (FR), Research Tools (RT), Traditional Rulers (TR), Professional Bodies (PB), The Media (TM), Students and Staff (SS), Town Hall Meetings (THM), Opinion Leaders (OL), and Workshops, Symposiums and Seminars (WSS). These strategic links can be diagrammatically illustrated:

Due to the emphasis placed by participants, the following links would now be discussed:

Capturing community voices through Common Initiative Groups (CIG)

Most rural communities in Cameroon have Common Initiative Groups (CIGs). Some of these CIGs operate within the agricultural sector and serve the interests of farmers involved in a common line of farming. For instance, some tomato farmers in a locality can come together and form a CIG to serve their farming needs and provide support to one another. As a group, they can apply and obtain loans from the banks to buy fertilizers or equipment to enhance their agricultural productivity. Some CIGs run financial

schemes to encourage their members to save and occasionally provide loans to those in need. Given that these groups operate at the grassroots and consist of farmers who form a significant sector of the community contributing to the nation's economy, some participants suggested that should the university establish links with the leaders of these groups, they could be useful channels through which the university can capture the concerns of CIGs. However, it can be argued that all CIGs do not operate at the same level of efficiency. One community member who resides in one of the villages elaborated: "a better way to capture the voices in the community is through CIGs that are active and have shown a significant level of efficiency on the field. CIGs that are influencing the community can greatly articulate community concerns. The university should organise conferences with relevant CIGs and in the process, capture their voices to reach the community" (CM2, 15-04-2013).

It can be considered an ambitious idea for the university to organise periodic conferences with CIGs but given their sizes, it may be cost effective for the university to relate with their leaders who should be able to represent the groups.

Capturing community voices through Community-based Organisations (CBO)

Community-based Organisations (CBOs) do not operate in a vacuum but within the communities they serve. These organisations are sensitive to the environment and societal likes and dislikes and strategic links with them may ensure that the likes and dislikes of the community can be communicated accordingly to a concerned party such as the university. As such, the university can partner with reliable and trustworthy CBOs in the community to reach and/or be informed about target sectors in the community. A community participant interviewed who manages a community-based organisation underscored: "the university can work with a third or second party; I mean those of us in the community who are in touch with the local masses. If you get to us, you have gotten in touch with the rural masses" (CM4, 22-04-2013).

In addition to this view and given the possibility of a university liaising with a local organisation to extend its services to neighbourhoods, a participant (NGO3) interviewed during the pilot phase of field work indicated that his organisation was provided computers by the university to enable it promote computer literacy amongst community members. Whilst this can be considered a good practice, the university's presence in remote regions can be further facilitated through working closely with organisations that have an established presence within those regions. To further corroborate this, a participant (NGO2) at the pilot phase of field work noted: "I don't think you will learn women and gender studies in the class room. The university should be able to work in collaboration with people who are working with women on the field".

From this assertion, it can be argued that several community based organisations present good opportunities for the university to partner with and consequently extend its mission to remote locations. In the process of working with community based organisations with established presence in remote locations, the university can retain an opportunity to capture community voices and insight from those regions to inform its engagement. However, for this to be operationalised, the university needs to identify relevant CBOs in the community they can work with, set up a data-base of these CBOs, and formalised partnership with them for mutually beneficial activities.

Capturing community voices through Tribal Meeting Groups (TMG)

The Municipality where empirical work took place is polarised with people from diverse tribes and cultures who came from different regions of the country to settle and take advantage of its fertile soil for agricultural activities and higher education for capacity building. As people migrated to the locality from different parts of the country, they formed clusters of affiliation and solidarity. For instance, within the Municipality, there are people from Bayangi, Bakossi, Meta, Bali, Oroko and Moghamo tribes. People from the same tribes have tribal meeting days within which they congregate and discuss issues relating to their welfare in the community. These tribal meetings are led by elected or designated leaders who are members of the tribes and delegated with the responsibility of fostering unity amongst their members, as well as secure their interests in the community. A community member suggested: "because tribal meetings and associations in the community are well organised, they can serve the university should the university be interested to know the concerns of the community" (CM9, 27-04-2013).

These tribal meetings however, have the potential to promote segregation and division in the society, though they can also help the university to overcome the accusation of tribalism which often accompanies the appointment of a Vice-Chancellor. Drawing on a previous service of this researcher at a university, most Vice-Chancellors are often accused of being tribalistic. Those who peddle such

accusation maintain that promotion and recruitment of staff, as well as the university's outreach have grossly been compromised by tribal interests. Notwithstanding, should the Vice-Chancellor of the university maintain a strategic link of communication and dialogue with other tribes in addition to his or her own tribe, the concerns of these tribes can also be captured and potentially factored into the university's operations.

Capturing community voices through Suggestions Boxes (SB)

Most of the community participants revealed a desire for opportunities to have their voices captured by the university and these opportunities should be non-threatening and one which enhances freedom of expression. In this light, some participants called for the university to create and position suggestion boxes in strategic places for community members to take advantage of and channel their suggestions on a wide range of issues regarding the university and its activities in the community.

Whilst placing suggestion boxes on campus may be utilised mainly by students and members of staff, it could be considered appropriate for the university to have some boxes positioned in the community for easy visibility and accessibility by community members. This view was shared by a civil servant who maintained: "suggestion boxes should not just be at the level of their campuses, because it concerns only their students but they should be able to place some in the community and we can take advantage of that and be able to address some issues" (CM10, 28-04-2013).

Those who cannot make use of suggestion boxes on the university campus, either due to the distance or because of their perception of the university to be intimidating, could benefit from suggestion boxes being placed in the community.

Capturing community voices through Fieldwork Reports (FR)

In addition to expressing their desire to have findings and reports from community-based research and service learning activities disseminated in the community, many community participants also argued that these findings and reports from the field could be a valuable tool through which the university can be alerted to community concerns. A participant cited the case of this researcher as an example. When asked: "how will the university capture the voices of community members?" She replied: "now that you have come up with this research, when your findings will be presented, the university will be able to capture voices from the community" (CM4, 22-04-2013).

Whilst students of the university carry out different activities in the community and write reports which they tend to submit to the university, it is not clear how the university handles such reports beyond the usual process of grading them. Not only could it be considered appropriate for reports from field activities to reach the university, this article also posits that it is essential for reports and findings from the field to be verified and approved by community participants in order to be sure that the views expressed in them actually represented what they said.

Capturing community voices through Research Tools (RT)

Being an institution with a research mission, some participants suggested that the university can capture community voices by simply sending out some of its members into the field with a tool such as questionnaires to capture the community's opinion on a subject. One community participant with an experience of university education elaborated: "the university is a research based environment; they should carry out surveys to diagnose what the community wants" (CM10, 28-04-2013).

Whilst research tools such as questionnaires can capture community voices, the university could also move away from asking community members what they think through a self-administered questionnaire to working with them to design the questionnaire, analysing the results, and co-researching specific areas of interest on a situation where the community can take ownership of the agenda for research on issues important to them.

Capturing community voices through Traditional Rulers (TR)

A significant number of participants residing in some of the villages in the Municipality were of the opinion that the university can capture community voices through the village chiefs. One community member explained: "as a villager, if you have something to say, you have to tell the chief because he is the head of the village. Anything that goes on in the village, the chief should be aware of" (CM3, 06-04-2013).

This statement shows how important a local chief is to a village. He is given significant respect by his subjects and seen as one who should be able to clearly articulate the needs of his village and champion

its prosperity. He is the first point of contact for any significant visitor to his village and most often shoulders the responsibility of representing his subjects in different fora. The strategic position of a local chief was captured in the following perspective from a clergy: “those of our chiefs who are educated should be able to make sure that they bring their people together and then, listen to them and see for themselves the problems that these people are facing and meet the Vice-Chancellor of the University with these issues. When the chiefs walk up to the university and say for instance: ‘madam Vice Chancellor, this is what we have brought to you and these are some problems we are facing, consider at your own level and through the university community what can be done’, you would realize that the power gap existing between the university and the community will be narrowed and community concerns can be addressed” (CM6, 06-05-2013).

Whilst the clergy is of the opinion that local chiefs have an opportunity to discuss the concerns of their villages with university authorities, some of the traditional rulers interviewed during the pilot phase of field work decried the lack of collaboration between them and the university. A traditional ruler recounted: “When you go there to see the Vice-Chancellor, you may be told he is not at his desk whereas it is not true. At times, when you go there, you can be kept waiting for two to three hours to see him and they do not even care that I am a traditional ruler who has come to see the Vice-Chancellor (CH5). Given this narrative, it is not sufficient for traditional rulers to carry the concerns of villages to the university, but this should be predicated on mutual trust and interdependence between the university and local communities.

Furthermore, even though traditional rulers are expected to defend the rights of their subjects, this is not always the case. A research on Land Tenure Practices and Women’s Rights to Land in Anglophone Cameroon and its implications for sustainable development sponsored by the International Development Research Centre (IDRC) carried out by four members of Staff at one university revealed: “traditional rulers do not only wield traditional powers but have a lot of political authority. Findings from the field research revealed that traditional rulers play an important role in promoting practices that discriminate against women’s rights to land” (Fonjong et al., 2013, p. 46).

Given such a finding, a question arises: can a traditional ruler be an effective channel through which community voices can be captured? Can they represent their subjects without gender bias, political influence or self-interest? A female participant maintained it would be inappropriate to rely on traditional rulers as channels to capture community voices. She presented the following argument: “in most cases community members always go through the community heads or the chiefs, but I think it is not the best option because most of the chiefs are serving their personal interests; some of them are short sighted and only interested in financial allowance or take home package. If you want to help a community, it is good to go beyond the chiefs. That is, you should look at opinion leaders in the community” (CM2, 15-04-2013).

By opinion leaders, this participant is referring to leaders of NGOs, CIGs and other members of the community who are selflessly serving the community in one way or the other and who may not have a “big” title associated with their names. These, according to the participant, can adequately communicate community concerns than chiefs who have been corrupted by politics, personal interests or quest for riches. Whilst not all local chiefs are in the category of self-aggrandizement and bias, most would however benefit from seminars designed to educate or remind them of their responsibility of care over their villages. Fonjong et al. (2013) maintains that traditional rulers need recurrent education to enable them to align their communities with an increasingly changing world. The change in this context can denote the need to move their communities from a state of deficiency to strength, from scarcity to abundance and from shortage to surplus by retaining the commitment to capture and articulate the burden of their people and seek solution.

One observation during fieldwork was that all the chiefs of the villages that constitute the Municipal are men; women are seldom part of the traditional councils. This project sought clarification from one of the traditional rulers on the subject of gender representation in traditional councils and was told it is the norm for traditional councils and villages to be headed by men. Given this situation, it may be argued that a traditional custom that does not provide the possibility of women occupying positions of authority raises the question of gender discrimination. This article therefore maintains that having women traditional rulers, as well as a significant representation in traditional councils, could grant the voices of women better recognition and a greater opportunity of being captured by concerned entities.

Capturing community voices through Workshops, Symposiums and Seminars (WSS)

Whilst symposiums, workshops and seminars organised by the university have hitherto been geared towards educating, training and informing invited guests, participants suggested that these events should also be organised for community members to come in and give talks to members of the university. One female community participant in the field of agriculture elaborated: “if only the university would organise a forum that can bring us together, then we can talk. Irrespective of our educational level, we can say something based on our experience which can help the university” (CFG2, 3-05-2013).

Local people can articulate their concerns with clarity, based on their experiences. As such, it can be maintained that there is a need for the university and its members to overcome the myth that most villagers are not sufficiently educated to address a university audience.

In addition, there were other community members who felt that they do not only have the experience but also an educational standing which can enable them to meticulously and succinctly articulate community concerns in a symposium at the university. One business community member who had experienced university education maintained an eagerness for symposiums to be organised at the university for professionals in the community to share their experiences and knowledge. He noted: “business people, nurses and doctors should be invited to come and talk to students and members of staff. People come out of the classroom empty. But when you have experts who come and talk to these children, they shake them up and then their inner minds are awakened and they can be better prepared to face life’s challenges after graduation” (CM7, 18-04-2013).

It was observed during field work that the university organises seminars and symposiums and one was attended by this researcher on the 2nd of May 2013. Whilst the symposium was organised by the university for some of its members to address invited guests, the thrust of the argument presented by some participants is not about the need for university members to lecture the community which they are apparently good at but for university members to do the listening and members of the local community do the talking. However radical this view may sound, the key message lies with the need for a two-way communication between the university and the community. That is, both the university and the community should be able to address one another and not the exclusive responsibility of one party. Furthermore, it was revealed that university symposiums and seminars aimed at benefitting the community would record greater success of community participation if they are organised in the community than within the premises of the university.

Capturing community voices through university Students and Staff (SS)

A very insightful suggestion from participants on how the university can capture community voices was the suggestion that students and staff of the university can represent voices from the local community. This suggestion dismisses the myth that students and staff of the university can only best represent and articulate what concerns their learning and profession. Moreover, the university is part of the wider community (Mbah, 2012) and most of its members reside in it. The following excerpts from participants’ narratives affirmed this: “I think the university is not only made up of teaching staff, it is also made up of non-teaching staff and they both happen to be members of the community” (CM1, 02-04-2013); “students reside in homes and live amongst the public; they can report to the university what transpires in the communities and the university can use them to reach the communities as well” (CM9, 27-04-2013).

Due to the close proximity of students and staff of the university to the local community, most participants maintained that they can act as strategic links between the university and the community through which the university can capture community voices. By this, it means that each student or staff of the university can be seen to represent the voice of a parent, loved one, family, neighbour and friends who are not members of the university. However, the student and staff population of the university is sizable and relating with each student and member of staff as a strategic link with the local community can be challenging. In this light, the Student Council and the Staff Syndicate of the university can be involved. Leren (2006) asserts that “the student council is a permanent way of organizing the student voice and it provides... a high level of influence in decision making processes (2006, p. 363).

Although the Student Council and the Staff Syndicate of the university is generally perceived to represent the voices of students and staff members, participants maintained that these can also represent community voices. Notwithstanding, it can be argued that a successful utilisation of the Student Council and Staff Syndicate as strategic channels through which community voices can be captured is centred on the university’s willingness to foster a democratic culture that gives voice to its members. A repressive system of management at the helm of the university which opposes dissenting voices impedes the

students' and staff's ability to act as channels for community voices. Whilst it is important for the university to create an enabling environment to capture community voices through its students and staff, the question for university administration is not only one of incorporating these voices into university operations but also how to assist in nurturing the growth of those voices.

There is therefore a need to build a climate of collaboration, relationship and trust between ordinary members of the university and the university management in order to nurture and foster the growth of student and staff voices such that they are able to represent community voices. The success of an educational organisation does count significantly on its management and governance systems. Moreover, it takes full participation by all parties in a climate of collaborative enquiry and practice to realize the corporate objectives of an organisation (Street and Temperley, 2005). With a grip on internal collaboration, the university can be able to widen participation by involving staff and student members as it strives to fulfil its mission.

It can be maintained: "collaborative cultures can extend into joint work, mutual observation, and focused reflective inquiry in ways that extend practice critically, searching for better alternatives in the continuous quest for improvement. In these cases, collaborative cultures are not cozy, complacent and politically quiescent. Rather, they can build collective strength and confidence in communities" (Hargreaves, 1994, p. 195). From this perspective, it can be argued that collegial approaches towards attaining shared objectives are more effective and successful than the efforts of those working in isolation (Gleeson and Husbands, 2001). The university can therefore, consider the student body and its Council, as well as the staff body and its Syndicate, partners in university management and profitable engagement by not only regarding them as strategic links for fostering and capturing community voices but also maximising the voices.

Conclusion

Whilst it was overwhelmingly considered essential for the university to capture community voices to enable it 1) benefit from indigenous knowledge, 2) improve standards at the university, 3) enhance university management 4) orientate academic programmes and 5) foster knowledge exchange, there is a need to address the existing challenge of communication and power gap existing between the university and the community. Through the establishment of strategic links between the university and the community, the power gap can be narrowed, communication between the university and the community enhanced and community voices captured to aid the university make informed decisions on the community within the framework of its engagement.

Strategic channels of communication such as Common Initiative Groups, Community-based Organisations, Tribal Meeting Groups, Suggestions Boxes, Fieldwork Reports, Research Tools, Traditional Rulers, Students and Staff, Workshops, Symposiums, and Seminars can act as means through which the university can tap into community thoughts for effective and efficient engagement in the community. Amongst these strategic links for ascertaining community concerns, participants debunked the myth that students and staff of the university can only best articulate what concerns their learning and professional development. It can therefore be posited that university members can also effectively represent the voices of the surrounding communities they reside in or relate with. Finally, community voices captured by the university cannot be fully maximised unless there is a commitment on the part of the university to foster diversity, inclusion and collective participation in university engagement and processes.

References

1. Arcaro, S. J. (1995). *Quality in Education: An Implementation Handbook*. Florida, St. Lucie Press.
2. Barnett, R. (2011). *Being a University*. 1st edn, Routledge, New York.
3. Fonjong, L., Sama-lang, I., Fombe, L. and Thioune, R. (2013). *Land Tenure Practices and Women's Rights to Land in Anglophone Cameroon: Implications for Sustainable Development*. International Development Research Centre (IDRC).
4. Hargreaves, A. (1994). *Changing Teachers, Changing Times: Teachers' Work and Culture in the Postmodern Age*. London: Wellington House
5. Lasker, R.D. and Guidry, J.A. (2009). *Engaging the community in decision making: Case studies tracking participation, voice and influence*. London, McFarland and Company, Inc., Publishers.
6. Leren, T. (2006). "The importance of student voice". *International Journal of Leadership in Education*. 9(4), pp. 363-367.
7. Mbah, M. (2012). "Institutionalizing community voice within the framework of a university's developmental mission". *Journal of International Scientific Publications: Educational Alternatives*. 10(2), pp. 347-358

8. Peters, S. J., Jordan, N. R., Adamek, M. and Alter, T. R. (eds) (2005). *Engaging Campus and Community: The Practice of Public Scholarship in the State and Land-Grant University System*. Dayton, Ohio: Kettering Foundation Press
9. Ryan, W. G. (2003), "Techniques to Identify Themes". *Field Methods*, 15(1), 85 – 109.
10. Schuetze, H. G. (2010). "The 'third mission' of universities: Community engagement and service" in *The Community Engagement and Service Mission of Universities*, Inman, P. & Schuetze, G., Hans (eds), National Institute of Adult Continuing Education, Leicester.
11. Walsh, C. E. (1991). *Pedagogy and the struggle for voice: Issues of language, power, and schooling for Puerto Ricans*. New York: Bergin & Garvey.
12. Wolcott, H. F. (1994). *Transforming Qualitative Data : Description, Analysis, Interpretation*. Thousand Oaks, CA : Sage.

UNIVERSITETO ĮSIJUNGIMAS Į VIETOS BENDRUOMENĖ: TIRIANT STRATEGINES ŠAŠAJAS DĖL BENDRUOMENĖS BALSŲ UŽFIKSAVIMO IR MAKSIMIZAVIMO

Santrauka

Tyrimo klausimas: Universitetai buvo ilgai finansuojami, siekiant skatinti išsimokslinimą, mokslinius tyrimus bei spręsti vietos regionų bei jų gyventojų poreikius. Tačiau visuomenės nepasitenkinimas, kad universitetams trūksta susitelkimo sprendžiant viešuosius rūpesčius, problemas, vis labiau stiprėjo. Be to universiteto išitraukimas į bendruomenę gali būti suvokiamas kaip reikšminga veikla, jei pasitelkiamos vietos žinios, siekiant išsiaiškinti ir spręsti visą eilę bendruomenei aktualių klausimų.

Tyrimo tikslas: Straipsnyje siekiama aiškiai nustatyti strateginius būdus, kuriais universitetas gali fiksuoti bendruomenės balsus, kad informuotų ir iki maksimumo padidintų savo dalyvavimą bendruomenės naudai.

Metodika: Projekte panaudojamas vieno atvejo interpretacinis tyrimas, paremtas pusiau struktūrinėmis apklausomis, tikslinė grupės diskusija ir temine analize, kuria siekiama įskaitytinai generuoti dalyvių pasakojimų, faktų ir įvykių išdėstymo reikšmes .

Išvados: Tokie komunikacijos kanalai kaip Bendros iniciatyvinės grupės, Bendruomenės pagrindo organizacijos, Genčių, giminių susirinkimo grupės, Pasiūlymų dėžės, Lauko darbų ataskaitos, Tyrimo įrankiai ir instrumentai, Tradiciniai valdytojai, Studentai ir personalas bei seminarai, simpoziumai, pasitarimai gali veikti kaip strateginės priemonės, per kurias universitetas gali veiksmingai įsijungti į bendruomenę. Malonu pastebėti, kad daugelis dalyvių demaskavo ir nuvaikavo mitą, jog tik universiteto studentai ir personalas gali geriausiai nustatyti ir įvardinti, kas leič jų mokymąsi ir profesinį vystymąsi. Galima tvirtinti, kad universiteto nariai taip pat gali veiksmingai atstovauti aplinkinių bendruomenių, kurios jie gyvena ar su kuriomis jie yra vienaip ar kitaip susiję, balsus. Galiausiai universiteto užfiksuoti bendruomenės balsai negali būti visiškai maksimaliai panaudoti, jei iš universiteto pusės nėra pasiryžimo puoselėti įvairovę, įtraukimą ir kolektyvinį dalyvavimą universiteto įsipareigojimuose ir procesuose.

Raktiniai žodžiai: bendruomenė, balsai, įsipareigojimas, strateginės sąsajos.

AUTORIAUS LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Marcellus Mbah

Mokslinis laipsnis ir vardas: Edukacijos doktorantas

Darbo vieta ir pareigos: Tyrėjas Canterbury Christ Church Universitete, Jungtinė Karalystė

Autoriaus mokslinio tyrimo interesai: neoliberalizmas, dalyvavimas, laisvė, įtraukimas, įvairovė, įsipareigojimas ir plėtra.

Telefonas ir elektroninio pašto adresas: mfm14@canterbury.ac.uk

COVER LETTER OF AUTHOR

Author name, surname: Marcellus Mbah

Science degree and name: PhD candidate in Education

Workplace and position: Researcher at Canterbury Christ Church University, UK

Author's research interests: My research interest lies with case studies and using qualitative enquiry methods. I am interested in investigating how a university's contribution to community development can be enhanced, with particular emphasis on community-based service learning, but also community-based research and community-based adult education. Subjects of neoliberalism, participation, freedom, inclusion, diversity, engagement and development are fundamental in my research niche which draws on critical social theory and the interpretivist research paradigm.

Telephone and e-mail address: mfm14@canterbury.ac.uk

MOKYMO SI MOKYTIS KOMPETENCIJA KAIP BŪTINA STUDENTŲ SAVARANKIŠKO DARBO KOKYBĖS SĄLYGA

Rasa Pocevičienė
Siaulių universitetas

Anotacija. Aukštojo mokslo sistemoje įvykęs perėjimas prie į studentą orientuoto studijų modelio ne tik sąlygojo naujus reikalavimus studijų programų sandarai, bet ir suponavo naujų besimokančiųjų kompetencijų poreikį ir su tuo susijusias studijų proceso inovacijas. Įdiegus ECTS, žymiai padidėjo mokymosi veiklos apimtis, o besimokančiojo savarankiškumas ir atsakomybė tapo viena esminių studijų nuostatų. Tokioje studijų sistemoje studijų sėkmei ypatingai svarbus yra besimokančiųjų gebėjimas mokytis. Straipsnyje nagrinėjama studentų mokymosi mokytis kompetencijos svarba šiuolaikinėje aukštojoje mokykloje, šios kompetencijos raiška ir struktūra bei jos ugdymo(si) galimybės. Remiantis užsienio šalių patirtimi, analizuojama efektyvaus mokymosi sistemos aukštojoje mokykloje samprata, tokios sistemos sukūrimo nauda ir galimybės. Taip pat išryškintos ir kitos su studentų savarankiško darbo studijų procese organizavimo ir paramos jiems teikimu susijusios problemos, ieškoma optimalių jų sprendimo būdų.

Pagrindiniai žodžiai: mokymosi mokytis kompetencija, studentų savarankiško darbo organizavimas, studijų kokybė, akademinė parama.

Įvadas

Aukštojo mokslo sistemoje įvykęs perėjimas prie į studentą orientuoto studijų modelio ne tik sąlygojo naujus reikalavimus studijų programų sandarai, bet ir suponavo naujų besimokančiųjų kompetencijų poreikį ir su tuo susijusias studijų proceso inovacijas (Kennedy ir kt., 2009, 2012, Henard ir kt., 2012). Įdiegus ECTS, žymiai padidėjo mokymosi veiklos apimtis, o besimokančiojo savarankiškumas ir atsakomybė tapo viena esminių studijų nuostatų. Tokioje studijų sistemoje studijų sėkmei ypatingai svarbus yra besimokančiųjų gebėjimas mokytis. Dėl šios priežasties svarbu išsiaiškinti, kiek besimokantieji geba tai daryti ir sukurti efektyvią paramos, ypač akademinės, sistemą, kuri padėtų studentams sėkmingai baigti studijų programą ir įgyti profesinei veiklai reikalingų kompetencijų. Tokios sistemos sukūrimas ir įdiegimas galėtų būti traktuojamas kaip viena iš ugdymo inovacijų, tiesiogiai atliepančių aukštojo mokslo sistemai šiandien keliamus reikalavimus ir iššūkius.

Tyrimo objektas. Mokymosi mokytis kompetencija ir jos svarba studentų savarankiško darbo kokybei aukštojo mokslo sistemoje.

Tyrimo tikslas – teoriškai ir empiriškai pagrįsti mokėjimo mokytis kompetenciją kaip būtiną studentų savarankiško darbo kokybės prielaidą ir pasiūlyti galimus šios kompetencijos ugdymo(si) būdus aukštojoje mokykloje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai pagrįsti mokėjimo mokytis kompetenciją kaip būtiną studentų savarankiško darbo kokybės prielaidą;
2. Empiriniu tyrimu išsiaiškinti pedagoginių specialybių studentų mokymosi mokytis kaip esminės metakognityvinės kompetencijos raiškos ypatumus;
3. Remiantis užsienio šalių gerosios patirties analize, pasiūlyti galimus mokėjimo mokytis kompetencijos ugdymo(si) būdus aukštojoje mokykloje.

Tyrimo metodai: literatūros šaltinių analizė, anketinė apklausa, laisvos formos rašinys, kiekybinė ir kokybinė rezultatų analizė.

Tarptautiniuose ir nacionaliniuose studijas reglamentuojančiuose dokumentuose akcentuojama, kad studijos aukštojoje mokykloje turi būti kuo daugiau grindžiamos savarankišku studento darbu (Kennedy ir kt., 2009, 2012, Henard ir kt., 2012, Masiliauskienė ir kt., 2012 ir kt.). Viena vertus, savarankiško studentų darbo studijų procese akcentavimas padėtų įveikti studijose tebevyraujančią reprodukcinių žinių perteikimo modelį bei išsiugdyti jiems savarankiško mokymosi įgūdžius, būtinus tęstiniam, visą gyvenimą trunkančiam mokymuisi bei profesinių kompetencijų tobulinimui (Kennedy ir kt., 2009, 2012, Henard ir kt., 2012, Masiliauskienė ir kt., 2012, Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions, 2010). Kita vertus, tai sąlygojo ECTS sistemos įdiegimas studijų procese, nes ECTS yra suprantamas kaip studento (o ne dėstytojo pedagoginės veiklos ar studijų turinio apimtys) mokymosi krūvio matavimo vienetas. Be to, tai yra viena iš esminių į studentą orientuotų studijų nuostatų, keičiančių ir studentų, ir dėstytojų vaidmenis studijų procese.

Tačiau savarankiško studentų darbo organizavimas yra ir viena iš probleminių studijų organizavimo sričių, nes natūraliai kyla klausimai: *ar laiką, skirtą savarankiškam mokymuisi, studentai*

išnaudoja efektyviai, ar pasiekia gerų mokymosi (studijų) rezultatų, ar gauna adekvačius studijų rezultatų įvertinimus, galiausiai, ar reikiamu lygmeniu įgyja tolesnei profesinei veiklai reikalingas kompetencijas ir t.t. Atsakyti į šiuos klausimus nėra paprasta. Tuo labiau, kad pripažįstant studento mokymosi apimtį (o ne dėstytojui reikalingą laiko tarpą, per kurį jis galėtų išdėstyti atitinkamą kiekį studijų turinio) kaip labai svarbų veiksni, studijų procese vis dar esama įtampos tarp to, ką studentas turėtų išmokyti ir to, ką gali išmokyti per tam tikrą laiko tarpą (Kennedy ir kt., 2009, 2012, Henard ir kt., 2012, Masiliauskienė ir kt., 2012). Be to, nereikėtų pamiršti, kad studentų turimos žinios ir kompetencijos tiek dalykinės, tiek mokymosi, yra gana skirtingos, todėl jiems reikalinga ir skirtinga akademinė parama.

Vienas iš tokios paramos teikimo būdų yra **studento darbo krūvio planavimas**, kurį atlieka dėstytojas tiek studijų programos kūrimo, tiek tolesnio jos vykdymo etapuose. Galima išskirti tris studentų mokymosi krūvio planavimo žingsnius (Teresevičienė ir kt., 2010):

- ✓ Studentų savarankiško darbo krūvio numatymas dalyko dėstyto pradžioje.
- ✓ Studentų savarankiško darbo krūvio tikslinimas, remiantis studentų vertinimais, refleksijomis.
- ✓ Studentų savarankiško darbo krūvio koregavimas, atsižvelgiant į studentų pastabas ir pasiūlymus bei studijų rezultatus.

Numatant studentų savarankiško darbo krūvį dalyko dėstyto pradžioje, dėstytojui pravartu žinoti, kaip savarankiškas studentų darbas siejasi su kontaktinio mokymosi apimtimis, studijų organizavimo ir vertinimo formomis ir metodais ir t.t.

Užsienio šalių mokslininkų teigimu (Karjalainen ir kt., 2006; Determination workload in relation to credits and national hours, 2014, Kennedy ir kt., 2009, 2012 ir kt.), ryšys tarp kontaktinių ir savarankiško studentų darbo valandų priklauso nuo studijų metodo, tačiau bet kuriuo atveju savarankiškam darbui reikia numatyti 2–3 ar net 5 kartus (pvz. probleminio mokymosi metu) daugiau laiko. (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Savarankiško darbo ir kontaktinių valandų sąryšis ir priklausomybė nuo studijų metodo

Studijų metodas	Kontaktinės valandos	Savarankiškas darbas (val.)
Tradicinė paskaita	1	3
Demonstravimas	1	2
Darbas grupėje	1	2
Kooperuotos studijos	1	2-3
Aktyvus mokymasis	1	2-3
Seminarai	1	2-4
Užduočių atlikimas	1	3
Probleminis mokymasis	1	5

Šaltinis: Karjalainen ir kt., 2006

Kontaktinio ir savarankiško studentų darbo sąryšis reiškia, kad dėstytojas, numatydamas studijų metodus, turi įvertinti ir studentų savarankiško darbo apimtį, t.y. kiek laiko reikės dirbti studentui ne auditorijoje, kad jau auditorijoje ar kitų kontaktinių užsiėmimų metu būtų galima produktyviai išnaudoti jiems skirtą laiką.

Savarankiško darbo apimtys priklauso ir nuo užduoties tipo. Pavyzdžiui, siūloma rašto darbui parengti reikalingą laiką apskaičiuoti pagal formulę 100 žodžių / 1 valanda. Arba, pavyzdžiui, 1 val. trukmės pristatymui paruošti reikia mažiausiai 6 val. savarankiško studentų darbo (Karjalainen ir kt., 2006). Netgi skaitant studijų literatūrą, siūloma studentus iš anksto supažindinti, kuri literatūra bus reikalinga ruošiantis egzaminui, o kuri yra tik papildoma. Taip reikėtų daryti todėl, kad pagrindinės literatūros skaitymas turėtų apimti greitą susipažinimą su jos turiniu (kitais sakant, pervertimą), toliau jau turėtų sekti atidus skaitymas, pasižymint svarbiausius dalykus, ir galiausiai, peržiūrėjimas, t.y. esminių dalykų pasikartojimas (Karjalainen ir kt., 2006). Be to, reikėtų prisiminti, kad studijų literatūros skaitymui skirtas laikas priklauso ne tik nuo individualių studento gebėjimų ar įgūdžių, bet ir nuo skaitomo teksto pobūdžio ir sudėtingumo (žr. 2 lentelę). Studijuoti tekstus užsienio kalba laiko reikės dar daugiau nei savo gimtąja kalba.

2 lentelė. Teksto skaitymo laiko priklausomybė nuo teksto pobūdžio ir sudėtingumo

Teksto sudėtingumas	Laikas, būtinas atidžiam skaitymui	
	Techninis tekstas	Humanitarinis tekstas
Lengvas	60 žodžių/min	100 žodžių/min
Vidutinio sudėtingumo	40 žodžių/min	70 žodžių/min
Sudėtingas	25 žodžių/min	40 žodžių/min
Sudėtingos matematinės lygtys	1 lygtis/min	

Šaltinis: Karjalainen ir kt., 2006; Determination workload in relation to credits and national hours, 2014

Studijas organizuojant nuotoliniu būdu, įvertinant laiką, reikalingą mokymuisi, reikia atsižvelgti ne tik į tai, kiek laiko reikės literatūros studijavimui, įvairių užduočių atlikimui, bendravimui su dėstytoju ir / ar kitais besimokančiais ir pan., bet ir kiek laiko reikės susipažinimui su pačia mokymosi aplinka, studijų dalyko / modulio turinio ir studijų nuotoliniu būdu organizavimo pristatymu (Karjalainen ir kt., 2006). Yra nustatyta, kad net jei studentas jau turi nuotolinio mokymosi patirties, naujos programinės įrangos įsisavinimui reikės apie 8 val. papildomai tam, kad galėtų tai įsisavinti. O jeigu studentas anksčiau nebuvo susipažinęs su elektronine mokymosi aplinka, t.y. dar neturi ar turi tik minimalius darbo nuotoliniu būdu įgūdžius, gali prireikti ir net triskart (iki 24 val.) papildomo darbo. Be to, darbo laikas nuotoliniu būdu, kaip ir tradiciniu, priklausys nuo studijų metodo, literatūros sudėtingumo ir t.t. Taip pat reikėtų numatyti ir tai, kad dirbant nuotoliniu būdu galimi įvairūs techniniai nesklandumai, todėl laiko užduotims atlikti gali prireikti kiek daugiau (Karjalainen ir kt., 2006).

Kadangi pasirengimas vertinimui taip pat įeina į bendrą studijų dalyko / modulio studijų laiką, planuojant savarankiško darbo laiką, reikia įvertinti ne tik kokie bus studijų, bet ir kokie bus vertinimo metodai. (Henard ir kt., 2012, Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions, 2010). P.vz. jei studijų savaitė yra lygi 40 val., tai kiekvienai savaitei atitinkamai reikės 8 valandų pasiruošti egzaminui (Karjalainen ir kt., 2006). Tokie vertinimo metodai kaip projektas, grupiniai darbai, esė, atvejo analizė ir pan. yra dar imlesni laikui.

Studijų pakopa (bakaluro ar magistro) taip pat turi įtakos savarankiškam studento darbo laikui (Karjalainen ir kt., 2006). Manoma, kad kontaktinio mokymo poreikis yra didesnis **bakaluro** studijose, tačiau kartu tai reiškia, kad magistro studijose savarankiško darbo yra dar daugiau nei bakaluro. Vadinasi, magistro studijose savarankiško darbo laiko reikės 1,5–2 kartus daugiau nei bakaluro.

Kadangi naujoje studijų paradigmoje prioritetas skiriamas mokymuisi, iš esmės keičiasi ir studijų proceso dalyvių vaidmenys. (Kennedy ir kt., 2009, 2012, Henard ir kt., 2012, Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions, 2010). Mokymosi paradigmoje ir studentai tampa aktyviais ir savarankiškais studijų proceso dalyviais. T.y. jie ne tik turi įsisavinti tai, ką jiems pateikia dėstytojas, bet ir modeliuoti savo mokymosi procesą ir turinio, ir organizavimo aspektu. Tai reiškia, kad studentai gali ne tik rinktis studijų dalykus/modulius, bet ir organizuoti savo studijų procesą. Pastaroji veikla anksčiau buvo beveik išskirtinai dėstytojo prerogatyva. Dalį tradicinių dėstytojo funkcijų perėmus studentams, keičiasi ir pats dėstytojo vaidmuo.

Naujos studijų proceso dalyvių funkcijos kelia ir naujų žinių bei kompetencijų poreikį. „Padidindama ir išplėsdama besimokančiojo savarankiškumą ir laisvę studijų procese, naujoji mokymo(si) samprata akcentuoja ir didesnę jo atsakomybę už studijų proceso kokybę ir studijų rezultatus.“ (Masiliauskienė ir kt., 2012, p. 4).

Tokioje studijų sistemoje studijų sėkmei ypatingai svarbus yra besimokančiųjų gebėjimas mokytis, kuris apibrėžiamas kaip viena svarbiausių metakognityvinių kompetencijų, aktualių šiandieninėje žinių ir kūrybos visuomenėje bei mokymosi visą gyvenimą paradigmoje. Tikimasi, kad mokydamasis mokytis žmogus suvoks kaitą kaip natūralų nuolatinį procesą, bus jai atviras, gebės pasitikėti savo jėgomis, kelti prasmingus tobulėjimo tikslus bei kryptingai jų siekti (Kowles, 1983, Sahlberg, 2005, Stanišauskienė, 2005). (Pocevičienė, 2011).

Mokymasis mokytis apima teigiamas nuostatas bei mokymosi motyvaciją, savęs kaip besimokančiojo pažinimą ir gebėjimą valdyti savo mokymosi procesą, t.y. jį planuoti, organizuoti, reflektuoti, analizuoti, vertinti bei tuo pagrindu modeliuoti tolesnį savo mokymosi procesą.

Tam reikalingos žinios ir supratimas, kaip vyksta mokymosi procesas ir jis gali būti tobulinamas.

Mokymuisi mokytis aktualūs ir atitinkami gebėjimai tokie, kaip gebėjimas (Pocevičienė, 2011):

- ✓ analizuoti savo mokymosi procesą ir suvokti, ką jau gebi ir ko dar reikėtų mokytis;
- ✓ suprasti, kurios asmeninės savybės ir gebėjimai padeda ir kurios trukdo sėkmingai mokytis;
- ✓ numatyti mokymosi trukdžių ir sunkumų įveikos būdus ir galimybes;
- ✓ planuoti mokymosi laiką;
- ✓ pasirinkti tinkamas mokymosi strategijas, metodus, priemones, mokymosi išteklius;
- ✓ kelti mokymosi tikslus ir uždavinius;
- ✓ kryptingai veikti siekiant išsikeltų uždavinių, t.y. naują mokymosi medžiagą sieti su jau turima, mokytis iš patirties ir per patirtį ir pan.;
- ✓ apmąstyti mokymosi eigą ir rezultatus (įvertinti juos numatytų tikslų aspektu, nustatyti sėkmės ir nesėkmės priežastis);
- ✓ numatyti savo mokymosi proceso tobulinimo galimybes ir strategijas.

Taigi, mokymosi mokytis kompetenciją galima būtų apibrėžti kaip pasirengimą ir gebėjimą savarankiškai kelti mokymosi tikslus ir pagal poreikį ir/ar situaciją juos koreguoti, planuoti ir organizuoti mokymosi procesą, spręsti jo metu kylančias įvairaus pobūdžio problemas, reflektuoti savo mokymosi patirtį ir vertinti gautus rezultatus, atsižvelgiant į juos, valdyti tolimesnio savo mokymosi proceso eigą ir pan. (Pocevičienė, 2011).

Akivaizdu, kad visi šie gebėjimai turėtų būti tam tikra prasme išugdomi jau bendrojo lavinimo mokykloje, tačiau praktika rodo, kad daugeliu atvejų taip nėra arba yra nepakankamai.

Empiriniu tyrimu siekta išsiaiškinti pedagoginių specialybių studentų mokymosi mokytis kaip esminės metakognityvinės kompetencijos raiškos ypatumus.

Tyrimo metodai: kiekybinis tyrimas (anketinė apklausa) ir kokybinis tyrimas (laisvos formos rašinys („Savo mokymosi patirties ir gebėjimo mokytis analizė ir tobulinimo galimybių numatymas“)). Kokybinis tyrimas buvo sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje respondentai turėjo išanalizuoti savo mokymosi patirtį ir gebėjimą mokytis. Savo mokymosi patirtį buvo pasiūlyta įvertinti pagal atitinkamas mokymosi fazes (nusiteikimas mokytis, susitelkimas mokymosi pradžioje, mokymosi sąlygų sudarymas, mokymosi būdų bei metodų numatymas ir atranka, mokymosi eigos organizavimas, užduočių atlikimas, rezultatų kontrolė ir savikontrolė, atliktų užduočių, išmokimo reikšmės ir prasmės supratimas, panaudotų priemonių sutvarkymas, naujų mokymosi užduočių numatymas bei planavimas, pastangų sutelkimas) (Jovaiša, 2001). Analizuojant mokymosi patirtį respondentams reikėjo identifikuoti jų pačių taikomas mokymosi strategijas, analizuoti jų tinkamumą, siūlyti keisti, atsižvelgiant į su savo asmeniu susijusius ypatumus ir teorines žinias ir pan. Antroje kokybinio tyrimo dalyje reikėjo parengti savo gebėjimo mokytis tobulinimo projektą, t.y. ką savo mokymesi keistų, kaip ir kodėl tai darytų, kaip toliau mokytųsi mokytis. Tyrimo rezultatai buvo apdoroti kiekybiškai ir kokybiškai. Gauti rezultatai buvo susisteminti, jiems priskirti svertiniai koeficientai – vertinimai balais.

Lyties aspektu tiriamųjų imtis buvo iš esmės homogeniška. Pasiskirstymo pagal amžių aspektu didžiają daugumą (88 proc.) apklaustųjų sudarė asmenys iki 40 metų.

Tyrimo rezultatų analizė. Kaip vieną iš labai svarbių mokėjimo mokytis gebėjimų reikėtų įvardinti gebėjimą valdyti informaciją, t.y. rasti tinkamus ir patikimus informacijos šaltinius, atrinkti reikiamą medžiagą, ją tvarkyti, vertinti jos išsamumą, jungti informaciją, gautą iš įvairių šaltinių, ir konstruoti naują žinojimą ir žinias ir pan. Kaip respondentai geba rasti informaciją ir ją valdyti matome 3 lentelėje. (Pocevičienė, 2011).

3 lentelė. Naudojimas informacijos šaltiniais

Naudojamų informacijos šaltinių rūšys	Skaičius	Procentai
Naudojuosi internetiniais šaltiniais	47	94
Pasinaudoju savais paskaitų užrašais	47	94
Skaitau spausdintas knygas	33	66
Skaitau straipsnius moksliniuose, metodiniuose žurnaluose	14	28
Pasinaudoju kitų studentų užrašais	5	10
Kita	1	2

Respondentai vienodai dažnai naudojami tiek internetiniais šaltiniais, tiek savais paskaitų užrašais (94 proc.). Kiek rečiau naudojami spausdintomis knygomis (66 proc.). Dar rečiau skaito straipsnius moksliniuose ir metodiniuose žurnaluose (28 proc.). Vertinat tai kokybės prasme, akivaizdu, kad toks pasirinkimas nėra visiškai tinkamas, nes, pvz., renkantis internetinius šaltinius, ypač svarbu yra gebėti pasirinkti kokybiškus, patikimus šaltinius. Tuo tarpu, praktika rodo, kad internete yra daug nepatikrintos, nepatikimos, nekokybiškos informacijos, o, pačių respondentų teigimu, jie nevisada geba tai įvertinti. Todėl informacijos atrankos kriterijus yra ypač aktualus mokantis. Savi paskaitų užrašai nėra prastas mokymosi šaltinis, bet jo kokybė tiesiogiai priklauso nuo rašančiojo dalykinių, didaktinių ir daugelio kitų kompetencijų įvaldymo lygmens. Dėl šios priežasties naudotis kito asmens užrašais dar sudėtingiau. Liūdina ir tai, kad tik trečdalis respondentų studijuoja naujausius šaltinius (t.y. skaito straipsnius). Įdomu ir tai, kad IKT daugiau naudojamos kaip informacijos talpyklos, nei kaip instrumentai informacijai tvarkyti ir skleisti. (Pocevičienė, 2011).

Analizuojant būdus, kuriuos respondentai taiko darbui su informacija, matyti, kad gilesnes ir sudėtingesnes analitinio skaitymo technologijas taiko tik pusė respondentų. Pvz. 52 proc. taiko atrenkamąjį skaitymą, t.y. skaitydami tekstą brauko; 30 proc. skaito keldami klausimus (bent mintyse); 12 proc. daro „minties žemėlapius“ ir kitas santraukas.

Kaip respondentai geba valdyti savo mokymosi procesą, matyti iš to, kokius mokymosi sunkumų ir problemų įveikos būdus jie naudoja. (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Mokymosi problemų įveikos būdai

Mokymosi problemų įveikos būdai	Procentai
Jeigu būna sunku suprasti:	
labai stengiuosi, mokausi iš kitų šaltinių	22
prašęs, kad atsidūriau aklavietėje, pakeičiu mokymosi, informacijos paieškos strategiją	44
Turiu drąsos paprašyti pagalbos:	
bendramokslį	74
mokytoją	46
Jeigu nerandu tinkamos medžiagos, klausiu:	
bibliotekininko	64
bendramokslį	70
dėstytojo	56

Nors nemaža dalis respondentų (44 proc.), patyrę mokymosi sunkumų, keičia savo mokymosi (taip pat ir informacijos paieškos) strategiją, tačiau pagalbos jie dažniausiai kreipiasi į savo bendramokslius (74 proc.). Tačiau, tikėtina, kad bendramoksliai nėra patikimi tokios paramos teikėjai, nes ir patys dažnai stokoja ne tik dalykinių, bet ir mokymosi valdymo žinių, o tuo labiau gali būti sudėtinga tokią akademinę pagalbą savarankiškai suteikti kitiems.

Kiek tiriamieji geba reflektuoti savo mokymosi procesus ir rezultatus, iliustruoja jų atsakymai apie savo mokymosi stebėjimą (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Savo mokymosi stebėjimas

Savo mokymosi stebėjimas	Procentai
Pasitikrinu, kaip atsimenu svarbius faktus	62
Pagalvoju, kad kitą kartą reikėtų mokytis kitaip	56
Pasitikrinu, ar teisingai supratau	52
kartais keičiu savo mokymosi strategijas, technologijas, metodus	42
Išsamiai apmąstau savo mokymosi strategijas	10
Moku tobulinti savo išmokimą	6
Nežinau	6

Dauguma tiriamųjų (62 proc.) naudoja reprodukcinę mokymosi rezultatų patikros būdą, t.y. pasitikrina, kiek atsimena svarbius faktus. Savo mokymosi procesą reflektuoja tik nedidelė dalis tiriamųjų: 10 proc. apmąsto savo mokymosi strategijas ir tik 6 proc. moka tobulinti savo mokymąsi. Tuo tarpu, mokymosi proceso refleksija yra vienas svarbiausių mokymosi mokyti sąlygų, nes ji įgalina suvokti ne tik mokymosi sėkmes ir nesėkmes, bet ir nustatyti situacijas, priežastis, sąlygojusias tas sėkmes ir nesėkmes. (Pocevičienė, 2011).

Kokybinio tyrimo metu tiriamieji turėjo aprašyti savo mokymosi patirtį pagal atitinkamas mokymosi fazes, t.y. laiko momentus, sudarančius mokymosi visumą (Jovaiša, 2001). Taip pat jiems reikėjo parengti savo mokymosi sunkumų įveikos ir mokymosi proceso tobulinimo projektą. Rezultatai buvo apdoroti kiekybiškai ir kokybiškai, t.y. susisteminti, jiems priskirti svertiniai koeficientai – vertinimai balais, kurie vėliau buvo paskirstyti į tris grupes. (Pocevičienė, 2011). (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Mokymosi mokyti kompetencijos įverčiai

Įverčiai	Procentai
Negeba analizuoti savo mokymosi patirties	30,9
Geba analizuoti, bet negeba parengti mokymosi mokyti projekto	33,3
Geba ir analizuoti, ir tobulinti savo mokymąsi	35,8

Rezultatų analizė rodo, kad mokymosi mokyti kompetencija tiriamųjų imtyje reiškiasi tik patenkinamai, t.y. nors didesnė tiriamųjų dalis ir geba analizuoti savo mokymosi mokyti kompetenciją, tačiau tik trečdalis jų suvokia ir teigia gebą tobulinti savo mokymosi mokyti kompetenciją ir jos ugdymą(si).

Savarankiško darbo organizavimo ir mokymosi mokytis kompetencijos ugdymo(si) sistemos sukūrimas ugdymo įstaigoje. Efektyviai padėti įgyti ar tobulinti mokymosi mokytis kompetenciją galėtų įvairiapusės savarankiško darbo organizavimo ir studentų konsultavimo sistemos sukūrimas ugdymo įstaigoje. (Henard ir kt., 2012, Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions, 2010). Taip teigti įgalina užsienio šalių (Bradfordo¹⁰ universitetas, Oksfordo Brooks¹¹ universitetas ir kt.), turinčių didesnę ir kokybiškesnę patirtį, taikant sistemine akademinės ir vadybinės efektyvaus studentų mokymosi ir konsultavimo aukštojoje mokykloje prieigą, analizę. Skirtingai nei pavienė ir eklektiška parama ir konsultavimas, „sistemine prieiga sudaro geresnes sąlygas teikti kokybiškesnę pagalbą, nes yra didesnės galimybės kooperuotis skirtingų sričių specialistams, galima efektyviau administruoti šią veiklą, nedubliuojant atskirų veiklų, tačiau ir nepalikti spragų jų organizavime“ (Masiliauskienė ir kt. 2012, p. 26).

Akademinės paramos sistemos sukūrimas ir jos pateikimas virtualioje erdvėje, būtų ne tik puiki prielaida studentams teikiamų konsultacijų ir akademinės paramos kokybės gerinimui. Tai, savo ruožtu, padėtų kurti ir pozityvų aukštosios mokyklos įvaizdį visuomenėje. Pvz., Bradfordo universitete efektyvaus mokymosi sistema veikia nuo 2003 metų. Jos rėmuose numatytos įvairaus pobūdžio veiklos sudaro puikias galimybes suvokti ne tik tai, „kokie yra universiteto tikslai ugdant specialistą, kokią akademinę paramą jis gali gauti, bet ir kiek pačiai aukštajai mokyklai svarbu išugdyti kompetentingą tam tikros srities specialistą“ (Masiliauskienė ir kt., 2012, p. 26).

Bradfordo universiteto tinklalapyje siūlomos įvairios veiklos nuo individualių konsultacijų, kurios ypač reikalingos rengiant įvairius rašto darbus, iki efektyvaus mokymosi seminarų ciklų, sėkmės užduočių studentams ir t.t. Įvairios tokio pobūdžio veiklos vyksta beveik kiekvieną savaitę tiek tiesioginių susitikimų, tiek nuotoliniu būdu (*online* konsultacijos) arba bendraujant elektroniniu paštu ar net telefonu. Šie užsiėmimai yra orientuoti į įvairių akademinų gebėjimų ugdymą(si), savivaldaus mokymosi būdų įvaldymą ir pan. Tinklalapyje taip pat „pateikiamos įvairios informacijos šaltinių nuorodos, įvairaus formato tekstai, praktinė ir teorinė medžiaga, skelbimai ir kvietimai į seminarus, projektus, darbas grupėse, pristatomos tokių seminarų programos, organizuojamos mokslinės, praktinės konferencijos, skirtos mokymosi (akademinų) gebėjimų ugdymui(si), akademinės paramos studentams ir dėstytojams (ypač pradedantiesiems) teikimo ir jos kokybės gerinimo klausimais ir pan.“ (Masiliauskienė ir kt. 2012, p. 26–27). Kai kuriuos jų paanalizuosime detaliau.

Studentams naudingi būtų **efektyvaus mokymosi seminarų ciklai** (Bradfordo universitetas¹²). Šiame universitete jie organizuojami kiekvieną mėnesį ir yra skirti padėti įgyti įvairių kompetencijų, reikalingų sėkmingoms studijoms aukštojoje mokykloje. Vidutiniškai tokie seminarai trunka apie 1 savaitę. Jie gali būti ir formalūs, bet dažniausiai organizuojami neformalūs, interaktyvūs seminarai, kuriuose dirbama mažomis grupėmis. Juose tobulinami ir ugdomi įvairūs gebėjimai, mokomasi įvairių mokymosi, rašto darbų rengimo ir kt. technologijų ir pan. Ir visa tai daroma per patirtį ir veiklą. Kiekvieno savaitinio seminaro tematika ir darbotvarkė yra pateikiama aukštosios mokyklos tinklalapyje. Registruotis į šiuos seminarus gali visi norintys, visiškai nepriklausomai nuo to, kokioje studijų programoje ar kurse jie studijuoja. Kartais gali būti rengiami ir labiau specializuoti renginiai, pavyzdžiui, kaip įvadas į studijas I kurso studentams arba organizacinio pobūdžio susitikimai prieš profesines praktikas ar jų metu arba rengiant kursinius, baigiamuosius ir kt. didesnės apimties rašto darbus ir t.t. Kaip rodo minėtų universitetų patirtis, tikslinga būtų organizuoti praktinius seminarus, darbą grupėse, atliekant įvairias „sėkmės užduotis“ (pvz., įvaldyti greitojo ar atrenkamojo skaitymo strategijas ir technologijas, išmokti analizuoti ir kritiškai vertinti kitų autorių (net ir tos srities profesionalų) idėjas, pateikti įtikinančius argumentus diskusijose, kontrargumentuoti, išmokti aktyviai dirbti grupėje ir pan.)“ (Masiliauskienė ir kt., 2012, p.27).

Viena iš studijų aukštojoje mokykloje formų yra konsultacijos. Šioje srityje besimokantiejiems taip pat naudingos **įvairios konsultacijos**, kurios gali būti teikiamos tradiciškai, t.y. tiesiogiai, ar nuotoliniu būdu. Studentams gali būti naudingos bendro pobūdžio konsultacijos, tačiau dar sėkmingesnės būtų tikslinės konsultacijos, pvz., apie tai, kaip turėtų būti pateikiamos nuorodos rašto darbuose, kaip efektyviau konspektuoti teorinių užsiėmimų ir / ar konsultacijų metu, kaip reikėtų tinkamai cituoti, kad nebūtų pažeistos kitų autorių teisės, taip pat kaip reikėtų išmokti selektyviai skaityti įvairaus pobūdžio tekstus, kaip pasirinkti reikalingą ir kokybišką informacijos šaltinį, kaip pasižymėti pastabas, kaip susidaryti minčių žemėlapius ir t.t. Tokių konsultacijų metu studentai galėtų gauti įvairių rekomendacijų

¹⁰ <http://www.brad.ac.uk/management/els>

¹¹ http://www.brookes.ac.uk/services/ocsd/2_learnch/assessment.html

¹² <http://www.brad.ac.uk/management/els>

bei naudingų nuorodų apie tai, kaip pasirengti konsultacijai, kad ji būtų efektyvi, pvz., kaip ir kokius suformuluoti klausimus dėstytojui. Įvairios nuorodos gali būti naudingos ne tik studentams, bet ir dėstytojams. Pvz., dėstytojui taip pat svarbu žinoti, kaip gali aktyvinti studentą konsultacijos metu, kokius nukreipiančius, skatinančius klausimus pateikti ir pan. Konsultacijų turinys internete gali būti pateikiamas įvairia forma: tekstais, pristatymais, straipsnių kopijomis, testais, bibliografinėmis nuorodomis ir t.t. Visa tai sudaro puikias galimybes studentui ir dėstytojui rinktis jiems reikalingiausią ir priimtinausią ir turinio, ir formos prasme informaciją. (Masiliauskienė ir kt., 2012).

Atitinkamai daug dėmesio organizuojant studijas rekomenduojama skirti laiko **vadybos gebėjimų ugdymui(si)** (Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions, 2010)., nes manoma, kad jie yra vieni svarbiausių aukštojo mokslo studijose ir reikšmingiausi esant didelėms savarankiško darbo apimtims, kurias reikia išdėstyti per pakankamai ilgą laiką (pvz., semestrą). Kaip tik tokia situacija susidaro rengiant kursinius, baigiamuosius darbus. Internetiniame puslapyje pateikiama pirminė informacija, kaip planuoti mokymosi laiką, išvengti nesėkmių, atkreipiamas dėmesys į perfekcionizmo problemas ir kaip jas spręsti ir pan. Pvz., pateikiamos laiko vadybos strategijos (pvz., *tapti savo laiko šeimininku, saugoti savo laiko blokus, išmokti gyventi ir dirbti pagal biologinį laikrodį; išnaudoti technikos naujoves, nusistatyti savo mokymosi sistemą, didelius darbus padalinti į smulkias užduotis, pašalinti darbų vilkinimą sąlygojančius veiksniai, apdovanoti save už sėkmę ir pan.*) ar laiko vadybos principai (pvz., *laiko planavimo į(si)vertinimas, veiklos prioritetų nusistatymas, darbų vertės ir laiko sąnaudų jiems atlikti įvertinimas, dienos laiko optimalus paskirstymas, laiko planavimo tvarkaraščio sudarymas, dienos darbų planavimas, suplanuotų darbų atlikimas laiku, darbų gausos ir turinio adekvatumas laiko ištekliams, laikas laiko planavimui, užduočių skaidymas ir jungimas, užduočių atlikimo eiga, darbo ir poilsio derinimas, bioritmo paaiskinimas, trukdžių kontrolė, palankios aplinkos darbui sudarymas*).

Daug dėmesio skiriama įvairaus pobūdžio rašto darbams (Masiliauskienė ir kt., 2012, p. 28):

✓ aiškinama, koks rašymas yra efektyvus (pvz.: pateikiami efektyvaus rašymo bruožai, pateikiama informacija pradedantiems studentams bei tiems, kurie neturi arba turi mažą rašto darbų rengimo patirtį, pateikiamos ne tik rekomendacijos, bet ir kokybiškų darbų pavyzdžiai, darbai su komentarais ir t.t.);

✓ pateikiami esė rašymo žingsniai (pvz.: esė planavimas ir struktūravimas (esė rašymo tikslas, struktūra, tipai (aprašomasis ir analitinis), pateikiami raktiniai žodžiai prie kiekvieno esė rašymo tipo (pvz.: aprašomasis: apibūdinti, įvardinti, apibrėžti, paaiškinti, parodyti, pademonstruoti, iliustruoti, klasifikuoti ir t.t.), analitinis: diskutuoti, analizuoti, parodyti prieštaravimus, palyginti, įvertinti, kritikuoti, interpretuoti ir t.t.), akcentuojama esė pavadinimo ir objekto išskyrimo problematika, skatinama, rašant darbus, (pvz.: kursinius, baigiamuosius ir kt.) pateikti ne tik teorinės medžiagos analizę, bet ir rašančiojo požiūrį, komentarus, vertinimą;

✓ mokoma atskiras idėjas jungti į vientisą tekstą, teksto idėjas skaidyti ir jungti).

✓ Efektyvinti tokias veiklas galima naudojant įvairias schemas, minčių žemėlapius, dažnai pateikiant konkrečius pavyzdžius.

Pateikiama kita efektyviam mokymuisi naudinga informacija apie streso valdymą, asmenines savybes, turinčias teigiamą įtaką mokymosi sėkmei ir pan.

Ugdymo praktikoje visada svarbūs yra ir bus **vertinimo procesai**, kuriems taip pat reikėtų skirti pakankamai vietos akademinės paramos studentams sistemoje. (Kennedy ir kt., 2009, 2012, Henard ir kt., 2012, Masiliauskienė ir kt., 2012, Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions, 2010). Tai reikalinga jau vien dėlto, kad vertinimas dažnai kelia bereikalingų diskusijų ir interpretacijų. Dėl šios priežasties aukštosios mokyklos tinklalapyje labai naudinga būtų viešai pristatyti visą studijų rezultatų vertinimo sistemą: pateikti įvairių akademinė veiklų vertinimo principus (kai kurie jų gali būti specifiniai tam tikrai studijų kryptim ar ugdymo įstaigai), taikomos vertinimo sistemos privalumus ir iššūkius. Įvairių studentų atliekamų darbų vertinimo kriterijų pateikimas įgalintų studentus suvokti ir pačią vertinimo sistemą ir konkrečių veiklų vertinimo kriterijus bei iš anksto motyvuoti save atliekamų darbų kokybei ir, tikėtina, aukščiausiam darbo įvertinimui. Tuo tikslu, pvz., tinklalapyje gali būti pateikti kokybiškų rašto darbų pavyzdžiai (nebūtinai įvertinti tik pačiais aukščiausiais balais) su išsamiais dėstytojo komentarais ir siūlomu įvertinimu. „Užsienio universitetų patirties analizė atskleidė, jog ypač svarbu vertinimo skaidrumas, jo objektyvumas, formos, metodai,

principai, kriterijai. Išsami ir vieša informacija apie vertinimo procedūras yra svarbi ir naudinga studentui ir dėstytojui, ypač pradedančiajam.“ (Masiliauskienė ir kt., 2012, p. 27)

Išvados

✓ Aukštojo mokslo sistemoje įvykęs perėjimas prie į studentą orientuoto studijų modelio ne tik sąlygojo naujus reikalavimus studijų programų sandarai, bet ir suponavo naujų besimokančiųjų kompetencijų poreikį ir su tuo susijusias studijų proceso inovacijas.

✓ Įdiegus ECTS, žymiai padidėjo mokymosi veiklos apimtis, o besimokančiojo savarankiškumas ir atsakomybė tapo viena esminių studijų nuostatų. Tokioje studijų sistemoje studijų sėkmei ypatingai svarbus yra besimokančiųjų gebėjimas mokytis. Ši kompetencija jau turėtų būti išugdyta bendrojo lavinimo mokykloje, tačiau tyrimas parodė, kad studentai neturi pakankamo pasirengimo savarankiškoms studijoms aukštojoje mokykloje, nes į dalyką ar / ir mokytoją orientuoto ugdymo sistemoje jie neturėjo galimybių sukaupti tokios savarankiško mokymosi patirties, kuri reikalinga studijų aukštojoje mokykloje sėkmei.

✓ Empirinė studentų mokymosi mokyti kompetencijos analizė parodė, kad tiriamųjų imtyje ši kompetencija pagal visus tirtus jos raiškos aspektus reiškiasi tik patenkinamai. O tai, savo ruožtu, gali būti viena iš jiems kylančių mokymosi sunkumų priežasčių.

✓ Teorinė ir empirinė analizė įgalina teigti, kad mokymosi mokyti kompetencija yra būtina sėkmingo studentų mokymosi aukštojo mokslo sistemoje ir studijų kokybės prielaida. Tai tapo ypač akivaizdu į studentą orientuoto ugdymo(si) sistemoje.

✓ Užsienio šalių gerosios patirties analizė įgalino pateikti siūlymus efektyviai akademinėi paramai aukštojo mokslo sistemoje organizuoti. Bet kuriuo atveju, akivaizdu, kad tik sisteminė prieiga teikiant tokią paramą gali būti efektyvi priemonė studentams pasiekti studijų rezultatus bei sėkmingai ugdyti mokymosi mokyti kompetenciją.

Literatūra

1. *Determination workload in relation to credits and national hours*. Žiūrėta 2014, vasario 7 per internetą: <http://www.unisa.ac.za/contents/faculties/service_dept/bld/docs/Creditsnotionalhoursandworkload.doc>.
2. Henard, F., Roseveare, D. (2012). *An IMHE Guide for Higher education Institutions*. Žiūrėta 2014, balandžio 1 per internetą: <http://www.oecd.org/edu/imhe/QT%20policies%20and%20practices.pdf>
3. Jovaiša, L. (2001). *Edukologijos pradmenys*. Šiauliai: ŠU leidykla
4. Karjalainen, A., Alha, K., Jutima, S. (2006). *Give me time to think. Determining student workload in higher education*. Oulu University Press. Žiūrėta 2014, sausio 16 per internetą: <<http://www oulu.fi/w5w/tyokalut/GET2.pdf>>.
5. Kenedy, D., Hyland, A., Ryan N. (2009). *Learning Outcomes and Competences. Bologna Handbook, Introducing Bologna Objectives and Tools, B2.3-3*. Žiūrėta 2014, kovo 27 per internetą: http://skc.vdu.lt/downloads/seminaro_medziaga_100622-23/learning_outcomes_and_competences.pdf
6. Kennedy, D., Hyland, A., Ryan, N. (2012). *Writing and Using Learning Outcomes: A Practical Guide*. Žiūrėta 2014, kovo 27 per internetą: http://sss.dcu.ie/afi/docs/bologna/writing_and_using_learning_outcomes.pdf
7. Knowles, M.S. (1983). *Self-directed Learning. A Guide for Learners and Teachers*. Cambridge Adult education.
8. Masiliauskienė, E., et al. (2012). *Individualių konsultacijų, rengiant kursinius ir baigiamuosius darbus, organizavimo vadovas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
9. Pocevičienė, R. (2011). Mokymosi mokyti kaip esminės metakognityvinės kompetencijos raiška ir ugdymas(is): atvejo analizė. *Mokslinės praktinės konferencijos „Mokymas ir mokymasis bendrojo lavinimo mokykloje – 2011“ straipsnių rinkinys*. 46-52.
10. Sahlberg, P. (2005). *Kaip suprantamas mokymasis*. Žiūrėta 2011, birželio 1 per internetą: <http://www.mtp.smm.lt/dokumentai/InformacijaSvietimui/KonferencijuMedziaga/200505Sahlberg.doc>.
11. Stanišauskienė, V. (2005). *Nuolatinis mokymasis kaip karjeros sėkmės sąlyga: studentų požiūrių tyrimas. Karjeros konsultavimas tarpkultūrinėje Europos erdvėje*. Klaipėda.
12. *Student Centered Learning. Toolkit for Students, Staff and Higher Education Institutions*. (2010). Ed. by Angele Attard. Žiūrėta 2014, balandžio 2 per internetą: <http://www.esu-online.org/resources/6068/Student-Centred-Learning-Toolkit>
13. Teresevičienė, M., et al. (2010). *Kompetencijų plėtotės ir vertinimo metodika*. VU.

COMPETENCE OF LEARNING TO LEARN AS THE NECESSARY CONDITION FOR QUALITY OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK

Summary

Transition which have take place in the system of higher education from the teacher based to the student based study model was the good background not only for the new demands to the study programmes, but also raised the need of new competencies from the students. It also raised the need of study process innovations too. After the ECTS integration to the study process the duration of learning activities (instead the teaching activities) became larger than in teaching paradigm. The independence of the students and their own responsibility in study process became one of the main important attitudes in the field of higher education. In such situation the ability to learn became one of the most important things for successful studying. The aim of the article is to give theoretical and empirical background to the ability to learn as the necessary condition for success and quality of studies in the institutions of higher education. And to confirm the necessity of systematical approach to the academics support for students in higher educational institutions. The importance and manifestation of ability to learn are investigated in this article. The empirical data let us confirm that students have not enough developed the ability to learn. For example, only the third part of the respondents could analyze and reflect their learning processes, distinguish the main difficulties of it and etc., the other third of them could be able to create strategies how to improve their own learning processes. And the third of respondents couldn't do anything. So the conclusion which was made according this research was to confirm the necessity to develop students' learning abilities in higher education institutions. On the basis of analyze of good experience of other foreign universities which have well developed systems of academic support for educating the ability to learn, the suggestions for creating such systems in our universities and other institutions of higher education are presented in the article too.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Rasa Pocevičienė

Mokslo laipsnis ir vardas: socialinių mokslų (edukologija) mokslo daktarė, Šiaulių universiteto docentė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, vyresnioji mokslo darbuotoja

Autoriaus mokslinių interesų kryptys: savivaldaus mokymosi sistema, ugdymo inovacijų diegimas, socialinių gebėjimų, atsakingumo, problemų sprendimo kompetencijų ugdymas; įvairių šiuolaikinės vaikystės fenomenų edukaciniai tyrimai; edukacinių aplinkų kūrimas ir vadyba ugdymo paradigmų kaitoje

Telefonas ir el.pašto adresas: +370 612 68406, rasa.pocevicienne@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Rasa Pocevičienė

Science degree and name: Doctor of Social Sciences (Educology), Associate Professor Šiauliai University

Workplace and position: Siauliai university, senior scientific worker

Author's research interests: system of self-directed education, implementation of educationa innovations, education of social abilities, responsibility, problem solving competence, educational research of different modern childhood phenomenon, creation and management of educational environments in changing paradigm of education.

Telephone and e-mail address: +370 612 68406, rasa.pocevicienne@gmail.com

STUDENTŲ NUOMONĖS SVARBA AUKŠTOJO MOKSLO KOKYBĖS UŽTIKRINIMO PROCESUOSE

Šarūnas Toleikis

Vilniaus universitetas

Tomas Butvilas

Mykolo Romerio universitetas

Anotacija. Straipsnyje pirmiausiai apžvelgiama, kokį vaidmenį aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo procese numato Europos aukštojo mokslo erdvės nuostatos ir gairės ir kaip tai atsispindi Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimą reglamentuojančiuose dokumentuose. Toliau apžvelgiamas Lietuvoje nacionaliniu lygmeniu atliktas aukštojo mokslo suinteresuotų šalių nuomonės tyrimas (*MOSTA*, 2012). Remiantis šio tyrimo rezultatais, išryškunami probleminiai klausimai, susiję su studijų orientavimu į studentą ir studentų įtraukimu į studijų kokybės vertinimą. Tokiu būdu daroma išvada, kad tiek Europos aukštojo mokslo gairėse, tiek Lietuvos teisiniuose dokumentuose, studentų įtraukimo ir jų nuomonės vertinimo svarba išryškinta nepakankamai. Visa tai rodo, kad studentai nesijaučia nei partneriais, nei bendrakūrėjais, o priešingai – formuojasi nepasitikėjimą, skeptiškumą tiek dėstytojų, tiek administracijos, tiek studentų atstovybės atžvilgiu. Kol visa tai tęsis – kokybės kultūra bus tik politiniu siekiu, o ne akademinė tikrove. Todėl *Bukarešto komunikate* (2012) iškelti siekiai leidžia tikėtis, kad jau artimu laikotarpiu studentų nuomonė bus pradėta tirti sistemingai, ir į ją bus atsižvelgiama.

Pagrindiniai žodžiai: aukštojo mokslo kokybė, kokybės vertinimas, kokybės užtikrinimas, studentų nuomonės tyrimai, studentų įtraukimas, studentų įsitraukimas, mokslo ir studijų įstatymas, į studentą orientuota kokybė.

Ivadas

Studentų požiūris yra svarbus veiksnys visose aukštojo mokslo kultūros gerinimo iniciatyvose ir studijų kokybės užtikrinimo sistemose. Studentų įtraukimas į aukštojo mokslo sistemos valdymą leidžia adekvačiau pažvelgti į studijų procesą bei su juo susijusius klausimus. Nepriklausomai nuo to, ar studentus laikysime mokymosi proceso bendrakūrėjais, ar akademinį paslaugų vartotojais, atsižvelgti į studentų nuomonę reikalauja tiek pedagoginė teorija, tiek politiniai dokumentai, tiek ir vadybinė logika. Studentų vaidmens didinimas aukštojo mokslo sistemoje, kaip viena iš *Bolonijos proceso*¹³ (1999) veiklos kryptių, pirmą kartą buvo numatytas *Praho komunikate*¹⁴ (2001). Lietuvos Mokslo ir studijų įstatyme yra aukštojo mokslo įstatymas, kuriame nurodoma, kad studentus svarbu įtraukti į studijų proceso valdymą per studentų atstovybes ir atstovybių skiriamus aukštosios mokyklos tarybos ir senato narius. Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimą reglamentuojančiuose dokumentuose studentai minimi kaip akademinės bendruomenės nariai ir mokslo bei studijų proceso partneriai, turintys teisę reikšti nuomonę apie studijų kokybę ir skūstis, kai pažeidžiami jų interesai.

Kokiu mastu studentai bus įtraukti į studijų valdymą bendrai ir konkrečiai į kokybės užtikrinimo procesus, palikta spręsti aukštojo mokslo institucijoms, – tik nurodoma laikytis Europos aukštojo mokslo erdvės garių ir nuostatų. Europos aukštojo mokslo kokybės gairėse¹⁵ (*ENQA*, 2009) rekomenduojama įtraukti studentų atstovus į vidinio ir išorinio studijų kokybės vertinimo komisijas. Tiek Europos aukštojo mokslo gairės, tiek Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimą reglamentuojantys dokumentai kviečia ir savianalizės grupes, ir išorinius ekspertus visuose vertinimuose, kiek įmanoma, remtis kiekybinių ir kiekybinių tyrimų duomenimis. Daugelyje Lietuvos aukštojo mokslo institucijų studentų nuomonė tiriama kiekybinės apklausos metodu. Dažniausiai tai daroma institucijos kokybės tarnybos arba studentų atstovybės iniciatyva. Tokių apklausų rezultatai naudojami einamiesiems reikalams spręsti, bet gali būti ir dalis vidinio kokybės vertinimo sistemos. Lietuvoje epizodiškai vykdomi ir nacionaliniai studentų nuomonės tyrimai. Bent teoriškai, nacionalinių tyrimų rezultatai turėtų veikti politinių sprendimų priėmimą, o per juos – ir šalies aukštojo mokslo kokybę.

¹³ *The Bologna Declaration* (1999). Interaktyvus:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf [žiūrėta 2014-03-02].

¹⁴ *Towards the European Higher Education Area* (2001). Interaktyvus:

http://www.smpf.lt/uploads/documents/docs/295_56731fc9186ce4bacc64b9c4f4ce14f4.pdf [žiūrėta 2014-03-15].

¹⁵ *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area* (2009). Interaktyvus: http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2013/06/ESG_3edition-2.pdf [žiūrėta 2014-03-02].

Kaip tik tyrimo **objektu** ir buvo pasirinkta Europos aukštojo mokslo nuostatų ir gairių poveikis studijų kokybės užtikrinimo procesams bei studentų nuomonė apie studijų kokybę bei jų įtraukimą į kokybės užtikrinimo procesus, drauge numatant, kaip studijų kokybės mechanizmus paveiks *Bukarešto komunikate*¹⁶ (2012) išskelti siekiai.

Šio **tyrimo tikslas** – apžvelgti, kaip Europos aukštojo mokslo nustatos ir gairės yra išreikštos Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimą reglamentuojančiuose dokumentuose ir kaip studentų nuomonė sąlygoja studijų kokybės užtikrinimo procesus.

Tyrimo metodai: Europos politinių dokumentų analizė, Lietuvos teisinių dokumentų analizė, valstybinių agentūrų ir tyrimo centrų ataskaitų analizė bei interpretavimas.

Studentų vaidmuo pagal Europos aukštojo mokslo erdvės nuostatas ir gaires

Studentų vaidmens didinimas aukštojo mokslo sistemoje, kaip viena iš *Bolonijos proceso* (1999) veiklos krypčių, pirmą kartą buvo numatytas *Praho komunikate* (2001). Šiame dokumente teigiama, kad studentai, būdami socialiniai aukštųjų mokyklų partneriai, gali padėti nustatyti studijų procese kylančias problemas, pateikti siūlymų, kaip geriausia jas spręsti bei gerinti studijų kokybę, atskleisti kitus jiems rūpimus, tačiau aukštųjų mokyklų administracijoms nežinomus aspektus. Kaip tik Europos aukštojo mokslo kokybės nuostatose ir gairėse (*ENQA*, 2009) ir yra rekomenduojama įtraukti studentų atstovus į vidinio ir išorinio studijų kokybės vertinimo komisijas. Tačiau dar nėra keliamas reikalavimas studentų nuomonę nuodugniai tirti standartizuotomis, mokslškai pagrįstomis priemonėmis.

Bolonijos proceso (1999) gairėse 2010–2020 m. periodui (*Liuveno komunikatas*¹⁷, 2009) tarp daugelio tikslų yra minimi ir šie: adekvatus dėstymo, mokymosi ir studentų pasiektų rezultatų vertinimo metodai, studijų individualizavimas ir studentų konsultavimas, bendradarbiavimas su studentais ir darbdaviais, išskirtinis dėmesys studijų didaktikai įvardyti kaip vieni iš esminių siekių, turinčių užtikrinti studijų programų reformos įgyvendinimą. Tuo tarpu *Bukarešto komunikate* (2012), tarp veiklos prioritetų 2012–2015 m. laikotarpiui yra minimi šie: į studentą orientuotas mokymas; poreikis įtraukti studentus į aukštojo mokslo valdymą; didinti aukštąjį mokslą baigusių žmonių įsidarbinimo galimybes; didinti aukštojo mokslo atskaitingumą ir skaidrumą, diegiant lengvai suprantamas ir empiriniais įrodymais pagrįstas priemones. Taigi matomas akivaizdus studijų procesų orientavimas į studentus bei jų interesų paisymas.

Studentų vaidmuo pagal studijų kokybės užtikrinimą reglamentuojančius dokumentus Lietuvoje

Šiuo metu galiojantis Lietuvos Respublikos *Mokslo ir studijų įstatymas* (2009, aktuali redakcija – 2012) be kitų dalykų nustato: studijų kokybės užtikrinimo principus; studijų institucijų valdymą, veiklos organizavimą ir priežiūrą; studijų institucijų dėstytojų, mokslo darbuotojų ir studentų teises ir pareigas. Minėtame įstatyme nurodyta, kad studijos yra grindžiamos šiais *principais*: akademinės laisvės ir autonomijos (kurią garantuoja LR Konstitucija); atvirumo ir atsakomybės visuomenei; akademinės bendruomenės narių bendradarbiavimo; suderinamumo su Europos aukštojo mokslo erdvės nuostatomis; nuolatinio mokymosi siekio; integracijos į valstybės ir visuomenės gyvenimą. Taip pat įstatymu nustatyta, kad aukštosios mokyklos *privalo*: informuoti steigėjus, juridinio asmens dalyvius ir visuomenę apie studijų ir mokslinės veiklos kokybės užtikrinimo priemones; skelbti savo studijų programų išorinio kokybės įvertinimo ir akreditavimo rezultatus; laiku teikti Vyriausybės įgaliotoms institucijoms oficialią informaciją (statistinius duomenis ir dalykinę informaciją), reikalingą mokslo ir studijų sistemos valdymui ir stebėsenai; teikti studijuojantiems karjeros konsultacijas.

Pažymėtina, kad pagrindinės studijų kokybės užtikrinimo priemonės apibrėžtos 41, 42, 43, 44 Įstatymo straipsniuose. Įstatymo 41 str. nurodyta, kad kiekviena aukštoji mokykla privalo turėti vidinę studijų kokybės užtikrinimo sistemą, grindžiamą *Europos aukštojo mokslo erdvės studijų kokybės užtikrinimo nuostatomis* ir pačios aukštosios mokyklos patvirtinta veiklos kokybės gerinimo strategija; aukštoji mokykla turi numatyti veikimo būdus ir priemones, padedančius užtikrinti jos teikiamo aukštojo išsilavinimo kokybę. Toliau nurodoma, kad aukštoji mokykla turi nuolat interneto tinklalapyje ir kitais būdais viešai skelbti tikslią kiekybinę ir kokybinę informaciją apie studijų programas, suteikiamas

¹⁶ *Bukarešto komunikatas* (2012). Interaktyvus:

http://www.smm.lt/uploads/documents/Papildomas%20menui2/Bolonijos_procesas/Bukaresto_konferencija.pdf [žiūrėta 2014-02-12].

¹⁷ Daugiau apie tai: http://www.smpf.lt/lt/programos/bolonija/bolonijos_procesas_1/kokybes_uztikrinimas

aukštojo mokslo kvalifikacijas, mokslo (meno) veiklą, įsivertinimo rezultatus, studentų, absolventų ir kitų suinteresuotų šalių nuomonę apie studijų kokybę, pripažintų institucijų atliktus aukštosios mokyklos veiklos vertinimus, absolventų karjeros rodiklius. Be to, studijų institucijos turi nuolat vykdyti mokslo (meno) veiklos savianalizę.

Mokslo ir studijų įstatyme (2009, aktuali redakcija – 2012) numatyta, kad studentų interesams aukštosios mokyklos valdymo organuose atstovauja studentų atstovai, kuriuos skiria studentų atstovybė, o jeigu jos nėra, – visuotinis studentų susirinkimas (konferencija). Studentams yra numatyta teisė išrinkti vieną aukštosios mokyklos tarybos narį, ir skirti senato (akademinės tarybos) narius (ne mažiau kaip 20 procentų). Įstatyme studentui, be kitų teisių, numatoma (55 str.): teisė laisvai reikšti savo mintis ir pažiūras, dalyvauti aukštosios mokyklos valdymo organuose; rinkti studentų atstovybę ir būti išrinkti į ją, laisvai jungtis į kitas asociacijas; naudotis įstatymų, aukštųjų mokyklų statutų ir kitų teisės aktų nustatytais kitomis teisėmis.

Kita vertus, apie konkretaus studento galimybes paveikti studijų procesą kalbama pakankamai abstrakčiai, kaip vieną jo teisių paminint teisę „vertinti studijuojamų dalykų dėstymo ir studijų aprūpinimo kokybę“ (55 str. 4 punktas). Dar studentui paliekama teisė „kreiptis į aukštosios mokyklos administraciją, ginčų nagrinėjimo komisiją dėl interesų pažeidimo“ (55 str. 9 punktas). Kaip „akademinės bendruomenės narys“ (54 str.) jis dar turi „mokslo (meno) ir pedagoginės veiklos metodų ir priemonių pasirinkimo laisvę“. Todėl, pagal šiuo metu galiojančią minėtą *Mokslo ir studijų įstatymą*, pagrindinė studijų kokybės užtikrinimo priemonė nacionaliniu mastu išlieka išorinis ekspertų vertinimas. Studentams tiesiausia galimybė kažką paveikti yra tik per studentų atstovybę. Tačiau, orientuojantis pagal Europos aukštojo mokslo kokybės nuostatas ir gaires, aukštųjų mokyklų administracija į vidinio vertinimo (savianalizės) grupes siekia įtraukti ir studentus. Studentai turi teisę susitikti su aukštosios mokyklos veiklą vertinančia ekspertų grupe, – tokia galimybė numatyta, bet tikrai neakcentuojama. Kad studijos būtų tikrai „orientuojamos į studentą“, kad studentas būtų matomas kaip mokymosi proceso „bendrakūrėjas“, kurį reikia sudominti ir įtraukti, – studijų procesą ir kokybės užtikrinimo procedūras reglamentuojančiuose dokumentuose neakcentuojama.

Todėl susidaro įspūdis, kad eilinio studento išitraukimas į aukštosios mokyklos kokybės užtikrinimo sistemą yra atliekamas daugiausiai kaip tam tikras formalumas. Atskiro studento nuomonė nėra ypatingai skatinama ar kaip kitaip palaikoma, bet tik toleruojama.

Lietuvos studentų nuomonė aukštojo mokslo procesų ir kokybės požiūriu: 2012 m. tyrimo apžvalga

Iš pastarojo meto tyrimų, išsamiausiai studentų požiūris atsispindi LR Švietimo ir mokslo ministerijai pavaldaus Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro (toliau tekste MOSTA) parengtose ataskaitose¹⁸. Nacionaliniu mastu vykdyto tyrimo metu atliktos penkios reprezentatyvios apklausos: aukštųjų mokyklų *pirmakursių*, aukštųjų mokyklų *studentų*, aukštųjų mokyklų *dėstytojų*, aukštųjų mokyklų *administracijos darbuotojų* (išskiriant sprendimus priimančių ir sprendimus vykdančių darbuotojų grupes) ir aukštųjų mokyklų *socialinių partnerių* apklausa. Be kitų tikslų, tyrėjai siekė iširti, kiek studentai įtraukiami į studijų procesą kaip aktyvūs dalyviai. Tyrimo ataskaitoje atskleidžiami studentų lūkesčiai, susiję su studijų kokybe, pateikiamas studijų kokybę lemiančių veiksnių vertinimas. Kartu vertinamas skirtingų suinteresuotųjų šalių požiūris į aukštųjų mokyklų vidinės studijų kokybės sistemos užtikrinimą ir tobulinimą. Tame tarpe yra ir klausimai apie studentų įtraukimą į studijų proceso valdymą.

Studijų programos pasirinkimo kriterijai

Studentų apklausos rezultatai (*MOSTA*, 2012) rodo, kad tiek bakalauro laipsnį turintiems, tiek magistrantams renkantys studijų programą (specialybę) svarbiausia tai, kad ji būtų *susijusi su mėgstamais mokomaisiais dalykais*. Antroje vietoje pagal dažnumą bakalauro studijų studentai nurodė specialybės *sąsają su asmeniniais pomėgiais*, magistro studijų studentai – *aiškias profesinės karjeros galimybes*. Kitaip tariant, daugiausiai lemia subjektyvios nuostatos mokomųjų dalykų ir įsivaizduojamos karjeros perspektyvos. Toliau bendrajame sąraše pagal svarbą rikiuojasi geros materialinės sąlygos ateityje, nusistatymas, jog šiuolaikinėje visuomenėje svarbu baigti aukštąją mokyklą, saviraiškos (intelektinės, meninės galimybės), didelis pasirinktos specialybės poreikis darbo rinkoje, galimybė tęsti studijas užsienyje, pasirinktos aukštosios mokyklos prestižas, pasirinktos specialybės prestižas visuomenėje.

¹⁸ „Tendencijos aukštajame moksle: suinteresuotų šalių požiūriai“ (*MOSTA*, 2012) ir „Lietuvos studijų būklės apžvalga“ (*MOSTA*, 2013).

Studentų lūkesčiai dėl studijavimo sąlygų

Atsakymuose į klausimą dėl studijavimo sąlygų svarbos, akivaizdžiai *dominuoja ekonominiai ir įsidarbinimo interesai*: studijuoti valstybės finansuojamoje vietoje, galimybė gauti darbą studijuojant ir baigus, studijuoti arčiau namų esančiame mieste, prieinama studijų kaina, ir pan. Neekonominės sąlygas vertina labai nedidelė dalis studentų, tarp reikalingų sąlygų pažymėdami tik visuomeninės veiklos įvairovę ir sportavimo sąlygas.

Studijų kokybės veiksnių svarba

Atliekant tyrimą, studentų buvo prašoma įvertinti studijų kokybę lemiančius veiksniai ir jų reikšmingumą. Pirmą vietą dauguma studentų skyrė studijų proceso (dėstymas, dėstytojai) veiksniai – 53,6 proc. studentų mano, kad tai pats svarbiausias studijų kokybės veiksnys. Antrąją vietą šiam veiksniai skyrė 23,5 proc. apklaustų studentų. Asmeninio tobulėjimo galimybes, kaip svarbiausią veiksnį, nurodo 25 proc. studentų. Antrąją vietą šiam veiksniai skyrė 19,8 proc. apklaustų studentų. Toliau, kaip gerokai mažiau reikšmingi, rikiuojami mokymosi infrastruktūra, studentų mokymosi rezultatų vertinimas, akademinė parama (studijų organizavimas). Paskutinėje (šeštoje) vietoje, pagal reikšmę studijų kokybei, 46 proc. studentų nurodo aukštosios mokyklos išorės ryšius.

Dėstytojų darbo kokybė studentų požiūriu

Daugumos studentų požiūriu, svarbiausias studijų kokybės veiksnys yra dėstytojų darbas (kas apklausoje įvardinta kaip „studijų procesas“). Tai apima aspektus, susijusius su studentų ir dėstytojų komunikacija, dėstomo dalyko turinio perteikimu: ar dėstytojai suprantamai, nuosekliai išdėsto dalyko medžiagą, ar skatina pačius studentus formuluoti klausimus, kuriems išnagrinėti reikia tyrimo, spręsti iš tikrųjų kylančias problemas, ar sugeba sudominti savo dėstomu dalyku, ar pakankamai laiko skiria kūrybiškoms savarankiškoms užduotims.

Taigi studentų apklausos rezultatai rodo, kad dėstytojų darbo kokybė studentų akimis vertinama vidutiniškai: 7,18 balo iš 10. Dėstymo procesą apibūdinančių veiksnių vertinimo skirtumai nėra labai dideli. Respondentai aukščiausius balus skyrė teiginiui „Dėstytojai suprantamai, nuosekliai išaiškina savo dėstomų dalykų medžiagą“ (vidurkis – 7,52 balo). Studentai iš dėstytojų tikisi didesnio operatyvumo, geresnio grįžtamojo ryšio, taip pat didesnio studijų individualizavimo: tvarkaraščio lankstumo ir didesnio studijuojamų dalykų pasirinkimo (MOSTA, 2012).

Be to, tyrime administracijos darbuotojų (įgyvendinančių sprendimus) buvo prašoma atsakyti į klausimą „Ar aukštosios mokyklos dėstytojai skatinami už pedagoginės veiklos pasiekimus?“. Pažymėtina, kad dėstytojų nuomonė šiuo klausimu skiriasi: su teiginiu „Darbuotojai skatinami už pedagoginės veiklos rezultatus“ greičiau nesutiko arba visiškai nesutiko 46 proc. respondentų. Viena iš tokio vertinimo priežasčių gali būti tai, kad per atestacijas kur kas daugiau dėmesio skiriama mokslinei veiklai ir publikacijoms, o pedagoginės veiklos vertinimas nėra taip pabrėžiamas. Tyrime buvo klausama apie dėstytojų pedagoginės kvalifikacijos išlaikymo ir kėlimo galimybes. Rezultatai parodė, kad dėstytojai nesijaučia labai skatinami kelti pedagoginę kvalifikaciją. Fakultetų administracija ir dėstytojai būtų suinteresuoti skirti daugiau dėmesio pedagoginei veiklai ir pedagoginės kvalifikacijos kėlimui, jei būtų sistemiskai atsižvelgiama į studentų nuomonę apie dėstymo kokybę.

Studentų įtraukimo į studijų procesą vertinimas

Apklausų rezultatai atsiskleidžia, kad studentų, dėstytojų ir administracijos darbuotojų nuomonė apie studentų įtraukimą į studijų procesą gerokai skiriasi. Visais klausimais studentai jaučiasi įtraukti mažiau, nei tai atrodo administracijos darbuotojams bei dėstytojams. Vertinant studijų kokybę, buvo analizuojama, kiek į šį vertinimą įtraukiami patys studentai. Buvo prašoma įvertinti teiginį „Studentai įtraukiami į studijų kokybės vertinimą“. Administracijos darbuotojai, dėstytojai labiau linkę šiam teiginiui pritarti, kad studentai įtraukiami į studijų kokybės vertinimą (ir kad šioje srityje nustatyta aiški tvarka), tačiau dauguma studentų šio atsakymo varianto nesirinko. Studentų vertinimu, jie dažnai arba pavieniais atvejais įtraukiami į studijų kokybės vertinimą.

Priešingai nei administracijos darbuotojai, studentai nemano, kad yra nustatyta aiški jų įsitraukimą reglamentuojanti tvarka. Studentai taip pat dažniau nei kiti respondentai nurodė, kad studentai nėra įtraukiami į studijų kokybės vertinimą. Tai akivaizdus įrodymas, kad studentai arba stokoja informacijos, kaip jie gali prisidėti prie kokybės vertinimo ir kitų procesų, arba nėra skatinami aktyviai dalyvauti. Vien formalus studento įtraukimas į komisiją ar darbo grupę, dar nereiškia, kad jis aktyviai joje reikšis.

Studijomis patenkintų studentų dalis

Studentams buvo užduotas bendrojo pobūdžio klausimas, ar jie patenkinti savo studijomis (MOSTA, 2012, p. 89). Esantys *visiškai patenkinti* studijomis nurodė 19,5 proc. apklaustų bakalaurantų ir 15,1 proc. magistrantų. Greičiau patenkinti nei nepatenkinti – 44,5 proc. bakalaurantų ir 50,9 proc. magistrantų. Visa tai rodo, kad 36 proc. bakalaurantų ir 34 proc. magistrantų *nėra patenkinti* savo

studijomis, o iš jų maždaug 10 proc. – *visiškai nepatenkinti*. Kuo dažniausiai studentai nepatekinti, tiesiogiai nebuvo tirta.

Studijas nutraukusių studentų dalis

Verta pažymėti būtų ir studijas nutraukusių studentų statistiką. 2012 metų duomenimis, šalies universitetuose studijas nutraukė 11,8 proc. studijavusių bakalaurantų (10,397 asmenys), 13,5 proc. magistrantų (3,282 asmenys) ir 4,2 proc. doktorantų (197 asmenys). Apžvalgoje studijų nutraukimo priežastys nėra niekaip detalizuotos. Galima numanyti, kad reikšminga studijas nutraukusių studentų dalis studijas metė dėl to, kad jos neatitiko jų poreikių, lūkesčių ar galimybių. Galima spėti, kad dalis studijas metė dėl to, kad turėjo neadekvatų vaizdą apie būsimas studijas: arba dėl informacijos stokos, arba jos klaidingumo, arba dėl neteisingo interpretavimo, arba tiesiog dėl nesigilino. Tam tikra dalis studijas metė dėl staiga pasikeitusių studentų asmeninių (šeimos, sveikatos) aplinkybių ar ekonominių galimybių, – ir toje situacijoje išryškėjusio aukštojo mokslo institucijos nelankstumo, kitaip tariant dėl „orientacijos į studentą“ stokos. Tai yra aukštojo mokslo prieinamumo ir studijų kokybės konkrečiose institucijose klausimai, kurie oficialiojoje studentų patenkinimo statistikoje nėra niekaip detalizuojami.

Taigi, apibendrinant pateiktus duomenis, galima teigti, kad:

- ✓ Lietuva, kaip Bolonijos procese dalyvaujanti šalis, yra išsipareigojusi kurti į studentą orientuotą aukštąjį mokslą, ir įtraukti studentus į visus su studijomis susijusių problemų svarstymą ir sprendimų priėmimą. Kita vertus, Lietuva yra pritarusi strateginiam tikslui didinti ne tik aukštojo mokslo autonomiškumą, bet ir atskaitomybę visuomenei bei veiklos skaidrumą, kas reiškia išsipareigojimą visoms suinteresuotoms pusėms teikti moksliskai pagrįstą, savalaikę ir aiškią informaciją.

- ✓ Rinkdamiesi kur studijuoti, studentai pirmiausiai bando numatyti, kiek konkreti programa ar specializacija atitiks jų domėjimosi sritis bei mokymosi supratimą (t.y., kad programa bus „susijusi su mėgstamais mokomaisiais dalykais“) ir jų asmeninius pomėgius (hobį). Magistrantai labiau stengiasi numatyti, kiek studijos pagerins jų profesinės karjeros perspektyvas.

- ✓ Vertindami studijavimo sąlygas, studentai labiausiai dėmesį kreipia į ekonominius aspektus ir įsidarbinimo perspektyvas. Studijavimo kokybės svarbiausias rodiklis yra dėstytojų kokybė („studijų procesas“) ir asmeninio tobulėjimo galimybės. Dėstytojų darbą studentai vertina maždaug 7 balais iš 10.

- ✓ Dėstytojai nevisiškai sutinka su administracijos nuomone, kad jų pedagoginė veikla yra deramai įvertinama. Pedagoginės kvalifikacijos išlaikymo ir kėlimo galimybes dėstytojai vertina gerokai menčiau nei administracija.

- ✓ Studentai aiškiai nesutinka su dėstytojų ir administracijos nuomone apie jų įtraukimo laipsnį. Visiškai studijomis patenkintų studentų dalis nesiekia 20 proc., o nepatenkintų yra daugiau nei 10 procentų. Todėl manytina, kad daugiau nei 10% studentų nutraukia studijas jų nebaigę. Šalies mastu tai yra reikšmingi ekonominiai praradimai ir neišnaudotas žmogiškasis kapitalas. Iš dalies šis rodiklis atspindi aukštojo mokslo kokybę.

Todėl tenka pastebėti, kad *MOSTA* (2012) ataskaitoje šie probleminiai momentai akcentuojami nepakankamai. Atsakymai į daugelį klausimų nebuvo pakankamai diferencijuoti. Taip galėjo gautis dėl to, kad: respondentams buvo nelabai aišku ko klausama; respondentams buvo neaiškūs atsakymo variantai; siūlomų atsakymo variantų buvo per daug arba per mažai; atsakymams buvo pasirinktas netinkama skalė (kai kur vertėjo naudoti Likerto skalę, o ne dešimtbalę skalę). Ataskaitoje daugelis rezultatų buvo pernelyg subendrinti. Apklausiant studentus, imtis buvo sudaroma neatsižvelgiant į konkrečią instituciją, todėl rezultatų negalima išskleisti pagal instituciją. Subendrinus institucijas, kuriose kokybės kultūra ganėtinai skiriasi, duomenys nėra prasmingi. Negana to, vidurkiai pateikiami nenurodant standartinio nuokrypio, nepaliekant jokių užuominų, į atsakymų pasiskirstymą. Kelti klausimai iš dalies siejasi su *Bolonijos proceso* (1999) dokumentuose suformuluotomis ir teisiniuose dokumentuose įtvirtintomis koncepcijomis.

Galima teigti, kad šiuo tyrimu *MOSTA* aukštojo mokslo problemų išryškinti nesiekė, todėl galimybės tyrimo rezultatus panaudoti kokybei gerinti yra itin ribotos.

Europos studentų nuomonė aukštojo mokslo procesų ir kokybės požiūriu

Nuo 2010 metų Europos studentų sąjunga – ESS (*European Student Union – ESU*) vykdo projektą *QUEST (Quest for Quality for Students)*, kurio tikslas – išplėtoti į studentą orientuotos kokybės koncepciją (*student quality concept*), kuri geriau atlieptų studijų orientacijos į studentą idėjai nei esama kokybės priežiūra ir informacijos sklaida pagrįsta koncepcija. Į studentą orientuotos kokybės koncepcija leistų tinkamiau apibrėžti kokybę ir suformuluoti atitinkamus kriterijus jai įvertinti. Kokybės supratimą

siekama perorientuoti nuo *virtuotinės ideologijos atgal prie humanistinių A. von Humboldto idėjų (ESU, 2012)*.

Siekiant ištirti studentų požiūrį ir dalyvavimą esamuose kokybės užtikrinimo procesuose, buvo atlikti platūs tyrimai Europos mastu (išplatinant klausimynus nacionalinėms studentų sąjungoms). Galutinės projekto ataskaitos (ESU, 2013) autoriai pastebi, kad dabartinis kokybės užtikrinimas daugelio yra matomas kaip grynai biurokratinis procesas, kurio poveikis nepastebimas arba pavėluotas. Studentai apie kokybės užtikrinimo mechanizmus žino mažai arba jų žinios ribojasi tuo, kas arčiausiai jų kasdienybės.

Tuo tarpu kokybės užtikrinimas ir kokybės kultūra turi būti matomas kaip žingsninis procesas, kurio svarbiausi uždaviniai esą didinti pasitikėjimą, dalyvavimą ir atsakomybės prisiėmimą. Svarbu, jog studentai patys aktyviai siektų didinti studentų įsitraukimą, supažindindami kitus studentus ir vykdydami veiklas, kurios taptų įdomia ir patrauklia universitetinio gyvenimo dalimi. Aukštosios mokyklos turėtų labiau atsižvelgti ir pasistengti suprasti studentų reikšmę ir studentų aplinkybes, kurios veikia jų dalyvavimą kokybės užtikrinimo procesuose, ir tinkamai įvertinti kliūtis, tokias kaip per didelis studijų krūvis, būtinų žinių ir įrankių nepakankamumas. Pabrėžiama, kad bus nepaprastai sunku studentus įtraukti kaip lygius partnerius, jeigu jie bus matomi tik kaip švietimo paslaugų gavėjai ir vartotojai.

Išties Europos studentai su viltimi žiūri į *Bukarešto komunikate (2012)* pakartotą tikslą plėtoti į studentą orientuotas studijas, diegti novatoriškus dėstymo metodus, kurti palankią bei įkvepiančią darbui ir mokymuisi aplinką, vystyti studentų intelektualinį savarankiškumą, asmeninį pasitikėjimą, kritinį mąstymą. Teikia vilčių ir nusiteikimas atnaujinti Europos aukštojo mokslo erdvės kokybės užtikrinimo nuostatas ir gaires (ESG), keliant tikslą padaryti jas lengviau suprantamas ir konkretesnes. Taip pat minėtame komunikate ministrai išipareigoja skatinti studentų ir aukštųjų mokyklų darbuotojų dalyvavimą valdymo struktūrose visais lygmenimis. Be to, itin reikšmingas ketinimas iki 2015 metų susitarti dėl bendrųjų skaidrumo gairių, kurios turėtų padėti aukštojo mokslo sistemas padaryti lengviau suprantamas visuomenei (ypač studentams ir darbdaviams), o taip pat tobulinti esamas ir kurti naujas skaidrumo priemones, kad jos būtų patogesnės naudotis ir pagrįstos empiriniais įrodymais.

Šiuo metu stokojama duomenų apie esamų ir buvusių studentų požiūrį į studijas ir nacionaliniame, ir institucijų, ir programų lygmenyje. Nėra jokių galimybių lyginti to paties dalyko studijų kokybę skirtingose institucijose (palyginamumas visada buvo svarbus Bolonijos proceso siekinys); sykiu nėra studentų nuomonės tyrimų tęstinumo ir nėra galimybės stebėti kokybės kitimo. Turime pripažinti, kad studentų nuomonės tyrimai Lietuvoje, tiek atliekami institucijų iniciatyva, tiek nacionaliniu lygmeniu, nors formaliai ir tenkina statistinius reikalavimus, bet yra menkai edukaciniu požiūriu ir vadybos aspektu pagrįsti bei nėra orientuoti į problemų išryškinimą. Pagal tai, kad *Bukarešto komunikate (2012)* užsiminta apie „tinkamų finansavimo instrumentų tolesnės plėtotės reikšmę“ ir „veiksmingesnio valdymo ir vadybos aukštojo mokslo institucijose plėtojimo reikšmę“ galima numanyti, kad bus siūloma į aukštųjų mokyklų finansavimo schemas įtraukti ir sistemiskai ir empiriniais tyrimais gautus efektyvumo rodiklius. Kaip tik standartizuoti studentų nuomonės tyrimai turėtų būti vienas iš tokių rodiklių.

Išvados

✓ Nepaisant politinių išipareigojimų orientuoti studijas į studentą, įtraukti studentus į studijų procesą, teikti moksliskai pagrįstą, visuomenei naudingą ir suprantamą informaciją apie aukštojo mokslo kokybę, kokybės priežiūrą reglamentuojančiuose dokumentuose studentų įtraukimo, jų nuomonės vertinimo svarba ir tvarka lieka išryškina nepakankamai. Tai rodo, kad studentai nesijaučia nei partneriais, nei bendrakūrėjais.

✓ Europos studentų sąjungos tyrimai patvirtina, kad tai nėra vien lietuviškas fenomenas. Visoje Europoje studentai gan mažai supranta apie kokybės užtikrinimo politiką ir praktiką. Kol tai tęsis, kokybės kultūra bus tik politiniu siekiu, o ne akademinė tikrove. Bukarešto komunikate ministrų nusakyti siekiai leidžia tikėtis reikšmingų teigiamų pokyčių studentų nuomonės vertinimo bei studijų kokybės stiprinimo linkme.

Literatūra

1. *Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos*. Žiūrėta 2014, kovo 15 per internetą: <http://www.skvc.lt/files/leidiniai/SKVC_knyga.pdf>
2. *Aukštosios mokyklos veiklos vertinimo metodika*. Žiūrėta 2014, kovo 15 per internetą: <www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=384688>

3. *Aukštųjų mokyklų išorinio vertinimo tvarkos aprašas*. Žiūrėta 2014 kovo 15 per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=426468>
4. *Lietuvos studijų būklės apžvalga, 2013 m.* Žiūrėta 2014, kovo 15 per internetą: <http://www.mosta.lt/images/leidiniai/Lietuvos_studiju_bukles_apzvalga.pdf>
5. *Mokslo ir studijų įstatymas*. Žiūrėta per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=424020>
6. *Quest for Quality for Students: Going back to basics*. Žiūrėta 2014 kovo 15 per internetą: <<http://www.esu-online.org/news/article/6068/Quest-for-Quality-for-Students-Survey-on-Students-Perspectives/>>
7. *Quest for Quality for Students: Survey on Students' Perspectives*. Žiūrėta 2014 kovo 15 per internetą: <<http://www.esu-online.org/news/article/6068/Quest-for-Quality-for-Students-Survey-on-Students-Perspectives/>>
8. *Studijų programų išorinio vertinimo ir akreditavimo tvarkos aprašas*. Žiūrėta 2014 kovo 15 per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=404519>
9. *Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai: EAME dokumentai, priimti Bukarešto ministrų konferencijoje 2012 m.* Žiūrėta 2014, kovo 15 per internetą: <http://www.smm.lt/uploads/documents/Papildomas%20menuiu2/Bolonijos_procesas/Bolonijos%20procesas%20dokumentai_2013.pdf>
10. *Tendencijos aukštajame moksle: suinteresuotų šalių požiūriai*. Žiūrėta 2014, kovo 15 per internetą: <http://www.mosta.lt/images/documents/analize/tyrimai_ir_ataskaitos/2012/Tendencijos_aukstajame_moksl_e.pdf>
11. *The Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, 3rd edition (ESG)*. Žiūrėta 2014, kovo 15 per internetą: <<http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>>

THE IMPORTANCE OF STUDENTS' FEEDBACK WITHIN PROCESSES OF ASSURING HIGHER EDUCATION QUALITY

Summary

The guidelines of European higher education area and the role within assuring higher education quality are analyzed in this paper with the strong emphasis on the legal documents that regulate Lithuanian higher education quality. The results of national survey carried out back in 2012 by MOSTA, on higher education processes are discussed as well. Based on those results some problematic questions are raised consequently, mostly related to study process orientation towards student and his/her involvement in study quality assessment procedures. Therefore some of the conclusions are stated, such as both European and Lithuanian official documents and guidelines for higher education quality and processes do not emphasize students' role and the importance of learners' feedback. All of this only shows that students still do not feel as co-partners and co-creators within study processes; they mainly feel mistrust and skepticism towards teachers and administration staff. While such a situation continues – the culture of quality will only remain as a political desire but not the academic reality. Thus The Bucharest Communique (2012) allows the community of higher education to have a hope that students' feedback towards study process quality will become increasingly and significantly important.

Keywords: the quality of higher education, assessment of quality, the assurance of quality, surveys of students' feedback, students' involvement, and the quality oriented towards student.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas pavardė: Šarūnas Toleikis

Mokslo laipsnis ir vardas: Informatikos mokslų magistras

Darbo vieta ir pozicija: Vilniaus universiteto edukologijos studijų magistrantas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: aukštojo mokslo politika, kultūra ir studijų kokybės užtikrinimo procesai, vertybės, žmogiškasis kapitalas

Telefonas ir el.pašto adresas: s.toleikis@gmail.com

Autoriaus vardas pavardė: Tomas Butvilas

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių mokslų (edukologija) daktaras

Darbo vieta ir pozicija: Mykolo Romerio universitetas, Edukologijos ir socialinio darbo instituto docentas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: suaugusiųjų švietimas, enterprenerystė, mokymasis visą gyvenimą, asmens socializacija, darbo rinka

Telefonas ir el.pašto adresas: tbutvilas@mruni.eu

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Sarunas Toleikis

Science degree and name: Master of computer Sciences (Educology)

Workplace and position: Vilniaus university educology science master

Telephone and e-mail address: s.toleikis@gmail.com

Author's name, surname: Tomas Butvilas

Science degree and name: Doctor of Social Sciences (Educology)

Workplace and position: Mykolo Romerio university, educology and social work institute asociate proffesor

Telephone and e-mail address: tbutvilas@mruni.eu

KONEKTYVIZMAS, KAIP TECHNOLOGIJOMIS GRĮSTO MOKYMO SI TEORINĖ DIMENSIJA: KONCEPCINIAI SVARSTYMAI

Vilma Žydžiūnaitė, Aušra Rutkienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Anotacija. Straipsnyje svarstoma apie technologijomis grįsto mokymosi (TGM) apibrėžties trivialumą, o pagrindinis dėmesys skiriamas konektyvizmui. Diskutuojami argumentai pagrindžiant konektyvizmą, kaip TGM aktualią mokymosi teoriją. Taip pat informuojama apie ontologines ir epistemologines sąrangas, principus bei požymius, leidžiančius konektyvizmą priskirti „mokymosi teorijoms“. Pateikiama konektyvizmo kritika parodant poreikį tyrimų rezultatais grįstiems įrodymams apie besimokančiųjų supratimo „perkėlimą“, giluminį mąstymą, įsitraukimą į žinių (per)kūrimą.

Pagrindiniai žodžiai: konektyvizmas, mokymosi bendruomenė, sąveika, technologijomis grįstas mokymasis, tinklas.

Įvadas

Temos aktualumas. Akivaizdu, kad yra pasikeitę būdai, kuriais žmonės naudoja internetą nuo pirminio vartotojo iki informacijos produkuotojo, nesvarbu, ar informacija yra komentaras, persakytos kažkieno mintys / idėjos, ar pateiktas kitas originalus turinys (Bell, 2010). Tinklo (anglų k. – *Web*) ir interneto (vidinių tinklų) technologijų (anglų k. – *internet-worked technologies*) naudojimas sukėlė didelį susidomėjimą mokymosi *žinių kūrimo* ir *dalijimosi žiniomis* klausimais.

Mokymasis nėra vien tik žmogiškoji veikla, kuri persikelia iš vienos auditorijos į kitą, todėl ji pripažįstama kaip vykstanti įvairiose aplinkose, pvz., darbe ir namuose, kur žmogui yra aktualu ir patogiu. Technologijomis grindžiamas mokymasis (TGM) vykdomas asmenų, kurie yra socialinėje aplinkoje: tai gali būti formalus mokymasis, mokymasis kitose (ne švietimo) institucijose ir organizacijose bei visuomenėje (bendrine prasme, kaip nepriklausomiems neformaliems besimokantiesiems).

Interneto tinklas siūlo galimybes daugeliui žmonių pristatyti savo idėjas ir kurti veiklas. Tačiau vis dar egzistuoja mažuma asmenų, kurie aktyviai dalyvauja interneto erdvėje esančioje tinklaveikoje, siūsdami ir komentuodami idėjas, nes dauguma jas tik skaito. Žinios simultaniškai yra matomos dvejopai: i) kaip prekė, plačiai naudojamas produktas, kuris gali būti valdomas ir parduodamas, ii) kaip socialinė veikla ir bendrumas, kuriame žinios gaunamos ir perduodamos, kai žmonės dalijasi ir performuluoja idėjas.

Siemens (2006a) rekomenduoja realizuoti apie žinias praktinę diskusiją, jei ji apibūdina kai kuriuos pasaulio aspektus, kurių pagalba galime veikti. Tokia lanksti apibrėžtis apie žinias apima mūsų pačių suteikiamą pasauliui prasmę „know how“, koduojamas žinias tekstuose, medijose. Ši apibrėžtis suteikia pagrindą matyti žinias kaip esančias ar pasireiškiančias žmonių tinkluose taikant instrumentus bei paliekant erdves žmonių sąveikoms ir veikloms.

Asmenys, susiję su ugdymu ir mokymu (dėstytojai, mokytojai, mokymosi technologai) nori suprasti mokymąsi ir besikeičiantį technologinį kontekstą bei pagalvoti, kaip ugdymas / mokymas gali būti kitoks.

Mokslo problemos naujumas. Teorijos apie technologijomis grindžiamą / pastiprinamą mokymąsi vystėsi ir tapo studijų ar mokymosi dalykais ugdyme, susiformavo kaip praktinė instruktavimo dizaino sritis (pvz., JAV), pradėjo konkuruoti su nuo filosofijos atitrūkusiomis teorijomis, tokiomis kaip bihevizmas, kognityvizmas ir (socialinis) konstruktyvizmas. *Bihevizmas* siūlo taisykles, vadovaujančias mokytojų / dėstytojų ir besimokančiųjų elgsenai, kuri gali informuoti apie mokymo/si / ugdymo/si dalyvių manipuliavimus mokymosi aplinkomis (apimant tekstus ir veiklas) bei mokymosi skatinimą. *Kognityvizmas* atidaro „juodą dėžę“ mąstyme, matant besimokantįjį kaip informacijos procesorių. *Socialinis konstruktyvizmas* atstovauja interpretavimo nuostatą, besiremiančią fenomenologija (kuri yra ir ontologija šiame kontekste). Čia realybė yra subjektyvi, tai yra socialinis produktas, kuris sukonstruotas ir interpretuojamas žmonių, kaip socialinių veikėjų, atsižvelgiant į jų lūkesčius bei vertybių sistemas (Darke ir kt., 1998). Socialinis konstruktyvizmas skiria didžiausią dėmesį socialinėms sąveikoms, kurios daro įtaką asmens žinių augimui ir brandai, faktų sužinojimui apie pasaulį.

Mokymosi teorijos remiasi prielaida, kad dėstytojai dažniausiai studentus moko auditorijose bei nesuteikia reikiamos sąrangos jiems mąstyti ir veikti susijusiais su pasauliu, kuriame jie gyvena, būdais. Mokymasis sparčiai persipynė su technologijų naudojimu, o mes siekiame suprasti, kokią vietą pokyčiai užima mūsų žinojime ir daryme / veikime. Mokymosi tinklaveikoje (Guder, 2010) ir visuomenėje

(Castells, 2000) teorijos, sukurtos paaiškinti IT įtaką ugdymui/si, komercijai ir visuomenei bendrąja prasme. Besimokantieji, dėstytojai / mokytojai, vadovai / vadybininkai ir politikai bando integruoti technologijas į mokymąsi formaliose ir neformaliose aplinkose, ieškodami teorijų, kurios galėtų informuoti apie jų veiksmus.

Siemens (2004) siūlo *konektyvizmą* traktuoti mokymosi teorija skaitmeniniame amžiuje, kaip sėkmę biheviorizme, kognityvizme ir konstruktyvizme. *Konektyvizmo* ir *socialinio konstruktyvizmo* teorijos susiję su pedagogų praktikomis / veiklomis, kuriose jie lanksčiai taiko teorijas, siekdami suprasti ir planuoti mokymo/si veiklas. Didžiąją dalimi konektyvizmas apimtas Downes (2005) teorijoje apie jungiančiąsias, tinklines žinias.

Konektyvizmas palaiko idėją, kad technologijos stipriai pakito per pastarąsias kelias dekadas, todėl mes privalome peržiūrėti prieš tai buvusias / egzistuojančias mokymosi teorijas idant užtikrinti, kad jos atitinka naujus procesus, susijusius su technologijų taikymu bei jų taikymo galimybėmis. Dabartinis / esamas kontekstas („čia ir dabar“), atitikimas situacijai, kritinis mąstymas, šiuolaikiškumas ir tinklaveika besiremianti informacija yra visi komponentai TGM paradigmoje. Sąlyginai inovacijos, tokios kaip socialiniai tinklai / tinklaveika (anglų k. – *networking*) ir bendradarbiaujančios aplinkos (anglų k. – *collaborative environments*), pvz., Google Wave, dalijasi konektyvizmo aspektais, o jų adaptavimas šiose inovacijose siūlo pedagogams ir besimokantiems apsispręsti, ar jos dera prie konektyvizmo teorijos ugdymo/si kontekste. Ir vis tik, ugdymo teorija neturi tikti visiems atvejams, kontekstams ar atvejams (Cormier, 2008).

Problemos kontekstas. Konektyvizmas formaliai atsirado 2005 metais dėka George Siemens darbų, kuris rėmėsi praktiniu klausimu: poreikis organizuoti informatikos ir žinių pasaulį egzistuoja mumyse, kurie matuojame kiekvieną dieną ugdymo metodais, tačiau ir jie greitai kinta. Teorijos apie žinias teigia, kad mokymasis yra vidujai asmeninis procesas ir netraktuoja jo kaip vykstančio asmens išorėje. Tokios teorijos atmeta organizacinį mokymąsi. Senosios kartos teorijos fokusuojasi į mokymosi procesą daugiau nei į išmuktų pamokų vertę. Jungtis, jungiamumas gali būti alternatyvi teorija, galinti pasiūlyti naujų mokymosi scenarijų apžvalgą. Konektyvizmo teorijoje teigiama, kad žinias ir įgūdžius „ištraukiame“ iš jungčių, į kurias patenkame arba kurioms priklausome. Jungčių kompleksiskumas ir įvairiapusiskumas gali būti suprantamas ir kaip chaosas, informacijos perkrova, kur yra sudėtinga rasti prasmę ar dermę informacijos srautuose. Chaosas tampa nauja realybe individualiame mokymosi procese. Konstruktyvizme besimokantysis derina prasmę su jungtimis, konektyvizme prasmė pati sau ir naujas iššūkis yra rasti tai, kas yra paslėpta. Prasmingų jungčių paieška rodo lygiavertį prasių pristatymą. Siemens (2008a) argumentuoja, kad jungtys turi daugiau prasių nei pati prasmė sau („pypkė yra svarbesnė nei turinys pypkėje“). Toks požiūris yra stiprus ir kritikuojamas bloguose bei internetinės tinklaveikos erdvėje vykstančiose diskusijose. Darydamas panašaus pobūdžio prielaidas, Siemens (2007) atsitraukia nuo konkrečios situacijos bei vietos, todėl problema iškyla dėl konteksto, kuris yra kompleksiškas bei charakterizuojamas turinio kokybe, todėl besimokantieji turi didesnę dėmesį skirti atskaitomybei nei instrumentams, kuriuos naudoja.

Tyrimo klausimai: Kaip apibrėžiamas technologijomis grįstas mokymasis? Kokios yra konektyvizmo ontologinės ir epistemologinės sąrangos? Kokie yra konektyvizmo principai? Kokie požymiai leidžia priskirti konektyvizmą mokymosi teorijoms?

Tyrimo objektas – koncepciniai svarstymai apie konektyvizmą, kaip TGM teorinę dimensiją.

Tyrimo tikslas – sisteminti ir aprašyti konceptualiuosius įrodymus apie konektyvizmą, kaip šiuolaikinę mokymosi teoriją.

Tyrimo metodologija: atlikta aprašomoji aiškinamoji (descriptive explanation-based) koncepcinė analizė, kurioje dėmesys skiriamas temos raktinių sąvokų, įeinančių į tyrimo objekto formuluotę, apibūdinimui, kritikai bei argumentavimui (Neuendorf, 2002).

Technologijomis grįsto mokymosi termino trivialumas

Lietuviškasis terminas *technologijomis grįstas mokymasis* (TGM) yra nepažodinis vertinys iš angliško išsireiškimo *technology enhanced learning* (TEL), kuris vartojamas tarptautiniame švietimo ir ugdymo mokslo kontekste. Šis kompleksinis terminas vartojamas apibūdinti informacijos ir komunikacijos technologijų (IKT) taikymą mokyme bei mokyme/si. Kartu su kitais terminais, tokiais kaip el. mokymasis, nuotolinis mokymasis, TGM inkorporuoja vertingumo, naudingumo įvertinimą: žodis „grindimas“ reiškiantis ir pastiprinimą (anglų k. – *enhancement*) siūlo tobulinimo būdus (Beetham, 2007). Ypatingai retai randami išsamiai TGM termino prasmę paaiškinantys, moksliskai pagrindžiantys ir empirinių įrodymų turintys mokslo straipsniai (Conole ir kt., 2008). Šiame kontekste kyla klausimai „kaip technologijos grindžia ir pastiprina mokymąsi ir kokią turi pridėtinę vertę mokymesi? Koks mokymasis

yra grindžiamas ir stiprinamas ir kokiais būdais? Ar pagrindimas bei stiprinimas yra kokybinis ar kiekybinis? Kas aukštajame moksle sudaro mokymąsi ir kaip jis gali būti grindžiamas bei stiprinamas?“ (Price ir Kirkwood, 2010)

Yra gerosios patirties inovatyvaus technologijų panaudojimo pavyzdžių mokyme/si, tačiau išlieka neaiškumas, ar šios technologijos grindžia bei stiprina studentų mokymąsi? Labiau matomas ir akivaizdus yra IKT naudojimas remiant ar pakeičiant jau esamas mokymo praktikas. Tačiau yra riboti įrodymai, patvirtinantys, kad šie „pakeitimai“ yra *status quo*. Šiandien skiriamas perdėtas dėmesys technologinėms apraiškoms ar manifestacijoms, kas veda į ugdymo mokslo svarstymų nepaisymą (Kirkwood, 2009).

TGM galima traktuoti kokybės tobulinimu, kuris yra tęstinis (Price ir Kirkwood, 2010). Richardson ir Price (2003) argumentuoja, kad mokymosi tobulinimas negali būti charakterizuojamas vien tik mokymosi rezultatais ar pasiekimais, bet turi apimti ir mokymosi proceso tyrimą, nagrinėjimą bei ekspertizę.

Nepamirškime, kad mokymosi tikslas ir kontekstas atsiranda darant poveikį besimokančiojo individualiai nuostatai į mokymąsi (Laurillard, 1978). Marton ir Säljö (1984) mini, kad mokymosi technologizavimo reiškinys, kai besimokantieji studijuoja nuostatas į mokymosi tikslus, atspindi lyg veidrodį reikalavimus šiems tikslams. Todėl besimokantieji labiau rūpinasi atsakymų į konkrečius klausimus teisingumu, o ne tinkamos nuostatos į mokymąsi reflektavimu bei tinkamų mokymosi būdų radimu. Vadinas, tikslas ir kontekstas turi įtakos studentų nuostatomis į mokymąsi bei netiesioginiams mokymosi rezultatams. Mokymosi rezultatai gali būti iškraipyti, deformuoti įvairiomis mokymosi praktikomis, kurios gali skatinti studentus pritaikyti netinkamus mokymosi būdus bei formuoti paviršinį mokymąsi skatinančias nuostatas (Richardson, 2006).

Vis dar neturime teorinių mokymosi modelių, kurie būtų įrodymas bei būtų taikomi demonstruoti technologijų sąlygojamą mokymosi pagrindimą bei stiprinimą (Price ir Kirkwood, 2010). Tyrimai, kuriuose naudoti mokymosi modeliai tiriant mokymosi pastiprinimą, iliustravo, kad mokymasis neatsiranda dėl to, kad jam reikalingas technologinis pastiprinimas ir pagrindimas (Richardson ir Price, 2003). Pavyzdžiui, Price ir Kirkwood (2010) atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad technologijų naudojimas konsultuojant studentus yra netgi žalingas studentų mokymosi patirtims.

Egzistuoja keli paaiškinimai, kodėl stokojama mokslinių įrodymų dėl TGM naudingumo ir pridėtinės vertės mokymesi. Daug pastangų ir laiko reikalauja ilgalaikis į mokymosi procesą orientuotas tyrimas. Sąvokos (pa)stiprinimas (anglų k. – *enhancement*) interpretavimas ir vartojimas yra vis dar retas ir neturi vieningumo, nes nėra įrodymų apie pastiprinimą studentų mokymuisi technologijomis. Kaitos tyrimai ugdymo ir švietimo praktikose bei įrodymų rinkimas, kuris paremia įvairius tvirtinimus, gali būti tęstinis, todėl sudėtinga surinkti ir galutinai apibendrinti tyrimų medžiagą (Price ir Kirkwood, 2010).

Konektyvizmo samprata: pagrindinės charakteristikos

Mokymosi procesas yra cikliškas, nes besimokantieji jungiasi į tinklą dalydamiesi ir rasdami naują informaciją, siekdami modifikuoti savo lūkesčius naujo mokymosi pagrindu. Tuomet jie turi prielaidas vėl jungtis į tinklą bei dalytis jau turimais rezultatais ir tuomet rasti dar daugiau informacijos. Mokymasis yra žinių kūrimo procesas, ne tik žinių įsisavinimas. Asmens mokymosi tinklas susiformuoja, remiantis besimokančiojo įsijungimu į mokymosi bendruomenes, kurias organizuoja pats besimokantysis.

Besimokantieji gali perkelti tinklus per įvairialypes žinių erdves, kurios įgalina juos jungtis į tarpdisciplinines jungtis bei pastarąsias kurti. Downes (2006) ir Siemens (2008a, b) sutelkė kartu savo idėjas tinklų naudojime, siekdami suprasti mokymąsi įvairiuose lygmenyse *konektyvizmo* teorijos sąraigoje.

Konektyvizmo terminas buvo naudojamas pristatant biologinius modelius apie smegenų veikimą ir neuronų tinklus mašiniame mokymesi, traktuojant šiuos tinklus visumos dalimi: „Požiūris, kad glaudžiai persipynęs neuronų tinklas ir jo „uždegimo“ savybės traktuojamos visumos dalimi, tapo svarbiu principu tyrimų apie nervų sistemą orientacijoje; tai inkorporuota ir „konektyvizmo“ termine“ (Gestzi, 1990). Susisteminius mokslo šaltinių informaciją, išryškėjo pagrindinės *konektyvizmo* charakteristikos, kurios pteikiamos žemiau.

Pirmoji charakteristika: konektyvizmas yra teorinė sąranga, skirta suprasti mokymąsi. Joje pradinis taškas mokymuisi yra žinių veiksnumas besimokančiojo procesuose, sujungiančiuose jį / ją su mokymosi bendruomene informacijos gavimui. Siemens (2005) teigia, kad mokymosi bendruomenė jungia panašias interesų sritis, kurios įgalina besimokančiuosius sąveikoms, dalijimuisi ir mąstymui kartu. Konektyvizmo modelyje mokymosi bendruomenė apibrėžiama kaip „mazgas“ (anglų k. – *nodus*), esantis didesnio tinklo dalimi. „Mazgai“ atsiranda jungiantis taškams, kurie yra randami tinkle. Tinklas (anglų k. – *network*) yra sudarytas iš dviejų ar daugiau „mazgų“, susietų mokymosi išteklių dalijimusi. Pastarieji

gali būti įvairaus dydžio ir stiprumo, priklausantys nuo informacijos koncentracijos ir skaičiaus asmenų, veikiančių per konkrečius „mazgus“ (Downes, 2007a). Studijuojant konkretų studijų dalyką, technologijas naudoja šio kurso / dalyko studijose konkretūs studentai ir dėstytojai, ir toks tinklas įgalina mokymesi dalyvauti tik su studijų kursu susijusius besimokančiuosius. *Konektyvizmo* atveju, studentai ir dėstytojai bei bibliotekų instruktoriai tampa ne tik mokymosi dalyviais, bet jie nuolatos renka informaciją, ją sistemina, atnaujina. Tokiu būdu mokymasis vyksta intensyviau ir charakterizuojamas nuolatiniu atsinaujinimu. Tokiame tinkle visi dalyviai turi šaltinius gauti konkrečiai informacijai, į ką jie pirmiausia ir koncentruojasi besimokydami, o po to tie šaltiniai kinta, priklausomai nuo naujos informacijos poreikio (tuomet ir susiformuoja individualūs tinklai) (Engeström ir Kerosuo, 2007). Technologijos „stumia“ besimokančiuosius, dėstytojus ir bibliotekų instruktorius kurti savo asmeninius informacijos tinklus ir formuoti ryšius, jei yra tam poreikis, tačiau mokymosi proceso ir bendruomenės centre čia niekuomet nėra dėstytojas (pedagogas) ar bibliotekos darbuotojas (instruktorius) (Kerr, 2007a, b).

Antroji charakteristika: atsakomybė už informacijos tinkamumą įvertinimą padalijama visos mokymosi bendruomenės nariams. Atviros, vartotojų sukurtos tinklaveikos ar tinklai, atsakomybę už informacijos tinkamumą įvertinimą dalijasi ne tik tarpusavyje, bet perkelia ją dėstytojams bei bibliotekų instruktoriams. Tokiu būdu besimokančiųjų bendruomenėje susiformuoja individualūs tinklai. Tokie tinklai yra svarbūs „taškai“, vadinami vartotojų inicijuotomis mokymosi bendruomenėmis (Koy ir Hill, 2008). Downes (2007b) lygina tinklus su grupėmis, besikoncentruodamas į jų įvairovę, autonomiją, atvirumą ir išskylančias žinias.

Kop ir Hill (2008) teigia, kad *konektyvizmas* yra įtakingas pedagogikos vystymuisi, kai vyksta šiuolaikinė kaita link kontekstualumo bei taikomos technologijos, bet šie procesai neapima naujų mokymosi teorijų, kurios skiriasi nuo prieš tai buvusių. Taigi, *konektyvizmas* remiasi įvairiomis mokymosi, ugdymo, filosofijos apie žinias teorijomis bei žinių vadyba (valdymu). Ši teorija yra ugdymo kaitos diskurse, siejama su transformacijos galimybėmis, kurias siūlo technologijos, bet jos informuoja ir apie pedagogikos kaitą ir pastarosios nuolatinį poreikį, atliepiant šiuolaikiškumą ir dabarties kontekstą. Besimokančiųjų bendruomenės sąveikauja internete bei formuoja informacijos tinklus, besiremdamos savo turimų žinių pagrindu. Šios besimokančiųjų bendruomenės (dar vadinamos *grupėmis*) perteikia, kaupia, perduoda ir pan. informaciją naujais būdais. Todėl būtina patikrinti senąsias mokymosi teorijas, atsižvelgiant į naujus būdus, kuriais žmonės sąveikauja su technologijomis.

Trečioji charakteristika: konektyvizme pajėgumas žinoti yra svarbesnis nei esamos žinios. Ši teorija koncentruojasi į kelis svarbius įgūdžius, kurie daro įtaką mokymuisi: gebėjimas matyti jungtis tarp sričių, idėjų ir konceptų (Siemens, 2007), gebėjimas atrinkti naujausią informaciją ir filtruoti antrinę ir nereikalingą informaciją bei gebėjimas priimti sprendimus, remiantis informacija, kuri buvo surasta (Siemens, 2008a). Šie gebėjimai yra integralūs su mokymosi procesu. *Konektyvizmas* orientuojasi į jungiančiąsias žinias, vadinamas „abstrakčiomis žiniomis ar mąstymu“ (Downes, 2006) bei besimokančiųjų personalizuojamą teoretizavimą apie mokymą/si sujungtame pasaulyje (Siemens, 2006b).

Downes (2007a, b, c, d) teigia, kad *grupė* ir *tinklas* nėra tas pats, o Siemens (2007, 2006a, b) tam skiria mažiau dėmesio, matydamas grupes kaip tinklo tipą. Cormier (2008) tvirtina, kad *konektyvizmas* įgalina žmonių bendruomenę (dirbančią su mokymosi technologijomis) legitimuoti / įteisinti savo veiklą mokantis (mokymosi veiklą). Vis tik, *konektyvizmas* yra fenomenas, nes tai yra „daiktas, kuris atsiranda / iškyla, ne daiktas sau ar savyje“ (Bell, 2010; Mackness ir kt., 2010). Pagal *konektyvizmo* idėją, žinios platinamos visame informacijos tinkle bei gali būti saugomos įvairiuose skaitmeniniuose formatuose. Mokymasis yra žinios, kurios „ilsisi“ nuomonių įvairovėje (Siemens, 2008b) ir vyksta kognityvioje (mąstymo, pažinimo) ir afektyvioje (jausmų) „teritorijoje“. Pažinimas ir emocijos įneša indėlį į mokymąsi įvairiais būdais, nes informacija nuolatos kinta: jos validumas ir tikslumas kinta per laiko vieneta, todėl ji priklauso nuo naujų žinių indėlio apie konkretų objektą atradimų. Suprantant mokymosi objektą, asmens mokymasis apie jį skatina kelti klausimus jau vien dėl to, kad žinios nuolatos kinta. Pasirenkant, ką mokytis ir gaunamos informacijos prasmė matoma per kintančios realybės „linzes“. Taip, kaip atsakome į konkretų klausimą šiandien, rytoj jau gali būti neteisinga ir /ar neaktualu, o tokie informacijos pokyčiai daro poveikį priimamiems sprendimams.

Ketvirtoji charakteristika: konektyvizmas sukuria naujus būdus matyti mokymąsi, nes teorija sukuria atmosferą, kurioje instruktavimas atliekamas orientuojantis į bendradarbiavimą. Instruktavimas dažniausiai yra siejamas su curriculum ir mokymosi tikslais, todėl dauguma pedagogų yra įsitraukę į instruktavimą, siejamą su konkrečiais švietimo institucijos padaliniais. Dažniausias formatas yra, kai instruktavimai pravedami individualiose sesijose idant sužinoti mokslinius ir mokymosi poreikius, ypač siekiant padėti besimokantiems atlikti kursinius, baigiamuosius darbus, vykdyti konkrečias namų

užduotis (Bell, 2010). *Konektyvizmas* reiškia, kad vartotojai gali įtraukti įvairias aplinkas, pvz., bibliotekas, į mokymosi tinklą kaip autoritetinę informacijos šaltinį, o pačios aplinkos (pvz., bibliotekos) neturės ištraukti į užduočių turinius ar vadybinius studijų programų ar studijų dalykų procesus. Vartotojo kontroliuojamas tinklas, pagal šią teoriją, yra ta erdvė bei aplinka, kurioje vyksta realusis mokymasis (Engeström ir Kerosuo, 2007).

Penktoji charakteristika: konektyvizmas apima mokymąsi už klasės ar auditorijos ribų bei technologijų taikymą. Šioje teorijoje vertingomis laikomos žinios, jų gausa ir prieinamumas internete, socialinė tinklaveika ir įvairios duomenų bazės, kurios pasiekiamos bibliotekose. Naudodami įvairias technologijas besimokantieji sukuria tinklus, kurių nėra bendruomenėse, susijusiose su konkretais studijų kurso vadyba ar studijavimu. Tokie tinklai susidaro vietoje tiesioginio studijavimo tinklų, nes besimokantiems reikalingi informacijos šaltiniai (ir ne tik tie, kuriuos jiems nurodo dėstytojai ar bibliotekų instruktoriai) (Koy ir Hill, 2008). Kaupiami įvairūs mokslo ir informacijos šaltiniai, teikiamos informavimo, konsultavimo ir ugdymo paslaugos, kurias įmanoma realizuoti, naudojant technologijas. Todėl prasminga teigti, kad technologijos yra svarbus komponentas instruktavime (Mackness ir kt., 2010).

Konektyvizmas – šiuolaikinė mokymosi teorija?

Konektyvizme teigiama, kad jungčių tarp informacijos mazgų formavimas (t.y. tinklai) sudarytas žinių ir čia remiamasi nuostata, kad „gebėjimas konstruoti ir paneigti šias jungtis“ (Downes, 2007b) sudaro mokymąsi. Ši teorija charakterizuojama kaip jungčių / tinklų mokymosi teorija, suformuota iš rinkinio žinių filosofijos ir žinių vadybos, mokymosi teorijų, esančių ugdymo kaitos diskurse bei susijusių su transformatyvumo galimybėmis, kurias siūlo vis naujai atsirandančios technologijos. Vadinasi, *konektyvizmo* teorijos apimtis yra didesnė nei jau egzistuojančių mokymosi teorijų.

Konektyvizmas teigia, kad žinios gali iškilti ne iš žmogiškųjų objektų bei tinkluose, kas yra silpnai susiję su materialiosios semiotikos požiūriais, pvz., veikėjo-tinklo teorija (Bell, 2010). Minėta teorija nesusijusi ir su jau padarytais darbais *mokymosi veiklos* teorijoje, kur medijavimo artefaktų vaidmuo (tikėtina, ne žmogiškosios prigimties instrumentų) yra paaiškintas (Engeström ir Kerosuo, 2007). Verhagen (2006) kalba apie konektyvizmą curriculum lygmenyje, kas oponuoja teorijai. Siemens (2006b) siūlo mokymąsi traktuoti tinkle, o Downes (2007c) teigia, kad tuomet, kai konektyvizmas skiriasi nuo „kitų“ teorijų, tuomet jis nuneigia, kad žinios yra teiginiai ir tvirtinimai. Taigi, tos „kitos“ teorijos yra kognityvistinės, nes aprašo žinias ir mokymąsi kaip grindžiamus kalba bei logika. Taigi, *konektyvizmas* daro įtaką naujosios pedagogikos vystymuisi, kur kontroliavimas pasikeičia nuo tutoriavimo link didesnės besimokančiųjų autonomijos (Kop ir Hill, 2008), kas identifikuota yra ir konstruktyvistiniame pokytyje tinklaveikoje TGM (Goodyear, 2001). Downes (2007a, b) identifikuoja pagrindinį teiginį, kuriuo dalijasi konektyvizmas ir konstruktyvizmas: *žinios neįgijamos kaip daiktas*. Konektyvizmas koncentruojasi į pastangas neprarasti konstruktyvizmo pamokų ir poreikio kiekvienam besimokančiajam konstruoti savo asmeninius mentalinius modelius individualiuoju būdu (Forster, 2007).

Ar konektyvizmas yra mokymosi teorija? Kerr (2007a, b) koncentruojasi į keturis elementus, kurie egzistuoja, jei teorija yra gerai sukonstruota: aiškios prielaidos ir lūkesčiai apie teorijos objektą turi būti išryškintos; raktažodžiai turi būti aiškiai apibrėžti; turi būti vystymosi procesas, kur principai išskyla iš prielaidų; turi būti pateiktas paaiškinimas apie esančias ar priežastines psichologines įvykių dinamikas, susijusias su mokymusi. Todėl Siemens (2006a) siūlo vietoje žinių struktūrų modeliavimo hierarchine ar plokščiąja tvarka apsiriboti lūkesčių erdvėmis, nes požiūris į tinklus įgalina atrinktų kontrastuojančių elementų egzistavimą, ketinant juos taikyti konkrečiame tyrime ir / ar mokymosi veiklose. Jei tradicinių žinių klasifikacijos schemų „silosas“ yra skystas, tuomet atskiri individualūs elementai iš skirtingų teorijų gali būti pritaikyti spręsti daugiau mokymosi problemų niuansų. Kai teorija nereikalauja visuminio pritaikymo (pvz., interpretatyvizmas ar pozityvizmas), tuomet tikslas siekti žinių tampa „tylus“.

Miller (1993) atskiria „teoriją“ ir „vystymosi teoriją“ bei identifikuoja trūkumus, kurie egzistuoja tarp šių dviejų konceptų. Išskylanti teorija turi sietis su mokslinio tyrimo erdve, taikant mokslinius metodus ir turi remtis prieš tai atliktų tyrimų rezultatais. Ši teorija turi būti logiškai sukonstruota ir patikrinta testavimu. „Vystymosi teorija“ gali daryti žingsnius idant ji taptų formaliąja. „Vystymosi teorijos“ yra „derlinga testavimo žemė“ idėjoms, galinčioms būti svarbios empiriniam tyrimui, kurio metu bus patvirtintos ar atmestos formalios hipotezės, pateiktos mokslinio metodo sąraangoje. Šios teorijos reiškia prielankumą faktams plačiame organizacinės sąrangos kontekste. Sąranga gali koncentruoti dėmesį į tam tikrus konkrečius faktus, kurie lems tolesnius atradimus ar tyrimus, remiantis informacijos prioritetais. Miller (1993) identifikuoja tris pagrindinius tikslus, kuriuos vystymosi teorijos turi atitikti: i) apibūdinti pokyčius vienoje ar keliuose elgsenos srityse; ii) apibūdinti pokyčius santykiuose / ryšiuose tarp

kelių elgsenos sričių; iii) paaiškinti vystymosi kryptį, kuri apibūdinta pirmuose dviejuose tiksluose.

Kaip konektyvizmas išpildo šiuos tikslus? Modelis įremina mokymąsi besimokančiųjų prisijungimu prie „mazgų“ tinklų kontekste, siūlydamas idėją, kad mokymasis neatsiranda konkrečioje lokalizacijoje, bet jis yra susiliejimas informacijos, išskylančios iš įvairių asmenų, siekiančių atradimų bei susijusių su bendru interesu ir suteikia vieni kitiems grįžtamąjį ryšį. Downes (2007d) siūlo, kad „iškilimo“ (anglų k. – *emergentist*) mokymosi teorija turi traktuoti žinias simbolinėmis. Šis autorius teigia, kad žinios yra matomos kaip natūralių įvykių rinkinio (jei vyksta introspekcija) ar elgsenos įvykių (jei vykdomas stebėjimas) savybė. Žinios yra mentalinės / mąstymo būsenos patirtis, kuri geriausiai matoma kaip priartėjimas (anglų k. – *approximation*) prie išsakytų žodžių ar natūralių patyrimų, o tai reiškia didelės apimties požiūrių bei prieš tai buvusių patirčių rinkinius, kurie yra natūrali mokymosi tinkle dalis. Jei mokymasis įvyksta „mazgų“ jungtyse pačiame tinkle, tuomet tai reiškia, kad mokymosi stiprinimas gali būti pasiektas identifikuojant efektyvių tinklų ypatybes, ką Downes (2007b, c, 2006) įvardija kaip „mokymosi tinklus“ ir „jungiančias žinias“ (anglų k. – *Learning Networks and Connective Knowledge*). Konektyvizmas „rūpinasi“ kognityviu vystymusi, o tai nėra koncentravimasis į paaiškinimą, kaip jungtys tinkle gali būti interpretuojamos santykiyje su fizine branda ar pokyčiais, įvykstančiais per laiką, kol asmuo atsiskleidžia, ar sąveikose su socialiniu pasauliu. Tai iš dalies yra atvejis, kai reikalingas paaiškinimas apie elgseną ir moralinį vystymąsi specifiniuose kontekstuose.

Siemens (2006) mini, kad kiti faktoriai, susiję su naujų mokymosi teorijų vystymu yra klausiamojo pobūdžio: kaip mokome? Kaip kuriame curriculum dizainą? Kokios yra mokymosi struktūros ir erdvės? Kokiais būdais skatinamas ir nukreipiamas kritinis bei kūrybinis mąstymas perkuriant ugdymo turinio dizainą? Daugybė elementų gali pakeisti naujos teorijos pristatymą. Atsiradus naujiems sprendimams instruktavimo dizaine ir įgyvendinime, universitetai prisiima atsakomybę adaptuoti instruktavimo požiūrį atsakingai. IT naudojimas auditorijose tampa instruktavimo bruožu. Tai, ką yra būtina sukurti, yra *konektyvizmo* savitumas teoriniame modelyje. Miller (1993, p. 5) teigia: „kai asmuo vysto ar adaptuoja konkrečią teoriją, ji/s remiasi lūkesčių rinkiniu apie tai, kokie klausimai apie vystymą/si yra vertingi, kokie mokymosi metodai į šiuos klausimus leidžia atsakyti ir kokia yra vystymo/si prigimtis. Egzistuoja nerašytos taisyklės, kad didžioji teorijos dalis yra praktinė“.

Taigi, konektyvizmo gynėjai aiškina mokymosi modelį, reflektuojantį tinkle parentą struktūrą, kuri yra akivaizdi internetinėse sąveikose. Ar to pakanka suformuoti naujai mokymosi teorijai? Ar konektyvizmas turi ką naujo pasiūlyti? Pabandykime vietoje apibendrinimo rasti argumentus konektyvizmui, kaip mokymosi teorijai:

✓ Penkios žinių ontologijos: Smith (1999) deklaruoja keturias žinių ontologijas ((1) paprastos, (2) komplikotos, (3) kompleksinės ir (4) chaotiškos žinios), o Siemens (2006) prideda ir (5) „rizomatines“ žinias, besiremiančias derybomis bei aptarimu bendruomenėje (Cormier, 2008).

✓ Keturios epistemologinės sąrangos (anglų k. – *frameworks*): Siemens (2008b, p. 9) kategorizuoja mokymąsi į tris epistemologines sąrangas – *objektyvizmą*, *pragmatizmą* ir *interpretatyvizmą*. Pagal *objektyvizmą*, realybė yra išorėje nuo mąstymo, o žinios bei supratimas yra įgyjami patirtiniu būdu. *Pragmatizmas* teigia, kad žinios yra derybos tarp refleksijos ir patirties, tyrimo ir veiksmo, o interpretatyvizmas nurodo, kad žinios yra vidinė konstrukcija, gaunanti informaciją per socializaciją ir kultūrinius ženklus, užuominas, signalus. Ketvirtąją sąrangą pristato Downes (2006) – teoriją apie *išsklaidytas žinias* (anglų k. – *diffusive knowledge*), kurią paremia ir Siemens (2008a, p. 10), teigdamas, kad „žinios yra sudarytos iš jungčių ir tinklų. Konceptas apie išskylančias, sujungtas ir adaptuotas žinias suteikia epistemologinę sąrangą *konektyvizmui* kaip mokymosi teorijai“. Pirmosios trys sąrangos yra taikomos universaliai, bet *konektyvizmo* konceptas, kaip mokymosi teorija, yra kritikuojamas. Pvz., Verhagen (2006) argumentuoja, kad ši teorija filosofiškai nepagrįsta, o kitos egzistuojančios teorijos patenkina mokymosi poreikius šiandienos technologiniame, jungčių ir tinklų sąlygojamame amžiuje.

✓ Trys žinių epistemologijos: (1) pliuralistinė epistemologija (apimanti nuomonių įvairovę), kaip ir socialiniame konstruktyvizme, bet validus tikslas konektyvizmu besiremiančiame TGM, yra veikimas (veikla) pasiekti tikslas ir aktualias, naujausias ir šiuolaikines žinias. Tikslumas ir kruopštumas turi būti apibrėžti specifiniuose kontekstuose (Downes, 2005). (2) Downes (2005, 2006) rašo apie *sujungtų žinių* (anglų k. – *connected knowledge*) epistemologiją, siedamas ją su pedagogikos ir kitomis teorijomis, technologijų inovacijomis. (3) Siemens (2007) platina idėją apie kognityvių tikslų dalijimąsi tarp žmonių ir technologijų bei adaptavimąsi prie greitų pokyčių *informacinėje ekologijoje*. Jis apibrėžia tinklą kaip jungtis tarp objektyvios realybės, įvardydamas jas „mazgais“. „Mazgai“ gali būti individualūs, grupės, sistemų, sričių, idėjų ar bendruomenių.

✓ Dešimt konektyvizmo principų (Siemens, 2004): (1) mokymasis yra žinios, egzistuojančios

nuomonių įvairovėje; (2) mokymasis yra specializuotų „mazgų“, sričių ar informacijos šaltinių jungimo procesas; (3) mokymasis gali egzistuoti ir ne su žmonėmis susijusiose prietaisuose / priemonėse; (4) mokymasis gali vykti įvairiose aplinkose; (5) pajėgumas žinoti yra labiau svarbus nei „dabar“ esančios žinios, t. y. siekimas daugiau žinoti yra aktualesnis nei iki šiolei buvo žinoma; (6) jungčių vystymas ir stiprinimas reikalauja nuolatinio mokymosi proceso lengvinimo; (7) gebėjimas matyti jungtis tarp sričių, idėjų ir konceptų yra pagrindinis įgūdis; (8) paplitimas, vartojimas, cirkuliacija (tiksliai, šiuolaikinės žinios) yra visų konektyvistinių mokymosi veiklų ketinimas; (9) šiuolaikiškumas, koncentruotas į dabarties momentą (tikslumas, naujausios ir aktualios žinios) yra visų konektyvizmu grįstų mokymosi veiklų ketinimas ar paskirtis; (10) sprendimų priėmimas yra mokymosi procesas – renkantis, ką mokytis ir „įeinančios“ informacijos prasmingumas matomas besikeičiančios realybės „akiniais“. Jei dabar galima pateikti teisingą atsakymą, rytoj jis jau gali būti klaidingas dėl permaitinimo informacijoje, darančioje poveikį sprendimams. Tokie konceptai kaip „kritinis mąstymas“, „atsiskaitomumas“, „atitikimas“, „savalaikiškumas“, „validumas“, „informacijos paieška“, „informacijos prieinamumas“, yra svarbūs mokymosi įvairiose aplinkose bei erdvėse misijoms realizuoti, o taip pat siejasi su *konektyvizmo* principais, kurie pateikti šioje pastraipoje.

Konektyvizmo kritika

Konektyvizmas yra kritikuojamas kaip mokymosi teorija, kuri pretenduoja pakeisti pirmtakes teorijas. Egzistuoja argumentas, kad teorijos gali būti papildomos. Ally (2004) tokį teiginį aiškina per įvairias mokymosi teorijų (bihevizmo, konstruktyvizmo ir kt.) prasmes, reikšmes ir potekstes TGM. Teorijų pakeitimas, papildymas gali patirti iššūkius, nes konektyvizmas neprieda principų egzistuojančioms teorijoms (Verhagen, 2006). Nors ir teigiama, kad konektyvizmas yra nauja mokymosi paradigmos kaita, vis tik, jos indėlis neturi rimtų įrodymų esant nauja mokymosi teorija ar indėliu į jau esančias teorijas (Kop ir Hill, 2008). Šie autoriai teigia, kad Downes ir Siemens sukūrė epistemologinę konektyvizmo sąrangą apie išdalijamas ir / ar platinamas (anglų k. – *distributed or spreaded knowledge*) žinias, kas suteikia filosofinį pagrindimą *konektyvistinio mokymosi* sąrangai.

Verhagen (2006) kritikuoja konektyvizmą kaip naują teoriją, pirmiausia dėl to, kad jis negali išgryninti naujų principų, kurių nėra išsakyta jau egzistuojančiose mokymosi teorijose. Šis autorius nėra įsitikinęs, kad mokymasis gali būti taikomas ne žmogiškose veiklose. Siemens (2006a, c) į tokią kritiką reaguoja teigdamas, kad nauja mokymosi teorija yra būtina, nes internete auga ir didėja eksponentiškai esančios ir prieinamos informacijos apimtis ir kompleksiskumas, naujos galimybės žmonėms komunikuoti globaliuose tinkluose; galimybės agreguoti bei užpildyti skirtingas informacijos sroves. Siemens (2006 b) argumentuoja, kad žinios būna ne tik asmens mąstyme, jos egzistuoja išsisklaidymo / išsibarstymo / pasiskirstymo būsenoje visame tinkle. Taigi, mokymasis yra ypatumų / bruožų / savybių, kurias suformavo kompleksiniai tinklai, atpažinimas. Pastarieji yra vidiniai neuronų tinklai ir išoriniai tinklai, kuriuose mes adaptuojamės aplinkiniame pasaulyje.

Kerr (2007a, b) teigia, kad nėra teorijos, kuri, besiremddama konektyvistiniu modeliu, tinkamai paaiškintų aukštesnio lygmens mąstymą, kaip persidengimo, supratimo ir aplinkos mechanizmą. Autorius nurodo, kad žinios nėra mokymasis ar ugdymas/is. Taip pat jis kelia iššūkius konektyvizmui, nes pastarasis nepaaiškina supratimo perkėlimo, supratimo „gamybės ar sukūrimo“ ir jo konstravimo bei vidinių procesų, kurie sąlygoja giluminį mąstymą ir supratimo kūrimą. Siemens (2006a, b, c) akcentuoja, kad besimokančiajam išitraukiant į žinių kūrimą bei perkūrimą asmeniniame mokymosi tinkle, supratimas išskyla taikant metakogniciją (metapažinimą) tinkle elementus, kurie tarnauja naudingiems tikslams ir kokie elementai turi būti pašalinti. Downes (2007c) šiuo atveju teigia, kad „supratimas“ yra jungčių sklaida tinkle. Autorius tikina, kad konektyvizmas, „giluminis mąstymas“ ir „supratimo kūrimas“ yra lygiaverčiai jungčių sudarymo procese, todėl čia nėra mentalinių modelių *per se* (t.y. nėra sistemiskai sukonstruotų taisyklėmis besiremiančių reprezentacijų sistemų), tačiau yra konektyvistiniai tinklai, kurie nekuriami kaip modeliai, bet jie „auga“ lyg augalas.

Šiuo metu konektyvizmas vis dar stokoja empirinių tyrimų įrodymų, prezentuotų plačia publikacijų apimtimi, kas leistų pagrįsti šios teorijos esamumą. Miller (1993, p. 410) argumentuoja, kad „kuo didesnis atstumas tarp teorijos ir elgsenos, tuo didesnės problemos išskyla pagrindžiant ar nuneigiant teoriją“. Konektyvizmo stiprybė yra rėmimasis internete vykdomais veiksmais, kaip mokymasis matomas per konektyvizmo „akinius“. Vis tik, Downes (2005, 2006) išgrynino epistemologinę sąrangą, kuri remiasi filosofijos pagrindais konektyvistinio mokymosi sąranroje.

Padėka

Mokslinis tyrimas finansuotas / finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. (Projektas – **Technologijomis grįsto mokymosi turinio integracija į organizaciją** VP1-3.1-ŠMM-07-K-03-045).

Išvados

Internetiniame ar nuotoliniame kontekste save organizuojančios socialinės struktūros skatina asmenis save organizuoti kuo aukštesnio lygmens decentralizavimo principu siekiant išspręsti problemas ir įvykdyti numatytus mokymosi tikslus. Internetinio ar nuotolinio konteksto egzistavimas padarė galimu bet kokios rūšies internetu grįstų programų architektūros keitimus, kurie charakterizuojami vadybinio funkcionalumo decentralizacija. Pastaroji pagrindžia asmeniškai motyvuotų interneto tinklų sukūrimą tarp individualių vartotojų, o ne hierarchinėse struktūrose. Tinklo topologija yra neprognozuojama, kadangi individualia motyvacija pagrįsti atsirandantys tinklai yra decentralizuoti, hierarchiškai nekontroliuojami ir nevaldomi.

Konektyvizmu paremtas mokymasis yra išskylantis bet kuriose aplinkose, o mokymesi atsirandantys elementai negali būti asmens kontroliuojami. Mokymasis, kuris traktuojamas veiksniais žiniomis, gali egzistuoti už asmens (organizacijose ar duomenų kaupyklose) ir fokusuotis į specializuotos informacijos rinkinio (su)jungimą. Mokymosi apibūdinimas konektyvizme reiškia, mokymosi bendruomenių stiprinimą ir paramą joms bei sąsajas su besimokančiųjų mokymosi būdais.

Konektyvizmo kontekste individualūs tinklo dalyviai patys numato prioritetus ir interesus konkrečiame mokymosi turinyje, prie kurio prieina. Tokia asmens elgsena yra numanoma, bet visos sistemos, kuriose asmenys sąveikauja įvairiais būdais, veikimas ir jo pasekmės sunkiai begali būti numatomos. Tai reiškia, kad konektyvizme kalbėti apie tęstinumą sudėtinga, nes tinkle dalyviai veikia individualiais būdais, jiems aktualūs individualūs kontekstai (egzistuoja ir individualūs mokymosi kontekstai). Konektyvizmu besiremiančiame tinkle dalyviai gali augti individualiai ir išsaugoti savo individualų identitetą, nors ir gauna naujų žinių bei formuojasi naują žinojimą.

Konektyvizmas TGM kontekste yra charakterizuojamas dinamiškumu, mokymosi dalyvių, tinklų ar mokymosi bendruomenių tarpusavio priklausomumu dalijantis atsakomybėmis už mokymąsi, ir įvairove. TGM iš dalies yra save organizuojantis, adaptyvus ir pažeidžiamas, o tai reiškia persidengiančių interesais mokymosi bendruomenių surinkimą, jų tarpusavio persiskirstymus ir stabilią evoliuciją. Tokios mokymosi bendruomenės pačios savaime yra panašių interesų sričių klasteriai, susiję su skirtingomis erdvėmis, kai kiekviena erdvė reiškia mokymosi tipą ir stadiją mokymosi procese. Erdvė, kurioje yra konkretus mokymosi tipas, yra integrali konektyvizmu paremto mokymosi dalis. Toks argumentas yra susijęs su adaptyvių kompleksinių sistemų principais, nes konkretus mokymosi būdas, kuris vyksta konkrečioje erdvėje (adaptyvioje, kompleksinėje ir dinamiškoje) yra išskylanti šios erdvės „nuosavybė“. Tai reiškia, kad mes negalime kurti erdvės dirbtinai „mokymuisi“, nes mokymosi būdai, išskylantys konkrečioje erdvėje yra atsiradusi mokymosi metu „nuosavybė“ joje.

Literatūra

1. Ally, M. (2004). Foundations of educational theory for online learning. [Chapter 1]. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <http://cde.adhabascau.ca.online_book/ch1.html>.
2. Beetham, H. (2007). *Rethinking pedagogy for a digital age : designing and delivering e-learning*. London, New York: Routledge.
3. Bell, F. (2010). *Network theories for technology-enabled learning and social change: Connectivism and actor network theory*. Paper presented at the Seventh International Conference on Networked Learning, Aalborg, Denmark. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <<http://www.lancs.ac.uk/fss/organisations/netlc/past/nlc2010/abstracts/Creanor.html>>.
4. Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. London: Blackwell Publishers. [isep]
5. Conole, G., Brasher, A., Cross, S., Weller, M., Clark, P., Culver, J. (2008). Visualising learning design to foster and support good practice and creativity. *Educational Media International*, 45(3), 177–194.
6. Cormier, D. (2008). Rhizomatic education: Community as curriculum. *Innovate*, 4(5). Žiūrėta 2014, sausio 2 d. per internetą: <http://www.innovateonline.info/index.php?view=article&id=550>.
7. Darke, P., Shanks, G., Broadbent, M. (1998). Successfully completing case study research: Combining rigour, relevance and pragmatism. *Information Systems Journal*, 8(4), 273– 289.
8. Downes, S (2007a, February 6). Msg. 30, Re: What Connectivism Is. *Connectivism Conference*: University of Manitoba. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <<http://ltc.umanitoba.ca/moodle/mod/forum/discuss.php?d=12>>.

9. Downes, S (2007b, February 3). Msg 1, Re: *What Connectivism Is*. Online Connectivism Conference: University of Manitoba. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <<http://ltc.umanitoba.ca/moodle/mod/forum/discuss.php?d=12>>
10. Downes, S (2007c, February 6). Msg. 2, Re: *What Connectivism Is*. Online Connectivism Conference: University of Manitoba. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <<http://ltc.umanitoba.ca/moodle/mod/forum/discuss.php?d=12>>.
11. Downes, S. (2007d, June). *An introduction to connective knowledge*. Paper presented at the International Conference on Media, knowledge & education—exploring new spaces, relations and dynamics in digital media ecologies. Žiūrėta 2014, sausio 2 d. per internetą: <<http://www.downes.ca/post/33034>>.
12. Downes, S. (2006). *Learning networks and connective knowledge*. Discussion paper #92 (online document). Instructional Technology Forum. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <<http://it.coe.uga.edu/itforum/paper92/paper92.html>>.
13. Downes, S. (2005). *An Introduction to Connective Knowledge*. Žiūrėta 2014, sausio 2 per internetą: <<http://www.downes.ca/cgi-bin/page.cgi?post=33034>>.
14. Engeström, Y., & Kerosuo, H. (2007). From workplace learning to inter-organizational learning and back: The contribution of activity theory. *Journal of Workplace Learning*, 19(6), 336–342.
15. Forster, T. (2007). Msg. 14, Re: *What Connectivism Is*. Online Connectivism Conference: University of Manitoba. Žiūrėta 2013, gruodžio 15 per internetą: <<http://ltc.umanitoba.ca/moodle/mod/forum/discuss.php?d=12>>.
16. Gestzi, T. (1990). *Physical models of neural networks*. Singapore: World Scientific.
17. Goodyear, P. (2001). *Effective networked learning in higher education: Notes and guidelines* (vol. 3). Lancaster, UK: Centre for Studies in Advanced Learning Technology, Lancaster University.
18. Guder Ch. (2010). Patrons and Pedagogy: A Look at the Theory of Connectivism, *Public Services Quarterly*, 6(1), 36–42.
19. Kerr, B. (2007a). *A Challenge to Connectivism*. Transcript of Keynote Speech, Online Connectivism Conference. University of Manitoba. Žiūrėta 2013, gruodžio 10 per internetą: <http://ltc.umanitoba.ca/wiki/index.php?title=Kerr_Presentation>.
20. Kerr, B. (2007b). Msg. 1, *The invisibility problem*. Online Connectivism Conference: University of Manitoba. Žiūrėta 2013, gruodžio 12 per internetą: <<http://ltc.umanitoba.ca/moodle/mod/forum/discuss.php?d=12>>.
21. Kirkwood, A. (2009). E-learning: you don't always get what you hope for. *Technology, Pedagogy and Education*, 18(2), 107–121.
22. Kop, R., Hill, A. (2008). Connectivism: Learning theory of the future or vestige of the past? *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, 9(3). Žiūrėta 2013, gruodžio 13 per internetą: <<http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/Article/523/1103>>.
23. Koy, R., Hill, A. (2008). Connectivism: Learning theory of the future or vestige of the past? *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 9(3), 1–13. Žiūrėta 2013, gruodžio 6 per internetą: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl>.
24. Laurillard, D. (1978). *A Study of the Relationship Between some of the Cognitive and Contextual Factors in Student Learning*. University of Surrey Editor, Surrey.
25. Mackness, J., Mak, S., Williams, R. (2010, May). *The ideals and reality of participating in a MOOC*. Paper presented at the Seventh International Conference on Networked Learning, Aalborg, Denmark.
26. Marton, F., Säljö, R. (1984). Approaches to Learning. In F. Marton, D. Hounsell, & N. Entwistle (Eds.), *The Experience of Learning* (pp. 36–55). Edinburgh: Academic Press.
27. Miller, P. (1993). *Theories of developmental psychology*. Third Edition. New York. W. H. Freeman.
28. Neuendorf, K.A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. London: SAGE.
29. Price, L., Kirkwood, A. (2010). Technology enhanced learning – where's the evidence? *Proceedings ascilite Sydney 2010*. p. 772-782. Žiūrėta 2013, gruodžio 10 per internetą: <<http://www.ascilite.org.au/conferences/sydney10/procs/Price-concise.pdf>>.
30. Richardson, J. T. (2006). Investigating the relationship between variations in students' perceptions of their academic environment and variations in study behaviour in distance education. *British Journal of Educational Psychology*, 76(4), 867–893.
31. Richardson, J., Price, L. (2003). Approaches to studying and perceptions of academic quality in electronically delivered courses. *British Journal of Educational Technology*, 34(4), 45–56.
32. Siemens, G. (2008a). About: Description of connectivism. *Connectivism: A learning theory for today's learner, website*. Žiūrėta 2013, gruodžio 10 per internetą: <<http://www.connectivism.ca/about.html>>.
33. Siemens, G. (2008b). *Learning and knowing in networks: Changing roles for educators and designers*. Paper 105: University of Georgia IT Forum. Žiūrėta 2013, gruodžio 10 per internetą: <<http://it.coe.uga.edu/itforum/Paper105/Siemens.pdf>>.
34. Siemens, G. (2007). *Situating Connectivism*. Online Connectivism Conference: University of Manitoba. Wiki entry. Žiūrėta 2013, gruodžio 14 per internetą: <http://ltc.umanitoba.ca/wiki/index.php?title=Situating_Connectivism>.
35. Siemens, G. (2006a). *Knowing knowledge*. KnowingKnowledge.com Electronic book. Žiūrėta 2013,

- gruodžio 15 per internetą: < www.knowingknowledge.com>.
36. Siemens, G. (2006b, November 12). *Connectivism: Learning theory or past time of the self-amused?* Elearnspace blog. Žiūrėta 2013, gruodžio 10 per internetą: <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism_self-amused.htm>.
37. Siemens, G. (2006c). *Knowing Knowledge*. Žiūrėta 2013, gruodžio 17 per internetą: <http://www.elearnspace.org/KnowingKnowledge_LowRes.pdf>.
38. Siemens, G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. *International Journal of Instructional Technology & Distance Learning*, 2(1). Žiūrėta 2013, gruodžio 10 per internetą: <http://www.itdl.org/journal/jan_05/Jan_05.pdf#page=7>.
39. Siemens, G. (2004). *Connectivism: A learning theory for the digital age*. Žiūrėta 2013, gruodžio 17 per internetą: <<http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>>.
40. Smith, M. K. (1999). *Learning theory*. *The encyclopedia of informal education*. Žiūrėta 2013, gruodžio 17 per internetą: <www.infed.org/biblio/b-learn.htm>.
41. Verhagen, P. (2006). *Connectivism: A new learning theory?* *Surf e-learning themasite*, Žiūrėta 2013, gruodžio 17 per internetą: <<http://elearning.surf.nl/e-learning/english/3793>>.

CONNECTIVISM, AS THEORETICAL DIMENSION OF TECHNOLOGY ENHANCED LEARNING: CONCEPTUAL CONSIDERATIONS

Summary

Research issue. It is evident that the ways by which people use the Internet from the primary user till information producer, no matter, the information is a commentary, or it is retelled somebody's thoughts, ideas, or this information is the original content. Application of Web and the Internet-worked technologies stimulated the curiosity in knowledge building and creation and knowledge-sharing in the context of learning. Learning is not only the human activity, which is transferred from one auditorium to another. Learning is recognized as activity, which is implemented in variety of environments, for example, at work and at home, where it is actual and comfortable for the individual.

Technology enhanced learning (TEL) is performed by people who are in the social environment and it could be the formal learning, learning in other (non educational) institutions and organizations and in society (in general understanding as for independent non-formal learners). Individuals, who are connected to education (teachers, lecturers, educational technologists, educators) want to understand learning and changing technological context and to think, how education and teaching could be different.

Research questions are the following: How the technology enhanced learning is defined? What are the ontological and epistemological frameworks of connectivism? What are the principles of the connectivism? What features create premises to treat the connectivism as learning theory?

Aim of the study is to systematize and describe the conceptual evidences about the connectivism as about contemporary learning theory.

Research methodology is realized by performing the descriptive explanation-based conceptual analysis, in which the attention is focused on keywords from which the title of the article consists and that are incorporated into wording of the research subject regarding description, critique and arguments.

Conclusions. The connectivism-based learning emerges in any environments and the elements that emerge in learning cannot be controlled. Learning, which is treated as efficient knowledge, could exist out of the individual (in the organization or in data concentration / accumulation sets / places) and to be focused on connection of the set of specialized information. Description of learning in connectivism means the strengthening and support for the learning communities and connections / relations with the learning ways / methods of learners. TEL in the context of connectivism is characterized by dynamism, interdependence between learning participants, networks or learning communities through sharing responsibilities regarding learning, and by the variety. TEL partly is self-organized, adaptive and sensitive, what means collection of learning communities that are intercovered through interests, their redistribution and the stable evolution. Such kind of learning communities by itself are the clusters of the adequate interests that are interrelated with different environments, when every environment means the learning type and the phase in learning process. Environment in which is the concrete learning type, is the integral part of connectivism-based learning. Such argument is related to principles of adaptive complex systems, because the concrete learning type, which is realized in concrete environment (adaptive, complex and dynamic) is emerging 'property' of this environment. It means that we cannot create artificially the environment for 'learning, because the learning types / way that emerge in the concrete environment are also the 'property' of this environment.

Keywords: connectivism, learning community, interaction, technology enhanced learning, network.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Vilma Žydžiūnaitė

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių (edukologijos) habilituota mokslų daktarė, profesorė

Darbo vieta ir pozicija: Vytauto Didžiojo universiteto Kokybės ir inovacijų centro vadovė, Socialinių mokslų fakulteto Edukologijos katedros profesorė, Profesinio rengimo studijų centro vyriausioji mokslo darbuotoja.

Autoriaus mokslinių interesų sritys: socialinių mokslų tyrimų metodologija (kokybiniai tyrimai), curriculum ir kompetencijų vertinimas, studijų ir mokslo kokybės (i)vertinimas, savarankiškas mokymasis (savaiminis, savireguliacinis, savikryptis, savivaldus mokymasis), lyderystė aukštajame moksle.

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 37 32 79 72, v.zydziunaite@kic.vdu.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Aušra Rutkienė

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių (edukologijos) mokslų daktarė, docentė

Darbo vieta ir pozicija: Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių mokslų fakulteto Edukologijos katedros docentė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: tyrimų metodologija, statistika, nuotolinis mokymasis, suaugusiųjų mokymasis

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 37 327827, a.rutkiene@smf.vdu.lt

COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Vilma Zydziunaite

Science degree and name: PhD of Social sciences, education, Pofessor

Workplace and position: Head of the Center for Quality and Innovations, Professor at the Department of Education (Faculty of Social Sciences), Senior Researcher at the Center of Vocational Training Studies, Vytautas Magnus University

Author's research interests: social research methodology (qualitative research), curriculum and competence evaluation, evaluation / assessment of study and research quality, independent learning (informal, self-regulated, self-directed, self-managed learning), leadership in higher education

Telephone and e-mail address: +370 37 32 79 72, v.zydziunaite@kic.vdu.lt

Author name, surname: Ausra Rutkiene

Science degree and name: Doctor of Social sciences, education, Associated Pofessor

Workplace and position: Associated Professor at the Department of Education (Faculty of Social Sciences), Vytautas Magnus University

Author's research interests: research methodology, statistics, on-line / blended learning, adult learning

Telephone and e-mail address: +370 37 32 78 27, a.rutkiene@smf.vdu.lt

BESIMOKANTI IR ATSINAUJINANTI VISUOMENĖ

LEARNING AND RENEWABLE SOCIETY

AKADEMINIO JAUNIMO SVEIKATOS KULTŪROS ĮPROČIŲ RAIŠKA AMŽIAUS IR LYTIES SKIRTUMŲ ASPEKTU

Laimutė Bobrova, Lauras Grajauskas, Danguolė Razmaitė

Šiaulių universitetas

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas studentų sveikatos kultūros problemos aktualumas, išskiriant jos esmines pozicijas ir dimensijas, išryškinami jų gyvensenos įpročių ypatumai. Teorinės analizės ir kiekybinio tyrimo rezultatų pagrindu formuluojamos išvados, konstatuojančios apie nepakankamą studentų išprusimą klausimuose, susijusiuose su sveikatos saugojimu ir stiprinimu, sveikatos kultūros įpročių formavimo(si) raiška. Studentai nepakankamą dėmesį skiria taisyklingos mitybos įpročiams, miego režimui, judėjimo aktyvumui, racionaliam laiko valdymui. Tik apie pusę pirmojo kurso ir atitinkamai apie trečdalis – IV-ojo kurso tiriamųjų pripažįsta turį išsiugdę gyvenimo sunkumų įveikimo nuostatas, yra pasirengę prisiišti atsakomybę už savo gyvenimą.

Pagrindiniai žodžiai: studentai, sveikata, sveikatos kultūra, įpročiai.

Įvadas

Aktualumas ir problema. Globalizacija, socialiniai ir politiniai pokyčiai, sparti socialinė, mokslinė bei techninė plėtra tampa didžiu iššūkiu asmeniui, visuomenei, švietimo sistemai. Naujo socialinio gyvenimo pasekmės, A. Petrauskienės, V. Žydzūnaitės (2007), C. K. Fox ir kt. (2010) teigimu, sukelia nepageidaujamų pasekmių: fizinio aktyvumo mažėjimą, psichoemocinių krūvių didėjimą, sveikatos silpnėjimą, daugybę ligų, ypač širdies ir kraujagyslių sistemos. Blogėjant šalies gyventojų sveikatos būklei, didėjant tabako, alkoholio ir narkotikų vartojimui, įvairių krypčių mokslininkai, visuomenės sveikatos specialistai ieško būdų spręsti aktualias visuomenės sveikatai problemas, siekia, kad būtų skatinama ir stiprinama sveika gyvensena. Atkreiptas dėmesys į sveikos gyvensenos propagavimą jauname amžiuje, sveikatos kultūros ugdymą(si).

Didelė dalis Lietuvos žmonių nėra pasirinkę sveikos gyvensenos ir daugiau kaip trečdalis gyventojų yra įsitikinę, kad lemiamą įtaką sveikatos išsaugojimui turi medicininės priemonės, o ne žmogaus elgsena, jo gyvenimo būdas, aplinka (Šapokaitė, Jansonienė, 2007; Poteliūnienė, 2010). Sveikata daugeliui, tame tarpe ir akademiniam jaunimui, dar nėra socialinė vertybė – gyventojai nepakankamai suvokia žalingų įpročių, mažo fizinio aktyvumo, nesveikos mitybos, stresų neigiamą poveikį sveikatai ir teikia pirmenybę ligų gydymui, o ne jų prevencijai (Puišienė, Stasiulevičienė, 2001; Kardelis, Misevičienė, Šaferis, 2001).

Apibrėžiant XXI amžiaus tikslus ir rekomenduojamas formuluotes, Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) nurodo, kad žmonės visoje Europoje turi jausti, kad jų sveikata saugojama, sudarant galimybes kiekvienam individui siekti geresnės fizinės, psichinės ir protinės sveikatos standartų. Ši programa apibrėžė pagrindinius prioritetus, padėsiančius pasaulio žmonėms kuo geriau rūpintis sveikata. Joje teigiama, kad žmonių pasirinkimą sveikatos požiūriu lemia išoriniai veiksniai, kuriuos sudaro individuali biologinė ir genetinė prigimtis, fizinė aplinka, socialinės ir ekonominės aplinkybės bei gyvenimo sąlygos, taip pat įvairūs politiniai ir kultūriniai veiksniai bei jų poveikio zonoje praleistas laikas ir turėta galimybė apsispręsti sveikatos labui (Sveikata 21, 1998).

Vykdam naująją Europos sveikatos politiką, įgyvendinant Pasaulinės sveikatos organizacijos (PSO) strategiją: „Sveikata visiems – XXI a.“ – sveikatos kultūros įtvirtinimas tampa prioritetine sveikatos politikos kryptimi. Todėl ir Lietuvos sveikatos programos 2014–2023 m. svarbiausias tikslas – pasiekti, kad Lietuvos gyventojai būtų sveikesni ir gyventų ilgiau, jauni žmonės vertintų sveikatą, gebėtų įveikti stresines situacijas, sukurti ir palaikyti socialinius santykius, atitinkamai reaguoti ir valdyti savo fiziologinius poreikius, atsispirti jauniems žmonėms būdingiems kraštutinumams. Nuo bendrosios žmogaus kultūros, socialinio brandumo priklauso tai ar jis yra savo sveikatos kūrėjas: ar gali mobilizuoti valią, nugalėti save, tobulinti organizmo funkcijas, panaudodamas įvairias priemones: grūdinimąsi, kūno kultūrą, racionalią mitybą, autogeninę treniruotę, relaksaciją, aukštą bendravimo kultūrą, darbo ir poilsio režimo, žalingų įpročių atsisakymą (Volkov, 1996, Tamošauskas, 2005).

Pastaraisiais metais Lietuva priartėjo prie lemtingos ribos, kai daugiau gyventojų miršta negu gimsta ir nėra natūraliojo gyventojų prieaugio (Dičkutė ir kt., 2000; Juškeliene, 2007; Cicėnienė ir kt., 2012). Moksliniai tyrimai liudija apie itin pavojingą šių dienų situaciją – stabilias jaunų žmonių sveikatos būklės blogėjimo tendencijas (Volkov, 1996; Tamošauskas, 2005; Kohl ir kt., 2012; Valintėlienė ir kt., 2012). S. Poteliūnienė (2010) įvardija esmines stojančiųjų į aukštąsias mokyklas jaunuolių sveikatos problemas (įvairių organų ir sistemų funkciniai sutrikimai, prasta imuninė būklė, fizinio ir psichinio krūvio disharmonija, nepakankamas fizinis aktyvumas, nesubalansuota mityba ir kita), akcentuoja

pirmojo kurso studentų adaptacijos aukštojoje mokykloje problemos svarbą. Kaip pažymi V. Vaščila (2000), studentų fizinio aktyvumo, fizinio pajėgumo ir sveikatos būklė nepakankama. Tokia tendencija, anot autoriaus, progresuoja ir stebima, studentams pereinant iš kurso į kursą. Adaptacija prie pakitusio akademinio krūvio, naujo aplinkos poveikio, savarankiškumo padidėjimo daugeliui studentų siejasi su išbandymais ir nesėkmėmis, stresinėmis situacijomis (Grinienė, 2006).

Sveikatos ugdymo bendrojoje programoje (2012), patvirtintoje Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2012 m. rugpiūčio 31 d. įsakymu Nr. V-1290, teikiama nuostata, kad sveikatos ugdymo rezultatas – sveika asmens gyvensena (gyvenimo būdas, kasdienių rūpesčių visuma, padedanti palaikyti, tausoti ir stiprinti sveikatą) ir gera sveikata. Sveika gyvensena grindžiama vertybinių nuostatų, gebėjimų ir žinių bei supratimo visuma, kuri būtina savo ir kitų sveikatai palaikyti, ją stiprinti. Todėl aktualu studentus orientuoti sveikatos saugojimo ir stiprinimo linkme, išugdyti nuostatą, kad sveikatos kultūra – svarbiausia bendrosios kultūros sudėtinė dalis, įgijusi prioritetinę reikšmę tarp globalių šiuolaikinio laikmečio problemų, lemiančių žmonijos ateitį. Saugant ir stiprinant sveikatą, būtina formuoti studentų sveikatos kultūrą, suteikiančią gyvybiškai svarbias galias, taikant tradicines ir netradicines sveikatos saugojimo ir stiprinimo priemones. Svarbiausiu uždaviniu tampa žinių, gebėjimų ir nuostatų, garantuojančių efektyvų organizmo jėgų valdymą, maksimaliai realizuojant fizines ir psichines galimybes, įgijimas. Svarbu išugdyti studentų poreikį sveikai gyvensenai, įtikinti būtinybe savarankiškai įgyti žinių sveikatos saugojimui, stiprinimui ir atstatymui.

Taigi literatūros šaltinių analizė įrodo studentų sveikatos kultūros problemos aktualumą ir jos tyrimų būtinumą.

Tyrimo objektas – sveikatos kultūros įpročių raiška.

Tyrimo tikslas – teoriškai pagrįsti ir empiriškai ištirti studentų sveikatos kultūros įpročių raišką, išskiriant jos esmines pozicijas ir dimensijas amžiaus ir lyties specifiškumo kontekstuose.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti sveikatos kultūros, kaip visuomenės ir individo bendrosios kultūros dalies, daugiafunkcinę sampratą, išskiriant jos esmines pozicijas ir dimensijas.

2. Ištirti ir įvertinti studentų sveikatos kultūros įpročių raišką lyties ir amžiaus skirtumų aspektu.

Tyrimo metodai: Literatūros šaltinių analizė ir apibendrinimas, anketinė apklausa, statistinė tyrimo duomenų analizė.

1. Teorinis tyrimo pagrindimas

Sveikatos ir jos kultūros samprata. Kiekviena epocha, civilizacija, visuomenė, tauta formuoja savitą sveikatos sampratą, atitinkančią susiklosčiusių vertybių sistemą, pasaulio, savo vietos ir vaidmens suvokimą. XX a. antroje pusėje lemiamą vaidmenį pradėjo vaidinti mokslinė medicina, nors šalia egzistavo liaudies medicina, netradicinės medicinos formos, savaip aiškinančios priežastinius sveikatos ryšius, jau nekalbant apie tai, kad kiekvienas žmogus turėjo savą sveikatos sampratą, susiformavusią socializacijos metu (Ахвердова, Магин, 2002).

Bendriausia prasme sveikata suprantama kaip pilnaverčio žmogaus gyvenimo, visapūsės saviraiškos prielaida. Sveikata yra žmogaus būklė, kurią sudaro fizinė, socialinė ir psichinė dimensijos. Pasaulio sveikatos organizacija (toliau – PSO) 1948 m. pateikė tokį sveikatos apibrėžimą: „Sveikata – tai visiškas fizinis, dvasinis ir socialinis gerbūvis, o ne tik ligos ar negalavimų nebuvimas“. Šiek tiek supaprastinant PSO duotą sveikatos apibrėžimą, būtų galima teigti, kad sveikata yra fizinių, psichinių, socialinių ir dvasinių žmogaus būties aspektų darna. Šis apibrėžimas atskiria ir įvardija pozityvų ir negatyvų sveikatos sampratos aspektą. Negatyvus aspektas pasireiškia tuo, kad sveikata nusakoma kaip ligos ar negalios nebuvimas, pozityvus – kad ji laikoma fizine, psichine ir socialine gerove (Valintėlienė ir kt., 2012). Pozityviąją sveikatą išreiškia visapusiškos gerovės sąvoka, į kurios turinį įeina žmogaus vidinis pasaulis, žmogaus santykis su savo kūnu, kitais žmonėmis ir žmonių grupėmis, materialiąja ir kultūrine aplinka, kurioje jis gyvena (Быховская, 2000; Bassett, 2012).

Pažymėtina, kad PSO apibrėžime yra keli svarbūs aspektai, kurie rodo sveikatos sąvokos kompleksiskumą, ją suvokiant ekonominiuose ir socialiniuose kontekstuose, sukuriančiuose įvairias sveikatos būsenas. Be to, labai svarbus PSO sveikatos apibrėžimo teiginys yra tas, kad teisę į sveikatą turi visi žmonės, nepriklausomai nuo jų rasės, lyties politinių bei ekonominių aplinkybių. Pasaulinė sveikatos organizacija skelbia, kad sveikata yra pozityvus fenomenas, parodantis pilnaverčio asmeninio ir socialinio gyvenimo galimybes. Sveikata – vienas svarbiausių žmogaus laimės komponentų, viena didžiausių vertybių, kurią galima sieti ir su žmogaus kūrybine potencialia (Proškuvienė, 2004). Sveikata vertinama kaip didžiausia asmeninė vertybė. Kiekvienas žmogus, vertindamas savo gyvenimo kokybę, pirmiausia pabrėžia savo sveikatos būklę. Tačiau sveikata yra ir visuomeninė vertybė, žmogaus dvasios ir kūno jėgų derinys – ją

galima vertinti ir kaip instrumentinę vertybę, sudarančią galimybes siekti kitų gyvenimo vertybių (Jakušvaitė, Darulis, 2004).

Sveikatos sąvoka tampriai siejasi su *kultūros* samprata, kuri suvokiama kaip funkcionaliai naudingų elgesio ir veiklos formų sistema, funkcionuojanti visuomenėje egzistuojančių vertybių, normų ir taisyklių pagrindu (Leliūgienė, 2002).

Sveikatos kultūra – svarbiausia bendrosios kultūros sudėtinė dalis. Ji įgyja prioritetinę reikšmę tarp globalių šiuolaikinio laikmečio problemų, lemiančių žmonijos ateitį. Šią dimensiją galima vertinti kaip vieną iš svarbiausių žmogiškųjų vertybių, ir todėl jos studijoms paskirti filosofų, pedagogų ir psichologų darbai. O. A. Achverdova ir V. A. Magin (Ахвердова, Магин, 2002, p. 6) sveikatos kultūrą pristato kaip „integratyvų asmenybės kompetetingumą, išreiškiamą asmenybės dvasiniu turtingumu ir harmonija, ryšių su supančia aplinka, žmonėmis integralumu, o taip pat gebėjimą projektuoti kūrybišką ir aktyvią gyvenimą“ (žr. Ахвердова, Магин, 2002, p. 6). Jos reikšmingumą lemia tas faktas, kad evoliucija galima tik sveikoje visuomenėje (Багнетова, 2004; Jankauskienė, Pečiūra, 2007 ir kt.).

Suvokiant, kad sveikatos kultūros samprata yra itin plačios apimties ir jai būdingas daugiavertinis charakteris, tikslinga, manytume, išskirti tik esmines pozicijas: 1) šiuolaikinės sveikatos sampratos ir sveiko gyvenimo stiliaus įvaizdis; 2) žinios apie sveikatos saugojimą ir stiprinimą; 3) suvokimas savo organizmo vidinių ir išorinių resursų; 4) atsakomybės už savo sveikatą suvokimas; 5) psichofizinės savireguliacijos ir savikontrolės įgūdžių įgijimas; 6) žalingų įpročių netoleravimas.

Sveikatos kultūros sampratos kompleksiskumas pabrėžiamas, išskiriant jos šias sudėtines dalis: 1) tam tikroje sociokultūrinėje terpėje istoriškai susiformavusios sąvokos, apibūdinančios sveikatos esmės suvokimą, su sveikata susijusius dalykus; 2) savos sveikatos teorijos – sveikatos, ligos bei su tuo susijusių reiškinių, priežasčių supratimas ir aiškinimas; 3) vertybių sistema, išreiškianti žmogaus ir visuomenės pozicijas sveikatos atžvilgiu; 4) susiklosčiusios taisyklės, normos, elgesio standartai, sankcijos (Reis, Riley 2000; Тищенко, 2000; Leliūgienė, 2002; Багнетова, 2004).

Ypatinga prasmė suteikiama sveikatos kultūros sampratai, analizuojant ją kaip savęs tobulinimo ir realizavimo sociume priemonę. Tuo tikslu siūlomas ortobiotinės sveikatos kultūros terminas (Алхасов, 2005). Ortobiotika (graik. *orthos* – teisingas ir *bio* – gyventi) reiškia racionalų, išmintingą gyvenimo stiliaus pasirinkimą ir jo realizavimą, kurio esmę sudaro sveikatos išsaugojimas ir stiprinimas viso gyvenimo trukmėje. Ortobiotikos nuostatos grindžiamos optimizmo filosofija, gebėjimu išgyventi teigiamas emocijas – tai įspūdžių įvairovė, bendravimas su gamta, tarpusavio santykių kultūra, laiko valdymas ir kita.

Apibendrinant teigtina, kad sveikatos kultūra – tai kompleksinė sąvoka, charakterizuojama pozityviais tikslais ir vertybėmis, apgalvotu požiūriu į savo sveikatą, gamtą ir visuomenę, sveikos gyvensenos organizavimu, atsižvelgiant į individualius organizmo ypatumus.

Studentų sveikatos problemų raiška

Studentiškas amžius – tai vienas svarbiausių asmenybės formavimosi etapų, kuris susijęs su studijų procesu. Tai specifinė veikla, reikalaujanti nuolatinės įtampos, didelių valios ir emocijų pastangų. Pakitęs gyvenimo tempas, dažnai sutrikdantis paros bei mitybos režimą, reikalavimų, keliamų šiuolaikinių specialistų lygiui, įgyvendinimas, nepalankios aplinkos sąlygos gali susilpninti organizmą ir sąlygoti įvairios patologijos atsiradimą (Petkevičienė ir kt., 2002). Tenka pastebėti, kad mokslininkų duomenys apie studentų sveikatą yra skirtingi. Tam, matyt, įtakos turi daug priežasčių, iš jų – besikeičiančios gyvenimo sąlygos, kurios, be abejonės, lemia ir studentų sveikatos būklės kitimą, naujų gyvensenos įpročių atsiradimą.

Gyvensena – tai įpročių ir papročių visuma, susidariusi, veikiama ir stiprinama socializacijos proceso per visą žmogaus gyvenimą (Last, 1997). Gyvenseną sudaro daugelis veiksmų: ji formuojama bendraujant su tėvais ir artimaisiais, draugais ir aplinkiniais. Gyvensena, kaip ir ją veikianti socialinė aplinka, nėra statiška. Jai būdinga dinamika, ją galima keisti ugdymo procese (Быховская, 2000). Taigi, galima konstatuoti, kad gyvensena – tai įpročių ir papročių visuma, susidariusi, veikiama ir stiprinama socializacijos proceso per visą žmogaus gyvenimą.

K. Kardelis ir kt. (2001) savo tyrimuose akcentuoja dideles studentų darbo dienos perkrovas, silpną jų fizinį pasirengimą. Šių mokslininkų teigimu daugėja širdies ir kraujagyslių, judėjimo ir atamos, regos, kvėpavimo organų ir kitų ligų, vis dažniau žeidžiančių jaunos žmones. Minėtų autorių pateikti faktai atkreipia dėmesį į tai, kad fizinės būklės ir protinio darbingumo pablogėjimas būdingas netgi žemesniųjų kursų studentams.

P. Tamošausko ir N. Jatulienės (1998) teigimu, į aukštąsias mokyklas ateina studijuoti merginos, kurių žemas organizmo funkcinis pajėgumas, blogi jėgos rodikliai ir, kurios turi viršsvorio problemų.

Minėti mokslininkai daro išvadą, kad įstojusiu į pirmą kursą studentų sveikata nėra gera: daugiau kaip 39 % studentų turi tam tikrų sveikatos sutrikimų. Tarp susirgimų dominuoja regėjimo, atramos-judėjimo aparato ir širdies kraujagyslių sistemos ligos. Šie faktai verčia susimąstyti apie studentų sergamumo didėjimo tendencijas.

G. Gorinienė ir E. Puišienė (1999) tarsi dar kartą patvirtina anksčiau pateiktų tyrimų duomenis, išskirdamos esmines stojančiųjų į aukštąsias mokyklas jaunuolių sveikatos problemas (įvairių organų ir sistemų funkciniai sutrikimai, prasta imuninė būklė; fizinio ir psichinio krūvio disharmonija, nepakankamas fizinis aktyvumas, nesubalansuota mityba) ir akcentuodamos pirmo kurso studentų adaptacijos aukštojoje mokykloje problemos svarbą. Kaip pažymi V. Vaščila (2000), studentų fizinio aktyvumo, fizinio pajėgumo ir sveikatos būklė nepakankama. Tokia tendencija, anot autoriaus, progresuoja ir pereina iš kurso į kursą.

Teorinės išvalgos leidžia teigti ir tai, kad dažniausiai į aukštąsias mokyklas ateina studijuoti jaunuoliai, turintys įvairių organų sistemų funkcijų sutrikimų, prastos imuninės būklės, kenčiantys nuo fizinio ir dvasinio būvių disharmonijos, kurios priežastys – bioenergijos stoka, neteisingas jos pasiskirstymas organizme, susidarantis dėl nepakankamo fizinio aktyvumo, nesubalansuotos mitybos bei nesveikos gyvensenos. J. Petkevičienės ir kt. (2002) atliktų tyrimų duomenimis Kauno aukštųjų mokyklų studentų fizinis aktyvumas yra tik patenkinamas ir per studijų laikotarpį mažėja: laisvalaikiu 4–6 kartus per savaitę mankštinosi tik trečdalis vaikinų ir merginų, kas dešimtas studentas buvo fiziškai aktyvus rečiau nei vieną kartą per savaitę. Įdomus ir tas faktas, kad fiziškai aktyvūs studentai labiau rūpinasi savo sveikata, ją geriau vertina, lyginant su fiziškai pasyviais. Be to, jie mažiau skundėsi dėl psichosomatinų negalavimų.

P. Tamošausko (2005) atlikti sociologiniai tyrimai parodė, kad į aukštąsias mokyklas ateina studijuoti dažniausiai žemo kūno kultūros lygio studentai – jie neturi išsiugdę fizinio aktyvumo poreikio, jų vertybinė orientacija vienpusiška, nesuformuota patvari motyvacija kūno kultūrai.

2. Empirinio tyrimo organizavimas, rezultatai ir jų aptarimas.

Tyrimo organizavimas

Siekiant nustatyti studentų sveikatos kultūros raišką, vykdyta anketinė apklausa (2012 m. spalio mėn. – 2013 m. sausio mėn). Tyrimo tikimybinę atsitiktinę imtį sudarė 193 I ir IV kurso Šiaulių universiteto studentai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Socialiniai demografiniai tiriamųjų duomenys

Kintamieji	Kintamųjų kategorijos	N	%
Lytis	Moterys	159	82,4
	Vyrai	34	17,6
Studijų kryptis (fakultetas)	Edukologijos	76	39,4
	Humanitarinis	58	30,1
	Socialinių mokslų	59	30,6
Studijų trukmė (kursas)	I	69	35,8
	IV	124	64,2

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Studentų sveikatos kultūros įpročių raiška. Kadangi visuminio ugdymo pagrindinis uždavinys yra parengti žmogų gyvenimui, siekimui nuolat tobulėti, aktualu buvo ištirti akademinio jaunimo nuostatas į įvairius jų sveikatos kultūros aspektus.

Į klausimą – ar turi susikūręs(-usi) pagal asmeninius polinkius ir nuostatas tam tikrus elgesio ir saviugdų įpročius – atsakymų rezultatai parodė tai, kad 50,7 % I kurso ir tik 37,1 % IV kurso studentų, jų teigimu, turi išsiugdę valgymo įpročius (žr. 2 lentelę). Stebina tai, kad net 62,9 % ketvirtakursių (priešingai mūsų prielaidoms) neturi išsiugdę valgymo įpročių kultūros. Apytiksliai vienodas procentas tirtų studentų (69,6 % I kurso ir 65,3 % IV kurso) turi išsiugdę tvarkingumo, kaip sveikatos kultūros, įgūdį. Verčia į save atkreipti dėmesį tas faktas, kad šiek tiek daugiau nei trečdalis (37,7 %) I kurso ir tik 17,7 % IV kurso studentų turi išsiugdę fizinio aktyvumo įpročius. Šį faktą, matyt, lemia tai, kad beveik visi pirmakursiai yra aktyviai sportuojantys. Ketvirtojo kurso studentų judėjimo aktyvumo įpročių raiška mažėja iki 62,2 %. Kita vertus, net 79,7 % I kurso studentų ir 70,2 % IV kurso studentų teigia, kad turi suformuotus higienos įpročius. Tęsiant mintį apie higienos įpročius, paradoksaliai atrodo tai, kad tik 39,1 % I kurso ir 26,6 % IV kurso studentų mano turį suformuotus miego įpročius, atitinkančius higienos reikalavimus. Šie faktai leidžia teigti, kad studentai neturi pakankamos sveikos gyvensenos įpročių

sampratos, į ką būtina atkreipti dėmesį. Kaip rodo tyrimo rezultatai, studentai ne itin linkę pripažinti mados būti sveiku nuostatas: 39,1 % pirmakursių ir tik 25,0 % ketvirtakursių nuomone, jie neturi pakankamai aiškių nuostatų į mados pripažinimą būti sveikais.

2 lentelė. I ir IV kurso studentų sveikatos kultūros įpročių raiška

Teiginys (klausias)	Kursas	Atsakymai (proc.)		Skirtumas	
		Taip	Ne	χ^2	p
Taisyklingos mitybos įpročių kultūra	I	50,7	49,3	3,380	0,066
	IV	37,1	62,9		
Tvarkingumas	I	69,6	30,4	0,506	0,477
	IV	65,3	34,7		
Fizinio aktyvumo įpročiai	I	37,7	62,3	9,433	0,002
	IV	17,7	82,3		
Higienos įpročiai	I	79,7	20,3	2,079	0,149
	IV	70,2	29,8		
Miego režimas	I	39,1	60,9	3,242	0,072
	IV	26,6	73,4		
Mados būti sveiku pripažinimas	I	39,1	60,9	4,211	0,040
	IV	25,0	75,0		
Laiko valdymas	I	40,6	59,4	1,944	0,163
	IV	30,6	69,4		
Gyvenimo sunkumų įveikimas	I	44,9	55,1	4,942	0,026
	IV	29,0	71,0		

Šiandieniniame gyvenime itin opia problema tampa laiko valdymo gebėjimai. Vienok, tyrimo rezultatai parodė, kad didelė akademinio jaunimo dalis nėra išsiugdžiusi šio gebėjimo. Tai patvirtino daugiau nei pusė (59,4 %) I kurso ir net 69,4 % IV kurso studentų.

Įdomu buvo sužinoti studentų nuomonę dėl gyvenimo sunkumų įveikos problemos: 44,9 % I kurso studentų ir tik 29 % IV kurso studentų pripažįsta turį susiformavę nuostatą į gyvenimo sunkumų įveiką ($x^2 = 4,942$; p, 0,05).

Analizuojant sveikatos kultūros įpročių raišką lyties skirtumų aspektu (žr. 3 lentelę), pirmiausia išryškėjo gana netikėtas rezultatas – 52,9 % vaikinių, jų teigimu, turi susiformavę taisyklingos mitybos įpročius. Tuo tarpu merginų – tik 39,6 %. Šis faktas tarsi paneigia visuomenėje vyraujančią nuomonę, kad moterys mitybos įpročiams ir kultūrai skiria daugiau dėmesio negu vyrai.

Kaip ir buvo tikėtasi, šiek tiek didesnė dalis merginų (67,9 %), lyginant su vaikiniais (61,8 %), yra išsiugdžiusios tvarkingumo įgūdžius. Statistiškai patikimai ($x^2 = 8,182$; p < 0,05) didesnė dalis vaikinių (44,1 %), lyginant su merginomis (20,8 %), turi teigiamą nuostatą į fizinį aktyvumą. Deja, kaip parodė tyrimo rezultatai ir vaikinių skaičius nesiekia net 50 % (t. y. 44,1 %).

Analizuojant higienos įpročius, išryškėjo panašios tendencijos: 67,6 % vaikinių ir šiek tiek daugiau merginų (74,8 %) turi išsiugdę minėtus įpročius. Miego režimu labiau rūpinasi merginos, nors ir jų tik 32,7 % pripažįsta turinčios miego režimo įpročius. Tuo tarpu vaikinių rodikliai šiuo požiūriu dar žemesni – tik 23,5 % iš jų yra išsiugdę nuostatą į miego režimą. Įdomu tai, kad trečdalis tirtų studentų (29,4 % vaikinių ir 30,2 % merginų) pripažįsta turintys nuostatą į mados pripažinimą. Laiko valdymo įpročių išsiugdymą pripažino 41,2 % tirtų vaikinių ir 32,7 % merginų. Analizuojant gyvenimo sunkumų įveikos problemą ir nuostatas į ją, išryškėjo tai, kad statistiškai patikimai ($x^2 = 8,159$; p < 0,05) daugiau vaikinių (55,9 %), negu merginų (30,2 %) mano turį išsiugdę minėtą įgūdį.

3 lentelė. Studentų sveikatos kultūros įpročių raiška lyties skirtumų aspektu

Teiginys (klausias)	Lytis	Atsakymai (proc.)		Skirtumas	
		Taip	Ne	χ^2	p
Taisyklingos mitybos įpročių kultūra	V	52,9	47,1	2,040	0,153
	M	39,6	60,4		
Tvarkingumas	V	61,8	38,2	0,384	0,536
	M	67,9	32,1		
Fizinio aktyvumo įpročiai	V	44,1	55,9	8,182	0,004
	M	20,8	79,2		

Higienos įpročiai	V	79,2	32,4	0,746	0,388
	M	74,8	25,2		
Miego režimas	V	23,5	76,5	1,101	0,294
	M	32,7	67,3		
Mados būti sveiku pripažinimas	V	29,4	70,6	0,008	0,929
	M	30,2	69,8		
Laiko valdymas	V	41,2	58,8	0,893	0,345
	M	32,7	67,3		
Gyvenimo sunkumų įveikimas	V	55,9	44,1	8,159	0,004
	M	30,2	69,8		

Galima teigti, kad studentai dar nesuvokia, jog ne tik fiziniam, bet ir protiniam darbingumui reikalinga tam tikro lygio fizinė kondicija ir, kad vienas iš sveikata stiprinančių bei sveikatos kultūros įpročius atspindinčių veiksnių yra fizinis aktyvumas. Jo stoka, kartu su kitais sveikatos rizikos veiksniais (nesuformuoti taisyklingos mitybos, higienos, miego režimo ir kt. įpročiai), skatina įvairių sveikatos sutrikimų atsiradimą. Taigi šie faktai leidžia daryti apibendrinančią išvadą, kad studentai ne visiškai suvokia sveikatos kultūros svarbą sparčiai kintančiomis socialinėmis bei kultūrinėmis sąlygomis.

Išvados

✓ Naujas laikmetis žmogui kelia didžiulius reikalavimus ir jų išpildymui būtina kokybiška sveikata. Tik sveikas, turintis išsiugdęs aukštą sveikatos kultūros lygį žmogus gali adaptuotis prie šio laikmečio, dinamiško socialinio gyvenimo reikalavimų.

✓ Sveikatos kultūra – tai kompleksinė, daugiafunkcinė sąvoka, atspindinti žmogaus kaip asmenybės, visybiškumą ir harmoningumą, talpinanti savyje žinias apie veiksnius, stiprinančius žmogaus sveikata, o taip pat įgytus gebėjimus kūrybiškai save realizuoti.

✓ Tyrimo rezultatai leidžia konstatuoti nepakankamą tirtų studentų išprusimą klausimuose, susijusiuose su sveikatos saugojimu ir stiprinimu, sveikatos kultūros įpročių formavimo(si) svarbos pripažinimu sparčiai kintančiomis socialinėmis bei kultūrinėmis sąlygomis. Studentai nepakankamą dėmesį skiria judėjimo aktyvumui, taisyklingos mitybos įpročiams, miego režimui, racionaliam laiko valdymui. Tik apie pusę pirmojo kurso ir apie trečdalis – IV-ojo kurso tiriamųjų pripažįsta turį išsiugdę gyvenimo sunkumų įveikimo nuostatas, yra pasirengę prisiimti atsakomybę už savo gyvenimus.

Literatūra

1. Bassett, D.R. (2012). Encouraging physical activity and health through active transportation. *Kinesiology Reviews*, 1(1), 91–99.
2. Cicėnienė, V., Paulauskienė, K., Trakienė, A. (2012). Pagrindinės mirties priežastys ir mirtį sąlygojusios traumos Lietuvoje 2010–2011 m. *Visuomenės sveikata*, 3 (58), 59–66.
3. Dičkutė, J., et al. (2000). Kauno medicinos universiteto studentų gyvensenos ypatumai ir rizikos veiksniai tarp jų paplitimas 1995–1997 metais. *Medicina*, 9(36), 957–963.
4. Fox, C. K., et al. (2010). Physical Activity and Sports Team Participation: Associations With Academic Outcomes in Middle School and High School Students. *Journal of School Health*, 80 (1), 31–37.
5. Grininė, E. (2006). Studentų savos sveikatos vertinimas ir požiūris į sveiką gyvenseną. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 1 (60), 10–17.
6. Gorinienė, G., Puišienė, E. (1999). Studijų įtaka 18–19 metų Lietuvos kūno kultūros instituto studentų kai kuriems morfofunkciniams rodikliams. *Sporto mokslas*, 1(15), 59–62.
7. Jakušvaitė, I., Darulis Ž. (2004). Medicinos ir sveikatos priežiūros tikslai ir vertybės. *Medicina*, 40 (9), 25–29.
8. Jankauskienė, D., Pečiūra, R. (2007). *Sveikatos politika ir valdymas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
9. Juškelienė, V. (2007). *Visuomenės sveikatos įvadas: sveikatos samprata, sveikatos rizikos ir palaikantys veiksniai*. Vilnius: VPU.
10. Kardelis, K., Misevičienė, I., Šaferis, V. (2001). Studentų gyvensena ir požiūris į sveikatos stiprinimą. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 2(39), 22–26.
11. Kohl, H. W. et al. (2012). The pandemic of physical inactivity: Global action for public health. *The Lancet*, 380(9838), 294–305.
12. Last, J. M. (1997). *Public Health and Human Ecology*. Stamford: Appleton and Lange.
13. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
14. Petkevičienė, J., et al. (2002). Kauno aukštųjų mokyklų studentų fizinio aktyvumo, žalingų įpročių ir studijų krypties sąsaja. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 4 (45), 77–83.

15. Petrauskienė, A., Žydzūnaitė, V. (2007). Sveikatos ugdymo koncepcija: sveikatai pozityvios mokinių elgsenos formavimas. *Sveikatos mokslai*, 5 (52), 1172–1177.
16. Poteliūnienė, S. (2010). *Studentų fizinį ugdymą ir sportininkų rengimą skatinantys veiksniai*. Vilnius: VPU.
17. Proškuvienė, R. (2004). *Sveikatos ugdymo įvadas*. Vilnius: VPU.
18. Puišienė, E., Stasiulevičienė, L. (2001). Būsimųjų sporto ugdytojų sveikatos nuostata. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 3 (40), 35–40.
19. Reis, J., Riley, W.L. (2000). *Predictors of college students alcohol consumption: implications for students education*. *J Genet Psychol*, 161 (3), 282–291.
20. Sveikata 21. *Pagrindiniai PSO visuomenės sveikatos priežiūros principai Europos regione* (1998). Vilnius: LR Sveikatos apsaugos ministerija.
21. Šapokaitė, L., Jansonienė, A. (2007). *Sveikos gyvensenos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
22. Tamošauskas, P., Jatulienė, N. (1998). Aukštųjų mokyklų pirmo kurso studentų morfofunkcinės ir sveikatos būklės charakteristika. *Sporto mokslas*, 1 (10), 57–61.
23. Tamošauskas, P. (2005). Studentų fizinio ugdymo atsinaujinimo gairės. *Kultūra-ugdymas-visuomenė: mokslo darbai*, 1, 379–384.
24. Valintėlienė, R., Varvuolienė, R., Kranauskas, A. (2012). Lietuvos gyventojų fizinis aktyvumas, vertinant GPAQ metodu. *Visuomenės sveikata*, 4 (59), 67–75.
25. Vaščila, V. (2000). Studentų fizinis ugdymas ir sveiko gyvenimo būdo formavimas. *Socialinių humanitarinių mokslų vaidmuo universitetinio ugdymo sistemoje*. Mokslinių straipsnių rinkinys, 368–369. Kaunas: Akademija.
26. Volkov, V. (1996). Modern traditional health – improving systems. *Theory and practice of physical training*, 12, 45–49.
27. Алхасов, Д. (2005). Формирование ортобиотической культуры здоровья учащихся. *Учитель*, 2, 83–85.
28. Ахвердова, О.А., Магин, В.А. (2002). К исследованию феномена „культуры здоровья“ в области профессионального физкультурного образования. *Теория и практика физической культуры и спорта*, 9, 5–7.
29. Багнетова, Е.А. (2004). Культура здоровья студентов педагогического вуза как необходимое условие будущей профессиональной деятельности. *Успехи современного естествознания*, 4, 175–176.
30. Быховская, И. М. (2000). Здоровье как практическая аксиология тела. *Мир психологии*, 1 (21), 82–89.
31. Тищенко, П.Д. (2000). Геномика, здоровье и биотехнический антропогенез. *Мир психологии*, 1 (21), 31–54.

EXPRESSION OF ACADEMIC YOUTH'S HEALTH CULTURE HABITS IN THE ASPECTS OF THE AGE AND SEX DIFFERENCES

Summary

When implementing the new European health policy, the strategy of the World Health Organization “Health for All in the 21st Century” as well as Lithuanian National Conception of Healthy Lifestyle, establishment of health culture becomes the priority field of Lithuanian health policy. It is relevant and purposeful to radically change the self-/development of health-related attitudes of students: the obtaining of knowledge, abilities and attitudes ensuring effective control of organism’s powers, maximally utilising physical and psychic capacities, becomes the major objective. Features of students’ point of view towards lifestyle are the object of this research. The aim is to theoretically ground and empirically investigate the expression of students’ health culture habits, singling out essential positions and dimensions in the age- and sex-specific contexts. It was aimed to define the multifunctional concept of health culture as part of public and individual’s common culture, to explore and assess the expression of students’ health culture habits in the sex- and age-specific aspects. When dealing with the research objectives, on the ground of theoretical insights, the conception of health culture has been revealed; the attitude of students, as a specific social group, towards health care has been explored and assessed, singling out the most important factors determining this phenomenon. The formulated conclusions emphasise students’ insufficient knowledge in the issues related to health care and its strengthening, acknowledgement of physical education as a factor forming health culture. It has been proved that students pay insufficient attention to activeness of movement, habits of proper nutrition, regimen of sleep, rational time management. Only approximately half of the first year students and approximately one third of the fourth year students recognise that they have developed the attitudes to cope with difficulties in life, are ready to assume responsibility for their life. Therefore, the striving to develop students’ need for healthy lifestyle, to convince them in the necessity to obtain knowledge, abilities and attitudes ensuring effective control of organism’s powers, gaining high level of health culture become the urgent task.

Key words: health, health culture, students, lifestyle, skills.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Laimutė Bobrova

Mokslo laipsnis ir vardas: socialinių mokslų daktarė, docentė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, Kūno kultūros ir sporto edukologijos katedra, docentė
Autoriaus mokslinių interesų sritys: studijų kokybė, kūno kultūros mokytojų rengimo inovacijos
Telefonas ir el. pašto adresas: (8 41) 595 760, l_bobrova@hotmail.com, kkk@cr.su.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Lauras Grajauskas
Mokslo laipsnis ir vardas: socialinių mokslų daktaras, docentas
Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, Kūno kultūros ir sporto edukologijos katedra, docentas
Autoriaus mokslinių interesų sritys: motyvacija fiziniam aktyvumui ir sportui, kūno kultūros mokytojų rengimo inovacijos
Telefonas ir el. pašto adresas: (8 41) 595 760, laurasgrajauskas@gmail.com, kkk@cr.su.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Danguolė Razmaitė
Mokslo laipsnis ir vardas: biomedicinos mokslai, visuomenės sveikatos magistrė
Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, Kūno kultūros ir sporto edukologijos katedra, lektorė
Autoriaus mokslinių interesų sritys: sveikata ir fizinis aktyvumas
Telefonas ir el. pašto adresas: (8 41) 595 760, dangeraz400@yahoo.com, kkk@cr.su.lt

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Laimutė Bobrova
Science degree and name: Doctor of Social Sciences, Associate Professor
Workplace and position: Siauliai University, Associate Professor of the Department of Physical Education and Sports Educology
Author's research interests: quality of studies, innovations of training of physical education teachers
Telephone and e-mail address: + 37041595760, l_bobrova@hotmail.com, kkk@cr.su.lt

Author name, surname: Lauras Grajauskas
Science degree and name: Doctor of Social Sciences, Associate Professor
Workplace and position: Siauliai University, Associate Professor of the Department of Physical Education and Sports Educology
Author's research interests: motivation for physical activity and sport, innovations of training of physical education teachers
Telephone and e-mail address: + 37041595760, laurasgrajauskas@gmail.com, kkk@cr.su.lt

Author name, surname: Danguolė Razmaite
Science degree and name: Biomedical Sciences, Master of Public Health
Workplace and position: Siauliai University, Lecturer of the Department of Physical Education and Sports Educology
Author's research interests: health and physical activity
Telephone and e-mail address: + 37041 595760, dangeraz400@yahoo.com, kkk@cr.su.lt

MIGRATION PROCESSES AND THE NEED FOR INTERCULTURAL MANAGEMENT ILLUSTRATED WITH AN EXAMPLE OF THE SELECTED EUROPEAN COUNTRIES

Malgorzata Miklosz,

Danmar Computers

Teresa Piecuch

Rzeszow University of Technology

Elżbieta Szczygiel

Centre for Education and Enterprise Support

Abstract. The article presents the analysis of the factors influencing the migration processes from Poland to the selected European countries in the context of the need for intercultural management. The object of the analysis were the economic and cultural factors, which can influence the entire migration process. This process is considered both as a decision regarding the choice of the immigration country, and as the adaptation to the conditions that prevail in the country of destination, particularly those, which refer to its culture. In this context, it is considered whether it is needed or even necessary to introduce intercultural management in the enterprises of the countries chosen by immigrants.

Key words: migration processes, organisational culture, cultural differences, intercultural management.

Introduction

The observation of migration processes allows one to indicate the countries that are more frequently chosen by emigrants. The analysis of these trends for Poland enables the determination of a set of factors that decide upon the choice of a certain country. This process does not end, however, with reaching the destination, but begins, frequently a very complicated and long adaptation of the immigrants to the conditions of the country of destination. In this context, cultural differences appear to have the key role, and the need for intercultural management becomes necessary in the time of globalised economy, which is created also by migrating employees.

In the present article there has been discussed the **problem** of the diversity of the factors deciding upon the choice of a country of destination, and their distinction from the factors determining the adaptation to the situation in this country.

The major issue – questioned by the authors is to what extent the culture of a destination country of immigration is significant in deciding on the emigration and the adaptation to the conditions prevailing in that country.

The purpose of the analysis conducted within the article is to identify economic and cultural factors deciding on the choice of a country of destination, and to indicate to what degree the latter factors are significant in the adaptation processes, and which cause implications both for the migrants and for those who receive immigrants, particularly labour immigrants.

In the analysis there have been applied **statistical methods**, which enable the grouping of similar countries of destination, and which estimate the multifactorial model of making decision on the emigration. Moreover, there was conducted a comparative analysis of the dimensions of intercultural differences, and a descriptive analysis for intercultural management was prepared. The present article has been prepared in connection with the realisation of the project *Recruitment for Effective European Cultural Workforce Diversity – REDIVE*, realised by Danmar Computers within the scope of the project Erasmus Multilateral, under the direction of The University School of Management and Industrial Studies in Porto, in partnership with Rotterdam School of Management and IESE Business School. The project in question is aimed at analysing intercultural differences in the management process, particularly at the stage of recruitment, and indicating significant aspects of increasing effectiveness and satisfaction of working in diversified cultural environment.

The processes of migration from Poland to the selected European countries – an attempt to evaluate the situation

Migration is a process that consists in moving by people from one area to another. It is a temporary change of the place of living (residence). If the country of destination is another country – one speaks of external migration. The reasons for migrating may be various – frequently, however, it is caused by

economic conditions, and, ensuing from that, the will to improve the material status. In such a situation one speaks of labour migration.

Labour migration from Poland to the selected European countries and beyond the Old Continent is an increasing phenomenon, though, after 1989 its different intensities have been observed. Shifting the interest of labour immigration from the United States and Canada to the circle of the countries that are the members of EU is connected with the opening of the borders and working markets in particular countries, which in opinion of Polish people constitute attractive working places. According to the estimations of the Central Statistical Office, within the last few years over 2 million people left the country, 1,5 million of whom emigrated for over 12 months (*Migrations*, 2013, p. 49).

The observation of the migration processes in Europe indicates a few countries, to which potential workers arrive more willingly. While analysing this trend from the viewpoint of Poland, as a country from which the work force emigrate, 10 European countries most frequently chosen as a country of destination can be indicated (Fig. 1).

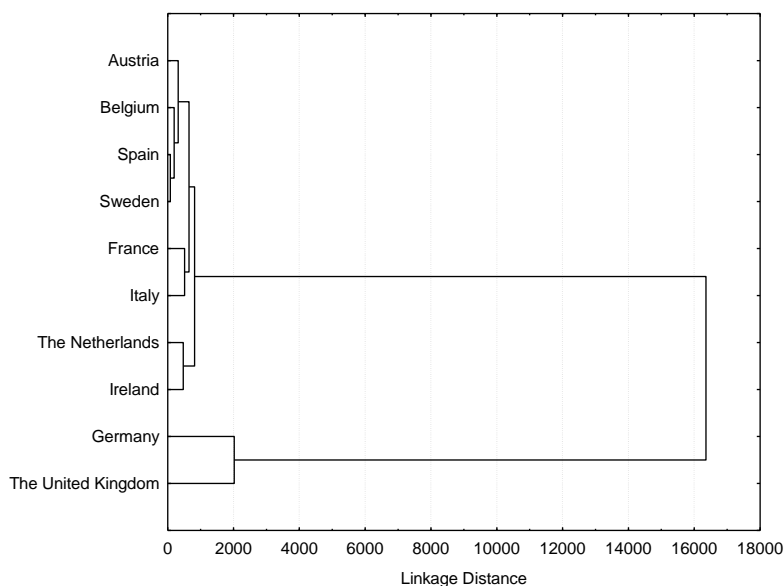

Fig. 1. The major countries of labour emigration form Poland selected due to the similarity of the trend in emigration

Source: Self-elaboration on the basis of the data of CSO

The analysis of the number of people immigrating to the 10 indicated countries in the last four years (2009-2012) enables one to distinguish two groups with similar features. The first consists of eight countries, in which the number of the immigrants for the period of at least 12 months does not exceeds 2500 persons a year. These are: Austria, France, Belgium, Spain, Sweden, Italy, The Netherlands, Ireland. Within this group one can distinguish subgroups, however from the viewpoint of the analysis conducted in the present article, they do not constitute a significant factor that influences migration behaviours. The second group comprises two countries to which Poles most frequently immigrate, namely Germany and the UK. Every year over 10000 people immigrate to each of these countries. While analysing the reasons of such a state, economic as well as noneconomic factors can be indicated. Within this article some of those factors were analysed to indicate their possible significance while making decision upon the emigration. Due to the fact that this phenomenon is very complex, one should take into consideration not only the moment of deciding on the immigration to a particular country, but also the prevailing conditions people encounter right after the arrival, which may significantly influence the functioning on the labour market after reaching the country of destination.

In order to analyse migration processes in Poland, a multiple regression model has been applied, in which the dependent variable was the number of people emigrating from Poland to a given country, and the independent variables were the two groups of factors: economic and cultural. The authors of the paper are of the opinion that in the moment of making the decision to emigrate, the economic factors play the key role, whereas, in the situation in which emigrants find themselves in the place of destination, they begin to attach importance to the cultural determinants. Economic conditions fade into the background in the face of the necessity of adapting to different socio-cultural conditions of a certain area. It is them that

can even be the basis for making the decision to return to the homeland if the immigrants cannot get used to the new, difficult situation.

The following variables have been chosen to the group of the factors: the value of GDP (α_1), the employment ratio (α_2), average annual income in USD (α_3) and the value of HDI - *Human Development Index* that informs about the state of socio-economic development of a given country and enables one to evaluate particular countries in many respects (α_4). The second group comprises the factors rated by G. Hofstede to the so-called dimensions of the differences between cultures, namely (Hofstede, 2000, p. 51):

- ✓ power distance (β_1),
- ✓ individualism and collectivism (β_2),
- ✓ masculinity and femininity (β_3),
- ✓ uncertainty avoidance (β_4),
- ✓ long and short term orientation (β_5).

Each of the above mentioned dimensions is an aggregate of many factors taken into account in the evaluation of a given phenomenon and has a concrete numerical value. Therefore, it has been decided to apply the same approach as in the case of economic factors.

Table 1 presents the results of the analysis of the factors belonging to the first group (economic).

Table 1. The summary of the results of multiple regression for the economic factors

The value of the correlation between the variables	Adjusted R^2	$F(2,7)$	p	Standard error of the estimate
0,85	0,63	8,73	0,01	2710,7
The summary of the results of linear regression model				
Model elements	b	$St. err.$	$t(7)$	p
Absolute term	-17830,3	7324,2	-2,43	0,05
parameter α_1 - GDP	0,0042	0,001	4,18	0,004
parameter α_3 – average annual income in USD	0,316	0,131	2,41	0,05

Source: self-elaboration

The analysis of the economic factors deciding on the choice of a country of destination, conducted for the purpose of the paper, entitles one to state that, among the analysed measures, statistically significant influence have: the value of GDP and the average annual income in USD. The latter is of greater importance while taking decision on the choice of a country of destination. What is interesting is the fact that the employment ratio and the value of HDI, which represents the level of social development, have not been taken into consideration in the model, hence their influence is not statistically important. It is important due to the fact that the majority of the emigrants decide to make this step because they want to start a professional job. However, what is more significant in this case is the amount of potential remuneration rather than the ease of finding a job. The coefficient of the adjusted multiple determination R^2 , reaches the value over 0.63, which means that more than 63% of the model is explained through such a combination of variables. It is worth emphasising that in the conducted regression, a traditional method of multiple regression was applied without ridge smoothing, which artificially reduce the value of the correlation coefficients (through the addition of the *lambda* parameter), however, it gives more stable values of the α . coefficients (Stanisz, 2000a, p. 205). If ridge regression had been applied, none of the parameters would have been included in the model. To verify the correctness of the models build in that way, the analysis of variance has been used, which enables simultaneous verification of the three hypotheses H_0 : 1) concerning the significance of the slope $\alpha_1=0$; 2) concerning the significance of the coefficient of determination $R^2=0$; 3) concerning the significance of the linear connection between the analysed variables $\alpha_1x+\alpha_0=0$ (Stanisz, 2000b, p. 37). The results of the analysis shows that the model is built correctly and adjusted properly to the data.

The analysis conducted for the cultural factors deciding on the emigration indicated that, to some extent, it can be influenced by the variables that belong to the group: individualism and collectivism (β_2), masculinity and femininity (β_3), and long and short term orientation (β_5), however, they do not constitute significant factors that can explain the emigration trend. The correlation coefficient between those variables amounts to 0,65, though, the value of the adjusted coefficient of determination R^2 equals only 0,13, hence, one can speak of minor impact of the analysed cultural factors on the phenomenon of emigration.

Cultural determinants of the scrutinised countries in the light of G. Hofstede's studies

Culture in a notion that is defined ambiguously. The number and the diversity of the approaches may indicate the richness of this phenomenon. In the present article the definition proposed by G. Hofstede has been applied; he identifies culture with civilisation or a kind of intellectual refinement, which is expressed in education, art and literature (Hofstede, 2000, p. 39). This definition directs the attention to the cultural artefacts that are also manifested in concrete material products. Alternatively, J.A.F. Stoner and Ch. Wankel define culture as everything what refers to the predominant patterns of behaviour, interactions, standards, values, attitudes and feelings. Culture understood in such a way comprises formal aspects of life as well as informal 'implicit' attitudes (Stoner, Wankel, 1994, p. 317). In this definition the attention is drawn to the intangible products reflected in the way of thinking. It ensues from that that culture is created socially by a certain community, accordingly to its needs and aspirations concerning the maximisation of the chances of survival and development (Karwińska, 2007, p. 71). It is a derivative element, created by a certain social group and generally adopted by that group. The diversity of the approaches, which are presented by researchers, reveals the richness of this notion. Simultaneously, it is worth drawing attention to the fact that culture is a complex, heterogeneous phenomenon, therefore its determination may be problematic to diagnose.

In 1970s and 1980s, a Dutch researcher, G. Hofstede conducted a comprehensive research in several dozen countries, which aimed to determine the impact of culture on the values in a workplace. The research indicated the existence of substantial differences between people in dependence on the nationalities they represent. On this ground, G. Hofstede defined the key dimensions of the differences between cultures, which have been already mentioned in the paper (Hofstede, 2000, p. 51):

- ✓ power distance (PDI) – describes the manner in which the inequalities between people are treated in a society;
- ✓ individualism and collectivism (IDV) – the measures are the relations of an individual with other people and setting personal freedom against the need of social ties,
- ✓ masculinity and femininity (MAS) – concerns the division of social roles by sex. In the masculine society there is a considerable division of social roles by sex, and in the feminine society there is relatively little division,
- ✓ uncertainty avoidance (UAI) – determines the attitude of the society towards the uncertainty concerning the future,
- ✓ long and short term orientation (LTO) – indicates the manner of viewing the time and the perspective on activity.

Besides G. Hofstede, many researchers have been investigating the issue of organisational culture and its importance in enterprise management. Table 2 comprises the description of the dimensions of the culture in G. Hofstede's research of and the research of other scientists'.

Table 2. The description of the dimensions of the culture in Poland in G. Hofstede's research and the research of other scientists'

The authors of the studies	The description of the culture in Poland
G. Hofstede (initiated in 1960s and 1970s)	<ul style="list-style-type: none"> • middle position within the power distance (PDI) • moderate individualism (IND) • strong masculinity (MAS) • strong uncertainty avoidance (UAI)
F. Trompenaars (1980s and 1990s)	Moderate (almost middle positions): <ul style="list-style-type: none"> • power distance • individualism • uncertainty avoidance
R. Inglehart	In his research Poland has been presented as a country culturally distant from the patterns of neighbouring countries as well as other Catholic countries. The values which can be regarded as the dominant ones in Poland include: tradition and materialism.
R.J. Hous (in Poland J. Mączyński and S. Witkowski)	<ul style="list-style-type: none"> • little orientation towards achievements • very little orientation towards the future • middle position in the dimension of sex equality • moderate assertiveness • middle position in the dimension of collectivism-individualism • high power distance • little orientation towards people • middle position in the dimension of uncertainty avoidance

Source: (Kociszewska – Panaszek, Panaszek, 2010, p. 125).

The classification of organisational culture proposed by G. Hofstede is very popular; it is useful while determining behaviours, preferences and the desired ways of communicating with the representatives of a certain culture; it may be also helpful in analysing professional behaviours of an immigrant who came to a certain country. The results of the research he conducted are being constantly updated and made accessible. Each of the five dimensions he analysed has a numerical value on a scale of 1 to 100, depending on a certain country, where the upper limit denotes the complete realisation of the first part of the names. In 2014 G. Hofstede changed the last dimension: long and short term orientation (LTO) into two others: pragmatism and submission. The former describes how people in the past and also currently respond to the fact that a number of the things that occur around them are difficult to be explained. Submission has been defined as a degree to which people attempt to control desires and impulses, basing on the way and circumstances in which they appeared. Due to the purpose of the article, it has been decided to adopt the previous five-element scale of the analysis. Table 3 presents the numerical values of each dimension for the analysed countries.

Table 3. Numerical values for the dimensions of cultural differences between the analysed countries

	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO
Austria	11	55	79	70	31
Belgium	65	75	54	94	38
France	68	71	43	86	39
Spain	57	51	42	86	19
The Netherlands	38	80	14	53	44
Ireland	28	70	68	35	43
Germany	35	67	66	65	31
Sweden	31	71	5	29	20
The United Kingdom	35	89	66	35	25
Italy	50	76	70	75	34
Poland	68	60	64	93	32

Source: self-elaboration on the basis of <http://www.geert-hofstede.com/> [reviewed on 24-02-2014]

The lowest power distance index (PDI) is observed in Austria. It signifies that in this country more than in other countries, including Poland, the inequalities between people and the decentralisation are aimed to be limited, and that subordinates to a higher degree expect to be welcomed to consult the decisions they made with their superiors. The superiors are partners rather than bosses. The value of this dimension is similar to the Polish one only in Belgium and France. In those countries what is emphasised more are the differences in the social and material status between people, more attention is drawn also to the inequalities between people at different levels in organisation's hierarchy.

The second feature, individualism (IDV) is emphasised most in British society. As a matter of fact, only in Austria and Spain the value of this dimension is lower than in Polish society. Higher values of this dimension in the majority of the countries indicate that an individual is the source of identification in those societies. Their interest is more important than the interest of a group, and goal achievement is more important than interpersonal relations. An significant feature is also self-reliance and the possibility of expressing one's opinions openly. Polish society indicates a considerably higher individualism index, which implies higher level of the sense of community and collectivistic orientation, likewise in Austria and Spain.

Masculinity (MAS) is most distinct in Austrian and Italian societies. In these countries more emphasis is put on money and tangible goods, and assertiveness and the competitiveness in achievements are more significant than in other societies. As opposed to those features, the preferences of cooperation, modesty, caring for the weak and the qualities of life are typical of the feminine society, which, among the analysed countries, is characteristic of Sweden, which is open to agreement and cooperation.

Uncertainty avoidance (UAI) is the lowest in Swedish, Irish and British societies. In those countries changes and uncertainty are not perceived as something that one should be afraid of, or resist. On the other hand, societies such as Polish, Belgian, French and Spanish, more than the others consider uncertainty and new, unknown things as constant threat, which should be fought with, and which are not advantageous in any way. They feel an emotional need to put things into the legal framework and consider that hard work is an internal need. Those societies, having a high uncertainty avoidance index, represent less calm, impatient and impulsive cultures.

The longest term horizon analysed within the term orientation (LTO) is identified in the Netherlands and Ireland, though in those societies the value of this index does not exceeds 50, which can imply that what is, essentially, significant is the short-term horizon. Long term orientation signifies the existence of such features as persistence, forethought, creation of relationships according to the status. In opposition to that is the short-term orientation, characteristic of Sweden and Spain, which bases on stability, balance, returning favours and respecting tradition.

The analysis conducted in the first part of the article and the numerical data indicate that, among the ten European countries the most frequently chosen by Polish emigrants is Germany and the United Kingdom. In the context of the thesis formulated by the authors, the moment Polish emigrants reach the country of destination, they have to adopt certain cultural conditions and adjust their preferences and habits to the culture of that country. How big of the distance that separates Poles, Germans and British may be reflected in the differences of particular dimensions indicated by G. Hofstede. Figure 2 presents the comparison of these two cultures to the Polish one.

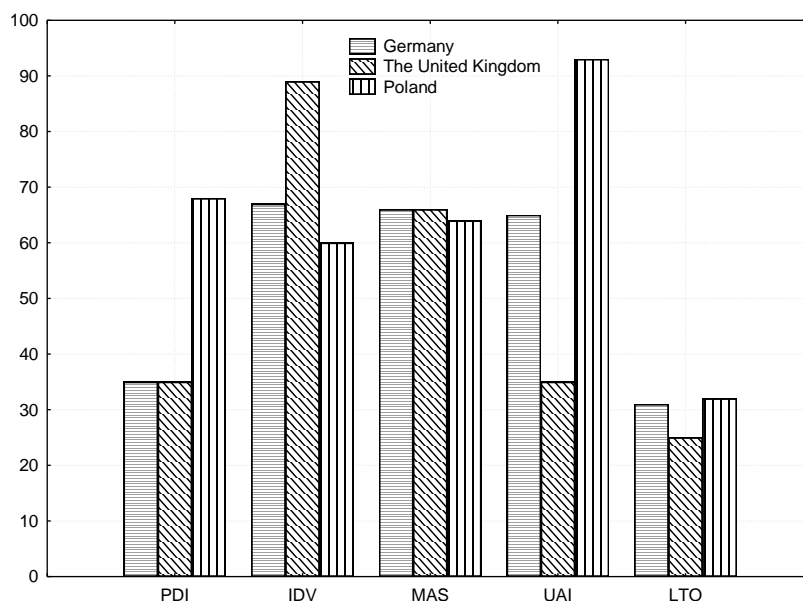

Fig. 2. The differences in cultural dimensions between Poland, Germany and the United Kingdom
Source: Self-elaboration on the basis of <http://www.geert-hofstede.com/> [reviewed on 24-02-2014]

While comparing Polish culture to that characteristic of German and British societies, one can observe fairly significant differences regarding power distance, individualism and risk avoidance. Those three factors are considerably different in the two countries most frequently chosen by Poles to immigrate to. It indicates that the immigrants arriving to Germany or the United Kingdom will have to consent to decentralisation, also in a situation of starting a job, which can signify greater individual responsibility for the performance of the duties they will be entrusted, and less emphasis on group work. Poles will also have to, to a greater degree, learn to respect the rules of holding consultations and participating in decision-making, particularly, if they occupy managerial positions. It can be difficult due to the respect for hierarchy and linear dependencies in organisations, which dominate in Poland and which frequently limit the responsibility and the possibility of making decisions on one's own. Similarly, individualisation of German and, particularly, British societies may cause difficulties to Poles who come to those countries. Polish people have slightly higher sense of community than that of the two countries of reference. The realisation of the interest of an individual may, then, surprise, particularly if a team pursues its aim. In such a situation, the will to achieve group and personal goals of particular individuals, put above the realisation and maintaining interpersonal relations, may also present difficulties. A slightly lower level of individualism in German society, as compared to British one, results in perceiving it as more friendly and less dangerous than the latter. A similar situation can be observed while analysing risk avoidance. German and British societies are inclined to more rarely perceive what is unpredictable as a threat and danger, though not to an equal extent. Pragmatism, which has been distinguished by G. Hofstede in his new division, reaches an exceptionally high level for German society. It causes that risk avoidance is a logical choice ensuing from perfect situation assessment and restraint in emotional decision-making. In this regard British society appears to be open to what is new and use every opportunity to attain its objectives, which corresponds to the distinct individualism distinguished in this culture.

The results of the analyses conducted for the purpose of the paper make one to consider the necessity to introduce intercultural management in organisations. This situation may particularly regard the societies to which potential employees immigrate from culturally different countries, which is considered not only in terms of continental differences but it may also concern the differences between the countries within the circle of the European culture.

The necessity of introducing intercultural management in global enterprises

In contemporary management processes, mainly as a result of globalisation, the significance of intercultural management has been increasing. As the work force migration and the number of international enterprises (supranational corporations), which employ multinational, multicultural teams have been increasing – more and more emphasis is being put on the skills of managing cultural diversity and the ability to use such culturally different groups in a creative manner.

As a result of globalisation, the migration between even geographically distant markets is becoming easier and easier. There is a growing number of people who decide to emigrate because they perceive greater possibilities for themselves – mainly economic ones, but also the ones within the scope of self-development, new knowledge acquisition, self-fulfilment. What is characteristic of contemporary emigration is the fact that (more and more frequently) there are young, ambitious, educated and open people who emigrate; they know foreign languages and can fairly easily adapt to new conditions. Moreover, the young emigrate with newly started families to minimise the negative aspects of this process.

Contemporary enterprises should, then, to higher and higher degree possess (acquire) the skills of managing multicultural teams of employees, particularly in the countries that constitute popular places for emigrating Poles as well as other nationalities from the countries of Central and Eastern Europe – for instance, Germany and the UK. These enterprises can take advantage of such a situation, more than others; they are open to changes, novelty; they do not have difficulties with adjusting to the requirements of the environment.

Intercultural management, which analyses the relationships between the features of a given national culture and the management, in Polish literature appeared in 1980s (though the origin of this notion can be found in 1950s). According to M. Kostera, greater popularity of this problem ensued from the following reasons (Kostera, 1997, p. 523):

- ✓ the collapse of communism and socialism in the countries of Central and Eastern Europe,
- ✓ progressive economic integration,
- ✓ the expansion of the countries of Southeast Asia,
- ✓ the development of transnational corporations (supranational corporations).

The description of intercultural management frequently constitutes the analysis of human resources (namely – their behaviours) in a multicultural environment. It is people who create culture and have to tackle the possible problems. According to R. Winkler, intercultural organisation has the following characteristic features (Winkler, 2009, p. 39):

- ✓ its human resources are culturally diversified,
- ✓ within its scope, there is the so-called cultural pluralism, i.e. the coexistence and constant interaction of values, customs, assumptions and dogmas of different cultures,
- ✓ the so-called acculturation takes place, this is, a special type of socialisation processes, within the scope of which an individual assimilates some aspects of the cultures that differ from those they acquired and observed previously,
- ✓ integration processes take place, which imply that within the characteristic ‘organisational dialog’ that is created, it is aimed to eliminate the discrimination of cultural minorities, to care for that – as far as possible – they are represented on various levels of an organisation’s management and that none of the cultures dominates.

An immanent feature of the situation of the coexistence of many various cultures is a conflict. It is so, because very rarely, even in the case of very similar types of cultures, individuals quickly and without difficulties assimilate to a new, unknown situation, adapt to the conditions prevailing in the country of destination. On the other hand, the institutions and the social systems are rather hermetic and it is difficult for them to open to novelty, otherness, also cultural otherness. They are rather perceived as threats for the integrity and social cohesion. Frequently, paradoxical situations take place, due to the fact that organisations seek outstanding, atypical individuals, in practice, however, the situation presents itself in a completely different way (Durniat, 2010, p. 150). The research prove that intercultural differences create a number of problems, for instance, frequently, it is a condition for mobbing (Durniat, 2010, p. 144). The

managing persons (and not just them) are always afraid of, or even discouraged by new, unknown and different things. Decision-makers are afraid of (do not want to) exceeding the set, regular patterns, and an ideal, disciplined employee has to do exactly the same as they are normally required to do. In such a situation a person with different habits and ways of behaving will not be perceived positively.

It is worth considering the problems, which may occur in a situation in which the representatives of different cultures cooperate with one another, though, the concentration on seizing positive aspects of such a situation is far more advantageous. Different nationalities may (and should) mutually benefit from the contact with the representatives of different cultures. They can learn from each other; they become more tolerant and open to new situations and new people. Therefore, it is important that a significant motto of 'intercultural management is to limit the areas of potential conflicts and simultaneously extend the fields of intercultural communication' (Noworól, 2010, p. 13). It is also important to build, in the process of communication, specific 'mental bridges', which enable overcoming intercultural differences, and which contribute to the communication (and what is meant here is not also the command of languages).

Conclusion

In the globalisation conditions, in which migration processes have been developing intensively, a particularly important challenge is the adaptation to a given culture, which entails the ability to function in a multicultural community – in a place of residence, work, school. Migration always creates problems (G. Hofstede described that in the following way: *Culture is more often a source of conflict than of synergy. Cultural differences are a nuisance at best and often a disaster*). In order to avoid that, one should skilfully manage culture diversity, to minimise the threats ensuing from such a situation, and maximise the benefits.

Being aware of the existence of cultural differences does not directly influence the decision on the choice of a particular country of destination of labour migration (since the most important role play then economic factors), but constitutes a significant element of the adaptation to the conditions that exist in a given country. It has an impact not only on the immigrants, causing the necessity to adjust to the conditions that exist there, there is also a need to consciously take into consideration the differences regarding employees in the process of enterprise management, in which they undertake a job.

References

1. *Cultural tools – country comparison prepare by the Hofstede Center* [reviewed on 24-02-2014]. The internet access: < <http://geert-hofstede.com/poland.html>>.
2. Durniat, Katarzyna. (2010). *Mobbing jako patologiczny proces wykluczania jednostek kulturowo odmiennych*, [in:] „Zarządzanie międzykulturowe w teorii i praktyce”, ed. Ł. Sułkowski, Łódź: Wyd. Społecznej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania.
3. Hofstede, Geert. (2000). *Kultury i organizacje*. Warsaw: PWE.
4. Karwińska, Anna. (2007). *Odkrywanie socjologii. Podręcznik dla ekonomistów*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN.
5. Kociszewska-Panaszek, Anna; Panaszek, Andrzej. (2010). *Wpływ wymiarów kultury narodowej na paradygmaty przywództwa w kontekście zarządzania międzykulturowego* [in:] „Zarządzanie międzykulturowe w teorii i praktyce”, ed. Ł. Sułkowski. Łódź: Wyd. Społecznej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania.
6. *Migrations. National Census of Population and Housing* (2013). Warsaw: Central Statistical Office.
7. Noworól, Aleksander. (2010). *Problemy zarządzania międzykulturowego w procesie rewitalizacji obszarów miejskich*, [in:] „Zarządzanie międzykulturowe w teorii i praktyce”, ed. Ł. Sułkowski. Łódź: Wyd. Społecznej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania.
8. Stanis, Andrzej. (2000a). *Przystępny kurs statystyki z wykorzystaniem programu STATISTICA PL na przykładach z medycyny*. Vol. I. Krakow: Statsoft.
9. Stanis, Andrzej. (2000b). *Przystępny kurs statystyki z wykorzystaniem programu STATISTICA PL na przykładach z medycyny*. Vol. II. Krakow: Statsoft.
10. Stoner, James; Wankel, Charles. (1994). *Kierowanie*. Warsaw: PWE.
11. Winkler, Renata. (2009). *Proces komunikowania się w organizacjach wielokulturowych – badanie i ocena*. [in:] „Studia z zarządzania międzykulturowego”, cz. II, ed. Ł. Sułkowski and K. Waniek, Łódź: Wyd. Społecznej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości.

MIGRACIJOS PROCESAI IR TARPKULTŪRINĖS VADYBOS POREIKIS EUROPOS ŠALIŲ PAVYZDŽIU

Santrauka

Straipsnyje pateikiama veiksnių, įtakojančių migracijos procesus iš Lenkijos į pasirinktas Europos šalis analizė tarpkultūrinės vadybos poreikio kontekste. Analizės objektas yra ekonominiai ir kultūriniai veiksniai, kurie gali įtakoti visą migracijos procesą. Šis procesas yra nagrinėjamas tiek kaip apsisprendimas dėl imigracijos šalies pasirinkimo, tiek ir kaip adaptacija prie atvykimo šalyje vyraujančių aplinkybių, ypač tų aplinkybių, kurios siejasi su jos kultūra. Šiame kontekste yra nagrinėjama, ar reikia, o gal netgi yra būtina įdiegti tarpkultūrinę vadybą imigrantų pasirinktų šalių įmonėse.

Globalizacijos sąlygomis, kuriose sparčiai vystosi migracijos procesai, ypač svarbus iššūkis yra prisitaikymas prie duotos kultūros, apimantis gebėjimą funkcionuoti daugiakultūrinėje bendruomenėje – gyvenamojoje vietoje, darbe, mokykloje. Migracija visada sukuria problemų (G. Hofstede aprašė tai tokiu būdu: *Kultūra yra dažniau konflikto, nei sinergijos šaltinis. Kultūriniai skirtumai yra geriausiu atveju nepatogumas, o dažnai - katastrofa.*). Siekiant to išvengti, reikėtų valdyti kultūrinius skirtingumus, kad būtų sumažinamos grėsmės, kylančios iš tokios situacijos ir padidinama nauda.

Žinojimas apie kultūrinių skirtingumų egzistavimą tiesiogiai neįtakoja darbo jėgos migracijos apsisprendimo dėl tam tikros atvykimo šalies pasirinkimo (kadangi svarbiausią vaidmenį vaidina ekonominiai veiksniai), tačiau sudaro adaptacijos prie sąlygų, egzistuojančių duotojoje šalyje, elementą. Jis turi įtakos ne tik imigrantams, kurie turi prisitaikyti prie egzistuojančių sąlygų, bet taip pat yra poreikis sąmoningai atsižvelgti į skirtumus dėl darbuotojų įmonės, kurioje jie imasi darbo, valdyme.

Raktiniai žodžiai: migracijos procesai, organizacinė kultūra, kultūriniai skirtumai, tarpkultūrinė vadyba.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Małgorzata MIKŁOSZ

Mokslinis laipsnis ir vardas: Tikslųjų mokslų magistras, Kandidatas į filosofijos daktarus; -

Darbo vieta ir pareigos: Danmar Computers (Danmar kompiuteriai), Prezidentas

Autoriaus mokslinio tyrimo interesai: pokyčių valdymas, komandos formavimas, organizaciniai ir nacionaliniai kultūriniai pokyčiai, imigrantų klausimas

Telefonas ir elektroninio pašto adresas: +48 17 853 66 72; m.miklosz@danmar-computers.com.pl

Autoriaus vardas, pavardė: Teresa PIECUCH

Mokslinis laipsnis ir vardas: Filosofijos daktarė; -

Darbo vieta ir pareigos: Rzeszow Technologijų universitetas, vadybos fakultetas; lektorė.

Autoriaus mokslinio tyrimo interesai: vadyba, verslumas, verslumas įmonės viduje.

Telefonas ir elektroninio pašto adresas: +48 887 85 15 76, tpiecuch@prz.edu.pl.

Autoriaus vardas, pavardė: Elżbieta SZCZYGIEL

Mokslinis laipsnis ir vardas: Filosofijos daktaras; -

Darbo vieta ir pareigos: Švietimo ir įmonių rėmimo centras, Socialinės-ekonominės analizės skyrius,

Autoriaus mokslinio tyrimo interesai: praktinis pajamų panaudojimas ir namų ūkio santaupos, ekonominių reiškinių prognostinis ir statistinis modeliavimas,

Telefonas ir elektroninio pašto adresas: +48 17 853 66 72; elzbieta.szczygiel@gmail.com

AUTHORS' COVER LETTER

Author name, surname: Małgorzata MIKŁOSZ

Science degree and name: Master of Science, Applicant of Philosophy Doctor

Workplace and position: Danmar Computers, President

Author's research interests: managing change, team building, organizational and national cultural changes, immigrants issue

Telephone and e-mail address: +48 17 853 66 72; m.miklosz@danmar-computers.com.pl

Author name, surname: Teresa PIECUCH

Science degree and name: Philosophy Doctor

Workplace and position: Rzeszow University of Technology, faculty of management; lecturer

Author's research interests: management, entrepreneurship, intrapreneurship

Telephone and e-mail address: +48 887 85 15 76, tpiecuch@prz.edu.pl

Author name, surname: Elzbieta SZCZYGIEL

Science degree and name: Philosophy Doctor

Workplace and position: Centre for Education and Enterprise Support, Section of social-economic analysis,

Author`s research interests: utility of income and household savings, predictive and statistical modeling of economic phenomena

Telephone and e-mail address: +48 17 853 66 72; elzbieta.szczygiel@gmail.com

THE ANALYSIS OF THE EVALUATION AND RECOGNITION DEMAND FOR THE ACQUIRED KNOWLEDGE AND SKILLS OF THE EDUCATORS AS ONE OF THE FACTORS THAT SECURE THE QUALITY OF THE PRESCHOOL EDUCATION SERVICES (A CASE OF LITHUANIA)

Jurgita Smilgienė

Šiauliai University

Erika Masiliauskienė

Šiauliai University

Rasa Pivotytė

European school Brussels II

Annotation. The article presents research the aim of which was to find out the attitude of the preschool education teachers to the recognition of the acquired knowledge and skills gained by non-formal and informal (self-contained) learning methods. The results of the research state that acquired knowledge and skills gained by these methods are important searching the proper quality of the preschool education and such learning methods for the teachers of the preschool education institution are acceptable and sensible. The results of the empiric research are analysed which show that educators emphasize recognition of acquired knowledge and skills by the non-formal method on both the institutional and state levels, but the importance of the acquired knowledge and skills gained by the informal (self-contained) method is more emphasized on the institutional level.

Key words: learning of the preschool education teacher, learning in the work place, non-formal learning, informal (self-contained) learning, recognition and evaluation of learning in the work place competences.

Introduction

Basing the relevance of the analysed topic, firstly, there was an aim to present the political context of the preschool education organization and teachers' professional development, in which the biggest attention is paid to the priorities of the European education policy as the base to form a new attitude towards the quality of education services, preschool as well, and towards the recognition and evaluation of the teachers' acquired knowledge and skills. Nowadays, constant intensive changes of the social, economic, and organizational life proceed which are inevitably followed by the processes of the constant learning. Learning as the determinant for the personal development is characteristic to all activities which the person is in. Learning is being done in the work place, participating in the leisure time activities, engaging in communal activities, performing political actions (Foley, 2007). It shows that learning becomes an integral part of the daily professional human occupation.

Conclusions of the Council of the European Union (hereinafter- EU) (2010) admit that wishing to compete and thrive as provided in the strategy "Europe 2020", it is compulsory to understand that education has the main role having in mind the perspective of lifelong learning. Wishing to reach this aim *it is important to ensure the quality of educational attainment level, that all people - young people and adults, regardless of their social, economic or personal circumstances – to create conditions to express/realize their potential thoroughly through lifelong learning.* Even in the year 2005 in the strategy for the sustainable educational development by the European Economic Commission of the United Nations it was planned to join such lifelong learning processes as exclusive attention for the *preparation of teachers, their continuing studies and professional development.* It is stated in the communication of the European Commission "Europe 2020" that Europe must take some compulsory actions: through the establishment of national qualification frameworks *to give an impetus to the implementation of the European Qualifications Framework and ensure that the competences are acquired and recognised throughout general, vocational, high and adult education, including non-formal competences (...) as well.* In the strategic framework for the European cooperation in education and training (2009) it is emphasized that *work is needed to ensure the development of national qualifications frameworks based on relevant learning outcomes and to establish more flexible learning pathways, to encourage greater openness towards non-formal and informal learning, and to increase transparency and recognition of learning outcomes.* The progress report "Education and training 2010" by the European Commission and Council stresses that majority of the countries make a huge progress establishing national qualifications frameworks which include education and training of all levels and types. It is related to a wider usage of learning outcomes in order to define and to describe qualifications and *validate non-formal and informal learning.* It is stated in Bucharest Communication (2012) that straight academic and professional

recognition, *including non-formal and informal learning* is the base for EHEA (European Higher Education Area).

European priorities of the education policy by the aspect of teachers' constant development and raising qualifications influence the processes related to establishing national qualifications frameworks, creating and implementing a recognition system of competences acquired in an informal pathway on the national level as well. National strategic education documents correlate with the strategic education priorities of the EU and that is why a demand to establish a lifelong learning system is clearly declared in the Progress strategy of Lithuania "Lithuania 2030". One of the most important factors in social development is *a well-developed and successfully operating life-long learning system*.

Four main aims are defined in the State Strategy for education 2013-2022 of the Republic of Lithuania, three of them focus on constant learning of teachers:

✓ First - to reach that *communities of teachers would consist of constantly developing and working efficiently professional teachers*. Professional teachers and their constant qualification development is a necessity in the modern world arising due to the rapid changes and constant innovations in the society life.

✓ Second - to establish the quality of education culture based on the analysis and evaluation of the data assuring coherence of self-government, social partnership and leadership of the executives. *Schools will be granted more freedom to organize education in a more flexible way, apply innovations, define directions for the development of activities* as well as report and inform the society about the quality and outcomes of their activities.

✓ Third - to establish incentives and conditions for lifelong learning. It is important to *encourage motivation for constant learning and respect people's choices giving financial support for that*. It is planned in the strategy *to relate learning to work* especially during the traineeship, apprenticeship, and vocational training.

The problem of the research. Integration of Lithuania into the EU determines a new attitude towards education and the entirety of requirements set for the teachers. The role of the modern pedagogue, according to S. Saulėnienė, V. Žydžiūnaitė, E. Katiliūtė (2006), is described as an extremely important phenomenon of alternation for the educational paradigm because namely the teacher practically implements changes taking place which are related with the huge responsibility, new requirements for the competence and professionalism. Whereas politicians of education in Lithuania emphasize the necessity to render qualitative preschool education services that is integral with constant development for the preschool education teachers in order to renew professional knowledge. In Lithuania preschool education specialists develop their professional competence combining three learning pathways- formal, non-formal, and informal. There is no officially validated an evaluation system for the the latter way of teachers' learning and for recognition of the acquired knowledge and abilities as a result yet. **The problem issue** is being formulated in the actualization context of the problem- what learning needs teachers working in the preschool education institutions have and whether knowledge gained in the institution participating in professional activities are valued by the community of the institution as contributing to the quality of the preschool education services?

The aim of the research- to examine the attitude of teachers from the preschool education institutions towards the need for recognition of knowledge and abilities acquired while learning in the institution (by the non-formal and informal (self-contained) method) and to reveal the possibilities of recognition in the institution.

Methods of the research: the analysis of scientific resources, the analysis of documents, a questionnaire, the analysis of the content, the significative-interpretive analysis of the research data.

Organization of the research. Basing the relevance of the topic and the problem, an analysis of scientific resources and documents was performed. A strategy of the quantitative study was chosen and the questionnaire was formed in order to implement the aim of the research. The research was performed in the year 2011- 2012. The Ist stage of the research lasted May- June, 2011. 138 teachers participated in it. The IInd stage was performed in April, 2012. 75 teachers of the preschool education took part in it.

The analysis of the research data. The quantitative analysis of the data was performed applying SPSS statistics and Microsoft Excel computer programmes. Results of the quantitative data are given in pictures (as a percentage). A method of the content analysis was applied to treat the data from the open-ended questions, i.e., to distinguish the categories and the net of categories, and the results of such data are shown in the chart of categories.

Theoretical assumptions of the research

Scientific researches prove that professional and qualitative preschool education services are an investment that has the best subsequent benefit for the state. Various resolutions of the EU, communications, and other documents acknowledge that preschool education has a determining meaning in creation of the social policy of childhood, and an exclusive attention towards linguistic, cognitive, emotional, and social development of a child is an integral part of qualitative preschool education services and an axle of the pedagogue's everyday professional activity. European documents mentioned above (Early Years Learning, a resolution of the European Parliament on preschool education in the European Union, may 12, 2011 (2010/2159(INI); The communication from the Commission on Early childhood care and education. How to help our children to prepare for the future as better as possible, etc.) especially emphasize that the preschool education of children lays foundations for successful lifelong learning which is the most significant to the achievement of the strategy "Europe 2020" objectives. Recognising that early childhood education and care usually get less attention and investment than education of other stages, though it has been proven that investment into early childhood care and education has subsequent benefits. The preschool age is the most significant stage for the child's emotional and social development, that is why the staff working with the preschool children must have appropriate qualifications because qualified and well-trained staff working with young children has the most notable impact on the quality of the preschool education and care. At random the EU calls on the Member States to raise professional standards by introducing recognised qualifications for those working in the Early Child and Education field.

Nowadays learning is an essential factor for the useful career of an individual, the survival of the institution, and an opportunity for successful development and adjustment to the challenges of the era. In the context of constant learning recently non-formal and self-contained learning of adults as well as of preschool education teachers have been emphasized. It is proved by a bigger number of published scientific studies on non-formal learning written by foreign and Lithuanian researchers. D.W. Livingstone (2001), D. Colardyn, J. Bjornavold (2004), P. Werquin (2010) paid a lot of attention to the problems of non-formal education of adults, outlined recognition policy of non-formal and self-contained learning, practice and its outcomes, and presumed the development perspectives for the learning system of adults. L. Stefani, R. Mason, Ch. Pegler (2008) reasoned e-portfolio as a learning folder and its importance for the individual development and reflexive learning. K. Evans, P. Hodkinson, L. Unwin (2002) researched learning in a work place. C. N. Quinn (2004) notices that in every situation in a work place there is a possibility to learn, and according to G. Dohmen (1998), self-contained learning going on the base of everyday experience makes 70 % of learning going in the individual's life. The significance of teachers' learning is reasoned with the researches performed in the country: "Raising teachers' qualifications- a base for constant learning" (M. Barkauskaitė, 2001), "The attitude of teachers' towards raising the qualification (continuous self-learning) in the context of the school changes" (V. Grincevičienė, 2001), "The expression of teachers' self-governed learning competences in a learning school" (N. Kvederaitė 2009, A. Juodaitytė, 2010). It is important to notice that O. Monkevičienė (2004), E. Jurašaitė – Harbison (2005, 2006, 2007) analysed problems of teachers' qualification raising and professional development from the preschool education institutions on the national level. S. Neifachas (2007), D. Martišauskienė (2011), D. Malinauskienė (2011) paid the biggest attention to the quality management of the preschool education services. Evaluation, recognition possibilities and problems of teachers' non-formal teaching/learning were analysed by V. Zuzevičiūtė (2006, 2008), B. Simonaitienė (2001, 2003), and problematic aspects of evaluation methodologies for non-formal and self-contained learning achievements were actualized by E. Stasiūnaitė, A. Fokienė (2004, 2007, 2010), etc. Following the material of the latter scientists it is possible to state that all researches performed by now were oriented more to the motives, processes, problems of competence evaluation recognition for adults' learning, etc. Therefore, there is a lack of particular researches related to the processes of raising the qualification for the teachers of preschool education institutions and constant learning as having an essential impact on the quality of preschool education services.

The outcomes and analysis of the empirical research

Presenting the outcomes of the empirical research firstly the content analysis of the main national documents regulating qualification development of teachers is being actualized which revealed that nowadays in the education system of Lithuania the priority is given for a such pathway of teachers' learning which meaningfully fits to the personal professional development needs of the teacher, to

the needs which are declared by the preschool education institution and to the needs which have a priority (in seeking the proper quality of education) on the national level.

During a rapid reform of the education system in Lithuania a problem of rendering qualitative services is being emphasized which is directly related to the qualification and competence of the pedagogue. Documents analysing the quality of the preschool education state that types of quality which are recognised most often are the quality of the process and the quality of the structure (The quality of the preschool education, 2012). The qualification of the pedagogical staff and its development are referred to the quality of the structure as one of the peculiarities which describes the system of the preschool education and the institution. It clearly reasons learning relevance for the teacher of the preschool education institution aiming to render qualitative education services. Referring that provision it is possible to state that *the quality of the preschool education services mostly depends on the qualitative activities of the pedagogue and an ability of the educator to learn constantly and to renew his knowledge*. It is important to emphasize the outcomes of the research performed by M. Barauskaitė (2011) which prove that constant learning of the teachers is the foundation of raising the qualification. The educator raises his qualification during learning and raising the qualification as was mentioned above influences the success and the quality of the education process organization.

Teachers' certification regulations (2008), Teachers training concept (2012) emphasize the importance of conditions which should be offered for the pedagogue to raise the qualification and pursue a career. Especially it is significant to stress that already mentioned Teachers' training concept (2012) validates the idea that *harmony of personal needs of the pedagogue, needs of the education institution, and national needs is important in the process of the qualification development*. It is very important to emphasize in the analysed issue of the article the harmony of personal needs of the pedagogue and needs of the preschool education institution which correlates with the aim of the research, i.e., the recognition demand of the preschool education teachers' attitude towards knowledge and abilities acquired during learning in the institution and evaluation in the institution possibilities of the knowledge and abilities gained in this way. The significance of the research issue and the aim is actualized through teachers training needs detailed in Teachers training concept (2012) on the individual and national levels:

✓ *“Individual professional development needs of the teacher are being perceived as an opportunity to implement personal abilities, inclinations and goals, to overcome problems which are a burden for the better results of the professional activities and satisfaction with work.”*

✓ *“Qualification development needs of the education institution teachers are being perceived as an opportunity for the staff to gain missing competences which are significant for the united activities of the institution and implementation of the goals set by its community“.*

*The teacher's professional training seeking to gain new knowledge and abilities is integral with the constant **learning process** which is understood as an interactive, dynamic, permanent process of searching where through analysing and interactions a new understanding about himself and the surrounding world arrives (Stanišauskienė, 2005). K. Pukelis (2009) states that *learning* is an activity of the learner to develop his cognition when this cognition is based on mastering knowledge of the particular scientific research conclusion and its implementation. According to M. Fullan (1998), *learning* is the essence of everyday life and constant experience which transforms into knowledge, skills, values and beliefs, thanks to them we find out a new, more qualitative knowing- the base for development. According to P. Jucevičienė (2007), *learning on the individual level* is related to the necessary work that a particular individual does separately for the organization, but *learning on the institutional level* is done by the whole institution system enabling the organization and its members to absorb new knowledge, to adjust to the changing surrounding, and to make decisions. No coincidence, it is stated that knowledge and skills of the preschool education teacher are tightly linked with the development of the preschool education, an ability of a such teacher to work in a team with various specialists. It means that the preschool education teacher must take part in the qualification training system which in turn would guarantee constancy, continuity (The quality of the preschool education, 2012) and at the same time knowledge and skills acquired while learning in the institution by the non-formal and informal (self-contained) pathways would be recognised.*

Thinking about teachers' learning as a permanent process, as about a goal to create a constant system for teachers' learning, it is important to make conditions for developing learning needs and originating more flexible possibilities for learning. Learning as a value for the personality and for the education institution must become meaningful and mutually useful. Here it is significant to emphasize such **learning which goes on in the process of the everyday professional activities of the teacher in his work place**. It is necessary to admit that knowledge and skills acquired in this way should be

recognised and assessed, but a proper system must be created for that. In this context we must pay attention to that speaking generally, the recognition system for knowledge and abilities acquired in non-formal and informal (self-contained) learning pathways and framing the methods in Lithuania have reached the middle yet. For example, adults having no basic education, but having professional competences gained working or studying individually are evaluated following formal regulations of young people. Their experience is not evaluated and recognised. The absence of the formal recognition system for the non-formal and informal (self-contained) learning reduces the learning prestige and makes relationship of employees and employers more complicated. If to analyse the processes of teachers' training in this aspect, Teachers training concept (2012) emphasizes such learning possibilities and conditions that may be named as more flexible, i.e., *more oriented to learning in a work place when knowledge and abilities can be acquired sharing experience collegially, participating in specialized events, taking part in the public non-work activities, etc.*

The results of the empiric research are presented basing on the theoretical presumptions of the research discussed earlier and the analysis of the documents regulating qualification training of the teachers.

During the survey on the 1st stage in 2011, firstly, there was a goal to find out if the preschool education teachers liked their knowledge and abilities (acquired in non-formal and informal (self-contained) learning pathways) in the professional activities would be assessed and recognised and what levels of recognition (institutional or state) would be actual. The outcomes of the performed survey showed that a half and more of the respondents (see chart No 1) stated that recognition of knowledge and skills acquired in non-formal and informal (self-contained) learning pathways would be important in the process of their professional training making learning in a work place meaningful. The content analysis on basing an opinion for the mentioned choice (on recognition of knowledge and skills acquired in non-formal and informal (self-contained) learning pathways complements these outcomes (see table No 1).

Table. Importance of recognition of knowledge and skills acquired in non-formal and informal (self-contained) learning pathways

Importance of recognition of knowledge and skills acquired in a <u>non-formal</u> learning pathway			
		Institutional level (N=138) 23,9 percent.	State level (N=138) 39,9 percent.
Categories No	Categories	Examples of statements illustrating the category (<i>Language unedited</i>) <i>*The examples given reflect the category best</i>	
1.	Professional development (7)	"Learning is an individual matter of the teacher as we learn to develop our knowledge" "It is necessary in raising the qualification" "It is required if we want to certify for the higher qualification category"	"It is the right way for development" "Yes, because knowledge acquired can be implemented at work and evaluated with "certificates". "Professional development of a person must be evaluated and recognised".
2.	Personal satisfaction (7)	"What for are those state levels? It is enough to be respected in my own institution, but not vice versa". "You will be recognised by the state, but not in your institution".	"It would give more self-confidence, would raise the authority" "Efforts of a person to develop must be appreciated, it would be a particular motive for development" "If evaluation went on the mentioned levels, maybe the attitude of the society would change as well"
3.	Important and useful knowledge (4)	"Knowledge that you get you may apply in your practical work, so it would be good to be recognised in the institution as well". "Knowledge gained during the courses and seminars is being examined, that is why it is very important".	"Whatever knowledge is, it still broadens people's outlook". "We get some good experience and innovations".
4.	International recognition (2)	-	"Would be possible to work in any institution or even abroad". "Because the state level is recognised everywhere".
Importance of recognition of knowledge and skills acquired in an <u>informal (self-contained)</u> pathway			
		Institutional level (N=138) 30,4 proc.	State level (N=138) 19,6 proc.
Categories No	Categories	Examples of statements illustrating the category (<i>Language unedited</i>) <i>*The examples given reflect the category best</i>	
5.	Professional development (5)	"Considering the record of service, we acquire the amount of experience not less than a qualified specialist gets". „The most important is not the certificate itself, but how the teacher is able to apply knowledge in practice". "Because there are no conditions for any	"It is an important form of development"

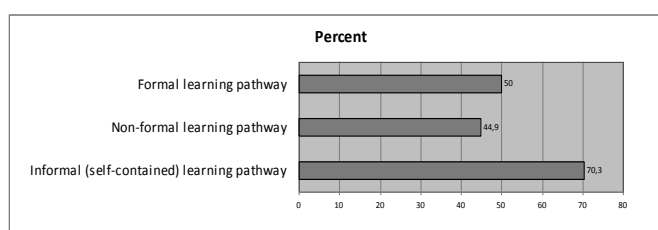
		other forms“.	
6.	Personal satisfaction (2)	“Evaluation of the staff“ ”It would give more self-confidence, would raise the authority“.	-
7.	Important and useful knowledge (3)	“It is required if we want to certify for the higher qualification category“. “Knowledge acquired through sharing experience is more valuable and has a residual value“. “Considering the record of service, we acquire the amount of experience not less than a qualified specialist gets“.	-
8.	Helps to avoid personalisms (1)	-	“The state level in order to avoid personalisms“

The outcomes of the empirical research shown in the 1st chart allow to state that teachers especially emphasize *recognition of knowledge and skills acquired in a non-formal learning pathway on both: the institutional and the state level*. Whereas *the importance of knowledge and skills acquired in an informal (self-contained) pathway is more emphasized on the institutional level*.

“A net“ of categories (see chart No1) made on the base of the qualitative analysis of the respondents‘ answers allows to state that, according to the teachers‘ opinion, learning in a non-formal and/or an informal (self-contained) pathway, the most important for them is the opportunity to acquire knowledge and abilities which are significant for their professional activity and its quality (see categories No1 and No 5). The expression and the content in the category “Personal satisfaction“ emphasize that non-formal learning way is closely linked with satisfaction when the teacher’s activities are respected and his learning is recognised in the institution where he works. Besides that, in the case of non-formal learning professional satisfaction is supported with the personal one. The latter harmony is less expressed in the case of the informal (self- contained) learning way. Therefore, the attention should be paid that in the case of the informal (self-contained) learning way the expression of the category “Personal satisfaction“ is more related to the acquisition of knowledge that is important and useful for the professional activity. So, following “the net“ of categories and statements attributed to each category we can state that *significance of recognition of learning outcomes from the informal (self-contained) learning on the local level and recognition of learning outcomes from the non-formal learning on the local (institutional) and state level is being observed*.

The results of the research showed that 6,5 percent of preschool education teachers taken part in the research noticed they are satisfied with the current system for recognition of knowledge and abilities when particular this knowledge and abilities acquired in the formal and non-formal learning pathways are recognised. To support this view, the participants of the research emphasized that despite what the recognition system for knowledge and abilities is, everything depends on the teacher’s wish to develop, personal enthusiasm, and a wish to apply newly gained knowledge in the practical activities, etc. On the other hand, teachers giving a support to the existing system for recognition of knowledge and abilities stress the fact that knowledge is being accumulated for themselves, but not for recognition.

In the 1st chart the results of the empirical research and the results related to the emphasizing that recognition of knowledge and skills acquired in non-formal and informal learning pathways is enough are shown which complement the results of the research performed by J. Smilgienė (2012) where it is said that: “teachers from the preschool education institutions avail all possibilities offered in Lithuania to develop their qualification and competences combining three pathways: the formal learning is often supported with the non-formal and informal learning (p. 27). No coincidence that performing also this research the preschool education teachers were asked by which learning method acquired knowledge and abilities are appreciated most. The received results show that one of the most appreciated ways to acquire knowledge and skills by the teachers is the informal (self-contained) learning pathway (see Figure 1).

*Respondents could mark a few answers.

Figure 1. **The most appreciated by the teacher learning method in the preschool education institution (teachers' attitude; N=138)**

A.Fokienė (2007) following the works of H. Colley, P. Hodkinson, and J. Malkom (2003) emphasizes that experienced teachers learn in their work place through the informal (self-contained) method, and “the content of their studies reflected orientation to solving practical problems” (p.38). Besides that, some of them learn under various programmes, attend courses, but the learning forms and the choice of the content are tightly linked with the issues arising in their everyday work. According to S. Toohey (1999), learning must be evaluated as experience accumulated during the whole life facing with the perception, implementation, and focusing on the individual himself, his place in the society. In conformity with the essence of the research results analysed above and the analysis of the scientific resources, it is possible to assert that the need for formalization of the knowledge and abilities acquired in the work place becomes more and more actual. In this context it is necessary to emphasize that nowadays the assessment and recognition of learning achievements in the work place (especially in the informal (self-contained) pathway) for the teachers of the preschool education institutions has not consolidated yet neither in Lithuania nor in the frameworks of qualification, competence-gaining and development in other countries of the EU. One of the reasons for that- learning going in the work place or through the experience is quite a new phenomenon.

During the second stage of the research performed in the year 2012, a questionnaire was given to find out what learning forms teachers use in their work place while learning in the non-formal and informal (self-contained) pathways (see table 1 and 2).

Table No2. **Learning forms of teachers while learning in the non-formal and informal (self-contained) learning pathways**

Categories	Examples of statements illustrating the category (<i>Language unedited</i>) *The examples given reflect the category best
Learning “through” experience (11)	“Work experience is a perfect possibility to develop in my own field “ Permanent learning is constant; we learn from our mistakes and right decisions“
Learning while contribution (9)	“ Contribution with the colleagues, sharing good experience“ “ We kindly share our means, innovations, and experience“
Learning while observing the colleagues (9)	“You can always learn from senior colleagues having more experience“. “It is very useful to observe activities, you can learn a lot“.
Learning while rendering open activities (8)	“We prepare and give the reports, open activities, it is useful for us“ “I develop while observing activities of colleagues, participating in the seminars of the institution“
Learning during the meetings (5)	“Sometimes meetings held in the institution are useful“
Learning during the events conducted by the specialists (4)	“It is very convenient when lecturers come to the kindergarten and give lectures“ “I develop while observing activities of colleagues, participating in the seminars of the institution“
Learning from the professional literature (3)	“Being interested in the newest literature, internet“ “I am constantly interested and read pedagogical literature“
Learning using IT (3)	“Information technologies give possibilities to educate ourselves individually, just you should be able to select the proper material“ “The internet provides many articles and information“.
Learning “from” the press“ (2)	“ I find answers in the magazines and newspapers“

Analysing the results given in the 2nd table, it is possible to state that while learning in the workplace in the non-formal and informal (self-contained) learning ways, the most expressed learning

forms are “Learning through experience“, “Learning while contribution“, and “Learning while observing the colleagues“. The knowledge and abilities gained in these forms are important in developing professional qualification and as the research showed, according to the teachers, they should be recognised and appreciated. Besides that, teachers admit (though it is not strictly expressed), that such activities of self-educating as “Learning from the professional literature“, “Learning “from“ the press“ or “Learning using IT“ are important as well. Summarizing the categories and the content of the 2nd table, it is obvious that teachers agree that it is possible to develop in the work place in both ways: the non-formal and the informal (self-contained).

Documents regulating the activities of the preschool education institutions and statements of the scientists confirm that preschool education teachers working in a rapidly changing Lithuania face high requirements and responsibility. A challenge is given to the teacher- in order to educate an overall personality of a student, an overall personality of a teacher is needed. P. Jucevičienė and D. Lepaitė (2000) point that teachers nowadays must be qualified in order to guarantee a smooth and qualitative education process in various education institutions. It causes that the person nowadays must be able to learn constantly and seek knowledge, learn to find the best solution while thinking creatively, adjust to the colleagues and to the rapidly changing society. Only the person learning permanently, adjusting or even outrunning the changes of the society, technology, etc is valuable for the company and the society. Orientating to these provisions, learning must become the natural need of a person which would encourage his activeness and the need to actualize himself.

Conclusions

✓ The demand analysis of the assessment and recognition for the knowledge and abilities acquired by teachers revealed that the professional competence of the teacher developed by any methods and forms is integral with the quality of the preschool education. It is important in the process of guaranteeing the quality that constant learning of teachers would get the harmony among the individual needs of the teacher, the needs of the institution, and the national needs; the knowledge and abilities acquired in various forms would be recognised and appreciated. Observing the changes of the legal framework in Lithuania which basically do not contradict with the assessment of the knowledge and skills gained in the non-formal and informal (self-contained) learning pathways, usually the strategy for evaluation and recognition is chosen when, for example, exams are introduced.

✓ The results of the performed research show that the non-formal and informal (self-contained) learning pathways for the teachers working in the preschool education institution are acceptable and convenient. The current practice of teachers' professional training witnesses about the fact that teachers choose a combination of all three learning ways (formal, non-formal, and informal (self-contained)).

✓ The majority of the preschool education teachers agrees that it is possible to develop in the professional field, i.e., to learn without leaving the institution in the non-formal and/or informal (self-contained) ways. In this aspect it is important to emphasize that if the knowledge and abilities gained by the teachers of the preschool education in the formal and non-formal ways are recognised, the knowledge and abilities gained in the informal (self-contained) way are not recognised. It is sensible to pay attention that teachers themselves emphasize recognition of the knowledge and abilities gained in the non-formal way on the institutional and state levels, but significance of the knowledge and abilities gained in the informal (self-contained) way is emphasized more on the institutional level.

References

1. Barkauskaitė, M. (2001). Mokytojų kvalifikacijos kėlimas – nuolatinis mokymosi pagrindas. *Pedagogika*, 51, p.63–67.
2. Colardyn, D., Bjornavold, J. (2004). Validation of Formal, Non-Formal and Informal Learning: policy and practices in EU Member States. *European Journal of Education*, Vol. 39 (1).
3. Dohmen, G. (1998). APEL in Adult and Community Education//Conference on Assessment of Prior Experiential Learning as a Key to Lifelong Learning, Bremen.
3. Evans, K., Hodkinson, P., Unwin, L. (2002). *Working to Learn: Transforming Learning in the Workplace*. London, Kogan Page.
4. Fokienė A. (2007). Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų vertinimas profesijos mokytojų rengime: Poreikiai ir prielaidos //Profesinio rengimo tyrimai ir realijos. Nr.14. P. 36–50.
5. Folley, G. (2007). *Suaugusiųjų mokymosi metmenys*. Vilnius.

6. Fullan, M. (1998). *Pokyčių jėgos: skverbimasis į ugdymo reformos gelmes*. Vilnius
7. Grincevičienė V. *Mokytojų požiūris į kvalifikacijos tobulinimą (tęstinį savo mokymąsi) mokyklos kaitos*
8. Jucevičienė, P., Lepaitė, D. (2000). Kompetencijos sampratos erdvė. *Socialiniai mokslai*, 1(22), p. 44–50.
9. Jucevičienė. P. (2007). *Besimokantis miestas: monografija* / Kauno technologijos universitetas. Kaunas: Technologija.
10. Juodaitytė A., Kvedaraitė N. (2010). Mokytojų savivaldaus mokymosi kompetencijų raiška besimokančioje mokykloje. *Mokytojų ugdymas*, 15 (2), 80–94.
11. Jurašaitė – Harbison E. (2006). Pedagoginės kompetencijos: apibrėžimai, modeliai ir raiška. *Žvirblių takas*, 2 (1-64), p. 7–17.
12. Jurašaitė –Harbison E. (2007). Mokytojų mokymasis: individualūs neformaliojo profesinio mokymosi aspektai. *Mokytojų ugdymas*. Nr. 9, p. 44–60.
13. Jurašaitė –Harbison E.(2005). Kaip pedagogas kvalifikaciją kelia kiekvieną dieną. *Žvirblių takas*. Nr. 6, p-12, kontekste (1988–1995m.m.).Mokslo darbai *Pedagogika* Nr. 52. Vilnius, 2001
14. Kvedaraitė N. (2009). *Šiuolaikinė mokyklos kaip besimokančios organizacijos bruožų raiška personalo savivaldaus mokymosi sklaidos procesuose*. Daktaro disertacija. Šiauliai
15. Livingstone, D.W. (2001). Adults' informal learning: definitions, findings, gaps and future research. NALL Working
16. Malinauskienė, D. (2010). Ikimokyklinio ugdymo pedagogų profesinės kompetencijos: diagnostinis aspektas. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*. ISSN 1392-6241. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, nr. 19, p.102–116.
17. Simonaitienė, B., Targamadzė, V. (2001) Mokytojų profesinė kompetencija: jos plėtotės darbo vietoje galimybių tyrimas. *Socialiniai mokslai*. Nr 3 (29).
18. Martišauskienė D.(2010). *Ikimokyklinio ugdymo paslaugų kokybės valdymo modeliavimas tiriant tėvų–vartotojų poreikius*. Daktaro disertacija. Šiauliai.
19. Monkevičienė O., Bagdonaitė L. (2004). Priešmokyklinių grupių pedagogų profesinės savirefleksijos ypatumai. *Pedagogika: mokslo darbai*. Vilnius: VPU leidykla. T. 73, p. 70–76.
20. Neformalaus pedagogų mokymosi patirties pripažinimo metodika (2007). *Mokytojų kompetencijos centras*
21. Niefachas S. (2007). *Švietimo reformos iššūkiai: naujoji strateginė kryptis ir vadovavimas ikimokyklinio ugdymo įstaigos tobulinimui*. Vilnius
22. Paper No 21. Prieiga per internetą: www.oise.utoronto.ca/depts/sese/csew/nall/res/21adultsinformallearning.htm. Žiūrėta: 2013-08-08.
23. Pranaitytė R., Malinauskienė. D. (2011). Pedagogų nuomonė apie kokybišką vaikų ugdymą sąlygojančius veiksnius ikimokyklinėse įstaigose“ // *Jaunųjų mokslininkų darbai*. ISSN 1648-8776. Nr. 3 (32). Šiauliai: VŠĮ 26. Šiaulių universiteto leidykla P. 54–60
24. Pukelis, K. (2009). Gebėjimas, kompetencija, mokymosi/studijų rezultatas, kvalifikacija ir kompetentingumas: teorinė dimensija. *Aukštojo mokslo kokybė*, 6, p.12–35.
25. Quinn, C.N. (2004). Situating learning in the bigger picture of action in the world. Žiūrėta 2012, birželio 16 per internetą: <http://www.ottersurf.com/LearningAtLarge.pdf>.
26. Saulėnienė, S., Žydzūnaitė, V., Katiliūtė, E. (2006). *Pedagogo rengimo standarto gairių projekto tyrimo ataskaita*. Kaunas: Mokytojų kompetencijos centras.
27. Simonaitienė, B. *Mokykla – besimokanti organizacija*. Kaunas: Technologija, 2003.
28. Smilgienė, J. (2012). Ikimokyklinio ugdymo įstaigų pedagogų kompetencijų tobulinimo poreikis bei galimybės dalyvaujant profesinėje veikloje. *Mokytojų ugdymas*, 18(1), p. 12 -29.
29. Stanišauskienė, V. (2004). *Rengimosi karjerai proceso socioedukaciniai pagrindai*. Kaunas.
30. Stanišauskienė, V. (2005). *Nuolatinis mokymasis kaip karjeros sėkmės sąlyga: studentų požiūrių tyrimas. Karjeros konsultavimas tarpkultūrinėje Europos erdvėje*. Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Klaipėda, 2005. ISBN 9955-18-039-0
31. Stasiūnaitienė E., Fokienė A., Kaminskienė L. (2010). *Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų pripažinimas: patirtis ir tendencijos*. Monografija. ISBN 978-9955-12-540-2. Kaunas: VDU.
32. Stefani, L., Mason, R., Pegler, Ch. (2008). The educational potential of e-portfolios. Supporting personal development and reflective learning. New York: Routledge.
33. Teresevičienė, M., Zuzevičiūtė, V., (2008). Pasirengimas vertinti neformaliai ir savaime įgytą kompetenciją. Žiūrėta: 2012, gruodžio 8 per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/20/78-89.pdf>.
34. Toohey, S. (1999). *Designing Courses of Higher Education*. London: Open University Press.
35. Werquin, P. (2010). *Recognising Non-Formal and Informal Learning. Outcomes, Policies and Practices*. OECD.
36. Zuzevičiūtė, V. (2006). *Suaugusiųjų mokymasis poreikiai ir jų tyrimai*. Kaunas

Documents

1. Bukarešto Komunikatas (2012). Prieiga per internetą: http://www.sac.smm.lt/images/file/e_biblioteka/Bolonijos%20proceso%20dokumentai_2013.pdf. Žiūrėta: 2013-11-10.
2. Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginė programa (2009). Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:lt:PDF>. Žiūrėta: 2013-11-11.
3. Europos Komisijos komunikatas „Europa 2020“. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/lietuva/documents/skelbimai/2020m_europa.pdf. Žiūrėta: 2013-12-14.
4. Europos Tarybos ir Komisijos pažangos ataskaita „Švietimas ir mokymas 2010“. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:117:0001:0007:LT:PDF>. Žiūrėta: 2013-12-14.
5. Ikimokyklinio ugdymo kokybė (2012). Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministerija. 2012, rugsėjis Nr. 13 (77) http://www.smm.lt/uploads/documents/kiti/2012-09_Nr_13_Ikimokyklinio%20ugdymo%20kokybe.pdf Žiūrėta: 2014-01-27
6. Jungtinių tautų Europos ekonomikos komisijos darnaus vystymosi švietimo strategija (2005). Prieiga per internetą: www.am.lt/VI/files/0.256657001132923536.pdf. Žiūrėta: 2014-01-14. Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/bylos/veikla/2030.pdf>. Žiūrėta: 2013-09-02.
7. Lietuvos respublikos valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos projektas. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=455217. Žiūrėta: 2013-09-02.
8. Mokytojų atestacijos nuostatai (2008). Patvirtinta LR Švietimo ir mokslo ministro 2008 m. liepos 27 d. įsakymu Nr. Įsak-1578. Prieiga per internetą: <http://www.it.kaunas.lm.lt/dokumentai/Mokytoju%20atestacijos%20nuostatai.pdf>. Žiūrėta: 2014-01-27.
9. Pedagogų kvalifikacijos tobulinimo koncepcija (2012). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=425929&p_query=&p_tr2=2. Žiūrėta: 2014-01-27.
10. Tarybos ir Komisijos parengta darbo programos „Švietimas ir mokymas 2010“ įgyvendinimo 2010 pažangos bendra ataskaita (1) (2010/C 117/01) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:117:0001:0007:LT:PDF>

PEDAGOGŲ ĮGYTŲ ŽINIŲ IR GEBĖJIMŲ VERTINIMO BEI PRIPAŽINIMO POREIKIO ANALIZĖ, KAIP VIENAS IŠ IKIMOKYKLINIO UGDYMO PASLAUGŲ KOKYBĘ UŽTIKRINANČIŲ VEIKSNIŲ (LIETUVOS ATVEJIS)

Santrauka

Straipsnyje siekiama pateikti ikimokyklinio ugdymo organizavimo ir pedagogų kvalifikacijos tobulinimo politinį kontekstą, kuriame daugiausia dėmesio skiriama europiniams švietimo politikos prioritetams. Lietuvoje ikimokyklinio ugdymo specialistai profesinę kompetenciją tobulina derindami tris mokymosi būdus – *formalųjį, neformalųjį ir informaliųjį*. Pastarasis pedagogų mokymosi būdas ir jo pasekoje įgytų žinių ir gebėjimų pripažinimui vis dar nėra oficialiai įteisintos vertinimo sistemos. Tyrimo probleminis klausimas - *kokių mokymosi poreikių turi ikimokyklinio ugdymo įstaigose dirbantys pedagogai ir ar žinios įgytos įstaigoje, dalyvaujant profesinėje veikloje yra vertinamos įstaigos bendruomenės, kaip prisidedančios prie ikimokyklinio ugdymo paslaugų kokybės?*

Tyrimo tikslas – ištirti ikimokyklinio ugdymo įstaigų pedagogų požiūrį į žinių ir gebėjimų, įgytų mokantis institucijoje (neformaliuoju ar informaliuoju (savaiminiu) būdu), pripažinimo poreikį bei atskleisti jų vertinimo institucijoje galimybes.

Tyrimo metodika: mokslinės literatūros analizė, dokumentų analizė, anketinė apklausa, turinio (*content*) analizė, prasminė-interpretacinė tyrimo duomenų analizė. Siekiant pagrįsti temos ir problemos aktualumą, atlikta mokslinės literatūros ir dokumentų analizė. Tyrimo tikslui realizuoti pasirinkta kiekybinio tyrimo strategija, sudaryta anketa. Tyrimas atliktas 2011-2012 metais. I-asis tyrimo etapas vyko 2011 m. gegužės-birželio mėn.. Tyrime dalyvavo 138 pedagogai. II-asis etapas vyko 2012 m. balandžio mėn.. Tyrime dalyvavo 75 ikimokyklinio ugdymo pedagogai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad minėtais būdais įgytos žinios ir gebėjimai yra svarbios siekiant tinkamos ikimokyklinio ugdymo kokybės, o tokie mokymosi būdai ikimokyklinio ugdymo įstaigoje dirbantiems pedagogams yra priimtini ir patogūs. Empirinio tyrimo rezultatai, atskleidė, kad pedagogai akcentuoja neformaliuoju būdu įgytų žinių ir gebėjimų pripažinimą tiek instituciniu, tiek valstybiniu lygmeniu, o informalaus (savaiminio) mokymosi būdu įgytų žinių ir gebėjimų svarba labiau akcentuojama instituciniu lygmeniu.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas pavardė: Jurgita Smilgienė

Mokslo laipsnis ir vardas: Edukacinių tyrimų mokslinio centro doktorantė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universiteto Edukologijos katedros lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: ikimokyklinių įstaigų pedagogų mokymas(is), žmogiškųjų išteklių valdymas, pedagogų etinių bei profesinių kompetencijų ugdymas, etiniai šeimos gyvenimo aspektai

Telefonas ir el.pašto adresas: +37041 595710, jurgita@ef.su.lt, jurgita.smilgiene@gmail.com

Autoriaus vardas pavardė: Erika Masiliauskiene

Mokslo laipsnis ir vardas: Socialinių mokslų daktarė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universiteto Edukologijos katedros docentė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: vaikystės kultūros tyrimai, vaikų kompiuterinė kultūra, vaiko teisių apsauga, edukacinės inovacijos, mokytojų ugdymas

Telefonas ir el.pašto adresas: +37041 595710, erika. masiliauskiene@su.lt, erika. masiliauskiene@gmail.com

Autoriaus vardas pavardė: Rasa Pivorytė

Mokslo laipsnis ir vardas: Pradinių klasių mokytoja metodininkė

Darbo vieta ir pozicija: Socialinių mokslų (edukologijos) magistrė, Europos mokyklos Briuselio II Lietuvių sekcijos koordinatorė. Europos mokykla Briuselio II

Autoriaus mokslinių interesų sritys: vaikų ugdymas.

Telefonas ir el.pašto adresas: +32495820884, rasa.pivoryte@eeb2.be, r.pivoryte@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHOR

Author name, surname: Jurgita Smilgiene

Telephone and e-mail address: +37041 595710, jurgita@ef.su.lt, jurgita.smilgiene@gmail.com

Author name, surname: Erika Masiliauskiene

Telephone and e-mail address: +37041 595710, erika. masiliauskiene@su.lt, erika. masiliauskiene@gmail.com

Author name, surname: Rasa Pivoryte

Telephone and e-mail address: +32495820884, rasa.pivoryte@eeb2.be, r.pivoryte@gmail.com

SAVIUGDOS, KAIP ASMENYBĖS SAVIKŪROS PROCESO, ĮPRASMINIMAS HUMANIZMO KONCEPCIJOJE

Saulius Vaivada

Šiaurės Lietuvos kolegija, Šiaulių universitetas

Anotacija. Straipsnyje, remiantis humanizmo pagrindinėmis nuostatomis, atskleidžiamas asmenybės saviugdos, kaip asmenybės savikūros proceso, įprasminimas minėtoje koncepcijoje, lyginami skirtingi Vakarų ir Rytų humanistinių teorijų požiūriai. Analizuojamos prielaidos bei sąlygos, būtinos asmenybės savikūrai, išskiriami reikalavimai besiuogdančiam, siekiančiam dvasinio tobulėjimo, savo vidinių galimybių realizavimo, tikrojo *Aš* atskleidimo.

Pagrindiniai žodžiai: asmenybės saviugda, savikūra, laisvė, atsakomybė, sąmoningumas, humanizmo koncepcija.

Įvadas

Tyrimo aktualumas. Dažniausiai naudojama reikšme asmenybės saviugda suprantama kaip sąmoningas, kryptingas, organizuotas, sistemingas, holistinis, nuolatinis asmenybės tobulėjimas, kurio procese pats asmuo prisiima atsakomybę už tobulėjimo kryptį, tikslus, būdus ir galutinį rezultatą, siejamą su visų pagrindinių asmenybės dimensijų pozityviais pokyčiais ir gyvenimo kokybe (Vaivada, 2012). Tačiau įvairiose koncepcijose įvardijami skirtingi veiksniai bei sąlygos, lemiančios saviugdos procesą, nurodomi skirtingi reikalavimai asmenybei, pasiryžusiai atrasti save šiame visą gyvenimą trunkančiame procese, iškeliamos skirtingos nuostatos, įprasminančios žmogaus tobulėjimo idėją.

Aptariant saviugdą kaip asmenybės savikūros procesą tikslingiausia remtis humanizmo koncepcija, kurios centrinė figūra – žmogus kūrėjas (lot. *homo creator*), susikuriantis save ir savo pasaulį. Kadangi žmogaus gyvenimas šioje koncepcijoje traktuojamas kaip nuolatinis augimas ir menas (Fromm, 1990, 2008 a; b), kūrybos objektu išskiriama ne viena ar kita konkreti veikla, o visas žmogaus gyvenimas, – to, kas potencialiai duota, vystymo procesas (*antropologinio humanizmo nuostata*), arba sprendžiant žmogiškąsias problemas, kylančias iš skirtumo tarp žmogiškų siekių ir ribotumų – tarp to, kuo žmogus yra, ir to, kuo jis norėtų arba galėtų būti (*egzistencinio humanizmo nuostata*). Laikantis pozicijos, kad žmogaus galimybės beribės, kūryba apibūdinama kaip forma žmogaus kovos prieš viską, kas jį riboja (May, 2010), žmogaus siekis išreikšti save, atskleisti savo galimybes (Rogers, 2005). Taip vadinamame gyvenimo mene žmogus įvardijamas ne tik kaip *kūrėjas*, bet ir kaip *savo kūrybos objektas* (Fromm, 2008 b), todėl, žmogus susikuria save pasirinkdamas, atrasdamas ir atskleisdamas bei nusprenddamas, kas bus (Frankl, 2008; Maslow, 2011).

Tyrimo problema išreiškiama šiuo probleminiu klausimu – kaip įprasminama saviugda, kaip asmenybės savikūros procesas, humanizmo koncepcijoje?

Tyrimo tikslas – atskleisti saviugdos, kaip asmenybės savikūros proceso, įprasminimą humanizmo koncepcijoje.

Tyrimo objektas – saviugda, kaip asmenybės savikūros procesas.

Tyrimo metodai: aprašomoji mokslo šaltinių analizė, sintezė, lyginamoji analizė.

Asmenybės savikūrą įprasminančios humanizmo koncepcijos nuostatos

Humanistines nuostatas įprasminančiose teorijose viena iš pagrindinių sąlygų, keliamų asmenybės savikūrai – laisva paties žmogaus valia. Šia prasme, pats žmogus turi norėti užsiimti savikūra bei siekti užsibrėžto tikslo. Žmogui yra lemta būti laisvam, nes laisvė yra tai, kas žmogų verčia kurti save bei sudaro prielaidas pasirinkimui. Laisvę kiekvienas žmogus turi neišvengiamai ir neatšaukiamai, ir ši laisvė prilyginama pačiai žmogaus būties esmei (Heideger, 1992). Laisvos valios kilmė iš savęs pačios parodo kiekvieno žmogaus unikalumą ir neprilygstamą vertę, o visiška savo laisvės išraiška reiškia nuolatinį rinkimąsi. Savo laisvos valios priėmimas ir suvokimas tuo pačiu reiškia brandą, gebėjimą išsiugdyti gyventi visavertį gyvenimą (Koestenbaum ir Block, 2009). Todėl tik naudodamasis laisva valia žmogus gali ugdytis save bei kurti savo asmenybę.

Laisvė asmenybės savikūros procese, humanizmo koncepcijos išreiškiamu požiūriu – ne tik prigimtine dovana, suteikianti galimybę žmogui pasirinkti, bet ir atsakomybė už savo pasirinkimus, t. y. už tai, kokį save žmogus susikuria. Atsakomybė už savo veiksmus ir pasirinkimus traktuojama ne tik kaip pageidautina asmenybės laikysena, bet svarbiausia, kad tik taip pripažįstama žmogaus egzistencija, tiesiogiai kylanti iš laisvos valios ar laisvės suvokimo (Koestenbaum ir Block, 2009). Sartre žmogų apibūdina kaip save subjektyviai išgyvenantį projektą, ir žmogus, anot filosofo, pirmiausia yra toks, kokį

save suprojektuoja, o ne toks, koks nori būti. Sartre teigimu, *jei būtis iš tiesų yra pirmesnė už būtybės esmę, žmogus yra atsakingas už tai, kas jis yra* (cit. Have ir kt., 2003; p. 121–122). Naujųjų laikų humanizmas šią egzistencinio humanizmo atsakomybės sampratą transformavo iš individo į visuomeninį lygmenį. Žmogus, kuris buvo atsakingas tik už savo pasirinkimus, poelgius, veiklą ir už tai, koku sukūrė save, tapo atsakingas ir už kitus (Fromm, 1992). Tokia atsakomybė individą išaukština, padaro stipresniu, suteikia teisę į skirtingumą, individualumą bei nurodo visiškai kitokią savikūros kryptį, orientuotą ne į vidinių, bet išorinių tikslų siekimą, t. y. naudingumą kitiems. Todėl save sukūrusi asmenybė tampa ne tik „sau“, bet ir „kitiems“. Nebe „aš ir pasaulis“, bet „aš – pasaulyje (aplinkoje), sąveikoje“ (Morkūnienė, 1995). Nors Vakarų humanizmo filosofijoje ši idėja pakankamai nauja, Rytų filosofinės-etinės doktrinos, sukurtos senovės Indijoje gyvavusių mokymų pagrindu, asmenybės savikūrą taip pat siejo ne tik su asmenine laisve ir atsakomybe, bet ir su atsakomybe, orientuota į šalia esančius. Pavyzdžiui, budizmą praktikuojantis žmogus gyvenime turi siekti pagrindinio tikslo – atbusti pats ir padėti išsigelbėti iš skausmingų atgimimų visoms kitoms būtybėms. Taigi savikūra šiuo atveju įpareigoja žmogų jausti atsakomybę ne tik už save, bet ir kitus.

Save kuriantis žmogus humanistinėse teorijose pateikiamas kaip sau ir gyvenimui keliantis atitinkamus reikalavimus. Žmogaus gyvenime svarbiausias yra prasmės siekimas ir atradimas (*aut. pastaba*: ši nuostata ypač išreiškiama egzistenciniam humanizmui priskiriamų psichologijos atstovų darbuose (Tillich, 1999; Frankl, 2008; 2010; May, 2010), todėl savikūros procese besiuogdantis atranda save ieškodamas atsakymų į esminius egzistencinius klausimus. Šiuo atveju, žmogus tampa labiau žmogiškesnis (Frankl, 2010), t. y. tuo, kas jis yra autentiškai, kai atsiduoda susikurtam tikslui, įprasminančiam jo būtį (*aut. pastaba*: būtį šiame kontekste tikslingiausia interpretuoti kaip žmogaus dvasinę būseną, atspindinčią žmogaus autentiškumą savikūros procese (Jaspers, 1989)). Kadangi savo prasmes žmogus susikuria pats (Frankl, 2008; May, 2010), savikūros procese asmenybė gyvena susikurtomis prasmėmis, suvokdamas save kaip tų prasmų dalyvį (Tillich, 1999) bei kūrybingai perkeisdamas realybę ir patį save. Kita vertus, bet kokie žmogaus veiksmai ir elgesys savikūros procese yra tik tada prasmingi, kai išpildomi atitinkami dalykinio turinio aspektai arba mažų mažiausiai jie nėra pažeidžiami (Cottingham, 2003; cit. Wagner, 2007): žmogus išgyvena savo veiksmus kaip prasmingus tada, kai jis yra visiškai jiems atsidavęs; veiksmai yra prasmingi, kai susiję su pozityviais žmogaus ir jo gyvenimo pokyčiais; veiksmai savikūros procese gali būti laikomi prasmingi tik tada, kai juos sukelia ne manipuliacija, bet jie yra paties žmogaus pasirinkti ir prisiimti; veiksmai turėtų padėti paties žmogaus iškeltiems arba pripažintiems savikūros tikslams. Vadinasi, tik įprasmindamas save ir savo būtį žmogus saviugdodamas gali susikurti savo asmenybę.

Pabrėždamos, kad žmogus susikuria save pats, visos Vakarų humanistinės teorijos saviugdodamos procese atmeta bet koki kito žmogaus, t. y. mokytojo, tarpininkavimą. Vakarietiškas humanizmas pabrėžia, kad asmenybė – tai žmogaus buvimas pačiu savimi, tuo pačiu įsijungiant į bendrą ryšį, kūrimas savo santykio su kitais per savo individualybę (Morkūnienė, 1995), o vieninteliu tarpininku šiuose santykiuose nurodomas pats žmogus. Akcentuojama, kad savikūros procese išskylančias problemas žmogus sprendžia pats, meditaciškai atsigręždamas į savo vidų, analizuodamas save, o ne ieškodamas kitų žmonių pagalbos (Maslow, 2011). Todėl bet koks kitas asmuo netgi gali trukdyti (Rogers, 2005; Maslow, 2011). Krikščioniškajai atšakai priklausantys egzistencialistai, kurie savikūros procesą tapatina su religine saviuokla, galimu mokytoju asmenybės saviugdoje įvardija Dievą. Kadangi žmogus yra sutvertas Dievo, sąlyga tiesai suprasti, remiantis šiuo požiūriu, turi būti duota Dievo. Todėl mokytojas gali būti tik Dievas (Kierkegaard, 1997, 2000), kuris suteikia sąlygą ir tiesą bei padeda žmogui tapti pačiu savimi. Tuo tarpu Rytų humanizmas nors ir pabrėžia, kad saviugdodamas dėka žmogus pats susikuria savo asmenybę, savikūros procese ypač akcentuoja mokytojo ir mokinio santykį. Laikomasi nuostatos, kad tik sekdamas tais, kurie eina *teisingu* keliu, žmogus iš tikrųjų gali ugdytis (Konfucijus, 2004). Turėti dvasinį mokytoją, tapatinamą su žinių įsikūnijimu, laikoma pasididžiavimo vertu dalyku, o buvimas su guru (sanskrit. *naikinančiu tamsą*) prilyginamas aukštesniajam *Aš* (Šankaras, 2001, 2007). Bendraudamas su dvasios vadovu mokinys paprastai pasikeičia. Tačiau tai nereiškia, kad mokytojas reikalauja iš mokinių priimti jo mokymą akiai. Mokinys mokomas užsiimti saviugda ir atsiverti per tarnystę, atsidavimą ir moralų gyvenimą, nes tik tada jis galės pasiekti gilesnį supratimą. Žengdamas saviugdodamas keliu, besiuogdantis susiduria su jam nežinomais dalykais, apie kuriuos girdėjo iš savo mokytojo, todėl savikūros proceso pradžia grindžiama mokytojo patirtimi (Vishu-devananda, 2005). Tačiau vėlesniuose savikūros proceso etapuose save kuriantis žmogus mokosi iš savosios patirties.

Diskusijų apie asmenybės savikūrą fone Rytų humanistinės filosofinės-etinės doktrinos pateikiamos technikos ir metodai, naudojami šiame procese, bei keliai, vedantys link pagrindinio žmogaus tobulėjimo tikslo. Žmogaus saviugda šiose teorijose siejama su tam tikrų dorybių, vertybių

laikymusi (konfucianizme) bei dvasinėmis praktikomis (budizme ir jogos filosofijoje). Kadangi pagrindinė Rytų filosofijoje išreiškiama idėja – žmogus, talpinąs savyje pasaulį, – visų nurodomų praktikų paskirtis – pažinti ir tobulinti save. Nes tik tokiu būdu galima pažinti tikrovę ir keisti pasaulį. Pavyzdžiui, konfucianizme kilnaus žmogaus kelias (*Dao*) suprantamas kaip teisingas elgesys, kuriame svarbiausia yra dorinių vertybių (teisingo nusistatymo, tinkamo veikimo būdo, teisingo žinojimo, teisingos moralinės drąsos ir teisingo atkaklumo), apsprendžiančių žmogaus veiklumą, praktikavimas, senovės paveldo studijavimas bei papročių laikymasis (Men, 2001; Konfucijus, 2004). Budizmo doktrinoje nušvitimo (sansk. *nirvanos*) siekiantis žmogus, visų pirma, turi būti išsąmoninęs keturias tauriąsias gyvenimo tiesas: gyvenimas yra pilnas kančios; kančia kyla iš troškimų; kad kančia sumažėtų, reikia apriboti troškimus; kentėjimą galima nutraukti einant tauriuoju aštuonialypiu keliu. Išsilaisvinimo iš egzistencinio ciklo siekiančią asmenybę link galutinio saviugdros tikslo veda *aštuonlinkis* (aštuonių pakopų) kelias, įprasminantis asmenybės dvasinį tobulėjimą (tobulas požiūris, tobulas ketinimas, tobulas kalbėjimas, tobulas elgesys, tobulas pragyvenimo šaltinis, tobulos pastangos, tobulas budrumas, tobulas susitelkimas), dorinių nuostatų (sansk. *śylos*) bei meditacijos (sansk. *samadhis* ir *dhjana*) praktikavimas, išmintis ir išvalga (sansk. *pradžna*) (*Rytų išminties enciklopedija*, 2010). Seniausias ištakas turinčioje indų filosofijoje, kuri remiasi Vedų išmintimi bei *jogos* idėja, kalbama ne apie vieną, bet apie tris žmogiškuosius kūnus, kurių kiekvienas yra subtilesnis už prieš tai esantį: fizinį, astralinį ir priežastinius kūnus (*Joga kūnas ir dvasia*, 1996). Todėl jogoje praktikuojamos technikos taip pat apima visų minėtų kūnų tobulinimą. Kadangi tiesą, remiantis jogos filosofija, galima patirti tik peržengus jutimus, tik nustojus veikti mintims ir protui (Vishu-devananda, 2005), pasitelkiant jogos fizinius pratimus-pozas (sansk. *asanas*), tesingą kvėpavimą – kai kvėpavimu valdoma gyvybinė energija (sansk. *prana*), gilų atsipalaidavimą, vegetarinę mitybą, pozityvų mąstymą ir meditaciją (*Joga kūnas ir dvasia*, 1996) susitelkiama į laisvės ir nušvitimo siekimą.

Skirtingai nei Rytų filosofijos praktikoje, įvairiose Vakarų humanistinėse teorijose labiau pabrėžiamos ne technikos ir metodai, bet vidinės sąlygos, būtinos asmenybės savikūrai: augimo motyvacija (Maslow, 2006), atvirumas patirčiai, pasitikėjimas savuoju organizmu, vidinis įvertinimo šaltinis bei pasiryžimas *būti procesu* (Rogers, 2005), gebėjimas realizuoti turimas galias (Fromm, 2008b). Viena iš svarbesnių nurodomų sąlygų yra ta, kad žmogus turi būti nepatenkintas esama savo padėtimi, kentėtų ir norėtų keisti dabartinį gyvenimą, suvokdamas savo kančios priežastis bei pripažindamas, kad yra būdų įveikti negerovę (Fromm, 1990). Aptinkama nuomonių, kad vertinant asmenybės savikūrą, žmones pagal sąmoningumo laipsnį galima skirstyti į skirtingus tipus (Vydūnas, 1992): visiškai priklausomus nuo išorinių aplinkybių ir neturinčius galių valdyti bei kurti save; turinčius ir siekiančius išsikelto tikslo, tačiau valdomus emocijų, minčių bei instinktų; gebančius kurti ir valdyti save ir savo pasaulį, nepriklausomai nuo aplinkybių, bei laukiančių iššūkių iš gyvenimo; peržengusius savąjį *Aš* bei atsidavusius tarnystei, siekiant iškiepyti savikūrą kituose žmonėse. Išskirtine šiame kontekste galima laikyti S. Kierkegaard asmenybės išsilavinimo į savo vidinį pasaulį ir vidinio apsisprendimo teoriją (*Egzistencijos filosofija: istorija ir dabartis*, 1981), kurioje asmenybės savikūros procesas grindžiamas religine saviuokla ir trimis glaudžiai susijusiomis stadijomis (estetine, etine ir religine), nurodančiomis asmenybės dvasinio tobulėjimo kelią (Šliogeris, 1985; Asakanavičiūtė, 2006). Būdamas pirmojoje, estetine fazėje, žmogus neatsiskleidžia kaip kuriantis ir save realizuojanti asmenybė, jis tik funkcionuoja, nes gyvena pagal savo prigimtį ir yra formuojamas socialinės aplinkos pagal visuomenės nustatytus dėsnius. Esteto gyvenimo tikslas – malonumų ir nerūpestingo gyvenimo džiaugsmingumo išraiškos. Grožyje estetui sutelpa visa egzistavimo prasmė. Šioje stadijoje nėra nei atsakomybės, nei laiko, skirto savianalizei bei asmenybės kūrimui. Antrojoje, etinėje stadijoje, žmogus tampa asmenybe, bet ši stadija dar nėra galutinė. Galutinį perėjimą iš estetinės stadijos į etinę apsprendžia pasirinkimo aktas, kurio rezultatas – sąmoninga ir atsakinga asmenybė. Pasirinkimo aktu žmogus apsprendžia save – taigi pats pasirinkimo faktas yra žmogaus savikūros momentas. Etiko užduotis yra atskleisti tą valią, kurios pagalba tampa asmenybe. Valios laisvė suteikia sielai harmoniją ir pusiausvyrą, kurios yra gyvenimo dorybių formavimo priežastis. Aukščiausia asmenybės dvasinio tobulėjimo pakopa – religinė stadija. Religinis kelias žmogui atsiveria tuomet, kai žmogus suvokia savo nuodėmingumą ir laikinumą, kai supranta, kad negali gyventi idealiai, nes jį slegia kaltės jausmas, ir kai visą savo gyvenimo turinį sukaupia į vienintelį troškimą – Dievo meilę. Žmogus jaučia, kad pats yra kažkuo daugiau, negu tu, kuo gali tapti savo ribose, jis niekuomet nėra ir negali tapti iki galo pačiu savimi baigtinės formos bei charakteristikos. Atgimęs žmogus suvokia, kad visa jo praėjusi būseną buvo nebūtis, todėl išsąmoninęs atgimimą į ankstesnę būseną daugiau nebegrįžta (Kierkegaard, 2000), – taigi praėjęs visus savikūros etapus, tampa kitokiu žmogumi.

Pagrindiniu asmenybės savikūros tikslu humanistinėse teorijose išskiriamas žmogaus sąmoningumo ir prigimtinų galių sužadėjimas, kad būtų pasiekta išmintis, išsilaisvinimas, nušvitimas (Rytų tradicija) arba žmogus galėtų tapti tuo, kas jis ir yra iš tikrųjų (Vakarų humanizmo požiūris). Todėl kaip savikūros proceso rezultatas pateikiama asmenybė, išsiskirianti iš kitų tam tikrais gebėjimais, charakterio savybėmis, gyvenimo vertybėmis, sąmoningumu, atsidavusi tikslui – žmogus, tapęs pilnatvišku ir harmoningu žmogumi. Tokia asmenybė skirtinguose požiūriuose įvardijama: *kilniu žmogumi* (konfucianizmas), *jogu* (indų filosofija), *prašvitusiuoju* (budizmas), *aukštesniojo tipo žmogumi* (vok. *Übermensch*) (Nietzsche, 2002), *tikėjimo riteriu* (Kierkegaard, 2000, 2002), *tapusiu savimi* (Rogers, 2005), *save aktualizavusiuoju* (Maslow, 2006, 2011), *žmoniškuoju žmogumi* (Vydūnas, 1990).

Išvados

Humanizmo koncepcija nusako saviugdą kaip asmenybės savikūros procesą, siedama jį su žmogaus prigimtinė laisve, savęs ir savo egzistencijos įprasminimu, atsakomybe už savo pasirinkimus, save bei kitus.

Visų saviugdoje naudojamų asmenybės savikūros būdų ir metodų paskirtis – sąmoningumo ugdymasis ir savo vidinių galių atskleidimas, siekiant dvasinio tobulėjimo, t. y. tampant harmoninga arba tam tikrą dvasingumo lygį pasiekusia asmenybe.

Nors saviugdą tikslas vienas, tačiau Vakarų ir Rytų humanizme nurodomi keliai skirtingi – savikūros procese žmogus viską turi atrasti pats (vakarietiškas požiūris); pasirinkęs dvasinį tobulėjimą besiuogdantis turi sekti mokytojo jau išbandytu keliu, atradamas savo prasmę ir kaupdamas individualią patirtį (Rytų filosofijos praktika).

Literatūra

1. Asakavičiūtė, V. (2006). Asmenybės tapsmo problema Kierkegaardo ir Nietzsches filosofijoje. *Egzistencijos paradoksai: Kierkegaardo filosofinės interpretacijos*, 59–74. Vilnius: Versus aureus.
2. Cottingham, J. (2003). *On the Meaning of Life*. London, New York.
3. *Egzistencijos filosofija: istorija ir dabartis*. (1981). Vilnius: Mintis.
4. Frankl, V. E. (2008). *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
5. Frankl, V. E. (2010). Apie sporto antropologiją. *Žmogus prasmės akivaizdoje*. P. 95–101. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
6. Fromm, E. (1992). *Menas mylėti*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
7. Fromm, E. (1990). *Turėti ar būti?* Vilnius: Mintis.
8. Fromm, E. (2008 a). *Pabėgimas iš laisvės*. Kaunas: Verba vera.
9. Fromm, E. (2008 b). *Žmogus sau: etikos psichologijos tyrimas*. Kaunas: Verba vera.
10. Have, H. A. M. J. ten, Meulen, R. H. J. ter, Leeuwen, E. van. (2003). *Medicinos etika*. Vilnius: Charibė.
11. Heidegeris, M. (1992). *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
12. Jaspersas, K. (1989). *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Mintis.
13. *Joga kūnas ir dvasia*. (1996). Homo faber.
14. Kierkegaard, S. (1997). *Liga mirčiai*. Vilnius: Aidai.
15. Kierkegaard, S. (2000). *Filosofiniai trupiniai, arba truputis filosofijos*. Vilnius: Aidai.
16. Kierkegaard, S. (2002). *Baimė ir drebėjimas*. Vilnius: Aidai.
17. Koestenbaum, P., Block, P. (2009). *Veikianti laisvė ir atsakomybė*. Filosofinė išvalga tikrovėje. Vilnius: Firidas.
18. Konfucijus (2004). *Pašnekesiai*. Vilnius: Tyto alba.
19. May, R. (2010). *Meilė ir valia*. Vilnius: Vaga.
20. Maslow, A. H. (2006). *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
21. Maslow, A. H. (2011). *Būties psichologija*. Vilnius: Vaga.
22. Men, A. (2001). *Indijos ir Kinijos dvasiniai ieškojimai*. Vilnius: Spauda.
23. Morkūnienė, J. (1995). *Humanizmas. Filosofinės teorijos metmenys*. Vilnius: Baltic ECO.
24. Nietzsche, F. (2002). *Štai taip Zaratustra kalbėjo*. Vilnius: Alma littera.
25. *Rytų išminties enciklopedija*. Viskas apie Rytų filosofiją, religiją, psichologiją, mistiką, kultūrą, literatūrą (2010). Vilnius: Tyto alba.
26. Rogers, C. R. (2005). *Apie tapimą asmeniu*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas.
27. Šankaras, Šri Šri R. (2001). *Švenčiant tylą*. Oppenau: Art of Living Books and Tapes Europe Akademie Bad Antogast.
28. Šankaras, Šri Šri R. (2007). *Švenčiant meilę*. Vilnius.
29. Šliogeris, A. (1985). *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*. Vilnius: Mintis.
30. Tillich, P. (1999). *Draša būti*. Vilnius: Vaga.
31. Vaivada (2012). Saviugdą koncepto pagrindimas edukologijos požiūriu. *Jaunuųjų mokslininkų darbai*, 4 (37), 93–100.

32. Vishu-devananda (2005). *Išsami iliustruota Jogos knyga*. Vilnius: Homo faber.
33. Vydūnas (1990). *Raštai*. I tomas. Vilnius: Mintis.
34. Vydūnas (1992). *Raštai*. III tomas. Vilnius: Mintis.
35. Wagner, H. (2007). Gyvenimo prasmės ir dorinis ugdymas. Prasmė-prasmės ieška-gyvenimo prasmė (2). *Acta Paedagogica Vilnensia*, (18), 8–24.

THE MEANINGFULNESS OF SELF-EDUCATION AS A PROCESS OF PERSONALITY SELF-CREATION AT THE CONCEPTION OF HUMANISM

Summary

The meaningfulness of personality self-education as a process of self-creation at the mentioned conception is revealed in the article according to the main humanism attitude, there are comparing the different attitudes of humanism theories of the West and the East. The assumptions and conditions which are necessary to self-creation of the personality are analyzed; the requirements for the educating person which seeks to achieve the spiritual development, realization of his or her inner possibilities and the inner woman or man revelation are analyzed in the article.

The aim of the research – to reveal meaningfulness of self-education as a process of personality, self-creation at the conception of humanism.

After the done research it is determined that:

The conception of humanism produces self-education as a process of personality in order to prelate it with the natural freedom of the human, existential meaningfulness of ourselves, responsibility for ourselves choices, himself or others;

Allocation of methods and all used self-creation cases of the personality at self-education – education of consciousness and revelation of the inner possibilities seeking to achieve spiritual development i.e. being a harmonious personality or the person which achieves the special spiritual level;

Even though, there is only one aim of self-education but there are presented several different ones at the West and the East humanism – at the self-creation process the person has to find everything by himself or herself (it is a western attitude); the person who chooses a spiritual development has to follow the way which has been tested by the teacher and at the same time finding his or her meaning and accumulating the individual experience (it is the practice of the East philosophy).

Key words: self-education of the personality, self-creation, freedom, responsibility, consciousness, the conception of humanism.

AUTORIAUS LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Saulius Vaivada

Mokslo laipsnis ir vardas: Docentas

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, Vadybos ir ekonomikos katedros docentas; Šiaulių universitetas, Socialinės gerovės ir negalės studijų fakulteto Edukologijos mokslų krypties doktorantas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: asmenybės saviugda, sveika gyvensena, socialinių tyrimų metodologija, rinkodar

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 620 29 860; vaivadas@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Saulius Vaivada

Science degree and name: Docent

Workplace and position: Northern Lithuania College, Docent of Management and Economics Department; Siauliai University, Faculty of Social Welfare and Disability Studies, Postgraduate of Educology Studies

Author's research interests: Personality self - education, healthy Manner of Life, Social Research Methodology, Marketing

Telephone and e-mail address: +370 620 29 860, vaivadas@gmail.com

TECHNOLOGINĖS NAUJOVĖS MOKYMOSI PROCESĖ

**TECHNOLOGICAL INNOVATION IN LEARNING
PROCESS**

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN THE TEACHING LINEAR ALGEBRA

Sinan AYDIN

Kocaeli University

Abstract. Linear algebra is taught during the first or second university year in mathematics and many science-oriented departments. The incorporating of technology into education has forced linear algebra teachers and textbook authors to reorganize the way of their teaching and writing styles. The aim of this paper is to give a technological overview of the main perspectives of the research works and the textbooks focusing on the most recent developments. The main issues it will be addressed concern that the computational way of linear algebra and interaction with mathematical software, the applying of image processing techniques to motivate learners in linear algebra classes, the setting up of a linear algebra website as a new kind of approach, the reviewing of the textbooks by the use of technological materials, the teaching in a mathematical laboratory as a new environment, the accessibility of the online learning model in linear algebra. Finally, it will be presented an original teaching design experimented by M. P. Herrero.

Keywords: teaching linear algebra, technology, image process, website, textbook, laboratory, online teaching.

Introduction

Linear algebra is the first mathematics course of the undergraduate mathematical training of a diverse number of students which is a full-fledged mathematical theory. It has widespread applications in other areas of mathematics such as calculus, differential equations, probability, and in other areas of science such as physics, biology, economics, sociology, all fields of engineering. The understanding how students learn is very important in the process of teaching and learning mathematics (Ma, 1999). Linear algebra education researches have been developing for twenty years, but an increasing number of studies have been conducted at several countries in recent years. The teaching and learning of the course is generally regarded as an unusual experience for teachers and students. Teachers assert that the lack of practice of students in logic and application. On the other hand, students feel that they are introduced to many new definitions and abstract theorems none of which they are able to connect with their mathematical backgrounds (Dorier, 2000). How an attempt can change this undesired situation?

The goal of using technology in the teaching linear algebra is to show students some aspects of concepts that are not possible with pen and paper (Dikovic, 2007). Many teachers agree that after practicing basic hand calculation techniques use of computer exercises is very helpful. In most real world applications, the large dimensions of matrices make hand calculation generally painful and inadequate. Computers and software enable student to concentrate on the meaning of computations, and how to perform them. At the very least, students can develop critical thinking skills, understand well the main concepts and apply them in a wide variety of situations.

Computer technologies are developing quickly and powerfully. They have become an important part of cyber and real life (Gonzales & Woods, 2008). Also, they are widely used to improve teaching and learning systems in all area of education. 'Computer Aided Teaching' has become one of the most used expressions of the educational research studies. In linear algebra, a computer can be used to simplify learning of theory and to reinforce the concepts (Huibin, 2004). The main developments in linear algebra teaching with technology are mathematical software, online learning systems and web teaching. Much mathematical software is available easily, and they have very powerful functions. Linear algebra algorithms can be calculated quickly and satisfactorily by computers. Many universities from all over the world provide online education systems using network for their students. Also, they are benefiting from the advantages of the web teaching to give the students the chance to connect the system to study at any time and in any place where the network exists. The purpose of this article is to deal with the main trends in the role of technology for teaching linear algebra.

Objective of the study

The research question for this study is what are the different appearances of technology in linear algebra?

Main tasks:

- ✓ provide information about the effective using of Mathematical software in linear algebra lectures
- ✓ prepare a simple context for understanding of image processing on matrix operations
- ✓ present some examples on the role of website for linear algebra, and the latest linear algebra text books

✓ contribute to evaluation of using website for teaching linear algebra, and online linear algebra teaching.

Methodology. This study is intended to provide a general context on the role of technology in the teaching linear algebra including some specific dimensions as listed above. For this purpose, ‘descriptive research’ is determined as research model of the study.

Mathematical software

Many Computer Algebra Systems (CAS) have been developed, such as, Matlab, Matrixpad, Max, Mathematica, Maple, Maxima, Derive. They have very powerful functions, usually including: computations – geometric visualization – data analysis – modeling – simulations – graphics – explorations. These functions allow students to easily calculate the basic matrix operations (addition-subtraction-production), matrix inverses, and reduced row echelon forms, to solve linear equations systems (LES), determinant of matrices, eigenvalues and eigenvectors of linear transformations. They also give smooth opportunities for displaying vectors and linear transformations as graphs, and provide visualization for two-dimensional and three-dimensional vector spaces. Teachers show students some special ways of the linear algebra that are not possible with hands on computation with addition of basic calculations.

Mathematica presents powerful facilities for two and three-dimensional space visualization and animation (Göktaş & Kapadia, 2011). This application style will promote students to deeper and more consistent learning. For example, the all solution forms of a LES with three unknowns and three equations in R^3 can be visualized clearly. An equation with three unknowns is corresponding to a plane in R^3 and a common intersection point of the three planes represents a solution of the LES. Then, the solution situations of the LES have three different cases that unique solution, infinite solutions and no solution (Figure 1).

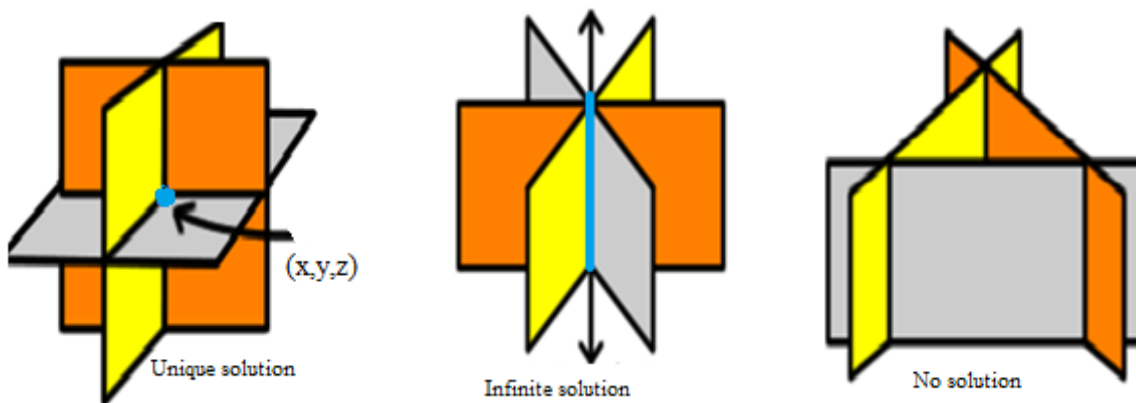

Figure 1. Three planes that are in R^3 have different solution sets

Visual Linear Algebra (VLA), a demonstration package for linear algebra courses, has a nice interface that students can play with the geometry of linear transformations and their images and kernels (Lautzenheiser, 2006). The materials in VLA give students substantial activities that yield worthwhile results. They can benefit excessively from working through an application, if the application stimulates their interest. Also, they can perform realistic computations and can compare the results with a satisfying conclusion of the subject. Animations of the applications allow students to experiment and conduct “make a conjecture what if...” analyses on the models presented. Moreover, they can create their own animations in R^2 and in R^3 , and compare the results of different vector space models (Eugene & Michael, 2005).

Some researchers clearly expressed that there is no one right and efficient way to teach linear algebra. Cowen (1997) stressed that any important application of linear algebra couldn’t happen without computer. This means software is an essential and a natural part of the course. According to him, the question needs to be argued is how to effective integration of the computer into the lectures will be done. He distinguished two cognitive levels used in linear algebra: at the surface level, after the basic hand calculations have been mastered, students use a computer to do the arithmetic. In this situation, students spend much time on the concepts of the course instead of trying to do hands on computations. At a deeper level, the teacher display computer doing computations that are not otherwise possible in class so that students can observe his or her work.

Many mathematicians are concerned about the using computers in the class in which students will turn out to be unthinking persons (Dubinsky, 1997). However, he noticed that this worry is not true for linear algebra. The main role of the computer is to motivate students to learn the axiomatic theory and to reinforce the conceptual understanding. In other words, the theoretical knowledge has a powerful role in computations, and mathematical software provides both a position to understand the theory and a mechanism for using the theorem of the course.

Image processing techniques in linear algebra classes

Digital Image Processing (DIP) is the study of the operating images or digital movies. The main connections between DIP and linear algebra are the aim of this section. A digital image is defined as a two-dimensional discrete function, $f(x,y)$, where x and y are integers spatial coordinates. The “pixel” derived from English “picture element” means the smallest logical unit of visual information used to construct an image. An $m \times n$ image can be considered a matrix as bellow:

$$f(x,y) =$$

where each entry of the matrix is called a pixel (Gonzales & Woods, 2008). For example, in figure 2, a digital image is represented with 5×10 dimensions.

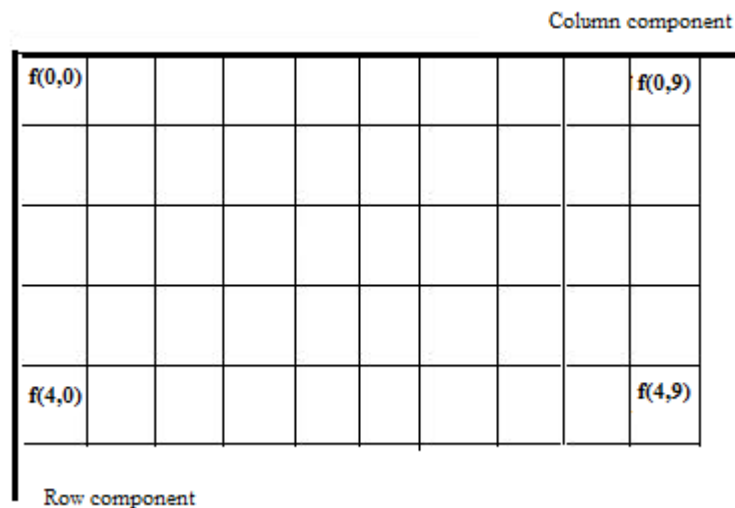

Figure 2. Digital images with 5×10 pixels

All of the standard forms to manipulate images can be obtained by applying mathematical operations to the matrix associated with the image (Bovik, 2000). The selected box on the image shown in Figure 3 is equivalent to the following matrix A (Gonzales & Woods, 2008). The numbers ranges from 0 to 255 for grey-level images in the matrix.

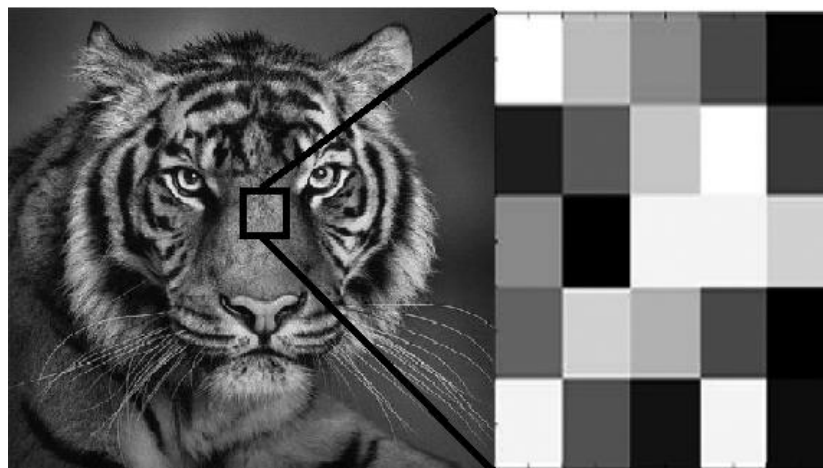

Figure 3. Equivalence between an image and a matrix (Gonzales & Woods, 2008)

$$A = \begin{pmatrix} 252 & 181 & 215 & 125 & 22 \\ 61 & 136 & 213 & 241 & 86 \\ 148 & 7 & 110 & 231 & 214 \\ 113 & 202 & 180 & 95 & 5 \\ 227 & 111 & 52 & 233 & 33 \end{pmatrix}$$

Students are attracted by stretching, depicting or rotating images, and all these actions are studied using concepts of linear algebra in a math laboratory. The basics matrix operations are applied to the simple examples of DIP as bellow (Gonzales & Woods, 2008).

Scalar multiplication: If $A = [a_{ij}]$ is an $m \times n$ matrix (original image) and c is a scalar, then the scalar multiplication is denoted by

$$cA = c[a_{ij}] = c \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} ca_{11} & \dots & ca_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ ca_{n1} & \dots & ca_{nn} \end{pmatrix} = [ca_{ij}] \quad (\text{new image}).$$

By using the scalar multiplication of the matrix, the intensity of an original image can be changed. If $c = 1/3$ and $c = 5/2$ are chosen, then the darker and the brighter versions of the image are obtained as shown in figure 4.

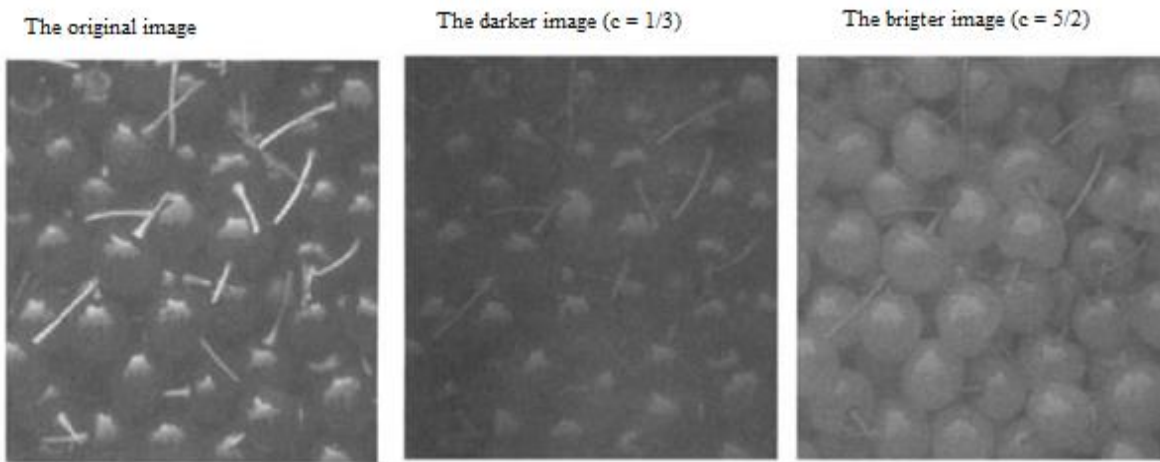

Figure 4. The effect of scalar multiplication to the original image (Bovik, 2000)

Matrix addition: If $A = [a_{ij}]$ and $B = [b_{ij}]$ are $m \times n$ matrices (original images), then the matrix addition is denoted by

$$A + B = [a_{ij}] + [b_{ij}] = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} b_{11} & \dots & b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{n1} & \dots & b_{nn} \end{pmatrix} \\ = \begin{pmatrix} a_{11} + b_{11} & \dots & a_{1n} + b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} + b_{n1} & \dots & a_{nm} + b_{nm} \end{pmatrix} = [a_{ij} + b_{ij}] \quad (\text{new image}).$$

By using the matrix addition, the overlap of the two images can be obtained. The original images get transformed as in figure 5.

Figure 5. The effect of matrix addition to the original images (Caridade, 2011)

Matrix subtraction: If $A = [a_{ij}]$ and $B = [b_{ij}]$ are $n \times n$ matrices, then the matrix subtraction is denoted by

$$\begin{aligned}
 A - B = [a_{ij}] - [b_{ij}] &= [a_{ij}] + (-1)[b_{ij}] = \begin{pmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nn} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} -b_{11} & \cdots & -b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ -b_{n1} & \cdots & -b_{nn} \end{pmatrix} \\
 &= \begin{pmatrix} a_{11} - b_{11} & \cdots & a_{1n} - b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} - b_{n1} & \cdots & a_{nm} - b_{nm} \end{pmatrix} = [a_{ij} - b_{ij}] \quad (\text{new image}).
 \end{aligned}$$

The subtraction of one image with another image is equivalent to inverting the intensities of a given image (taking its negative). The highest intensity level which is 256 for an 8-bit image is the matrix $256I$, where I is $n \times n$ identity matrix, and the matrix A associated the original image, then subtracting $256I$ from A is $256I - A = B$ (new images or inverted image). The original image gets inverted as in figure 6.

Figure 6. The effect of matrix subtraction to the original image

Matrix multiplication: If $A = [a_{ij}]$ and $B = [b_{ij}]$ are $n \times n$ matrices, then the matrix multiplication is denoted by

$$\begin{aligned}
 A \cdot B = [a_{ij}] \cdot [b_{ij}] &= \begin{pmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nn} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} b_{11} & \cdots & b_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ b_{n1} & \cdots & b_{nn} \end{pmatrix} \\
 &= \begin{pmatrix} c_{11} & \cdots & c_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ c_{n1} & \cdots & c_{nn} \end{pmatrix} = [c_{ij}] = C. \quad (\text{new image}).
 \end{aligned}$$

$$c_{ij} = a_{i1}b_{1j} + a_{i2}b_{2j} + \dots + a_{in}b_{nj} = \sum_{k=1}^n a_{ik}b_{kj} \quad i, j = 1, 2, \dots, n.$$

It is possible to invert an image with matrix multiplication. The process, as an elementary example, could be visually shown to multiply a 4x4 matrix on the left and right by a 4x4 elementary matrix as below. The Let

$$A = \begin{pmatrix} 245 & 240 & 60 & 170 \\ 180 & 50 & 90 & 240 \\ 175 & 170 & 55 & 100 \\ 105 & 250 & 10 & 80 \end{pmatrix} .$$

In Matlab, using the basic Command “imagesc(A)” followed by “colourmap(grey)”, A gets transformed to the image in Figure 7.

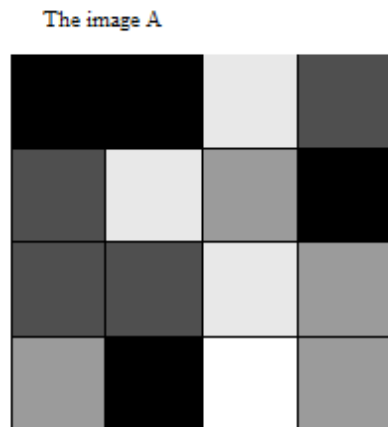

Figure 7. **The original image of the 4x4 matrix A**

Let J be the matrix obtained from the identity matrix $I_{4 \times 4}$ by two elementary row operations, interchanging the first by the fourth row, and the second by the third row,

$$J = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} .$$

Multiplying matrix A on the left by J converts the image A to JA, and multiplying matrix A on the right by J converts the image A to AJ, which is shown Figure 8.

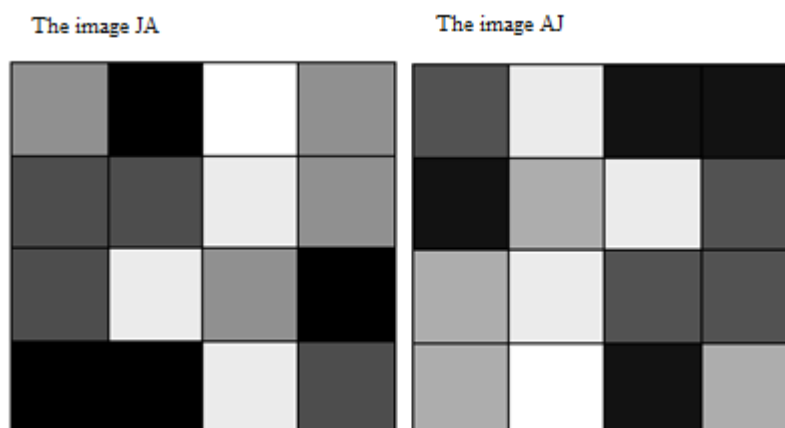

Figure 8. **The effect of matrix multiplication to the original image**

DIP, an interesting pedagogical tool, has been incorporated into many educational activities as a technological material (Allali, 2010; Greenberg, 1996; McAndrew, 2004; Pratt, 2001). DIP connects the latest technology to the theatrical knowledge and therefore it could be used for teaching and learning activities. It provides a visual component, and helps students to develop their intuitive understanding for

linear algebra concepts. In his work, Greenberg (1996) showed that digital image manipulation led to the students the deep thinking on the concepts and significant exploration of the image's content. DIP is, according to him, interesting tool to be incorporated in linear algebra, because digital images are used in human communication effectively, and provides an exciting discovery for mathematical ideas.

The use of this approach in the linear algebra course of the engineering departments can provides students with skills relevant to the needs of engineering and industrial sector, and the marketplace. DIP stimulates the interest in teaching and learning linear algebra through image processing exercises (Tanimoto, 1993; Tanimoto, 1994). It underscores practical using of abstract concepts and increases students' interesting to the real-life applications of the concepts. The Image Processing for Teaching project (IPT) developed at the University of Arizona in which students were asked to complete pre-evaluation and post-evaluation forms consisting of questions and feedback sections (Karam & Rice, 2000). The evaluation results were very positive, and all participants indicated that they were interested in learning more about image processing after completing the on-line tutorial.

Website usability for the course

Using computer technology many universities from all over the world have established virtual education and distance learning systems, usually online connection, such as WebWork, eGrade, and Maplix. The web teaching modules are making some previously impossible applications become possible. In this teaching, students can connect to the website to study at any time and in any place where the internet connection exists. And, the instructor of the course can give instant feedback without time and place limitation.

Setting up a linear algebra website can improve lectures and increase learning outcomes of students, so partly solve some teaching problems (Waldock, Gretton, & Challis, 2002). When course documents are sited in a web, it allows students to pay more attention to lectures by listening and understanding without wasting time on taking notes. If students reach some applications examples and exercises on the web, this encourages them not only to study linear algebra but also to use it. Putting old examinations, some practice quizzes and their solutions on the web; give them more opportunities to practice, and a chance to guess what the final examination looks like.

Tutorials are important for linear algebra students. On the one hand, students have more occasions to ask their questions and discuss some concepts about the course with the tutor face to face; on the other hand, the tutor can realize how the students are progressing, and how effective the abstract lectures are. So, it could be tried to give tutorials on the websites as an alternative for classroom tutorials (Gage, Pizer, & Roth, 2002). In this period, connection between teacher and students via email can efficiently give them instant feedback at any time of the day. Also, Students could be provided with some useful links, such as some linear algebra web addresses and some important mathematical association web addresses (Arnold, 2002). It will give them an efficient way to reach some of the latest developments in mathematics, particularly in linear algebra, to communicate with mathematicians worldwide and to search for more learning materials such as the history of linear algebra. It is expected that will help students understand Linear Algebra more deeply and widely.

Textbooks with technology aided

In this section of the paper, some recent linear algebra textbooks will be reviewed how each of them uses technology. One of the five major recommendations of The Linear Algebra Curriculum Study Group (LACSG) is that a first linear algebra course should utilize technology (Carlson, Johnson, Lay & Porter, 1993). This idea advocates the use of mathematical software as a supplementary material for linear algebra texts. While the recommendation of the LACSG has been addressed by textbook authors, almost all the texts today suppose using of mathematical software as the necessity of making the most of it.

Linear algebra naturally enhanced by the use of technology. Beyond its use in operating routine but boring computations such as row reduction or matrix production, technology can also be used as exploratory exercises based on real applications. How do the texts deal with technology?

Elementary Linear Algebra with Applications (Colman & Hill, 2007): the author aimed at a first linear algebra textbook serving both majors and non-majors who have linear algebra in their curricula. Matrices and \mathbb{R}^n vector spaces were given by a geometric approach with a visual presentation. The text contains computational exercises in selected exercises sets and provides Matlab instructions.

Visual Linear Algebra (Herman & Pepe, 2005): it is an extraordinary linear algebra textbook that presents interactive computer tutorials. The author provides an efficient learning environment in which learners are introduced to concepts and techniques so that they develop their cognitive intuition. The text

helps learners achieve a thorough understanding of the concepts by the help of a rich set of technological materials. The computer activities were designed for engages and retains learners' interest so that they were encouraged to be active learners. Some computer animations permit learners to make "what if..." conjectures on the models. Also, in the study of computer graphics, learners can create their own animations in \mathbb{R}^2 and \mathbb{R}^3 space.

Linear Algebra and its Applications (Lay, 2003): this book was written for a bridge course for mathematics and other science departments. The author was affected by the LACSG recommendations for the simple reason that he was a member of the LACSG. The course outlines are presented on the text website. He assumes that students will use their own choices of software for computations and that teachers who are aware of the strength of the use of computer will choose their own technological materials. There are many computational and exploratory problems about the subjects. It sports a variety of technological materials through the website.

Introduction to Linear Algebra (Strang, 2003): the text was intended for a course for engineering departments. it could be the choice for a teacher who prefers a linear algebra text emphasizing computer applications. The author uses an excellent variety of technological examples and exercises. The text presents a small selection of computational exercises and a wide variety of problems at the end of the chapters that explicitly call for mathematical software. The author explains ways of using software with the book and provides useful demos on the text website.

Teaching linear algebra in a mathematics laboratory

The abstract nature of linear algebra should be reduced through demonstration and practical methods. Kalman (1999) observed that the problem of ineffective teaching can be tackled through planned and intelligent application of the mathematics laboratory. The teaching method of drill and verbal recitation can make learning boring and lacks motivation for the abstract concepts of linear algebra. The use of mathematics laboratory helps to integrate theory of the course and practical work in the teaching (Yıldız Ulusoy, 2013).

Levine (1999) used the mathematics laboratory in which all students have a laptop to teach an introductory one-semester course in linear algebra. The course presentation material of the author was Scientific Notebook (SNB) a word processing package that allows students to perform a wide variety of mathematical operations (available at <http://www.mackichan.com/>). Each class meeting had been conducted a combination of lecture and hands-on doing. When the teacher was lecturing, laptops were required to be closed, whereas when the students were operating on the exercises, the laptops were open. This means that the class moved harmoniously between the two environments of a traditional classroom and a computer laboratory.

An important goal of active educational systems is to engage the students in the teaching/learning experience. Active learning is certainly more desirable than passive learning for a wide range of reasons. However, within the traditional classroom format many instructors have found it quite difficult to get students actively involved in what is going on in class. In his teaching design, Levine (1999) used exercises interspersing among prepared lecture notes that students were required to work in right in class, so that active student involvement became at high levels. Another advantage of the design was that students learn to use sophisticated mathematical software as a tool in mastering linear algebra. In her experimental studies, Sierpiska (2000) determined that students often make mistakes while performing matrix operations by hand. Using computer laboratory satisfactorily and painlessly avoids this problem and allows the student to concentrate on the underlying concepts.

Online linear algebra teaching

There is a widely accepted belief that online mathematics courses are little more than independent study options, and students teach themselves in this environment. But, by the help of innovative strategies and technologies for teaching mathematics online, it is an effective and flexible choice for many learners. Instructors teaching online mathematics feel the differences between the online environment and the traditional classroom. Students learning online mathematics have more time to work on the course materials than they do when responding verbally in the classroom.

Diaz et al. (2010) conducted an e-learning linear algebra study, which includes the use of a CAS (Maxima) and focuses on problem solving. Students had online access to material, including the proposed learning activities, which include the study of theory, resolution of direct applications exercises and resolution of problems. They stayed that when students work independently for solving linear algebra

problems the proper use of the software allowed them to build their own knowledge. This process helped them to develop the targeted competences. Also, they proposed the following ideas:

- ✓ The incorporation of the use of CAS in the teaching, learning and assessment processes. For e-learning, free software is advisable.
- ✓ Providing students with simple, rich and accessible material for consultation and self-learning of CAS handling.
- ✓ For connections with other mathematics courses, exploratory problems and exercises should be proposed to perform with software.

An original teaching experiment

Many of the research papers on the using technological strategies in linear algebra teaching has been more or less directly connected with an experimental course implemented by Herrero (Herrero, 2000; Konyalioglu et al., 2011; Ramasinghe, 2002; Schmidt & Köhler, 20129). This course was built on several interwoven and annual strategies, using software exercises as well as computer projects in order to obtain a substantial improvement in a sufficient number of students. The main character of this teaching design is that incorporating technology into teaching was done in conjunction with teaching strategies that promote critical thinking, making conjectures and increase communication between students and teachers. Herrero's teaching design has the following main characteristics:

- ✓ Exploration of new concepts through mathematical software exercises: It states that instead of simply giving examples of concepts that satisfy a definition and a theorem, or checking that they satisfy a certain list of properties; students are directed to a series of exercises to work with the examples and explore their properties. He stressed that if students produce examples by themselves using computers, the effect of this strategy has become more powerful. It is clear that performing these computations with a computer is not strictly necessary, but, the algorithms can be performed quickly and satisfactorily in class without spending too much time.

- ✓ Teaching linear transformations in the middle of the course rather than near the end: The chapter about linear transformations is one of the central concepts in the linear algebra curricula. According to Herrero, to help students understand this main chapter before they are actively engaged in achieving the other major lectures, this chapter is given as early as possible, after matrix elimination and basic vector space theory in \mathbb{R}^n . Jane (1997) tested this strategy independently, and noticed that the presentation of the course became more efficient and led to more effective results.

- ✓ Emphasis on geometry: One of the main difficulties in learning linear algebra has to do with the abstract settings of its subjects. Herrero conclude that geometric approach can provide a useful visual and concrete interpretation. A geometric presentation of 2-d and 3-d linear transformations in \mathbb{R}^2 and in \mathbb{R}^3 not only helps students to comprehend the subject but prevents them from getting lost in operations.

- ✓ Emphasis on writing through development of a portfolio: This principle means that one of the main goals of using the computers has been to free class time to teach students how to write the proofs of linear algebra theorems. Herrero insisted, additionally, careful guidance is needed here, since this is something that most of students have never done before. To improve their writing, students are asked to work on a portfolio of selected problems and projects. He concluded this strategy that since coherent writing is not possible without coherent thinking, this is a useful learning tool for students.

- ✓ Use of computer projects for motivation and applications: The last and the main strategy postulated by Herrero could be expressed that to show students how the abstractness and generality of a linear algebra theorem allow it to model a wide variety of concrete problems, students are given individual projects. Each student can choose an applied problem in his special area of interest. It is not difficult to find different and interesting problems, since many of the current linear algebra textbooks emphasize applications to a wide choice of different fields (Hefferon, 2012; Kuttler, 2012; Poole, 2007; Strang, 2005).

An example of the computer projects on elementary row operations and invertible matrix using in this teaching module could be design as bellow (These projects can be operated any mathematical software):

- ✓ Use the software to create the following matrices:

$$M = \begin{pmatrix} 2 & 0 & 8 \\ 4 & 2 & 10 \\ 2 & 0 & 10 \end{pmatrix}$$

$$E_1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad E_2 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ -1 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad E_3 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 3 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad E_4 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & -4 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

- ✓ Use the software to find the matrix product E_1M . What is the effect of this operation on M ?
- ✓ Find the matrix product $E_2(E_1M)$. What is the effect of E_2 on E_1M ?
- ✓ Find the matrix product $E_3(E_2E_1M)$. What is the effect of E_3 on E_2E_1M ?
- ✓ Find the matrix product $E_4(E_3E_2E_1M)$. What is the effect of E_4 on $E_3E_2E_1M$?
- ✓ Find the matrix product $N = E_4E_3E_2E_1$: Then compute the matrix products MN and NM .

Make an educated guess about the different results. What would be the appropriate name for the matrix N ? And Why?

✓ Multiply a matrix with the first row consisting of zeros by any other matrix, what is your comment on the new product matrix?

✓ Use the software to compute the matrices M^T , E_1^T , $M^TE_1^T$, $E_1^TM^T$, $(E_1M)^T$, and $(ME_1)^T$. Which of these new matrices are the same? What can you say about the reason of the sameness?

- ✓ Compose the following matrix at your computer:

$$A = \begin{pmatrix} 2 & 0 & 2 & 0 \\ 0 & 2 & 0 & 2 \\ -4 & 6 & -4 & 6 \\ 2 & 2 & 2 & 2 \end{pmatrix}$$

Can you find three elementary matrices that, when multiplied by A , will get a matrix with one or more zero rows?

✓ Make a conjecture about the matrix A is invertible or not. If A is invertible, try to find elementary matrices that, when multiplied by A , will give identity matrix I_4 .

Such a multi-factor teaching design cannot be evaluated by usual comparative analyses, because the differences with the standard course are too important. However, internal evaluations have been conducted by Herrero, showing several positive effects.

Discussion and conclusion

The above approaches explain how technology can be easily and efficiently integrated in the teaching of linear algebra. They don't require extensive knowledge of the technological materials used with the subject nor specialized knowledge of linear algebra. The key feature of the using these materials and strategies is that students can relate them to the concepts and the notions of the course which they have already had some hands on experience with.

The aim of teaching is to help students to learn the subject in a way that they need. Since different students need to learn different subjects in different way, teachers should be expected to change the way of their teaching. The integration of technology and mathematics is not difficult in linear algebra. Technology gives to students the opportunity to individualize their learning, and to choose their own examples and problems and appropriate tools for organizing and solving them.

Technology-based teaching and learning may lower the quality of learning if too much emphasis is put on the technological materials. Incorporating technology into instruction operates best when it is done in connection with teaching strategies that emphasis communication between students and teachers. Students should spend less time on computations and more time discussing concepts and proofs when they understand the algorithms of linear algebra.

There is no doubt that using technological material that is available for instructional purposes help educational developments. Technology aided studies cannot give exceptional solutions to overcome all the problems in learning and teaching linear algebra. Many research works consisted in theoretical perspectives and experimental teaching have been conducted in several countries, offering remarkable remediation. More experiments are needed with respect to this role in the construction of linear algebra concepts.

References

1. Allali, M. (2010). Linear algebra and image processing. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 41(6), 725–741.
2. Arnold, D. (2002). Math 45—Linear Algebra. Retrieved 13 February 2009 from <http://online.redwoods.edu/instruct/darnold/LINALG/>
3. Bovik, A. (2000). *Handbook of Image and Video Processing*. San Diego, CA: Academic Press.
4. Caridade, C. M. R. (2011). Applying Image Processing Techniques to motivate students in Linear Algebra Classes. *Proceedings of the 1st World Engineering Education Flash Week*, (pp. 114-121). Retrieved 02 February 2012 from <http://www.sefi.be/wp-content/papers2011/T4/216.pdf>
5. Carlson, D., Johnson, C. R., Lay, D.C., & Porter, A. D. (1993). The linear algebra curriculum study group recommendations for the first course in linear algebra. *College Mathematics Journal*, 24(1), 41-46.
6. Colman, B. & Hill, D. R. (2007). *Elementary Linear Algebra with Applications (9th ed.)*. New York: Pearson Education, Inc.
7. Diaz, A., Garcia, A. & Villa, A. (2010). An example of competence-based learning: Use of maxima in linear algebra for engineers. In Galan, J. E., Aguilera, G. & Rodriguez, P. (Eds.), *Technology and its Integration into Mathematics Education Conference*, 18(4), (pp. 311-319). Malaga, Spain: E.T.S.I. Telecomunicaciones e Informatica.
8. Dikovic, L. (2007). Interactive learning and teaching of linear algebra by web technologies: some examples. *The Teaching of Mathematics*, 10(2), 109-116.
9. Dorier, J. L. (2002). Teaching linear algebra at university. In *Proceedings of the International congress of Mathematicians*, 3,(pp. 875-884). Retrieved 05 March 2003 from <http://front.math.ucdavis.edu/>
10. Dubinsky, E. (1997). Some thoughts on a first course in linear algebra at the college level. In Carlson, D. et al. (Eds.), *Resources for Teaching Linear Algebra, MAA Notes*, 42, (pp. 85-105). Washington, DC: The Mathematical Association of America.
11. Eugene, A. H. & Michael, D. P. (2005). *Visual Linear Algebra*. John Wiley & Sons, Inc.
12. Gage, M.E., Pizer, A. K. & Roth, V. (2002). WEBWORK generating, delivering, and checking math homework via internet. In *Proceedings of the Second International Conference on the Teaching of Mathematics (ICTM2)*, (pp. 125-136). Greece: The University of Crete.
13. Gonzales, R. E. & Woods, R. C. (2008). *Digital Image Processing*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
14. Göktaş, Ü. & Kapadia D. (2011). Methods in Mathematica for solving ordinary differential equations. *Mathematical and Computational Applications*, 16(4), 784-796.
15. Greenberg, R. (1996). The IPT project: Image processing for teaching. *Technological Horizontal in Education*, 24,. 61–65.
16. Hefferon, J. (2012). Linear Algebra. Retrieved 04 June 2012 from <http://joshua.smcvt.edu/linearalgebra>
17. Herman, E. A. & Pepe, M. D. (2005). *Visual Linear Algebra*. Wiley: Stu Sol edition.
18. Huibin, W. (2004). *Computer aided teaching in Linear Algebra*. School of Science, Beijing Institute of Technology, China.
19. Jane, M. D. (1999). Teaching linear algebra new ways. In D. Carlson et al. (Eds.), *Resources for Teaching Linear Algebra*. MAA Notes, 42, (pp. 71-83). Washington, DC: The Mathematical Association of America.
20. Lay, D. C. (2003). *Linear Algebra and its Applications*. New York: Addison-Wesley.
21. Levine, L.E. (1999). Using technology to teach linear algebra. Retrieved 11 March 2003 from <http://personal.stevens.edu/~llevine/ma112/tech.pdf>
22. Kalman, D. (1999). Mathwright library (software review). *College Mathematics Journal*, 30(5), 398-405.
23. Karam, L. & Rice, D. (2000). Teaching image processing to high-school students. In *First Signal Processing Education Workshop*. Retrieved 21 August 2005 from <http://spib.ece.rice.edu/DSP2000>
24. Konyalioglu, A.C., Isik, A., Kaplan, A., Hizarci, S. & Durukaya, M. (2011). Visualization approach in teaching process of linear algebra. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 15, 4040-4044.
25. Kutller, K. (2012). Linear Algebra, Theory and Applications. Retrieved 04 June 2012 from <http://www.math.byu.edu/klkuttle/Linearalgebra.pdf>
26. Ma, L. (1999). *Knowing and teaching mathematics: Teachers' understanding of fundamental mathematics in China and the United States*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
27. McAndrew, A. (2004). *Introduction to digital image processing with MATLAB*. Boston, MA: Thomson Course Technology.
28. Poole, D. (2007). *Linear Algebra: A Modern Introduction*. London: Brooks Coole.
29. Pecuch-Herrero, M., (2000). Strategies and computer projects for teaching linear algebra. *International Journal of Mathematics Education in Science and Technology*, 31(2), 181–186.
30. Pratt, W. K. (2001). *Digital image processing*. New York: John Willey & Sons, Inc.
31. Ramasigne, W. (2002). Inspiring examples in rearrangements of infinite series. *International Journal of Mathematics Education in Science and Technology*, 33(1), 137-146.
32. Roger, L. (2006). Visual Linear Algebra. Retrieved 26 May 2009 from <http://www.rose-hulman.edu/~lautzenh/vla.html>

33. Schmidt, K. & Köhler, A. (2012). Teaching mathematics in the PC lab-the students' viewpoints. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*. DOI 10.1080/0020739X.2012.714490
34. Sierpinska, A. (2000). On some aspects of students' thinking in linear algebra. In J-L. Dorier (Ed.), *On the Teaching of Linear Algebra*, (pp. 209-246). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
35. Siew, P. F. (2003). Flexible on-line assessment and feedback for teaching linear algebra. *International Journal of Mathematics Education in Science and Technology*, 34(1), 43-51.
36. Strang, G. (2003). *Introduction to Linear Algebra*. Wellesley: Wellesley-Cambridge Press.
37. Tanimoto, S. L. (1994). Image processing in middle school mathematics. In *Proceedings of the First International Conference on Image Processing*, (pp. 501-505). Austin, TX: Signal Processing Society.
38. Waldock, J., Gretton, H. & Challis, N. (2002). Using the web to enhance student learning. In *Proceedings of the Second International Conference on the Teaching of Mathematics (ICTM2)*, (pp. 691-704). Greece: The University of Crete.
39. Yıldız Ulusoy, A. (2013). Teaching the diagonalization concept in linear algebra with technology: A case study at Galatasaray University. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 12(1), 119-130. Retrieved 10 January 2013 from <http://www.tojet.net/articles/v12i1/12113.pdf>

ŠIAULIŲ MIESTO BELAIDŽIŲ TINKLŲ SAUGOS TYRIMAS

Liudvikas Kaklauskas, Ilona Rathosi

Šiaurės Lietuvos kolegija, Šiaulių universitetas

Anotacija. Straipsnyje analizuojama Šiaulių miesto belaidžių tinklų sauga. Pagal *OSSTMM* testavimo metodiką parengtas belaidžių tinklų saugos empirinės informacijos surinkimo modelis. Duomenų kaupimui atrinktos *Vistumbler 8's 9* ir *WirelessNetView v1.38* programos. Informacijos surinkimui suprojektuotas mobilus informacijos rinkimo modelis, kurį sudaro automobilis, nešiojamas kompiuteris su belaidžio ryšio plokšte ir išorine daugiakrypte antena bei analizės programa. Tyrimui mieste išskirti trys skirtingi klasteriai: *Centras*, *Pietinis rajonas* ir *Pramonės rajonas*. Nuskanuota 3550 belaidžių tinklų. Empyrinės informacijos (n=3550) tyrimo rezultatai parodė, kad kas penktas tirtas tinklas yra nesaugus, pažymėtina, kad *Pramonės rajone* nesaugių tinklų daugiausia, net 23,6 %.

Pagrindiniai žodžiai: belaidžio tinklo standartai, belaidžio tinklo saugumas, paketų šifravimo algoritmas, tinklo saugumo politika, Wi-Fi technologija.

Ivadas

Vystantis laidiniams kompiuterių tinklams, lygiagrečiai buvo ieškoma ir kitokių duomenų perdavimo tarp kompiuterių būdų. Pagal enciklopedinį kompiuterių tinklo apibrėžimą tinklas tai „grupė kompiuterių ir kitų įrenginių, sujungtų ryšio linijomis taip, kad būtų galimas keitimasis duomenimis tarp jų“ (Enciklopedinis kompiuterijos žodynas, 2014). Čia konstatuojama, kad tinklas gali turėti pastovų ryšį, turima omenyje kabelį, bei nepastovų ryšį, turima omenyje telefono linijas, belaidžius ryšius (Enciklopedinis kompiuterijos žodynas, 2014). 1990 metais buvo sukurtas standartas, standartizuojantis belaidžius tinklus – *IEEE 802.11* (IEEE standards association, 2014). 1999 metais nepelno siekianti organizacija *WECA* (angl. *Wireless Ethernet Compatibility Alliance*) sukūrė naują vietinio tinklo *Wi-Fi* (angl. *Wireless-Fidelity*) technologiją, kuri tapo *IEEE 802.11* standarto sinonimu ir aprašo duomenų perdavimą naudojant plačiaujustį radijo bangų ryšį (Wi-Fi Alliance, 2014). *WECA* dabar vadinamas *Wi-Fi* aljanasu (angl. *Wi-Fi Alliance*). *802.11* standartą papildant raidėmis, belaidžiai tinklai gali būti standartizuojami pagal spartą, signalą nešančiojo dažnio juostą (Enciklopedinis kompiuterijos žodynas, 2014) bei kitus parametrus. Dėl belaidžio tinklo įrengimo paprastumo bei mobilumo, jį plačiai naudoja fiziniai asmenys, privačios įmonės, viešos įstaigos, viešbučiai, kavinės, oro uostai ir kt.

Kompiuterių tinklo atsiradimas iškėlė ir duomenų perdavimo saugumo problemą, kuri tampa aktualesnė tobulėjant technologijoms ir kuriantis naujoms tinklų architektūroms. Verta paminėti, kad 1988-11-02 JAV Cornell universiteto informatikos studentas Robertas Moris (ang. *Robert Morris*) sukūrė kirminą vėliau pavadintą „Internet Worm“, kuris *BSD UNIX* operacinės sistemos aplinkoje, naudodamasis pagalbinių programų silpnomis vietomis, greitai paplito tinkle užkrėsdamas iki šešių tūkstančių kompiuterių per labai trumpą laiką (RFC 1135 1989). Gegutės kiaušinis (ang. *The Cuckoo's Egg*) – tai viena iš žinomiausių elektroninių, gerai organizuotų *KGB* (rus. *КГБ, Комитет Государственной Безопасности*) šnipinėjimo atakų prieš JAV, renkant karinę informaciją. Išaiškinti šį nusikaltimą padėjo Kalifornijos „Lawrence Berkeley“ laboratorijų kompiuterinių tinklų administratorius Klifordas Stolas (ang. *Clifford Stoll*) (Stoll, 2000).

Tinklų saugumo užtikrinimui kuriami standartai, protokolai, technologiniai sprendimai. Kūrimo koordinavimui dažnai pasitelkiamos tarptautinės organizacijos. *CERT* yra viena iš didžiausių organizacijų analizuojančių duomenų saugumą kompiuterių tinkluose, tai *SEI* (*The Software Engineering Institute*) padalinys (CERT 1988). Saugos sprendimai integruojami į tinklo įrenginius, operacines sistemas bei kitą techninę ir programinę įrangą. Belaidis tinklas pagal technologinį sprendimą yra savaimė nesaugus, nes juo perduodama informacija į eterį ir paketus gali perimti bet kas. Optimalus belaidžių tinklų saugumo sprendimas – yra *802.1x* (IEEE Standards Association, 2010) identifikavimo standartų taikymas, kodavimų raktų valdymas, vartotojo, sesijos ir įrenginių identifikavimas, WLAN valdymas, paketų kodavimas bei kiti sprendimai (Kizza, 2005). Veiksmingų tinklų apsaugos metodų kūrimui svarbu tinkamai įvertinti bevielų tinklų saugumą, atvirų ir uždarytų tinklų būvį, optimaliai pritaikyti esamus šiuolaikinio bevielio tinklo apsaugojimo sprendimus. Daugelyje belaidžius tinklus analizuojančių mokslinių straipsnių aprašomi teoriniai tinklo saugumo užtikrinimo sprendimai, įsilaužimų prevencija. Lietuvoje dar nėra atlikto miesto arba gyvenvietės naudojamų belaidžių tinklų saugumo praktinio tyrimo.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Šiaulių miesto belaidžio ryšio tinklų saugumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. išanalizuoti techninius ir programinius belaidžio tinklo saugos sprendimus;

2. surinkti duomenis apie belaidžių tinklų saugumą Šiaulių mieste; ištirti ir apibendrinti surinktą informaciją.

Tyrimo metodai: teorinės medžiagos analizė, modeliavimas.

Belaidžio tinklo saugos užtikrinimo sprendimai

Belaidė telekomunikacija, tai informacijos perdavimas iš vieno įrenginio į kitą oro ryšio kanalu. Belaidis tinklas – tai kompiuterių tinklas kuriame duomenys perduodami radijo ryšio bangomis. Saugus bevielis tinklas yra toks, kai informaciją gali matyti, ją koreguoti ir ja naudotis tik tam tikslui įgalioti asmenys. *WLAN* (angl. *Wireless LAN*) belaidis vietinis tinklas paprastai yra mažos apimties tinklas užtikrinantis tinklo vartotojų mobilumą.

Fizinė belaidžio tinklo sauga įgyvendinama, kai signalo plitimas apribojamas už įmonės ribų. Tokiam sprendimui realizuoti reikalingos specialios statybinės medžiagos blokuojančios radijo bangų nutekėjimą. Tokio tinklo techninės įranga turi turėti signalo stiprio reguliavimo funkciją.

Programinė belaidžio ryšio sauga numato du saugumo užtikrinimo mechanizmus: vartotojų identifikavimas – leidžiama prisijungti prie tinklo tik įgaliotiems asmenims, privatumo užtikrinimas – perduodamų duomenų kodavimas. Vartotojų identifikavimui naudojami jų kompiuterių identifikatoriai, dažniausiai unikalūs kompiuterio tinklo plokštės adresas *MAC* (angl. *Media Access Control*), prisijungimo duomenų saugykla, dažniausiai duomenų bazė, specializuoti vartotojo identifikavimo serveriai, pavyzdžiui, *RADIUS* (The FreeRADIUS Project, 2013) ir kita.

Signalų kodavimas yra dažniausiai naudojama belaidžio tinklo saugos užtikrinimo priemonė. Šiuo metu taikomi du kodavimo standartai su modifikacijomis. *WEP* (angl. *Wired Equivalent Privacy*) privatumo protokolas buvo išleistas 1999 m. kaip *IEEE 802.11* standarto komponentas, kuris koduoja duomenis tinkle 40 bitų, 60 bitų arba 128 bitų raktais. Tai minimalus ir silpnai saugantis duomenų šifravimo ir prieigos kontrolės metodas. *WPA* (angl. *Wi-Fi Protected Access*) naudoja naujesnę kodavimo technologiją *TKIP* (angl. *Temporal Key Integrity Protocol*) su *MIC* (angl. *Message Integrity Check*). *TKIP* naudoja 128 bitų raktą kodavimui ir 64 bitų raktą identifikavimui. *WPA2* palaiko *IEEE 802.1X/EAP* identifikavimą arba *PSK* (angl. *Pre Shared Key*) raktą. *WPA2* naudoja pažangesnį kodavimo mechanizmą *CCMP* (angl. *Counter-Mode/CBC-MAC Protocol*) pavadinta *AES* (angl. *Advanced Encryption Standard*) standartu (Kizza 2005, Amirpoor, 2010).

VPN (angl. *Virtual Private Network*) – virtualus privatus tinklas leidžiantis vartotojams saugiai prieiti prie privataus tinklo duomenų ir išteklių, naudojantis internetu arba kitu tinklu. *VPN* kartu naudoja tuneliavimą, identifikavimą, prieigos kontrolę. *VPN* tinklas remiasi *IPSec* (angl. *Internet Protocol Security*) saugaus sujungimo užtikrinimo protokolu. *IPSec* enkapsuliuoja paketą, apgobdamas jį kitu paketu, taip visas paketas užšifruojamas. Šifruotas srautas sudaro virtualų saugų tunelį einantį per nesaugų tinklą – internetą. Integruojant belaidį tinklą į *VPN*, didėja duomenų privatumo apsauga, kontroliuojama vartotojų prieiga prie tinklo. Tai apsunkina įsilaužimą į privačius tinklus. *VPN* tinklai laikomi saugiausiais ir patikimiausiais tinklais užtikrinančiais komunikaciją tarp nutolusių kompiuterių.

Belaidžiuose tinkluose, kaip ir laidiniuose, naudojamos į tinklo įrenginius integruotos apsaugos užtikrinimo priemonės – užkardos, kurios vykdo tinklo adresų transliaciją *NAT* (angl. *Network Address Translation*), išsamų paketų inspektavimą *SPI* (angl. *Stateful Packet Inspection*), *MAC* adresų filtravimą, *URL* (angl. *Uniform Resource Locator*) turinio filtravimą.

NAT tai procesas, kurio metu pakeičiama *IP* (angl. *Internet Protocol*) paketo antraštės informacija, kai srautas pereina per tinklo įrenginį. *NAT* saugumo mechanizmas (angl. *Security Appliance*) pakeičia išeinančių paketų šaltinio *IP* adresą ir prievado numerį į *NAT IP* adresą ir prievado numerį, ir šią informaciją išsaugo *NAT* lentelėje, kurioje įsimenama kokią *IP* adresą ir prievado numerį pakeitė, kad galėtų atstatyti gavėjo *IP* adresą ir prievado numerį, kai įvyks grįžtamasis ryšis. Transliacija įvyksta tik tada, kai siuntėjas inicijuoja ryšį su išoriniu tinklu, ir adreso pakeitimas gyvuoja tol, kol tęsiasi paties ryšio sesija, kitaip, nutraukus ryšį tarp vidinio tinklo vartotojo su išorinio tinklo vartotoju, vidinio tinklo vartotojas jau nebeįgauna to paties *IP* adreso. Dėl tos priežasties iš nutolusio tinklo vartotojai negali patys inicijuoti ryšio su siuntėju, kuris naudoja *NAT* transliaciją, nes saugos mechanizmas atmes bet kokią bandymą prisijungti tiesiogiai iš išorės prie vidinio tinklo vartotojo.

SPI – išsamus paketų inspektavimas: tai ugniasienės architektūra, kuri veikia trečiajame OSI (angl. *Open Systems Interconnection model*) modelio lygmenyje. *SPI* dar vadinamas dinamiu paketų filtravimu ir skirtingai nei statinis paketų filtravimas, kuris tiria paketo antraštės informaciją, seka visų užkardos sąsajų veikiančius ryšius ir tikrina ar jie yra galiojantys. *SPI* gali išanalizuoti ne tik paketo antraštės informaciją, bet ir paketo turinį viršesniame OSI taikomajame lygmenyje (angl. *Application Layer*). Tai padeda daugiau sužinoti apie patį paketą, ne vien tik informaciją apie jo siuntėją bei gavėją.

Išsamaus paketų inspektavimo užkarda taip pat stebi ryšio padėtį ir fiksuoja ją stebėjimo lentelėje. Filtravimo sprendimai yra paremti ne vien administratoriaus apibrėžtomis taisyklėmis (taip kaip statiškame paketų filtravime), bet ir ankstesnių paketų turiniu, kurie buvo praleisti per užkardą. Kaip papildoma apsaugos priemonė prieš atvirų sąsajų skanavimą (angl. *Port scanning*), paketų inspektavimo užkarda, uždaro visas atviras duris, iki tol kol bus kreipiamasi į tam tikrą sąsają. Įgyvendinant MAC adresų filtravimą, galima apriboti neįgaliojų kompiuterių prieigą prie tinklo resursų.

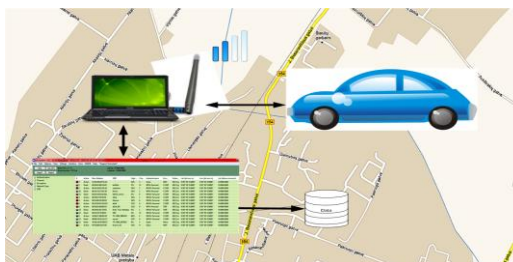
Belaidžio tinklo testavimo modelis

Populiarėjant belaidžio ryšio technologijoms įmonėse susiduriama su situacija, kai bandoma išlaikyti pusiausvyrą tarp vartotojų patogumo ir įmonės tinklo saugumo. Patys belaidžiai prisijungimai į tinklą tampa „išilaužėlių“ taikiniais. Siekiant išvengti išilaužimų kuriami belaidžių tinklų testavimo modeliai. Tinklo saugumo vertinimui, kritinių klaidų aptikimui, belaidžių technologijų silpnųjų vietų nustatymui naudojamos metodologijos, kurios leidžia įvertinti įmonės belaidžio tinklo saugumą. Tokias paslaugas teikia specializuotos įmonės, atliekančios sertifikuotus fizinės terpės, belaidės terpės, telekomunikacijų, duomenų perdavimo ir personalo saugumo testavimą.

Nekomercinis atviru kodu paremtas testavimo metodikos vadovas *OSSTMM* (angl. *Open Source Security Testing Methodology*) sukurtas nepelno siekiančios organizacijos, saugumo ir atvirų metodologijų instituto *ISECOM* (angl. *Institute for Security and Open Methodologies*), leidžia išbandyti funkcinį tinklo saugumą – sąveikos tarp fizinės tinklo topologijos, vartotojų, bevielio ryšio, laidinių, analoginių bei skaitmeninių formų komunikacijų (Herzog, 2010). Svarbiausieji šios metodologijos, tinkamai vertinančios belaidžio tinklo saugumo spragas, žingsniai yra šie:

- ✓ bendra pirminės būklės apžvalga – pirmiausia apžvelgiama ar laikomasi įstatymų ir kitų teisės aktų, etikos, pramonės reglamentų, kurie turi įtakos saugumo ir privatumo reikalavimo taisyklėms;
- ✓ logistika – testavimo kanalo paruošimas, kad būtų išvengta klaidingų teigiamų ar neigiamų rezultatų. Renkami duomenis apie esamą techninę įrangą, kuri gali skleisti elektromagnetines bangas ir jas regeneruoti. Žiūrima kokie perdavimo protokolai yra naudojami, kokiomis valandomis dirba bevielė įranga pvz., ar bevielis maršrutizatorius veikia ne darbo valandomis;
- ✓ aktyvaus stebėjimo patikrinimas – patikrinama ar aktyvi bei pasyvi kontrolė geba aptikti įsibrovimo bandymus, bei geba filtruoti tarp aliarmo lygių. Tikrinama ar tai stebėjimo signalas ar klastojimo signalas. Tikrinama ar kontrolė geba užblokuoti neteisėtą veiklą arba slopinti signalą;
- ✓ matomumo auditas – kanalų matomumas, persipynimai, sąveika. Pasyvaus kanalo aptikimas, aktyvaus kanalo aptikimas, pagaunamų duomenų surinkimas. Nustatoma kurio dažnio signalai gali nutekėti, ar signalas yra blokuojamas t. t. Kuriamas žemėlapis kuriame nurodoma radiacijos šaltiniai, spindulių jėga ir kt.;
- ✓ priegigos tikrinimas – įvertinama administratoriaus prieiga prie bevielės įrangos, įvertinama įrangos konfigūracija pvz., ar įrenginys yra nustatytas naudoti žemiausiai galimą signalo stiprumą, kad signalas sklįstų saugiose organizacijos ribose. Įvertinamas tinklo identifikavimo būdas, pasirinkta koduotė, įsitikinama, kad pakeisti pirminiai įrenginio parametrai. Tikrinama kokia fizinė priegigos kontrolė;
- ✓ pasitikėjimo tikrinimas – įvertinimas personalo patikimumas, kuris turi priėjimą prie fizinės nuosavybės bei informacijos, nenaudojant identifikavimo. Įvertinama galimybė dėl klientų identifikavimo metodų iškraipymo, apgaulingų įgaliojimų naudojimo, resursų piktnaudžiavimo.

Pagal šią metodologiją parengtas Šiaulių miesto belaidžių tinklų testavimo modelis (žr. 1 pav.). Norint nuskanuoti miesto bevelius tinklus reikia: automobilio – garantuoja greitą ir patikimą judėjimą mieste, nešiojamo kompiuterio – užtikrina duomenų išsaugojimą, antenos – garantuoja ryšio kokybę, programinės įrangos – garantuoja tinkamą duomenų apdorojimą. Antena parinkta su 5 dBi stiprinimo koeficientu, jo pakako kokybiško signalo fiksavimui.

1 pav. Šiaulių miesto belaidžių tinklų skanavimo modelis

Svarbiausia šios sistemos dalis yra belaidžio tinklo skanavimo programa. Ji buvo renkama pagal internetinių tinklalapių reitingus, programų parsisiuntimo populiarumą. Išsamesniais analizei atrinktos septynios programos, kurioms analizuoti panaudoti programų palyginimo kriterijai:

- ✓ *MAC* adreso fiksavimo galimybė;
- ✓ *SSID* (angl. Service Set Identifier) – tai belaidžio tinklo atpažinimo identifikatoriaus fiksavimas;
- ✓ Identifikavimo protokolo – belaidžio tinklo saugos užtikrinimo protokolo fiksavimas;
- ✓ Koduotės algoritmas – tai saugumo rakto kodavimui naudojamas algoritmas;
- ✓ Nuskanuotų belaidžių tinklų standarto atpažinimas;
- ✓ Surinktos informacijos išsaugojimas;
- ✓ Ar programa yra komercinė ar atviro kodo.

Analizės rezultatai, atsižvelgiant į įvardintus kriterijus, pateikti 1 lentelėje.

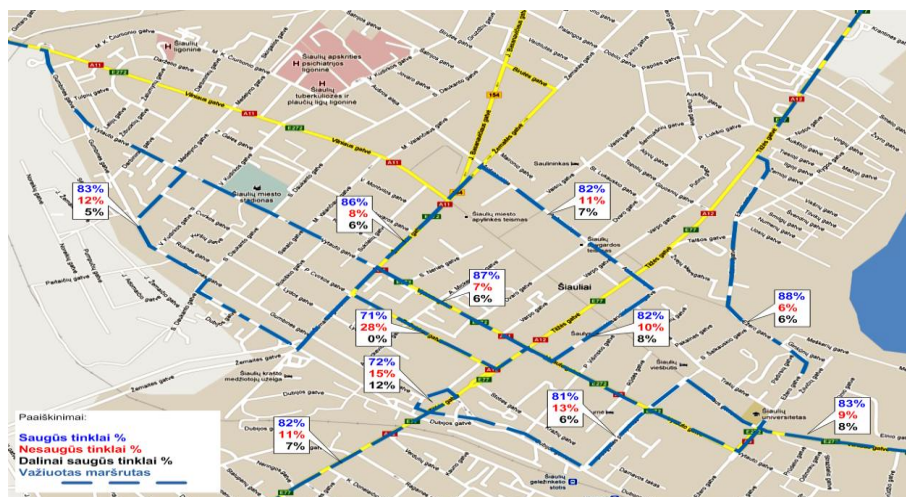
1 lentelė. Skanavimo programų palyginimas

Programos pavadinimas	MAC	SSID	Identifikavimo protokolas	Koduotės Algoritmas	Standartas IEEE	Nuskanuotų tinklų atpažinimas/saugojimas	Duomenų klasifikavimas / rūšiavimas	Laisvai naudojama
XirruX Wi-Fi Inspector	+	+	+	+	+	atpažinimas	dalinai	+
in SSIDer 2.0	+	+	+	+	-	atpažinimas	dalinai	+
Vistumbler	+	+	+	+	+	atpažinimas / saugojimas	pilnai	+
WirelessNetView	+	+	+	+	-	atpažinimas	dalinai	+
WirelessMon	+	+	+	+	+	atpažinimas / saugojimas	dalinai	-
Airmagnet	+	+	+	+	+	atpažinimas / saugojimas	pilnai	-
CommView for WiFi	+	+	+	+	-	Atpažinimas / saugojimas	dalinai	-

Šiaulių miesto belaidžių tinklų skanavimui, pasirinkta *Vistumbler 8-9* ir *WirelessNetView v1.38* programos. Pažymėtina, kad *Vistumbler* programa fiksuoja prieigos taškų *MAC* adresus, tinklų *SSID*, gamintojų pavadinimus, naudojamų kanalų numerius, identifikacijos protokolus, koduotės algoritmus, IEEE standartus, o skanavimo rezultatai išsaugomi *VSI Vistumbler* formatu. Siekiant padidinti skanavimo rezultatų patikimumą, lygiagrečiai buvo naudojama *WirelessNetView* programa. Jos galimybės labai panašios, be to ji skanavimo rezultatus išsaugo paprasto teksto formatu. Ši programa išsaugo užfiksuotą informaciją atmintyje ir, keičiantis skanavimo koordinatėms, padeda išvengti įrašų dubliavimosi.

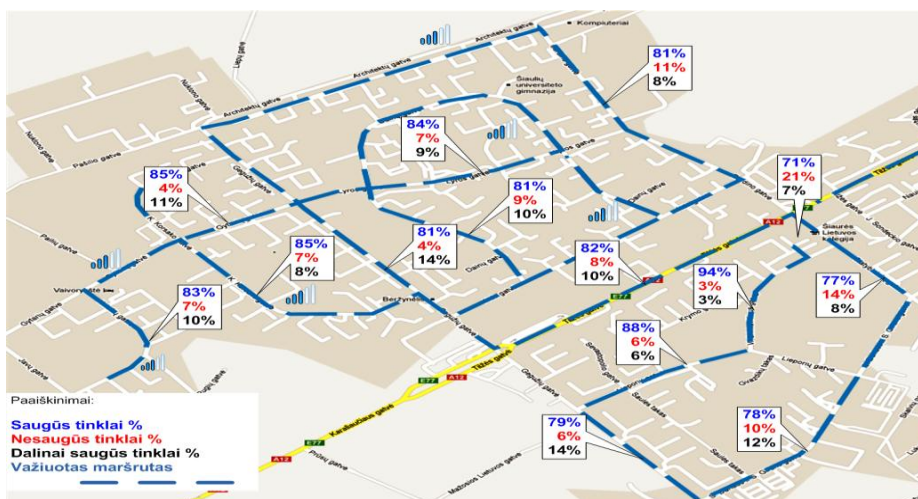
Šiaulių miesto belaidžių tinklų saugos tyrimo rezultatai

Tyrimui miestas suskirstytas į tris klasterius: *Centras*, *Pietinis rajonas* ir *Pramonės rajonas*. *Pietinis rajonas* – tai gyvenamasis rajonas, jame pagrindinę skanuotų belaidžių tinklų dalį sudaro asmeniniai tinklai. *Pramonės rajone* gausu įstaigų ir kitų gamybinių įmonių, ten skanuotų belaidžių tinklų pagrindinę dalį sudaro pramoninių organizacijų belaidė infrastruktūra. Miesto *Centre* skanuotus tinklus sudaro privačių asmenų ir įvairių įmonių belaidžiai tinklai. Viso nuskanuota 3550 belaidžių tinklų. Analizuojant empirinę informaciją saugiais laikomi tinklai, kuriuose naudojamas vienas iš identifikavimo protokolų *WPA* arba *WPA2* ir kriptografinis raktas *CCMP* arba *TKIP*. Nesaugiais – belaidžiai tinklai, kurie nenaudoja jokio identifikavimo protokolo bei kriptografinio rakto. Dalinai saugiais laikomi tinklai, kurie naudoja primityvų saugumo variantą – *WEP* protokolo raktą.

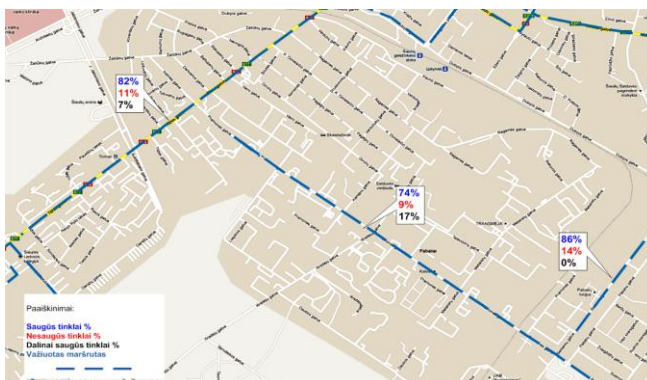
2 pav. Šiaulių miesto Centro rajono belaidžių tinklų saugos skanavimo rezultatai

Kaip matome 2 pav. mėlynu punktyru pavaizduotas maršrutas kuriuo buvo Šiaulių miesto *Centro rajonu*. Procentais parodyta kiekvienos nuskanuotos gatvės belaidžio tinklo saugumo suvestinė, mėlynai užrašyti procentai vaizduoja saugius tinklus, raudonai – nesaugūs tinklai, o juodai – dalinai saugūs. Miesto *Centre* nuskenuoti 1497 bevieliai tinklai, iš jų: saugūs tinklai sudaro – 83,8 %; nesaugūs tinklai sudaro – 9,5 %; dalinai saugūs tinklai – 6,7 %.

3 pav. Šiaulių miesto Pietinio rajono belaidžių tinklų saugos skanavimo rezultatai

Šiaulių miesto *Pietiniame rajone* nuskenuoti 1687 belaidžiai tinklai, iš jų: saugūs tinklai sudaro – 82,9 %; nesaugūs tinklai sudaro – 7,8 %; dalinai saugūs tinklai – 9,3 %.

4 pav. Šiaulių miesto Pramonės rajono belaidžių tinklų saugos skanavimo rezultatai

Šiaulių miesto Pramonės rajono nuskanuoti tik 106 belaidžiai tinklai. Tai galima paaiškinti tuo, kad belaidžio tinklo prigimtis yra nesaugi ir daugelyje įmonių kompiuterinių tinklų saugumo politika draudžia tokių tinklų naudojimą įmonėse. Saugos tyrimo rezultatai tokie: saugūs tinklai sudaro – 76,4 %; nesaugūs tinklai sudaro – 10,4 %; dalinai saugūs tinklai – 13,2 %.

Išvados

✓ Techninių ir programinių belaidžio tinklo saugos sprendimų analizė parodė, kad saugiais tinklais galima laikyti belaidžius tinklus, kuriuose naudojamas vienas iš identifikavimo protokolų WPA arba WPA2 ir kriptografinis raktas CCMP arba TKIP, dalinai saugiais – kurie naudoja WEP protokolo raktą;

✓ Pagal *OSSTMM* testavimo metodiką parengtas belaidžių tinklų saugos empirinės informacijos surinkimo modelis, duomenų kaupimui atrinktos *Vistumbler 8–9* ir *WirelessNetView v1.38* programos;

✓ Empyrinės informacijos (n=3550) tyrimo rezultatai parodė, kad kas penktas tirtas tinklas yra nesaugus, pažymėtina, kad Pramonės rajone nesaugių tinklų daugiausia, net 23,6 %.

Literatūra

1. Amirpoor R., Kumar A., Deavne S. R. (2010). Wireless Security on Security Standard Policy: A Case Study. *International Journal on Computer Science and Engineering*, 2(4), 1067–1071.
2. CERT (1988) The Software Engineering Institute (SEI). Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <https://www.cert.org/>.
3. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas* (2014). Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <http://ims.mii.lt/EK%C5%BD/enciklo.html>.
4. Herzog P. (2010) *Open Source Security Testing Methodology Manual*. Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <http://www.isecom.org/research/osstmm.html>.
5. *IEEE Standards Association* (2010) 802.1x-2010. Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <http://standards.ieee.org/findstds/standard/802.1X-2010.html>.
6. *IEEE standards association* (2014) Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <http://standards.ieee.org/about/get/802/802.11.html>.
7. Kizza J. M. (2005) *Computer Networks Security*. Springer, 534.
8. RFC 1135 (1989). *The Helminthiasis of the Internet*. Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <http://tools.ietf.org/html/rfc1135/>.
9. Stoll C. (2000) *The Cuckoo's Egg: Tracking a Spy Through the Maze of Computer Espionage*. Gallery Books, 416.
10. *The FreeRADIUS Project* (2013). Žiūrėta 2014, kovo 7 per internetą: <http://freeradius.org/>.
11. *Wi-Fi Alliance* (2014) Interaktyvus <http://www.wi-fi.org/>.

ŠIAULIAI CITY WIRELESS NETWORK SECURITY RESEARCH

Summary

The appearance of a computer network raised the problem of safe data communication. The computer network data security problem becomes more and more relevant with technology development. A wireless network technology solution itself is unsafe. Network security has been ensured applying 802.1X identification standards, encryption keys, identifying a user, session, and application equipment as well as applying other solutions. The research aim is to ensure the security of a wireless network Šiauliai City. The model of empirical information collection was prepared using the *OSSTMM* methodology. *Vistumbler 8-9* and *WirelessNetView v1.38* programs for data collection were selected. The mobile information collection model consisting of a transport vehicle, laptop with a wireless network card and external multidirectional antenna and analysis software was designed for the collection of empiric information. Three different clusters were distinguished for the research in the city: the Centre, the Southern District and the Industrial District. 3550 wireless networks were scanned. The analysis of technical and software wireless network security solutions demonstrated that the wireless networks using one of the WPA or WPA2 identification protocols and a cryptographic key CCMP or TKIP could be considered as secure networks. Partially secure networks used a WEP key. The results of the empirical information (n = 3550) study showed that every fifth network was insecure. It should be noted that the most number of insecure networks was in the Industrial District, even 23.6%.

Key words: wireless network standards, wireless network security, package encryption algorithm, network security police, Wi-Fi technology.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Liudvikas Kaklauskas

Mokslo laipsnis ir vardas: Docentas daktaras

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, Šiaulių universitetas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: fraktalinių procesų kompiuterių tinkluose tyrimas, naujų e. mokymo technologijų tyrimai

Telefonas ir el. pašto adresas: liudas@fm.su.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Ilona Rathosi

Mokslo laipsnis ir vardas: -

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija

Autoriaus mokslinių interesų sritys: belaidžių technologijų tyrimai.

Telefonas ir el. pašto adresas: ilona.rathosi@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Liudvikas Kaklauskas

Science degree and name: Associate Professor Dr.

Workplace and position: Northern Lithuania College, Siauliai University

Author's research interests: research of fractal processes in computer networks, new e. learning technologies research

Telephone and e-mail address: liudas@fm.su.lt

Author name, surname: Ilona Rathosi

Science degree and name: -

Workplace and position: Northern Lithuania College

Author's research interests: wireless technologies research

Telephone and e-mail address: ilona.rathosi@gmail.com

VMA priemonių panaudą nuotoliniam mokymui (Kaklauskas, Kaklauskienė 2011, Kaklauskas, Kaklauskienė 2012), naujas Moodle 2.x galimybes (Kaklauskas, Kaklauskienė 2013).

Reikia pažymėti, kad studijavimo ypatumai, analizuojant Moodle aktyvumo įrašų aibę duomenų tyrybos metodais, nėra analizuoti. Galima rasti tyrimų, kuriuose kitose iš Moodle VMA suformuotose aibėse naudojami duomenų tyrybos metodai arba iš aktyvumo įrašų aibės bandoma kurti duomenų analizės modelį.

Straipsnio tikslas: taikant duomenų tyrybos metodus, įvertinti studijavimo VMA ypatumus, atsižvelgiant į studentų studijuojamas studijų kryptis.

Tyrimo objektas: Moodle VMA aktyvumo įrašai.

Vartotojo aktyvumo įrašų ir virtualios Moodle aplinkos įrankių sąryšis

Bet kokia VMA, tinkama e. studijoms, turi apimti septynias standartizuotas priemonių grupes (Enciklopedinis kompiuterijos žodynas 2014). Moodle VMA siūlomos priemonės, kurios visiškai atitinka standartizuotas VMA reikalavimus. Standartizuotos priemonių grupės išsamiau išanalizuotos 2011 metų L. Kaklauskos ir D. Kaklauskienės straipsnyje (Kaklauskas, Kaklauskienė 2011). Trumpai įvardinsime grupes ir pagrindinius joms priklausančius įrankius.

Bendravimo ir bendradarbiavimo priemonių grupei priskiriamas *forumas, pokalbiai, dialogas, pasirinkimas, kalendorius, apklausa, socialinis forumas, žurnalas, internetinis dienoraštis, žinutės* ir dažniausiai naudojamas sąsajos su *Youtube* palaikymo įskiepis.

Besimokančiųjų ir mokytojo pristatymo grupei priskiriamas kurso dalyvių sąrašo peržiūros įrankis – *kolegos*, per paskutines 5 minutes prisijungusių vartotojų sąrašo peržiūros įrankis – *prisijungę vartotojai*.

Naudotojų registravimo priemonių grupei priskiriama VMA Moodle įrankių grupė *vartotojai* su įregistruotų vartotojų peržiūros priemonėmis bei vartotojų registravimo į e. mokymo kursus metodų valdymo priemonėmis, grupė *kurso dalyviai* apimanti įrankius, teikiančius informaciją apie pasirinktus vartotojus bei individualaus komunikavimo priemones.

Ugdymo turinio tvarkymo priemonėms priskiriama įrankių grupė *resursai*, naudojama mokymo medžiagos skelbimui, *kurso peržiūros* priemonės, *žodynelis* – sąvokų, naudojamų kurse sisteminiui, *duomenų bazė* – naudojama struktūrotam mokymo medžiagos rinkimui bei vertinimui, *įvykiai* – svarbių kurso įvykių skelbimui susiejant juos su kalendoriumi, *paskutinės naujienos* – kurso naujienų skelbimui.

Užduočių rengimo ir apklausos organizavimo priemonių grupę sudaro *kontrolinis* – kurso dalyvių savikontrolės, kontrolės priemonė, *užduotis* – atliktų darbų skelbimo, peržiūros, komunikavimo priemonė, *virtualus seminaras* su trimis realizavimo etapais, *pamoka* – programuoto mokymo idėjas realizuojantis įrankis.

Besimokančiųjų mokymosi ir pažangos stebėjimo priemonių grupę sudaro *testo rezultatai* – studijuojančiųjų apklausų rezultatų peržiūros priemonė, *vartotojų aktyvumo analizės* įrankis, virtuali studijuojančiųjų *įvertinimų suvestinė*.

Aplinkos sąsajos keitimo priemonė pasiekiamos tik administratoriui arba e. mokymo kurso kūrėjui, todėl jų aktyvumo įrašai iš gautų aibių buvo šalinami (Kaklauskas, Kaklauskienė 2011).

Toliau analizuota vartotojų veiksmų su Moodle VMA įvairiais įrankiais aibė (Cole 2007, Moodle 2014). Išskiriama 13 įrankių bei įrankių grupių, kurių kiekviena gali registruoti nuo 2 iki 13 skirtingų vartotojo veiksmų (n=76). Pažymėtina, kad registruojamų veiksmų kiekis priklauso nuo įrankio specifikos. Pavyzdžiui, grupės *resursai* tik visos medžiagos ir temos peržiūros veiksmai tinkami analizei, nes įkėlimo, koregavimo ir valdymo veiksmus gali atlikti tik kurso kūrėjas–dėstytojas, todėl juos iš analizės aibės reikia išmesti. Iš bendrosios aibės suformuotas poaibis (n=28) su veiksmiais, kuriuos e. mokymo kurse gali atlikti studentas. Būtina pažymėti, kad atrenkant studento veiksmus, buvo naudojamos standartinės Moodle įrankių parametrų parinktys. Dėstytojas gali studentui suteikti daugiau teisių ir galimybių, darbuojantis su Moodle įrankiais, tačiau tai bus jau nestandartinės situacijos, kurias dažniausiai naudoja labai mažas dėstytojų procentas.

Iš vartotojų aktyvumo įrašų aibės (n=734583, kiekviename po 8 pirminius laukus) ir vartotojų veiksmų su Moodle VMA įrankiais aibės analizei suformuota duomenų bazė. Apskaičiavus duomenų bazės suvestinę lentelę (sukinį), naujai gautoje lentelėje buvo pateikti susisteminti duomenys apie e. mokymo kurse naudojamus veiksmus (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Studento veiksmai, kuriuos jis gali atlikti e. mokymo kurse

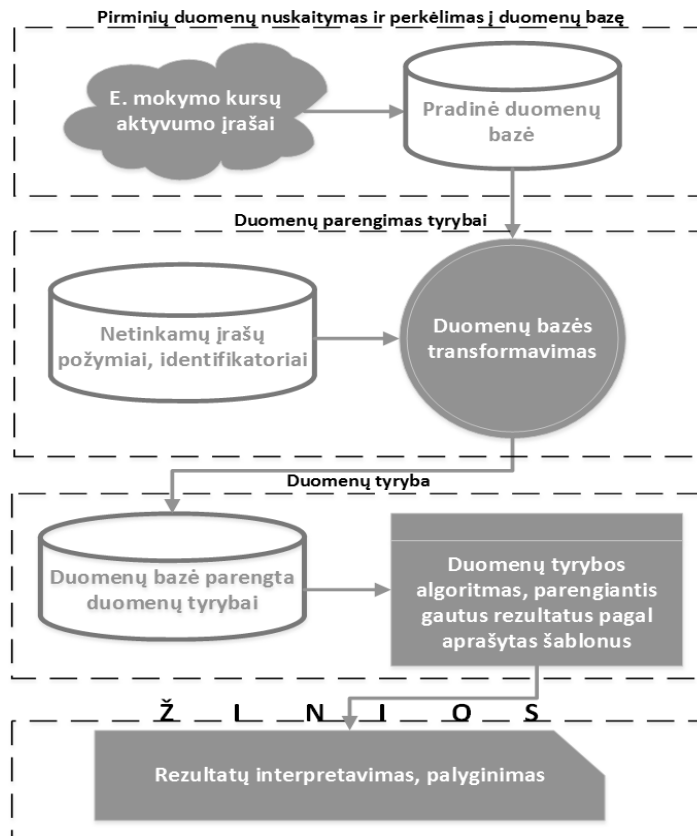
E. mokymo kursas	Forumas	Garso įrašymas	Pokalbiai realiu laiku	Teorinė medžiaga	Testas	Užduotis	Vartotojo profilis	Žodynėlis
Atnaujinti	Atnaujinti	Įkelti	Ataskaita	Peržiūrėti	Bandymas	Atnaujinti	Atnaujinti	Peržiūrėti
Peržiūrėti	Ieškoti	Peržiūrėti	Kalbėti		Peržiūrėti	Įkelti	Keisti slaptažodį	
Pridėti	Peržiūrėti		Peržiūrėti		Redaguoti	Peržiūrėti	Peržiūrėti	
Redaguoti	Pridėti				Testi bandymą	Pridėti		
Valyti	Valyti							

Kaip matome, daugiausiai veiksmų studentas gali atlikti studijuodamas e. mokymo kurso medžiagą, diskutuodamas forume, o mažiausiai – žodynėlyje.

Duomenų tyrybos modelis

E. mokymo kursų duomenų tyrybos ypatumus ir taikymus apžvelgė ispanų *Cordoba* universiteto mokslininkai C. Romero ir S. Ventura. Savo straipsnyje jie aprašo tris e. mokymo kurso tyrybos duomenų resursus: 1 – serverio aktyvumo įrašai, 2 – vartotojo aktyvumo įrašai ir 3 – proxy serverio aktyvumo įrašai (Srivastava ir kt. 2000, Romero, Ventura 2007). Tolesnei vartotojų studijavimo ypatumų tyrybai pasirinkti serverio aktyvumo įrašus.

Siekiant analizės rezultatų įverčių pagal mokslo kryptis, pirminiai vartotojų aktyvumo įrašai suskirstyti į tris klasterius: 1 – fiziniai mokslai (P 000, n=47498), 2 – socialiniai mokslai (S 000, n=591086) ir 3 – humanitariniai mokslai (H 000, n=95999). Duomenų skaidymo į klasterius požymis – VMA domenai (Lietuvos Respublikos terminų bankas 2014). Kiekviename domene skelbiami tik vienos mokslo krypties e. mokymo kursai.

1 pav. E. studijų kursų studentų aktyvumo įrašų tyrybos modelis

Pagal klasikinius duomenų tyrybos apibūdinimus (Bramer 2007) tyrybos procesą galima suskirstyti į keturis etapus (žr. 1 pav.):

1. *Pirminių duomenų nuskaitymas ir perkėlimas į duomenų bazę* – vartotojų aktyvumo įrašai iš trijų domenų e. mokymo kursų perkeliama į duomenų bazę;
2. *Duomenų parengimas tyrybai* – remiantis iš anksto suformuotais netinkamų įrašų požymiais bei įrašų laukų identifikatoriais, nereikalingi įrašai pašalinami iš duomenų bazės ir, pagal aprašytas taisykles, formuojami papildomi laukai, reikalingi tolesnei analizei;
3. *Duomenų tyryba* – naudojant numatytus tyrybos įrankius bei parengtus tyrybos algoritmus, analizuojami duomenys ir rezultatai pateikiami iš anksto aprašytuose šablonuose arba grafinėse formose;
4. *Žinios* – gaunamos visiškai nauji tyrybos rezultatai, kuriuos reikia interpretuoti, pritaikant žinomas metodikas, taisykles, atliekant duomenų palyginimą ir pan.

Rengiant duomenų bazę tyrybai, sudarytos dvi požymių lentelės, aprašančios pradinės duomenų bazės šalinamų įrašų – trendų aptikimo kriterijus. Pirmoje požymių lentelėje aprašyti vartotojų veiksmų pradiname VMA domeno puslapyje, nepilnų įrašų, įrašų turinčių sugadintus laukus, įsirašymo/išsibraukimo iš kurso įrašų aptikimo kriterijai. Antroje lentelėje aprašyti dėstytojų bei e. mokymo kursų kuratorių identifikavimo kriterijai apimantys dėstytojo identifikavimo požymius bei jų teises aprašančius požymius. Suformuotos požymių lentelės panaudotos pradinės duomenų bazės įrašų identifikavimui ir pašalinimui (Romero ir kt. 2014). Naujai gauta tarpinė duomenų bazė buvo transformuojama taip, kad būtų galima rezultatyviai taikyti duomenų tyrybos priemones (Ortega ir kt. 2014):

1. Sukurtas laukas, identifikuojantis vartotojų prisijungimą iš mokymo įstaigos tinklo bei iš išorinio tinklo, panaudojant tarpinės duomenų bazės vartotojų interneto protokolo adresų IPv4 (Enciklopedinis kompiuterijos žodynas 2014) savybes, pagal kurias galima išskirti vietinio kompiuterių tinklo (mokymo įstaigos, toliau LAN) ir globaliojo kompiuterių tinklo (išorinio tinklo, toliau WAN) adresus (Lietuvos Respublikos terminų bankas 2014);
2. Datos identifikavimo laukas transformuotas į kelis atskirus laukus, taip išskiriant metų, mėnesio, dienos, laiko valandomis ir sekundėmis laukus, juos koduojant Grigaliaus kalendoriuje (Lietuvos Respublikos terminų bankas 2014) naudojamomis skaitinėmis reikšmėmis;
3. Vartotojo veiksmo aprašo laukas transformuotas į modulio pavadinimo bei vartotojo atliekamo veiksmo laukus.

Įvykdžius aprašytus veiksmus, gauta duomenų bazė, kuri parengta duomenų tyrybai. Ją sudaro trys klasteriai: fiziniai mokslai (n=28552), socialiniai mokslai (n=411668) ir humanitariniai mokslai (n=47932). Pažymėtina, kad transformuojant duomenis iš pradinės duomenų bazės į bazę tinkamą tyrybai iš fizinių mokslų klasterio buvo atmesta 40% įrašų, socialinių mokslų – 30% ir humanitarinių mokslų – 50%. Nevienodą atmetų įrašų kiekį galima paaiškinti tuo, kad kiekviename klasteryje skiriasi dėstytojų aktyvumas, neteisingų studentų prisijungimų skaičius bei kiti veiksmi.

Studijavimo ypatumų virtualioje mokymo aplinkoje tyrimas

Šiame skyriuje aprašomi baigiamieji duomenų tyrybos etapai – duomenų tyrybos algoritmų taikymas ir rezultatų interpretavimas (žr. 1 pav.).

Kuriant pirmąją duomenų tyrybos algoritmą išskeltas tikslas – įvertinti kaip skirtingų mokslo krypčių studentai mokymuisi naudoja LAN ir WAN, atsižvelgiant į e. mokymo kursų įrankių panaudos dažnį. Pagal šį algoritmą suformuota suvestinė lentelė, pritaikant vartotojų prisijungimo iš LAN bei iš WAN indentifikavimo filtrą, pagal suformuotus klasterius. Suvestinės lentelės duomenys sugrupuoti pagal e. mokymo kurso įrankių panaudos dažnį, iš galutinės lentelės pašalinant analizei nereikšmingus įrašus apie įrankius, kurių panaudos dažnis, lyginant su kitais įrankiais, yra mažesnis nei 1%. Rezultatų interpretavimui panaudoti grafikai (žr. 2 pav.).

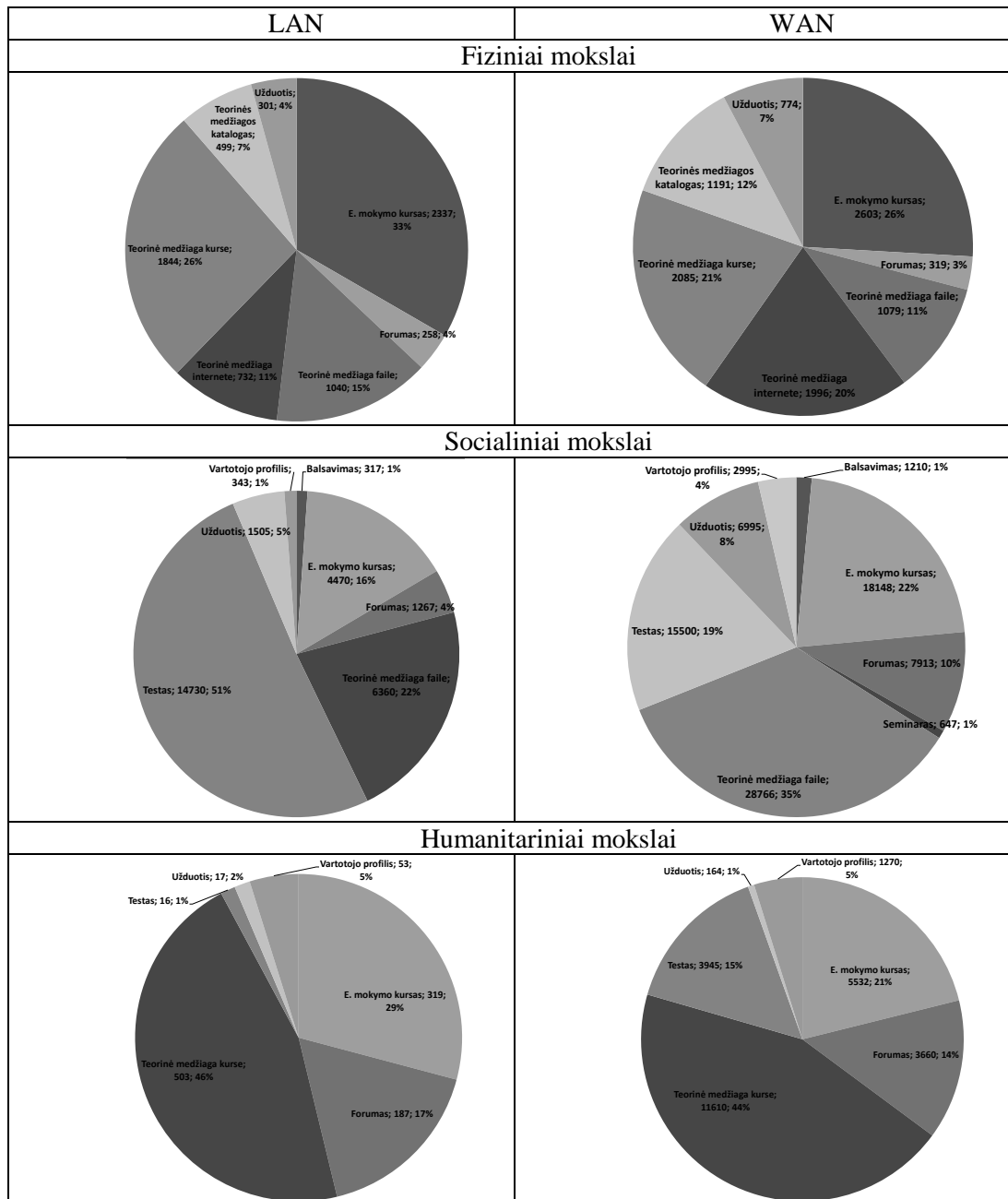
Apskaičiavus fizinių mokslų krypties studentų įrankių panaudos koreliacijas iš LAN ir WAN, gautas koreliacijos koeficientas 0,8574 rodo, labai stiprią įrankių naudojimo įpročių iš LAN ir WAN koreliaciją. Tai rodo, kad studentai tuos pačius įrankius naudoja VMA prisijungę ir iš vietinio kompiuterių tinklo, ir iš išorinio kompiuterių tinklo. Reikia pažymėti, kad fizinių mokslų krypties studentai iš WAN dažniau skaito teorinę medžiagą internete, atlieka užduotis. Iš WAN studentai jungiasi vidutiniškai 1,7433 karto dažniau nei iš LAN.

Socialinių mokslų krypties studentų įrankių naudojimo koreliacijos iš LAN ir WAN koeficientas 0,6273 rodo vidutinę įrankių naudojimo iš LAN ir WAN koreliaciją. Tai rodo, kad studentai naudoja skirtingus įrankius VMA kai jungiasi iš LAN bei WAN. Reikia pažymėti, kad iš WAN studentai jungiasi vidutiniškai 4,7253 karto dažniau nei iš LAN. Daugiau nei dvigubai dažniau naudojami *Testas* iš LAN, o

iš WAN dažniau naudojamas *Forumas*, skaitoma teorinė medžiaga pateikta faile, atliekamos užduotys. Iš 2 pavyzdyje matyti, kad socialinių mokslų krypties dėstytojai studentų aktyvinimui iš WAN panaudojo virtualaus seminaro įrankį.

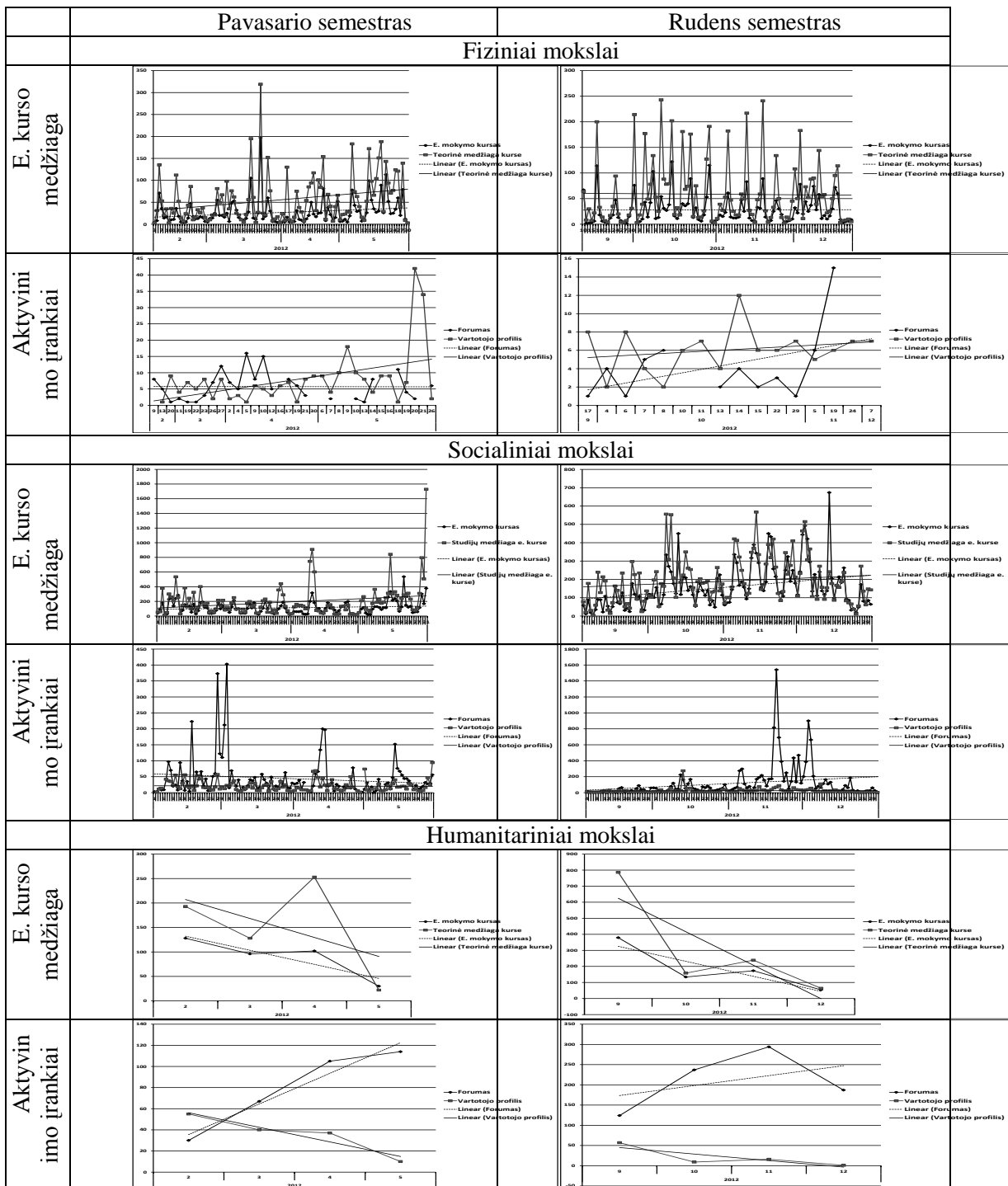
Humanitarinių mokslų krypties studentų įrankių panaudos koreliacijos iš LAN ir WAN koeficientas 0,9168 rodo labai stiprią įrankių naudojimo iš LAN ir WAN koreliaciją, vadinasi naudojami įrankiai iš mokymo įstaigos vidinio tinklo ir išorinio tinklo nesiskiria. Reikia pažymėti, kad iš WAN studentai jungiasi vidutiniškai 56,6945 karto dažniau nei iš LAN, t. y. mokymo įstaigos vidinis tinklas e. studijoms praktiškai nėra naudojamas. Reikia pažymėti, kad *Testas* faktiškai laikomas tik iš WAN.

Apibendrinant pirmojo duomenų tyrybos algoritmo gautus duomenų tyrybos rezultatus galima teigti, kad fizinių ir humanitarinių mokslų studentų studijavimo įpročiai į VMA jungiantis iš LAN ir jungiantis iš WAN sutampa, o socialinių mokslų studentai jungiantis iš LAN pirmenybę teikia studijų aktyvinimo įrankiams.

2 pav. Įrankių panaudos įvertinimas pagal prisijungimą, atsižvelgiant į mokslo sritį

Kitas duomenų tyrybos algoritmas skirtas įvertinti skirtingų mokslo kryptių studentų, atsižvelgiant į laiko skalės kriterijų, e. mokymo kursų įrankių naudojimo dažnį pagal prisijungimą. Atsižvelgiant į klasterius, suformuota suvestinė lentelė, naudojanti LAN/WAN filtrą ir laiko skalės pagal mėnesius

4 pav. E. studijų kurso įrankių panaudos kaitos įvertinimas

Trečiasis algoritmas skirtas dažniausiai naudojamų įrankių naudojimo kaitos vertinimui. Čia, atsižvelgiant į klasterius, formuojama suvestinė lentelė, panaudojant įrankių reitingavimą pagal dažnį (atrenkami du populiariausieji įrankiai), suvestinės lentelės informaciją sugrupuojant pagal įrankių naudojimo pobūdį e. mokymo kurse (*e. kurso medžiaga* ir *aktyvinimo įrankiai*) bei atsižvelgiant į pavasario ir rudens semestrų laiko filtrus (grupuojant pagal metus, mėnesį bei dieną). Iš analizės pašalinami testai ir užduotys, nes šiuos įrankius dažniausiai studentai naudoja dėstytojų paliepimu.

Kaip matome 4 pav. fizinių mokslų krypties studentams teorinės medžiagos įrankių naudojimo dažnis didėja pavasario semestru artėjant į pabaigą, o aktyvinimo įrankių naudojimas auga, kiekvienam semestru artėjant į pabaigą. Socialinių mokslų krypties studentai teorinės medžiagos įrankius dažniau pradeda naudoti į kiekvieno semestro pabaigą, o aktyvinimo įrankių naudojimas nekinta. Humanitarinių mokslų krypties studentai teorinės medžiagos įrankių ir *vartotojo profilis* įrankio naudojimas kiekvieną semestrą mažėja, o įrankio *forumas* naudojimas suaktyvėja semestru artėjant į pabaigą.

27. Sangwin C. (2005). Serving mathematics in a distributed e-learning environment. *MSOR Connections*, 5(2), 1–4.
28. Simpson O. (2013). *Supporting students in online, open & distance learning*. Routledge, New Your and London.
29. Skinner B.F. (1968) *The technolgy of teaching*. New York: Meredith.
30. Srivastava, J., Cooley, R., Deshpande, M. (2000). Web usage mining: discovery and applications of usage patterns from Web data. *SIGKDD Explorations* 1(2), 12–23.
31. Targamadžė A., Normantas E., Rutkauskienė D., Vidžiūnas A. (1999). *Naujos distancinio švietimo galimybės*. Kaunas, Technologija.
32. Volungevičienė A. (2008). *Distance Learning and Teaching Design Model: Quality Assessment Factors and Dimensions*. Summary of Doctoral Dissertation. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, Kaunas.
33. Weller, M. (2006). *VLE 2.0 and future directions in learning environments*. Proceedings of the First International LAMS Conference, 99–106.

RESEARCH OF STUDYING PECULIARITIES IN A VIRTUAL TRAINING ENVIRONMENT USING DATA INVESTIGATION METHODS

Summary

The article analyses the records of the activeness of the users of the Virtual Learning Environment (hereinafter referred to as the VLE) Moodle. Seven standardized VLE tool groups were identified. Relationships between student's activity records and Moodle VLE tools were determined. Data investigation model was designed. The initial records of user's activeness (n = 734,583) were divided into three clusters by scientific fields: physical, social sciences and humanities. Two tables of features describing the criteria of the detection of initial database records subject to removing – trends – were created. Having investigated the studying habits of students in different scientific fields according to their connection from the local computer network of the educational institution (hereinafter referred to as the LAN) and from the external computer network (hereinafter referred to as the WAN), it was established that the studying habits of students studying natural sciences and humanities connecting from LAN and WAN were strongly correlated. Students studying social sciences preferred study activation tools connecting from LAN. Students more often connected to the VLE from WAN than from LAN. The analysis of the frequency of using of e-learning tools demonstrated that students in the field of physical sciences connect to the VLE the most actively from LAN in March, May, October and November, and from WAN –activeness was similar every month; the activeness of connection to the VLE from LAN and WAN of students studying in the field of social sciences coincided in January, May, October, November and December; students studying in the field of humanities connected the most actively to the VLE from LAN in February, September, October, November and December, and from WAN – in March, April, September and November. The assessment of changes in the using of tools in spring and autumn semesters showed that: a) the frequency of using of theoretical material tools by students studying in the field of physical sciences increased at the end of the spring semester and the using of activating tools grew at the end of every semester; b) the using of theoretical material tools by students studying in the field of social sciences increased at the end of every semester, and their using of activation tools did not change; c) the using of theoretical material tools and a user's profile by students studying in the field of humanities decreased every semester and the using of the tool forum became more active at the end of a semester. The analysis of the popularity of VLE tools in different fields of science demonstrated that the e-course theoretical material conveyance tool was the most popular in all three study fields, and the most frequently used activation tools were the students' knowledge self-control and control tools. Students in the field of social sciences and humanities used very often the forum for their communication, and the students in the field of physical sciences preferred the using of tools in the user's profile group.

Key words: e-studies, virtual learning environment, VLE tools, data investigation, Moodle.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Liudvikas Kaklauskas

Mokslo laipsnis ir vardas: docentas daktaras

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, Šiaulių universitetas

Autoriaus mokslinių interesų sritis: fraktalinių procesų kompiuterių tinkluose tyrimas, naujų e. mokymo technologijų tyrimai

Telefonas ir el. pašto adresas: liudas@fm.su.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Danutė Kaklauskienė

Mokslo laipsnis ir vardas: magistras

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, Šiaulių universitetas

Autoriaus mokslinių interesų sritis: naujų e. mokymo technologijų tyrimai.

Telefonas ir el. pašto adresas: dkaklauskiene@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Liudvikas Kaklauskas

Science degree and name: Associate Professor Dr.

Workplace and position: Northern Lithuania College, Siauliai University

Author's research interests: research of fractal processes in computer networks, new e. learning technologies research

Telephone and e-mail address: liudas@fm.su.lt

Author name, surname: Danute Kaklauskiene

Science degree and name: master

Workplace and position: Northern Lithuania College, Siauliai University

Author's research interests: new e. learning technologies research

Telephone and e-mail address: dkaklauskiene@gmail.com

TEACHING MATHEMATICS TO SOCIAL SCIENCE STUDENTS APPLYING MAPLE PACKAGE

Albertas Pincevičius, Svajonė Bekešienė
General Jonas Žemaitis Military academy of Lithuania

Summary. The paper discusses the teaching specifics in the theory of probability and mathematical statistics course for the social science students. The mathematical part of this course is very important for them [1], but the social science students don't like to perform mathematical transformations with algebraic expressions and numbers. Our task is to find the usable ways to help them, so the syllabus is taught to facilitate the computer algebra package MAPLE [2]. This package enables fast and error-free processing of data systems to interact with numbers, solving equations and systems of equations and displaying the results graphically. Consequently it is a good possibility to explain the difficult parts of this course easier and more understandable [3 - 6]. The main goal is to develop much more attractive and easier ways for learning. Some of our solutions are discussed in this article.

Keywords: MAPLE use in the teaching process, the teaching of the mathematical statistics course.

Introduction

All educators are conscious that only a few of students gain knowledge of mathematics in the same compartment. However, it is difficult to accomplish all learners all of the time. There are students who understand and participate in the lecture that drive the instruction easily, but more often we work with students who "hides in the back" completely lost. In view of the fact that we know that students have a preferred learning style, it makes sense to provide tasks that reflect students' abilities and preferences, and that challenge them at the appropriate level. The teaching strategies provided in this article are intended to help to improve lectures and to be of assistance for social science students who are under pressure of mathematics.

The paper will present two training practices using MAPLE. We will discuss and graphically "transition" from the events of probability calculation using the Bernoulli formula (binomial distribution) to a normal distribution (Laplace's integral theorem) use. At the same time it will become clear why the normal distribution is so often encountered in practice. We will exploit the MAPLE graphics capabilities for task which consider the regression analysis (correlation) between the random variables.

✓ **Relation between binomial and normal distributions**

Suppose that there are n independent experiments and the probability of the event A is the same for all experiments, i.e. $p = p(A)$ and the probability of opposite result $p(\bar{A}) = 1 - p = q$. Random variable X which stands for the number of result A after n experiments is called Bernoulli random variable. Values of this random variable (discrete) are $0, 1, \dots, n$ and probabilities $P\{X = k\} = p_n(k)$, ($k = 0, 1, \dots, n$) are counted by Bernoulli formula:

$$p_n(k) = C_n^k p^k q^{n-k}, \quad (1)$$

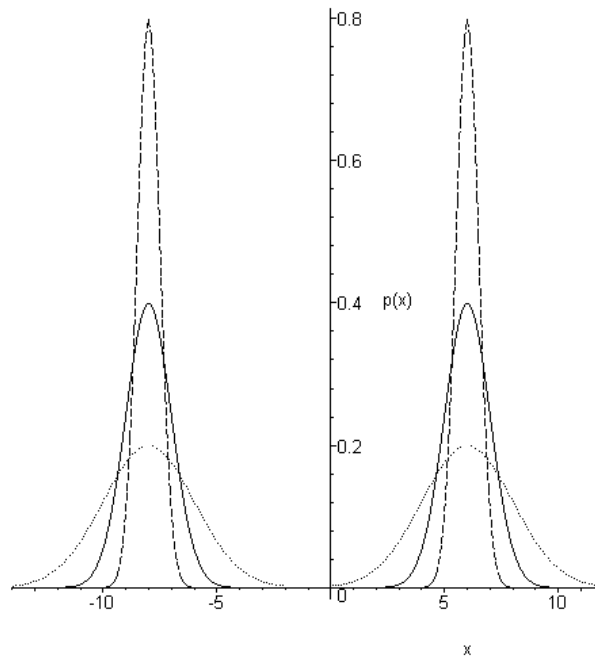
where C_n^k - combination which show the number of the same results. It can be proved that the mean of random variable is $EX = np$, and standard deviation (variance) $\sigma = \sqrt{npq}$.

Normal distribution, allowing to evaluate the probability of continuous random variable in particular range, is one of the most important in probability theory. It's density function:

$$p(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-a)^2}{2\sigma^2}} \quad (2)$$

where $\sigma > 0$, α (mean) – any real number. Distributional function of normal random variable $\Phi(x) = \int_{-\infty}^x p(t)dt$ shows the probability of random variable to be in range $X \in (-\infty; x]$.

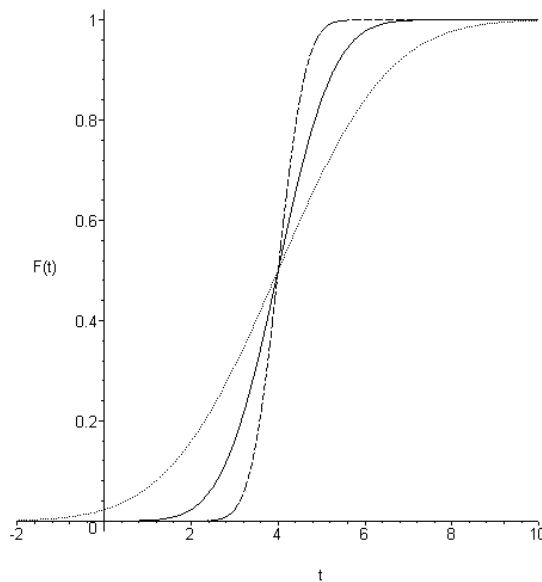
We'll draw the density and distributional functions of a random variable.

1 pic. **The probability density function of a normal variable.**

On the left: $a = -8$, $\sigma = 1$ continuous curve, $\sigma = 2$ dotted curve, $\sigma = 3$ dashed curve.
 On the right: $a = 6$, $\sigma = 1$ continuous curve, $\sigma = 2$ dotted curve, $\sigma = 3$ dashed curve.

Parameter a (mean) of normal distribution changes the position of the curve on the x axis, and σ - the sharpness of the curve. For the bigger σ curve sinks and widens. The area below a curve in any case is equal to 1, and the changes are seen only in the range $[a - 3\sigma, a + 3\sigma]$, because this range involve 0,997 of the curves area.

2 pic. **Distributional functions of a normal variable.**

$a = 4$, $\sigma = 1$ continuous curve, $\sigma = 2$ dotted curve, $\sigma = 3$ dashed curve.

When the integration variable $t = 4$, i.e. is equal to average, all the distributional functions are equal to 0,5. The changes of these functions in the range $[0;1]$ happen when parameter $t \in [a - 3\sigma, a + 3\sigma]$.

We will now use the program MAPLE and find the probabilities of target hit. A soldier hits with probability $p = 0,8$ and shoots 5 times, later -50 times.

```

> restart;
> with(stats): with(combinat): # we have connected up the packages of statistics and combinatorics.
> p:=0.8;q:=1-p;
    p := 0.8
    q := 0.2
> phi:=exp(-(n-a)^2/2/sigma^2)/sqrt(2*Pi*sigma^2);

```

$$\varphi := \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} e^{-\frac{(n-a)^2}{2\sigma^2}}$$

```

> n:=5;a:=n*p;sigma:=sqrt(n*p*q);
    n := 5
    a := 4.0
    sigma := 0.89

```

```

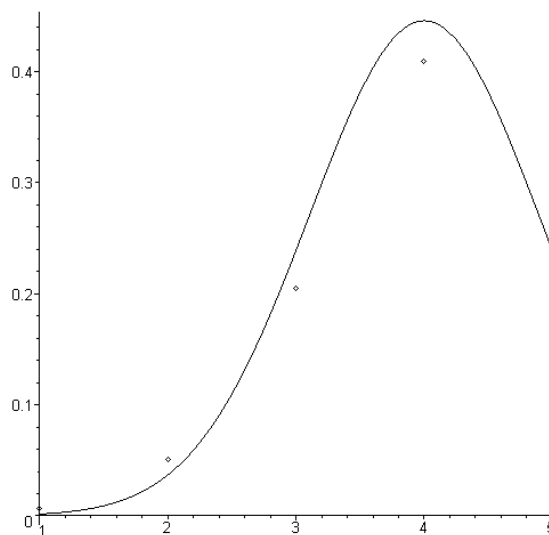
> p1:=seq([i,binomial(n,i)*p^i*q^(n-i)],i=1..n); # probabilities of target hit (1.. 5 times) are calculated
using Bernoulli formula. Data is written in the way that later we could draw it.
p1:=[[1,0.00640],[2,0.05120],[3,0.20480],[4,0.40960],[5, 0.32768]]

```

```

>br1:=plot(p1,style=point,color=black):#the drawing of mentioned 5 points is prepared.
>n:='n': br2:=plot(phi,n=1..5,color=black): the drawing of normal distribution is prepared.
>with(plots): display(br1,br2);# both graphs are drawn in one drawing.

```

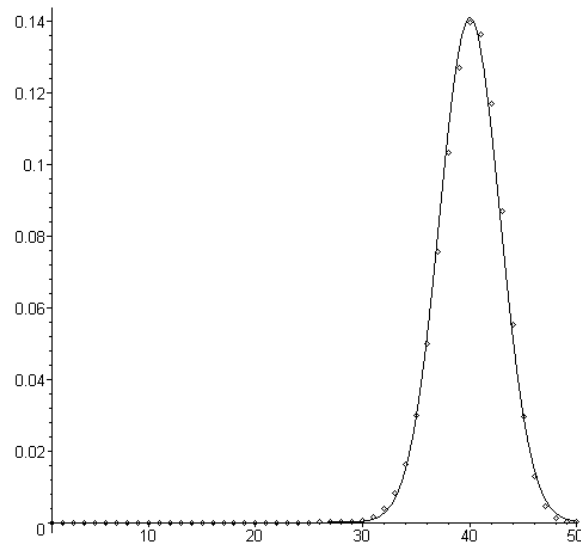

3 pic. Continuous curve – the density function of a normal distribution $N(a = 4, \sigma = 0,89)$, points – probabilities calculated by Bernoulli formula.

```

> n:=50;a:=n*p;sigma:=sqrt(n*p*q); # procedure is repeated for the case of 50 attempts.
    n := 50
    a := 40.0
    sigma := 2.83
> p2:=seq([i,binomial(n,i)*p^i*q^(n-i)],i=1..n):
> n:='n':
> display(plot(p2,style=point,color=black),plot(phi,n=1..50,
    color=black));

```


4 pav. Continuous curve – the density function of a normal distribution $N(a = 40, \sigma = 2,83)$, points – probabilities calculated by Bernoulli formula.

As we can see, in the second case points work in with the curve.

In everyday life standardised details often are produced. Different parameters of these details usually are random variables with the same means and variances. These random variables are described by normal distribution.

✓ **Statistical dependence of random variables**

We will call the dependence of two random variables when the change of one random variable affects the distribution of another by statistical one. It is studied by probability theory and mathematical statistics. In this case each X value can have several different Y values. For example the height of a human (variable X) determines his weight (variable Y). By the results of researched sample (height and weight of 115 was measured) the correlation table of random variables X and Y was made:

Table 1

Y \ X	165	170	175	180	185	190	n_i
60	15	7	1	0	0	0	23
70	8	20	$m_{23}=26$	2	1	0	57
80	0	3	3	13	5	3	27
90	0	0	0	3	4	1	8
m_k	23	30	30	18	10	4	$n=115$

In this table frequencies of each value are shown, i.e. number of objects $X = x_k, Y = y_i$. In the last row and the last column of the table the sums of frequencies are filled in. The sum of frequencies in the last column and in the last row is equal to the number of elements n in the sample.

The first row of the table together with each frequencies row (except the last one) is a variational row of feature X distribution, with feature Y value, for example the value $Y = y_2$ is corresponded by the variational row of feature X :

Table 2

$Y \backslash X$	165	170	175	180	185	190	
$y_2=70$	8	20	26	2	1	0	57

It shows the conditional distribution of feature X when $Y = y_2$. The conditional mean of a random variable X is:

$$\bar{x}_{y=70} = (165 \times 8 + 170 \times 20 + 175 \times 26 + 180 \times 2 + 185 \times 1 + 190 \times 0) / 57 \approx 172$$

The first and the last rows of correlation table show the empirical distribution of feature X , the first and the last columns show the empirical distribution of feature Y .

If random variables Y and X are statistically dependent, then conditional mean of random variable \bar{y}_x is a function of x :

$$\bar{y}_x = f(x). \quad (3)$$

In this case it is said that variables Y and X are correlated. Equation (3) is called empirical regression equation and the graph of a function $f(x)$ - empirical regression curve.

In the exercises of correlation dependence it is important to measure a function $f(x)$ and its' parameters. If the data is given in the correlation table, then for each X value $x_i (i=1,2,\dots,5)$ it is possible to find its Y conditional distribution $\bar{y}_i = \bar{y}_{x_i}$. After drawing the points (x_i, \bar{y}_i) , we have to choose a function $f(x)$ so that the points are as close to the function as possible. Mostly this problem is calculated by the method of least squares. It means that the function $f(x)$ is taken in such a way that the sum

$$S = \sum_{i=1}^s \left(\bar{y}_i - f(x_i) \right)^2 \quad (4)$$

would take the least value. The problem of the minimization of this sum is solved when function $f(x)$ is linear, i.e.

$$\bar{y}_x = ax + b. \quad (5)$$

Such form of the dependence of random variables X and Y will be called *linear correlation*. The sum (4) then will take a form

$$S = \sum_{i=1}^s \left(\bar{y}_i - ax_i - b \right)^2 \quad (6)$$

We will search the minimal points of a function $S(a,b)$. The derivative of a function S should be equal to 0 $\left(\frac{\partial S}{\partial a} = 0, \frac{\partial S}{\partial b} = 0 \right)$. So we have a linear equations system:

$$\begin{cases} a \sum_{i=1}^s x_i^2 + b \sum_{i=1}^s x_i = \sum_{i=1}^s x_i \bar{y}_i, \\ a \sum_{i=1}^s x_i + sb = \sum_{i=1}^s \bar{y}_i. \end{cases} \quad (7)$$

Conditional means of Y are calculated, coefficients of equations system (7) are solved. After solving the linear equations system we get the regression equation.

The fragment of MAPLE procedure for solving this problem.

```

> restart;
> with(stats);with(statevalf); # the packages of statistics are connected up, values of random variables and
frequencies are brought into.
> X1:=[165,170,175,180,185,190]:
> Y1:=[60,70,80,90]:
> A:=array(1..4,1..6,[[15,7,1,0,0,0],[8,20,26,2,1,0], [0,3,3,13,5,3], [0,0,0,3,4,1]]);

      [15  7  1  0  0  0]
      [ 8 20 26  2  1  0]
A := [ 0  3  3 13  5  3]
      [ 0  0  0  3  4  1]
> n:=sum(sum(A[i,j],i=1..4),j=1..6); # the number of elements in the correlation table
      n := 115
> for j to 6 do
ys[j]:=evalf(sum(Y1[i]*A[i,j],i=1..4)/sum(A[i,j],i=1..4));
od;
      ys[1] := 63.48
      ys[2] := 68.67
      ys[3] := 70.67
      ys[4] := 80.56
      ys[5] := 83.0
      ys[6] := 82.5
# Conditional means of random variable Y .

> S:=sum((ys[i]-a*X1[i]-b)^2,i=1..6); # The sum of the square of the distance between conditional means
of random variable Y and regression line  $y=ax+b$  .
      S := (63.47826087 - 165 a - b)2 + (68.66666667 - 170 a - b)2
      + (70.66666667 - 175 a - b)2 + (80.55555556 - 180 a - b)2
      + (83. - 185 a - b)2 + (82.50000000 - 190 a - b)2

> L1:=diff(S,a)=0;L2:=diff(S,b)=0; # The derivatives of S by a and b are calculated to search the values
of a and b where this functional will be minimal (the condition of a method of least squares).

      L1 := -160087.8261 + 378950 a + 2130 b = 0
      L2 := -897.7342994 + 2130 a + 12 b = 0

> solve({L1,L2},{a,b});assign(%);# The system of equations is being solved

      {a = 0.8457005217, b = -75.30065099}

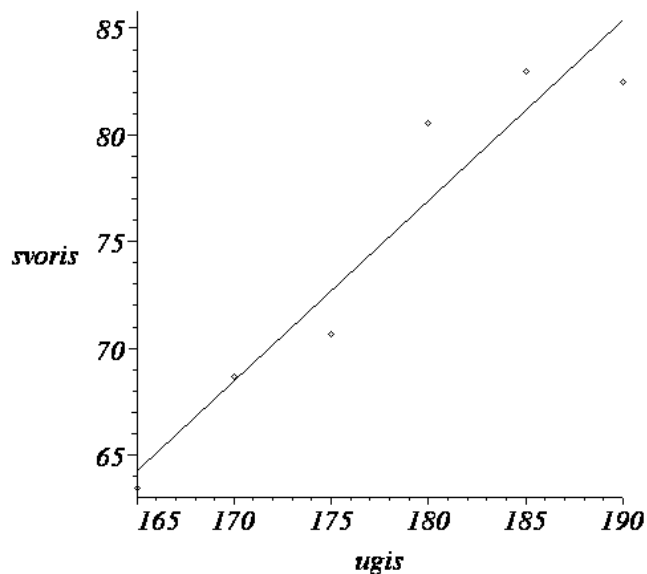
> yr:=a*x+b; # The regression line is written.

      yr := 0.8457005217 x - 75.30065099

> br2:=plot(yr,x=165..190,color=black):
> br1:=plot([seq([X1[i],ys[i]],i=1..6)],style=point,color=black,
labels=[ugis,svoris],font=[TIMES,ITALIC,16],titlefont=[TIMES,
ITALIC,16]);# Both graphs are prepared (points and the line of dependence between random variables X
and Y) and drawn together.

>with(plots):display(br1,br2);

```


5 pic. Regression line of random variable Y by X and the points of dispersion of conditional means of random variable Y .

Conclusions

- ✓ Mathematical package MAPLE allows us to visualise all performed calculations and change graphical views, so students can get the results rapidly and understandably.
- ✓ It is possible to make more complex calculations and discuss the obtained results easier. It is also possible to make a lot of variations for the same task by changing input data.
- ✓ Students can get more experience to work individually. Thereby it improves their knowledge of information technologies.
- ✓ These methods allow us to make complex calculations more understandable. Consequently, it influences the productiveness of the learning process.

References

1. Glass, G.V., Stanley, J.J. (1970). *Statistical methods in education and psychology*. New Jersey : Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
2. Misevičius, G., et al. (1999). *Aukštoji matematika. Vadovėlis ir pratybos su kompiuteriu*. Vilnius: TEV.
3. Valavičius, V., Kirjackis, J., Kleiza, J. (2005). *Tikimybių teorija ir matematinė statistika. Laboratoriniai darbai*. Vilnius: Technika.
4. A.Pincevičius, A., Domarkas, A., Pakėnienė, V. (2007). *Matematikos taikomieji darbai*. Vilnius: Puntukas.
5. Krylovas, A., Paliokas, E. (2006). *Algebra ir geometrija pasitelkiant MAPLE. Teorijos santrauka ir laboratoriniai darbai : mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
6. Turskienė, S. (2003). *Uždavinių sprendimas kompiuterinėmis matematikos sistemomis: mokomoji knyga*. Šiaulių universitetas.

„MAPLE“ PANAUDOJIMAS DĖSTANT MATEMATIKĄ SOCIALINIŲ MOKSLŲ SPECIALYBIŲ STUDENTAMS

Santrauka

Darbe aptariama tikimybių teorijos ir matematinės statistikos kurso dėstymo specifika socialinių mokslų specialybių studentams, nes būtent ši matematikos kurso dalis yra jiems labai svarbi. Gan didelis kliuvinys išsivainant šį ku -rsą yra tai, kad šią studijų kryptį pasirenka mokiniai nepratę ir „nemylintys atlikinėti matematinių pertvarkymų su algebriniais reiškiniiais bei skaičiais“. Kompiuterinės algebras paketas MAPLE įgalina greitai ir be klaidų tvarkyti duomenų sistemas, atlikti veiksmus su skaičiais, spręsti lygtis ir lygčių sistemas, atvaizduoti gautus rezultatus grafiškai. Tokiu būdu galima pavyzdžiais aiškintis atskiras sunkiau suprantamas kurso dalis, o tai ir bandoma parodyti šiame darbe.

Raktiniai žodžiai: MAPLE panaudojimas mokymo procese, matematinės statistikos kurso dėstymas.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Albertas Pincevičius

Darbo vieta ir pozicija: Jono Žemaičio karo akademija

Autoriaus mokslinių interesų sritys: -

Telefonas ir el. pašto adresas: Šilo g. 5A, LT-2005 Vilnius. E. mail: pincev@cablenet.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Svajonė Bekšienė

Darbo vieta ir pozicija: Jono Žemaičio karo akademija

Autoriaus mokslinių interesų sritys: -

Telefonas ir el. pašto adresas: Šilo g. 5A, LT-2005 Vilnius, pincev@cablenet.lt

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Albertas Pincevicius

Workplace and position: General Jonas Zemaitis Military academy of Lithuania

Telephone and e-mail address: Silo g. 5A, LT-2005 Vilnius, pincev@cablenet.lt

Author name, surname: Svajonė Bekesiene

Workplace and position: General Jonas Zemaitis Military academy of Lithuania

Telephone and e-mail address: Silo g. 5A, LT-2005 Vilnius, pincev@cablenet.lt

ELEKTRONINĖS VALDŽIOS PASLAUGŲ PRIEINAMUMAS UTENOS RAJONO GYVENTOJAMS

Arūnas Pranaitis, Gerda Ivanickienė

Utenos kolegija

Anotacija. Šiuolaikinėje visuomenėje vis daugiau valdžios viešųjų paslaugų teikiama elektronine forma. Todėl tampa aktualus gyventojų pasirengimas jomis naudotis, taip pat šių paslaugų prieinamumas ne tik didžiuosiuose Lietuvos miestuose, bet ir atskiruose regionuose. Straipsnyje analizuojama ne tik Utenos rajono gyventojams valdžios teikiamų elektroninių paslaugų kiekis, bet ir jų santykis su bendrai Lietuvoje teikiamomis paslaugomis bei paslaugų atitikimas gyventojų lūkesčiams, taip pat apžvelgiami jų teikėjai. Ši problematika tampa aktuali ir ugdymo procese, rengiant specialistus, gebėsiančius prisidėti prie naujų paslaugų kūrimo ir jau esamų kokybės gerinimo.

Pagrindiniai žodžiai: informacinė visuomenė, elektroninė valdžia, elektroninės paslaugos.

Įvadas

Elektroninė valdžia dažniausiai suvokiama kaip valstybinės valdžios tąsa elektroninėje erdvėje, pasireiškianti kaip valstybės funkcijų realizavimas, organizacinių pokyčių tobulinimas pasitelkiant informacines technologijas (Prins, 2002). Besivystant informacinei visuomenei keičiasi ir viešųjų paslaugų teikimo galimybės. Vis dažniau nuo viešųjų paslaugų teikimo įprastais būdais pereinama prie jų teikimo elektroninėmis formomis. Didžiausias naudojimosi tokiomis elektroninėmis paslaugomis privalumas tas, kad eiliniai Lietuvos gyventojai, prisijungę prie sistemos bet kuriame interneto taške, turi galimybę gauti viešąją paslaugą nesilankant viešojo administravimo institucijose.

Lietuvoje yra sukurta atitinkama įstatyminė bazė, kuria siekiama, jog visos valstybės ir savivaldybės institucijos panaudotų visas įmanomas naujas informacines ir komunikacines technologijas tam, kad institucijų informacija bei teikiamos paslaugos būtų prieinamos kiekvienam šalies piliečiui. 2004 m. balandžio 28 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino „Viešojo administravimo plėtros iki 2010 metų“ strategiją, kuria buvo siekiama sukurti aplinką viešojo administravimo sistemos plėtrai. Tačiau Vidaus reikalų ministerijos Viešojo valdymo politikos departamento Viešojo administravimo Lietuvoje 2010 m. apžvalgoje teigiama, kad kol kas ne visoje Lietuvoje yra prieinamas ir naudojamas internetas, ar tuo labiau jo pagalba gaunamos viešosios paslaugos, skaitmeninė atskirtis atskiruose regionuose vis dar paplitusi. Tačiau jau 2011 m. apžvalgoje teigiama, kad vidutinis elektroninių paslaugų prieinamumas savivaldybėse per 2009–2010 m. išaugo nuo 30,6 iki 51,6 procentų. Siekdama užtikrinti nuoseklų ir kryptingą viešojo valdymo tobulinimo procesą, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2012 m. patvirtino „Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programą“. Programoje keliamas uždavinys „Plėsti elektroninių paslaugų teikimą ir didinti jų prieinamumą. Kad paslaugos būtų lengvai prieinamos ir teikiamos gyventojams patogiu būdu“.

Apžvelgus pagrindinius valstybės dokumentus susijusius su elektroninių paslaugų teikimu Lietuvos gyventojams galima teigti, jog elektroninių paslaugų perkėlimas į elektroninę erdvę vis dar yra prioritetinga sritis.

Tyrimo problematika. Siekiant įvertinti pagrindinių viešųjų ir administracinių paslaugų perkėlimo į internetą lygį Lietuvoje ir nustatyti gyventojų naudojimosi elektroninėmis paslaugomis bei institucijų interneto svetainėse pateikiamos informacijos kokybę, Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie susisiekimo ministerijos du metus iš eilės (2012 ir 2013 metais) atliko tyrimus, kurie parodė, jog bendrasis gyventojų lankymasis viešųjų institucijų interneto svetainėse išaugo. Vis daugiau besilankančiųjų viešųjų institucijų interneto svetainėse kaip pagrindinę to priežastį nurodo siekį pasinaudoti elektroninėmis paslaugomis. Situacija atskirose savivaldybėse buvo tirta tik 2007 m. Utenos rajono savivaldybė tyrimo apklausoje nedalyvavo (Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie LRV, 2007). Siekiant išanalizuoti elektroninių viešųjų paslaugų teikimo rajono gyventojams situaciją, tyrimas buvo atliktas Šakių rajono savivaldybėje. *Utenos rajono savivaldybėje toks tyrimas niekada atliktas nebuvo.* Todėl *tyrimo tikslas* buvo išsiaiškinti, elektroninių paslaugų prieinamumą Utenos rajono gyventojams ir palyginti jį su situacija Lietuvoje. Siekiant užsibrėžto tikslo analizuojamos elektroninės valdžios bei elektroninių paslaugų sąvokos, Lietuvos gyventojams teikiamos viešosios bei administracinės paslaugos elektroniniu būdu bei jų teikėjai, atliekama lyginamoji elektroninių paslaugų teikiamų Utenos rajono bei visos Lietuvos gyventojams analizė.

Tyrimo tikslas – supažindinti su atlikto tyrimo apie elektroninės valdžios teikiamų paslaugų prieinamumą Utenos rajono gyventojams, rezultatais, prisidėti prie šių paslaugų populiarinimo bei sklaidos.

Tyrimo objektas – elektroninės valdžios gyventojams teikiamos paslaugos.

Straipsnis parengtas teisės aktų ir kitų informacijos šaltinių analizės pagrindu.

Elektroninė valdžia ir elektroninės paslaugos

Dabartiniu laikotarpiu elektroninė valdžia tapo viena iš tikslinių tyrimų sričių, kuriomis siekiama išryškinti elektroninės valdžios raidos tendencijas ir apibrėžti tikslingas tolesnės raidos kryptis. Tuo tikslu apžvelgiami ir vertinami pasiekti rezultatai bei identifikuojami nauji uždaviniai siekiant efektyviau tenkinti piliečių poreikius (Domarkas, Lukoševičienė, 2006).

Elektroninės valdžios koncepciją pirmą kartą pristatė keletas Europos šalių dar 1980-ųjų pabaigoje. Tai buvo bandymas palaikyti ryšį tarp nutolusių kaimų ir centrinės vyriausybės. Tačiau pats „Elektroninės valdžios“ terminas pirmą kartą paminėtas JAV 1993 m. pristatant nacionalinės veiklos rezultatų apžvalgą. (Alasem, 2009)

Skirtinguose informacijos šaltiniuose minimi elektroninės valdžios apibrėžimai skiriasi, tačiau esmė išlieka ta pati. Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie susisiekimo ministerijos svetainėje nurodoma, jog Europos Komisijos komunikate COM (2003) 567 „Elektroninės valdžios vaidmuo Europos ateičiai“, elektroninė valdžia apibrėžta, kaip visuma viešajame administravime diegiamų informacinių ir telekomunikacinių technologijų, organizacinių pokyčių bei naujų įgūdžių, kurie panaudojami tobulinant viešąsias paslaugas, demokratinius procesus ir viešąsias politikas.

Straipsnyje „E-Governance in the Developing World in Action“ de Jager ir van Reijswoud (2008) išskyrė tris elektroninės valdžios sritis: elektroninis administravimas, elektroninės paslaugos ir elektroninė visuomenė. Pagrindinis elektroninio administravimo tikslas yra pagerinti darbus viešajame sektoriuje mažinant proceso išlaidas, valdyti proceso našumą, sukurti strateginius ryšius per valdžios institucijas. Elektroninių paslaugų paskirtis – didinant informacijos srautą bei gerinant paslaugų lygį, stiprinti santykius tarp valdžios ir jos piliečių. Elektroninės visuomenės sritis tarsi pratęsia elektroninių paslaugų sritį, kai dėmesys sutelkiamas į ilgalaikius partnerystės santykius ir socialines / ekonomines bendrijas.

Europos komisijos informaciniame biuletenyje „eGovernment Factsheet“ pateikiama viešųjų elektroninių paslaugų diegimo Lietuvoje chronologija. Galima išskirti keletą esminių žingsnių. 2000 m. valstybės informacijos politikos formavimas pavedamas Vidaus reikalų ministerijai. 2001 m. patvirtinamas informacinės visuomenės plėtros strategijos planas bei įsteigiamas Informacinės visuomenės plėtros komitetas. Dar po metų, 2002 m. pateikiama elektroninės valdžios koncepcija, vėliau patvirtinamas elektroninės Vyriausybės koncepcijos įgyvendinimo planas. 2004 m. Informacinės visuomenės plėtros komiteto tyrimas parodė, kad 50% viešųjų paslaugų yra teikiama internetu. 2006 m. Lietuvos Respublikos Seimas pritaria balsavimo internetu koncepcijai. Siekiant užtikrinti kuo platesnį interneto pasiekiamumą, pradėtas vykdyti Viešųjų interneto prieigos taškų kūrimo projektas. 2008 m. anonsuotas www.evaldzia.lt portalas. Skelbiama, kad portalais www.epaslaugos.lt ir www.evaldzia.lt 2009 m. naudojosi 8000 vartotojų. 2010 m. patvirtinti metodologiniai reikalavimai elektroninių paslaugų monitoringui, numatyti planai, kad iki 2015 m. bus pasiekta, jog 90% viešųjų paslaugų gyventojams būtų pasiekiami internetu. 2011 m. gyventojų ir būstų surašyme 32% Lietuvos gyventojų dalyvavo internetu. Tačiau pastebima, kad elektroninių paslaugų naudojimas Lietuvoje vis dar mažesnis už Europos Sąjungos vidurkį (eGovernment Factsheet – Lithuania, 2011).

Kad elektroninių paslaugų plėtotė yra prioritetinga sritis Lietuvoje, rodo ir inicijuojami projektai Europos sąjungos paramai gauti. Siekiant plėtoti elektroninius sprendimus, didinant viešojo sektoriaus institucijų efektyvumą, ir skatinti elektroninio verslo iniciatyvas šalyje buvo skirta net 198 043 968,91 Lt, pasirašytos 28 sutartys, iš jų 10 projektų jau baigta įgyvendinti. Projekto tikslas – kurti vartotojui patogias, lengvai pasiekiamas ir naudingas elektronines viešąsias paslaugas, taip užtikrinti, kad informacinės ir ryšių technologijos būtų veiksmingai naudojamos viešajam sektoriui modernizuoti. (Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie LR Susisiekimo ministerijos, 2011).

Europos Sąjungos bendrajame pagrindinių viešųjų paslaugų sąrašė yra apibrėžiama 12 viešųjų ir administracinių paslaugų skirtų gyventojams. Visos jos teikiamos ir Lietuvoje.

Visas paslaugas galima būtų suskirstyti į penkis lygius:

✓ Pirmojo lygio paslaugos (teikiama informacija). Informacijos teikimas visuomenei yra žemutinė, bet viena svarbiausių, elektroninės valdžios paslaugų teikimo forma, kuria remiamasi ir teikiant aukštesnio lygio paslaugas (Domarkas, Lukoševičienė, 2006).

✓ Antrojo lygio paslaugos (dalinė transakcija). Institucija pateikia vartotojui savo tinklalapiuose iš dalies automatizuotas formas ir anketas, kurias užpildęs ir išspausdinęs vartotojas gali jomis naudotis (pvz., pateikti institucijai duomenis).

✓ Trečiojo lygio paslaugos (dalinis interaktyvumas). Vartotojo tapatybė nustatoma sistemoje. Jis gali pateikti paklausimus, ir institucija elektroninio paklausimo pagrindu atsako į šį paklausimą. Tačiau viešoji paslauga (pvz., pažyma) pristatoma neelektronine forma.

✓ Ketvirtojo lygio paslaugas (administracinė procedūra be popieriaus). Vartotojas elektroniniais kanalais paduoda užklausą ir gauna galiojančią elektroninę viešąją paslaugą.

✓ Penktojo lygio paslaugas (automatiškai teikiama jau turima informacija).

Galima išskirti nulinį lygį, kai paslaugų teikėjas ar atsakingas administracinis lygmuo neturi viešai pasiekiamos interneto svetainės arba viešai pasiekiamą interneto svetainę, kurią administruoja paslaugų teikėjas arba atsakingas administracinis lygmuo, neatitinka nė vieno iš 1–5 lygių kriterijų (Pagrindinių teikiamų viešųjų paslaugų, teikiamų informacinėmis technologijomis, esamos būklės analizė, 2009).

Lietuvos statistikos departamento 2012 metų duomenimis pirmojo lygio paslaugas iš viso teikia 82,7% visų Lietuvos įstaigų, antrojo lygio – 59,6 %, trečiojo lygio – 15,7 %, ketvirtojo – 18,4% ir penktojo lygio – 10,2%.

Tačiau gyventojams dažnai tampa aktualesnės tos paslaugos, kurias teikia miestų ir rajonų savivaldybės ir joms atskaitingos įstaigos. Taigi tokių paslaugų teikimas pagal jų lygius pasiskirsto taip: pirmojo lygio – 96,7%, antrojo lygio – 77,8 %, trečiojo lygio – 23,3 %, ketvirtojo – 24,4% ir penktojo lygio – 12,2%.

Elektroninės valdžios paslaugos Utenos rajono gyventojams Lietuvos kontekste

Šiuolaikinės informacinės ir telekomunikacinės technologijos išsivysčiusiose valstybėse jau tapo neatsiejama informacijos apie valdžios įstaigų struktūrą, funkcijas ir veiklą teikimo, taip pat įvairiapusės statistinės informacijos bei kitų paslaugų teikimo, priemone. (Domarkas, Lukoševičienė, 2006).

Pasinaudodamos interneto teikiamomis galimybėmis, valdžios institucijos kasmet pasiūlo vis naujų elektroninių paslaugų. Pagrindinių viešųjų ir administracinių paslaugų gyventojams perkėlimo į internetą brandos procentinė dalis 2012 m. sudarė 79%. (Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie susisiekimo ministerijos, 2013)

Tačiau, svarbu ne tik perkelti paslaugas į elektroninę erdvę, bet ir padaryti jas lengvai surandamas. Šiuo tikslu sukurtas valdžios teikiamų elektroninių paslaugų portalas – Elektroniniai valdžios vartai. Portalą administruoja Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie Susisiekimo ministerijos. Čia galima rasti informaciją ir nuorodas į visas svarbiausias Lietuvoje teikiamas viešąsias ir administracines elektrones paslaugas. Dalį jų galima užsisakyti pačiame portale, o jei paslauga užsakoma tik jos teikėjo tinklalapyje, į jį vartotojas nukreipiamas automatiškai. (Elektroniniai valdžios vartai, 2013).

Iš viso Elektroninių valdžios vartų svetainėje yra nurodoma 230 elektroninių paslaugų, kurios prieinamos Lietuvos gyventojams. Iš jų Utenos rajono gyventojai gali naudotis 205 paslaugomis, t.y. 89%.

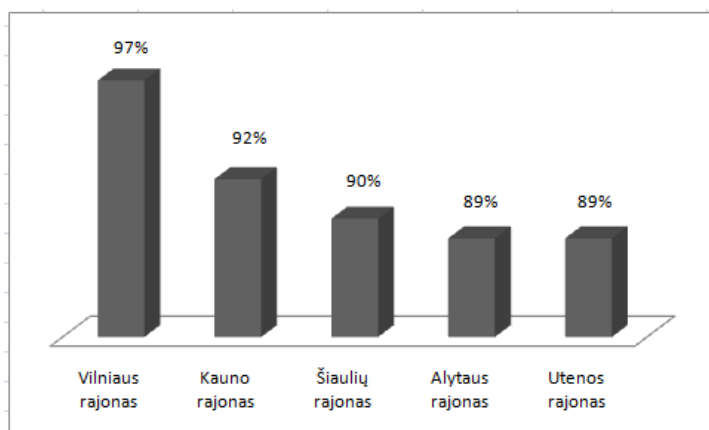
Nors paslaugos yra laisvai prieinamos, tačiau ne visos yra nemokamos. Iš visų paslaugų nemokamai teikiama 88 %. Utenos rajono gyventojams siūloma 87 % nemokamų paslaugų.

Elektroninių valdžios vartų portale elektrones paslaugas Lietuvos gyventojams teikia 84 teikėjai. Daugiau nei po 5 paslaugas siūlo net 12 teikėjų (1 lentelė).

1 lentelė. **Daugiausiai elektroninių paslaugų siūlantys teikėjai**

Paslaugos teikėjas	Paslaugų kiekis
Lietuvos saugios laivybos administracija	20
Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Vilniaus regiono aplinkos apsaugos departamentas	14
Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos	12
Valstybinė augalininkystės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos	12
Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos	10
Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba	8
Pabėgėlių priėmimo centras	8
Lietuvos Respublikos valstybinis patentų biuras	8
Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Kauno regiono aplinkos apsaugos departamentas	8
Lietuvos geologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos	7
Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Šiaulių regiono aplinkos apsaugos departamentas	5
Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Utenos regiono aplinkos apsaugos departamentas	5

Nors elektroninės paslaugos populiarėja, tačiau ne visiems Lietuvos gyventojams jos yra vienodai prieinamos. Daugiausiai elektroninių paslaugų savo gyventojams teikia Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Alytaus ir Utenos valdžios institucijos (žr. 1 pav.).

1 pav. Rajonai, kurių gyventojams prieinama daugiausiai elektroninių paslaugų

Kai kurios paslaugos, nors ir prieinamos visiems Lietuvos gyventojams, tačiau yra aktualios tik tam tikrame regione, pavyzdžiui, Pabėgėlių priėmimo centro arba Lietuvos saugios laivybos administracijos teikiamos paslaugos.

Iš viso 7 savivaldybės savo gyventojams teikia kai kurias papildomas paslaugas, kurių negauna kitų Lietuvos savivaldybių gyventojai. Utenos rajono gyventojai gali papildomai naudotis penkiomis paslaugomis, kurias savo rajono gyventojams taip pat teikia ir dar kelios savivaldybės (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Paslaugos papildomai teikiamos Utenos rajono gyventojams

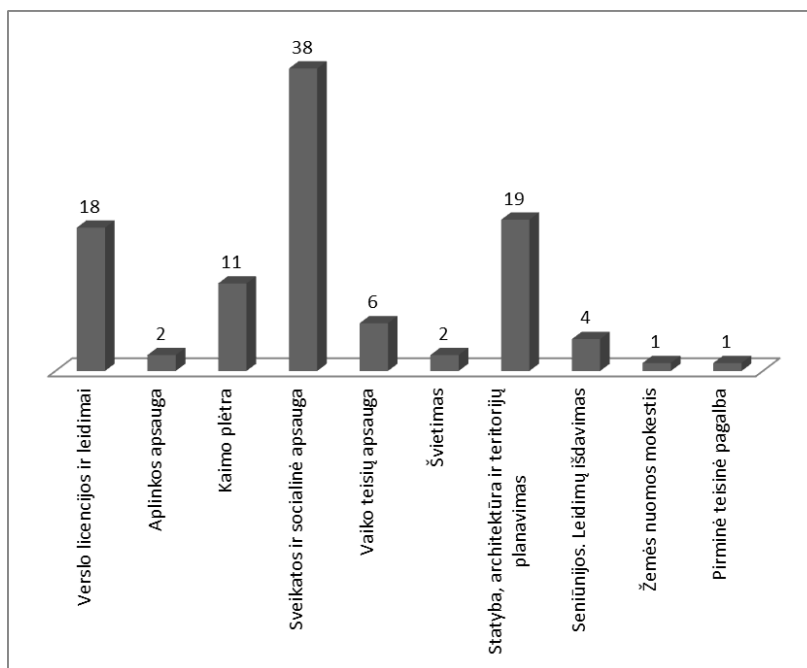
Paslauga	Taip pat teikia
Informacijos apie leidimų įvežti į LR arba išvežti iš jos gyvūnus, jų dalis ir gaminius iš jų išdavimą teikimas	Vilniaus, Alytaus, Šiaulių ir Kauno savivaldybės
Informacijos apie leidimų naudoti medžiojamųjų gyvūnų išteklius išdavimą teikimas	Vilniaus, Alytaus, Šiaulių ir Kauno savivaldybės
Informacijos apie leidimų prekiauti gyvūnais, jų dalimis ir gaminiais iš jų išdavimą teikimas	Vilniaus ir Kauno savivaldybės
Informacijos apie taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimų išdavimą teikimas	Vilniaus, Alytaus, Šiaulių ir Kauno savivaldybės
Informacijos apie verslinės žvejybos leidimų vidaus vandens telkiniuose išdavimą teikimas	Alytaus ir Kauno savivaldybės

Nors dauguma Lietuvos valstybinių institucijų elektronines paslaugas teikia savo gyventojams, tačiau kai kurios paslaugos gali būti aktualios ir užsienio piliečiams. Šių metų vasario 3 d. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos per informacines sistemas pradėjo teikti elektronines paslaugas 24 valandas per parą. Migracijos departamento svetainėje asmenys gali pateikti ne tik su Lietuvos Respublikos pilietybe ir asmens dokumentais susijusius klausimus, bet ir sužinoti informaciją apie užsieniečių teisinę padėtį Lietuvoje. Ši paslauga teikiama lietuvių, anglų, rusų kalbomis (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2014).

Tam, kad tiek gyventojai, tiek verslo įmonės galėtų greitai ir patogiai rasti informaciją, kokios viešosios ir administracinės elektroninės paslaugos yra teikiamos Lietuvos institucijų, kur jas rasti ir kaip jomis pasinaudoti, Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie Susisiekimo ministerijos sukūrė interneto svetainę „Prisijungusi Lietuva“. Šioje interneto svetainėje vartotojai gali vienoje vietoje rasti patogiai pateikiamą ir nuolat atnaujinamą informaciją apie Europos Sąjungos struktūrinės paramos ir bendrojo finansavimo lėšomis sukurtas viešojo sektoriaus elektronines paslaugas, kurių skaičius nuolat auga. Čia taip pat pateikta informacija apie elektronines paslaugas, kuriomis gali pasinaudoti Utenos regiono gyventojai. (balsas.lt, 2012).

Prisijungus prie svetainės ir pasirinkus Utenos rajono savivaldybę yra nukreipiama į jos svetainę internete, kurioje yra skyrelis „Paslaugos“. Savivaldybės svetainėje pateikiamas sąrašas paslaugų rūšių neatskiriant, kurios skirtos gyventojams, o kurios verslui. Tik pasirinkus, kai kurias paslaugas iš siūlomo sąrašo konkretizuojama, kam jinais teikiama, tačiau ir ši informacija nurodoma ne prie visų paslaugų.

Iš viso yra siūloma rinktis iš 10 paslaugų rūšių. (žr. 2 pav.)

2pav. Utenos rajono gyventojams savivaldybės svetainėje siūlomos paslaugos

Nors svetainėje „Prisijungusi Lietuva“ teigiama, kad yra pateikiamos elektroninės paslaugos, tačiau daugelis Utenos rajono gyventojams siūlomų paslaugų tėra paprastos informacijos suteikimas, nurodant telefono numerį, elektroninio pašto adresą, kuriais reikia kreiptis. Taip pat nurodomi reikalingi dokumentai, paslaugos kaina, suteikimo terminas ir kita informacija, susijusi su paslaugos gavimu, tačiau pati paslauga suteikiama tik atėjus į savivaldos instituciją.

Pasirinkus daugelį paslaugų yra pridedama forma, kurią turėtų būti galima užpildyti, bet forma arba visiškai neatsidaro arba nukreipiama į svetainės naujienas.

Nors svetainėje siūlomų paslaugų gavimo sąlygos verčia abejojti, ar galima jas vadinti elektroninėmis, iš svetainės, šalia kitų paslaugų rūšių, yra nuoroda į „Elektroninės valdžios vartus“, kur pateikiamos elektroninės paslaugos yra prieinamos ir Utenos rajono gyventojams.

Dar 2009 metais atliktas Lietuvos savivaldybių internetinių svetainių vertinimo tyrimas nustatė, kad Lietuvoje elektroninių viešųjų paslaugų teikimo lygis savivaldų lygmeniu atsilieka nuo centrinių institucijų. Analizės metu paaiškėjo, kad savivaldybių svetainių struktūros yra nepatogios, nefunkcionalios, vartotojas ne visada gali pastebėti, jog elektroninės paslaugos ar su jomis susijusi informacija yra tam tikroje skiltyje. Taip pat pažymėta, kad pradžios puslapyje tikslinga būtų išskirti konkrečias elektroninių paslaugų skiltis („Elektroninės paslaugos“), kad vartotojas nesiblaškydamas ir taupydamas savo laiką iš karto matytų, kur galima rasti informacijos apie teikiamas elektrones paslaugas. (Raginytė, Paliulis, 2009).

Atlikus Utenos rajono savivaldybės svetainės analizę, atsižvelgiant į prieš penkerius metus atlikto tyrimo pastebėjimus, tenka konstatuoti, kad situacija svetainėje nepagerėjo.

Elektroninių paslaugų prieinamumui įtakos turi ne tik jų pasiūla, bet ir interneto paplitimas Utenos rajone. Šiuo metu prisijungimą prie interneto teikia visos mobiliojo ryšio paslaugų bendrovės, telekomunikacijų įmonė TEO, Lietuvos radijo ir televizijos centras (paslauga MEZON), Lietuvos mokslo ir studijų institucijų kompiuterių tinklas LITNET. Neturintys galimybių naudotis internetu namuose, gyventojai gali jungtis prie interneto tinklo ir naudotis elektroninėmis paslaugomis 18-oje viešųjų prieigos taškų, 22-uose Utenos A. ir M. Miškinų bibliotekos padaliniuose, 10-yje seniūnijų. Interneto prieigos tinklą papildė 43 TEO WiFi bazinės stotelės, 29 MEZONO bazinė stotys. Konkretaus vartotojų skaičiaus pasiskirstymo pagal interneto tiekėjus įvardinti negalima, nes tiekėjai tokios informacijos nepateikia laikydami ją komercine paslaptimi.

Viena iš to priežasčių gali būti ir specialistų, kuriančių ir / arba prižiūrinčių informacijos sistemas, bei atitinkamos jų kompetencijos trūkumas. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus, į Europos Komisijos komunikatą COM (2010) 743 „Europos E-vyriausybės veiksmų planas 2011-2015“, kuriame teigiama, jog iki 2015 m. 50% Europos sąjungos piliečių naudosis elektroninės valdžios paslaugomis bei Lietuvos

13. Išankstinė pacientų registracija. Žiūrėta 2014, vasario 17 per internetą: http://www.sergu.lt/apie_projekta_lt.asp
14. Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, (2010). Žiūrėta 2014, vasario 19 per internetą < <http://www.lietuva2030.lt/images/stories/2030.pdf>>
15. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2014, vasario 4). *Elektroninės paslaugos – paprasta ir patogu*. Žiūrėta 2014, vasario 17 per internetą: <<http://www.vrm.lt/lit/Elektronines-paslaugos--paprasta-ir-patogu/1232/2>>
16. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. balandžio 28 d. nutarimas Nr. 488 *Dėl viešojo administravimo plėtros iki 2010 metų strategijos patvirtinimo*. Valstybės žinios, 2004, Nr. 69-2399. Žiūrėta 2014, kovo 3 per internetą <<http://www.egov.lt/uploads/file/VA%20pletros%20strategija.pdf>>
17. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 7 d. nutarimas Nr. 171 *Dėl viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programos patvirtinimo*. Valstybės žinios, 2012, Nr. 22-1009. Žiūrėta 2014, kovo 3 per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=418407&p_query=vie%EF%BF%BDdojo+valdymo+tobulinimo+programa&p_tr2=2>
18. Lietuvos statistikos departamentas, (2013) Žiūrėta 2014, vasario 17 per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/Define.asp?Maintable=M9010201&PLanguage=0>>
19. Pagrindinių teikiamų viešųjų paslaugų, teikiamų informacinėmis technologijomis, esamos būklės analizė 2009. Galutinė ataskaita. Užsakovas: Vidaus reikalų ministerija. Vykdytojas: UAB „BGI Consulting“ 2009 gruodis.
20. Prins, J.E.J. (2002), *Designing E-Government. On the Crossroads of Technological Innovation and Institutional Change*. Hague: Kluwer Law International. Žiūrėta 2014, vasario 17 per internetą: < http://www.google.lt/books?hl=lt&lr=&id=1GcPcQAwX7MC&oi=fnd&pg=PR1&dq=+Designing+E-Government,+On+the+Crossroads+of+Technological+Innovation+and+Institutional+Change.&ots=fHOx14ISte&sig=2J7Lb_wv9Eo47iCTPHHEBroBTmQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Designing%20E-Government.%20On%20the%20Crossroads%20of%20Technological%20Innovation%20and%20Institutional%20Change.&f=false>
21. *Prisijungusi Lietuva*. Žiūrėta 2014, vasario 19 per internetą: <<http://www.prisijungusi.lt/el-paslaugos/gyventojams/?regionas=Utenos+rajono+savivaldyb%C4%97>>
22. Raginytė, E., Paliulis, N.K., (2009) *Elektroninė valdžia Lietuvoje: Savivaldos pjūvis*. Verslas, vadyba ir studijos.
23. Vidaus reikalų ministerija Viešojo valdymo politikos departamentas. *Viešasis administravimas Lietuvoje. 2010 metų apžvalga*. Elektroninis leidinys Viešasis administravimas Lietuvoje. Žiūrėta 2014, kovo 3 per internetą < <http://vakokybe.vrm.lt/index.php?id=301>>
24. Vidaus reikalų ministerija Viešojo valdymo politikos departamentas. *Viešasis administravimas Lietuvoje. 2011 metų apžvalga*. Elektroninis leidinys Viešasis administravimas Lietuvoje. Žiūrėta 2014, kovo 3 per internetą < <http://vakokybe.vrm.lt/index.php?id=301>>
25. *Viešieji interneto prieigos taškai*. (2014). Žiūrėta 2014, kovo 5 per internetą: <http://www.vipt.lt/cms/app?service=external/index&sp=5783&sp=3387>

ACCESSIBILITY OF E-SERVICES TO THE CITIZEN OF UTENA AREA

Summary

In modern society, more and more government services provided to the public in electronic form. It becomes important readiness of the population to use them, also availability of these services not just the largest cities of Lithuania, but also separate regions. In the article analyses the e-government services Utena district inhabitants in the context of Lithuania, a review of their conveyors.

After analysing the services in electronic space for Lithuanian inhabitants, it is obvious that most of which are the first-level service - provision of information - the lower form e-government services.

After analysis of the „Electronic government gate“ portal, possible to state that the Utena district inhabitants have to use most of the offered electronic services, also Utena Regional Environmental Protection Department of Lithuanian Ministry of Environment is among the largest services offering providers, Utena district inhabitants also receive an additional 5 electronic services that are not available to all inhabitants of Lithuania.

Utena District municipality web site analysis suggests that e-services is not properly organized and publicized in it.

A review of the basic state documents, related to the electronic services for Lithuanian inhabitants, after analysis of the performed studies and other sources of information, can be stated that the transfer e-services into the electronic space is still a priority.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Arūnas Pranaitis

Mokslo laipsnis ir vardas: Informatikos inžinerijos magistras

Darbo vieta ir pozicija: Utenos kolegijos Verslo ir technologijų fakulteto lektorius

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Programų inžinerija, kompiuterių tinklai

Telefonas ir el. pašto adresas: 8 614 56308, Arunas.Pranaitis@utenos-kolegija.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Gerda Ivanickienė

Mokslo laipsnis ir vardas: Informatikos inžinerijos magistrė

Darbo vieta ir pozicija: Utenos kolegijos Verslo ir technologijų fakulteto lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Interneto technologijos

Telefonas ir el. pašto adresas: 8 633 23243, gerda@ukolegija.lt

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Arūnas Pranaitis

Science degree and name: Master of Informatics Engineering

Work place and position: Faculty of Business and Technologies, Utena University of Applied Sciences, Lecturer

Author's research interests: Software Engineering, Computer Networks

Telephone and e-mail address: 8 614 56308, Arunas.Pranaitis@utenos-kolegija.lt

Author name, surname: Gerda Ivanickienė

Science degree and name: Master of Informatics Engineering

Work place and position: Faculty of Business and Technologies, Utena University of Applied Sciences, Lecturer

Author's research interests: The Internet Technologies

Telephone and e-mail address: 8 633 23243, gerda@ukolegija.lt

ŽMOGAUS TEISĖS ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE

HUMAN RIGHTS IN MODERN SOCIETY

VIEŠOJO VALDYMO POKYČIAI IR JŲ ĮTAKA VIETOS SAVIVALDAI

Violeta Kiurienė

Lietuvos Respublikos Vyriausybės Šiaulių apskrityje tarnyba, Šiaulių universitetas

Anotacija. Straipsnyje analizuojami viešojo valdymo sampratos pokyčiai, viešojo valdymo pokyčiai Lietuvoje ir jų įtaka vietos savivaldai. Viešojo valdymo sampratos pokyčių analizė atskleidė, kad viešojo valdymo (public governance) sąvoka neturi vieno ir nediskutuojamo apibrėžimo. Nustatyta, kad pastaraisiais metais priimta nemažai svarbių teisės aktų, reglamentuojančių viešojo valdymo tobulinimą Lietuvoje. Straipsnyje atlikta pagrindinių teisės aktų, darančių įtaką viešojo valdymo pokyčiams vietos savivaldoje, analizė ir nustatyta, kad viešojo valdymo pokyčiai, vykstantys pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje, tiesiogiai daro įtaką vietos savivaldai.

Pagrindiniai žodžiai: viešasis valdymas, viešojo valdymo pokyčiai, vietos savivalda, savivaldybės.

Įvadas

Šiuolaikinės valstybės, valdžios ir valdymo evoliucijos pagrindinis tikslas – viešojo valdymo tobulinimas. Visuomenės ekonominių galimybių didėjimas, viešojo ir privataus sektoriaus santykiuose vykstantys procesai, piliečių reikalavimas tobulesnį viešojo valdymo reguliavimo metodų, jų derinimo su piliečių atstovavimu, dalyvavimu priimant sprendimus tiek valstybės, tiek vietos savivaldos lygmeniu lemia viešojo valdymo pokyčius tiek valstybės, tiek vietos savivaldos lygiu. Šis procesas reikalauja iš valdymo teoretikų ir praktikų gilesnio metodologinio pasirengimo konceptualizuojant viešojo valdymo reformų modelius, nustatant ir prognozuojant pokyčių kryptis, reformų įgyvendinimo instrumentus. Europos Sąjungos studijose viešojo valdymo koncepcija dabar formuluojama kaip naujausia Europos Sąjungos tyrimų paradigma, visavertė tarpvyriausubiškumo ir kitų panašių sampratų alternatyva (Kjaer, 2010, p. 1).

Viešojo valdymo pokyčiai, vykstantys pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje, tiesiogiai daro įtaką vietos savivaldai. Savivaldybės institucijos yra arčiausiai gyventojų veikiančios viešojo valdymo institucijos, todėl viešajam valdymui vystyti vietinis valdymo lygmuo yra labai palankus. Kartu šiame lygmenyje įgyvendinant viešojo valdymo pokyčius, pastebimas savivaldybių institucijų pasipriešinimas keisti įprastą tvarką (grįstą hierarchija, aiškiais administracinėmis taisyklėmis, konsultacijų su visuomene nenoru ir pan.).

Tyrimo objektas – viešojo valdymo pokyčiai ir jų įtaka vietos savivaldai Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti viešojo valdymo sampratos pokyčius ir jų įtaką vietos savivaldai Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. atskleisti viešojo valdymo sampratos daugiareikšmiškumą viešojo valdymo pokyčių kontekste;
2. išnagrinėti pagrindinius teisės aktus, reglamentuojančius viešojo valdymo tobulinimą Lietuvoje;
3. atskleisti viešojo valdymo pokyčių įtaką vietos savivaldai.

Straipsnio tyrimo apribojimai. Tyrimu nėra siekiama atskleisti ir išanalizuoti visas galiojančias teises nuostatas, susijusias su viešojo valdymo tobulinimu Lietuvoje. Pasirinkta, autorės nuomone, svarbiausių teisės aktų, reglamentuojančių viešojo valdymo tobulinimą Lietuvoje ir tiesiogiai darančių įtaką viešojo valdymo tobulinimui vietos savivaldos lygmeniu, analizė.

Tyrimo metodai: lyginamasis metodas, sisteminės analizės metodas, apibendrinimo metodas, dokumentų analizės metodas.

Viešojo valdymo sampratos pokyčiai

Viešasis valdymas (*public governance*) neturi vieno ir nediskutuojamo apibrėžimo. Atvirkščiai, pastaraisiais metais tiek akademiname, tiek politiniame pasaulyje vyksta intensyvi diskusija dėl šios sąvokos turinio. Taip pat aktyviai diskutuojami įvairūs viešojo administravimo ir viešosios politikos diskursai. Patapo (2010, p. 180) teigimu, skaitant mokslinę literatūrą gali susidaryti klaidingas išpūdis, kad viešojo administravimo, viešojo valdymo, valstybinio valdymo, valstybės administravimo ir panašios sąvokos yra vartojamos sinonimiškai. Osborne (2010), Lynn (2010), Hughes (2010), Patapas (2010), analizuodami viešojo valdymo sąvokos turinį, mano, kad mokslinėje literatūroje tokių sąvokų kaita nėra atsitiktinė, o norint suprasti šią kaitą, ją reikia susieti su viešojo administravimo mokslo raida.

Osborne (2010) teigimu, viešosios politikos įgyvendinimas ir viešoji tarnyba praėjo tris etapus;

- ✓ viešojo administravimo etapą, kuris tęsėsi ilgiausiai, t. y. nuo devynioliktojo amžiaus pabaigos iki 1970 metų pabaigos / 1980 metų pradžios;
- ✓ naujosios viešosios vadybos etapo, kuris truko iki dvidešimt pirmo amžiaus pradžios;

✓ naujojo viešojo valdymo etapo, kuris prasidėjo dvidešimt pirmo amžiaus pradžioje ir tęsiasi iki šiol. Lyginant šiuos tris etapus, išryškėja aktualūs viešojo valdymo (naujojo viešojo valdymo) elementai (1 lentelė).

1 lentelė. **Pagrindiniai naujojo viešojo valdymo elementai (lyginant su viešuoju administravimu ir naująja viešąja vadyba)**

Paradigma / etapas	Teorinis pagrindas	Valdymo metodas	Vadovavimo stilius	Veiklos tikslas	Veiklos orientacija	Vertybių pagrindas
Viešasis administravimas	Politikos mokslai ir viešoji politika. Administracinė teisė.	Hierarchija	Biurokratinis administravimas	Politikos kūrimas ir įgyvendinimas. Tvarkos konsolidavimas.	Procedūros	Viešojo sektoriaus etika
Naujoji viešoji vadyba	Racionalioji / viešojo pasirinkimo teorija ir vadybos studijos. Kontraktai.	Rinka ir klasikinės bei neoklasikinės sutartys	Vadyba	Organizacinių išteklių vadyba. Pokyčių provokavimas.	Rezultatai	Konkurencijos efektyvumas ir rinka
Naujasis viešasis valdymas	Institucinė ir tinklų teorija. Susitarimai.	Tinklai ir santykių kontraktai	Partnerystė ir konsultacijos	Vertybių perdavimas. Socialinio pasitikėjimo vystymas.	Poreikiai	Sklaida ir įtikinėjimas, įgalinimo kompetencijos

Šaltinis: adaptuota autorės pagal Osborne, 2010, p. 10; Czapotowicz, 2007, p. 31.

Tačiau skirstymas etapais yra sąlyginis, nes kiekvieno etapo paradigmos elementai įvairiomis formomis egzistuoja ir šiuo naujojo viešojo valdymo laikotarpiu. Pasak Klijn (2002), pavyzdžiui, hierarchijos elementas svarbus tiek viešajame administravime, tiek naujajame viešajame valdyme, tačiau skirtinguose etapuose jo reikšmė viešajam valdymui skirtinga. Salamon (2002, p. 11–16) teigimu, naujasis viešasis valdymas grindžiamas tokiomis nuostatomis, kad hierarchinį valdymo metodą pakeičia tinklaveika, viešojo ir privataus sektorių atskirtį bei priešpriešą keičia bendradarbiavimas, įsakymai ir kontrolė pakeičiami derybomis ir įtikinėjimu, o tarnautojų vadybinės kompetencijos keičiamos įgalinimo kompetencijomis, tačiau visa tai hierarchijos elemento neeliminuoja, jis egzistuoja, tačiau ne tokia išreikšta forma kaip viešojo administravimo paradigmos atveju.

Viešasis valdymas suprantamas istoriškai kaip naujas viešojo administravimo raidos etapas, keičiantis naująją viešąją vadybą, tačiau taip pat ir išlaikantis kai kuriuos jos bruožus (Bileišis, 2012, p. 327–328). Naujasis viešasis valdymas, lyginant su naująja viešąja vadyba, siek tiek kitur deda akcentus, būtent akcentuoja skaidrumą, atvirumą, pilietiškumą, pliuralizmą, demokratiją, korupcijos nebuvimą ir aktyvią nevyriausybinę organizacijų veiklą. Bendruomenės aktyvumas naujajam viešajam valdymui yra prioritetas (Guogis, Šilinskytė, 2013, p. 29).

Analizuojant daugelio autorių darbus apie viešąjį valdymą, jo sampratos pokyčius, galima skirstyti šias sąvokas kaip apibrėžiančias viešąjį valdymą kaip taisyklės ir jų laikymąsi; kaip įvairių procesų sistemą, lemiančią visuomenės būklės pokyčius ir skirtą visuomenės tikslams įgyvendinti; kaip viešosios politikos formavimo ir jos įgyvendinimo (viešojo administravimo) sintezę; kaip veiklą, kurią atlieka įvairūs subjektai; kaip visuomeninių santykių struktūrinę dalį; kaip konstitucinių ir institucinių susitarimų institucionalizacijos forma ir pan. (2 lentelė).

2 lentelė. **Viešojo valdymo sąvokos daugiareikšmiškumas**

Viešojo valdymo sąvokos esmė	Autorius	Sąvokos turinys
Viešasis valdymas kaip taisyklės ir jų laikymasis	Lynn, Heinrich, Hill (2001, p. 7)	Valdymas – tai režimai, įstatymai, taisyklės, juridiniai sprendimai ir administracinės patikros, kurios apriboja, nubrėžia ir įgalina viešai remiamų tikslų ir paslaugų įgyvendinimą.
	Kjaer (2004, p. 10)	Valdymas – tai taisyklių nustatymas, taikymas ir jų vykdymo užtikrinimas.
Viešasis valdymas kaip procesų	Gudelis (2010, p. 33)	Valdymas – tai procesų, kuriuose dalyvauja suinteresuotos grupės: valstybės ir savivaldybės institucijos, verslo įmonės, verslui

sistema, lemianti pokyčius ir skirta įgyvendinti visuomenės tikslus		atstovaujančios organizacijos, bendruomenės, nevyriausybines organizacijos, žiniasklaida, pavieniai piliečiai, ir nuo kurių priklauso visuomenės būklės pokyčius lemiančios išdavos, visuma.
	Domarkas (2011, p. 10)	Viešasis valdymas (angl. <i>governance</i>) – apibrėžiama kaip vertybių, programų ir institucijų sistema, padedanti visuomenei tvarkyti savo ekonominius, socialinius ir politinius reikalus, naudojantis valstybės, pilietinės visuomenės ir privataus sektoriaus sąveika.
	Pauliukevičiūtė, Raipa (2012, p. 9–10)	Viešasis valdymas – kaip priemonės, skirtos organizuoti, sutelkti žmoniškuosius, technologinius, finansinius ir informacinius išteklius, siekiant įgyvendinti įvairių socialinių grupių tikslus ir uždavinius.
Viešosios politikos formavimas ir jos įgyvendinimas (viešasis administravimas)	Patapas (2010, p. 182)	Viešasis valdymas – tai sudėtingas viešosios politikos ir viešojo administravimo procesų sąveikos rezultatas, kurį formuojant dalyvauja ne tik politikai ir biurokratai, bet ir patys piliečiai.
	Pauliukevičiūtė, Raipa (2012, p. 9)	Viešasis valdymas – plati valdžios ir valdymo institucijų veikla, jungianti politikos formavimą, sprendimų priėmimą ir jų įgyvendinimą realizuojant viešąsias programas ir projektus.
	Šerikova (2013, p. 23)	Viešasis valdymas – tai sudėtingas viešosios politikos ir viešojo administravimo procesų sąveikos rezultatas
Viešasis valdymas kaip veikla, kurią atlieka įvairūs valdymo subjektai	Astrauskas (2012, p. 60)	Viešasis valdymas – veikla, kurią atlieka valstybės valdymo subjektai (visų valdžios šakų) ir decentralizuoto valstybės valdymo subjektai, vietos savivaldybių valdymo, kiti savivaldos teisę gavę socialiniai junginiai ir asmenys.
Viešasis valdymas kaip visuomeninių santykių struktūrinė dalis	Raipa, Giedraitytė (2013, p. 43)	Viešasis valdymas yra visuomeninių: politinių, socialinių, ekonominių, teorinių – santykių struktūrinė dalis ir privalo reaguoti į visuomenėje vykstančius globalius pokyčius, priimti ir analizuoti kylančius iššūkius ir spręsti su jais susijusias problemas.
Viešasis valdymas kaip susitarimų institucionalizacijos forma	Pierre (2011, p. 984–995)	Valdymas – kaip konstitucinių ir institucinių susitarimų svarbiausiems politikos pasirinkimams institucionalizacijos forma.

Šaltinis: straipsnio autorė

Pastarąjį dešimtmetį ypatingai diskutuojama naujojo viešojo valdymo paradigma. Pasak Guogio (2010, p. 142–144), naujasis viešasis valdymas – tai į socialumą ir visuomeniškumą nukreiptas valdymo modelis, kuris suprantamas kaip viešojo administravimo modelis su šiek tiek kitose vietose sudėliotais akcentais, su platesniu piliečių dalyvavimu valdyme, korupcijos apribojimu, policentrinės demokratijos, skaidrumo, atsakomybės ir kitų moralinių-etinių savybių iškelimu, geru tarpinstituciniu bendravimu bei aktyvia nevyriausybinių organizacijų veikla.

Viešasis valdymas taip pat analizuojamas inovacijų kontekste (Moore ir Hartley, 2011; Giedraitytė ir Raipa, 2012; Raipa ir Jurkšienė, 2013; Tamošiūnas, 2013), gero valdymo kontekste (Krupavičius, 2013; Rothstein, Teorell, 2012; Pivoras, Visockytė, 2011; Šaparnienė, Valukonytė, 2012), korporacinio, globalinio, regioninio, dalyvaujančio valdymo ir kitokiais aspektais. Šios klasifikacijos gana naujos, todėl tikėtina, kad ateityje viešojo valdymo sampratos pokyčiai įvairiais aspektais bus analizuojami ne kartą.

Viešojo valdymo pokyčiai Lietuvoje

Pastaraisiais metais buvo priimta nemažai svarbių teisės aktų, reglamentuojančių viešojo valdymo tobulinimą Lietuvoje, tarp kurių svarbiausi:

1) Valstybės pažangos strategija „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimu Nr. XI-2015 (Žin., 2012, Nr. 61-3050);

2) 2014–2020 metų nacionalinės pažangos programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. lapkričio 28 d. nutarimu Nr. 1482 (Žin., 2012, Nr. 144-7430);

3) Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 7 d. nutarimu Nr. 171 (Žin., 2012, Nr. 22-1009).

Valstybės pažangos strategija „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ – pagrindinis planavimo dokumentas, kuriuo turi būti vadovujamasi priimant strateginius sprendimus ir rengiant valstybės planus ar programas. Strategijoje išskirtos trys esminės pažangos sritys – visuomenė, ekonomika ir valdymas, taip pat numatyta, kad pagrindiniai pokyčiai turi vykti būtent šiose trijose srityse. Valdymas čia įvardijamas kaip „sumanus valdymas“, kurio dedamosios yra:

1) atviras ir skatinantis dalyvauti valdymas (atvirumas);

- 2) rezultatyvus, atitinkantis visuomenės poreikius ir užtikrinantis geros kokybės paslaugas valdymas (atsakomybė);
- 3) kompetentinga ir priimanti kryptingus strateginius sprendimus valdžia (kūrybingumas).

Kaip pabrėžta šioje strategijoje, kūrybingumas, atvirumas ir atsakomybė – tai vertybės, kuriomis turi būti vadovaujama priimant strateginius sprendimus viešojoje politikoje. Valdymas taip pat turi būti kūrybingas, atviras ir atsakingas (Valstybės pažangos strategija „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, 2012).

2014–2020 metų nacionalinės pažangos programoje numatyta, kad efektyvus viešasis valdymas yra svarbus šalies pažangą lemiantis veiksnys, o įgyvendinami viešojo valdymo pokyčiai turi padėti užtikrinti šalies konkurencingumą ir didinti visuomenės pasitikėjimą viešojo valdymo institucijomis. Į šalies pažangą orientuotas viešasis valdymas turi būti vystomas atsižvelgiant į visuomenės poreikius, esamą šalies viešojo valdymo situaciją ir sistemingai įgyvendinant viešojo sektoriaus inovacijas. Pagrindinės viešojo valdymo tobulinimo sritys, į kurias turi būti sutelktos valstybės pastangos yra:

- ✓ strateginių kompetencijų viešojo valdymo institucijose stiprinimas ir šių institucijų veiklos valdymo gerinimas;
- ✓ viešojo valdymo procesų atvirumo užtikrinimas ir aktyvaus visuomenės dalyvavimo šiuose procesuose skatinimas;
- ✓ visuomenei teikiamų paslaugų kokybės gerinimas ir šių paslaugų prieinamumo didinimas.

Viešojo valdymo sąvoka teisiniu požiūriu pirmą kartą aiškiai apibrėžta *Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programoje* (2012): viešasis valdymas – tai visuma viešosios politikos nustatymo, formavimo ir (arba) dalyvavimo ją formuojant ir įgyvendinimo procesų, kuriuose dalyvaujant viešojo valdymo institucijoms ir visuomenei priimami ir įgyvendinami valdymo sprendimai ir teikiamos administracinės ir viešosios paslaugos (1 pav.).

1 pav. Viešasis valdymas Lietuvoje.
Šaltinis: Jurjonienė, 2011, p. 14

Šios programos atsiradimą ir aiškų viešojo valdymo sąvokos apibrėžimą lėmė poreikis tobulinti ne tik viešojo valdymo institucijų vykdomą viešojo administravimo veiklą, tačiau ir kitus viešojo valdymo procesus taip, kad viešojo valdymo institucijos, dalyvaujant visuomenei ir kitoms interesų grupėms (nevyriausybiniams organizacijoms, verslo subjektams), priimtais ir įgyvendinamais sprendimais gebėtų patenkinti visuomenės poreikius.

Viešojo valdymo pokyčių įtaka vietos savivaldai

Viešojo valdymo pokyčiai, vykstantys pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje, tiesiogiai daro įtaką vietos savivaldai. Savivaldybės institucijos yra arčiausiai gyventojų veikiančios viešojo valdymo institucijos. Todėl viešajam valdymui vystytis vietinis valdymo lygmuo yra labai palankus. Būtent vietos, o ne nacionaliniu lygmeniu gyventojus lengviausia įtraukti į valdymą ir sprendimų priėmimą. Vietiniu lygmeniu palankiau bendradarbiauti su verslo atstovais, įvairiomis socialinėmis grupėmis ir kt. Čia dažniausiai reiškiasi tokie viešojo valdymo elementai kaip naujos gyventojų įtraukimo į valdymą formos, vietinių asociacijų, piliečių ir privačių partnerių įtraukimas į vietos politiką (Lazauskienė, 2013, p. 253).

Vienas iš pagrindinių viešąjį valdymą modernizuojančių teisės aktų tikslų – užtikrinti viešojo valdymo procesų atvirumą ir skatinti visuomenę aktyviai juose dalyvauti. Lietuvoje galiojantys teisės aktai įpareigoja valstybės ir savivaldybių institucijas ir įstaigas pateikti teisinę ir veiklos informaciją interneto svetainėse, tačiau 2010 metų gruodį – 2011 metų vasarį viešosios įstaigos „Transparency International“ Lietuvos skyriaus atliktos gyventojų apklausos duomenys rodo, kad 44 procentai šalies gyventojų mano, kad yra per daug informacijos, kurios valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos neviešina ir neteikia. Neaiški viešojo valdymo institucijų turimos informacijos apimtis, todėl neįmanoma nustatyti, kokią dar informaciją būtų tikslinga skelbti visuomenei (Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programa, 2012). Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovų apskrityse atliekama savivaldybių administracinė priežiūra taip pat dažnai būna nukreipta į savivaldybių institucijų raginimą (teikimų ir reikalavimų forma) įgyvendinti teisės aktus, reglamentuojančius teisinės ir veiklos informacijos skelbimą savivaldybių interneto svetainėse.

Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme įtvirtinti svarbūs principai, užtikrinantys teigiamus viešojo valdymo pokyčius vietos savivaldoje:

- ✓ atsakingumo savivaldybės bendruomenei principas,
- ✓ savivaldybės gyventojų dalyvavimo tvarkant viešuosius savivaldybės reikalus principas,
- ✓ veiklos skaidrumo,
- ✓ viešumo ir reagavimo į savivaldybės gyventojų nuomonę principas.

Atsakingumo savivaldybės bendruomenei principas užtikrinamas Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme, savivaldybių tarybų veiklos reglamentuose numatant savivaldybės tarybos nariams, merui, savivaldybės administracijos direktoriui pareigą už savo veiklą atsiskaityti rinkėjams ir visai savivaldybės bendruomenei pateikiant viešą savo veiklos ataskaitą ne rečiau kaip vieną kartą per metus. Šios ataskaitos privalo būti skelbiamos savivaldybių interneto svetainėse.

Savivaldybės gyventojų dalyvavimo tvarkant viešuosius savivaldybės reikalus principas užtikrinamas Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatyme nuo 2013 metų pradžios atsiradusia teisės norma, pagal kurią apie savivaldybės tarybos posėdžio laiką, svarstyti parengtus sprendimų projektus meras ne vėliau kaip prieš tris darbo dienas iki posėdžio pradžios privalo pranešti visiems savivaldybės tarybos nariams, gyventojams ir gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovui – seniūnaičiui, kai svarstomi klausimai yra susiję su jo atstovaujama bendruomene, taip pat seniūnui. Tokiu būdu užtikrinamas ir viešumo bei veiklos skaidrumo principas, nes suinteresuoti visuomenės atstovai iki savivaldybės tarybos posėdžio pradžios turi laiko susipažinti su juos dominančiais savivaldybės tarybos sprendimais, kurie labai dažnai yra norminio pobūdžio ir liečia didelės visuomenės dalies ar net visos savivaldybės teritorijos gyventojų interesus.

Viešojo valdymo pokyčiai, vykstantys Lietuvoje, lėmė naujų teisės aktų atsiradimą. Vienas iš jų – Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas, įsigaliojęs 2014 metų sausio pradžioje. Šio įstatymo atsiradimas, tikėtina, padės užtikrinti geresnį nei iki šiol konsultavimąsi su visuomene ir didinti jos dalyvavimo viešojo valdymo procesuose tiek valstybės, tiek vietos savivaldos lygiu galimybes. Svarbu, kad šiame įstatyme įtvirtintas atvirumo ir skaidrumo principas, reiškiantis, kad teisėkūra turi būti vieša, su bendraisiais interesais susiję teisėkūros sprendimai negali būti priimami visuomenei nežinant ir neturint galimybių dalyvauti, viešosios politikos tikslai, teisinio reguliavimo poreikis ir teisėkūroje dalyvaujantys subjektai turi būti žinomi, visuomenei ir interesų grupėms sudarytos sąlygos teikti pasiūlymus, taip pat turi būti žinomi teisės aktų projektų rengimą inicijavę, teisės aktų projektus parengę ir teisinio reguliavimo stebėseną atliekantys subjektai (Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas, 2012).

Nuo 2014 metų sausio pradžios Lietuvoje pradėjo veikti Teisės aktų registras, kuriame skelbiami savivaldybės institucijų priimti norminiai teisės aktai, taip pat įgaliotų atlikti viešąjį administravimą asociacijų, savivaldybės įmonių, viešųjų įstaigų, kurių savininkė ar dalininkė yra savivaldybė, valdymo organų priimti teisės aktai. Visi šie duomenys suinteresuotiems, besidomintiems savivaldos reikalais asmenims prieinami nemokamai.

Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas (2012) aiškiai apibrėžė konsultavimosi su visuomene sąvoką – tai teisėkūros iniciatyvas pareiškiančių, teisės aktų projektus rengiančių, teisės aktus priimančių ir teisinio reguliavimo stebėseną atliekančių subjektų veiksmai, apimantys teisėkūros iniciatyvų, teisės aktų projektų pateikimą visuomenei susipažinti, informavimą apie atliekamą teisinio reguliavimo stebėseną, taip pat gautų asmenų pasiūlymų įvertinimą ir šio įvertinimo rezultatų paskelbimą. Konsultavimosi su visuomene tikslas – užtikrinti teisėkūros atvirumą, skaidrumą, sužinoti visuomenės nuomonę apie teisinio reguliavimo problemas ir jų sprendimo būdus, sudaryti visuomenei galimybę daryti įtaką teisės akto projekto turiniui, geriau įvertinti numatomo teisinio reguliavimo teigiamas ir neigiamas pasekmes, jo įgyvendinimo sąnaudas, teikti pasiūlymus.

Kitas teisės aktas, neatsiejamai susijęs su viešojo valdymo pokyčiais, Lietuvos Respublikos administracinės naštos mažinimo įstatymas. Įstatymo pagrindinis tikslas vietos savivaldos lygmeniu – užtikrinti darnų administracinės naštos mažinimo procesą, orientuotą į piliečių, verslo subjektų ir savivaldybės interesus. Viešojo valdymo institucijos reguliuoja daug visuomeninio gyvenimo sričių, tai uždeda administracinę ir kitą reguliavimo naštą viešojo valdymo institucijoms, piliečiams ir kitiems asmenims, ūkio subjektams. Tokiu būdu didinama viešojo valdymo institucijų veiklos apimtis ir valdymo išlaidos. Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programoje (2012) pabrėžta, kad viešojo valdymo institucijos, veikiančios valstybės lygiu, imasi priemonių, siekdamos mažinti administracinę naštą piliečiams, kitiems asmenims ir ūkio subjektams: nustatomi administracinės naštos mažinimo tikslai, atliekami administracinės naštos skaičiavimai, rengiami ir įgyvendinami pasiūlymai dėl administracinės naštos mažinimo galimybių, tačiau savivaldybių lygiu administracinės naštos mažinimo iniciatyvos kol kas neįgyvendinamos. Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovų apskrityse 2014 metų pradžioje pateikti reikalavimai savivaldybių taryboms įgyvendinti Lietuvos Respublikos administracinės naštos mažinimo įstatymą patvirtina, kad viešojo valdymo pokyčiai, lemiantys administracinės naštos mažinimą savivaldybėse, vyksta ne taip greitai, kaip to norėtų visuomenė ar verslo subjektai.

Pažymėtina, kad pastaruoju metu viešojo valdymo pokyčiai tiesiogiai atsispindi daugelyje Lietuvoje priimamų teisės aktų, o aptarti tik pagrindiniai teisės aktai, kurių atsiradimą lėmė viešojo valdymo pokyčiai ir, kurie patys lems viešojo valdymo pokyčius vietos savivaldoje tiek savivaldybių institucijų kasdienėje veikloje, tiek šių institucijų sprendimų priėmimo procese.

Išvados

Viešasis valdymas – plati ir daugiareikšmė sąvoka, dėl kurios turinio pastaraisiais metais diskutuojama tiek akademiniam, tiek politiniam lygmenyse. Viešąjį valdymą apibendrintai galima apibrėžti trimis aspektais:

✓ istoriniu raidos aspektu – tai naujas viešojo administravimo raidos etapas, keičiantis naująją viešąją vadybą, tačiau išlaikantis kai kuriuos tiek jos, tiek viešojo administravimo paradigmos bruožus;

✓ moksliniu aspektu – tai į socialumą ir visuomeniškumą nukreiptas valdymo modelis, kuris suprantamas kaip viešojo administravimo modelis su šiek tiek kitose vietose sudėliotais akcentais, su platesniu piliečių dalyvavimu valdyme, korupcijos apribojimu, policentrinės demokratijos, skaidrumo, atsakomybės ir kitų moralinių-etinių savybių išskėlimu, geru tarpinstituciniu bendravimu bei aktyvia nevyriausybinių organizacijų veikla (Guogis, 2010);

✓ teisiniu aspektu – tai visuma viešosios politikos nustatymo, formavimo ir (arba) dalyvavimo ją formuojant ir įgyvendinimo procesų, kuriuose dalyvaujant viešojo valdymo institucijoms ir visuomenei priimami ir įgyvendinami valdymo sprendimai ir teikiamos administracinės ir viešosios paslaugos (Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programa, 2012).

Viešojo valdymo pokyčiai, vykstantys pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje tiesiogiai daro įtaką vietos savivaldai. Savivaldybės institucijos yra arčiausiai gyventojų veikiančios viešojo valdymo institucijos, todėl viešajam valdymui vystytis vietinis valdymo lygmuo yra labai palankus. Būtent vietos, o ne nacionaliniu lygmeniu gyventojus lengviausia įtraukti į valdymą ir sprendimų priėmimą. Čia dažniausiai reiškiasi tokie viešojo valdymo elementai kaip naujos gyventojų įtraukimo į valdymą formos, vietinių asociacijų, piliečių ir privačių partnerių įtraukimas į vietos politiką, administracinės naštos mažinimas. Visa tai atsispindi pastaraisiais metais priimtuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose viešąjį valdymą Lietuvoje.

Literatūra

1. Bileišis, M. (2012). Viešasis valdymas ar valdysena? Lietuviškasis kontekstas. *Viešoji politika ir administravimas*, 11 (2), 314–330.
2. Czaputowicz, J. (2007). The Influence of Globalisation Upon Public Governance. *Viešasis administravimas*, 1–2 (13–14), 26–33.
3. Domarkas, V. (2011). Viešojo administravimo paradigmos kaitos atspindžiai dešimtmečio pabaigos publikacijose. *Viešoji politika ir administravimas*, 10 (1), 9–16.
4. Giedraitytė, V., Raipa, A. (2012). Inovacijų įgyvendinimo trikdžiai šiuolaikiniame viešajame valdyme. *Viešoji politika ir administravimas*, 11 (2), 187–197.
5. Guogis, A. (2010). Naujasis viešasis valdymas. In *Viešasis valdymas* (137–149). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

6. Guogis, A., Šilinskytė, A. (2013). „Naujasis viešasis valdymas“ kaip pilietinė vertybė: Lietuvos bendruomenių aktyvumo atvejais. *Tiltai / Bridges / Brücken*, 1, 27-37.
7. Osborne, S., P. (2010). The (New) Public Governance: a suitable case for treatment? In *The New Public Governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance* (1–16). London and New York: Routledge.
8. Hughes, O. (2010). Does Governance Exist? In *The New Public Governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance* (87–104). London and New York: Routledge.
9. Jurjonienė, G. (2011). Viešojo valdymo tobulinimo 2012–2020 metų programa: rengimo kontekstas, siūlomi strateginiai sprendimai ir laukiami rezultatai. In *Viešasis administravimas Lietuvoje. 2011 metų apžvalga* (12–19). Žiūrėta 2014, sausio 16 d. per internetą: <
10. Klijn, E., H. (2002). Governing Networks in the Hollow State: Contacting-out, Process Management or a Combination of the Two. *Public Management Review*, 2(2), 66–149.
11. Krupavičius, A. (2013). Viešojo valdymo samprata ir geras valdymas. In *Viešasis valdymas: koncepcijos ir dimensijos* (7–22). Vilnius: BMK LEIDYKLA.
12. Kjaer, A., M. (2004). *Governance*. Cambridge: Polity.
13. Kjaer, P. F. *Between Governing and Governance: On the Emergence, Function and Form of Europe's Post-national Constellation*. Hart Publishing, 2010.
14. Lazauskienė, A. (2013). Vietos savivalda. In *Viešasis valdymas: koncepcijos ir dimensijos* (253–269). Vilnius: BMK LEIDYKLA.
15. Lietuvos Respublikos administracinės naštos mažinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 136-6957.
16. Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 110–5564.
17. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55–1049; 2000, Nr. 91–2832; 2008, Nr. 113–4290.
18. Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. XI-2015 „Dėl Valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 61–3050.
19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. lapkričio 28 d. nutarimas Nr. 1482 „Dėl 2014–2020 metų nacionalinės pažangos programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 144–7430.
20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 7 d. nutarimas Nr. 171 „Dėl Viešojo valdymo tobulinimo 2012 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 22–1009.
21. Lynn, L. E. Jr., Henrich, C., Hill, C. J. (2001). *Improving Governance: A New Logic For Empirical Research*. Washington DC: Georgetown University Press.
22. Lynn, L. E. Jr. (2010). What Endures? Public Governance and the Cycle of Reform. In *The New Public Governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance* (105–123). London and New York: Routledge.
23. Motore, M., Hartley, J. (2010). Innovations in Governance. In *The New Public Governance? Emerging perspectives on the theory and practice of public governance* (52–71). London and New York: Routledge.
24. Patapas, A. (2010). Bendrieji ir specialieji viešojo valdymo principai. In *Viešasis valdymas* (180–194). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
25. Pauliukevičiūtė, A., Raipa, A. (2012). Metodologiniai viešojo valdymo aspektai. In *Modernus viešasis valdymas* (9–31). Kaunas: Vitae Litera.
26. Pierre, J. (2011). Governance in Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino (eds.). In *International Encyclopedia of Political Science* (984–995). Thousand Oaks, CA: Sage.
27. Pivoras, S., Visockytė, E. (2011). Viešojo valdymo koncepcijos ir jų taikymas tiriant valstybės tarnybos reformas. *Viešoji politika ir administravimas*, 10 (1), 27–40.
28. Raipa, A., Giedraitytė, V. (2013). Viešojo valdymo reformos: inovatyvūs sprendimai. *Viešasis administravimas*, 2 (38), 41–50.
29. Raipa, A., Jurkšienė, L. (2013). Inovacijų vieta viešojo valdymo modernizavimo struktūroje: teorinis aspektas. *Viešoji politika ir administravimas*, 12 (2), 226–235.
30. Raipa, A., Jurkšienė, L. (2013). Inovatyvumas modernizuojant viešąjį valdymą: Baltijos šalių ir Danijos lyginamoji analizė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (31), 22–32.
31. Rothstein, B., Teorell, J. (2012). *Defining and Measuring Quality of Government*. Žiūrėta 2014, sausio 5 d. per internetą: <http://iis-db.stanford.edu/docs/623/Rothstein%20Teorell2012.pdf>.
32. Salamon, L., M. (2002). The New Governance and the Tools of Public Action: an Introduction. In *The Tools of Government: A Guide to the New Governance* (1–47). New York: Oxford University Press.
33. *Svarbios valstybės ir vietos savivaldos teorijų sąvokos*. (2012). Vilnius: Ciklonas.
34. Šaparnienė, D., Valukonytė, I. (2012). Implementation of Good Governance Principles in Local Self-government. *Socialiniai tyrimai / Social Research*, 3 (28), 98–112.
35. Šerikova, A. (2013). Viešoji politika ir jos formavimas. In *Viešasis valdymas: koncepcijos ir dimensijos* (23–39). Vilnius: BMK LEIDYKLA.
36. Tamošiūnas, T. (2013). Strateginis valdymas viešajame sektoriuje. In *Viešasis valdymas: koncepcijos ir dimensijos* (174–196). Vilnius: BMK LEIDYKLA.

THE CHANGES OF PUBLIC GOVERNANCE AND THEIR IMPACT ON LOCAL SELF-GOVERNMENT

Summary

The main aim of the evolution of contemporary country, government and governance is the improvement of public governance. The growing number of economic possibilities in the society, the processes taking place in the relations between public and private sectors, the citizens' requirements of better regulation methods in public governance as well as their coordination with the citizens' representation and their participation in reaching various decisions determine the changes in public governance in terms of both the whole country and local self-government. This process requires from the theorists and practitioners, who deal with governance, a better methodological preparation when conceptualising the models of the reforms of public governance, determining and forecasting the possible trends of the changes and the instruments of the reforms. The conception of public governance in the studies conducted by the European Union is defined as the newest paradigm of the EU researches and the alternative of intergovernance and other similar concepts.

The changes of public governance taking place in the world as well as in Europe and Lithuania have a direct impact on local self-government. Municipalities are the public governing institutions that are the closest to the residents, therefore, local self-government provides public governance with the favourable conditions for its development. At the same time there is a noticeable resistance of the municipalities to change the established order, which is commonly based on hierarchy, clear administrative rules, unwillingness to provide the society with consultations, etc.

The aim of the article is to analyse the changes of the concept of public governance and their impact on local self-government in Lithuania. The article reveals versatility of the concept of public governance in the context of the changes of public governance. Furthermore, the article deals with the analysed basic legislation documents regulating the improvement of public governance in Lithuania and shows how the changes in public governance affect local self-government.

Key words: public governance, public governance changes, local self-government, local self-government.

AUTORIAUS LYDRAŠTIS

Author's name, surname: Violeta Kiurienė

Moksl. laipsnis ir vardas: doktorantė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, lektorė; Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Šiaulių apskrityje tarnyba, vyr. patarėja

Author's mokslinių interesų sritys: vietos savivalda, savivaldybių administracinė priežiūra, viešasis valdymas, administracinė teisė

Telefonas ir el. pašto adresas: v.kiuriene@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Violeta Kiuriene

Science degree and name: PhD student

Workplace and position: Šiauliai University, Lecturer; Office of Representative of the Government of the Republic of Lithuania in Šiauliai County, Chief Counsel

Author's research interests: local government, administrative supervision of local self-government, public governance, administrative law

Telephone and e-mail address: v.kiuriene@gmail.com

NETURTINĖS ŽALOS ATLYGINIMO SUTARTINIUOSE SANTYKIUOSE YPATUMAI

Eglė Šimkevičienė

VšĮ Šiaurės Lietuvos kolegija, Turība University

Anotacija. Konstitucija garantuoja kiekvieno asmens teisę kreiptis į teismą, kai yra pažeidžiamos jo konstitucinės teisės ir laisvės (30 str. 1 d.). Todėl jeigu asmuo mano, jog yra pažeistos jo teisės, jis turi teisę civilinio proceso tvarka kreiptis į teismą su ieškiniu, prašydamas atlyginti jam padarytą turtinę ir neturtinę žalą. Tokią asmens teisę nustato ir Civilinis kodeksas (2.24 str.). Tačiau galiojantys įstatymai nenustato tokiais veiksmais padarytos atlygintinos neturtinės žalos ribų, todėl teismas, spręsdamas šį klausimą, vadovaujasi įstatyme nustatytais neturtinės žalos atlyginimo kriterijais (atsižvelgiama į tokios žalos padarymo pasekmes, į asmens, padariusio žalą, turtinę padėtį ir kitas reikšmingas aplinkybes, o taip pat sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus). Todėl daugiausiai diskusijų kelia neturtinės žalos dydžio nustatymas. Neturtinę žalą sudėtinga, o kartais net neįmanoma tiksliai įvertinti pinigais, nes sudėtinga išmatuoti patirtą fizinį skausmą, emocinį stresą bei dvasinius išgyvenimus. Straipsnyje nagrinėjamas neturtinės žalos atlyginimo sutartiniuose santykiuose teisinis reglamentavimas Lietuvoje. Straipsnyje naudojami dokumentų analizės metodas, lyginimo metodas, sisteminės analizės metodas bei apibendrinimo metodas.

Reikšminiai žodžiai: neturtinė žala, sutartiniai santykiai, neturtinės žalos atlyginimas, neturtinės vertybės.

Įvadas

Žmogaus teisės – tai turtinės ir neturtinės kiekvieno žmogaus prigimtinės teisės, kurių kai kurios tik ypatingais atvejais yra ribojamos valstybės. Konstitucinis Teismas konstatavo (2010 m. vasario 3 d. nutarimas, byla Nr. 36/2006-8/2009-49/2009), kad būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas ir, kad Konstitucija įpareigoja įstatymų leidėją nustatyti pakankamas asmens teises į jam padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą įgyvendinimo priemones.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau vadinama LR CK) 1.138 straipsnyje, kaip vienas iš civilinių teisių gynimo būdų įtvirtintas ir neturtinės žalos atlyginimas, o LR CK 6.250 straipsnio 2 dalis numato, jog neturtinė žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais.

Sutartis yra viena iš reikšmingiausių priemonių šalių interesų derinimui, kuria įforminami tiek turtiniai, tiek ir kai kurie neturtiniai asmenų santykiai.

Temos problema. Sutarties neįvykdymas ar netinkamas vykdymas gali sukelti nusivylimo, neigiamų emocinių išgyvenimų, t.y. gali sukelti neturtinės žalos atsiradimą. Tačiau kol kas vis dar mažai apie tai kalbama, diskutuojama, teisėjai nesiryžta kompensuoti neturtinę žalą už sutarties nevykdymą ar pan. Neturtinės žalos reglamentavimas LR CK sąlygoja ypač siaurą neturtinės žalos kompensavimo pobūdį už sutartinę atsakomybę.

Darbo objektas – neturtinės žalos atlyginimo sutartiniuose santykiuose ypatumai.

Darbo tikslas – išanalizuoti teisės aktus, reglamentuojančius neturtinės žalos atlyginimą sutartiniuose santykiuose, teisės doktriną, atskleisti šiems santykiams būdingus ypatumus.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti neturtinės žalos atlyginimo sutartiniuose santykiuose instituto esmę bei pagrindinius požymius;
2. Atskleisti neturtinės žalos atlyginimo sutartiniuose santykiuose teisinio reglamentavimo netikslumus, problemas bei pateikti galimus sprendimo būdus.

Darbo metodai: lyginamasis metodas, sisteminės analizės metodas, apibendrinimo metodas, dokumentų analizės metodas.

Neturtinės žalos sąvoka ir principai

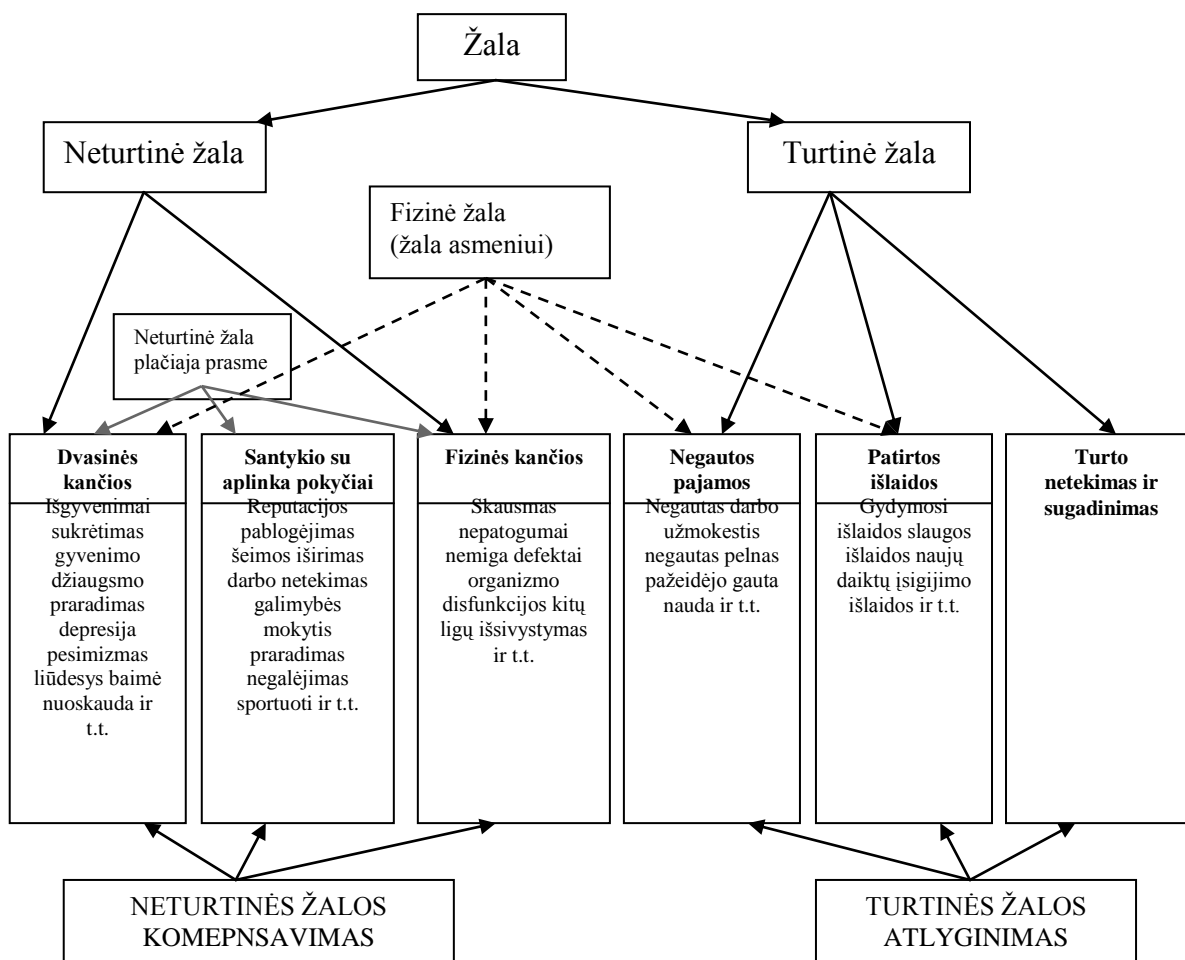
Siekiant nustatyti neturtinės žalos atlyginimo sutartiniuose santykiuose ypatumus pirmiausia svarbu pateikti neturtinės žalos sąvoką bei išskirti jos požymius.

Neturtinė žala įstatymuose ir teisės doktrinoje yra įvardijama labai įvairiai. Neturtinė žala buvo suprantama lakoniškai – kaip fizinio asmens vidiniai išgyvenimai, nulemti individualių asmens savybių ir konkrečios situacijos aplinkybių (Cirtautienė, 2008). Mikelėnienė ir Mikelėnas (1998, p. 24) pabrėžia, kad neturtinė žala pasireiškia nukentėjusiojo kančiomis ir vidiniais išgyvenimais, ne visada atsiskleidžiančiais išorinėje aplinkoje. Rudžinskas (2002, p. 73) teigia, kad neturtinė žala tai tam tikri glausti neigiami asmens psichikos pakitimai, kurie būtinai įvyksta jo sąmonėje pažeidus asmenines neturtines ir turtines vertybes.

LR CK 250 str. 1 d. (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262) yra įtvirtinta neturtinės žalos sąvoka: „Neturtinė žala yra asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais“. Taigi tai nėra baigtinis sąrašas, įstatymo leidėjas paliko teisę teismui įvertinti konkrečias aplinkybes (ekvivalentine išraiška).

Europos deliktų teisės principų 10:301 (1) straipsnis numato, kad neturtinė žala yra žala dėl asmens sužalojimo, pažeidus žmogaus orumą, laisvę ar kitas asmenines teises, taip pat kompensacija asmeniui už jo artimo žmogaus patirtus mirtinus ar labai rimtus, tačiau nemirtinus sužalojimus ar sužeidimus. (Principles of European Tort Law) Europos sutarčių teisės principų (angl. The Principles of European Contract Law) 9:501(2)(a) straipsnis, apskritai, nepateikia neturtinės žalos sąvokos, tik nurodo, kad tokia žala gali būti atlyginama sutarties neįvykdymo atveju (MacQueen, Zimmermann. 2006, p. 397).

Pagal Volodko (2010) neturtinės žalos turinį sudaro tam tikri negatyvūs vidiniai asmens išgyvenimai, t.y. nemalonūs psichofiziniai pasikeitimai pačiame asmenyje, o kita vertus – nukentėjusiojo santykio su aplinka pokyčiai. R.Volodko neturtinės žalos esmę, turinį ir santykį su kitomis žalos rūšimis pavaizdavo schematiniu būdu (žr. 1 pav.).

1 pav. Neturtinės žalos sąvokos struktūra

Šaltinis: Volodko R. (2010) Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Vilnius: VĮ Registrų centras, p. 43.

Pateiktas paveikslas puikiai iliustruoja neturtinės žalos turinį, fizinių bei dvasinių kančių santykį.

LR Konstitucinis teismas įtvirtinto bendrą taisyklę, kad materialinė (piniginė) kompensacija už neturtinę žalą, kaip materialus neturtinės žalos atitikmuo, turi būti atlyginama vadovaujantis visiško žalos atlyginimo principu. Šis teismas išskyrė neturtinės žalos visiško atlyginimo principo taikymo ypatumus, į kuriuos turėtų atsižvelgti teismai nustatant neturtinės žalos atlyginimą, o būtent į tai, kad: materialinė kompensacija už patirtą neturtinę žalą iš esmės skiriasi nuo pačios neturtinės žalos, kuri buvo padaryta ir už kurią yra kompensuojama, turinio ir pagal savo prigimtį negali arba ne visada gali atstoti patirtos dvasinės skriaudos; kompensacijos už neturtinę žalą paskirtis – sudaryti materialias prielaidas iš naujo

sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, kuo teisingiau atlyginti tai, ko žmogui neretai apskritai niekas – jokie pinigai, joks materialus turtas negali atstoti.

Lietuvos teismų praktika iki minėto LR Konstitucinio Teismo nutarimo priėmimo, buvo kiek kitokio požiūrio į neturtinės žalos visiško atlyginimo principą ir pirmiausia konstatavo, jog objektyviai visiškas žalos atlyginimo principas negali būti taikomas visa apimtimi. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, pasisakydamas dėl teisės normų, reglamentuojančių neturtinės žalos atlyginimą, yra pažymėjęs, kad neturtinės žalos atlyginimo atveju visiško žalos atlyginimo principas (*restitutio in integrum*) objektyviai negali būti taikomas visa apimtimi, nes neturtinės žalos neįmanoma tiksliai įvertinti pinigais. Kartu Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pabrėžęs, kad teismas turi pareigą nustatyti teisingą kompensaciją už patirtus neturtinio pobūdžio išgyvenimus, praradimus ir parinkti tokią piniginę satisfakciją, kuri kiek galima teisingiau kompensuotų nukentėjusiojo patirtą dvasinį sielvartą, fizinį skausmą, kitokius neturtinių vertybių pažeidimus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinės bylos Nr. 3K-3-604/2005, Nr. 3K-3-129/2009) ir negalėjimas neturtinės žalos tiksliai apibrėžti ir visiškai atlyginti materialiai nereiškia, kad gali būti reikalaujama neproporcingos kompensacijos. Pareikalavus nerealaus kompensacijos dydžio, o teismui ją priteisus, gali būti paneigta neturtinės žalos atlyginimo esmė, paverčiant tai nepagrįstu uždarbiavimu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinė byla 3K-3-117/2010).

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad patyrus turtinės žalos, teisingo žalos atlyginimo idėja lyg ir nekelia didesnių neaiškumų. Tačiau neturtinės žalos atveju teisingo atlygio samprata, kaip jau buvo minėta, yra gana kebli. Tai pripažino ir Konstitucinis teismas (Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas), nurodydamas, kad „moralinė žala yra dvasinė skriauda, kurią tik sąlygiškai galima įvertinti ir kompensuoti materialiai; padarytos moralinės žalos, kaip asmens patirtos dvasinės skriaudos, neretai apskritai niekas (inter alia, jokia materialinė kompensacija) negali atstoti, nes asmens psichologinės, emocinės ir kitokios būsenos, buvusios iki tol, kol jis patyrė dvasinę skriaudą, neįmanoma sugrąžinti – tokią būseną kai kada (geriausiu atveju) galima tik iš naujo sukurti, panaudojant, inter alia, materialią (pirmiausia pinigine) kompensaciją už tą moralinę žalą“.

Kitas principas, kurį būtina paminėti – tai adekvatumo principas. Šis principas darniai susijęs su visiškos žalos atlyginimo principu. Imperatyviai įstatyme įtvirtintas *restitutio in integrum* principas neturtinės žalos atlyginimo santykiuose galėtų būti taikomas tik tiek, kiek pinigai yra pajėgūs atkurti tokią nukentėjusiojo padėtį, kokia būtų buvusi, jeigu jis nebūtų patyręs žalos ir kiek tie pinigai yra pajėgūs tapti ne dvasinių išgyvenimų ekvivalentu, o teigiamu emocijų, kurios visiškai ar bent iš dalies padėtų sumažinti žmogaus psichikai jo teisių pažeidimu padarytą neigiamą efektą, šaltiniu. (Volodko, 2010, p. 179) Analizuojant principus, būtina pažymėti ir proporcingumo principą, kuris reikalauja, kad vertinant priteistinos neturtinės žalos dydį būtų nustatyta teisinga interesų pusiausvyra. Bendriausia prasme šiuo aspektu svarbu užtikrinti, kad atsakingiems asmenims nebūtų uždėta pernelyg didelė našta priteisiant akivaizdžiai nepakeliamą žalos atlyginimą. Aktualu ir tai, kad nusikaltimams žmogiškumui paprastai yra būdingas žmogaus teisių pažeidimų masiškumas, t. y. asmuo, dalyvaujantis darant tokius nusikaltimus, paprastai padaro žalos daugeliui nukentėjusiųjų, tai daro įtakos nustatant kiekvienam nukentėjusiajam priteistinos žalos dydį (kai visi nukentėjusieji dalyvauja vienoje byloje arba kai priimant sprendimą kiti nukentėjusieji nežinomi arba nedalyvauja byloje), gali komplikuoti sprendimo vykdymą, turėti neigiamos įtakos vėliau dėl žalos atlyginimo reikalavimus pareiškiančių nukentėjusiųjų interesams (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 3K-7-70/2011).

Nagrinėjant neturtinės žalos ypatybes sutartiniuose santykiuose pažymėtina, kad neturtinė žala yra laikytinas teismo pinigais įvertintas neigiamas sutarties pažeidimu padaromas poveikis asmeninoms neturtinėms vertybėms, siejamas su sutarties objekto ar sutarties dalyko pažeidimu, kuris pasireiškia dvasiniu sukrėtimu, dvasiniais išgyvenimais, nepatogumais, emocine depresija, pažeminimu ir pan. bei sukkeliantis neigiamas pasekmes vienai iš sutarties šalių, o įstatymai ar teismų praktika numato sutartinės atsakomybės taikymą ir pareigą atlyginti dėl tokio neigiamo poveikio kilusią žalą.

Apibendrinant būtina pažymėti, kad teisės doktrinoje yra įvairių nuomonių apie neturtinės žalos visiško atlyginimo principo taikymą. Žalos dydžio nustatymo tikslas – atlyginti nukentėjusiajam tiek, kiek jis iš tiesų prarado dėl neteisėtų pažeidėjo veiksmų (neveikimo). Kompensacijos už neturtinę žalą paskirtis – sudaryti materialias prielaidas iš naujo sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, t.y. taikyti neturtinės žalos atlyginimui *restitutio in integrum* principą būtų užtikrintas kiekvienoje byloje.

Neturtinės žalos atlyginimo sutartiniuose santykiuose esmė ir pagrindiniai požymiai

Neturtinės žalos atlyginimui būdingas išimtinis reglamentavimas, t.y. neturtinė žala atlyginama tik įstatymo numatytais atvejais. LR CK 6.250 str. 2 d. (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262) nurodyti atvejai, kuomet atlyginama neturtinė žala:

- ✓ kai ji padaryta nusikaltimu;
- ✓ kai ji padaryta sužalojus sveikatą ar dėl gyvybės atėmimo;
- ✓ kitais įstatymo reglamentuotais atvejais.

Taigi, neturtinės žalos, kylančios iš sutartinės atsakomybės, kompensavimas faktiškai neįmanomas jei nėra nusikaltimo, sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo ir tokios žalos atlyginimo galimybė privalo būti išsamiai nurodyta teisės aktuose.

Neturtinė žala pažeidus sutartis numatyta: už viešo susitarimo tuoktis pažeidimą (CK 3.11 str.); dėl santuokos nutraukimo dėl vieno sutuoktinio kaltės (CK 3.70 str. 2d.); dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo arba dėl vienos šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąja šalimi susidėjusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 str. 2d.); dėl netinkamo turizmo paslaugų vykdymo (CK 6.754 str. 5d.) ir dėl įvairių darbo santykių (Darbo Kodeksas 36 str. 2 d. 5 p., 250 str.). Yra tam tikrų išimčių, kai įstatymo numatytais atvejais neturtinės žalos deliktinė atsakomybė yra taikoma sutartiniuose santykiuose. Pavyzdžiui, dėl atsakomybės iš vežimo sutarties (CK 6.823 str.). Šiuo atveju pirmenybė yra teikiama svarbesniems neturtinės žalos objektams – teisėms į sveikatą ir gyvybę. Atsižvelgiant į šiuos paminėtus atlyginimo atvejus, galima daryti išvadą, kad neturtinės žalos atlyginimas iš sutartinių santykių Lietuvoje yra siauras. Remiantis pasaulietine teisės doktrina ir teismų praktika, neturtinę žalą pažeidus sutartis galėtų būti priteisiama visais šiais atvejais: jei pažeidžiamos esminės konstitucinės žmogaus teisės ir laisvės; kai sutarties dalykas buvo patenkinti išimtinai neturtinius interesus, kurių pažeidimas susijęs su itin jautrioms gyvenimo sritimis; jeigu neturtinės žalos atlyginimą kiekvienu konkrečiu atveju pateisina sutarties šalių teisėti lūkesčiai sutarties sudarymo ar vykdymo metu; taip pat teisingumo, sąžiningumo, protingumo principai (Cirtautienė, 2008, p. 124–125).

Pagal CK 3.11 str. 1 d.: „jeigu susitarimas tuoktis buvo viešas, tai šalis, turinti teisę į nuostolių atlyginimą, taip pat gali reikalauti neturtinės žalos atlyginimo“ (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262). Viešo susitarimo tuoktis pažeidimo atveju, teismų praktikos nėra, todėl netikslinga nagrinėti.

Įstatyme įtvirtinta sutuoktinio teisė reikalauti iš kalto dėl santuokos nutraukimo sutuoktinio atlyginti turtinę žalą, susijusią su santuokos nutraukimu, taip pat ir neturtinę žalą, padarytą dėl santuokos nutraukimo (CK 3.70 straipsnio 2 dalis). Ši norma suponuoja kalto dėl santuokos nutraukimo sutuoktinio pareigą tokią žalą atlyginti. Iš esmės tai yra sutartinės atsakomybės rūšis, kai žalos atsiradimas sąlygotas specifinėje srityje – šeimoje, tarp sutuoktinių, nutraukiant santuoką, kuria buvo įformintas savanoriškas jų susitarimas sukurti šeimos teisinius santykius. Tam, kad būtų galima šią civilinę atsakomybę įgyvendinti, be žalos elemento, turi būti nustatytos visos kitos bendrosios atsakomybės sąlygos: neteisėti veiksmai, priežastinis ryšys bei kaltė (CK 6.245-6.250 straipsniai).

Klausimai, susiję su neturtinės žalos atlyginimu, nutraukus santuoką dėl vieno sutuoktinio kaltės, sprendini pagal bendrąsias žalos atlyginimą reglamentuojančias teisės normas. Pažymėtina, kad pareiga įrodyti neturtinės žalos dydį tenka šį reikalavimą reiškiančiam sutuoktiniui (CPK 178 straipsnis).

Lietuvos teismų praktikoje nurodoma, kad pagal CK 3.60 straipsnio 2 dalį sutuoktinis pripažįstamas kaltu dėl santuokos iširimo, jeigu jis iš esmės pažeidė savo, kaip sutuoktinio, pareigas ir dėl to bendras sutuoktinių gyvenimas tapo negalimas. Nustatydamas neturtinės žalos dydį, teismas atsižvelgia į neturtinės žalos pasekmes: sutuoktinė ne vieną kartą patyrė dvasinius išgyvenimus, sukrėtimus dėl žiauraus sutuoktinio elgesio, jo kaip sutuoktinio pareigų pažeidimo ir santuokos nutraukimo kaip to pasekmės, dėl to gydėsi medikamentais, į kaltę dėl žalos padarymo, kuri pasireiškė tyčine forma, į šalių turtinę padėtį, į tai, kad santuokoje šalys gyveno daugiau nei dvidešimt metų, šeimoje jiems gimė ir užaugo vaikas ir pan. (Panevėžio miesto apylinkės teismo nutartis Nr. 2S-566-212/2012). Taigi pagrindinė problema dėl neturtinės žalos atlyginimo šeimos byloje yra tiksliai neapibrėžtų taikomų kriterijų visuma.

LR CK 6.754 str. (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262) numato turizmo paslaugų sutarties vykdymą ir atsakomybę už netinkamą jos vykdymą. Dėl netinkamo turizmo paslaugų teikimo sutarties vykdymo, už kurį atsako kelionės organizatorius, turistų pagrįsti ir protingi lūkesčiai neišsipildo ir dėl to turistai lieka kelione nepatenkinti, jis turi teisę reikalauti atlyginti ir neturtinę žalą. Įstatymas atlygintinos neturtinės žalos dydį riboja maksimalia suma, negalinčia viršyti trigubos kelionės kainos (CK 6.754 straipsnio 5 dalis).

Valstybinis turizmo departamentas prie Ūkio ministerijos nurodo (2011), jog visos kelionės, kurios yra pilnai apmokėtos turistų, privalo būti vykdomos vadovaujantis LR CK ir kitų įstatymų nuostatomis, turizmo paslaugų teikimo sutartyse nurodytomis sąlygomis ir nustatytais terminais. Vadovaujantis LR CK 6.474 straipsnio 1 dalimi (Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262), turizmo paslaugų teikimo sutartimi viena šalis – kelionės organizatorius – įsipareigoja už atlyginimą kitai šaliai – turistui – užtikrinti iš anksto

organizuotą turistinę kelionę, o turistai įsipareigoja kelionių organizatoriui sumokėti už suteiktas paslaugas. Reikalaujant neturtinės žalos atlyginimo remiantis šiuo straipsniu būtinas atitikimas šiems nurodytiems kriterijams: dėl netinkamo sutarties vykdymo yra atsakingas kelionės organizatorius bei kitas kriterijus: neišsipildo pagrįsti ir protingi turistų lūkesčiai dėl ko jis lieka nepatenkintas kelione. Neturtinės žalos atlyginimas yra galimas tik tais atvejais, kai atsakomybė dėl sutarties netinkamo vykdymo tenka kelionės organizatoriui. Taigi esant civilinės atsakomybės netaikymui ar atleidimo nuo civilinės atsakomybės atvejui, neturtinės žalos atlyginimas, be abejo, nebus galimas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje pažymima, kad atsakomybė dėl netinkamo sutarties vykdymo kelionės organizatoriui yra taikoma ir tais atvejais, kai sutarties netinkamas vykdymas kilo dėl jo pasitelktų trečiųjų asmenų veikimo ar neveikimo. Antroji sąlyga neturtinės žalos atlyginimui yra siejama su protingais bei pagrįstais lūkesčiais, kurių įgyvendinimas numatomas sutartimi. Manoma, kad protingiems ir pagrįstiems lūkesčiams nustatyti turėtų būti taikomas protingo žmogaus standartas, kuris esamoje situacijoje, disponuodamas tokios pat apimties informacija būtų turėjęs adekvačius lūkesčius. Taigi Lietuvos teismų praktika konstatuoja, kad nustačius netinkamo turizmo paslaugų sutarties vykdymo faktą, už kurį atsako kelionės organizatorius, dėl ko turistų pagrįsti ir protingi lūkesčiai neišsipildė ir šie liko kelione nepatenkinti, ieškovai įgijo teisę į neturtinės žalos atlyginimą CK 6.754 straipsnio 5 dalies pagrindu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 3K-3-386/2008).

Kalbant apie kelionių organizatorių atsakomybę, būtina akcentuoti ir Monrealio konvenciją. Pagal Monrealio konvencijos 1 straipsnio 1 dalies nuostatas (Valstybės žinios, 2004, Nr. 174-6435), taip pat Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimo argumentus ir CK 6.755 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą taisyklę, kad jeigu paslaugų pagal sutartį teikimas susijęs su tam tikros Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties galiojimu ir taikymu, kelionės organizatorius gali remtis tarptautinės sutarties nustatytu ar leidžiamu asmens, teikiančio tam tikras paslaugas, civilinės atsakomybės ribojimu ar panaikinimu, konstatuotina, kad Monrealio konvencijoje nustatytas vežėjo atsakomybės ribojimas taikomas ir kelionės organizatoriui tiek, kiek kelionės organizatoriui tenka atsakomybė už būtent šios, vežimo Monrealio konvencijos prasme, paslaugos netinkamą vykdymą. Tačiau šis atsakomybės ribojimas Monrealio konvencijos 22 straipsnio 2 dalyje numatyta apimtimi neatleidžia kelionės organizatoriaus nuo neturtinės žalos atlyginimo, jeigu kelionės organizatorius netinkamai vykdo turizmo paslaugų sutartį kitų iš sutarties kylančių prievolių apimtyje (pvz., kelionių organizatorius (jo atstovas) nesuteikia svetimoje šalyje turistui, kurio bagažas nebuvo pristatytas, tinkamos pagalbos ir panašiai, kitaip tariant, nesuteikia turistui ir kitų paslaugų, kurių pastarasis gali pagrįstai ir protingai tikėtis tokioje situacijoje). Konstatuotina, kad Monrealio konvencijos 22 straipsnio 2 dalyje nustatytas atsakomybės ribojimas yra taikomas (CK 6.755 straipsnio 2 dalis), kiek tai susiję su ieškovų (turistų) bagažo dingimu (nepristatymu į paskirties vietą), tačiau negali būti suprantamas, kaip visiškai ribojantis kelionių organizatoriaus atsakomybę. Jeigu kelionių organizatorius netinkamai vykdo kitas iš turizmo paslaugų sutarties kylančias privoles, nesuteikdamas tinkamų paslaugų turistui, kurių šis gali pagrįstai ir protingai tikėtis iš savo kelionių organizatoriaus, atvykus į svetimą šalį (CK 6.754 straipsnio 5 dalis), Monrealio konvencijos 22 straipsnio 2 dalyje nustatytas atsakomybės ribojimas netaikomas. Tokiu atveju, teismai, nagrinėdami tokios kategorijos bylas, turi įvertinti ar kelionių organizatorius (turizmo paslaugų sutarties kontrahentas) neturi atlyginti turistui neturtinės žalos CK 6.754 straipsnio 5 dalies pagrindu, kuri turistui galėjo atsirasti dėl netinkamo turizmo sutarties vykdymo, net jeigu ji ir viršija žalos (turtinės ir (arba) neturtinės), padarytos vežimu dėl bagažo nepristatymo ir (arba) dingimo, ribas, nustatytas Monrealio konvencijos 22 straipsnio 2 dalyje (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 3K-3-454/2013).

Darbo santykiuose neturtinė žala darbuotojui gali būti padaryta įvairiais darbdavio neteisėtais veiksmais, pavyzdžiui, kai darbuotojas neteisėtai atleidžiamas iš darbo, jam neteisėtai paskiriama drausminė nuobauda, paskleista informacija apie darbuotoją, nesusijusi su jo darbo savybėmis ir pan. Teismų nuomone, būtina įvertinti ir tai, kad darbuotojas darbo santykiuose paprastai yra silpnesnė šalis, o darbdaviui yra suteikiama daugiau teisiųjų įgaliojimų, sprendžiant dėl darbuotojo priėmimo į darbą, jo darbo veiklos vertinimo, atleidžiant darbuotoją iš darbo ir pan. Asmens teisė į darbą, asmens darbo veikla yra tos gyvenimo sritys, nuo kurių priklauso asmens gerovė, asmens socialinis vertinimas, užtikrinantis jo dvasinę ir psichologinę pusiausvyrą bei leidžiantis tinkamai save realizuoti bei užtikrinti socialinį asmens bei jo šeimos stabilumą.

Jeigu darbdavys savo teises įgyvendina nesilaikydamas nuostatų arba be teisėto pagrindo atlieka veiksmus ir dėl to darbuotojui padaroma neturtinė žala – fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita – tai gali būti darbdavio prievolės atlyginti darbuotojui

padarytą neturtinę žalą atsiradimo pagrindas (DK 1 straipsnio 1 dalis, 248 straipsnio 4 punktas, 250 straipsnis, CK 1.1 straipsnio 3 dalis, 6.250 straipsnis).

Būtina akcentuoti, jog neteisėtu atleidimu padaryta neturtinė žala atlyginama ne visada, o tik tada, kai atleidimo pagrindas ir darbuotojo atleidimo aplinkybės pateisintų neturtinės žalos atlyginimą, nes kitomis darbuotojų teisių gynbos priemonėmis – turtingos žalos atlyginimu (kompensacija), atleidimo iš darbo pripažinimu neteisėtu ar gražinimu į darbą – darbuotojui padaryta skriauda nėra teisingai atlyginama.

Taigi, neturtinė žala padaryta darbuotojui gali būti suprantama kaip jo fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, darbuotojo reputacijos pablogėjimas ir kita, teismo įvertinta pinigais.

Nustatant neturtinės žalos dydį, be CK 6.250 str. 2 d. nurodytų, yra reikšmingos darbo santykius apibūdinančios aplinkybės, tokios kaip darbo santykių trukmė, darbuotojo turėtos nuobaudos, taip pat jo teisių pažeidimo aplinkybės ir padariniai, teismo taikytos kitos pažeistų teisių gynimo priemonės, jų pakankumas, t.y. įvertinti, kaip darbuotojo teisės buvo apgintos taikant neteisėto darbo sutarties nutraukimo teisinę pasekmę ir kt. Neturtinės žalos atlyginimo dėl neteisėto atleidimo, neteisėto drausminių nuobaudų paskyrimo, dalykinės reputacijos pabloginimo, pastebėta, kad teismų praktikoje neturtinės žalos atlyginimas yra nuo 500 Lt iki 2000 Lt.

Apibendrinant galima išskirti šiuos neturtinės žalos sutartinių santykių pažeidimo kontekste, požymius: 1. Sutarčių šalims sukeliama neigiamas pasekmės, t.y. šaliai padaroma žala, kuri pasireiškia ypatingomis pasekmėmis: dvasiniais išgyvenimais, emocine depresija, nepatogumais ir t.t.; 2. Neturtinė žala atsiranda pažeidus sutartį: tinkamai nevykdant jos arba iš esmės jos neįvykdant; 3. Remiantis sutartiniais santykiais, patirta vidinė žala, individualūs praradimai, privalo būti individualiai įvertinti pinigine išraiška. Ši pinigine išraiška nustatoma pagal visiško žalos atlyginimo principą; 4. Pareiga atlyginti neturtinę žalą. Nustatyta pinigine išraiška už nematerialius nuostolius privalo būti atlyginta.

Išvados

Neturtinė žala pagal savo pobūdį – tai yra asmeninė žala, nes ji tiesiogiai susijusi su asmeniu, neatskiriama nuo jo asmenybės ir priklauso nuo jo paties išgyventų emocijų.

Neturtinė žala, kilusi iš sutartinės atsakomybės, yra neigiamas sutarties pažeidimu padaromas poveikis asmeninėms neturtinėms vertybėms, siejamas su sutarties dalyko ar sutarties objekto pažeidimu, galintis pasireikšti emocine depresija, pažeminimu, dvasiniais išgyvenimais, nepatogumais ir kt. bei sukeliantis neigiamas pasekmes vienai iš sutarties šalių, o įstatymai ar teismų praktika numato sutartinės atsakomybės taikymą ir pareigą atlyginti dėl tokio neigiamo poveikio kilusią žalą.

Teisės doktrinoje yra įvairių nuomonių apie neturtinės žalos visiško atlyginimo principo taikymą. Žalos dydžio nustatymo tikslas – atlyginti nukentėjusiajam tiek, kiek jis iš tiesų prarado dėl neteisėtų pažeidėjo veiksmų (neveikimo). Kompensacijos už neturtinę žalą paskirtis – sudaryti materialias prielaidas iš naujo sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, t.y. taikyti neturtinės žalos atlyginimui restitutio in integrum principą būtų užtikrintas kiekvienoje byloje.

Neturtinės žalos, kylančios iš sutartinės atsakomybės, kompensavimas pasižymi specifiniu subjektu, objektu arba dalyku. LR CK numatyti vos keli atvejai, kai galima kompensuoti neturtinę žalą, kylančią iš sutartinės atsakomybės. LR CK 6.754 str. 5 d. įtvirtina maksimalų atlygintinos neturtinės žalos dydį. Teismai nustatydami neturtinės žalos dydį, dažnai šį dydį sieja su pačios kelionės kainos kriterijumi.

Teismai nelinkę iš esmės siekti atstatyti asmens praradimus, kompensuoti pilnai patirtą neturtinę žalą sutartiniuose santykiuose, dažnai vadovaujasi pačių sukurtais precedentais, ne siekiant įvertinti neturtinės žalos dydį pagrindžiančius kriterijus, bet siekiant priteisti ne didesnę neturtinės žalos atlyginimą nei kitas to pačios grandies teismas yra priteisęs. Tačiau teismai turėtų daugiau atsižvelgti į asmens netektį, praradimą, išgyvenimą, į asmens vidinio pažeidimo ar kitus individualius kriterijus.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000. Nr. 74-2262.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 08 19 nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

4. Rudzinskas, A. Neturtinės žalos atlyginimo klausimai naujajame civiliniame kodekse, *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 28(20).
5. Mikelėnienė, D., Mikelėnas V. (1998) Neturtinės žalos kompensavimas. Vilnius: Justitia.
6. Cirtautienė S. (2008) Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: Justitia.
7. Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas, byla Nr. 36/2006-8/2009-49/2009. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2010/n100203.htm>.
8. Principles of European Tort Law. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://civil.udg.edu/tort/Principles/>.
9. European Contract Law: Scots and South African Perspectives. Edited by H. L. MacQueen, R. Zimmermann. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. P. 397.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje M. B. v. V. V., M. Ž., bylos Nr. 3K-7-70/2011. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html>
11. Monrealio konvencija dėl tam tikrų tarptautinio vežimo oru taisyklių suvienodinimo. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 174-6435.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. rugsėjo 20 d. nutartis, priimta civilinėje byloje D. S., V. S. v. UAB „Tez Tour“, bylos Nr. 3K-3-454/2013. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html>
13. Panevėžio miesto apylinkės teismo nutartis Nr. 2S-566-212/2012 Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.eteismai.lt/byla/121332613771/2-74-828/2012>
14. Volodko R. (2010) Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Vilnius: VĮ Registrų centras.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos bylos 2005 m. lapkričio 23 d. nutartis c.b. K.R. v. Lietuvos Respublika bylos Nr. 3K-3-604/2005. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html>
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos bylos 2009 m. kovo 20 d. nutartis c.b. O.G. v. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija bylos Nr. 3K-3-129/2009. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html>
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos bylos 2010 m. kovo 23 d. nutartis c.b. Kauno 2 klinikinė ligoninė v. R.B. Nr. 3K-3-117/2010. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html>
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos bylos 2008 m. liepos 18 d. nutartis c.b. B. Š., D. Š., v. UAB „Tez Tour“, bylos Nr. 3K-3-386/2008. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: <http://www.lat.lt/lt/teismo-nutartys/nutartys-nuo-2006-6bt1.html>
19. Lietuvos Respublikos Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2569.
20. Valstybinis turizmo departamentas prie Ūkio ministerijos (2011) Stiprinama turistų teisių apsauga. Žiūrėta 2014, vasario 15 per internetą: http://www.ukmin.lt/web/lt/naujienos/naujienos/stiprinama_turistu_teisiu_apsauga

NON-PECUNIARY DAMAGE PECULIARITIES IN CONTRACTUAL RELATIONS

Summary

Constitution guarantees the right to sue for the violation of constitutional rights and freedoms (Article 30, 1st). Therefore, if a person believes that there is a violation of his/her rights, he/she may seek pecuniary and non-pecuniary damage compensation following the civil procedure. This right is defined in the Civil Code (Article 2.24). However, the existing laws do not provide non-pecuniary damage thresholds, therefore, the court follows the criteria of non-pecuniary damage compensation according to the law (taking into account the effects of damage, financial situation of the perpetrator and other relevant factors as well as criteria of fairness, justice and reasonableness). Consequently, the establishment of the size of non-pecuniary damage is under discussion. It is difficult and sometimes impossible to measure non-pecuniary damages in monetary terms, since it is difficult to measure pain and suffering, emotional stress and spiritual experiences. The article deals with legal regulation of compensation for non-pecuniary damage in contractual relations in Lithuania. The methods of document analysis, comparative analysis, systematic analysis and the method of aggregation have been used in the article.

Key words: non-pecuniary damage, contractual relations, recovery of non-pecuniary damage, non-pecuniary interest.

AUTORĖS LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas pavardė: Eglė Šimkevičienė

Mokslo laipsnis ir vardas: lektorė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, Teisės katedros vadovė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: civilinė teisė, civilinio proceso teisė

Telefonas ir el.pašto adresas: +370 41 52 5100, egle.simkeviciene@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name and surname: Eglė Simkeviciene

Since degree and name: lecturer

Workplace and position: Northern Lithuania College, Head of Law department

Author's research interests: Civil law, civil procedure law

Telephone and e-mail address: +370 41 525100, egle.simkeviciene@gmail.com

NUOTOLINIO DARBO SUTARTIES KAIP LANKSTAUS DARBO ORGANIZAVIMO FORMOS ASPEKTAI

Dalius Vaičiulis

Šiaurės Lietuvos kolegija

Anotacija. Iššūkiai darbo rinkoje, augantis nedarbo lygis skatina ją būti lanksčia, įgyvendinant modernesnes darbo organizavimo priemones. Viena tokių priemonių nuotolinio darbo organizavimas, sudarant nuotolinio darbo sutartį. Darbe analizuojama nuotolinio darbo sutartis, jos prigimtis ir esmė, atskleidžiama samprata bei analizuojami nuotolinio darbo organizavimo privalumai bei trūkumai. Kartu pateikiamos išvados, kuriomis apibendrinami tyrimo duomenys, atsižvelgiant į iškeltus uždavinius. Vertinama ar sampratų įvairovė apibūdina tą patį reiškinį ar skirtingus dalykus.

Raktažodžiai: darbo santykių lankstumas, nuotolinis darbas, nuotolinio darbo sutartis, teledarbas.

Įvadas

Temos aktualumas. Europos Sąjungos politika skatina bendros rinkos stabilumą ir konkurencingumą. Siekiant šių tikslų būtina kurti geresnius darbo santykius, modernizuoti jų teisinį reguliavimą bei taikyti tam būtinas priemones. Minėtų tikslų įgyvendinimą skatina ir tokie reiškiniai kaip globalizacija, ekonominės permainos, todėl tradicinės darbo organizavimo formos ne visada efektyviai užtikrina spartų reagavimą į kintančias sąlygas, darbuotojų mobilumą ir kintančius darbdavių poreikius, kas skatina įvertinti ir vystyti lankstesnes darbo organizavimo formas. To pasekoje buvo teisiškai apibrėžta nuotolinio darbo sutartis, kuri kaip savarankiška darbo sutartis Lietuvoje buvo įteisinta nuo 2010 m. Nuotolinio darbo įgyvendinimo praktika ir adaptacija lankstumo aspektu nėra pakankamai išnagrinėta, todėl jos svarbesnių aspektų išnagrinėjimas yra aktualus bei turintis mokslinį poreikį.

Temos problema. Nepaisant fakto, kad nuotolinio darbo sutartis įteisinta nuo 2010 metų, tačiau kaip lankstaus darbo organizavimo forma ji vis dar stokoja sisteminės analizės ir praktinio vertinimo kaip ji įtakoja darbo santykius. Be to termino nuotolinis darbas vartojimas Lietuvos teisės aktuose, netapatus plačiai tarptautiniu mastu vartojamai teledarbo sąvokai, kas lemia poreikį identifikuoti šių sąvokų turinį bei tapatumą vertinant jas kaip vieną iš lankstaus darbo organizavimo formų bei realų jų įgyvendinimą.

Tyrimo objektas – nuotolinio darbo teisinis reguliavimas.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti nuotolinio darbo sutarties teisinio reglamentavimo svarbesnius aspektus.

Tyrimo apribojimai – tyrimo tikslu nėra siekiama atskleisti ir išanalizuoti visus nuotolinio darbo teisinio reguliavimo aspektus, jų privalumus ir trūkumus, tačiau bus siekiama atskleisti svarbesnius ir šiai dienai aktualesnius.

Iškeltam tikslui pasiekti nustatyti tokie **uždaviniai**:

1. Išnagrinėti nuotolinio darbo kaip lanksčios darbo organizavimo formos prigimtį;
2. Atskleisti nuotolinio darbo sampratą
3. Išanalizuoti nuotolinio darbo privalumus ir trūkumus.

Tyrimo metodai: lyginamasis, sisteminis, loginis, teisės aktų ir mokslinės literatūros analizės.

Nuotolinio darbo prigimtis

Nuotolinio darbo koncepcija paprastai siejama su 1990 m., kada prasidėjo informacinių technologijų era, tačiau reikia pažymėti, kad teledarbas egzistavo gerokai anksčiau, kadangi nuotolinio darbo koncepcija minima jau nuo 1970 m., kuomet Džekas Nillas, kuris tituluojamas „teledarbo tėvu“ (21), pradėjo teledarbo tyrinėjimus. OPEC naftos krizė ir kylančios kuro kainos paskatino įvertinti darbo namuose galimybes, kuomet šiuo tikslu 30 NASA darbuotojų buvo sudarytos sąlygos atlikti darbą namuose. Tačiau minėtu laikotarpiu platesnės teledarbo plėtros ir teisinio reguliavimo nebuvo.

Realias nuotolinio darbo įteisinimo Europoje prigimties užuomazgas galima nustatyti nuo 1997 m., kuomet Europos Komisija patvirtino rekomendacijas dėl darbo rinkos ir informacinės visuomenės plėtros. Rekomendacijos be kitų aspektų savyje apėmė ir nuostatas dėl teledarbo skatinimo Europoje.

1998 metais buvo pradėtas eksperimentinis projektas, kurį įgyvendino Darbo, Socialinių reikalų ir lygių galimybių generalinis Direktoratas bei Informacinės visuomenės generalinis Direktoratas. Projektas apjungė savyje tris teledarbo rūšis – 1) darbas namuose ir įmonės buveinėje, 2) darbas kitose vietose oficialių misijų metu bei 3) dalinis darbas kitose Komisijos būstinėse.

Tiek vykdomi projektai, tiek Europos darbo rinkos analizė atskleidė poreikį skatinti tiek darbo kokybę tiek ir užimtumą (12).

Šių aplinkybių įtakoje 2002 liepos mėnesį Europos Sąjungoje buvo pasirašytas susitarimas dėl teledarbo¹⁹ (nuotolinio darbo), kuriuo aptarti tokie klausimai kaip – įdarbinimo ir darbo sąlygos, sveikata ir saugumas, mokymai, kolektyvinės darbuotojų teisės. Pažymėtina, kad šio susitarimo nuostatoms nebuvo pasirinkta įgyvendinimo direktyvos forma, tačiau buvo palikta autonomija pačioms valstybėms pasirinkti kaip ir koku būdu realizuoti jos nuostatas, skatinant nuotolinį darbą.

Tendencijos nuotoliniam darbui įgijo tarptautinę kryptį ne tik ES šalyse. 2010 m. buvo patvirtintos nuostatos JAV dėl teledarbo plėtros, kuriomis siekta paskatinti didesnę kiekį darbuotojų atlikti darbo funkcijas namuose.

Tais pačiais metais Kinija, siekdama sumažinti anglies dvideginio emisiją pasirinko Hubėjaus provinciją kaip regioną pirmai teledarbo pilotinei programai (11).

Teisines prielaidas lanksčių darbo formų plėtrai jų tarpe ir nuotolinio darbo, analizuojant Lietuvos teisės aktus pirmiausia galima išvelgti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurios 48 str. nustato, kad kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju (1). 2010 metais Lietuvos Respublika taip pat atliko dalies darbo santykius reglamentuojančių teisės aktų pakeitimus, t.y. pakeitė darbo kodekso nuostatas, kai pakeitus 115 str. vietoje namudinio darbo sutarties buvo apibrėžta nauja darbo sutarties rūšis – nuotolinio darbo sutartis. Tokiu būdu Lietuvos norminėje bazėje buvo įtvirtinta, kad nuotolinio darbo sutartimi laikoma darbo sutartis, kuria nustatyta, kad sutartyje sulygtą darbo funkciją arba dalį sulygtų darbo funkcijų darbuotojas atliks kitose negu darbovietė darbuotojui priimtinosiose vietose. Atitinkamai šios sutarties nuostatos buvo detalizuotos Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu (6).

Nuotolinio darbo organizavimas ir plėtra daugelyje pasaulio valstybių lemia poreikį kartu ir detalizuoti pačią sampratą, kaip turėtų būti suprantamas nuotolinis darbas, ką savyje apima ši kategorija.

Nuotolinio darbo samprata

Siekiant apibrėžti nuotolinio darbo sutartį, negalima nepastebėti plačiai vartojamos literatūroje kitos sąvokos šiam institutui apibūdinti, t.y. – teledarbas (telework, teleworking – angliškai). Todėl kyla natūralus klausimas ar sąvoka teledarbas ir nuotolinis darbas yra analogiškos ir gali būti vartojamos kaip sinonimai analizuojant tą patį reiškinį ar ne. Pažymėtina, kad šio klausimo analizė nėra tokia paprasta kaip gali atrodyti iš pirmo vertinimo.

Samprata teledarbas ar nuotolinis darbas nėra pilnai teisiškai apibrėžtos, todėl jų aiškinimas galimas tik per atskirus požymius bei taikymo praktiką.

Lietuvoje sąvoka teledarbas nėra naudojama, tačiau šioje vietoje vertingas įstatymo leidėjo tikrosios valios atskleidimo būdas, pasitelkiant istorinį ir teleologinį teisės aiškinimo būdus. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos rašte skirtame Vyriausybei nurodoma, kad sąvoka „nuotolinis darbas“ yra vartojama vietoj sąvokos „namudinis darbas“ ir savo prasme yra tapati sąvokai „teledarbas“ (telework) (5). Tokiu būdu nuotolinis darbas suprantamas kaip darbas, kuris atliekamas naudojant informacines technologijas, gali būti, pvz.: operatorių, programuotojų ir kitas darbas, kai atliekama analitinio, kūrybinio, mokslinio ar panašaus pobūdžio funkcijos, dar kitaip vadinamas nuotoliniu darbu, el. darbu, telekelione. Pagal šį požiūrį tai yra lankstaus darbo organizavimo forma, kuomet darbas vykdomas kai informacija ir informacinės visuomenės technologijos yra panaudojamos dirbant nutolusioje vietoje nuo tos darbo vietos, kur reikalingi darbo rezultatai arba kur darbas įprastai yra vykdomas.

Kaip minėta teisinio reguliavimo pokyčius Lietuvoje lėmė Europos Sąjungos profesinių sąjungų konfederacijos, Europos pramonės ir darbdavių konfederacijos sąjungos, Europos vidutinių ir smulkių įmonių asociacijos ir Europos įmonių, kuriose dalyvauja valstybė 2002 m. liepos 16 d. pasirašytas bendras susitarimas. Šio susitarimo 2 punktu akcentuojamas nuotolinio darbo atlikimas naudojant informacines technologijas. Tačiau įvertinus darbo kodekso 115 str. nuostatas akivaizdu, kad vien informacinių technologijų, kaip kriterijaus apibūdinant nuotolinį darbą nėra, tokiu būdu egzistuoja prielaidos teigti, jog Lietuvos norminėje bazėje vartojama nuotolinio darbo samprata gali būti interpretuojama plačiau už teledarbo sampratą pateiktą bendrojo susitarimu. Minėtu susitarimu nustatoma, kad teledarbas yra darbo organizavimo forma, panaudojant informacines technologijas, kuomet darbas kuris gali būti atliekamas įmonės buveinėje, perkeliamas atlikti į kitą vietą nei įmonės veiklos buveinė. Tuo tarpu Lietuvos norminiai aktai nustato, kad nuotolinio darbo sutartis yra sutarimas,

¹⁹ Lietuvoje vartojama samprata nuotolinis darbas iš esmės labai artima ir daugeliu aspektų atitinka teledarbo sąvokai, tačiau tuo pačiu jos autoriaus nuomone negali būti vartojamos kaip sinonimai. Kuo šios sampratos artimos ir kas jas skiria vertinama analizuojant nuotolinio darbo sampratą.

kad sulygtą darbo funkciją arba dalį sulygtų darbo funkcijų darbuotojas atliks kitose negu darbovietė darbuotojui priimtinosiose vietose (2, 115 str.). Vyriausybė informacinių technologijų naudojimą nuotoliniam darbui numato tik kaip alternatyvą, kadangi jeigu darbui naudojamos informacinės technologijos (kompiuteris, telefonas ir panašiai), tuomet darbdaviui tenka atsakomybė už priemones, kuriomis užtikrinama duomenų, naudojamų darbuotojo darbo metu, apsauga. Tokiu būdu galima vienareikšmiškai išvada, kad Lietuvoje nuotolinis darbas gali būti organizuojamas ir vykdomas pasitelkiant ne vien informacines technologijas, todėl ir pati samprata nėra absoliučiai identiška teledarbo sąvokai.

Pažymėtina, kad devynios Europos valstybės – Belgija, Suomija Prancūzija, Vokietija, Graikija, Italija, Norvegija, Ispanija ir Jungtinės Karalystės perkėlė į savo norminę bazę būtent bendrajame susitarime nurodytą teledarbo sampratą, tuo tarpu visa eilė kitų Europos valstybių pasirinko kelią apibrėžti nuotolinį darbą savaip (9). Minima situacija pagrindžia, kad nėra vieningos teledarbo/nuotolinio darbo sąvokos, todėl realiai apibrėžiant nuotolinį darbą galima išskirti jam charakteringas savybes, kurios būdingos daugelio valstybių praktikoje ir jomis vadovaujantis galima spręsti ar atliekamas darbas yra nuotolinis ar ne (15). Išskiriant nuotolinio darbo sampratos aspektus reikia pažymėti, kad nuotolinis darbas nėra užsiėmimo forma, tiesiog tai būdas užsiimti tam tikra profesija ar veikla per (geografinį) atstumą, tokiu būdu galima pagrįsti ir pačios sampratos teledarbas prigimtį, kadangi žodis „tele“ reiškia „veiksma per tolimą atstumą“ ar „vykdymą iš tolo“ (17). Tokiu būdu galima teigti, kad nuotolinis darbas – tai įprastas darbas, kurį darbuotojas galėtų atlikti ir pagrindinėje darbovietėje, tačiau dėl įvairių priežasčių atliekamas kitoje, nutolusioje nuo pagrindinės darbovietės (kur įprasta vykdyti darbo funkciją) vietoje.

Paprastai galima identifikuoti tokias charakteristikas būdingas nuotoliniam darbui apibūdinti (18):

- ✓ teledarbas namuose (darbuotojas mažiausiai vieną dieną per savaitę dirbama namuose);
- ✓ mobilus teledarbas (darbuotojas darbo laiku nebūna nei darbovietėje, nei namuose ir mažiausiai 10 valandų per savaitę dirba kitoje vietoje, o darbo funkcijai vykdyti tuo metu naudojasi kompiuterinėmis technologijomis);
- ✓ teledarbas specialiuose centruose. Naudojamosi, kai namai ir darbovietė yra pakankamai toli, todėl darbuotojas vyksta į tą ofisą, kuris tuo metu jam artimiausias ar parankiausias darbui.
- ✓ ir kt.

Taigi galima teigti, kad nuotolinis darbas gali būti nuolatinio pobūdžio, kuomet visas darbas atliekamas nuotoliniu būdu, dalinio, kuomet tik dalis darbo atliekama nuotoliniu būdu ir atsitiktinio, kuomet nuotolinis darbas atliekamas nepastoviai, tik esant tam tikroms specifinėms aplinkybėms.

Šias charakteristikas dalinai atitinka ir Lietuvoje galiojanti teisinė aplinka, kuri nustato, kad nuotolinio darbo sutartyje gali būti nustatyta, kad sutartyje sulygtą darbo funkciją arba dalį sulygtų darbo funkcijų darbuotojas atliks kitose darbuotojui priimtinosiose vietose, ne darbovietėje, pagal nuotolinio darbo sutarties sąlygas. Sutartyje gali būti aptarti sugrįžimo dirbti visą darbo laiką darbovietėje atvejai (6).

Nuotolinis darbas – darbo organizavimo forma arba darbo atlikimo būdas, kai darbuotojas jam priskirtas darbo funkcijas ar jų dalį su darbdaviu suderinta tvarka reguliariai atlieka sulygtoje darbo sutarties šalims priimtinoje kitoje negu darbovietė vietoje (ne)naudojant informacinių ir komunikacinių technologijų priemonių. Kai informacinės ir komunikacinės priemonės naudojamos, nutolęs darbas laikytinas teledarbu (viena iš nuotolinio darbo rūšių) – darbo organizavimo forma ar darbo atlikimo būdu, kai darbuotojas jam priskirtas darbo funkcijas ar jų dalį su darbdaviu suderinta tvarka reguliariai atlieka sulygtoje darbo sutarties šalims priimtinoje kitoje negu darbovietė vietoje, naudodamas informacinių ir komunikacinių technologijų priemones (19).

Nuotolinio darbo privalumai ir trūkumai

Sąlyga dėl nuotolinio darbo gali būti sutarta tiek sudarant darbo sutartį, tiek ir vėliau, t.y. darbuotojui jau turint sudarytą ir galiojančią darbo sutartį. Tačiau darbuotojas negali būti verčiamas sudaryti nuotolinio darbo sutartį ar keisti jo kitos darbo sutarties sąlygas į nuotolinio darbo, jeigu jis pats to nenori. Jeigu darbuotojas atsisako sudaryti nuotolinio darbo sutartį tai negali būti teisėta priežastis nutraukti jau sudarytą kitos rūšies darbo sutartį ar pakeisti darbo sutarties sąlygas (6).

Nepaisant šių aspektų, nuotoliniam darbui yra būdinga visa eilė ir privalumų ir trūkumų. Pagrindines privalumų / trūkumų grupes autoriaus nuomone geriausia skirstyti pagal darbuotojo ir darbdavio kriterijus.

Vertinant darbuotoją galima išskirti šią nuotolinio darbo jam teikiamą naudą – laisvė organizuoti darbo laiką. Darbuotojas darbo laiką skirsto savo nuožiūra, tačiau negali viršyti 40 valandų per savaitę. Tiesa, jeigu darbovietė reikalauja, kad darbuotojas būtų pasiekiamas konkrečiu laiku, minėta galimybė tampa ne tokia lanksti.

Darbuotojas gali laisviau derinti darbo ir asmeninius bei šeimos reikalus, pvz. prižiūrint mažamečius vaikus ar ligotus tėvus.

Sutaupoma laiko ir kelionės išlaidų. Asmuo sugaišta valandą ir daugiau per dieną vien vykstant į darbą bei iš jo, taip pat patiria kuro sąnaudų, išlaidas transporto priemonės parkavimui.

Galimybė bendrauti su kitais asmenimis, esančiais kitose vietovėse. Pvz.: leidinio fotografui, nebūtina būti kartu su leidinio žurnalistu rašančiu straipsnį, kuris vėliau bus publikuojamas, kartu su pateiktomis fotonuotraukomis ir pan.

Negalima nepaminėti ir tokių momentų kaip – mažesnė įtampa, kuri būtų susijusi su darbu, didesnė nepriklausomybė, lankstesnis darbo organizavimas ir pan.

Vertinant naudą, kurią gauna darbdavys iš nuotolinio darbo organizavimo galima skirti šiuos aspektus:

Mažesni kaštai (transportui, biuro patalpoms, darbo priemonėms). Kuomet darbuotojas dirba namuose ar kitoje vietoje, poreikis patalpoms sumažėja, išsprendžiamos automobilio parkavimo problemos.

Galimybė organizuoti nenutraukiamą darbą. Šią charakteristiką lemia pačios bendrovės specifika ir ne visoms įmonėms šis požymis tinka, tačiau tokioms sritims kaip – visuomenės informavimas, prekyba, pvz.: akcijomis gali lemti, kad darbą galima organizuoti 24 val. per parą, kuomet Floridoje darbuotojas ilsisi, Lietuvoje tuo pačiu klausimu darbuotojas jau dirba.

Galimybė įdarbinti kvalifikuotus darbuotojus iš kitų regionų. Pvz.: Lietuvos kompanija nori sukurti sau darbinę kompiuterinę programą, kuriai gebėjimų turi specialistai iš Brazilijos ir Rusijos, tokiu būdu panaudojant informacines technologijas atsiranda galimybė pasinaudoti tokių specialistų pagalba jiems fiziškai neatvykstant į įmonės būstinę esančią Lietuvoje.

Galimybė išsaugoti patyrusius darbuotojus. Darbuotojas kuris augina mažametį vaiką ar dėl sveikatos problemų nebegali būti pagrindinėje darbovietėje, gali būti išlaikytas darbo rinkoje, sudarant jam sąlygas dirbti namuose.

Tačiau nuotoliniam darbui yra būdinga ir trūkumų.

Darbdavys gali susikurti klaidingą įspūdį, kad darbuotojas *bet kada gali būti pasiekiamas* pateikiant jam „truputį daugiau“ užduočių. Todėl sudarant nuotolinio darbo sutartį tikslingą konkretizuoti laiką, kada darbuotojas realiai dirba, o kada neturi būti trukdomas.

Problemos atribojant asmeninius reikalus ir darbą. Darbuotojui gali būti sudėtinga atriboti šeimos reikalus, nuo darbo, kadangi jis paprastai su šeima yra toje pačioje patalpoje.

Rizika viršyti nustatytas darbo valandas. Įstatymas riboja asmens galimybes dirbti daugiau nei 40 val. per savaitę, tačiau problema yra eliminuoti žmogišką faktorių, kuomet neturint apibrėžto darbo pradžios laiko bei nusistovėjusio darbo režimo lengva perdirbti tradicines darbo valandas.

Darbuotojui sunkiau būti motyvuotam. Būnant ne darbe, o namuose yra didesnė rizika, kad darbuotojas užsiims kita veikla nei darbo.

Izoliacijos rizika. Asmuo įprastoje darbo vietoje užsiima ne tik darbu, tačiau turi ir socialinį bendravimą su kolegomis, kurio įprastai netenka dirbdamas namuose. Tiesa, įstatymų leidėjas įvertinęs šią riziką siekia ją šalinti teisinėmis priemonėmis nustatydamas, kad darbuotojas, dirbantis pagal nuotolinio darbo sutartį, nebūtų izoliuotas nuo kitų įmonės darbuotojų, darbdavys jam sudaro sąlygas bendradarbiauti su kitais įmonėje dirbančiais darbuotojais, darbuotojų atstovais, gauti iš įmonės informaciją. Darbuotojų atstovai informuojami apie darbuotojus, dirbančius pagal nuotolinio darbo sutartį (6).

Mažesnės karjeros ir tobulėjimo galimybės. Darbuotojas nebūdamas darbo vietoje gali būti neištrauktas į projektus, kurių sėkmingas įgyvendinimas gali lemti karjeros pokyčius.

Mažesnė darbo sauga ir mažiau išsipareigojimų. Jeigu asmuo patiria traumą pakeliui į darbą ar iš jo, taip pat pačiame darbe, jam priklauso visa eilė garantijų. Dirbant nuotolinį darbą gali būti sudėtinga iširti ar sužalojimas patirtas vykdant darbo funkciją ar ne.

Vertinant neigiamus aspektus iš darbdavio pusės, galima išskirti tokius – *Kontrolės ir priežiūros sunkumai.* Nuotolinius darbuotojus daug sunkiau kontroliuoti nei įmonės darbuotojus.

Standartų išlaikymas. Kuomet darbo jėga nėra sutelkta vienoje vietoje, sudėtinga užtikrinti vienodus darbo standartus.

Darbo saugos užtikrinimo problematika. Darbdaviai atsakingi už darbuotojo saugias ir sveikas darbo sąlygas, tačiau ši užduotis tampa sudėtinga, kuomet darbuotojai dirba skirtingose darbo vietose.

Duomenų apsauga ir konfidencialumas. Kompanijos daugeliu atveju nenori atskleisti savo klientų duomenų, sutarčių su jais turinio, finansinių rodiklių, kas tampa sudėtingiau, organizuojant nuotolinį darbą.

Aukšta darbuotojų apmokymo ir perkvalifikavimo kaina. Darbdaviui norint perkvalifikuoti nuotolinius darbuotojus tenka organizuoti jiems kursus, kurie dėl regionų atstumų gali lemti poreikį organizuoti individualius mokymus.

Įvertinus pagrindinius nuotolinio darbo privalumus ir trūkumus galima spręsti apie tikslingumą darbdaviui ir darbuotojui organizuoti patį nuotolinį darbą, kadangi būtina įvertinti visą eilę parametrų. Nėra vienareikšmiško atsakymo ar ši darbo organizavimo forma turi daugiau privalumų nei trūkumų, manytina, kad tai daugiau lemia pati vykdomo darbo specifika, darbdavio poreikiai ir konkreti to meto situacija (pvz. regione trūksta specialistų, kurių reikia darbdaviui, o kitame regione jų pakanka, tai pirmuoju atveju darbdaviui bus tikslinga organizuoti nuotolinį darbą, antruoju ne).

Išvados

✓ Idėjos dėl nuotolinio darbo siekia 1970 metus, tačiau teisinės diskusijos Europoje nustatant teisinius standartus prasidėjo 1999 m., o Lietuvoje ši darbo organizavimo forma galutinai įtvirtinta tik 2010 metais, vietoje namudinio darbo sutarties, teisiškai įtvirtinant nuotolinio darbo sutartį.

✓ Nuotolinis darbas neturi įtvirtinto vieningo teisinio apibrėžimo, kadangi sampratą įtakoja eilė faktorių, tokių kaip darbo organizavimo būdas bei jam atlikti naudojamos priemonės. Atsižvelgiant į tai siūlytina naudoti viena universalesnių sampratų, kad tai darbo organizavimo forma arba darbo atlikimo būdas, kai darbuotojas jam priskirtas darbo funkcijas ar jų dalį su darbdaviu suderinta tvarka reguliariai atlieka sulygtoje darbo sutarties šalims priimtinoje kitoje neįdarbovietėje vietoje (ne)naudojant informacinių ir komunikacinių technologijų priemonių. Tokiu būdu nuotolinis darbas gali būti atliekamas tiek naudojant informacines technologijas, tiek ir nenaudojant jų. Kuomet naudojamos informacinės technologijos, tokį reiškinį įprasta vadinti teledarbu, todėl nuotolinio darbo samprata yra platesnė.

✓ Kaip ir kiekvienai darbo organizavimo formai nuotoliniam darbui būdinga visa eilė privalumų – nauda darbuotojui – laisvė organizuoti savo darbo laiką, galimybė derinti asmeninius ir šeimos reikalus, taupomas laikas ir išlaidos kurui ir kt., darbdavys taip pat gauna naudos nes sutaupto biuro išlaikymui, gali organizuoti nuolatinį darbą, naudotis specialistais iš kitų regionų, išsaugoti esamus specialistus, tačiau išskirtini tokie esminiai trūkumai – rizika gauti didesnę krūvį, nei įprastoje darbo vietoje, sudėtinga atskirti laiką šeimai ir darbui, rizika viršyti nustatytą darbo laiką, darbuotojo motyvacijos stoka, izoliacijos, nuo darbo kolegų rizika, darbdaviui sudėtingiau rūpintis darbo sauga, įmonės įvaizdžiu, saugoti svarbius duomenis, išauga darbuotojo perkvalifikavimo kaštai ir kt.

Literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės Žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
2. LR Darbo kodeksas. *Valstybės žinios* 2002, Nr. 64-2569.
3. Europos socialinė chartija. *Valstybės žinios*, 2001-06-08, Nr. 49-1704.
4. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.
5. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2010-04-23 raštas Nr. (11.1-53)SD-2677.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo Nr. 1043 „Dėl atskirų darbo sutarčių ypatumų patvirtinimo“ pakeitimo Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. liepos 21 d. nutarimu Nr. 1094 redakcija (*Žin.*, 2010, Nr. 89-4710).
7. i2010: Information Society and the media working towards growth and jobs. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/job_creation_measures/c11_328_en.htm.
8. Telework in European Union. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0910050s/tn0910050s_1.htm.
9. Definition of telework. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0910050s/tn0910050s_2.htm.
10. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: <http://www.newgeography.com/content/003082-the-rise-telework-and-what-it-means>.
11. Telecommuting to solve Hubeis carbon emissions problem. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: <http://cnbusinessnews.com/telecommuting-to-solve-hubeis-carbon-emissions-problem/#axzz2xViffzVF>.
12. The Lisbon Special European Council (March 2000): Towards a Europe of Innovation and Knowledge. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/community_employment_policies/c1_0241_en.htm.
13. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Fourth European Working Conditions.

14. Zabarauskaitė R., Blažienė I. Lithuania Recent Developments in Work Organisation in the EU 27 Member States and Norway. European Working Conditions Observatory. Dublin 2011. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: <http://www.eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn1102013s/lt1102019q.htm>
15. UNICE implementation of European framework agreement on telework 2006 June. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: http://resourcecentre.etuc.org/linked_files/documents/Framework%20agreement%20on%20telework%20EN.pdf
16. Tele-work growth 'too slow', says OECD 2012 05 28. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: <http://www.euractiv.com/infosociety/tele-work-growth-slow-oecd/article-172522>
17. www.zodziai.lt
18. Zickiene, S., Kovierienė A. Flexible work organization forms: Theoretical and practical aspects. *Economics and Management: Current Issues and Perspectives*. SU, 2008.
19. G. Tamašauskaitė (2013). Nuotolinio darbo teisinis reguliavimas. *Teisė*, Nr. 89.
20. Скавитин А. Телеработа в Европе, или работающие «без столов» // Управление персоналом. 2010.
21. Rick Kunkle Perspectives on successful telework initiatives 2000 Final report Washington state university. Žiūrėta 2013, lapkričio 15 per internetą: <http://www.wsdot.wa.gov/research/reports/fullreports/485.1.pdf>

ASPECTS OF DISTANCE WORK CONTRACT AS FLEXIBLE WORK ORGANIZING FORM

Summary

Distance working or sometimes called teleworking, e-work, telework is one of the forms of flexible work organization. This modern form of work organization has gained influence from 1999 in Europe, but from history point it is dated from 1970 in USA. This is worldwide spread work organization form is usually related with information technologies, but author tries to give a point of view, that distance work shouldn't be related only with IT. Together article don't aim to analyze all history and it's way till nowadays of distance working, but more analysis is given of main aspects which impacted legal regulation of such work organizing form in labor market.

Article is divided to parts describing origin, definition and peculiarities of distance working.

Author analyzes why worldwide used term telework isn't used in Lithuania, instead of it using term – distance work or distance working contract. Problem arise not only from methodical usage of the definition, but and in his primary meaning, because legal acts don't give prime and undisputable definition, leaving this for practice and scientific research.

Summary of all investigation is addressed to most problematical theoretical and practical aspects in authors point of view. It should be noted, what author don't seek to analyze all aspects of distance working, but it choose method of analyzing most common and problematical aspects in his point of view.

Author in work are opened such aspects as benefits and lacks of distance working organization. It is given for evaluation what gives distance work more positive or negative aspects and in authors seeks in such way help to decide for subjects organizing distance work is it worth to do it for for all job positions or only in clearly defined cases. Author divides analysis of benefits and lacks of telework into two groups. First group is shared for analysis of benefits which gain employee and employer from distance work organization and second group is shared for analysis of lacks of such regulation. Such analysis is justified due the fact what it is hard to find answer is distance work best form of job organization or not. Author in this field lets for each person decide on his own is it better organize work in distant way or use older system, when employee performs all work tasks in companies premises.

All analysis is completed by giving final conclusions, which help better understand given material and case of study. It should be noted what some aspects of investigation are left for more detailed analysis for future studies.

Keywords: flexibility in labor relations, distance working, teleworking, distance work agreement.

AUTORIAUS LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Dalius Vaičiulis

Mokslo laipsnis ir vardas: docentas

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija

Autoriaus mokslinių interesų sritys: teisė

Telefonas ir el. pašto adresas: +37061830790, dalius79@gmail.com

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Dalius Vaiciulis

Science degree and name: docent

Workplace and position: Northern Lithuania college

Author's research interests: law

Telephone and e-mail address: +37061830790, dalius79@gmail.com

**VADYBINIAI IR EKONOMINIAI VEIKSNIAI, ĮTAKOJANTYS
ŠIUOLAIKINĘ VISUOMENĘ**

**MANAGERIAL AND ECONOMIC FACTORS AFFECTING
MODERN SOCIETY**

INTEGRACIJOS Į DARBO RINKĄ DIDINIMAS VERTINANT VERSLO SEKTORIAUS LŪKESČIUS

Daiva Beržinskienė, Kristina Matuzevičiūtė

Šiaurės Lietuvos Kolegija

Anotacija. Straipsnyje analizuojama absolventų, baigusių Šiaulių miesto auštąsias mokyklas, integracijos į darbo rinką situacija bei įsidarbinimo galimybių suderinamumas su verslo sektoriaus lūkesčiais. Atliekant tyrimą buvo siekta išsiaiškinti, kokių gebėjimų ir įgūdžių stinga jaunam asmeniui, įgijusiam aukštąjį išsilavinimą integruojantis į darbo rinką. Apklausus verslo sektoriaus atstovus, pastarųjų lūkesčiai palyginti su absolventų išsakyta nuomone. Siekiant padidinti jaunų specialistų integraciją į darbo rinką, atkreipiant dėmesį į verslo sektoriaus poreikius, reikalinga suinteresuoti darbdavius dalyvauti specialistų rengimo procese bei kartu su aukštojo mokslo institucijomis spręsti išskylančias problemas.

Pagrindiniai žodžiai: darbo rinką, integracija į darbo rinką, verslo sektoriaus lūkesčiai, bendrosios ir specialiosios kompetencijos.

Įvadas

Tyrimo problema. Jaunimo integracijos į darbo rinką problemoms spręsti pastaruoju metu skiriama išties nemažai dėmesio: kuriamos naujos ir tobulinamos jau esamos integravimas į darbo rinką, nedarbo mažinimo programos, tobulinamos konsultavimo bei informavimo paslaugos, sukurti specializuoti Darbo, Profesinio informavimo ir Jaunimo darbo, savarankiškos informacijos paieškos centrai, reformuojama švietimo sistema. Jaunų asmenų bendrojo išsilavinimo ir profesinio pasirengimo lygis lemiantis integraciją į darbo rinką yra formuojamas švietimo sistemoje, kurią sudaro visų pakopų mokymo įstaigos. Akivaizdu, kad mokymo ir ugdymo institucijos reaguoja į darbo rinkos poreikius, tačiau švietimo sistema nepajėgi greitai prisitaikyti prie nuolatinių visuomenės ir darbo rinkos pokyčių, todėl susidaro neatitikimai tarp suteikiamų ir reikalingų darbo rinkai kompetencijų bei verslo sektoriaus poreikių. Problema išlieka aktuali, nes dažnai jaunas specialistas sunkiai integruojasi į darbo rinką dėl nepakankamai suderintų įgytų studijų metu kompetencijų ir darbdavių lūkesčių. Apibendrinus įvairių institucijų atliktus tyrimų rezultatus pastebėta, kad didelė dalis absolventų nėra tinkamai pasirengę pradėti dirbti. Tyrimų rezultatai rodo, kad didėjant kvalifikuotos darbo jėgos poreikiui, vis labiau atsiskleidžia jaunimo nedarbo priežastys, susijusios su siūlomo darbo patrauklumu – mažas darbo užmokestis, nepatrauklios darbo sąlygos. Dažnai jauni žmonės linkę pervertinti savo galimybes. Pastebima, kad dar studijuojančiam jaunimui trūksta informacijos apie pasirinkti profesiją ar mokymosi įstaigą, nes dalis jaunimo rimtai nesvarsto, kur studijuoti ar kokią specialybę įgyti, svarbu, kad tai būtų universitetas ar kita bakalauro pakopos institucija (Lietuvos socialinių tyrimų centro atlikta specialistų ir kompetencijų esamos pasiūlos ir paklausos atitikimo analizė, 2011). Analizuojant jaunimo integracijos į darbo rinką problemas galima teigti, kad svarbus vaidmuo šiame procese tenka darbdaviams. Verslo sektoriaus atstovai, kaip potencialūs darbdaviai, pastaruoju metu vangiai dalyvauja specialistų rengimo procese formuojant palankią verslui darbo rinką, todėl dažnai parengti specialistai neatitinka verslo sektoriaus lūkesčių.

Mokslinė literatūros analizė siekiama pagrįsti teorines jaunų asmenų integracijos į darbo rinką prielaidas parodė, kad daugelis šalies ir užsienio autorių savo darbuose daugiau dėmesio skyrė užimtumo bei integracijos į darbo rinką procesų analizei, tačiau absolventų studijų metu įgytų įgūdžių ir kompetencijų atitiktis darbo rinkos poreikiams ir darbdavių lūkesčiams tyrimų iki šiol trūksta. *Kompetencijas, lemiančias sėkmingą integraciją į darbo rinką*, analizavo P. Čepas (2008), R. Laužackas (2003), P. Bollerot (2002), G. Schmid, B. Gazier (2002), P. Sewell, L. Dacre Pool (2010), K. Pond, A. Harrington (2011) ir kt. *Jaunimo integracijos į darbo rinką procesus* tyrinėjo St. Johnson ir T. Burden (2003), R. Laužackas (2003), B. Gruževskis, Okunevičiūtė-Neverauskienė (2003) E. Jančiauskas (2006), B. Gruževskis, I. Blažienė (2005) ir kt. *Darbo rinkos politikos priemonių poveikį integraciniam procesams bei lanksčios ir saugios darbo rinkos koncepciją* savo darbuose vertino A. Tangian (2010), J. Moskvinos, D. Skučienės (2009), P. Auer (2007), P. Gruževskio, I. Blažienės (2005). *Jaunimo įsidarbinimo galimybes* nagrinėjo L. Okunevičiūtė Neverauskienė, A. Pocius (2010), A. Pocius (2008). *Darbo jėgos trūkumą dėl emigracijos* vertino I. Balčiūnienė (2007), B. Gruževskis (2006), A. Kazlauskienė (2006). *Verslo sektoriaus lūkesčius* savo darbuose analizavo ir vertino J. Zakarienės (2011), A. Liučvaitienės, J. Paunksnienės (2011), R. Tilvytienės (2011), D. Prūsaitienės (2011), A. Liučvaitienės, J. Paunksnienės (2011), V. Tūtlis, J. Butkienės (2010), R. Brisbois (2008) ir kt.

Siekiant įvertinti absolventų, baigusių Šiaulių miesto auštąsias mokyklas, įsidarbinimo galimybes bei jų suderinamumą su verslo sektoriaus lūkesčiais atliktas tyrimas, kurio metu buvo siekta išsiaiškinti: kaip Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų studentai ir darbdaviai vertina studijų metu įgytas specifines ir profesines kompetencijas; kaip studentų profesinis pasirengimas atitinka darbdavių poreikius ir lūkesčius (buvo vertinama ar studentų profesinės perspektyvos dera su Šiaulių miesto įmonių ir organizacijų lūkesčiais).

Tyrimo objektas – Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų studentų integracija į darbo rinką.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti ir įvertinti Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų absolventų integracijos į darbo rinką situaciją atsižvelgiant į verslo sektoriaus lūkesčius.

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriniu aspektu pagrįsti įsidarbinimo galimybių ir verslo sektoriaus lūkesčių suderinamumą.

2. Atlikti Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų absolventų įsidarbinimo galimybių tyrimą bei įvertinti pastarųjų suderinamumą su verslo sektoriaus lūkesčiais.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, anketinė apklausa, matematinės statistikos metodai.

Įsidarbinimo galimybių ir verslo sektoriaus lūkesčių suderinamumo teoriniai aspektai

Mokslinėje literatūroje įsidarbinimo sąvoka suprantama kaip reikalingos žinios, gebėjimai bei asmeninės savybės įgalinančios asmenį aktyviai bei savarankiškai veikti darbinėje situacijoje. P. Čepo (2008) teigimu įsidarbinimas – tai darbo rinkimosi ir paieškos išdava suradus darbą arba pradėjus dirbti. Tuo tarpu R. Laužackas (2005), įsidarbinimą traktuoja, kaip nuolatinį asmens pasirengimą pasirinkti, įžengti bei išlaikyti darbo vietą. P. Bollerot (2002) savo darbuose įsidarbinimo sąvokoje akcentuoja asmens atsakomybę už įsidarbinimo procesą, balansuojant tarp darbdavio bei įsidarbinančiojo. G. Schmid, B. Gazier (2002) įsidarbinimo sampratą apibrėžia kaip reliatyvių asmens gebėjimų, asmenybinių savybių bei darbo rinkos reikalavimų derinimą efektyviam įsidarbinimui. Esminiai prioritetai: asmeninių savybių bei karjeros požymių išskyrimas, jų derinimas su darbo rinkos poreikiais, numatomais darbo rinkos reikalavimais; švietimo politikos orientacija į karjeros planavimą bei profesinį orientavimą. Išskiriama darbo rinkos politikos orientacija į kompleksinę socialinę partnerystę, organizacijų vystymą ir darbdavių skatinimą plėsti darbo vietų skaičių (Kubickienė, 2012). Vertinant įsidarbinimo galimybes, ypač jaunų asmenų, pastebėta, kad didelę įtaką šiam procesui turi aplinkos veiksniai.

L. Harvey (2001) savo darbuose išskyrė veiksnius, lemiančius asmens sėkmingą įsidarbinimą:

- ✓ darbo pobūdis;
- ✓ laikas;
- ✓ darbuotojų atrankai reikalingos savybės arba gebėjimai;
- ✓ veiklos gebėjimai;
- ✓ tolimesnis mokymasis.

L. Harvey (2001) akcentavo institucinių veiksnių teigiamą poveikį įsidarbinant. Šis mokslininkas išskyrė šiuos institucinius veiksnius, lemiančius sėkmingą įsidarbinimą:

- ✓ institucijos tipas;
- ✓ mokymų forma;
- ✓ besimokančiųjų geografinė padėtis ir mobilumas;
- ✓ specialybė;
- ✓ ankstesnio darbo patirtis.

Apibendrinant galima teigti, kad įsidarbinimo procesas negali būti suprantamas kaip nedarbo prevencija, tai pirmiausia sėkmingas bendradarbiavimas tarp įvairių socialinių institucijų tam, kad būtų sukurta asmeniui palanki aplinka, kurioje jis sugebėtų aktyviai ir nuolat įsidarbinti itin kintančiomis darbo, ekonominės bei socialinės aplinkos sąlygomis (Čepas, 2008). Mokslinės literatūros analizė parodė, kad sėkmingą įsidarbinimą lemia darbo vieta, kuri dažnai tampa esminiu motyvu, tačiau pačios darbo vietos yra nevienodai pasiekiamos skirtinguose šalies regionuose. Pasak Čepo (2008), išskiriamos 4 pagrindinės įsidarbinimą lemiančios funkcijos: darbo vietos pasirinkimas; pasirengimas darbo vietai (turimų ir įgyjamų gebėjimų atitikimas darbo vietai); įsidarbinimo procedūros vykdymas; darbo vietos išlaikymas, kurios turėtų tapti esminiu mokymo įstaigų prioritetu, siekiant ugdyti asmens įsidarbinimui būtinas kompetencijas. Tai reiškia, jog rengiant specialistus integracijai į darbo rinką būtina ne tik išugdyti gebėjimus bei kompetencijas reikalingas tam tikrai profesinei veiklai atlikti, bet ir paruošti būsimą darbuotoją būti reikalingu bei gebančiu konkuruoti darbo rinkoje.

Šiuolaikinės itin dinamiškos rinkos ekonomikos sąlygomis neišvengiamas nuolatinis asmens pasirengimas dirbti arba sugebėti integruotis sparčiai besikeičiančioje darbo rinkoje. Šiam pasirengimui yra būtinas ilgalaikis bei tęstinis procesas, prasidedantis darbo vietos pasirinkimu ir besitęsiantis tol, kol asmuo geba išlaikyti darbo vietą (Kubickienė, 2012). Atsižvelgiant į tai, šiandieninė profesinio rengimo sistema turėtų būti orientuota į specialisto, gebančio konkuruoti darbo rinkoje ugdymą ir tuo pačiu prioritetinėmis laikyti tam tikras fundamentalias žinias bei įgūdžius, nukreiptus į universalų bei praktinį situacijų sprendimą. Apibendrinant mokslinių tyrimų rezultatus, kuriuose bandoma pagrįsti integracijai į darbo rinką būtinas kompetencijas ir įgūdžius galima teigti, kad tik profesinės kompetencijos dar nėra pakankamas pagrindas parengti specialistą, nuolat pasirengusį įsidarbinti sparčiai kintant darbo funkcijoms bei darbo sąlygoms. Sėkmingam įsidarbinimo procesui labai svarbios tiek *bendrosios*, tiek *specialiosios* kompetencijos (*bendrosioms* kompetencijoms – ilgą laiką naudojamos žinios, gebėjimai, įgūdžiai, požiūriai bei vertybinės lemiančios visapusišką asmenybės ugdymąsi, jos profesinį mobilumą bei lankstumą, o *specialiosioms* kompetencijoms – labai specifiniai mokėjimai ir įgūdžiai būdingi konkrečiai profesijai). Mokslinėje literatūroje sutinkama įvairių autorių schemų ir modelių, kuriuose išskiriami atitinkami komponentai apjungiantys tam tikras kompetencijas ir įgūdžius reikalingus sėkmingai integruotis į darbo rinką. Mokslininkų P. Sewell, L. Dacre Pool (2010) nuomone, įsidarbinant svarbūs penki esminiai komponentai: karjera, patirtis, bendrieji įgūdžiai, emocinis išprusimas bei supratimo laipsnio dalykai. Asmens lankstumą, norą mokytis, darbą komandoje, komunikavimo įgūdžius autoriai priskyrė bendriesiems įgūdžiams, kaip neatsiejamus sėkmės veiksnius įsidarbinant. Vis tik, suteikti besimokantiems reikiamų įgūdžių, žinių ir supratimo yra labai svarbu, tačiau ne mažiau svarbu yra ir pačių absolventų refleksija bei savęs įsivertinimas. Kaip sėkmingam įsidarbinimui būtinos komponentės išskiriamos savigarba, savarankiškumas bei pasitikėjimas savimi. Kiti autoriai, kaip Pond, Harrington (2011) pristatydami įsidarbinimo modelius akcentuoja tai, jog verslo, vadybos studijos yra ypač glaudžiai susijusios su praktine veikla, todėl mokymosi programose turėtų būti skiriama daugiau dėmesio absolventų praktiniam įsidarbinimo įgūdžių vystymui. Remiantis autorių tyrimų rezultatais galima teigti, kad iniciatyvumas, gebėjimas dirbti savarankiškai, gebėjimas dirbti komandoje, komunikavimo įgūdžiai, laiko vadyba, lankstumas, atsakingų sprendimų priėmimo įgūdžiai, planavimas, gebėjimas naudotis naujausiomis technologijomis yra svarbiausi veiksniai integruojantis į darbo rinką.

Apibendrinant mokslinės literatūros analizės rezultatus galima teigti, kad sėkmingą integraciją į darbo rinką lemia tiek asmeninės potencialių darbuotojų savybės, bendrieji įgūdžiai, profesinis pasirengimas, turima patirtis ir pan., tiek ir su išorine aplinka susiję veiksniai (socialinė-ekonominė situacija, procesai darbo rinkoje ir pan.).

Tyrimo metodikos pagrindimas

Analizuojant ir vertinant kokybinius rodiklius šiame darbe buvo taikytas anketinės apklausos metodas. Siekiant įvertinti Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų absolventų įsidarbinimo galimybes ir suderinamumą su verslo sektoriaus lūkesčiais buvo sudarytos dvi anketos: viena pateikta Šiaulių miesto aukštąsias studijas organizuojančių institucijų (Šiaulių universiteto, Šiaurės Lietuvos kolegijos, Šiaurės vakarų kolegijos, Valstybinės Šiaulių kolegijos) studentams, pasirinkusiems socialinės krypties studijas, kita – Šiaulių miesto įmonių darbdaviams (darbdavių atstovams). Kokybinio tyrimo rezultatai apdoroti *MS Excel* programa bei statistinių duomenų apdorojimo paketu *SPSS 17*. Apdorojant kiekybinius tyrimo rodiklius darbe naudoti tradiciniai matematinės statistikos metodai: absoliučių, santykinų dydžių, vidurkių skaičiavimas, taikyti dinamikos eilučių metodai. Išskirtų veiksnių priklausomybė tirta atlikus koreliacinę regresinę analizę vertinant tiesinės koreliacijos koeficientą (r), kurio išraiška:

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \times \bar{y}}{\sigma_x \sigma_y} = \frac{\Sigma(x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\Sigma(x - \bar{x})^2 \Sigma(y - \bar{y})^2}}. \quad (1)$$

Tyrimo rezultatų reprezentatyvumui pagrįsti sudaryta tyrimo imtis, kurios dydis patikrintas taikant formulę:

$$n = \frac{1}{\Delta^2 + \frac{1}{N}}. \quad (2)$$

n – atvejų skaičius atrankinėje grupėje;

N – generalinė aibė;

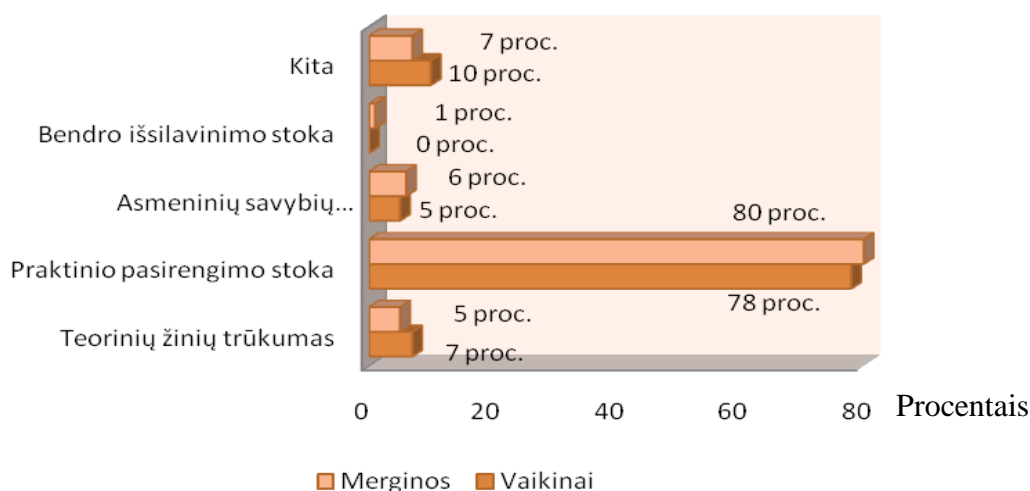
Δ – paklaidos dydis.

Tyrimas atliktas 2013 m., kai Šiaulių mieste buvo registruotos 3753 veikiančias įmonės (Šiaulių miesto savivaldybės 2012–2014 m. veiklos planas). Darant prielaidą, kad baigę / studijuojantys socialinės krypties studijų programose turi galimybę įsidarbinti į bet kurią ekonominę veiklą vystančioje įmonėje (organizacijoje), generalinė aibė yra $N = 3753$, o tyrime dalyvavo $n = 357$ įmonės. Sudarant tyrime reikalingų apklausti studentų imtį remtasi 2012 m. įvardytose Šiaulių miesto aukštojo mokslo institucijose studijuojančių studentų skaičiumi (3841) $N = 3841$, o tyrime dalyvavo $n = 345$ studentai.

Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Šiame straipsnyje pateikti pakartotinai atlikto tyrimo rezultatai (panašaus pobūdžio tyrimas buvo atliktas N. Kubickienės 2012 m.). Pakartotinai atliekant tyrimą buvo patikslinta tyrimo imtis, papildyta tyrimo anketa patikslinant suformuluotus klausimus bei atsiribota nuo respondentų, kurie studijas Šiaulių aukštosiose mokyklose baigė prieš 10 ir daugiau metų. Siekiant įvertinti studentų nuomonę apie jų įgytas aukštojo mokslo institucijose žinias ir gebėjimus, reikalingus integruojantis į darbo rinką, buvo apklausti 345 Šiaulių universiteto, Šiaurės Lietuvos kolegijos, Valstybinės Šiaulių kolegijos, Šiaurės Vakarų kolegijos studentai iš kurių 64 % merginos ir 36 % vaikinai. Analizuojant apklausos rezultatus, vertinant Šiaulių miesto aukštųjų mokslo institucijų studentų profesinį pasirengimą didžioji dalis respondentų išsakė nuomonę, kad studijų metu įgyto pasirengimo profesinei veiklai pakanka tik iš dalies – 54 % apklaustųjų (atsakymai pasiskirstė taip: „taip, pakanka“ – 12% apklaustųjų, „ne, nepakanka“ – 20% apklaustųjų). Siekiant pagrįsti ryšį tarp aukštosios mokymo institucijos paskirties ir studentų nuomonės apie įgytą profesinį pasirengimą pastebėta, kad stipresnė priklausomybė nustatyta tarp studijuojančiųjų kolegijose, t.y. profesinei veiklai pakankamai pasirengę labiau jaučiasi kolegijose studijuojantys studentai. Tokią išsakytą nuomonę būtų galima paaiškinti tuo, kad kolegijų studijų programos labiau orientuotos į praktinį profesinį pasirengimą, o universitetinės studijos rengia specialistus su stipriu teorinių žinių pagrindu.

Vertinant respondentų nuomonę, kokių gebėjimų ir įgūdžių jiems trūksta pradėdant profesinę veiklą, net 79 % tiriamųjų įvardijo praktinio pasirengimo stygių (11 % respondentų nurodė asmeninių savybių stoka). Respondentai pasirinkę „kita“ teigė, jog trūksta ir praktinio pasirengimo ir žinių: „jaučiamas nemažas atotrūkis tarp teorinių žinių ir pastarųjų praktinio pritaikymo realiose sąlygose“. 12 % apklaustųjų mano, jog trūksta teorinių profesinių žinių ir tik 0,5 % respondentų nurodė bendro universitetinio išsilavinimo stoka. 1 paveiksle pateikti pasirengimo profesinei veiklai vertinimo rezultatai (žr. 1 pav.)

1 pav. Pasirengimo profesinei veiklai vertinimas

Siekiant įvertinti respondentų požiūrį į įgytas aukštojo mokslo institucijoje žinias bei gebėjimus, pastarieji buvo suskirstyti į du blokus: profesinės kompetencijos bei socialinių ir bendrųjų gebėjimų blokus. Vertinant įgytas profesinės kompetencijos žinias didžioji dalis tiriamųjų jas įvertino teigiamai – 32,4 % studentų akcentavo, kad žinių jiems „nelabai trūksta“, 15,3 %, jog profesinės kompetencijos žinių

visiškai netrūksta, 20,1 % abejojo dėl savo turimų žinių, 14,1 % mano, kad jų trūksta ir tik 4,2 % teigė, kad profesinės kompetencijos žinių labai trūksta. Analizuojant apklausos rezultatus nustatyta, kad labiausiai trūksta įgytos bet kokios darbinės patirties studijų metu („labai trūksta“ nurodė 28,1 %, „trūksta“ – 24,3% respondentai). Respondentų nuomone, studijų metu pakankamai įgyjama informacinių technologijų bei kompiuterinio raštingumo gebėjimų (nuomonę „visiškai netrūksta“ informacinių technologijų ir kompiuterio raštingumo sugebėjimų išsakė 32,4 % apklaustųjų, „nelabai trūksta“ – 59,6 %). Gebėjimų įsisavinti naują techniką ir technologijas – „visiškai netrūksta“ išsakė 28,9 % respondentų, „nelabai trūksta“ įvardijo 39,9 % apklaustųjų. Paaiškėjo, kad nemažai studentų abejoja dėl įgytų vadovavimo bei administravimo studijų metu gebėjimų (29,2 % tiriamųjų pastebėjo, kad jiems nepakanka kontrolės ir rezultatų įvertinimo bei gebėjimo bendrauti su kitų sričių specialistais profesiniais klausimais, gebėjimų. Išreikštas abejonės dėl gebėjimų susijusių su darbine veikla būtų galima paaiškinti tuo, kad studijų metu, ypač žemesniuose kursuose, studentams sunku derinti studijas su darbine veikla, todėl jie nėra tikri dėl šių profesinės kompetencijos žinių bei gebėjimų.

Vertinant respondentų nuomonę apie studijų metu įgytus *socialinius ir bendruosius* gebėjimus paaiškėjo, kad pastarieji šiuos įgūdžius vertina labai gerai. 39,9 % respondentų mano, kad socialinių, bendrųjų gebėjimų jiems „nelabai trūksta“, 30,8 % tiriamųjų teigia, jog „visiškai netrūksta“, 9,5 % respondentų išreiškė šių įgūdžių trūkumą ir tik 3,1 % apklaustųjų pažymėjo, kad jų „labai trūksta“. Studentai mano, kad studijuodami jie pakankamai gerai įvaldė gebėjimus dirbti individualiai ir komandoje (šių kompetencijų „nelabai trūksta“ – 69,6 % respondentų) bei siekti iškeltų asmeninių tikslų (šių kompetencijų „nelabai trūksta“ – 56,7 % respondentų). Vertindami save bei įgytus gebėjimus studentai išsakė nuomonę, kad baigę studijas gebėtų greitai ir teisingai priimti sprendimus (net 59,6 % respondentų išsakė, kad šių įgūdžių jiems netrūksta), taip pat jie gebėtų dirbti įvairioje aplinkoje („visiškai netrūksta“ – 30,2 %, „nelabai trūksta“ – 43,5 %). Taigi galima akcentuoti tai, kad apklaustiesiems labiausiai trūko gebėjimų spręsti konfliktus („trūksta“ pažymėjo 25,9 %, „labai trūksta“ – 9,1 % apklaustųjų).

Apibendrinant tyrimo rezultatus vertinant studijų metu įgytas profesinių bendrųjų ir socialinių gebėjimų įgūdžius galima teigti, kad studentai pakankamai pozityviai vertina savo kompetencijas. Nors dalis respondentų išsakė nuomonę, kad kai kurių kompetencijų jiems nepavyko įgyti, tačiau mano, kad yra pasirengę integracijai į darbo rinką. Iš dalies tokį požiūrį būtų galima paaiškinti tuo, kad dalis studentų, dalyvavusių tyrime lygiagrečiai su studijomis dirbo. Apklausos metu paaiškėjo, kad studijuodami dirbo 102 studentai (29,5 % respondentai), iš jų 17 % merginų ir 83 % vaikinių. Dirbantys studentai pagal aukštąsias mokyklas pasiskirstė taip: Šiaurės Lietuvos kolegijos studentų – 44,6 %, Valstybinės Šiaulių kolegijos – 25,1 %, Šiaulių universitete dirba 32% apklaustųjų.

Tyrimo metu studentai išsakė savo požiūrį į galimybę įsidarbinti. 34,2 % apklaustųjų teigė, kad tam turi mažai galimybių, tačiau trečdalis respondentų tikėjosi susirasti darbą artimiausiu metu (atsakymą „neturiu jokios vilties įsidarbinti“ pasirinko 4,5 %, o emigruoti planavo 13 % studentų). Įsidarbinimo procese svarbus vaidmuo tenka darbo paieškos informacijos šaltiniams. Tyrimo metu studentų buvo paprašyta nurodyti šaltinius, kuriais naudojasi / naudotusi ieškant darbo. Apklausos rezultatai parodė, kad daugiausia ieškodami darbo studentai naudoja elektronines priemones – 69,8 % apklaustųjų mano, jog pagrindinis darbo paieškos šaltinis yra įmonių (organizacijų) skelbimai spaudoje arba internete, 67,4 % respondentų mano, kad efektyvu savo gyvenimo aprašymą patalpinimas internetiniuose darbo paieškos portaluose. Daugiau nei pusė apklaustųjų naudojasi / naudotusi draugų, pažįstamų bei artimųjų asmeniniais ryšiais ir pažintimis, kaip darbo paieškos šaltiniu. 29,5 % respondentų naudotusi *Darbo biržos* paslaugomis ir tik 13,4 % bandytų įsidarbinti su įdarbinimo agentūrų pagalba.

Tyrimo metu buvo siekiama iširti darbdavių nuomonę bei jų lūkesčius, vertinant Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų studentų įsidarbinimo galimybes, buvo apklausiami Šiaulių miesto verslo (darbdavių) atstovai. Apklausoje dalyvavo 357 respondentai – verslo atstovai iš Šiaulių miesto įmonių / organizacijų. Tyrime dalyvavo 19,9 % mikroįmonių, turinčių iki 9 darbuotojų atstovų, 45,1 % smulkaus verslo (dirba 10–49 darbuotojai) atstovų, 33 % vidutinių įmonių (dirba 50–249 darbuotojų) atstovų ir 2 % respondentų iš stambių įmonių (250 ir daugiau darbuotojų). Tyrime dalyvavo tik tos įmonės, kuriose per pastaruosius septynerius metus buvo įdarbinti jauni asmenys, baigę Šiaulių miesto aukštąsias mokyklas.

Siekiant įvertinti darbdavių požiūrį į Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų studentų pasirengimą integracijai į darbo rinką darbdavių buvo paprašyta įvertinti poreikį darbuotojų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą. Nustatyta, kad 48,4 % respondentų nuomone „šiuo metu specialistų su aukštuoju išsilavinimu netrūksta“, 29,9 % respondentų nurodė kad jų atstovaujamoje verslo šakoje, kad jų labai trūksta, o 10,4 % aiškios nuomonės neišsakė. Analizuojant tyrimo rezultatus pastebėta, kad labiausiai pageidaujami specialistai, įgiję aukštąjį išsilavinimą prekybos (50,3 %) bei paslaugų teikimo (31,4 %), o

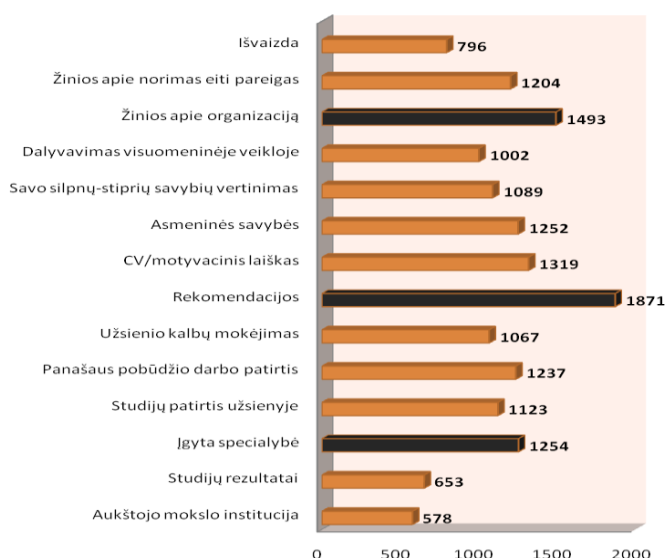
mažiausiai – gamybos įmonėse. Daroma prielaida, kad paslaugų sektoriuje, prekybos įmonėse reikalingi specialistai išmanantys ne tik savo tiesioginį darbą, bet kartu gebantys dirbti komandoje, greitai priimti sprendimus bei tinkamai komunikuoti su klientais.

Siekiant įvertinti darbdavių požiūrį į aukštąjį mokslą baigusio asmens numatomą indėlį į verslo sėkmę bei darbuotojų svarbą įmonės veiklos rezultatyvumui tik 25,1 % respondentų pažymėjo, jog aukštasis išsilavinimas „greičiausiai nesvarbu, nes dažniausiai ne diplomas, o darbuotojų turimos kompetencijos ir profesinė patirtis lemia darbo įmonėje efektyvumą“, 64,5 % apklaustųjų mano, kad „gana svarbu, tačiau tai nėra įmonės efektyvią veiklą lemiantis veiksnys“, 10,4 % respondentų pažymėjo „labai svarbu – aukštesnio lygio išsilavinimas turi tiesioginės įtakos sėkmingai įmonės veiklai“.

Apibendrinant galima teigti, kad darbdaviai, nepriklausomai nuo įmonės veiklos pobūdžio vertina darbuotojus įgijusius aukštąjį išsilavinimą, tačiau verslo sėkmės tiesiogiai nesieja su turimu darbuotojo mokslo diplomu. Darbdavių nuomone verslo sėkmę lemia labiau asmeninės darbuotojų savybės, gebėjimas lanksčiai reaguoti į aplinkos pokyčius, iniciatyvumas bei patirtis ir ryšiai. Atlikta koreliacinė regresinė analizė siekiant pagrįsti ryšį tarp įmonės vadovo išsilavinimo bei požiūrio į aukštojo mokslo diplomą įgijusį darbuotoją, pastebėta stipresnė priklausomybė tarp aukštesnį išsilavinimą turinčių darbdavių ir pozityvios nuomonės į išsilavinusį specialistą. Kitaip tariant, aukštesnio išsilavinimo vadovai labiau linkę rinktis darbuotojus, įgijusius aukštesnį išsilavinimą.

Tyrimo metu buvo tiriama, kaip verslo (darbdavių) atstovai ieško naujų darbuotojų. Didesnė dalis apklaustųjų nurodė *Darbo biržos* paslaugas – 62,1 %, 24,3 % respondentų naujų darbuotojų ieško draugų, giminių bei pažįstamų pagalba, o mažiausiai verslo sektoriaus atstovų nurodė, jog darbuotojų ieško kviesdami atitinkamos aukštosios mokyklos studentus atlikti praktiką – 18,3 % respondentų bei parengiant darbuotojus savo įmonėje – 28,1 %. Tyrimo rezultatai parodė, kad dažniausiai *Darbo biržos* paslaugomis naudojasi prekybos įmonės (100 % apklaustųjų) bei gamybos įmonės (78,2 % apklaustųjų), įdarbinimo agentūrų paslaugomis dažniausiai naudojasi mišrios veiklos įmonės (50 % respondentų), pažįstamų žmonių pagalba darbuotojų dažniausiai ieško prekybos įmonės (100 % respondentų). Daroma prielaida, kad verslo įmonės nenoriai investuoja į darbuotojus, nes tikisi, kad tai turi padaryti aukštojo mokslo institucija. Kai kurios įmonės (14 % apklaustųjų) nenoriai priima studentus praktikoms.

Sutinkama, kad darbo rinkoje vyraujant darbo jėgos pertekliui darbdaviai turi galimybę rinkti kandidatus į laisvą darbo vietą net iš kelių asmenų. Tyrime buvo siekiama išsiaiškinti darbdavių nuomonę, kokie kriterijai yra svarbiausi renkantis darbuotoją. Respondentų buvo paprašyta įvertinti teiginius, išskiriant svarbiausius, susijusius su potencialių darbuotojų savybėmis, darbine patirtimi ir pan. Atsakymai buvo vertinami pagal teiginio pasikartojimo dažnumą ir svarbą, kurie vėliau buvo sumuojami ir pateikiami skaitine išraiška – balais. Tyrimo rezultatai parodė, kad svarbiausias kriterijus renkantis darbuotojus atlikto tyrimo metu buvo įvardijamas „Rekomendacijos“ – 1871 balai. Ne mažiau svarbiais veiksniais buvo įvardyti „Žinios apie organizaciją“ – 1493 balai, „Įgyta specialybė“ – 1254 balai, „Asmeninės bendrosios savybės“ – 1252 balai. Mažiausiai svarbūs veiksniai respondentų nuomone buvo „Aukštojo mokslo institucija“ – 578 balai, „Aukštojo mokslo studijų rezultatai“ – 653 balas, „Išvaizda“ – 796 balai. Pastebėta, kad darbdaviai aukštai vertina užsienių kalbų mokėjimą. Jiems svarbu, kad kandidatas turėtų žinių apie įmonę (žr. 2 pav.).

2 pav. Darbuotojo pasirinkimą lemiantys veiksniai

Siekiant įvertinti, kaip verslo (darbdavių) atstovai vertina jų įmonėje dirbančių ir aukštąjį išsilavinimą turinčių darbuotojų žinias bei gebėjimus, teiginiai anketoje buvo suskirstyti į du blokus: *profesinės kompetencijos bei socialinių ir bendrųjų gebėjimų bloką*. Tyrimo rezultatai parodė, kad darbdaviai savo darbuotojų profesinę kompetenciją vertina pakankamai gerai (48,1 % respondentų pažymėjo atsakymų „nelabai trūksta“, 11,4 % apklaustųjų teigė, jog „visiškai netrūksta“, 15,2 % neišsakė jokios nuomonės).

Analizuojant darbuotojų *bendruosius socialinius gebėjimus* nustatyta, kad 58 % darbdavių (jų atstovų) teigiamai vertina savo darbuotojų kompetencijas (39,4 % respondentų pažymėjo, jog „nelabai trūksta“, 11,2 % teigė, jog „visiškai netrūksta“, 26,5 % išreiškė abejojimą). Pozityviai darbdaviai vertina „gebėjimą dirbti individualiai ir komandoje“ (24,5 % tiriamųjų pasisakė, kad šių įgūdžių „netrūksta“, 52,9 %; „gebėjimą dirbti įvairioje aplinkoje“ įvertino, kaip „visiškai netrūksta“, 31,4 % gebėjimus „greitai ir teisingai priimti sprendimus“ įvertino, kaip „visiškai netrūksta“). Darbdavių nuomone, aukštąjį išsilavinimą turintys darbuotojai, daugiausiai stokoja gebėjimų spręsti konfliktus – „trūksta“ pažymėjo 45,2 %, „labai trūksta“ – 10,2 % apklaustųjų; „iškeltų asmeninių tikslų siekimas“ – „trūksta“ pažymėjo 38,4% tiriamųjų.

Mokslinės literatūros šaltinių analizė vertinant verslo ir mokslo bendradarbiavimą siekiant didinti studijų kokybę parodė, kad iki šiol verslas vangiai ištraukia į studijų procesą. Šias prielaidas leido patvirtinti ir atlikto tyrimo Šiaulių mieste rezultatai. Apibendrinus apklausos duomenis paaiškėjo, kad Šiaulių miesto įmonės (organizacijos) nepakankamai bendradarbiauja su aukštosiomis mokyklomis: 100 % prekybos įmonių atstovų nurodė visai nebendradarbiaujančios (įvardytos priežastys- menki įmonių kontaktai su aukštosiomis mokyklomis), 42,2 % gamybos įmonių, 52,5 % paslaugų teikimo įmonių bei 22,5 % mišrios veiklos įmonių atstovų nurodė, kad „visai nebendradarbiauja“. Dažniausias bendros veiklos tarp įmonių ir mokslo įstaigų pobūdis – įmonės darbuotojų profesinės kvalifikacijos kėlimas – pažymėjo 18,5 % gamybos, 16,3 % paslaugų sektoriaus respondentų. Viena iš bendradarbiavimo formų (13,8 % apklausoje dalyvavusių įmonių) buvo įvardyta „įmonės darbuotojai dirba dėstytojais aukštosiose mokyklose“. Tyrimo rezultatai parodė, kad 61,3 % verslo (darbdavių) atstovų nesutiktų, kad jų įmonė finansuotų darbuotojo studijas aukštojoje mokykloje, 22,2 % respondentų nurodė, jog mokėtų su sąlyga, kad po studijų darbuotojas pasiliks dirbti, o 10,4 % sutiktų mokėti dalį.

Apibendrinant atlikto tyrimo rezultatus buvo siekiama palyginti studentų ir darbdavių nuomones. Nustatyta, kad darbdavių atstovai aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų profesinį pasirengimą integracijai į darbo rinką vertina geriau nei patys studentai. Vertinant studentų studijų metu įgytus bendruosius ir socialinius gebėjimus pastebėta, kad studentai geriau nei darbdaviai vertina šias turimas kompetencijas. Darbdavių nuomone, aukštąjį išsilavinimą įgiję studentai stokoja gebėjimų spręsti konfliktus, tačiau studentai mano priešingai, jų nuomone spręsti konfliktus jiems sekasi puikiai. Panaši situacija vertinant gebėjimus siekti asmeninių tikslų: darbdavių nuomone darbuotojams, baigusiems aukštojo mokslo studijas, nepakanka gebėjimų siekti užsibrėžtų tikslų, o darbuotojų nuomone šių kompetencijų jiems pakanka. Darbdaviai linkę geriau vertinti darbuotojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą profesinę kompetenciją, tačiau studentų nuomone jie yra daugiau įgiję socialinių bendrųjų gebėjimų.

Išvados

✓ Mokslinės literatūros šaltinių analizė leido pagrįsti prielaidą, kad vienas veiksmų trukdančių jaunimui sėkmingai integruotis į darbo rinką – egzistuojantys skirtumai tarp mokslo teikiamų žinių ir darbdavių poreikių, nes apklausų duomenimis, jaunimas nemoka pateikti savo privalumų pristatant save darbdaviui, kadangi studijų metu neįgijo pakankamai žinių apie reikiamą socialinį pasirengimą darbinei veiklai.

✓ Tyrimo rezultatai leido pagrįsti prielaidą, kad jauno asmens įsidarbinimui svarbu ne tik profesinis pasirengimas, žinios tam tikrose mokymosi / studijų programose, bet ir asmeninės, socialinės bei profesinės veiklos formų įvaldymas įvairiose darbinėse, socialinėse ir kultūrinėse situacijose bei situacija darbo rinkoje.

✓ Apibendrinus atlikto tyrimo rezultatus, vertinant Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų absolventų integraciją į darbo rinką bei suderinamumą su verslo sektoriaus lūkesčiais galima teigti, kad tiek darbdavių atstovai, tiek studentai profesinių kompetencijų ir socialinių bendrųjų kompetencijų žinias ir įgūdžius vertina gerai. Išryškėjo, jog studentai mano, kad jiems labiau trūksta profesinės kompetencijos, kai tuo tarpu verslo atstovų nuomone darbuotojams, turintiems aukštąjį išsilavinimą, labiau trūksta bendrųjų socialinių gebėjimų.

✓ Apklausos rezultatai parodė, kad darbdaviai vangiai dalyvauja aukštųjų mokyklų studijų proceso tobulinimo veikloje, todėl galima teigti, kad dėl to dažnai jų lūkesčiai neatitinka jauno specialisto įgytų gebėjimų.

✓ Siekiant padidinti jaunų specialistų integraciją į darbo rinką, atliepian verslo sektoriaus poreikius, reikalinga suinteresuoti darbdavius dalyvauti specialistų rengimo procese bei kartu su aukštojo mokslo institucijomis spręsti išskylančias problemas.

Literatūra

1. Absolventų motyvacijos dirbti bei galimybių įsidarbinti tyrimas 2010 m. Žiūrėta 2013, gegužės 12 per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/DarboRinka/Puslapiai/Apklausa.aspx?AspXPage=g%5F74BA386F45D541BEA55864260B990FA9:%2540ID%3D28>.
2. Auer, P. (2007). Security in labour markets: combining flexibility with security for decent work. International Labour Office. Žiūrėta 2013, gegužės 12 per internetą: <http://www.boeckler.de/36912.htm>.
3. Balčiūnienė, I. (2007). *Darbo rinkos analizė ir pasiūlymai darbo jėgos trūkumo problemai spręsti, atsižvelgiant į šalies ūkio plėtros prognozę 2008–2015 metams*. Mokslinio tyrimo darbas. Kaunas.
4. Bollerot, P. (2002). Labour shortages and employability: a European and international approach. *International Social Security review*, vol. 55, p. 19-38. Žiūrėta 2013, sausio mėn. per internetą: http://papers.ssrn.com/sol3/Jeljour_results.cfm?nxtrcs=3081&form_name=journalbrowse&journal_id=224703&Network=no&SortOrder=ab_approval_date&stype=desc&lim=false.
5. Brisbois, R., Orton, L., Sanders, R. (2008). Connecting Supply and Demand in Canada's Youth Labour Market. *Pathways to the Labour Market Series*. No 8. Žiūrėta 2013, vasario 2 per internetą: <http://www.cprn.org/doc.cfm?doc=1864&l=en>.
6. Čepas, P. (2008). *Įsidarbinamumo kompetencijos ugdymo modeliavimas profesiniame rengime*. Daktaro disertacija. Kaunas. Vytauto Didžiojo universitetas.
7. Gruževskis, B., Blažienė, I. (2005). Lankstumas ir saugumas darbo rinkoje. Lietuvos patirtis. Žiūrėta 2013, vasario 4 per internetą: <http://www.socmin.lt/index.php?-1906501203>.
8. Gruževskis, B., Okunevičiūtė-Neverauskienė, L. (2003). Jaunimo integracijos į darbo rinką problemos. Darbo rinkos profesinio mokymo efektyvumo tyrimai. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba. P. 17-26.
9. Harvey, L. (2001). Transforming Work Experience in Higher Education. *British Educational Research Journal* 27 (3) Žiūrėta 2013, vasario 6 per internetą: <http://www.jstor.org/pss/1501896>.
10. Jančiauskas, E. (2006). *Valstybės darbo rinkos politika*. Vilnius.
11. Jaunimo situacijos tyrimai. Žiūrėta 2013, gegužės mėn. per internetą: <http://www.jrd.lt/jaunimo-situacijos-tyrimai>
12. Johnson, St., Burden, T. (2003). Young people employability and the induction process. Žiūrėta 2013, sausio 2 per internetą: <http://www.jrf.org.uk/publications/young-people-employability-and-induction-process>.
13. Kazlauskienė, A. (2006). *Protių nutekėjimas iš Lietuvos: priežastys, procesai ir reemigracinės nuostatos. Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai*. Konferencijos medžiaga, Vilnius. P. 37–49.
14. Kubickienė, N. (2012). *Šiaulių miesto aukštųjų mokyklų studentų įsidarbinimo galimybių didinimas adaptuojant verslo sektoriaus lūkesčius*. Magistro darbas. Šiaulių universitetas.
15. Laužackas, R. (2003). Profesinio rengimo plėtra žinių visuomenė konkurentabilios ekonomikos amžiuje. *Profesinis rengimas: teorija ir praktika*. Nr. 5. P. 14–18.
16. Lietuvos socialinių tyrimų centro atlikta specialistų ir kompetencijų esamos pasiūlos ir paklausos atitikimo analizė, paskelbta 2011 metais. Žiūrėta 2013, gegužės mėn. per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/SMM%20EKSPERT%20ANALIZE%202011%20BALANDIS.pdf
17. Liučvaitienė, A., Paunksnienė, J. (2011). Profesinių kompetencijų transformacija verslo aplinkoje. *Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje*. Lietuvos ekonomikos dėstytojų asociacija. P. 75–81. Žiūrėta 2013, vasario 21 per internetą: leda.lt/Studijos_besikeiciancioje_verslo_aplinkoje_2011.pdf.
18. Moskvina, J., Skučienė, D. (2009). Saugumas lanksčioje darbo rinkoje. *Socialinis darbas. Mokslo darbai*, 8(2), p. 2–34.
19. Okunevičiūtė Neverauskienė, L., Pocius, A. (2010). Aukštąjį išsilavinimą turinčių specialistų poreikio vertinimas. *Verslas: teorija ir praktika*. Nr. 11(1). P. 20–29.
20. Pocius, A. (2008). Aukštąjį išsilavinimą turinčių specialistų integravimo į darbo rinką galimybių ir jų poreikio įvertinimas. *Lietuvos statistikos darbai*. Vilnius. P. 4–15.
21. Pond, K., Harrington, A. (2011). Models of employability development in undergraduate Business education – a critical review of current practice. Loughborough University, UK. Žiūrėta 2013, kovo 2 per internetą: <http://www.heacademy.ac.uk/assets/hlst/documents/critical-reviews/Models-of-employability-BMAF-report-final.pdf>.

22. Prūsaitienė, D. (2011). Kolegijos studentų lūkesčiai. *Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje*. Lietuvos ekonomikos dėstytojų asociacija. P. 108–116.
23. Schmid, G., Gazier, B. (2002). The dynamics of full employment: social integration through transitional labour market. Cheltenham, UK. Žiūrėta 2013, kovo 12 per internetą: <<http://ser.oxfordjournals.org/content/4/1/1.full?sid=f473bedc-e6ce-4ab7-808a-39d3676ebfa3>>.
24. Sewell, P., Dacre, Pool, L. (2010). Moving from conceptual ambiguity to operational clarity: Employability, enterprise and entrepreneurship in higher education. *Education + Training*, Vol. 52 Iss: 1, P. 89–94. Žiūrėta 2013, gegužės 12 per internetą: <<http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1838995&show=html>>.
25. Šiaulių miesto savivaldybės 2012–2014 m. veiklos planas.
26. Tangian, A. (2010). Flexicurity indicators for monitoring the European employment strategy. Žiūrėta 2013, balandžio 22 per internetą: <<http://www.sv.uio.no/english/?vrtx=search&query=tangian+a>>.
27. Tilvytienė, R. (2011). Aukštojo mokslo studijų paslaugos kokybės vertinimas. *Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje*. Lietuvos ekonomikos dėstytojų asociacija. P. 47–50.
28. Tūtlys, V., Butkienė, J. (2010). Studijų ir verslo sąveika Lietuvoje – problemos ir perspektyvos. *Darbdavių požiūris į Lietuvoje ir Europoje vykstančius aukštojo mokslo pokyčius*. Žiūrėta 2013, vasario 2 per internetą: <<http://www.smpf.lt/>>.
29. Zakarienė, J. (2011). Žinių ir mokymosi vaidmuo aplinkos pokyčių kontekste. *Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje*. Lietuvos ekonomikos dėstytojų asociacija. P. 41–46.

INCREASE OF INTEGRATION INTO LABOUR MARKET ASSESSING BUSINESS SECTOR NEEDS

Summary

The paper deals with the research results of the student, graduating from Siauliai higher education schools, placement possibilities and adaptation with business sector needs. Having considered that economic development determines the increase of high qualified specialists (with higher education), it can be claimed that the value of education and studies depends not only on education level, but on the students themselves as well as on the working places. There is no doubts that the compatibility of the gained education of the potential employees with the employers' requirements increases the competitive ability of the labour power, therefore it is relevant for higher education schools to prepare specialists who would meet the employers' expectations and labour market needs in the particular region. A close business and science cooperation helps place young specialists as well as prepares new study programmes. The research results showed that the students of Siauliai higher education schools and employers in this region positively assess the gained knowledge, skills and professional competences by the graduates. It was noticed that the employers more value general competencies of the prospects, i.e. mastering the personal, social and professional activity forms in various working, social and cultural situations. In order to increase the integration of the young specialists into the labour market meeting the business sector needs, it is necessary to involve the employers into the participation of specialist training and problem solving processes together with the higher education schools.

Keywords: labour market, integration into the labour market, business sector need, general and special competencies.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Daiva Beržinskienė

Mokslo laipsnis ir vardas: socialinių (ekonomikos) mokslų daktarė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, profesorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Lietuvos ir ES darbo rinkos: vystymosi tendencijos, problemos, perspektyva, darbo humanizavimo problemos

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 687 23 699, daiva.berzinskiene@ktu.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Kristina Matuzevičiūtė

Mokslo laipsnis ir vardas: socialinių (ekonomikos) mokslų daktarė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Tarptautiniai ekonominiai santykiai, tarptautinė darbo jėgos migracija

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 61 43 34 46, e-mail: matuzeviciute@gmail.com

COVER LATTER OF AUTHORS

Author name, surname: Daiva Berzinskiene

Science degree and name: Doctor of Social Sciences (Economics)

Workplace and position: Northern Lithuania College, professor

Author s research interests: Lithuania and the EU labor market: development trends, problems, prospects, and humanization of labor problems

Telephone and e-mail address: +370 687 23 699, daiva.berzinskiene@ktu.lt

Author name, surname: Kristina Matuzeviciute

Science degree and name: Doctor of Social Sciences (Economics)

Workplace and position: Northern Lithuania College, lecturer

Author s research interests: International economic relations, international labor migration

Telephone and e-mail address: .+370 61 43 34 46, e-mail: matuzeviciute@gmail.com

LIETUVOS, LATVIJOS, LENKIJOS DRAUDIMO RINKOS RODIKLIŲ POKYČIUS LEMIANČIUS VEIKSNIŲ ANALIZĖ

Toma Jakaitytė
Šiaulių Universitetas

Jūratė Marčišauskienė
Šiaurės Lietuvos kolegija

Anotacija. Straipsnyje atliktas Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų tyrimas apima daugelį aspektų. Atliktas Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų tyrimas padeda atskleisti esamą šio sektoriaus situaciją šalyse, jo vystymąsi bei draudimo rinkos plėtrą. Šalių draudimo rodiklių tarpusavio palyginimas leidžia išskirti dominuojančią valstybę bei pažvelgti į Lietuvos draudimo rinką kitų nagrinėjamų šalių kontekste.

Nustatyta, kad moksliniuose darbuose yra mažai nagrinėti veiksniai, darantys įtaką draudimo rinkai, todėl remiantis Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo priežiūros komisijų, šalių statistikos departamentų, Eurostat, Swiss Re, Insurance Europe šaltinių 2000–2011 m duomenimis, identifikuoti pagrindiniai labiausiai draudimo rinką lemiantys ekonominiai ir specifiniai veiksniai bei nustatytas jų poveikio dydis Lietuvos, Latvijos bei Lenkijos šalyse, naudojant regresinę analizę.

Pagrindiniai žodžiai: draudimo rinka, draudimo rinkos rodikliai, veiksniai, regresinė analizė

Įvadas

Aktualumas. Stiprėjant globalizacijos procesams, finansinės paslaugos užima vis didesnę reikšmę šalių ekonomikoje. Žinoma, kad svarbi bei neatskiriama finansinio sektoriaus dalis yra draudimo rinka. Analizuoti ne vien Lietuvos, bet ir jos kaimyninių šalių Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų išsivystymo lygį svarbu, nes šios rinkos yra susijusios. Kai kuriose šalyse Europos Sąjungos integracijos dėka veikia tos pačios draudimo bendrovės ar jų filialai. Taigi draudimo verslas neapsiriboja tik viena šalimi, paslaugų teikimo spektras didėja. Svyruojant finansų rinkoms, didėjant konkurencijai draudimo sektoriuje, besiplečiant paslaugų prekybai internetu, didėjant neapibrėžtumui tampa svarbus Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų įvertinimas išskiriant rodiklių pokyčius lemiančius veiksniai.

Draudimo rinka tiriama įvairiais aspektais. V. Kinduryš (2002a, 2002b, 2011) plačiai nagrinėja teorinius bei praktinius gyvybės draudimo sektoriaus ypatumus. A. Lezgovko, P. Lastauskas (2008) analizavo Lietuvos bei Europos Sąjungos šalių draudimo rinkų išsivystymo lygį, pagrindinius rinkos rodiklius bei tendencijas. L. Aidukienė, A. Simonavičienė (2010) nagrinėjo draudimo sistemos struktūrą teoriniu aspektu, ekonominio nuosmukio poveikio problemas Lietuvos draudimo rinkai, išskyrė veiksniai, lemiančius šį sektorių. A. Lezgovko, E. Kodytė (2010) vertino Pabaltijo šalių draudimo rinkų situaciją bei perspektyvas. T. P. Kramarić, M. Kitić (2012) išskyrė koncentracijos matavimo metodus ir nagrinėjo draudimo rinkų koncentracijos problemą naujose ES šalyse. Draudimo makroaplinką tyrė E. Buškevičiūtė, R. Poželaitė (2001), S. Hussels et al. (2005), T. Bernat, D. Grundey (2007), V. Kinduryš (2002a). Draudimo rinką lemiančius veiksniai išskyrė bei jų poveikį draudimui empiriniuose tyrimuose analizavo T. Beck, I. Webb (2003), T. Hwang, S. Gao (2003), P. Haiss, K. Sumegi (2006), D. Ward, R. Zurbrugg (2002), C. Lim, S. Haberman (2003), S. Celik, M. Kayali (2009), L. Belinskaja (2009) ir kt.

Temos naujumas. Išanalizavus mokslinę literatūrą, nustatyta, kad Lietuvos draudimo rinka mažai analizuota kitų šalių kontekste, o ypatingai trūksta empirinių tyrimų analizuojančių Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų įvertinimą išskiriant rodiklių pokyčius sąlygojančius veiksniai. Analizuojamų šalių moksliniuose tyrimuose dažniausiai tiriama konkreti draudimo rinkų problema, kaip koncentracija ar išsivystymo lygis, arba tik draudimo šakos tendencijos bei ypatumai. Pasigendama tyrimų, kuriuose analizuojami draudimo rinkas veikiantys specialūs veiksniai. Todėl tyrime atlikta Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkas lemiančių veiksmų analizė, kai įtraukiami specifiniai draudimo rinkai būdingi veiksniai, galimai nulemiantys pokyčius draudimo sektoriuje.

Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų įvertinimas išskiriant rodiklių pokyčius lemiančius veiksniai.

Tyrimo problema. Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkos perėjo daugelį rinkos vystymosi ir transformacijų etapų, tačiau pasigendama detalios ilgo laikotarpio analizės, šių šalių palyginimo ir taip pat rinkų situacijos įvertinimo, analizuojant duomenis po vykusio ekonominio nuosmukio. Nors šių Baltijos šalių draudimo rinkos yra susijusios, tačiau tam tikrais laikotarpiais pastebimi vystymosi netolygumai, todėl svarbu įvertinti, kodėl draudimo rinkos vystosi nevienodai, kokie veiksniai daro

didžiausią įtaką draudimo rinkų plėtrai, ar šie veiksniai yra vienodi ir būdingi visoms nagrinėjamų šalių draudimo rinkoms.

Tyrimo objektas – Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos draudimo rinkų rodiklių pokyčius lemiantys veiksniai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos, Latvijos, Lenkijos draudimo rinkos rodiklių pokyčius lemiančių veiksnius 2000–2011 m. laikotarpiu.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išnagrinėjus mokslinę literatūrą, apibrėžti draudimo rinkos sampratą, draudimo rinkos struktūrą, klasifikavimą bei išskirti draudimo rinkos pokyčius lemiančius veiksnius.

2. Nustatyti pagrindinius labiausiai draudimo rinkų rodiklių pokyčius sąlygojančius veiksnius kiekvienoje Lietuvos, Latvijos, Lenkijos valstybėje ir įvertinti jų įtakos dydį.

3. Identifikuoti Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos šalių draudimo rinkų plėtros perspektyvas.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, loginė ir sisteminė analizė, apibendrinimo metodas, statistinių duomenų ir santykinių rodiklių analizė, lyginamoji analizė, dinaminė, struktūrinė analizė, grafinio vaizdavimo būdas, koreliacinė ir daugialypė regresinė analizė.

Atliekant daugialypę regresinę analizę nustatomos išskirtys, tikrinamos modelių prielaidos ir parametrų reikšmingumas. Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų perspektyvų vertinimas atliekamas panaudojant įvairių institucijų pateiktas prognozes, vertinant tolimesnes rinkų perspektyvas.

Draudimo rinkų analizei naudojami Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo priežiūros komisijų, šalių statistikos departamentų, Eurostat, Swiss Re, Insurance Europe šaltinių duomenys.

Draudimo rinkos samprata, draudimo rinkos struktūra

Įvairūs autoriai draudimo rinką apibūdina skirtingo turinio apibrėžimais, todėl vertinant kelių šalių draudimo rinkas būtina analizuoti ir apibendrinti mokslinėje literatūroje naudojamus apibrėžimus bei sampratas. Daugelis mokslininkų, siekiančių apibrėžti draudimo rinką, akcentuoja tokius bendrus analizuojamos rinkos aspektus: kad tai finansų rinkos dalis, draudimo paslaugų pirkimą ir pardavimą, šios rinkos dalyvių tarpusavio santykius, draudimo įmoką ir išmoką.

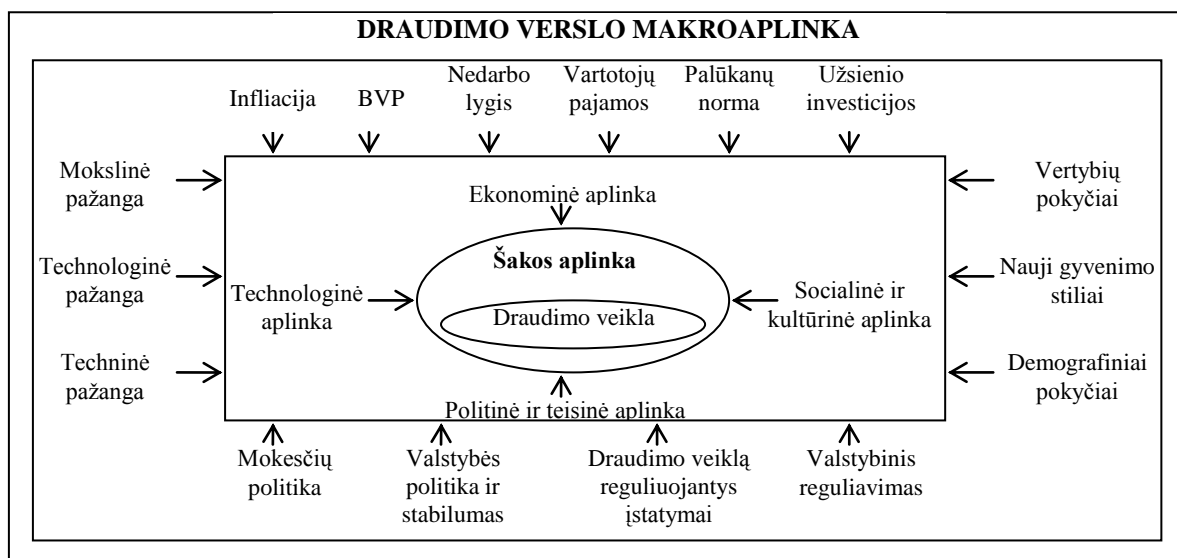
D. Raškis (2000a), V. Kinduryš (2002), A. Vasiliauskas (2003) eliminuoja kainą (draudimo įmoką), kaip rinką reguliuojantį elementą ar išmokas, kurios reikšmingos draudimo pirkėjams. Įvertinus kitų autorių apibūdinimų trūkumus, galima suformuoti tikslesnį draudimo rinkos apibrėžimą. Taigi draudimo rinką yra finansų rinkos dalis ir kartu draudėjų bei draudikų tarpusavio santykių realizavimo sfera, kurioje vyksta draudimo paslaugų pirkimas ir pardavimas, o tai lemia draudimo įmokų sumokėjimą ir išmokų išmokėjimą šios rinkos dalyviams.

Nustatyta, kad draudimo rinką gali būti apibrėžiama kaip neatskiriama finansų rinkos dalis, kurioje draudėjų bei draudikų sąveika lemia draudimo paslaugų paklausą ir pasiūlą, o tai yra susieta su įmokų ir išmokų mokėjimais atitinkamiems rinkos dalyviams.

Draudimo rinką lemiantys veiksniai. Atsižvelgiant į draudimo specifiką išsamiai draudimo verslą aplinką ir ją lemiančius veiksnius išskyrė, nagrinėjo bei sugrupavo E. Buškevičiūtė ir R. Poželaitė (2001). Jos pateikė, kad draudimo veiklą sąlygoja makroaplinka ir šakos aplinka, todėl atitinkamai veiksniai yra klasifikuojami į šias dvi grupes (žr. 1 pav.).

Kaip matyti 1 paveiksle, veiklą draudimo verslo bendrovės vykdo draudimo šakos viduje. Be to, šakos aplinka apibūdinama kaip visuma išorinių jėgų, kurioms įtaką gali daryti pačios įmonės, norinčios įgyvendinti savo tikslus (Pranulis ir kt., 1999). Šią aplinką sudaro draudimo įmonės, draudėjai, tarpininkai, tiekėjai (perdraudikai), konkurentai bei išteklių. Labai svarbi konkurentų veikla, kuri tiesiogiai daro įtaką draudimo verslui. Svarbu draudimo bendrovėms suvokti, kaip šie veiksniai veikia draudimo verslą, norint išlikti rinkoje.

Tiek šakos aplinka, tiek draudimo verslo dalyviai yra lemiami ekonominės, socialinės, kultūrinės, politinės, teisinės bei technologinės aplinkos jėgų. Šias įvairias verslo makroaplinkas išsamiai nagrinėjo N. Langvinienė ir kt. (2010), Z. Gineitienė (2005), Hussels et al. (2005), T. Bernat ir D. Grundey (2007), V. Kinduryš (2002a), E. Buškevičiūtė, R. Poželaitė (2001), B. R. Jewell (2000). Todėl tolimesnėje darbo eigoje bus detaliau apibūdinamos šios aplinkos ir jose draudimo verslą, o taip pat draudimo rinką lemiantys veiksniai.

1 pav. Draudimo rinką lemiantys veiksniai

Ekonominė aplinka tiesiogiai veikia verslą. Draudimo rinką lemia tokie ekonominės aplinkos veiksniai kaip infliacija, bendrasis vidaus produktas (toliau BVP), nedarbo lygis, vartotojų pajamos, palūkanų norma ir užsienio investicijos. Šių rodiklių pokyčiai arba paspartina draudimo plėtrą arba ją sulėtina. Sėkmingą draudimo rinkos plėtrą lemia gerėjantys makroekonominiai rodikliai, tokie kaip BVP, investicijų augimas ir infliacijos, nedarbo lygio mažėjimas. Taip pat nuo draudimo verslo plėtos yra neatsiejamas smulkaus ir vidutinio verslo pajamų augimas, nes šios įmonės yra pagrindiniai draudimo paslaugų vartotojai (Buškevičiūtė, Poželaitė, 2001). Nepaisant to, draudimo rinkos nuosmukis gali atsirasti esant problemoms šalyje, dėl išvyravusios krizės, sumažėjusio ekonominio aktyvumo, o tai gali paskatinti asmenis ir įmones atsisakyti ne pirmojo būtinumo paslaugų, pavyzdžiui, draudimo (Kinduryš, 2002a).

Socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje demografiniai pokyčiai labiausiai veikia draudimo rinką, nes augant gyventojų skaičiui didėja ir draudimo paslaugų paklausa, darbo jėgos pasiūla, vartotojų sudėtis bei lūkesčiai (Gineitienė, 2005). Taip pat gimstamumo mažėjimas bei santykinis vyresnio amžiaus žmonių padidėjimas, emigracija stabdo draudimo plėtrą. Taip pat įtakos turi vertybių bei gyvenimo stilių pokyčiai. E. Buškevičiūtės, R. Poželaitės (2001) teigimu, nusikalstamumas šalyje gali lemti bei paskatinti asmenims norą saugiai jaustis ir apsidrausti.

Politinė ir teisinė aplinka taip pat turi įtakos draudimo rinkai. Draudimo veiklos specifiškumas lemia tai, kad ji yra griežčiau reglamentuojama įvairiais norminiais teisės aktais, palyginus su kitomis ūkio šakomis. Tyrimai rodo, kad stipri, gerai veikianti teisinė sistema ir stabili politinė aplinka yra svarbūs dalykai, skatinantys bei teigiamai veikiantys draudimo paklausą (Hussels et al., 2005). Nepaisant to, vykdoma mokesčių politika, tam tikrų draudimo rūšių privalomas įteisinimas ir valstybinis reguliavimas reikalingas, siekiant apsaugoti ūkio subjektų turtinius interesus nuo didžiulių finansinių nuostolių. Taip yra didinamos draudimo apimtys ir užtikrinamos pastovios pajamos draudimo bendrovėms (Kinduryš, 2002a). Analizuodamas teikiamas mokesčių lengvatas V. Kinduryš (2002a) teigė, kad jos yra naudingos draudimo rinkai ir ypač ekonomiškai silpnesnėse šalyse, nes fiziniai ir juridiniai asmenys aktyviau pradeda draustis, įvertinę finansines galimybes. Remiantis R. B. Jewell (2000) nuomone, apibendrintai, galima įvardinti, kad teisinės normos gali riboti draudimo bendrovių veiklą arba skatinti jas pradėti teikti naujas paslaugas, kokių anksčiau vykdyti neketino.

Technologinė aplinka daro poveikį draudimo rinkai per mokslinę, technologinę ir techninę pažangą. Draudimo bendrovės taikydamos naujas technologijas gali turėti naudos, nes yra tobulinamos senosios ir kuriamos naujos draudimo paslaugos, skatinama greičiau išmokti dirbti su moderniais įrengimais, taip pat tobulinti veiklos ir darbo metodus. Per šiuos procesus ši aplinka lemia naujų poreikių atsiradimą, atsiskaitymo operacijų, reklamos pokyčius ir leidžia mažinti paslaugų kainas. Taip skatinamas konkurencinis pranašumas bei yra atveriamos naujos verslo galimybės, plėtojant veiklą globalinėse rinkose (Langvinienė ir kt., 2010). Kaip vieną iš svarbiausių veiksnių, lemiančių finansų rinką pasaulyje T. Bernat ir D. Grundey (2007) išskyrė technologinius procesus, susijusius su vis labiau didėjančia interneto įtaka bendrovių veiklai. Informacinės technologijos, kompiuteriai ir internetas prisideda prie

draudimo paslaugų teikimo laiko ir finansinių išlaidų sumažinimo, leidžia sparčiau apdoroti informaciją, garantuoja operatyvų sprendimų priėmimą. Šitaip lemiamą draudimo pasiūlą.

Draudimo rinka susideda iš draudimo paslaugų paklausos ir pasiūlos. Draudimo paslaugų paklausa dažniausiai siejama su draudimo rizika, kuri yra susijusi su asmenų ir įmonių poreikiu išvengti bei apsisaugoti nuo rizikos sužaloti sveikatą ar prarasti turtą (Kinduryš, 2002a). Draudimo rinkų empiriniai tyrimai parodė, kad draudimo paklausa gali būti veikiama konkrečių kintamųjų, įskaitant ekonominius, teisinius, politinius, socialinius ir kt. veiksnius (Hussels et al., 2005). Remiantis T. Beck, I. Webb (2003), T. Hwang, S. Gao (2003), P. Haiss, K. Sumegi (2006), D. Ward, R. Zurbruegg (2002), C. Lim, S. Haberman (2003), S. Celik, M. Kayali (2009), P. Chen et al. (2010), D. Raškinis (2000b), L. Aidukienė, Simanavičienė (2010), L. Belinskaja (2009), D. Li et al (2003), C. Zhang (2005), K. K. Meena (2011), N. Esho et al. (2004) atliktomis įvairių šalių teorinėmis ir empirinėmis analizėmis, nustatytas atitinkamų ekonominių, socialinių, kultūrinių, politinių, teisinių ir kitų veiksnių poveikis draudimo paklausai. 1 lentelėje pateikti labiausiai paplitę draudimo paklausą lemiantys veiksniai bei jų poveikis.

1 lentelė. Draudimo rinką lemiantys veiksniai ir jų poveikis

Veiksnių grupės	Veiksniai įtakojantys draudimo rinką	Poveikis draudimo rinkai	Autorius
EKONOMINIAI	Bendrasis vidaus produktas	+	T. Beck, I. Webb (2003), T. Hwang, S. Gao (2003), P. Haiss, K. Sumegi (2006), D. Ward, R. Zurbruegg (2002), C. Lim, S. Haberman (2003), S. Celik, M. Kayali (2009)
	Infliacija	-	T. Beck, I. Webb (2003), T. Hwang, S. Gao (2003), P. Haiss, K. Sumegi (2006), L. Belinskaja (2009), D. Ward, R. Zurbruegg (2002), C. Lim, S. Haberman (2003), S. Celik, M. Kayali (2009), P. Chen et al. (2010)
	Nedarbo lygis	-	D. Raškinis (2000b), L. Aidukienė, Simanavičienė (2010), L. Belinskaja (2009)
	Vartotojų pajamos	+	T. Beck, I. Webb (2003); D. Ward, R. Zurbruegg (2002); L. Aidukienė, Simanavičienė (2010); L. Belinskaja (2009)
	Palūkanų norma	+/-	T. Beck, I. Webb (2003), P. Haiss, K. Sumegi (2006), P. Chen et al. (2010)
SOCIALINIAI , KULTŪRINIAI	Populiacija	+	S. Celik, M. Kayali (2009)
	Gyvenimo trukmė, amžius	+	T. Beck, I. Webb (2003), D. Ward, R. Zurbruegg (2002), C. Lim, S. Haberman (2003), P. Chen et al. (2010)
	Išsilavinimo lygis	+	T. Beck, I. Webb (2003), T. Hwang, S. Gao (2003), P. Haiss, K. Sumegi (2006), N. Esho et al. (2004), S. Celik, M. Kayali (2009)
	Socialinė gerovė	-	D. Ward, R. Zurbruegg (2002), T. Beck, I. Webb (2003), P. Chen et al. (2010)
	Urbanizacijos lygis	+	T. Beck, I. Webb (2003), T. Hwang, S. Gao (2003), N. Esho et al. (2004), P. Chen et al. (2010)
POLITINIAI IR TEISINIAI	Teisinė aplinka	+	T. Beck, I. Webb (2003), N. Esho et al. (2004), D. Raškinis (2000b)
	Politinė aplinka	+	D. Ward, R. Zurbruegg (2002)
	Nuosavybės teisių užtikrinimas	+	T. Beck, I. Webb (2003), N. Esho et al. (2004)
KITI	Finansų sektoriaus plėtra	+	T. Beck, I. Webb (2003), N. Esho et al. (2004), D. Ward, R. Zurbruegg (2002), C. Lim, S. Haberman (2003)
	Revoliucijos ir perversmai	-	T. Beck, I. Webb (2003)
	Kiti veiksniai		

„+“ - teigiamas poveikis; „-“ - neigiamas poveikis.

Šaltinis: sudaryta darbo autorių

Daugelis aukščiau išvardintų autorių teigia, kad labiausiai draudimo paklausą lemia makroekonominiai bei socialiniai, kultūriniai veiksniai nurodyti 1 lentelėje. Nustatyta, kad BVP, vartotojų pajamų, užsienio investicijų, gyventojų skaičiaus, jų gyvenimo trukmės, išsilavinimo lygio, urbanizacijos didėjimas teigiamai įtakoja ir skatina draudimo paklausos augimą. Tačiau paklausai

neigiamą poveikį daro didėjanti infliacija, nedarbo lygis, socialinis saugumas. Tuo tarpu palūkanų normos įtaka draudimo rinkai yra priešaringa, nes vieni autoriai nustatė teigiamą, kiti neigiamą įtaką.

Siekiant išanalizuoti draudimo rinką įtakojančius veiksnius, pastebėta, kad dažniausiai tyrimuose telkiamasi į 1 lentelėje pateiktų veiksnių analizę, tačiau pasigęstama konkretesnių, specifinių, galimai draudimo rinką lemiančių veiksnių įtraukimo į tyrimą. Juk kiekviena atskiros srities rinka gali būti lemiama tik tai rinkai būdingų veiksnių. Taigi, draudimo rinkos pokyčiams taip pat reikšmingos įtakos gali turėti ir automobilių kiekis šalyje, kelių eismo įvykių, nusikalstamumo kitimas, sergamumas, emigracija, privačios nuosavybės ir nekilnojamo turto kitimas. Šie išvardinti veiksniai siejasi su draudimo rinkos pokyčiais bei atskirų draudimo šakų grupėmis.

Draudimo pasiūla yra reikšminga draudimo rinkos sudedamoji dalis. Ji parodo bendrą draudimo produktų kiekį, kuris gali būti pasiūlytas bei parduotas draudimo rinkoje per tam tikrą laikotarpį. Analizuojant mokslinę literatūrą pastebėtina, kad labai mažai nagrinėjama draudimo pasiūla ar ją galintys lemti veiksniai, o dažniausiai nuo šios analizės iš vis atsiribojama. Todėl trūksta mokslinių darbų šia draudimo sritimi.

T. Beck, I. Webb (2003) pažymi, kad pasiūlos veiksniai susiję su draudimo prieinamumui ir jo kaina. Draudimo kompanijoms reikalingi žmogiškieji ir informaciniai išteklių, kurie padėtų veiksmingai įvertinti kainas, taip pat investavimo finansų rinkose galimybes. Tinkama nuosavybės teisių apsauga ir efektyvus sutarčių vykdymas taip pat palengvintų investicinę draudikų veiklą. Taigi, vertinant pasiūlos veiksnius turėtų būti atsižvelgta ir į draudimo paslaugų kainą, o įvairūs veiksniai lemia ir formuoja: draudimo paslaugų kainą bei tuo pačiu draudimo pasiūlą šalies vykdoma kainų politika, rinkos konjunktūra, monopoliniai draudikų susitarimai, politinis stabilumas, bankų sektoriaus ir institucinė plėtra, paskolų palūkanų normos, investicinės galimybės ir rezultatai, techninė, technologinė plėtra ir kt. (Kinduryš, 2002a, 2011; Beck, Webb, 2003).

Buvusių laikotarpių draudimo rūšių statistika yra labai naudinga draudimo rinkoje, nes remiantis ja galima nustatyti, kokio dydžio žala buvo patirta ir tai padeda nustatant draudimo įmokos bei tikėtinos žalos dydį ateityje (Kinduryš, 2011). Tai svarbi informacija, taip pat neatskirama nuo draudimo paslaugų kokybės gerinimo, suprantant vartotojų poreikius.

Analizuojant literatūrą, susijusią su draudimo veiksniais, nustatyta, kad draudimo rinką lemia įvairūs draudimo paklausos ir pasiūlos veiksniai. Nagrinėjamai rinkai reikšmės turi tiek šakos, tiek makroaplinkos veiksniai. Nustatyta, jog reikšmingiausi draudimo paklausą lemiantys veiksniai yra ekonominiai ir socialiniai kultūriniai. Kurių didėjimas arba mažėjimas gali lemti teigiamus arba neigiamus draudimo rinkos pokyčius. Tuo tarpu draudimo pasiūlą labiausiai lemia draudimo paslaugų kaina.

Apibendrinus, draudimo rinka yra finansų rinkos dalis kurios svarbiausios struktūros dalys yra gyvybės ir ne gyvybės draudimo šakos. Jos kaip ir visa draudimo rinka yra lemiama ekonominės, socialinės, kultūrinės, teisinės, politinės aplinkų bei tose aplinkose esančių veiksnių.

Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų rodiklių pokyčius lemiančių veiksnių analizė

Siekiant palyginti šalių draudimo išmokų ir įmokų apimtis, buvo apskaičiuoti kiekvienių metų išmokų ir įmokų santykiniai rodikliai, kurie pateikti 3 lentelėje.

2 lentelė **Draudimo išmokų ir pasirašytų įmokų santykio rodikliai 2000–2011 m., proc.**

Metai Šalis	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Latvija	35,8	38,7	40,2	35,2	43,2	43,3	46,6	42,5	54,3	68,9	58,4	55,0
Lietuva	40,5	38,3	36,9	46,9	34,3	37,1	34,1	35,1	50,4	68,9	60,2	63,6
Lenkija	48,9	50,0	52,3	51,5	51,8	51,1	44,8	44,9	49,9	78,2	67,9	69,7

Šaltinis: sudaryta remiantis Lietuvos Respublikos draudimo priežiūros komisijos, The financial and capital market commission, The Polish Financial Supervision Authority įmokų ir išmokų duomenimis

Nustatyta, kad tiek šalių draudimo rinkų integraciniu į Europos Sąjungą laikotarpiu (2000–2004 m.), tiek po įstojimo į ES (2005–2007 m.), kai draudimo sektorius vystėsi sparčiu tempu, didžiausias nustatytas išmokėjimų lygis buvo Lenkijoje ir čia išmokos 2000–2007 m. vidutiniškai kasmet siekė 49,4 proc. įmokų. Tuo tarpu mažiausias – Lietuvoje, kur draudimo išmokos vidutiniškai kasmet sudarė 37,9 proc. įmokų.

Situacija Baltijos šalių draudimo rinkose 2008–2009 m. laikotarpiu labai pasikeitė. Dėl to, jog mažėjant draudimo įmokų apimtims, ypač padidėjo draudimo išmokų suma. Kas lėmė labai padidėjusį visų trijų šalių išmokėjimų lygį. Aukščiausios šio santykio reikšmės užfiksuotos 2009 m., draudimo rinkų didžiausio susitraukimo metu, kai pasirašytų įmokų augimo tempai buvo neigiami, todėl iš analizuojamų valstybių Lenkijoje išmokėtos išmokos siekė daugiausiai – net 78,2 proc. pasirašytų įmokų, o Latvijoje ir Lietuvoje po 68,9 proc. visų pasirašytų įmokų. Didėjanti bei aukšta rodiklio reikšmė šiuo atveju rodo, kad draudimo rinkos susiduria su didesne rizika, nes bendrovių veiklos mastai susitraukė dėl draudimo paslaugų paklausos sumažėjimo, nulemta ekonomikos sąstingio. Tačiau draudimo įmonės, įvykus draudiminiams įvykiams, vis vien privalo mokėti išmokas draudėjams, todėl visi šie reiškiniai turi reikšmės uždirbamam pelnui, veiklos tęstinumui bei konkurencinei situacijai.

Atlikus ir įvertinus Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos pagrindinių draudimo rinkos santykinių rodiklių analizę, tikslinga nustatyti veiksnius turėjo įtakos rodiklių kitimui 2000–2011 m. laikotarpiu, nuo ko labiausiai priklauso šalių draudimo rinkų situacija, koks veiksnio įtakos pobūdis. Taigi, siekiant įvertinti šiuos ypatumus pasitelkiamas daugialypės regresinės analizės metodas. Šiame analizės etape naudojamas šalių draudimo rinkas atspindintis draudimo tankio rodiklis, kaip priklausomas kintamasis. Draudimo tankio rodiklio kitimui paaiškinti pasirinkti tokie ekonominiai veiksniai kaip bendrasis vidaus produktas (toliau BVP) vienam gyventojui, nedarbo lygis, infliacija, tiesioginės užsienio investicijos vienam gyventojui, vartotojų pajamos (regresinėje analizėje naudotas vidutinis darbo užmokestis), palūkanų norma. Šie pagrindiniai makroekonominiai rodikliai, kurių pokyčiai daro įtaką ir draudimo sektoriaus rodikliams. Draudimo sektorius taip pat yra jautrus pokyčiams ekonomikoje.

Atliekant regresinę analizę naudinga įtraukti ir specifinius, galinčius įtakoti draudimo įmokų vienam gyventojui kitimą, veiksnius. Nes kiekviena rinka yra skirtinga ir gali būti veikiamą įvairių tik tai rinkai būdingų veiksnių. Taip į regresinę analizę įtraukiami tokie rodikliai kaip kelių transporto priemonių skaičius ir kelių eismo įvykių skaičius. Didėjantis įvairių kelių transporto priemonių skaičius, lemia didesnę draudimo pasirašytų įmokų sumą. Tuo tarpu kelių eismo įvykių skaičius taip pat įtakoja draudimo įmokų sumą, nes asmenys, turėję eismo įvykių ir dar kartą besidraudžiantys savo transporto priemonę, turės mokėti didesnės apimties įmokas. Nepaisant to, draudimas yra traktuojamas kaip viena iš apsaugos priemonių nuo vagysčių, turto nuostolių ir pan., todėl vienas iš veiksnio regresinėje analizėje yra nusikaltimų skaičius, apimantis automobilių vagystes, gyvenamųjų patalpų apiplėšimus ir kitus nusikaltimus. V. Kindurys (2011) nagrinėdamas gyvybės draudimo rinką, vieną iš draudimo paslaugų rinkos grėsmių įvardino gyventojų emigraciją. Todėl emigracija yra vienas iš veiksnio regresinėje analizėje, nes emigruojantys asmenys mažina draudimo paslaugomis besinaudojančių arba potencialių vartotojų skaičių.

Daugialypės regresinės analizės metu naudojami 2000–2011 metų šalių duomenys. Kadangi iš viso yra dvylika stebėjimų, todėl į daugianarę regresinę analizę galima įtraukti tik du kintamuosius veiksnius, kad būtų gautos statistikai reikšmingos išvados. Siekiant išvengti autokoreliacijos problemos, duomenys buvo transformuoti ir naudojami pokyčių, o ne absoliučių dydžių rodikliai. Atliekant daugialypę regresinę analizę kiekvienai Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos valstybei buvo atskirai sudaromi įvairūs modeliai, su visais galimais dviejų kintamųjų variantais, skaičiuojamos ir tikrinamos prielaidos, išskirtys. Turint vieną priklausomą kintamąjį (draudimo tankį) ir dešimt nepriklausomų kintamųjų kiekvienai šaliai buvo patikrinti po 45 įvairius variantus su skirtingais veiksniais. Atliekant šią analizę, buvo išrinkti bei sudaryti tie galutiniai modeliai, kurie tenkino visas daugialypės regresinės analizės prielaidas. Latvijai ir Lenkijai sudaryti po du modelius, o Lietuvai tik vienas, kurie pavaizduoti 3 lentelėje.

3 lentelė. **Daugialypės regresijos analizės rezultatai, rodantys Latvijos, Lietuvos, ir Lenkijos draudimo tankio rodiklio priklausomybę nuo jį lemiančių veiksnių**

Šalis	Modeliai	Kintamieji	b koef.	Standartizuotas Beta koef.	Koreguotas determinacijos koeficientas	Daugialypės koreliacijos koeficientas
Latvija	1 modelis	Vidutinio metinio bruto darbo užmokesčio (tūkst. eurų) pokytis	33,67	0,884	0,782	0,911
		Kelių eismo įvykių skaičiaus, tenkančio tūkst. gyventojų pokytis	51,49	0,400		
	2 modelis	Palūkanų norma EURIBOR, proc. pokytis	29,84	0,952	0,694	0,878
		Emigracijos (tūkst.) pokytis	-6,27	-0,555		
Lietuva	1 modelis	BVP, tenkančio 1 gyventojui (tūkst. eurų) pokytis	23,72	0,643	0,556	0,809

		Nusikaltimų skaičiaus, tenkančio tūkst. gyventojų, pokytis	-5,45	-0,626		
Lenkija	1 modelis	Nedarbo lygio (proc.) pokytis	-4,62	-0,457	0,916	0,968
		Vidutinio metinio bruto darbo užmokesčio (tūkst. eurų) pokytis	31,93	0,806		
	2 modelis	Vidutinio metinio bruto darbo užmokesčio (tūkst. eurų) pokytis	28,75	0,725	0,887	0,957
		Nusikaltimų skaičiaus, tenkančio tūkst. gyventojų, pokytis	-5,07	-0,449		

Kaip matyti iš 3 lentelės, kiekvienai iš analizuojamų valstybių sudaryti daugialypės regresijos modeliai daugiausiai apima skirtingus veiksnys. Tai reiškia, kad tas veiksnys, kuris lemia vienos šalies draudimo rinką, nebūtinai lemia ir kitos šalies rinką arba ne taip reikšmingai. Nustatyta, kad pagal sudarytus modelius Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos pasirašytų įmokų vienam gyventojui pokytis tiriamu laikotarpiu priklauso nuo nevienodų veiksnių. Tačiau Latvijos ir Lenkijos pateiktuose modeliuose dažniausiai pasikartoja darbo užmokesčio veiksnys, kaip vienas iš labiausiai lemiančių draudimo rinkos tankio pokyčius. Taigi galima patvirtinti T. Beck, I. Webb (2003), L. Aidukienės, Simanavičienės (2010), L. Belinskajos (2009) tyrimus, kad darbo užmokestis, t. y. vartotojų pajamos, daro teigiamą įtaką draudimo paklausai, nes didėjant darbo užmokesčiui, didėja gyventojų perkamoji galia, o taip pat pajamų padidėjimas padidina galimybę skirti didesnę dalį pajamų pensijai kaupti, su investicijomis susijusiems draudimo produktams ar turtui drausti. Be to, matyti, kad specifinių draudimo rinkos veiksnių įtraukimas į analizę buvo reikšmingas, nes sudarytuose modeliuose, jie atsispindi kaip vieni iš pagrindinių veiksnių, lemiančių draudimo tankio kitimą.

Pagal koreguoto determinacijos koeficiento dydį atrenkama po vieną modelį kiekvienai šaliai, kaip geriausiai paaiškinantį draudimo tankio pokyčius, kurie bus detalčiau analizuojami. Šie modeliai 3 lentelėje pažymėti pirmu numeriu.

Latvijos geriausiai draudimo tankio priklausomybę nuo jį lemiančių veiksnių atvaizduoja pirmasis modelis (žr. 3 lentelę). Jis rodo, draudimo tankio pokyčio priklausomybę nuo vidutinio metinio darbo užmokesčio pokyčio ir kelių eismo įvykių skaičiaus, tenkančio tūkst. gyventojų pokyčio. Pradiniame variante tikrinant prielaidas, visos jos buvo patenkinamos. Tačiau patikrinus išskirčių buvimą pagal tris metodus: standartizuotą liekaną (ej), Kuko matą (Dj) ir stebėjimo įtakos indeksą (hj), vienas iš šių metodų, t. y. Kuko matas parodė išskirtį ties 2009–2008 m. stebėjimu, nes $D_{2009-2008} = 1,241$, o tai yra daugiau už apskaičiuotą F kriterijaus kritinę reikšmę, kuri lygi $F_{(0,5;3;8)} = 0,86$. Todėl 2009–2008 metų duomenys buvo pašalinti, nes būtent šiais metais buvo ekonomikos nuosmukis, lėmęs sumažėjusius šalių rodiklius bei gyventojų vartojimą. Ją pašalinus gautas galutinis modelis, kuris tenkina visas prielaidas ir pavaizduotas 3 lentelėje. Modelio koreliacijos koeficientas $R = 0,911$ rodo, kad tarp draudimo tankio ir pasirinktų jo pokyčius lemiančių kintamųjų egzistuoja labai stipri priklausomybė (nes $R > 0,9$). Pagal b koeficientų įverčius matyti, kad tarp draudimo tankio ir darbo užmokesčio bei kelių eismo įvykių skaičiaus yra tiesioginė priklausomybė, taigi didėjant vienam iš paminėtų veiksnių pokyčiui didėja ir draudimo tankio pokytis. Todėl rezultatai patvirtina, kad kelių eismo įvykių skaičius taip pat lemia draudimo tankį, nes kaip buvo minėta asmenims, turėjusiems eismo įvykių dėl savo kaltės, nustatomos didesnės apimties įmokos, o tai didina bendrą draudimo rinkoje surenkamų įmokų apimtį. Gautas koreguotas determinacijos koeficientas rodo, kad apie 78,2 proc. draudimo tankio pasikeitimo galima paaiškinti darbo užmokesčio ir kelių eismo įvykių skaičiaus kitimu. Standartizuotas Beta koeficientas rodo, kad šiame modelyje didesnę įtaką tankio kitimui daro darbo užmokesčio pokytis, nes jo standartizuotas Beta koeficientas didesnis nei kelių eismo įvykių rodiklio ($0,88 > 0,4$).

Lietuvos analizės duomenimis buvo sudarytas tik vienas modelis, rodantis draudimo tankio pokyčio priklausomybę nuo BVP, tenkančio 1 gyventojui, ir nusikaltimų skaičiaus, tenkančio tūkstančiui gyventojų, pokyčių (žr. 3 lent.). Prieš sudarant šį galutinį modelį buvo pašalinta viena išskirtis, kurią rodė Stebėjimo įtakos indeksas. Nes išskirtimi laikoma reikšmė $h_{2009-2008} = 0,684$ buvo didesnė už apskaičiuotą kritinę Stebėjimo įtakos indekso $h_{(2(2+1))/11} = 0,545$ reikšmę ($0,684 > 0,545$). Išskirtis buvo vėl 2009–2008 m. stebėjimas, todėl galima teigti, kad kaip ir Latvijoje tai buvo ekonomikos nuosmukio pasekmė, ženkliai lėmusi suprastėjusius šalių ekonominius rodiklius, sumažėjusią draudimo pasirašytų įmokų apimtį. Pašalinus 2009–2008 m. duomenis sudarytas galutinis 3 lentelėje pateiktas Lietuvos modelis. Pagal modelio koreliacijos koeficientą $R = 0,809$ daroma išvada, kad Lietuvoje tarp draudimo tankio ir jo pokyčius sąlygojančių veiksnių yra stipri priklausomybė (nes $R > 0,8$). Pagal b koeficientą, galima teigti, kad tarp draudimo tankio pokyčio ir BVP, tenkančio vienam gyventojui, pokyčio yra teigiama

priklausomybė, o su nusikaltimų skaičiaus pokyčiu – neigiama. Tai reiškia, kad didėjant nusikalstamumui šalyje, mažėja įmokų apimtys. Ši situacija paaiškinama tuo, kad nusikaltimų skaičius glaudžiai susijęs su ekonomine šalies situacija. Esant prastai ekonominei padėčiai didėja ir nusikaltimų kiekis, o tai savo ruožtu mažina asmenų turą, pinigines pajamas ir pan., kas lemia draudimo paslaugų paklausos mažėjimą. Koreguotas determinacijos koeficientas, kuris lygus 0,556, leidžia teigti, kad šie du minėtieji veiksniai paaiškina 55,6 proc. draudimo tankio variacijos. Įvertinus gautus rezultatus, matyti, jog draudimo tankio rodiklio pasikeitimui įtakos turi, abu kintamieji, tik standartizuotas Beta koeficientas rodo, jog BVP vienam gyventojui poveikis yra didesnis nei nusikaltimų skaičiaus (nes $0,643 > 0,626$).

Nagrinėjant Lenkijos regresijos modelius nustatyta, kad geriausiai draudimo tankio priklausomybę nuo jį lemiančių veiksnių atvaizduoja pirmasis modelis (žr. 3 lentelę), nes jo koreguotas determinacijos koeficientas yra didesnis. Taigi šis modelis išreiškia draudimo tankio pokyčio priklausomybę nuo nedarbo lygio ir vidutinio metinio darbo užmokesčio pokyčių. Siekiant tinkamai sudaryti modelį buvo pašalintos dvi išskirtys. Pradiniame modelio sudarymo etape buvo patikrinta ar duomenyse nėra išskirčių pagal tris metodus: standartizuotą liekaną (ej), Kuko matą (Dj) ir stebėjimo įtakos indeksą (hj). Kuko matas kaip Latvijos ir Lietuvos atvejais parodė išskirtį ties 2009–2008 m. stebėjimu, nes $D_{2009-2008} = 0,963$, o tai yra daugiau už apskaičiuotą F kriterijaus kritinę reikšmę, kuri lygi $F_{(0,5;3;8)} = 0,86$. Taigi kaip buvo minėta, dėl ekonominio nuosmukio šio laikotarpio duomenys ženkliai skyrėsi nuo prieš tai buvusių laikotarpių. Tačiau pašalinus šią išskirtį, modelyje atsirado nauja, kurią vėl identifikavo Kuko matas. Stebėjimas laikomas išskirtimi, kadangi 2008–2007 m. gauta Kuko reikšmė $D_{2008-2007} = 1,256$ yra didesnė už apskaičiuotą F kriterijaus kritinę reikšmę, kuri lygi $F(0,5;3;7) = 0,871$. Taigi pašalinti ir 2008–2007 m. rodiklių duomenys, nes šiais metais draudimo rinkoje buvo fiksuojamas pasirašytų draudimo įmokų staigus augimas, kilo ir vidutinis darbo užmokestis, dėl bendro ekonomikos kilimo todėl šio laikotarpio rodikliai labai skyrėsi nuo prieš tai buvusių. Galiausiai sudarytas kokybiškas modelis, kuris pateiktas 3 lentelėje.

Interpretuojant gautus rezultatus, galima teigti, kad koreliacijos koeficientas rodo labai stiprią Lenkijos draudimo tankio pokyčio priklausomybę nuo nedarbo lygio pokyčio ir vidutinio metinio darbo užmokesčio pokyčio (nes $R = 0,968 > 0,9$). Be to, nustatyta ir patvirtinta D. Raškinio (2000), L. Aidukienės, Simanavičienės (2010), L. Belinskajos (2009) neigiama nedarbo lygio įtaka draudimo tankiui (pagal b koeficientą). Didėjantis nedarbas mažina vartotojų pajamas, tokiu atveju žmonės atsikako ne pirmojo būtinumo prekių bei paslaugų, todėl šio rodiklio pokyčiai neigiamai lemia draudimo įmokų apimtį. Tuo tarpu darbo užmokesčio pokyčiai teigiamai lemia draudimo tankio kitimą. Taigi didėjančios pajamos skatina vartojimą arba dalis pajamų atidedama taupymui. Todėl gali didėti tiek gyvybės, tiek ne gyvybės draudimo įmokų apimtys. Taigi koreguotas determinacijos koeficientas (žr. 3 lent.) leidžia daryti išvadą, kad nedarbo lygio ir darbo užmokesčio pokyčiai paaiškina 91,6 proc. draudimo tankio pokyčių variacijos.

Apibendrinus Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos daugialypės regresijos analizės rezultatus nustatyta, kad pagal sudarytus modelius nagrinėjamoje šalyse draudimo įmokų apimtį lemia skirtingi veiksniai. Latvijoje geriausiai draudimo tankio pokyčius paaiškina vidutinio metinio darbo užmokesčio ir kelių eismo įvykių skaičiaus, tenkančio tūkst. gyventojų, pokyčiai. Lietuvoje didžiausią įtaką draudimo tankio pokyčiams turėjo BVP, tenkančio 1 gyventojui, ir nusikaltimų skaičiaus, tenkančio tūkstančiui gyventojų, pokyčiai. Atitinkamai Lenkijoje nedarbo lygio ir vidutinio metinio darbo užmokesčio pokyčiai labiausiai paaiškino draudimo tankio pokyčius.

Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų perspektyvos

Atliktos Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos draudimo rinkų analizės pagrindu, nustatyta, kad šių analizuojamų valstybių draudimo rinkos yra menkai išsivysčiusios. Tiek draudimo tankio, tiek prasiskverbimo rodikliai stipriai, t. y. kelis kartus ir daugiau, atsilieka nuo pateikto Insurance Europe 32 Europos šalių vidurkio, o lyginant su išsivysčiusiomis Europos valstybėmis – skirtumas dar didesnis, t. y. siekia keliasdešimt kartų. Tuo remiantis grindžiama, kad šių valstybių draudimo rinkos galėtų sparčiau plėtotis, jei teigiamai klostytųsi ekonominė, socialinė šalių situacija, jei augtų gyventojų poreikis sveikatos bei turto apsaugai, užtikrintai ateičiai nelaimės atveju. Be to, Lietuvoje bei Latvijoje gyvybės draudimo sektorius turėtų plėstis labiau nei ne gyvybės, remiantis šio sektoriaus išsivystymo lygiu bei užimama maža rinkos dalimi analizuojamu laikotarpiu.

Po 2009 m. ekonominės krizės nagrinėjamų Baltijos šalių draudimo rinkos 2010–2011 m. stabilizuojasi. Analizuojant naujausius valstybių draudimo priežiūros institucijų pateiktus duomenis fiksuojami draudimo rinkų augimai. 4 lentelėje pateikta naujausia Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos draudimo rinkų situacija apie 2012 m. ir rinkų augimo prognozės 2013 m.

Nagrinėjant Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos šalių rodiklius nustatyta, kad draudimo rinkos augo 2012 m. tiek gyvybės, tiek ne gyvybės draudimo sektoriuose. Panaši didėjimo tendencija numatoma ir 2013 m. Tai rodo gerėjančią situaciją draudimo rinkose, dėl didėjančios draudimo paslaugų paklausos. Galimi pokyčiai šalių gyvybės draudimo segmente, dėl vykdomos pensijų reformos, kas lemtų naujų draudimo produktų kūrimą ir naujas galimybes kausti lėšas ateičiai pasirenkant įvairius taupymo produktus. Vienas iš pagrindinių šalių draudimo verslo siekių ilgalaikėje perspektyvoje būtų galima įvardinti gyventojų pasitikėjimo draudimo teikiama apsauga bei privalumais didinimas. Nes stabili bei patikima draudimo įmonių veikla teigiamai lemia vartotojų požiūrį į ilgalaikį lėšų kaupimą draudimo bendrovėse ar turto apsaugą. Pasitikėjimą draudimo sektoriumi turėtų padidinti įsigalioję didesni „Mokumas II“ reikalavimai.

4 lentelė. Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos draudimo rinkų situacija 2012 m. ir rinkų augimo prognozės 2013 m.

Šalis	Rodiklis/Metai	2012	2013*
Latvija	Draudimo rinkos pasirašytos įmokos	12 proc.	5–10 proc.
	Gyvybės draudimo pasirašytos įmokos	3 proc.	n. d.**
	Ne gyvybės draudimo pasirašytos įmokos	n. d.	n. d.
Lietuva	Draudimo rinkos pasirašytos įmokos	5,2 proc.	5–6 proc.
	Gyvybės draudimo pasirašytos įmokos	2,5 proc.	3 proc.
	Ne gyvybės draudimo pasirašytos įmokos	6,6 proc.	7 proc.
Lenkija	Draudimo rinkos pasirašytos įmokos	7,8 proc.***	8,7 proc.
	Gyvybės draudimo pasirašytos įmokos	4,2 proc.***	8,9 proc.
	Ne gyvybės draudimo pasirašytos įmokos	10,6proc.***	8,3 proc.

*Prognozuojamos reikšmės. **n.d. – nėra duomenų. *** Pirmų trijų 2012 m. ketvirčių duomenys.

Šaltinis: Lietuvos bankas (2013a), Polish insurance association (2012a), J. Dumpis (2012).

Taigi vienas iš reikšmingiausių įvykių Europos Sąjungos draudimo rinkoje yra Europos Komisijos iniciatyva parengto projekto draudimo įmonių mokumo vertinimo sistemos „Mokumas II“ įgyvendinimas. Ši sistema turėtų įsigaliooti nuo 2014 m. (KPMG, 2013). Šis projektas skiriasi nuo galiojančios „Mokumas I“ sistemos reikalavimų, nes kaip Lietuvos bankas (2013b) nurodo, kad „galiojanti „Mokumas I“ sistema vertina tik draudimo riziką, o „Mokumas II“ pareikalaus turėti papildomai kapitalo dėl rinkos, kredito ir operacinės rizikos“. Draudikams tai yra sudėtingesni mokumo reikalavimai, kurie paremti rizika. Tačiau tuo siekiama, kad draudikai turėtų pakankamai turto, didelių nuostolių padengimui, dėl gamtinių stichinių nelaimių (potvyniai, audros), investicijų nuvertėjimo, didelių transporto priemonių avarių ir pan. Ši sistema yra trijų pakopų, susidedanti iš kiekybinių, kokybinių ir atskleidimo reikalavimų.

Europos Komisija nurodė, kad „Mokumas II“ projekto tikslai yra šie: gilinti ES draudimo rinkos integraciją; gerinti draudėjų ir naudos gavėjų apsaugą; gerinti tarptautinį ES draudikų konkurencingumą; skatinti geresnę rinkų priežiūrą ir reguliavimą (European insurance and reinsurance federation, 2007). Taigi apibendrinus „Mokumas II“ sistemos reikšmę ES šalims ir tuo pačiu Lietuvai, Latvijai ir Lenkijai, draudimo rinkos turėtų tapti stabilesnės ir skaidresnės, dėl aukštesnių reikalavimų kapitalui bei veiklai vykdyti. Ši sistema LR draudimo priežiūros komisijos pirmininko pavaduotojo A. Linarto (2006) teigimu, turėtų labiau sumažinti bankrotų skaičių draudimo sektoriuje, o tokiu būdu draudimo sektorius taps dar saugesnis ir padidins draudėjų pasitikėjimą juo.

Išvados

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą, nustatyta, kad draudimo rinka – tai finansų rinkos dalis ir kartu draudėjų bei draudikų tarpusavio santykių realizavimo sfera, kurių sąveika lemia draudimo paslaugų pasiūlą ir paklausą, o tai yra susieta su įmokų ir išmokų mokėjimais atitinkamiems rinkos dalyviams. Draudimo rinkos struktūrą sudaro trys pagrindinės dalyvių grupės – tai draudimo pardavėjai, tarpininkai ir pirkėjai, kurie veikia finansų, ekonomikos, valstybės ir Europos Sąjungos sistemų apsuptyje. Tuo tarpu, draudimo veiklą priimta skirstyti į gyvybės ir ne gyvybės draudimo šakas. Mokslininkai išskiria, kad reikšmingiausi draudimo paklausą lemiantys veiksniai yra ekonominiai, socialiniai-kultūriniai, politiniai-teisiniai. Tuo tarpu draudimo pasiūlą labiausiai lemia draudimo paslaugų kaina.

Išanalizavus Lietuvos, Latvijos, Lenkijos draudimo rinkos rodiklių pokyčius lemiančius veiksnius remiantis daugialypės regresijos analizės rezultatais nustatyta, kad pagal sudarytus modelius Latvijos, Lietuvos ir Lenkijos pasirašytų įmokų vienam gyventojui pokytis tiriamu laikotarpiu priklauso nuo nevienodų veiksnių. Nustatyta, kad specifinių draudimo rinkos veiksnių įtraukimas į analizę buvo reikšmingas, nes sudarytuose modeliuose, jie atsispindi kaip vieni iš pagrindinių veiksnių, lemiančių draudimo tankio kitimą. Latvijos geriausiai draudimo tankio pokyčius paaiškina vidutinio metinio darbo

užmokesčio ir kelių eismo įvykių skaičiaus pokyčiai. Lietuvos draudimo tankio pokyčiui didžiausią įtaką turėjo BVP, tenkančio 1 gyventojui, ir nusikaltimų skaičiaus, tenkančio tūkstančiui gyventojų, pokyčiai. Atitinkamai Lenkijoje nedarbo lygio ir vidutinio metinio darbo užmokesčio pokyčiai labiausiai paaikšino draudimo tankio pokyčius.

Vertinant Lietuvos, Latvijos ir Lenkijos perspektyvas, remiantis prognozėmis, nustatyta, kad 2013 m. šalių draudimo rinkos turėtų didėti: Latvijoje apie 5–10 proc., Lietuvoje apie 5–6 proc., o Lenkijoje apie 8,7 proc. Tai rodo didėjančią draudimo paslaugų paklausą bei gerėjančią situaciją draudimo rinkose. Ateityje, dėl išigaliojusių aukštesnių įmonių mokumo vertinimo sistemos „Mokumas II“ reikalavimų, draudimo rinkos turėtų tapti stabilesnės ir skaidresnės. Todėl turėtų didėti gyventojų pasitikėjimas draudimo paslaugomis, nes draudikai turės sukaupti pakankamai turto didelių nuostolių padengimui, dėl gamtinių stichinių nelaimių, investicijų nuvertėjimo, didelių transporto priemonių avarių ir pan.

Literatūra

1. Aidukienė, L., Simanavičienė, A. (2010). Ekonominio nuosmukio poveikis Lietuvos draudimo rinkai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (17), 4–14.
2. Beck, T., Webb, I. (2003). Economic, demographic, and institutional determinants of life insurance consumption across countries. *The World Bank economic review*. Vol. 17. Nr. 1, p. 51–88. Žiūrėta 2013, sausio 10 per internetą: <<http://www.iifdc.org/pubs/Beck+Webb.pdf>>.
3. Belinskaja, L. (2009). Exploration the future tendencies of the Lithuanian life insurance market. *Ekonomika*, p. 70–80.
4. Bernat, T., Grundey, D. (2007). Insurance market maturity: a comparative study in Poland and Lithuania. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*. Vol XIII, Nr 3, p. 184–190.
5. Buškevičiūtė, E., Poželaitė, R. (2001). Draudimo verslo plėtros prielaidos Lietuvoje. *Inžinerinė ekonomika*. Nr. 6 (26), p. 32–37.
6. Celik, S., Kayali, M. M. (2009). Determinants of demand for life insurance in European countries. *Problems and perspectives in management*. Volume 7, Issue 3, p. 32–37.
7. Chen, P., Lee, Ch., Chang, Ch., Chi-Feng, L. (2010). *Insurance market activity and economic growth: an international cross-country analysis*. Žiūrėta 2013, sausio 20 per internetą: <https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=ACE10&paper_id=35>.
8. Čepinskis, J., Gancevskaitė, K. (2008). Lietuvos gyvybės draudimo rinkos koncentracijos ir konkurencijos kiekybinis įvertinimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, (2/1), 99–112.
9. Čepinskis, J., Raškinis, D. (2005). *Draudimo veikla*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
10. Čibinskienė, A., Činauskaitė, J., Navickas, V. (2005). Draudimo paslaugų industrija: formavimasis bei plėtra. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. Nr. 34, p. 33–41.
11. Dumpis, J. (2012). Apdrošinašanas turgus apjoms Latvija 2012. Gada palielinajies par 12%. Žiūrėta 2013, gegužės 2 per internetą: <http://www.laa.lv/uploads/Info_presei_4cet12.pdf>.
12. Esho, N., Zurbruegg, R., Kirievsky, A., Ward, D. (2004). Law and the determinants of property-casualty insurance. *Journal of risk and insurance*. Vol. 71, Nr. 2, p. 265–283.
13. European insurance and reinsurance federation. (2007). *Solvency II. Main results of CEA's impact assessment*. Žiūrėta 2013, gegužės 3 per internetą: <<http://www.insuranceurope.eu/uploads/Modules/Publications/Solvency%20II%20Impact%20Assessment%20FINAL.pdf>>.
14. Eurostat. (2013). *Statistics*. Žiūrėta 2013, vasario 18 per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.
15. Gineitienė, Z. (2005). *Verslo kūrimas ir valdymas*. Vilnius: Rosma.
16. Haiss, P., Sumegi, K. (2006). *The relationship of insurance and economic growth – a theoretical and empirical analysis*: paper for presentation at the 2006 EcoMod conference. Žiūrėta 2013, vasario 5 per internetą: <<http://ecomod.net/sites/default/files/document-conference/ecomod2006/1454.pdf>>.
17. Hussels, S., Ward, D., Zurbruegg, R. (2005). Stimulating the demand for insurance. *Risk management and insurance review*. Vol. 8, Nr. 2, p. 257–278.
18. Hwang, T., Gao, S. (2003). The determinants of the demand for life insurance in an emerging economy - the case of China. *Managerial Finance*. Vol. 29. Iss: 5, p. 82–96.
19. Insurance and pension funds supervisory commission (2005). *Insurance market 2004*. Žiūrėta 2013, balandžio 14 per internetą: <http://www.knf.gov.pl/en/Images/insurance_market_2004_tcm81-5085.pdf>.
20. Insurance Europe. (2012a). *European Insurance — key facts*. Žiūrėta 2013, vasario 5 per internetą: <http://www.insuranceurope.eu/ebook/key_facts_2012/#/4/>.
21. Insurance Europe. (2012b). *Total European insurance business – 2010*. Žiūrėta 2013, vasario 5 per internetą: <<http://www.insuranceurope.eu/facts-figures/statistical-series/total-business>>.
22. Insurance Europe. (2013). *European Insurance in figures*. Žiūrėta 2013, vasario 5 per internetą: <<http://www.insuranceurope.eu/uploads/Modules/Publications/eif-2013-final.pdf>>.
23. Jewell, B. R. (2000). *Integruotos verslo studijos*. Vilnius: The Baltic press.

24. Kinduryš, V. (2001). Lietuvos draudimo paslaugų rinkos konkurencingumas bei globalizacijos ir integracijos poveikis jam. *Ekonomika*. 55–56.
25. Kinduryš, V. (2002a). *Draudimo paslaugų marketingas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
26. Kinduryš, V. (2002b). Gyvybės draudimo paslaugos ir jų raida Lietuvoje. *Ekonomika*. Nr. 58. p. 92–105.
27. Kinduryš, V. (2011). *Gyvybės draudimo paslaugų verslas ir jo raidos Lietuvoje apraiškos ir tendencijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidiniai.
28. Kramarić, T. P., Kitić, M. (2012). Comparative analysis of concentration in insurance markets in new EU member states. *World academy of science, engineering and technology*. Žiūrėta 2013, balandžio 8 per internetą: < <http://www.waset.org/journals/waset/v66/v66-127.pdf>>.
29. Lezgovko, A. (2010). *Draudimo ekonomikos pagrindai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
30. Lezgovko, A., Jablonskienė, D. (2012). Lietuvos gyvybės draudimo sektoriaus plėtros perspektyvos. International Scientific Conference Practice and Research in Private and Public Sector, p. 441–452. Žiūrėta 2013, vasario 8 per internetą: http://www.draudimas.com/allpics/Gyvybe_Lezg_straip.pdf.
31. Lezgovko, A., Kodytė, E. (2010). Pabaltijo draudimo rinka: ekonominės situacijos įvertinimas ir perspektyvos. *Tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos medžiaga*. Žiūrėta 2013, kovo 5 per internetą: <<http://www.draudimas.com/allpics/file/Pabaltijo%20draudimo%20rinka.pdf>>.
32. Lezgovko, A., Lastauskas, P. (2008). Šiuolaikinė draudimo rinka ES šalyse ir Lietuvoje: analizė ir perspektyvos. *Ekonomika*. p. 127–146.
33. Lietuvos bankas. (2013a). *Lietuvos draudimo rinkos apžvalgos 2011, 2012* Žiūrėta 2013, balandžio 29 per internetą: <http://www.lb.lt/lietuvos_draudimo_rinkos_2012_m_apzvalga>.
34. Lietuvos bankas. (2013b). *Nuo „Mokumas I“ prie „Mokumas II“*. Žiūrėta 2013, balandžio 29 per internetą: <http://www.lb.lt/nuo_mokumas_i_prie_mokumas_ii>.
35. Lim, C. C., Haberman, S. (2003). Macroeconomic variables and the demand for life insurance in malaysia. *CASS Business school working paper*. Žiūrėta 2013, balandžio 9 per internetą: <http://www.cass.city.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0010/65278/LimHaberman29August.pdf>.
36. Polish financial supervision authority. (2013). *Archive*. Žiūrėta 2013, sausio 5 per internetą: <http://www.knf.gov.pl/en/about_the_market/Insurance/Financial_and_statistical_data/Annual_data/Archive.html>.
37. Polish insurance association. (2012a). *PIU annual report 2011*. Žiūrėta 2013, vasario 18 per internetą: <http://piu.org.pl/public/upload/ibrowser/Annual%20Report_2011.pdf>.
38. Polish Insurance Association. (2012b). *Polish insurance market: growth and potential*. Žiūrėta 2013, balandžio 29 per internetą: <http://www.insurance-mutuals.org/AMICE_Congress2012_Pradzynski.pdf>.
39. Pranulis, V., Pajuodis, A., Urbonavičius, S., Virvilaitė, R. (1999). *Marketingas*. Vilnius: Eugrimas.
40. Raškinis, D. (2000a). Draudimo verslo potencialas. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
41. Raškinis, D. (2000b). *Draudimo sistemos formavimas, Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą: daktaro disertacijos santrauka: socialiniai mokslai, vadyba (03S), VDU, 2000.* – p. 33.
42. Swiss re. (2012). *Sigma. World insurance in 2011*. Žiūrėta 2013, vasario 18 per internetą: <http://media.swissre.com/documents/sigma_3_12_en.pdf>.
43. The financial and capital market commission. (2013). *Quarterly Reports*. Žiūrėta 2013, sausio 6 per internetą: http://www.fktk.lv/en/statistics/insurance/quarterly_reports/.
44. Ward, D., Zurbrugg, R. (2002). Law, politics and life insurance consumption in Asia. *Geneva papers on risk and insurance*. Vol. 27, 395–412.

ANALYSIS OF FACTORS DETERMINING CHANGES IN LITHUANIAN, LATVIAN, POLISH INSURANCE MARKET RATES

Summary

The article carried Lithuanian, Latvian and Polish insurance market survey covers many aspects. An Lithuanian, Latvian and Polish insurance market research helps reveal the current situation in the countries of the sector, its development and the development of the insurance market. Correlation between the parties to the insurance comparison allows to distinguish the dominant state and look at the Lithuanian insurance market in the context of the rest of the country .

Problem. Lithuania, Latvia and Poland, the insurance market has shifted many market development and transformation stages, but there is a lack of detailed long-term analysis and comparison of these countries as well as market situation assessment, analysis of data held after the economic downturn. Although the Baltic insurance market is concerned, but in certain periods observed differences in development, so it is important to assess why the insurance market is evolving differently, what factors have the greatest influence on the development of insurance markets, whether these factors are equal and common to all the countries in the insurance markets

Research methods of literary analysis, logical and systematic analysis of the summation method, statistical and ratio analysis, comparative analysis, dynamic, structural analysis, visualization method, correlation and multiple regression analysis.

It was found that there is little scientific work, the factors affecting the insurance market, and on the basis of Lithuania, Latvia and Poland, the Insurance Supervisory Commission, the Department of Statistics, Eurostat, Swiss Re, Insurance Europe sources, 2000 - 2011, the data to identify the most basic insurance market determinants economic and specific factors and determine their impact on the size of Lithuania, Latvia and Poland, countries using regression analysis. It was found that multiple regression models in different countries mainly include different factors. According to the defined patterns of Latvia, Lithuania and Poland premiums per capita change during the investigation period depends on dissimilar factors. Latvia and Poland submitted models commonly recurring payroll factor as one of the most influencing changes in the density of the insurance market. Therefore, wages, i.e., Consumer income has a positive impact on the demand for insurance, as rising wages, increasing purchasing power, as well as income increases the opportunity for a larger share of income of pension contributions, investment-linked insurance products or asset cover. Specific insurance market factors into the analysis was significant, because the models are reflected as one of the main factors determining insurance density rate changes.

Lithuanian, Latvian and Polish insurance market outlook assessment was carried out using a variety of institutions including the projections, assessment of market prospects further down in the year 2013. The countries of the insurance market is expected to grow.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Jūratė Marcišauskienė

Mokslo laipsnis ir vardas: Šiaulių universitetas, ekonomikos katedros doktorantė

Darbo vieta ir pozicija: Šiaurės Lietuvos kolegija, dėstytoja

Autoriaus mokslinių interesų sritys: finansų rinkų analizė

Telefonas ir el. pašto adresas: 861571240; jurate.marcisauskiene@gmail.com

Autoriaus vardas, pavardė: Toma Jakaitytė

Mokslo laipsnis ir vardas: Šiaulių universitetas, ekonomikos bakalauro laipsnis

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių Universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Ekonomikos katedra

Autoriaus mokslinių interesų sritys: finansai ir bankininkystė

Telefonas ir el. pašto adresas: +37062291942, tomajakaityte@gmail.com.

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Juratė Marcisauskiene

Science degree and name: Siauliai University, Department of Economics, PhD

Workplace and position: Northern Lithuania College, lecturer

Author's research interests: analysis of financial markets

Telephone and e-mail address: 861571240; jurate.marcisauskiene@gmail.com

Author's name, surname: Toma Jakaityte

Science degree and name: Siauliai University, bachelor's degree in economics

Workplace and position: Siauliai University

Author's research interests: Banking and Finance

Telephone and e-mail address: +37062291942, tomajakaityte@gmail.com

KULTŪRINIŲ, ETNINIŲ RENGINIŲ VADYBOS EDUKACINIS ASPEKTAS TARPTAUTINIAME KONTEKSTE

Kristina Kuprytė, Teodoras Tamošiūnas

Šiaulių universitetas

Anotacija. Kultūrinių renginių vadybai svarbus edukacinis aspektas, skatinantis kultūros ir meno tobulėjimą, pripažinimą šalyje bei užsienyje. Straipsnyje pateikiami kultūros, meno vadybos teoriniai akcentai, išanalizuoti ir palyginti kultūrinių renginių vadybos ypatumai Lietuvos, Nyderlandų ir Belgijos šalių atvejais. Empirinis tyrimas apėmė edukacinius aspektus apklausiant kultūrinių renginių vartotojus, ekspertus, kultūros vadybininkus. Rezultatai parodė, kad sėkminga kultūrinių renginių vadyba turi vadovautis marketingo principais atsižvelgiant į šalies kultūrinius ypatumus.

Pagrindiniai žodžiai : Kultūra, kultūros vadyba, kultūros vartotojų elgsena.

Įvadas

Tyrimo aktualumas ir problematika. Kultūra plačiąja prasme yra ne tik meninė, kūrybinė veikla, bet ir mokslas, švietimas, kalba, sportas. Ji apima moralę, papročius, tikėjimus, žinias. Šiame tyrime kultūra įvardijama kaip profesionali kūrybinė ir meninė veikla. Spartėjant globalizacijos procesams auga kultūrinių, meninių renginių pasiūla, didėja konkurencingumas. Meno paslaugų rinkai tenka lanksčiai prisiderinti prie naujų rinkos sąlygų. Tam reikia įgūdžių ir kompetencijos, gerai funkcionuojančios komunikacinės sistemos, institucijų, profesionalių vadybininkų. Kultūrinių, meninių renginių vadyba – sudėtingas reiškinys, kurį lemia istorinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės sąlygos. Dažniausiai ji realizuojama per meno organizacijas, kurių veiklai didelę įtaką daro vis auganti kultūriniu renginių pasiūlos ir paklausos rinka bei valstybės kultūros politika. Meno organizacijos realizuodamos savo veiklą, turi atlikti ir švietėjišką, edukacinę, socialinę misiją visuomenei, kuri ne visuomet suderinama su komercija. Meno naudą ir jo socialinę misiją visuomenei filosofai, mokslininkai analizavo jau nuo antikos laikų: Sokratas, Platonas, Aristotelis, vokiečių klasikos filosofai – I. Kant, G.W.F. Hegel, A. Schopenhauer. XX a. mokslinę diskusiją perėmė mokslininkai – M. Heidegger, K. Jaspers, B. Croce, V. Sezeman, J. Heilbrun, C. Frey, R. Florida ir kt.

Kultūros, meno vadybos problemas pastaruoju metu daugiausia nagrinėja Amerikos ir Vakarų Europos mokslininkai. Meno veiklos ir meno organizacijų vadybai skirti J. Allen (2000), S. Botti (2000), B. S. Frey (2003), W. Heinrichs, A. Klein (2001), R. Florida (2002), L. H. Hoyle (2003), H. Rouhe, Ch. Demmer (2004), P. Willis (1990), I. Gaižutytės (2003) darbai. Kultūros vadybos temai dėmesio skiriama vis daugiau, bet moksliniuose darbuose pasigendama konkrečių atsakymų į klausimus: kuo kultūros renginių vadyba skiriasi nuo bendrosios organizacijų veiklos vadybos? Kaip suderinti kultūrinių renginių vadybos komerciškumą su edukacijos visuomenei misija? Kodėl svarbu išlaikyti etninę kultūrą ir savo socialinius kultūrinius bruožus spartėjant globalizacijos procesams? Kita opi problema – visuomenės atitolimas nuo etninės kultūros ir etninių kultūrinių renginių. Tyrimas parodė, kad Lietuvos, Nyderlandų ir Belgijos šalyse domėjimasis etnine kultūra nyksta. Senoji etninė kultūra šiuolaikiniam žmogui tampa mažiau reikšminga ir dėl žiniasklaidos propaguojamos „pop“ kultūros, globalizacijos proceso, kuris stipriai paveikia jaunąją kartą. Modernioje visuomenėje turime ieškoti naujų būdų, kaip skleisti kultūros paveldą ne tik savo šalyje, bet ir pasaulyje.

Mokslinę tyrimo problemą galima išreikšti šiais probleminiais klausimais: kas lemia kultūrinių renginių sėkmę, kiek tai priklauso nuo tinkamos vadybos, kokia ji turėtų būti? Kokie veiksniai įtakoja, kad į aukšto meninio lygio kultūrinius renginius susirenka vis mažiau klausytojų?

Tyrimo objektas – kultūros renginių vadybos ypatumai Lietuvos, Nyderlandų ir Belgijos šalyse.

Tyrimo tikslas – ištirti kultūrinių, etninių renginių vadybos edukacinį aspektą tarptautiniame lygmenyje.

Tyrimo uždaviniai:

- apibūdinti meno misiją ir jos santykį su šiuolaikine rinka;
- išskirti esminius Lietuvos, Nyderlandų ir Belgijos kultūros politikos aspektus;
- pateikti šiuolaikinę etninės kultūros sampratą, pagrįsti etninės kultūros svarbą tautos savimonei;
- ištirti kultūrinių renginių vadybos sprendimus lemiančius veiksnius.

Tyrimo metodai. Straipsnis parengtas naudojant mokslinės literatūros analizės, ekspertų metodus, empirinių duomenų kiekybinės ir kokybinės analizės, kompleksinio apibendrinimo ir lyginimo metodus.

Meno misija ir jos santykis su šiuolaikine rinka

Senovės Graikijoje sąvokos “sophia” (išmintis) ir “techné” (menas) buvo tapatinamos, išmintis suvokta kaip mokėjimas, amatas, įgūdžiai, o menas buvo neatsietas nuo išminties ir žinojimo (Andrijauskas, 1995).

Kiekviename amžiuje menas turėjo savitas tendencijas, jis atliko vis kitokias funkcijas visuomenėje. Dar antikos filosofas Platonas teigė, kad menas padeda auklėti žmones, išryškina jų gerąsias ir blogąsias savybes.

1 lentelė. Meno funkcijos istoriniame kontekste

Teorijos / metodologinės orientacijos	Pagrindiniai autoriai, teorių skleidėjai	Meno funkcijos
Antika	Sokratas, Aristotelis, Platonas, Plotinas	Menas – grožio realizacija, kelianti žmogaus susižavėjimą. Menas – moralinio auklėjimo stimulus. Menas teikia aukščiausią būties pažinimą.
Viduramžiai	T.Akvinetis, S.Augustinus	Meno funkcija – atvaizduoti dieviškąjį kūrybinį aktą. Menas priartina žmogų prie sakralinių vertybių ir dvasinio apsisvalymo.
Renesansas	Leonardo da Vinci N. Piccinni, L.B. Alberti	Menas – žmogiškosios kūrybos forma. Meno funkcija – harmonizuoti asmens ir visuomenės pasaulį.
Švietimas	D.Diderot Ch.Batteux, A.G. Baumgarten	Menas sukelia emocinį išgyvenimą. Menas teikia malonumą, praturtina žmogaus dorovę.
Racionalizmas	R.Descartes, N.Boileu	Menas – specifinis pažinimas, kuris remiasi proto galia.
Iracionalizmas	A.Schopenhauer S.Kierkegaard, F. Nietzsche	Meno funkcija – sukelti vidinius išgyvenimus, patirti emocinę palaimą ir nirvaną.
Empirizmas	D. Hume	Menas pratina žmogų prie nesavanaudiškų pomėgių, lavina žmogaus dorovingumą. Menas sukelia žmonėms bendrus, prasmingus jausmus ir juos suvienija.
Trascendencializmas	I.Kant W.Schelling	Menas sukelia nesuinteresuotą jausmą – kūrybinių galių žaidimą žmoguje. Menas atlieka žmogaus dorovinio ugdymo vaidmenį.
Idealizmas	G.W.F. Hegel W. Schelling	Menas atlieka ypatingos pažintinės galios ir išraiškos vaidmenį kultūroje ir reprezentuoja istorinę individo orientaciją.
Marksizmas ir meno sociologija	K.H.Marx, H.Taine, P.Francastel	Meno funkcija – tarnauti visuomenės pažangai, kaitai, atspindėti visuomenės istoriškumą. Meno funkcija – orientuotis socialiai ir objektyvizuoti pasaulio pažinimą. Menas atlieka integracijos vaidmenį visuomenėje. Menas – komunikacijos kanalas, perduodantis visuomenei svarbiausią informaciją.
Egzistencializmas	M.Heidegger, J.P.Sartre, K. Jaspers	Menas padeda atskleisti būties esmę, pajusti ir pažinti gyvenimo prasmę.
Psichoanalitikai	S.Freud, C.G. Jung, J.P. Weber	Menas atlieka katarsio terapiją, padedančią žmogui “išsikrauti” emociškai, tapti nesuvaržytu, tapti “savimi”.
Intuityvizmas	H.Bergson, B.Croce	Menai svetima nauda, jo paskirtis – įprasminti aukščiausias dvasines vertybes ir žmogiškumo idealus.

Šaltinis: Gaižutyte, 2003

Pasak B. Melniko (2007), siekiant suvokti kultūros vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje ir efektyvinti šiuolaikinio kultūros sektoriaus kryptingą plėtrą, tikslinga remtis šiomis pačia kultūrą bei šiuolaikinių kultūros sektorių apibūdinančiomis sąvokomis:

1) „Kultūra – tai visuomenei būdingų vertybių, gyvenimo ir socialinės veiklos modelių bei elgsenos stereotipų, normų, standartų, etalonų ir idealų sistema;

2) Kultūros sektorius – tai visuma visuomenės mastu veikiančių individų – kūrėjų bei institucijų, taip pat įstaigų ir kitokių organizacijų, kuriose yra kuriami, kaupiami, kurių yra skleidžiami ir vartotojams pateikiami produktai, atliekantys perspektyvių ir reikšmingų visuomenei būdingų vertybių, gyvenimo ir socialinės veiklos modelių bei elgsenos stereotipų, normų, standartų, etalonų ir idealų formavimo, ugdymo, skleidimo, įtvirtinimo bei atnaujinimo funkcijas“.

Menas – žmogaus kūrybinės veiklos estetinė / sensualinė (grožinė / jutiminė) išraiška (gr. *techne* – menas, amatas, mokėjimas) (Tarptautinių žodžių žodynas, 2008). Kultūros studijų autoritetas P. Willis (1990) išskyrė tokią meno ir menininko sampratą: „Menas yra išskirtinis ir pakylėtas, nekasdieninis ir neįprastas, be to, menas remiasi mitu apie ypatingą menininko statusą. Tradicinė menininko veikla suprantama kaip išstobulintos estetikos, daiktų tekstų, artefaktų kūrimas. Meno vertinimas ir meninių poreikių tenkinimas priklauso nuo įgytų žinių ir išsilavinimo. Meninis skonis yra ugdomas“. Kaip ugdyti meninį skonį? Kiekviena meno sritis turi savo įtvirtintus kanonus, pagal kuriuos nustatoma, koks yra meno kūrinys. Pasak J. P. Soriau, menas, atlikdamas integracijos vaidmenį, yra svarbus socialinis reiškinys, mene pirmiau nei kitose dvasinėse intelektualinėse ar socialinėse srityse atskleidžiami visuomenėje vykstantys faktai (Rouhe, Demmer, 2004).

Profesionalus menas ir meno renginiai dažnai būna subsidijuojami iš šalies biudžeto, todėl nuolat vyksta diskusija tarp ekonomistų ir kultūros kūrėjų apie meno naudą ir misiją visuomenei. Kyla klausimas, kiek kultūra naudinga ir reikalinga visuomenei, kad reiktų jai skirti subsidijas. Diskusijos suaktyvėja per ekonominės krizės laikotarpį. Valstybės per krizinį laikotarpį yra linkusios mažinti biudžetą kultūrai. Pavyzdžiui, 2013 metais Nyderlanduose kultūros ir meno subsidijoms skirta 700 mln. eurų, tai yra 200 mln. eurų mažiau nei 2012 metais (900 mln. eur). Kultūros, meno kūrėjai protestuoja ir teigia, kad būtent per krizinį laikotarpį reikia remti kultūrą, nes dėka kultūros ir meno lengviau įveikiamos politinės ir ekonominės krizės (Weber, 2008). Čia galima prisiminti Lietuvos „dainuojančiąją revoliuciją“ 1991 metais. Mokslo tyrimuose trūksta mokslinių įrodymų, kuo kultūra naudinga šalies ekonomikai. B. S. Frey (2003) teigia, kad konfliktai dėl kultūros ir meno finansavimo vyksta dėl to, kad nėra aktyvios mokslinės diskusijos tarp ekonomistų ir kultūros, meno kūrėjų. Jis naudingą išorinį meno kultūros poveikį ekonomikos teorijoje įvardija viešosiomis gėrybėmis. Jas gali vartoti kiekvienas nesumažindamas kitam vartojimo kiekio. Tos viešosios vertybės išskiriamos šiais aspektais:

1) Palikimas ateities kartoms. Tai apima ne tik meno kūrinių išsaugojimą muziejuose, kultūros paveldą, bet ir jiems sukurti reikalingus įgūdžius, gebėjimus, išsilavinimą.

2) Nacionalinis tapatumas ir šalies pozicionavimas užsienyje. Dauguma piliečių jaučia pasididžiavimą, kada šalies menas ir menininkai sulaukia tarptautinio pripažinimo kitose šalyse.

3) Aktyvinamas turistinis sektorius. Įvairūs kultūriniai meniniai renginiai pritraukia į miestą ar regioną turizmą. Prestižiniai festivaliai sukviečia ne tik dalyvius, bet ir turistus. Kultūros išmokybės, meno simboliai gali pritraukti į miestą ar regioną naujas investicijas ir įmones.

4) Edukacinės vertybės. Įnašas į humanitarinį lavinimą. Kultūra, menas yra humanitarinio lavinimo dalis.

5) Inovacijos. Naujų išraiškos formų kūrimas. Inovacijos ir kūrybingumas traktuojami kaip šiuolaikinės ekonomikos varikliai.

R. Florida (2002) teigia, kad yra ypatingai glaudus ryšys tarp aktyvaus kultūros sektoriaus ir ekonomikos augimo regione. Pasak jo, kūrybingi žmonės nebūtinai kraustosi gyventi netoli savo darbo, jiems svarbiau, kad jų aplinkoje gyvuotų kultūrinis gyvenimas, kad būtų galimybė juo domėtis ir jame dalyvauti. Taip susidaro kūrybingų žmonių trauka į regioną, pritraukdama ir verslą. Kūrybingi žmonės regioną daro patrauklų ir verslo atstovams. Ši teorija sudomino ne tik Amerikos mokslininkus ir politikus. Nyderlandų kultūros politikos ir vizijos 2013–2016 metams planuose kultūra vadinama „ekonomikos jėga“ (Zijlstra, 2011).

Lietuvos, Nyderlandų ir Belgijos kultūros politika

Kaip ir daugelyje užsienio valstybių, Lietuvos valstybė daro įtaką kultūros raidai per jos finansavimą, rėmimą. Lietuvos kultūrinį gyvenimą, kultūros politiką formuoja Kultūros ministerija. Ji tvirtina meno organizacijų planus, kūrybinės veiklos planus, rengia biudžetą, kontroliuoja meno finansavimą. Tarptautinę kultūros politiką kuruoja ir Užsienio reikalų ministerija, kuri skelbia konkursus, siūlo projektus užsienio atstovybėms. Kiekvienais metais ji skiria dalį lėšų Lietuvos kultūros ir meno darbuotojams, taip pat ši ministerija kuruoja kultūrinius projektus, pristatančius mūsų šalį užsienyje. Tai buvo ypač aktualu 2013 metais, Lietuvos pirmininkavimo ES metu.

Šiame tyrime pasirinktos dvi Vakarų Europos šalys: Nyderlandai ir Belgija. Šios šalys pasižymi itin gausia kultūrine įvairove ir tolerancija menams bei kitoms kultūroms. Stebėtina, kad jų pačių etninė

kultūra nėra plačiai išreikšta, susidomėjimas ja nyksta. Tai pažymėjo ir tyrime dalyvavę keturi šių šalių kultūrinių renginių vadybos ekspertai.

Nyderlandai nuo senų laikų yra daug įvairaus meno pristatanti šalis, kurioje menas atitinka aukščiausio lygio kriterijus. Šioje šalyje pabrėžiama, kad kultūra, menas suteikia norą gyventi, lavina mąstymą ir skatina gerovę; kultūra atsispindi visuomenėje, padeda suvokti savo identitetą, puoselėja tradicijas ir kultūrinį paveldą. Olandai įsitikinę, kad puoselėjama kultūra padeda vystyti ekonomiką. Tyrimai parodė, kad tos organizacijos, kurios finansiškai remia kultūrinius renginius, sulaukia daugiau dėmesio iš klientų ir apyvarta auga sparčiau (Cultuur als politiek en verhandelbaar goed, 2009).

Tarptautinė kultūros politika Nyderlanduose kuruojama dviejų ministerijų. Užsienio reikalų ministerija tarptautinę kultūros politiką laiko užsienio politikos dalimi ir naudoja ją užsibrėžtiems užsienio politikos tikslams pasiekti. Kultūros ministerija pabrėžia, kad Nyderlandai – kaip laisvas kultūrinis uostas, kuriame gali laisvai vykti įvairūs kultūriniai tarptautiniai susitikimai. Tarptautinė kultūros politika ir užsienio politika šioje šalyje suprantamos kaip tarpusavyje susijusios ir papildančios viena kitą. Be valstybinių instancijų užsienio kultūros politiką šioje šalyje skatina ir tokios organizacijos kaip Canvas International Art, Gemak, OLAA, Pan Records, RAIN, SICA, Stichting (Cultuur informatie, 2009). Nyderlanduose stiprios mecenatų tradicijos (Hemels, 2004).

Belgijoje kultūros politika kaip ir visa šalies politika nėra vientisa. Šalyje vyrauja trys valstybinės olandų, vokiečių ir prancūzų kalbos. Oficialūs trys regionai: Flandrija, Volonija, Briuselis. Šie regionai suskirstyti pagal valdymo ir ekonominę politiką. Dviejuose didžiausiuose regionuose – Flandrijoje ir Volonijoje gyventojai kalba ne tik skirtingomis kalbomis, bet ir visa politinė, ekonominė, kultūrinė sistema turi ryškių skirtumų (Cultuur in België, 2009). Tai turi įtakos kultūros ir meno kuravimui. Šalis nevieninga. Biudžetas taip pat nevienodai padalintas regionams, subsidijų sistemai trūksta lankstumo, ministrai ir administracijos vieni nuo kitų izoliuoti (Leren in cultuur en door cultuur. Doorbraken voor 2020, 2013). Belgijoje skiriamas papildomas dėmesys vaikų ir jaunimo kultūriniam auklėjimui. „Flandų karta rytoj bus kita nei šiandien. Vaikams ir jaunimui reikia skirti kuo daugiau erdvės pasirenkant kultūrinės edukacines programas. Jaunimas ir jų kultūrinis auklėjimas turėtų būti prioritetas savivaldybių ir rajonų auklėjimo centrams ir mokykloms“ (Beleidsnota Jeugd 2009-2014, 2013).

Etninės kultūros šiuolaikinė samprata ir svarba tautos savimonei

Lietuvos Respublikos etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatyme (Žin., 2010, Nr. 48-2299) rašoma: „Etninė kultūra – visos tautos (etnos) sukurta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą bei savimonę ir etnografinių regionų savitumą.“ Taigi etninė kultūra rodo konkrečios visuomenės, bendruomenės savitumą ir išskirtinumą. Ji yra neatsiejama tautos kultūros visumos dalis. Šiame įstatyme pabrėžiama, kad „tik savo etnine kultūra besiremianti tauta gali palaikyti savo visuomenės narių pilietinį brandumą, dalyvauti pasaulio civilizacijoje kaip lygiavertė partnerė, išlaikyti tokia partnerystei ir bendradarbiavimui būtiną orumą, savarankiškumą ir savitumą“.

Globalizacijos reiškiniai veda prie etninių kultūrų susilpnėjimo, tai kelia grėsmę mažų tautų kultūrinio identiteto išsaugojimui, žmonija vystosi žmonių supanašėjimo kryptimi, vertybės niveliuojasi. Lietuvos etninėje kultūroje atsirado ir vidinių problemų: sumažėjo tautosakinių ekspedicijų, padaugėjo „postfolkloro“ stilių sintezės, ėmė populiarėti kosmopolitinis folklorizmas (etninė melodija pateikiama country, roko ar pop muzikos stiliumi). Senoji etninė kultūra šiuolaikiniam žmogui tampa mažiau reikšminga taip pat dėl žiniasklaidos propaguojamos „pop“ kultūros, globalizacijos proceso, kuris stipriai paveikia augančią kartą. Autentiška lietuvių etninė muzika tampa retai kam reikalinga. Pasak D. Urbonavičienės (2004), jaunimą veikia ir tai, kad reprezentaciniai kultūriniai renginiai daugiausia propaguoja ne lietuvių tautinę kultūrą, bet atvirumą masinei, beveidei, svetimomis įtakomis persunktai kultūrai. „Kaip pavyzdį galima paminėti Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą šventinius renginius – ar regėjome juose ką nors lietuviško? Nors mus pasitinkanti Europa, priešingai, tikisi išvysti lietuvių kultūros savitumą“ (Urbonavičienė, 2004).

Rūpinimasis etnine kultūra nėra tik tautos garbės reikalas – jis svarbus jos gyvavimui ir išlikimui. Turime nemažai rašytinių, garso šaltinių, esama nemažai brandžių publikuotų tyrimų. Bet modernioje visuomenėje turime ieškoti naujų būdų, kaip skleisti kultūros paveldą ne tik savo šalyje, bet ir pasaulyje. Šitas faktas turėtų skatinti dar labiau domėtis senąja kultūra ir ją pristatyti užsienyje.

Pasak R. Neimanto (2002), universalumas ir individualumas (arba tautiškumas) tautos sąmonėje privalo būti organiškai susilydę į visumą, nes tik tai tada tautinė kultūra bus pilnavertė: universalumas lems išsivysčiusios nacionalinės kultūros turinį, o individualumas – originalią, nepakartojamą formą, stilių.

Kiekviena tauta pasauliui įdomi savo savitumu – originaliais, savitais papročiais, liaudies menu, dainomis, šokiais, žaidimais, o svarbiausia – tautinio orumo samprata. „Buvimas savimi reiškia ištikimybę savo originalumui, o apibūdinti save reiškia rasti tai, kuo aš skiriuosi nuo kitų“ (Taylor, 1996).

Kultūrinių, etninių renginių vadybos sprendimus lemiantys veiksniai. Kultūros vartotojų elgsenos analizė

Empirinius tyrimus šio straipsnio autoriai atliko 2008–2013 m. Apklaustos respondentų grupės – kultūrinių renginių vartotojai Lietuvoje, Nyderlanduose (Brabant regione) ir Belgijoje (Vladeren regione). Šių regionų olandų ir belgų gyvenančių kaimynystėje, vartotojų elgsena panaši. Išdalintos ir užpildytos 305 anketos. Apklausta 175 Lietuvos ir 130 užsienio respondentų. Be to, tyrime dalyvavo septyni ekspertai. Vartotojams buvo užduodami klausimai norint išsiaiškinti, kas lemia kultūrinių renginių pasirinkimą. Vadybininkams ekspertams buvo užduodami klausimai siekiant išsiaiškinti skirtingų šalių kultūrinių renginių vadybos ypatumus. Išskirti klausimai, ką galima būtų integruoti ir taikyti kultūrinių renginių vadybos sistemoje.

Apklaustos duomenys rodo, kad respondentai Lietuvoje dažniau lanko kultūrinius renginius nei Nyderlanduose ir Belgijoje. 13 % apklaustų respondentų Lietuvoje kultūriniuose renginiuose apsilanko vidutiniškai kartą per savaitę. Tokių respondentų užsienyje – tik 8 %. Kartą per mėnesį kultūriniuose renginiuose Lietuvoje apsilanko 34 % respondentų, Nyderlanduose ir Belgijoje – tik 15,4 %.

Kultūrinių renginių marketingo specialistai teigia, kad renginių sėkmė, lankomumas priklauso nuo geros reklamos. Tyrime dalyvavę Lietuvos kultūrinių renginių vadybos ekspertai mano, kad siekiant optimalaus rezultato, svarbu tinkama reklama per žiniasklaidą. *„Apgalvotas, tinkamas ir pagarbus bendradarbiavimas su žiniasklaida turi nemažai įtakos meno ir kultūros sklaidai. Svarbu laiku ir patraukliai pateikti informaciją apie svarbius meno projektus, galinčius patraukti visuomenės dėmesį. Dėmesys informacijos apie meno organizacijos veiklą ir jos vykdomus projektus sklaidai – vienas svarbiausių projekto sėkmės kriterijų“* (L. Sungailienė).

Vis dėlto į apklausoje pateiktą klausimą „Kaip dažniausiai sužinote apie kultūrinius renginius“, didžiausias procentas respondentų tiek Lietuvoje (58 %), tiek Nyderlanduose ir Belgijoje (58,5 %), atsakė, kad apie kultūros renginius dažniausiai sužino iš draugų ir pažįstamų. Taip pasiteisina tyrime dalyvavusių Nyderlandų ir Belgijos vadybininkų ekspertų nuomonė, kad reklama ir informacija, orientuota tiesiogiai į vartotoją yra pati tinkamiausia. Informacija perduodama tiesiogiai registruotiems lankytojams, kurie tai perduoda draugams, taip vyksta „sniego lavinos efektas“. *„Didžiausias reklaminiis darbas vyksta internetu asmeniškai. Siunčiame žinutes jau registruotiems lankytojams ir tikimės, kad jie perduos tai savo draugams, pažįstamiems. Iš praktikos patikrinta, kad tai sėkminga reklama“* (A. Kaaschieter).

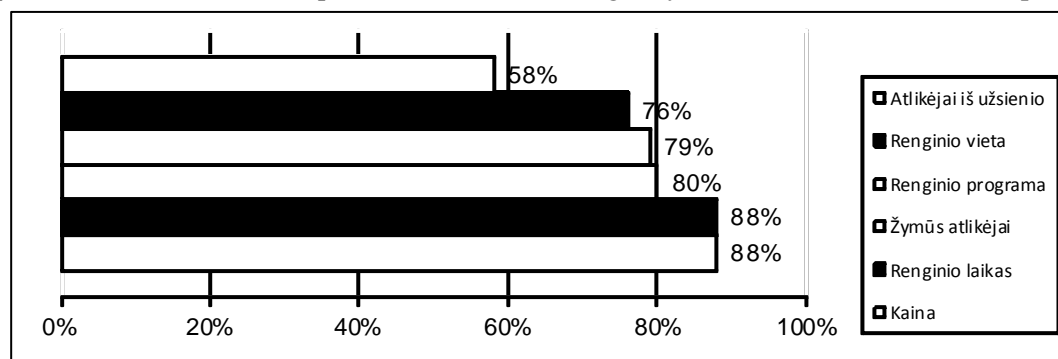
Tyrime buvo klausama, ką mano respondentai apie skirtingų kultūrinių renginių informacijos sklaidimą. Rezultatai parodė, kad tiek Lietuvos (74 %), tiek užsienio (71 %) respondentų informacijos sklaidą apie klasikinės muzikos koncertus vertina teigiamai. Reikia pastebėti, kad nemažas procentas respondentų (17 % Lietuvos ir 25 % užsienio) neturi nuomonės apie tokio tipo renginių informacijos sklaidą, tikėtina, kad ši respondentų dalis visiškai nesidomi klasikinės muzikos koncertais.

Populiariosios muzikos koncertų reklamą didžioji dalis respondentų vertino gerai. 48 % Lietuvos respondentų tokia reklamą vertino kaip gerą. Panašiai vertino ir užsienio respondentai – 46 %. Net 37 % Lietuvos respondentų tokio žanro renginių reklamą išskiria kaip labai gerą, tuo tarpu iš užsieniečių taip vertina tik 14 % respondentų.

Organizuodami kultūrinius renginius, vadybininkai negali ignoruoti veiksnių, turinčių įtakos renginių pasirinkimui ir lankymui. Apklaustos rezultatai rodo, kad kultūrinių renginių vartotojams labai svarbu kaina ir laikas. Renginio laikas, ypač – pradžia, priklauso nuo kiekvienos šalies tradicijų. Lietuvoje įprasta, kad renginiai prasideda apie 18 val. Lietuvos ekspertai teigia, kad jeigu Lietuvoje žmonės po darbų grįš namo, tai po to nebeateis į renginį. Nyderlanduose ir Belgijoje renginių pradžia 20 arba 21 val. Ekspertų nuomone, jei renginiai būtų organizuojami anksčiau, nesusirinktų publika, nes tradicija po darbų su šeima namie vakarieniauti yra svarbesnė už kultūrinius renginius.

Visų trijų šalių ekspertai teigė, kad klasikinės muzikos koncertai tampa elito pramoga. Klasikinių koncertų lankomumas mažėja. Visuomenė linkusi lankyti populiariosios muzikos koncertus, nes jie geriau reklamuojami ir jų turinys labiau priimtinas masėms. Apklaustų respondentų anketinis tyrimas rodo, kad Lietuvoje klasikinius koncertus klausytojai pasirenka visgi dažniau (43 %) nei užsienyje (28 %). Tam gali turėti įtakos renginio kaina. Lietuvoje klasikinių koncertų bilietų kainos santykinai neaukštos, tuo tarpu Nyderlanduose už klasikos koncertą dažnai tenka mokėti tiek, kiek ir už populiariosios muzikos koncertą.

Palyginimui: jei Vilniaus operos ir baletu teatre už operos spektaklio bilietą mokame 50 litų, toks pat bilietas Amsterdamo operos ir baletu teatre kainuoja 150 eurų. Aukšta bilieto kaina gali būti priežastimi, kodėl užsienyje vis mažiau lankomasi klasikinės, elitinės muzikos koncertuose. Nyderlanduose didelis visuomenės dėmesys skiriamas kainos ir kokybės lyginimui, ar verta rinktis renginį už tam tikrą kainą. Perkant bilietą atsižvelgiama į tai, kas už šią sumą siūloma. Apklauskos rezultatai parodė, kad kaina ir laikas, pasirenkant kultūrinį renginį, yra svarbiausi veiksniai (žr. 1 pav.).

1 pav. Svarbiausi veiksniai pasirenkant kultūrinį renginį

Renginių pasirinkimą daug lemia atlikėjų žinomumas. Žmonės gali mokėti labai daug už tai, kad pamatytų savo garbinamą žvaigždę iš arti. Lietuvoje žinomi atlikėjai turi didesnės įtakos kultūrinių renginių lankymui nei užsienio respondentams: Lietuvoje 30 % respondentų tai įvertino kaip labai svarbų ir 60 % kaip svarbų veiksnį, lemiantį renginių lankymo pasirinkimą. Belgijoje ir Nyderlanduose 13,8 % respondentų tai yra labai svarbu ir 51 % – svarbu.

Kitas veiksnys – atlikėjai iš užsienio. Tyrimas rodo, kad Lietuvos respondentams šis veiksnys taip pat svarbesnis nei užsieniečiams. Net 16 % ir 50 % respondentų tai vertina kaip labai svarbų ir svarbų veiksnį, turintį įtakos renginių lankymui. Tuo tarpu tik 9 % užsienio respondentų tai įvertino kaip labai svarbų ir 37 % kaip svarbų veiksnį. Stebėtina, kad net 35 % užsienio respondentų į klausimą, ar užsienio atlikėjai yra svarbus veiksnys, turintis įtakos renginių lankymui, atsakė, kad neturi nuomonės. Tikėtina, kad šiai grupei yra svarbiau ar šie atlikėjai žinomi, o pats faktas, kad jie iš užsienio, dar nieko nereiškia.

Vadybininkams svarbu žinoti, koks vartotojų segmentas lankosi jų organizuojamuose renginiuose. Tai reikalinga dėl reklamos kūrimo, programos strategijos, kurią reikia orientuoti į vartotojus. Apklauskos duomenimis, filmus kino salėse dažniau renkasi jaunesnio amžiaus atstovai. 76,6 % iš apklausoje dalyvavusių respondentų, kurių amžius siekia iki 20 metų, pasirenka filmus. Liaudiškos muzikos koncertus renkasi didžiausias procentas vyresnio amžiaus atstovų: 40,5 % apklaustų respondentų, kurių amžius per 41, lanko liaudiškos muzikos koncertus. Tuo tarpu iš respondentų, kurių amžius iki 20 metų, liaudiškos muzikos koncertuose apsilanko tik 11,76 %. Šie rezultatai patvirtina ekspertų išsakytą nuomonę, kad etnine kultūra daugiausia domisi vyresnio amžiaus žmonės.

Užsienio ekspertai teigia, kad etninė kultūra tiek Nyderlanduose, tiek Belgijoje nyksta. Visuomenė vis labiau domisi užsienio šalių kultūra. Populiariosios kultūros įtaka akivaizdi. F. De Meulder (Belgija) teigė: „*Mes – kosmopolitai, etninė muzika mums įdomu tik iš smalsumo ar kaip istorijos dalis. Visuomenė labiau domisi užsienio šalių etnine kultūra. Domėjimasis etnine kultūra Nyderlanduose nėra labai aktyvus. Tai priklauso nuo regiono, kai kuriuose regionuose, kaip, pavyzdžiui, Friesland, tai gyvuoja ir perduodama iš karto į kartą. Brabant regione europinės tendencijos. Mes nesam nacionalistai, t.y. nesureikšminame etninės kultūros svarbos*“ (A. Kaaschieter, Olandija).

Nyderlandų ir Belgijos respondentai vieningai teigė, kad reiktų dažniau diskutuoti apie etninės kultūros paveldą, nes imigrantai, ypač – iš musulmoninių šalių, savo etninėms vertybėms skiria itin daug dėmesio ir jiems dažnai trūksta pagarbos šalies, kurioje gyvena, esamai kultūrai. Galbūt jiems reiktų daugiau pradėti domėtis etnine kultūra tos šalies, kurioje jie gyvena.

Lietuvos vadybininkai ekspertai etninėje kultūroje išvelgia svarbią reikšmę, nes tai – tautos kultūros pamatas, apie kurį ne tik svarbu kalbėti šiandien, bet negalima leisti, kad etnine kultūra būtų nustota žavėtis ateityje. S. Trijonis (Lietuva) mano, kad etninės kultūros žinovai ir specialistai apie etninės kultūros reikšmę dažnai diskutuoja tarpusavyje įvairiuose seminaruose. Neuztenka vien diskutuoti ir kalbėti, reikia organizuoti daugiau aukštos kokybės etninių renginių, koncertų, parodų, pristatymų.

„*Gaila, kad kultūros įstaigos, remiamos valstybės, dažniausiai remiasi šiuolaikinėmis meno kryptimis ir žanrais, o pamirštama liaudiška muzika, papročiai, tautiniai šokiai. Jei mokyklose dar*

ugdomi mokiniai etnine kultūra, tai aukštosiose mokyklose beveik nieko nebėra, tad jaunas žmogus praranda gautas žinias ir atitolsta nuo etninės kultūros ir liaudiškos muzikos“ (Z. Ripinskas, Lietuva).

Tyrimas rodo, kad tiek Lietuvoje, tiek Nyderlandų ir Belgijos valstybėse kultūrinių renginių organizavimo aktualijos panašios. Vartotojų elgsena priklauso nuo kultūrinių, socialinių aspektų. Labai daug lemia aukštojo meno kultūrinių renginių organizavimo, mecenavimo paieškų, informacijos sklaidos kokybę.

Apibendrinti empirinio tyrimo ekspertų teiginiai:

- ✓ *Kultūrinių renginių vadybos tikslai nuo įprastosios verslo vadybos skiriasi tuo, kad kultūros vadyba atlieka edukacinę švietėjišką misiją visuomenei.*
- ✓ *Kultūrinių renginių vadybos misija – skatinti įvairaus amžiaus ir pomėgių žmonių kūrybiškumą, aktyvumą, visuomeninę veiklą, susijusią su kultūrinio gyvenimo turinimu, kelti visuomenės kultūros ir meno suvokimo lygį, skatinti naujas iniciatyvas, teikti turiningą pramogą visuomenei.*
- ✓ *Pelno siekimas – ne galutinis tikslas meno vadybai. Kultūrinių renginių vadyba turi atlikti edukacinę švietėjišką misiją, skatinti visuomenę tobulėti, domėtis ir žavėtis menu.*
- ✓ *Kultūrinių renginių vadybininkas turi stengtis kelti savo organizuojamų renginių meninį ir kultūrinį lygį, nes patrauklūs visuomenei yra tik aukščiausios kokybės renginiai.*
- ✓ *Kultūrinių renginių sistemos svarbu išlikti konkurencingai verslo srityje, bet ir siekti didžiąja dalimi būti išlaikomai valstybės, nes dauguma kultūrinių renginių nėra pelningi, įskaitant meno atlikėjų išlaikymą. Svarbus bendradarbiavimas su rėmėjais, nes valstybės finansavimas dažniausiai būna dalinis.*
- ✓ *Domėjimasis etnine kultūra nyksta, etninės kultūros vertybėms sleisti per menkai panaudojamos šiuolaikinės komunikacijos, informacijos priemonės. Nepakankamai dėmesio skiriama žiniasklaidos vaidmeniui propaguojant etninę kultūrą ir skleidžiant informaciją apie reikšmingiausias jos įvykius.*
- ✓ *Etninės kultūros sklaida turi vykti visuose visuomenės sluoksniuose ir lygmenyse, tačiau daugiausia dėmesio būtina skirti jaunimui.*
- ✓ *Tarptautiniai kultūros sklaidos procesai reikšmingi etninei kultūrai dėl šalies kultūros pristatymo kitose šalyse, menininkų savirealizacijai ir pripažinimui, šalies įvaizdžio kūrimui užsienyje.*
- ✓ *Kultūros vadybos tarptautiškumas įvairiapusiškai naudingas tiek vadybininkams, tiek meno kūrėjams.*

Kiti reikšmingi kultūros renginių vartotojų anketinės apklausos rezultatai:

- ✓ *apsilankymą renginiuose tiek Lietuvos, tiek užsienio respondentai dažniausiai inicijuoja patys;*
- ✓ *apie kultūrinius renginius respondentai dažniausiai sužino: iš draugų, pažįstamų – 58 %, per internetą – 43 %, iš laikraščių – 42 %, per televiziją – 38 %, plakatai gatvėse – 32 %. Tiek Lietuvoje, tiek užsienyje respondentai apie kultūros renginius dažniausiai sužino iš draugų ir pažįstamų;*
- ✓ *reklama per televiziją kultūrinių renginių lankymui labiau motyvuoja moteris nei vyrus;*
- ✓ *klasikinės muzikos koncertus respondentai lanko dažniau Lietuvoje nei užsienyje, šiuos koncertus dažniau lanko moterys nei vyrai.*

Išvados

Tyrimas patvirtino prielaidą, kad kultūrinių renginių vadyba grindžiama bendraisiais vadybos principais, bet turi savo specifiką. Kultūros vadybos misija yra labiau orientuota į vartotoją, visuomenę, jos švietimą. Kultūros vadybininkas ar meno organizacija turi vykdyti tokią veiklos strategiją, kuri skatintų visuomenę domėtis menu, o kultūriniai renginiai atliktų savo edukacinę misiją. Lietuvos, Nyderlandų ir Belgijos ekspertų nuomone, kultūros vadyba visų pirma turi orientotis į kultūros vartotoją, jo kultūrinį lavinimą, tik po to – į kultūrinės veiklos saviraišką. Kultūrinių renginių vadybos tikslu turi būti meno realizavimas, tenkinant meno kūrėjų ir skirtingų socialinių grupių vartotojų interesus.

Kultūrinių renginių vadybos veikla neįmanoma be valstybės finansinės paramos ir be strateginės valstybės kultūros politikos.

Kultūrinių renginių vadybos realizavimui neišvengiama bendradarbiauti su privačiomis organizacijomis, kultūrinių renginių rėmėjais. Nyderlanduose ir Belgijoje gyvuoja mecenatų tradicija. Tokia praktika Lietuvoje reta. Ekspertai teigia, kad pasigendama kultūros politikos skaidrumo, ypač – subsidijų skirstyme.

Kaip rodo užsienio ekspertų ilgametė patirtis, Lietuvos vadybininkams reiktų orientotis ne tik į teikiamą produktą, bet ir į šio produkto aplinką, į komunikaciją su vartotoju. Tiesioginė vadybininkų komunikacija su visuomene duotų geresnių rezultatų, ypač – klasikinių kultūrinių renginių lankomumui. Nyderlanduose ir Belgijoje tokia strategija padeda nedidelėms kultūrinių renginių vadybos organizacijoms išsilaikyti itin plačioje kultūrinių renginių pasiūlos rinkoje.

Tyrimas rodo, kad tiek Lietuvoje, tiek užsienyje kultūrinių renginių lankytojų elgsena ir pasirinkimas panašūs. Skiriasi tik kai kurios detalės, tai priklauso nuo esamų įpročių, tradicijų, pvz. užsienio lankytojams labiau tinkamas vėlesnis renginių laikas, jiems daug mažiau svarbu, ar atlikėjai yra iš užsienio.

Siekiant sėkmingo kultūrinių renginių projektų realizavimo, naudinga plėtoti kultūrinių renginių tarptautinę sklaidą. Tai įgalina ne tik visapusiškiau atlikti edukacinę meno funkciją, bet ir įgyti tarptautinio lygio vadybines žinias bei patirtį. Kultūrinių renginių tarptautinė sklaida, užsienio kultūrinės patirties perėmimas naudingas ir vadybininkams, ir menininkams, ir visuomenei.

Literatūra

1. Allen, J. (2000). *Event Planning*. New York: John Wiley & Sons.
2. Andrijauskas, A. (1995). *Grožis ir menas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
3. Beleidnota jeugd 2009-2014. Žiūrėta 2013, birželio 25 per internetą:
<http://www.sociaalcultureel.be/jeugd/beleidsdocumenten_doc/beleidsnota_jeugd2009-2014.pdf>.
4. Botti, S. (2000). What Role for marketing in the Arts? *International Journal of Arts Management*, 1, 23-29.
5. Cultuur als politiek en verhandelbaar goed. (2009). Žiūrėta 2009, balandžio 3 per internetą:
<http://www.mo.be/index.php?id=348&tx_uwnews_pi2%5Bart_id%5D=19678&cHash=6568d5e9e0>.
6. Cultuur in België. (2009). Žiūrėta 2009, balandžio 5 per internetą:
<http://www.theaterinstituut.nl/nl/theater_instituut_nederland/theatersector/internationaal/landendossiers/belgie/cultuur_in_belgie_een_inleiding>.
7. Cultuur informatie. (2009). Žiūrėta 2009, kovo 30 per internetą:
<<http://www.cultuurformatie.nl/download/BoerCroon05NieuwStelsel.pdf>>.
8. Gainer, B. (1995). Ritual and relationships: Interpersonal Influences on Shared Consumption. *Journal of Business research*, 32, 252-254.
9. Gaižutytė, I. (2003). Meno organizacijų veiklos vadybos ypatumai besiformuojančioje meno rinkoje. *Daktaro disertacija*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
10. Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class: and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
11. Frey, B. S. (2003). *Arts and economics*. Berlin: Springer.
12. Heinrichs, W., Klein, A. (2001). *Kultur management von A-Z. 600 Begriffe fur Studium und Praxis*. Munchen.
13. Hemels, S. J. C. (2004). Mecenaat en fiscus. Žiūrėta 2008, rugsėjo 15 per internetą:
<<http://oldwww.fhk.eur.nl/personal/schiphof/mecenaat%20en%20fiscus.htm>>.
14. Hoyle, L. H. (2003). *Event Marketing: How to Successfully Promote Events, Festivals, Conventions and Expositions*. London: CMP Publishing Group.
15. Lietuvos Respublikos etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 48-2299.
16. Leren in cultuur en door cultuur. Doorbraken voor 2020. Žiūrėta 2013, birželio 19 per internetą:
<http://www.ejism.vlaanderen.be/cultuur/evenementen/cultuurforum/downloads/competentieverwerving_en_waardering_stimuleren_verdiependetekst.pdf>.
17. Melnikas, B. (2007). Šiuolaikinė visuomenė ir kultūra: nauji iššūkiai globalizacijos ir internacionalizavimo procesų aplinkoje. *Viešasis administravimas*, 4 (16). Žiūrėta 2014, kovo 4 per internetą:
<http://www.lvalia.lt/zurnalas_nr4%2816%29_b.melnikas.htm>.
18. Rouhe, H., Demmer Ch. (2004). *Kultūros vadyba. Profesionalaus meno teorija ir praktika*. Vilnius: Tyto alba.
19. Neimantas, R. (2002). Šiuolaikinės Lietuvos kultūros plėtos pagrindinė kryptis: keistis, kad išliktum savimi. *Mokslo Lietuva*, 21 (267), 20; 22 (268), 20.
20. Tarptautinių žodžių žodynas. (2008). Vilnius: Alma littera.
21. Taylor, Ch. (1996). *Autentiškumo etika*. Vilnius: ALK. Aidai.
22. Urbonavičienė, D. (2004). Kas būsime Europos Sąjungoje. *Voruta*, 11 (557). Žiūrėta 2009, vasario 10 per internetą: <http://www.voruta.lt/index.php>
23. Weber, R. (2008). Globalizacija ir demokratija: ar kultūros politikai reikia paradigmos kaitos? *Kultūros politika: straipsnių rinktinė*, 25-26.
24. Willis, P. (1990). *Common Culture*. Berkshire: Open University Press.
25. Zijlstra, H. (2011). Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid. Žiūrėta 2014, kovo 2 per internetą:
<<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2011/06/10/meer-dan-kwaliteit-een-nieuwe-visie-op-cultuurbeleid.html>>.

THE EDUCATIONAL ASPECT OF CULTURAL AND ETHNIC EVENTS MANAGEMENT IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

Summary

Cultural events management is a very complicated phenomenon, which is influenced by historical, economic, social and cultural conditions. It has to play an educational and social mission to the society, which is not always compatible with commerce. In a broad sense, culture is not only an artistic and creative activity, but also science, education, language and sports. It includes morality, customs, beliefs and knowledge. In this survey culture is described as professional creative and artistic work. Art is a part of culture, which is influenced greatly by the policy of the culture, ethnic traditions and economic development of the country. As processes of globalization are getting very fast the cultural events supply grows together with the competitiveness. The market of art services has to adapt flexibly to new market conditions. The aim of article is to analyze and compare aspects of cultural and ethnic event management based on the cases of Lithuania and other foreign countries (the Netherlands, Belgium) and to justify the importance and education mission of international event management.

Scientists analyse different aspects of art, artistic activity, management of art, but still lack some common view on how to apply management to cultural events. Other problematical question is declining interest of society in ethnical cultural events also in professional classical concerts.

The process of internationalization is a very important factor influencing cultural events management. It fosters improvement of culture and art as well as recognition in the country and abroad. The article presents theoretical aspects of cultural and art management and gives analysis and comparison of aspects of cultural events management in Lithuania, the Netherlands and Belgium. The empirical study included aspects of qualitative and quantitative analysis questioning consumers, experts and managers of cultural events. The results showed that the successful cultural events management has to follow the principles of marketing according to the cultural peculiarities of the country. There are benefits to the development of the international spread of cultural events. The study shows that the Lithuanian and foreign cultural events, visitor behaviour are similar, differing only in some details. It depends on the prevailing habits and traditions.

Keywords: Culture, cultural management, cultural consumer behaviour.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Kristina Kuprytė

Mokslų laipsnis ir vardas: –

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, Viešojo administravimo katedros doktorantė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Kultūros vadyba

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 684 58021, kkupryte@gmail.com

Autoriaus vardas, pavardė: Teodoras Tamošiūnas

Mokslų laipsnis ir vardas: socialinių mokslų daktaras, docentas

Darbo vieta ir pozicija: Šiaulių universitetas, Viešojo administravimo katedros profesorius

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Strateginis valdymas, Kultūros vadyba

Telefonas ir el. pašto adresas: +370 620 49717, teo@smf.su.lt

A COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Kristina Kupryte

Science degree and name: –

Workplace and position: Siauliai University, PhD student of Department of Public Administration

Author's research interests: Cultural management

Telephone and e-mail address: +370 684 58021, kkupryte@gmail.com

Author name, surname: Teodoras Tamosiunas

Science degree and name: doctor of social sciences, associate professor

Workplace and position: Siauliai University, Professor of Department of Public Administration

Author's research interests: Strategic management, Cultural management

Telephone and e-mail address: +370 620 49717, teo@smf.su.lt

SOCIALINIŲ VALSTYBĖS IŠLAIDŲ PRODUKTYVUMO VERTINIMAS

Mantautas Račkauskas, Vytautas Liesionis

Vytauto Didžiojo Universitetas

Anotacija. Straipsnyje siekiama atpažinti valstybės socialinių išlaidų reikšmę valstybės išlaidų struktūroje, ištirti ryšį tarp valstybės socialinių išlaidų ir pagrindinių ekonominių rodiklių. Taip pat ieškoma priežastinių ryšių, galinčių paaiškinti sąryšius tarp analizuojamų duomenų ir bandoma nustatyti socialinių valstybės išlaidų produktyvumą. Straipsnyje siekiama parodyti socialinių valstybės išlaidų kitimą, priklausomumą nuo ekonominių svyravimų. Straipsnyje taip pat norima atskleisti visuomenėje besiformuojantį skirtingą požiūrį į socialines išlaidas ir naudą ekonomikai, taip pat norima parodyti, kad dalis socialinių išlaidų gali būti ir produktyvios.

Pagrindiniai žodžiai: socialinės išlaidos, valstybės išlaidos, išlaidų produktyvumas.

Įvadas

Valstybės išlaidos kartu su pajamomis yra pagrindinės valstybės biudžeto sudedamųjų dalys. Dėl valstybės išlaidų sudarymo kyla nemažos diskusijos ir jos yra vienas pagrindinių manipuliacijos objektų politikoje – tiek kalbant apie rinkėjus, tiek apie asmeninę naudą. Nors idealizuodami politiką ir jos skaidrumą daugelis teigs, jog biudžetas sudaromas pasvertai, o išlaidos įvairiems sektoriams paskirstomos skaidriai, gerai paieškoję faktų ir nuolat sekdami spaudos pranešimus rasime, jog politinių partijų programos yra orientuotos į tam tikras sferas, per kurias yra perskirstomos valstybės išlaidos, o manipuliavimas jomis suteikia galias valdyti visuomenę, jos pomėgius ir nuomonę.

Tyrimo aktualumas. Valstybės išlaidos yra vienas svarbiausių ir daugiausiai atsakomybės reikalaujančių valstybės fiskalinės politikos elementų. Perskirstant į biudžetą surinktas lėšas vadovaujamosi nuo seno nusistovėjusiomis taisyklėmis, nes kardinalios reformos gali neigiamai paveikti valstybės finansuojamus sektorius, jei tokiems pokyčiams nebus tinkamai pasiruošta arba jie bus įgyvendinti netinkamai.

Keičiantis ekonominiams ciklams arba politinėms valdančiosioms jėgoms vieno ar kito valstybės sektoriaus finansavimas gali skirtis. Politikams tinkamai proteguojant tam tikrą sritį, finansavimas jai gali būti padidintas ir lėšos iš kitų svarbių sektorių perskirstomos proteguojamam sektoriui, jei valdančioji partija turi tokių intencijų arba yra numatę savo veiklos programoje. Ekonominiai ciklai gali įtakoti didesnę ar mažesnę tam tikrų sektorių finansavimą, nes ekonomika gali įtakoti jų veiklos pokyčius. Pavyzdžiui, ekonominiams ciklams labai jautrus ir reikšmingą dalį valstybės išlaidose sudaro socialinis sektorius. Minėti reiškiniai rodo, jog politinis manipuliavimas ir ekonominiai ciklai įtakoja biudžeto lėšų perskirstymą ir įtakoja šalies ekonominę būklę.

Mokslinėje literatūroje yra išskiriami keli valstybės išlaidų klasifikavimo būdai, tačiau ekonominei svarbai išryškinti naudojamas valstybės išlaidų skirstymas pagal jų produktyvumą. Jos skirstomos į produktyvias ir neproduktyvias, o teigiamas balansas tarp jų bei ryškesnė produktyvių išlaidų dalis parodo šalies gebėjimą geriau tvarkyti ir skirstyti išlaidas, sukuriant ekonominę naudą ir siekiant ekonominio augimo.

Socialinės išlaidos yra viena pagrindinių valstybės išlaidų sričių, kurias valdant yra teikiama tiesioginė nauda žmogui. Įvairios išmokos nėra papildomai apmokestinamos ir nėra perskirstomos per kitas netiesioginę naudą teikiančias institucijas. Socialinės išlaidos remiantis OECD skirstymu, priskiriamos prie neproduktyviųjų valstybės išlaidų, tačiau galima numanyti, jog toks neproduktyvumas yra taip pat įtakojamas neproduktyvių sprendimų bei neefektyvaus šių išlaidų skyrimo jų nevertiems žmonėms, pasitelkiant korupciją ir nepotizmą. Socialinės valstybės išlaidos taip pat yra skirtos šalies skurdo problemoms spręsti, tačiau korupcijos ir nepotizmo dėka šios išlaidos dažnai būna per mažos, netgi niekingos, ir gali tapti demotyvacijos šaltiniu sprendžiant visuomenės nedarbo problemas.

Tyrimo problema. Tyrimo aktualumas leidžia suvokti, jog socialinių išlaidų produktyvumą reikėtų analizuoti pagal jų struktūrą. Galbūt tam tikros socialinės išlaidos yra anksčiau buvusių pajamų pasekmė ir neturėtų būti vertinamos kaip neproduktyvios išlaidos? Būtent dėl šių priežasčių atsiranda ir tyrimo problema – kaip įvertinti valstybės socialinių išlaidų produktyvumą?

Tyrimo objektas – valstybės socialinės išlaidos.

Tyrimo tikslas – ištirti valstybės socialinių išlaidų produktyvumą. Siekiant pasiekti iškeltą tikslą ir tinkamai ištirti darbo objektą buvo išsikelti tokie darbo **uždaviniai**:

1. Išanalizavus mokslinę literatūrą ir publikacijas, pateikti valstybės išlaidų sampratą;
2. Atskleisti kokią vietą socialinės išlaidos užima valstybės išlaidų kontekste;
3. Parodyti socialinių valstybės išlaidų pokyčius;

4. Palyginti valstybės išlaidų ir jų produktyvumo lygį Lietuvoje bei tam tikrose ES šalyse.

Tyrimo metodai. Straipsnis parengtas naudojant mokslinės literatūros analizės, statistinių duomenų analizės, bendrosios ir loginės analizės, sintezės, kompleksinio apibendrinimo ir lyginimo metodus.

Valstybės išlaidų samprata

Valstybės išlaidų atsiradimo ištakos siekia dar senovės laikus, kai valstybė turėjo finansuoti kariuomenę ir skirti dalį valstybės pajamų ne tik šalies vadovų reikmėms, bet ir šalies gynybai. Gerokai vėlesniais laikais valstybės vadovams parūpo ir kiti šalies sektoriai: atsirado įstatymai ir žmonių teisės būti apsaugotais, todėl valstybė privalėjo skirti tam tikras socialines išlaidas. Vystantis ekonomikai požiūris į valstybės išlaidas keitėsi. Skirtingi mąstytojai ir ekonomistai skirtingai suvokė valstybės išlaidų reikšmę, paskirtį ir reikalingumą. A. Smith (1723 – 1790) manė, jog valdžia apskritai neturėtų kištis į ekonomikos reguliavimą ir ekonomika veikiant rinkos jėgoms turėtų vystysis savaime. Tuo tarpu anglų ekonomistas Dž. M. Keinsas (1883-1946) kalbėjo apie reguliuojamos ekonomikos modelį, kuriame teigiama, kad norint paskatinti ekonomiką reikia didinti valstybės išlaidas ir mažinti mokesčius. Šiandienos ekonomika, neminint kitų žymių ekonomistų, yra labiau veikianti Dž. M. Keinso ekonomikos sampratos lygmenyje, nei A. Smito, ir jau turi savus tyrėjus ir ekonomistus, analizuojančius ekonomikos reiškinius. Vienas tokių reiškinių yra valstybės išlaidos, kurios ilgainiui tapo ne tik valstybės įrankiu teisingai paskirstyti už mokesčių mokėtojų suneštas biudžeto pajamas, bet ir politiniu manipuliacijos įrankiu, kuris yra apipintas korupcija, protekcija, nepotizmu ir egoizmu.

A. Blais ir kiti (2010) savo darbe pastebi tendenciją, jog valstybės išlaidos padidėja, kai valdžioje atsiranda daugiau politinių partijų. Esant vienai dominuojančiai partijai, yra dirbama pagal tam tikrą politinę programą, kurioje numatytos prioritetingos išlaidų sritys. Kai politikoje dominuoja kelios partijos ar koalicija, tuomet atsiranda išlaidos, kurias kiekviena partija atskirai laiko prioritetingomis, todėl valstybės išlaidos tampa labiau diversifikuotos ir kartu didesnės. Tai parodo, jog valstybės išlaidos yra itin artimai susijusios su politika ir yra vienas iš politikų veiklos įrankių. S. Barrios and A. Schaechter (2008) pripažįsta, kad valstybės išlaidų dydis viešajam sektoriui atspindi politikų požiūrį, kas rodo, jog jiems ekonomikos augimas ne visada yra pirmoje vietoje - pasitaiko, kad lėšos yra skiriamos kaip socialinių ryšių akcija - norint įsiteikti tam tikrai grupei žmonių (rinkėjų).

Valstybės išlaidų sąvoka yra pakankamai plati ir analizuojama įvairių mokslininkų darbuose. Kaip teigia J. Bivainis (2005), kiekvienas iš mūsų, kiekvieną dieną, vienokiu ar kitokiu būdu susiduriame su valstybės išlaidomis. Valstybės išlaidų struktūra ypatingai įtakoja šalies ekonominį augimą (Szarowská, I. 2012). Ž. D. Žaliauskas ir Z. Lydeka (2013) valstybės išlaidas apibrėžia kaip pinigų sumą, kurią vyriausybė išleidžia per tam tikrą laikotarpį. Minėtų autorių straipsnyje valstybės valdžios išlaidos suprantamos ir vertinamos kaip pinigų suma, kurią pastaroji išleidžia tam tikroms funkcijoms atlikti per tam tikrą laikotarpį. Valstybės išlaidas galima pavadinti vienu pagrindinių šalies gyvavimo elementu, be kurio valstybė negalėtų funkcionuoti ir užtikrinti šalies gyventojams jų konstitucinių teisių.

Kaip teigia N. Gemmel ir kiti (2009), valstybės išlaidų struktūros pokyčiai yra tokie pat svarbūs, kaip ir valstybės išlaidų kiekio ekonominiam augimui pokyčiai. Europos šalys vis dar gali pačios nuspręsti kokio dydžio ir kokios sudėties bus nacionalinis biudžetas - tiek pajamos, tiek išlaidos, tačiau toks požiūris pastaruoju metu keičiasi ir formuojasi naujas „kokybiškų valstybės išlaidų“ požiūris, pagal kurį Europos šalys yra skatinamos didinti produktyvias išlaidas viešosioms investicijoms, mokslinių tyrimų plėtrai, aktyviai darbo rinkai ir taip mažinti neproduktyvių išlaidų kiekį (Ferreiro ir kiti, 2012). Remiantis šiomis rekomendacijomis buvo parengti augimo modeliai, pagal kuriuos teigiama, jog fiskalinėje politikoje keičiant valstybės pajamų struktūrą, galima paspartinti ilgalaikį ekonomikos augimą ir pakeisti neproduktyvias išlaidas produktyviomis. Apie šį reiškinį rašoma R. Kneller ir kiti (1999), N. Gemmel ir R. Kneller (2001), Bleaney ir kiti (2001), K. Angelopoulos ir kiti (2007), A. Irmen ir J. Kuehnel (2008) darbuose.

Valstybės išlaidų struktūra yra labai svarbus aspektas, kalbant apie valstybės išlaidų skirstymą įvairioms institucijoms. Ekonominė valstybės išlaidų klasifikacija yra naudingas instrumentas, norint atlikti biudžeto analizę ir nustatyti šalies fiskalinę poziciją (Mededovic, 2011). Kalbant apie valstybės išlaidas, tenka pripažinti, kad vienos jų yra produktyvios ir skatinančios ekonomikos augimą, o kitos – neproduktyvios ir ekonominį augimą stabdančios. Be abejo, skirtingas šalies dydis įtakoja ir skirtingą vyriausybės išlaidų poreikį (Senjur, 1996). Yra atlikta nemažai tyrimų, kuriuose išlaidos buvo suskirstytos į šias grupes. Tai analizuojama A. Liubimovos, ir G. Žigienės (2010), J. Ferreiro (2009), S. Villeneuve ir kiti (2008), J. Ferreiro ir kiti (2012), R. Kneller (1999), S. Barrios and A. Schaechter (2008), N. Gemmel ir R. Kneller (2001), N. Gemmel ir kiti (2009) atliktuose moksliniuose tyrimuose. Valstybės

vartojimo išlaidos turi neigiamą ryšį su ilgalaikiu augimu, tuo tarpu valstybės investicinės išlaidos turi teigiamą įtaką ekonominiam augimui (Olabisi ir Funlayo 2012). Tai parodo, jog yra būtina klasifikuoti valstybės išlaidas ir įvertinti visų išlaidų sektorių produktyvumą, išskiriant tas sritis, kurios yra produktyvios ir skatina ekonominį augimą.

Analizuojant valstybės išlaidas yra būtina atlikti ir pajamų dalies analizę, o taip pat išanalizuoti ir valstybės biudžeto deficito arba pertekliaus analizę (Sinevičienė, Vasiliauskaitė, 2011). H. A. Al-Zeaud (2012) formuoja dvilypiį požiūrį į valstybės išlaidas. Mokslininkas teigia, kad valstybės išlaidos gali būti planuojamos tada, kai jau yra žinomos valstybės pajamos ir kitu atveju, valstybės pajamos gali būti planuojamos tik tada, kai jau yra suplanuotos valstybės išlaidos. Pirmuoju atveju valstybė labiau taupys, nes turės ribotą pajamų kiekį, kuris jau yra patvirtintas ir jų surinkimas suplanuotas. Tačiau tokiu būdu gali likti sektorių, kuriems nebus skirta pakankamai finansavimo. Antruoju atveju valstybė išleis daug daugiau biudžeto pinigų, tačiau taip pat turės atlikti veiksmus, kad juos pritrauktų. Vadovaudamasi tokiu principu, valdžia turėtų keisti mokesčių tarifus ar visą sistemą, įvesti naujus mokesčius, kas šalyje keltų chaosą ir nepastovumą. Antrasis atvejis taip pat gali privesti prie galimybių pervertinimo, šalyje gali kilti nepasitenkinimas. Pirmuoju atveju įmanoma, kad tiksliai žinodama pajamas valstybė neišleis visų suplanuotų išlaidų, kurios yra įsprausios į pajamų rėmus, tačiau antruoju atveju negalima garantuoti, kad valstybė surinks pakankamai pajamų suplanuotoms išlaidoms padengti, todėl dalis pradėtų projektų ar veiklos sričių, dalis tam tikrų institucijų gali negauti finansavimo. Toks požiūris leidžia daryti prielaidą, kad valstybė pirmiausia turėtų planuoti savo pajamas, ir tik tada išlaidas, nes kitu atveju jos vykdoma fiskalinė politika nebus tokia veiksminga.

Valstybės išlaidos yra labai svarbi kiekvienos šalies biudžeto, o kartu ir ekonomikos dalis, nes blogas išlaidų suformavimas ir neproduktyvus jų paskirstymas gali lemti prastą ekonominę situaciją šalyje (Račkauskas, Liesionis, 2012). Taip atsitinka tada, kai ekonominės politikos strategijoje nėra griežto tikslo didinti produktyvių išlaidų dalį valstybės išlaidose, o vietoj to tikintis gerų reitingų bei visuomenės liaupsių ir pasitenkinimo yra manipuliuojama socialinėmis išmokomis, kurios yra neproduktyvios ir skatina valstybę didinti skolą ateities kartoms.

Socialinės išlaidos valstybės išlaidų kontekste

Kaip jau supratome, valstybės išlaidos yra itin galingas visuomenės valdymo įrankis. Nuo biudžetą sudarančių asmenų priklauso, kuris sektorius šiais metais gyvens „geriau“, kuris politikas gaus daugiau pagyrų ir kieno sąskaita tai bus įgyvendinta. Valdžia negali būti herojiniu Robinas Hudu, atimančiu iš turtingųjų ir paskirstančiu vargšams, o turėtų remtis naudingumo ir teisingumo principais, skirstant visų šalies gyventojų suneštą biudžetą. Valstybės socialinės išlaidos yra kone pati jautriausia valstybės išlaidų sritis, kuri paliečia arba bent turėtų paliesti kiekvieną nuskriaustąjį – tiek socialiai, jei kalbėtume apie bedarbius, tiek moraliai, jei kalbėtume apie sulaukusius pensinio amžiaus. Ir priklausomai nuo to, kuri politinė partija parašė dosnesnę ir įtikinamesnę politinę programą, priklausys ar jie bus išrinkti ir turės galimybę (bet ne prievolę) įgyvendinti savo rinkiminius pažadus. Tam, kad kažkas būtų įgyvendinta, reikia vieningo ir sąžiningo politikų sutarimo ir tvirto ekonominio pagrindimo bei įrodymų, parodančių, kuris valstybės išlaidų paskirstymo kelias yra teisingiausias ir efektyviausias. Istorija rodo, jog didelė pagalba siekiant išgyventi ir išvengti skurdo yra labai jaučiama per valstybės išlaidas socialiniam sektoriui, kurios tiesiogiai įtakoja ekonominį augimą ir yra labai vertinama pagalba (Bojanic, 2013).

Valstybėje esant dideliame valstybiniam sektoriui, lyginant su privačiu sektoriumi, tikėtina, jog valstybė turės vis daugiau išlaidų, o ekonomikai svyruojant vis labiau didės valstybės išlaidos, kas vis labiau didins valstybės skolą (Račkauskas, Liesionis, 2011). Nemažą neproduktyvių išlaidų dalį sudaro įvairios socialinės išmokos, kurios nuosmukio laikotarpiu ypač išauga. Yra teigiama, jog viešojo sektoriaus mažinimas nebūtinai sumažins valstybės išlaidų dalį, tačiau gali pakeisti valstybės išlaidų struktūrą: kai bus saugomi tam tikri sektoriai, nukentės kiti (Sanz, 2011). Tai reiškia, kad esant krizei bus skiriamas itin didelis dėmesys tik vienai sričiai – socialinėms išmokoms, kurios yra priskiriamos neproduktyvioms, ir bus apleista daugelis produktyvių išlaidų sektorių, kurie didžia dalimi lemia gerą šalies įvaizdį, sudaro sąlygas plėstis ir augti ekonomikai, pritraukti naujų investuotojų ir kurti naujus verslus.

Analizuojant N. Roubini, J. Sachs (1989) taip pat pastebima, jog esant ekonominiam nuosmukiui valstybės išlaidos mažinamos produktyvių išlaidų sąskaita, nes mažinti socialines išmokas yra politiškai nenaudinga ir į tokį žingsnį labai jautriai reaguotų visuomenė. Mokslinėje literatūroje, analizuojančioje valstybės išlaidas, galima sutikti ir kitokių produktyvių išlaidų pavadinimą – viešosios investicijos. Kaip ir visos investicijos, taip ir viešosios išlaidos yra skiriamos tam, kad duotų tam tikrą naudą ar pelną šaliai. Tai papildoma I. Sanz (2011) teiginį, kad krizės metu taupant mažiausiai nelanksčiomis – produktyviomis

išlaidomis, galima padidinti neproduktyvių dalį, tačiau norint, kad ekonomika augtų, yra būtina mažinti socialines išmokas ir jas diversifikuoti, kad padidėtų viešųjų investicijų dalis valstybės išlaidų portfelį. Visada yra lengviau atidėti investicijas (taupymą, produktyvias išlaidas), nei šiandieninį vartojimą (neproduktyvias - socialines išlaidas) – apie tai rašė H. Oxley ir J. P. Martin (1991). Būtent per didelis pastarojo laiko vartojimas atvedė pasaulį prie gilaus ekonominio nuosmukio, kuris iš finansų krizės peraugo į ekonominę, bankų, ir galiausiai – sisteminių krizę.

Tenka pripažinti, kad valstybės išlaidos yra reikalingos, nes jos ne tik atlieka skatinamąją funkciją, padeda spręsti socialines problemas, bet ir įtakoja šalies ekonominį augimą. H. Irmen ir J. Kuehnel (2008) teigimu, neproduktyvios išlaidos yra momentinės, darančios poveikį trumpuoju laikotarpiu, kai tuo tarpu produktyvios išlaidos – ilgalaikės, turinčios poveikį ilguoju laikotarpiu ir turinčios išliekamąją vertę (Račkauskas, Liesionis, 2012). Jau C. Aubin (1988) teigė, jog tam tikros produktyvių išlaidų dalies mažinimas turi didesnį politinį poveikį nei viešojo vartojimo išmokų mažinimas, nes pastarojo sumažėjimas yra labiau juntamas visuomenėje. Sumažinus socialines išmokas kyla visuomenės pasipiktinimas, kai tuo tarpu tam tikros srities produktyvių išlaidų sumažinimas kelia tik tam tikros suinteresuotos ir kur kas mažesnės grupelės pasipiktinimą, kuris užglaištomas būsimo didesnių investicijų pažadais. Todėl valstybės išlaidų poveikis labai priklauso nuo politinės jėgos, kuri atsižvelgdama į ekonominę situaciją priima arba palankius sau, arba palankius šaliai, bet mažiau palankius visuomenei sprendimus. Tai patvirtina ir H. Irmen bei J. Kuehnel (2008), kurie teigia, jog ekonomikos augimas ir lėšų produktyvioms išlaidoms skyrimas labai priklauso nuo politinės strategijos. R. I. Murota (2007) teigimu, infliacijos padidėjimą žmonės supranta kaip mokesčių pinigams, nes pabrangus prekėms atrodo, jog už jas yra permokama, todėl didesnė infliacija gali įtakoti namų ūkių išlaidų sumažėjimą. Tačiau aukšta infliacija taip pat rodo apie šalies ekonominį augimą, kuris rodo, jog didėja produktyvių išlaidų dalis – esant gerai ekonominei situacijai išleidžiama mažiau pinigų neproduktyvioms, socialinėms išlaidoms, ir didesnė lėšų dalis yra skiriama produktyvių sektorių finansavimui. Tačiau auganti infliacija turi neigiamą poveikį produktyvioms išlaidoms, nes mažėja jų teikiamos naudos vertė, nors pinigų pasiūlos padidėjimas ir didina produktyvių išlaidų apimtį (Murota, 2007).

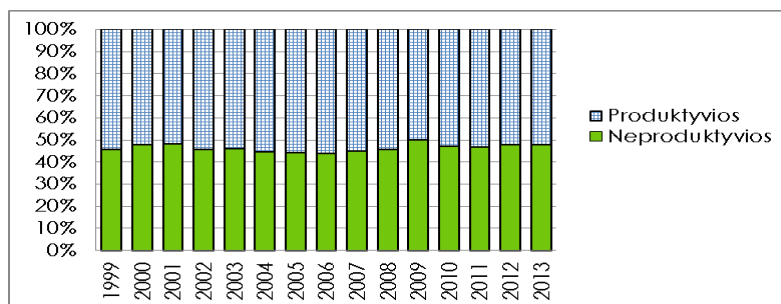
Funkcinėje klasifikacijoje yra išskiriami tokie neproduktyvių išlaidų sektoriai: socialinė apsauga, išlaidos bendrosioms valstybės paslaugoms bei poilsiui, kultūrai ir religijai. A.U.I. Clement ir E.O. Dickson (2010) valstybės išlaidas skirsto į pasikartojančias ir išlaidas kapitalo kūrimui. Pasikartojančios išlaidos nėra kaupiamos ir yra skirtos vartojimui, todėl jos yra finansuojamos kiekvieną kartą iš naujo. Tuo tarpu išlaidos kapitalui kurti, turi išliekamąją vertę, pasižymi ilgalaikio kaupimo principu ir yra skirtos investavimui. Daugiausia finansinių išteklių reikalaujanti ir nemažai diskusijų sukelianti dalis – tai išlaidos socialinei apsaugai. Socialinės išmokos ir pašalpos priskiriamos prie neproduktyvių ne vien dėl to, kad nesukuria ekonominės vertės, bet netgi motyvuoja kitus jos nekurti. Mokėdama pašalpas bedarbiams valstybė iš dalies patenkina jų poreikius ir slopina norą bei motyvaciją dirbti. Dauguma žmonių socialines išlaidas supranta kaip išlaidas ligoniams, neįgaliesiems, pensininkams, daugiavaikėms šeimoms, bedarbiams, įvairioms kitų rūšių pašalpoms ir kitoms panašioms išlaidoms. Mokslininkai teigia, kad socialinė apsauga stabdo ekonominį augimą (Gwartney ir kt. (1998), Arjona ir kt.(2003)). Taip pat yra kitų, šią nuomonę palaikančių minčių - yra teigiama, jog socialinės išlaidos tampa kliūtimi kapitalo ir efektyvumo augimui ir gali privesti prie ekonomikos, inovacijų ir verslumo smukimo šalyje (Ezcurra, Rodriguez-Pose 2009).

Ekonomistai vieningai sutaria, jog socialinės išlaidos yra neproduktyvios ir neigiamai veikia ekonomiką, tačiau atsiranda kitų sričių atstovų, kurie išsako savo požiūrį ir pastebi kitokias tendencijas. Pavyzdžiui sociologai ir politologai teigia, kad didesnės socialinės išlaidos kuria ne tik lygią ir darnią visuomenę, bet ir ekonominį augimą (Korpi 1985, Castles 2005). Su šiuo teiginiu negalima nei visiškai sutikti, nei nesutikti, nes tyrinėjusius neigiamą socialinių išmokų poveikį ekonomikai yra kur kas daugiau, nei teigiama. Pavyzdžiui, M. Ravallion (2002) valstybės išlaidas skirsto į socialines ir nesocialines, tačiau dalis socialinių išlaidų gali būti produktyvios – dalis ne, todėl priimta, jog išlaidas yra tikslingiau skirstyti pagal jų produktyvumą ir teikiamą naudą ekonomikai. Sociologų ir politologų teiginys, jog socialinės išlaidos gali kurti ekonominį augimą, gali būti teisingas tuo atveju, jei valstybė yra pakankamai turtinga ir jai nereikia papildomai skolintis tam, kad būtų finansuojamos šios išlaidos. Jei valstybė skolintųsi ir paskolintomis lėšomis finansuotų neproduktyvių išlaidų sektorių, tai ji dvigubai didintų neproduktyvių išlaidų dalį, nes didėtų ne tik įmokos valstybės skolos valdymui, bet ir išmokos neproduktyvioms socialinėms reikmėms.

Socialinių išlaidų pokyčiai valstybės išlaidų kontekste

Šioje dalyje bus apžvelgiama statistinė informacija, kuri padeda suvokti kokia yra pastarojo laikmečio situacija valstybės išlaidų srityje. Tokia analizė padeda įvertinti valstybės išlaidų reikšmingumą ekonominiams reiškiniams ir daryti prielaidas jų produktyvumo vertinimui.

Analizuojant produktyvių ir neproduktyvių išlaidų struktūrą Lietuvoje, matyti tendencija, kad visuomet stengiamasi išlaikyti didesnę dalį produktyvių išlaidų. Tik 2009 metais, kai Lietuvoje padidėjo socialinių išlaidų poreikis, neproduktyvios išlaidos, pagal J. Ferreiro klasifikaciją, viršijo produktyviasias. Nors tokioje klasifikacijoje gali būti netikslumų, tačiau tai aiškiai parodo, kaip toks produktyvių - neproduktyvių išlaidų skirstymas priklauso nuo vieno stambiausių - socialinių išlaidų sektoriaus.

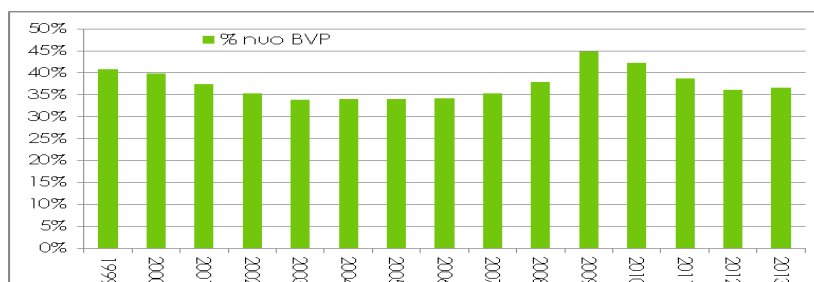

1 pav. Produktyvių ir neproduktyvių išlaidų pasiskirstymas (%) Lietuvoje 1999–2013 metais

Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis

Antrame paveiksle pateikiamame grafike matosi, kad valstybės išlaidos iki įstojimo į Europos sąjungą mažėjo, nuo įstojimo iki finansų krizės buvo stebimas valstybės išlaidų didėjimas, tačiau buvo išlaikomas produktyvių išlaidų dominavimas. Tokia išlaidų tendencija parodo, jog valstybė reaguoja į ekonominius svyravimus ir keičia išlaidų kiekį bei struktūrą, kurią būtina analizuoti išsamiau tam, kad būtų galima rasti ryšius tarp kitų ekonomikos rodiklių ir statistinių duomenų ir taip nustatyti išlaidų produktyvumą. Šiame paveiksle taip pat galima išvengti kurie valstybės išlaidų sektoriai yra jautriausi, tačiau juos būtina analizuoti skaidant į atskirų išlaidų sektorių poskyrius, kad būtų išskirtos produktyvios ir neproduktyvios išlaidos.

Valstybės išlaidų lygis įvairiose Europos sąjungos šalyse gali būti skirtingas, nes gali priklausyti nuo šalies išsivystymo lygio. Nuo išsivystymo lygio priklauso ir šalies skiriamų išlaidų kiekis tam tikram išlaidų sektoriui. Ši tendencija atskleidžiama bendroje valstybės išlaidų analizėje. Šio straipsnio tyrimui buvo pasirinkta Lietuva ir kitos penkios Europos sąjungos šalys: kaimyninės Baltijos šalys, Vokietija, nes laikoma, jog jos ekonomika stipriausia Europos sąjungoje, Graikija, nes šios šalies situacija buvo itin bloga ir Airija, nes jos dydis ir gyventojų skaičius yra panašūs. Šių šalių informacija ir bazinis palyginimas padės suformuoti bendrą tyrimo problemos logiką ir iš jos kylantį tyrimo tikslą bei uždavinius. Tyrimas bus atliktas remiantis teorinėje dalyje aptarta ir dažniausiai pasitaikančia valstybės išlaidų klasifikacija, kai neproduktyviomis valstybės išlaidomis laikomos išlaidos socialinei apsaugai, poilsiui, kultūrai ir religijai bei bendrosioms valstybės paslaugoms, o produktyviosiomis visos kitos likusios išlaidų rūšys - ekonomikai, būstui, sveikatos apsaugai, gynybai, viešajai tvarkai ir saugumui bei aplinkos apsaugai.

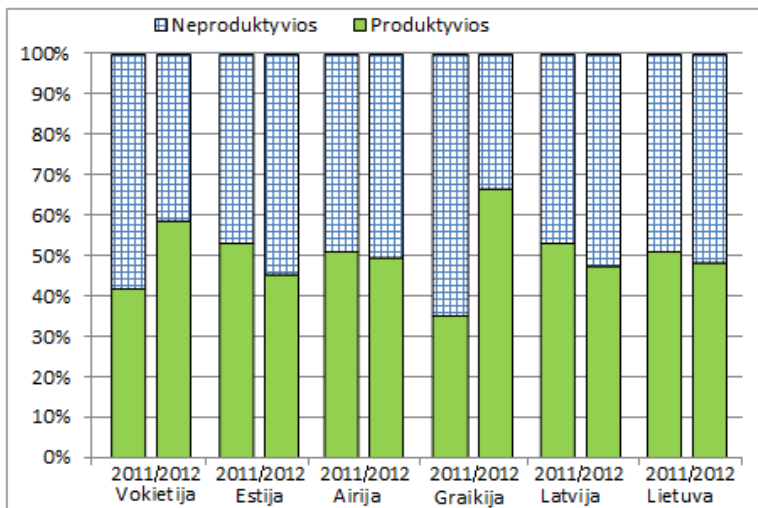

2 pav. Valstybės išlaidų dalis nuo BVP Lietuvoje 1999-2013 metais

Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis

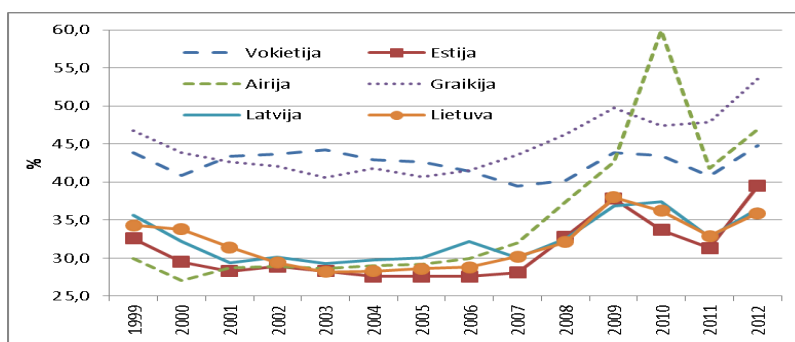
Trečiame paveiksle pavaizduota, kaip, pasirinktose valstybėse priimamų valdymo sprendimų dėka, išlaidos yra paskirstomos tarp produktyvių ir neproduktyvių sektorių. Grafike matome, kad keturios iš

šešių pasirinktų šalių daugiau valstybės išlaidų 2011 metais skyrė produktyvių išlaidų daliai. Iš atrinktųjų valstybių išsiskiria Graikija, kuri neproduktyvioms išlaidoms 2011 metais skyrė net 65% visų šalies išlaidų. Tuo tarpu 2012 metais pasikeitė atvirkščiai – tos šalys, kurios daugiau valstybės išlaidų skyrė produktyvioms, 2012 metais daugiau jų skyrė neproduktyvioms išlaidoms. Reikia paminėti, jog Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir Airijoje šie pokyčiai buvo itin nedideli, o vienas ryškiausių pasikeitimų – Graikijoje. Čia 2012 metais ėmė dominuoti produktyvios valstybės išlaidos, kas galėtų reikšti teigiamus pokyčius šios šalies ekonomikoje.

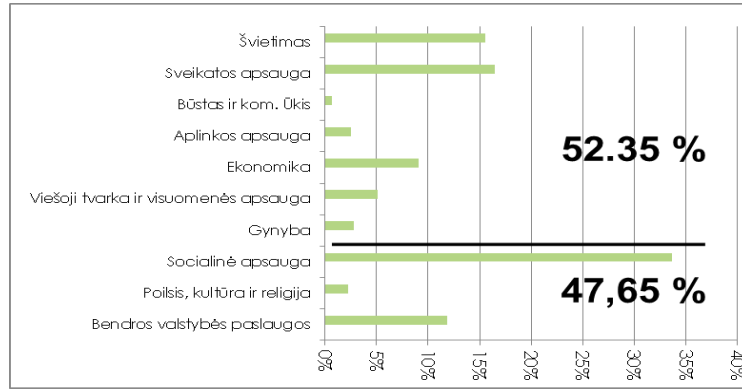
3 pav. Produktyvių ir neproduktyvių išlaidų pasiskirstymas kai kuriose ES šalyse 2011/2012 metais
Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Eurostat duomenimis

Bendra tendencija, kaip kito valstybės išlaidos analizuojamose šalyse ir Lietuvoje, matosi 4 paveiksle. Čia pateikiama, kokią dalį nuo BVP sudarė valstybės išlaidos analizuojamose šalyse. Grafike aiškiai matyti, kad Vokietija iki krizės kasmet ženkliai mažino išlaidas. Nors grafike tai vos keli procentiniai punktai, tačiau pinigine išraiška nuo Vokietijos Bendrojo vidaus produkto tai gana ženklus mažėjimas. Krizės metu, kaip ir kitose šalyse, valstybės išlaidos padidėjo, o krizei pasibaigus jos vėl mažinamos. Žvelgiant į

4 pav. Valstybės išlaidų dalis (% nuo BVP) kai kuriose ES šalyse
Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Eurostat duomenimis

grafiką, galima išskirti itin aukštas ir iki krizės didėjančias valstybės išlaidas Graikijoje. Būtina išskirti ir paminėti, jog tiek iki krizės, tiek po krizės valstybės išlaidos Lietuvoje buvo vienos mažiausių tarp analizuojamų šalių. Panašaus lygio išlaidos buvo ir Estijoje bei Latvijoje. Tai rodo, jog mažos ekonomikos sugeba laikytis disciplinos ir efektyviai naudoti lėšas. Staigus valstybės išlaidų padidėjimas Airijoje – tai Tarptautinio valiutos fondo padaryta įtaka. Tada valstybė skyrė itin dideles išlaidas ekonomikai skatinti ir socialinėms problemoms spręsti.

5 pav. Valstybės išlaidų pasiskirstymas sektoriuose 2013 metais

Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis

Apžvelgus, kokia yra valstybės išlaidų situacija Lietuvoje ir kelių pasirinktų Europos sąjungos šalių kontekste, galima grįžti prie išsamesnės socialinių išlaidų analizės. Pirmiausia būtina apžvelgti bendrą valstybės išlaidų struktūrą ir skirtingų išlaidų sektorių pasiskirstymą tarpusavyje. Kokia dalis kokiam išlaidų sektoriui buvo skirta 2013 metais matome 5 paveiksle. Čia detalios pavaizduoti valstybės išlaidų sektoriai ir

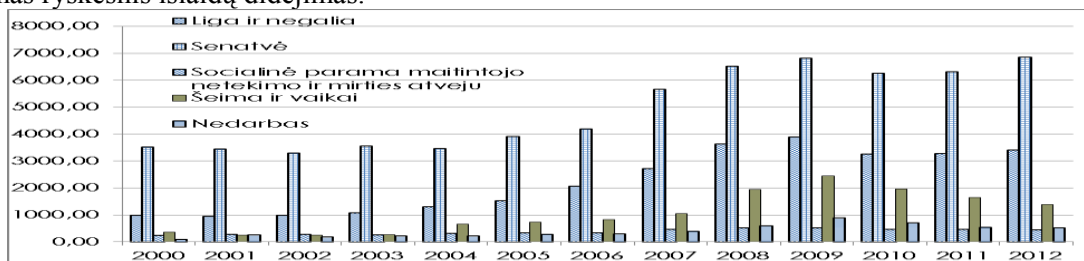

6 pav. Valstybės socialinių išlaidų dalies visose išlaidose kitimas 1999–2013 metais

Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis

jiems skiriama valstybės išlaidų dalis. Kaip matome 2013 metais didesnė valstybės išlaidų dalis Lietuvoje atiteko produktyvioms valstybės išlaidoms. Tai rodo, jog valstybė sugeba subalansuoti išlaidas ir jas nukreipti produktyvia kryptimi. Kaip matėme 1 paveiksle, Lietuvai neblogai sekasi valdyti šį santykį ir išlaikyti savo išlaidų portfelį didesnę dalį produktyvių išlaidų.

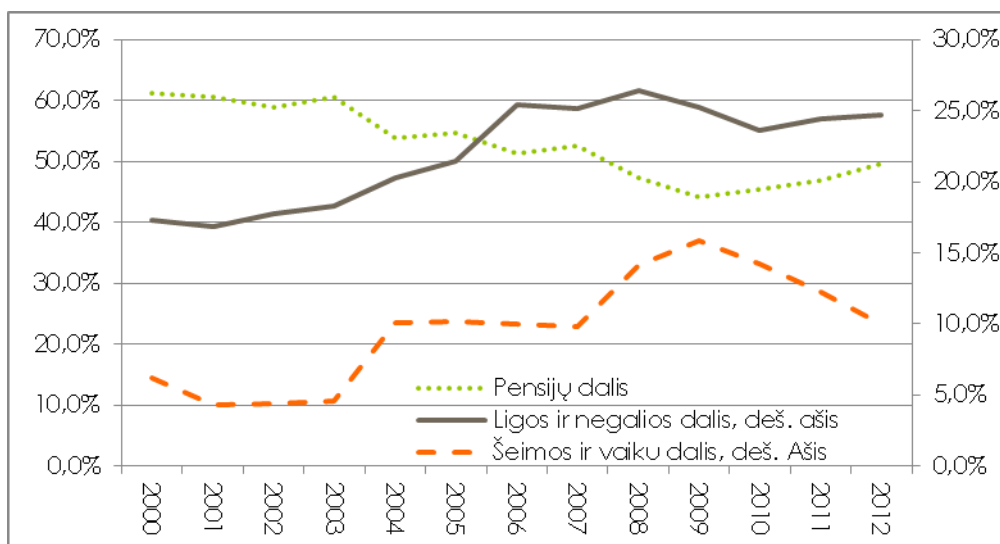
Šeštasis grafikas parodo, kokią dalį socialinės išlaidos sudaro bendrame valstybės išlaidų portfelyje 1999–2013 metais. Kaip ir reikėtų tikėtis, socialinių išlaidų dalis išaugo krizės laikotarpiu, o jai baigiantis mažėjo ir paskutiniiais metais stabilizavosi, tačiau vis tiek yra didesnės nei buvo iki krizinių laikotarpiu. Toks ryškus padidėjimas matomas todėl, kad išlaidų dalis yra įtakojama ir kintančio Bendrojo vidaus produkto. Tai reiškia, kad BVP mažėjant, o išlaidoms didėjant, santykinis pokytis tampa didesnis, todėl matomas ryškesnis išlaidų didėjimas.

7 pav. Valstybės socialinių išlaidų struktūra 2000–2012 metais

Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis

Kitoje diagramoje (7 paveikslas) matome, kaip kito socialinių išlaidų rūšys 2000-2012 metais. Iki krizės laikotarpio visos socialinių išlaidų rūšys plėtėsi ir finansavimas joms didėjo. Didžiausią dalį socialinėse išlaidose sudarė senatvės pensijos, kurių sumažinimą galime stebėti nuo 2010 metų, tačiau jau 2012 metais senatvės pensijos vėl siekė iki krizinių lygį. Grafike galime pastebėti, kaip nežymiai, palyginus su kitomis išlaidomis, padidėjo nedarbo pašalpos, ir kaip išaugo išmokos negalios atveju ir išmokos šeimai (t.y. motinystės atostogų išmokos). Socialinių išlaidų struktūros analizę galima pratęsti analizuojant ir 8 paveikslą, kuriame parodomas senatvės pensijų, ligos ir negalios išmokų bei šeimos ir vaikų dalies visose socialinėse išlaidose kitimas. Tai reiškia, kad šių išlaidų pokyčiai daro įtaką tarpusavyje, nes esant tam tikram išlaidų lygiui ir vienoms išlaidoms mažėjant, kitų išlaidų finansavimas gali padidėti. Kaip matome 8 paveiksle, krizės laikotarpiu išaugo išmokų šeimoms – tai daugiausia motinystės išmokos. Tokį padidėjimą lėmė ne tik tuomet vykusį reforma, bet ir faktas, jog mažėjant gamybai ir ekonomikai smunkant tikimybė būti atleistam buvo keičiama į galimybę pagausinti Lietuvos populiaciją ir taip užsitikrinti pajamas bent artimiausiems dviem metams. Senatvės pensijų dalis didžiąją laiko dalį visame socialinių išlaidų portfelyje mažėjo: didžiausias sumažėjimas stebimas krizės laikotarpiu, ką įtakojo ir pensijų sumažinimas, o dabartinis kilimas rodo, kad jos jau grįžta į ankstesnį lygį. Tikėtina, kad 2013-2014 metais stebėsime pensijų dalies padidėjimą jei valdžia įgyvendins planus grąžinti sumažintas pensijas senjorams. Ypatingai dėmesį reikėtų atkreipti į įtartina išaugusias ligos ir negalios išmokas. Šių išlaidų padidėjimas krizės laikotarpiu ir stabilumas jai pasibaigus, gali sufleruoti tai, jog yra naudojamosi valstybės išlaidomis, kaip neteisėtu ir alternatyviu pajamų šaltiniu – fiktyviai, korumpuotu būdu atitikus neįgaliajam keliamus reikalavimus ir gavus patvirtinimą dėl šios išmokos skyrimo.

8 pav. **Atskirų valstybės socialinių išlaidų struktūros dalių pokyčiai 2000–2012 metais**
Šaltinis: grafikas sudarytas autoriaus, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis

Apibendrinant analizuotus statistinius duomenis galima teigti, jog Lietuva produktyvių – neproduktyvių išlaidų reguliavime atrodo rimtai, nes sugeba eilę metų išlaikyti panašią išlaidų struktūrą, vertinant pagal jų produktyvumą. Socialinės išlaidos čia lemia nemenką dalį, nes jų svoris šiose išlaidose yra didžiausias. Bendrą visų valstybės išlaidų kiekį nuo BVP reikėtų vertinti pozityviai, nes šiuo aspektu Lietuva yra labai panaši savo kaimynėms – kitoms Pabaltijo šalims ir yra vienos mažiausių tarp analizuotų šalių. Analizėje aiškiai matosi krizės įtaka analizuojamam reiškiniui, todėl analizuoti šias išlaidas yra būtina, nes būtent jų valdymas gali įtakoti šalies ekonominę situaciją.

Išvados

Išnagrinėjus valstybės išlaidų sampratą ir randamą teorinę medžiagą, galima pastebėti, jog yra nemažai mokslinių tyrimų, susijusių su valstybės išlaidų analize. Yra autorių, kurie analizuoja valstybės išlaidas pagal nusistovėjusių produktyvių - neproduktyvių išlaidų požiūrį, tačiau taip pat pasitaiko atvejų, kai tam tikri autoriai bando atrasti kitokio tipo klasifikaciją, pavyzdžiui, pagal išlaidų pobūdį, o ne

produktyvumą. Nors kitoks požiūris į išlaidas taip pat įmanomas, tačiau, vertinant išlaidų poveikį ekonomikai, naudingiau, kai išlaidos analizuojamos kaip produktyvios ir neproduktyvios.

Lietuvos situaciją vertinant pagal tai, kaip ji paskirsto išlaidas produktyviems ir neproduktyviems sektoriams būtų galima vertinti teigiamai, nes yra išlaikomas teigiamas produktyvių išlaidų balansas. Tačiau toks vertinimas reikalauja papildomos ir išsamesnės neproduktyvių ir socialinių išlaidų struktūrinės analizės.

Atliekant valstybės išlaidų analizę galime aiškiai pastebėti ekonominių svyravimų ir ciklų įtaką valstybės išlaidų, skiriamų tam tikriems sektoriams, pokyčius. Analizuojant socialines išlaidas taip pat būtina jas analizuoti skaidant į atskiras sritis, tam, kad būtų galima įvertinti šių išlaidų dalį sektoriuje ir jų produktyvumą.

Atlikus analizę pastebėta, kad krizės metu nedarbo išmokų elgsena buvo panaši į aprašomą ekonominėse teorijose – gilėjant krizei jos didėjo, tačiau būtina pastebėti ir tai, jog išlaidos ligos ir negalios atveju krizės metu išaugo ir po krizės sumažėjo tik labai nežymiai. Toks šių išlaidų padidėjimas yra gan keistas, tačiau labai suprantamas – galimybė tapti neįgaliu ir pretenduoti į tam tikras lengvatas tampa puikiu korupciniu pavyzdžiu ir galimybe užsitikrinti pajamas finansiškai sunkiu laikotarpiu. Tai galėtų būti laikinas išgyvenimo būdas, tačiau didžioji dalis negalią įgijusių žmonių įgaliais patapti jau negalės. Panaši situacija stebima ir motinystės išmokų atžvilgiu – išmokų šeimai padaugėjo krizės laikotarpiu, nes motinystės atostogos – vienas iš būdų užsitikrinti pajamas, tačiau kitaip nei negalia, motinystės atostogos gali tęstis iki dviejų metų laikotarpį.

Analizuojant literatūros ir mokslinius šaltinius buvo pastebėta, jog daugumos autorių tyrimai apsiriboja bendrų išvadų pateikimu ir neturi jokio tęstinumo: aptariamas išlaidų poveikis, ryšys, analizuojamos išlaidos kaip atskira problema. Analogiški tyrimai atliekami kas tam tikrą laiką tam, kad būtų atnaujinama istorinė informacija, tačiau tyrimų, ieškančių ir vertinančių išlaidų produktyvumą, pasigendama, todėl išsamus tyrimas, siekiantis išsiaiškinti atskirų socialinių išlaidų rūšių produktyvumą, būtų novatoriškas ir realiai pritaikomas persikirstant valstybės išlaidas produktyviau nei yra dabar.

Literatūra

1. Angelopoulos, K., et al. (2007). Tax-Spending Policies and Economic Growth: Theoretical Predictions and Evidence from the OECD. *European Journal of Political Economy*, No. 23(4). Žiūrėta 2014, sausio 8 per internetą: <<http://cjres.oxfordjournals.org/content/early/2013/05/16/cjres.rst011.full.pdf+html>>.
2. Arjona, R., et al. (2003). Growth, inequality and social protection. *Canadian Public Policy – Analyse de Politiques*, (29). Žiūrėta 2014, sausio 9 per internetą: <<http://www.csls.ca/cpp/2/Arjona.pdf>>.
3. Aubin, C., et al. (1988). The growth of public expenditure in France. *Explaining the growth of government*. Elsevier Science publishers.
4. Barrios, S., Schaechter, A. (2008). The quality of public finances and economic growth. *European Economy - Economic Paper*, No. 337. Žiūrėta 2014, sausio 8 per internetą: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication13101_en.pdf>.
5. Bivainis, J. (2005). Lietuvos valstybės išlaidų masto ir struktūros lyginamieji vertinimai. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*, Vol XI, No 2. Žiūrėta 2013, sausio 10 per internetą: <http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2005~ISSN_1392-8619.V_11.N_2.PG_71-77/DS.002.0.01.ARTIC>.
6. Blais, A., et al. (2010). Public spending, public deficits and government coalitions. *Political studies*, Vol. 58. Žiūrėta 2014, sausio 13 per internetą: <[http://martial-foucault.com/wp-content/uploads/2010/10/Public%20Spending%20Public%20Deficits%20and%20Government%20Coalitions%20\(Blais%20Kim%20Foucault%202010\).pdf](http://martial-foucault.com/wp-content/uploads/2010/10/Public%20Spending%20Public%20Deficits%20and%20Government%20Coalitions%20(Blais%20Kim%20Foucault%202010).pdf)>.
7. Bleaney, M. F., et al. (2001). Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation and Growth over the Long Run. *Canadian Journal of Economics*, No. 34(1). Žiūrėta 2014, sausio 11 per internetą: <<http://onlinelibrary.wiley.com/resolve/doi?DOI=10.1111/0008-4085.00061>>.
8. Bojanic, A. N. (2013). The composition of government expenditures and economic growth in Bolivia. *Latin American journal of economics*, Vol. 50, No. 1. Žiūrėta 2014, sausio 11 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=2105b82e-52f8-4176-b0bc-38b9bff86bf%40sessionmgr10&hid=21>>.
9. Castles, F. G. (2005). Social expenditure in the 1990s: data and determinants. *Policy and Politics*, (33). Žiūrėta 2014, sausio 17 per internetą: <<http://www.ingentaconnect.com/content/tpp/pap/2005/00000033/0000003/art00003>>.
10. Clement, A.U.I., Dickson, E.O. (2010). Does the relationship between government expenditure and economic growth follow wagner's law in Nigeria. *Annals of the University of Petrosani, Economics*, 10 (2). Žiūrėta 2014, sausio 19 per internetą: <<http://www.upet.ro/annals/economics/pdf/annals-2010-part2.pdf>>.

11. EUROSTAT. (2011). Government expenditure by function (COFOG). Žiūrėta 2014, vasario 11 per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/data/ database>.
12. Ezcurra, R., Rodrigues-Pose, A. (2009). Decentralization of Social Protection Expenditure and Economic Growth in the OECD. *The Journal of Federalism*, volume 41, number 1. Oxford University. Žiūrėta 2014, sausio 11 per internetą: <<http://publius.oxfordjournals.org/content/41/1/146.abstract>>.
13. Ferreiro, J., et al. (2009). Is the composition of public expenditures converging in EMU countries. *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 31, no. 3. Žiūrėta: 2014, sausio 13 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/bsi/pdf?vid=1&hid=6&sid=ee9722f1-bf7c-45508dfd-f1a760f5d288%40sessionmgr14>>.
14. Ferreiro, J., et al. (2012). Similarities and differences in the composition of public expenditures in the European Union. *Journal of economic issues*, Vol XLVI No. 3. Žiūrėta 2014, sausio 10 per internetą: <<http://ideas.repec.org/a/mes/jeciss/v46y2012i3p633-660.html>>.
15. Gemmell, N., Kneller, R. (2001). The Impact of Fiscal Policy on Long-Run Growth. *European Economy Reports and Studies*, 1. Žiūrėta 2014, sausio 10 per internetą: <<http://ftp.infoeuropa.euroid.pt/database/000006001-000007000/000006945.pdf#page=107>>.
16. Gemmell, N., et al. (2009). The Composition of government expenditure and economic growth: some evidence from OECD countries. *European Economy: Occasional Papers*, No.45. Žiūrėta 2014, sausio 10 per internetą: <<http://www.econbiz.de/literatur-und-faktensuche/detailed-view/doc/the-composition-of-government-expenditure-and-economic-growth-some-evidence-from-oecd-countries-gemmell-norman/10003859694/>>.
17. Gwartney, J., et al. (1998). The size and functions of government and economic growth. *Washington, DC: Joint Economic Committee Paper*. Žiūrėta 2014, sausio 08 per internetą: <<http://frihetspartiet.net/function.pdf>>.
18. Hussein, A. Al-Zeaud (2012). Government revenues and expenditures: causality tests for Jordan. *Interdisciplinary journal of contemporary research in business*, Vol. 4, No. 7. Žiūrėta 2014, sausio 13 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=2105b82e-52f8-4176-b0bc-38b9bff86bfb%40sessionmgr10&hid=21>>.
19. Irmen, A., Kuehnel, J. (2008). Productive government expenditure and economic growth. *University of Heidelberg, Department of Economics, Discussion Paper Series*, No. 464. Žiūrėta 2014, sausio 14 per internetą: <<http://www.uni-heidelberg.de/md/awi/forschung/dp464.pdf>>.
20. Kneller, R., et al. (1999). Fiscal Policy and Growth: Evidence from OECD Countries. *Journal of Public Economics*, Vol. 74 (2), 171–190. Žiūrėta 2014 sausio 12 dieną per internetą: <http://www.mathematik.uni-ulm.de/wipo/lehre/ws200708/public_economics/Kneller_Bleaney_Gemmell.pdf>.
21. Korpi, W. (1985). Economic growth and the welfare system: Leaky bucket or irrigation system? *European Sociological Review* 1. Žiūrėta 2014, sausio 10 per internetą: <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/522409?uid=3738480&uid=2&uid=4&sid=21102560286297>>.
22. Liubimova, A., Žigienė, G. (2010). Valstybės išlaidų apimties ir struktūros įtaka šalies ekonominiams augimui. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2010.4/1. Žiūrėta 2014, sausio 12 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/bsi/pdf?sid=7bdb8d4-6564-4c35-9830-aecca9dbe9ae%40sessionmgr13&vid=4&hid=21>>.
23. Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013). Veiksnių, turinčių įtakos Lietuvos valstybės išlaidoms ir jų struktūrai, tyrimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 2013.7/1. Žiūrėta 2014, sausio 20 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=2105b82e-52f8-4176-b0bc-38b9bff86bfb%40sessionmgr10&hid=21>>.
24. Međedovic, A. (2011). Analysis of public expenditure in B&H and transition countries. *Technics Technologies Education Management*, Vol 6, No. 2. Žiūrėta 2014, sausio 6 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=7&sid=2105b82e-52f8-4176-b0bc-38b9bff86bfb%40sessionmgr10&hid=21>>.
25. Murota, R. I. (2007). Monetary Expansion and Productive Public Expenditure in Cash-in-Advance Economy. *The Japanese Economic Review*, Vol. 58, No. 2. Žiūrėta 2014, sausio 11 per internetą: <<http://online.library.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5876.2007.00389.x/pdf>>.
26. Olabisi, A. S., Oloni, E. F. (2012). Composition of Public Expenditure and economic growth in Nigeria. *Journal of emerging trends in economics and management sciences (JETEMS)*, No. 3 (4). Žiūrėta 2014, sausio 9 per internetą: <<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=2105b82e-52f8-4176-b0bc-38b9bff86bfb%40sessionmgr10&hid=21>>.
27. Oxley, H., Martin, J. P. (1991). Controlling government spending and deficit: Trends in the 1980s and prospects for the 1990s. *OECD Economic Studies*, 17:145-89. Žiūrėta 2014, sausio 11 per internetą: <<http://www1.oecd.org/eco/outlook/34259242.pdf>>.
28. Račkauskas, M., Liesionis, V. (2011). Neproduktyvios valstybės išlaidos ir jų poveikis ekonomikos augimui. *Vadyba*, Nr. 1(20). Žiūrėta 2014, sausio 6 per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2012-ISSN_1822-7996.V_6.N_2.PG_73-86/DS.002.0.01.ARTIC>.
29. Račkauskas, M., Liesionis, V. (2011). Valstybės išlaidų poveikis ekonomikai. *Ūkio plėtra: teorija ir praktika [elektroninis išteklius]*, 8-oji mokslinė konferencija, 2011 m. gruodžio 8 d.

30. Račkauskas, M., Liesionis, V. (2012). Produktyvios valstybės išlaidos ir jų poveikis ekonomikos augimui. *Taikomoji ekonomika: Sisteminiai tyrimai*, 2012.6/2. Žiūrėta 2014, sausio 6 per internetą: <http://www.vlvk.lt/private/Vadybos%20turiniai/Vadyba_2012_1.pdf>.
31. Ravallion, M. (2002). Are the poor protected from the budget cuts? Evidence for Argentina. *Journal of Applied Economics*, 5:95-121. Žiūrėta 2014, sausio 16 per internetą: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.195.9126&rep=rep1&type=pdf>>.
32. Roubini, N., Sachs, J. (1989). Government spending and budget deficits in the industrial countries. *Economic Policy*, 8:99-132. Žiūrėta 2014, sausio 13 per internetą: <http://www.nber.org/papers/w2919.pdf?new_window=1>.
33. Sanz, I. (2011). What do OECD Countries cut first when faced fiscal adjustments? *Southern Economic Journal*, Vol 77 (3). Žiūrėta 2014, sausio 19 per internetą: <<http://journal.southerneconomic.org/doi/pdf/10.4284/sej.2011.77.3.753>>.
34. Senjur, M. (1996). Public expenditure rate and economic growth. *International Journal of Social Economics*, Vol. 23, no. 10/11. Žiūrėta 2014, sausio 3 per internetą: <<http://www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp?contentType=Article&Filename=html/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0060231015.pdf>>.
35. Sinevičienė, L., Vasiliauskaitė, A. (2010). Fiskalinės politikos ypatumai ciklinio ekonomikos vystymosi kontekste. *Ekonomika ir vadyba*, 2010.15. Žiūrėta 2014, sausio 6 per internetą: <http://www.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/ekovad/15/1822_-6515-2010-1024.pdf>.
36. Szarowská, I. (2012). The cyclicity of government expenditure and Wagner's law - case of Czech Republic, Slovakia, Hungary, Bulgaria and Romania. *Scientific papers of the university of Pardubice*, Series D. Žiūrėta 2014 sausio 20 dieną per internetą: <http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/49529/1/SzarowskaI_CyclicityGovernment_2012.pdf>.
37. Villaume, S., et al. (2008). Quarterly Accounts for General Government. *Eurostat, Economy and Finance, Statistics in focus*, No 102. Žiūrėta 2014, vasario 3 per internetą: http://bookshop.europa.eu/en/quarterly-accounts-for-general-government-pbKSSF08102/downloads/KS-SF-08-102-EN-C/KSSF08102ENC_002.pdf;pgi=d=y8dIS7GUWmDSR0EAIMEUUsWb0000iCaZWJMj;sid=wKMvakkTkH0v_Rj-MDuxzSs2jcAxGE7AxnA=?&SKU=KSSF08102ENC_PDF&CatalogueNumber=KS-SF-08-102-EN-C

EVALUATION OF GOVERNMENT SOCIAL EXPENDITURE

Summary

This paper seeks to identify the influence of social expenditure for the government cost structure. It also sought causative relationships that can explain relations between analyzed data and social costs. This paper aims to demonstrate the dynamics of public social spending, and its dependence on economic fluctuations. The article also seeks to reveal the evolving society of different views on the social costs and benefits to the economy, as well as to make an allusion that some of the social costs can be productive.

The problem of the research. Government expenditure is one of the most important elements that require responsible government decisions. When dividing the budget for the sectors, most of the time the old rules are being used, because radical reforms can affect these sectors negatively, if it won't be prepared for them, or if they would not be implemented successfully. We can find several different classifications in scientific literature, but in order to reveal the productivity of government expenditure, the classification according to productivity is being used. In this classification expenditure can be productive or non-productive, and the positive balance between them, when there is more productive expenditure than unproductive ones, shows the ability of the country and its government to control their expenditure in better way, and at the same time – to create economic benefit and growth.

Social expenditure, according to OECD, is unproductive expenditure, but on the other hand, we can also say that this unproductivity is covered by corruption and nepotism and it is influenced by unproductive decisions and ineffective distribution of government payments for people who don't need these social payments. These transfer payments are used to solve poverty problems, but because the influence of corruption and nepotism, this expenditure usually is too small and becomes a source of demotivation and disturbs to solve public problems of unemployment. These facts raise a question - maybe we should analyze productivity of social expenditure according to its inner structure, and maybe some of social expenditure is productive?

Economic cycles have influence for government expenditure – this was seen in the analysis. When analyzing the statistical information of unemployment level it was seen that the expenditure acts like the traditional theory says – it raises when there is crisis and decreases when it ends, but when we talk about disability payments, it was seen that when the crisis strike, these expenditure raises and stabilize in that level without decreasing at the end. Very similar situation was noticed with maternity benefits – it rose when the crisis stroke, because it is a way to keep household income, and it reduces when the maternity period ends and the crisis is going to the end as well.

Key words: social payouts, transfer payments, budget distribution, government expenditure.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Mantautas Račkauskas

Mokslų laipsnis ir vardas: Socialinių (ekonomikos) mokslų studentas, doktorantas

Darbo vieta ir pozicija: Vytauto Didžiojo Universitetas, asistentas; Akademinė Kredito Unija, Rizikos vertinimo specialistas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: valstybės išlaidų produktyvumas, kredito unijų rizikos vertinimo problemos

Telefonas ir el. pašto adresas: 8 662 21160, mantautas@inbox.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Vytautas Liesionis

Mokslų laipsnis ir vardas: Socialinių mokslų daktaras, docentas

Darbo vieta ir pozicija: Vytauto Didžiojo Universitetas, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, Klaipėdos universitetas, docentas

Autoriaus mokslinių interesų sritys: „žalioji“ rinkodara, elektroninis verslas, valstybės išlaidų produktyvumas, kūrybiškumas versle ir vadyboje

Telefonas ir el. pašto adresas: 8 686 53419, liesionis@gmail.com

COVER LETTER OF AUTHORS

Author's name, surname: Mantautas Rackauskas

Science degree and name: Student of social sciences (economics)

Workplace and position: Vytautas Magnus University, assistant; Akademinė Kredito Unija, Risk assessment specialist

Author's research interests: Productivity of government expenditure, problems of credit union risk evaluation

Telephone and e-mail address: 8 662 21160, mantautas@inbox.lt

Author's name, surname: Vytautas Liesionis

Science degree and name: Doctor of social sciences, assoc. professor

Workplace and position: Vytautas Magnus University, The general Jonas Žemaitis military academy of Lithuania, assoc. professor

Author's research interests: “green” marketing, e-business, productivity of government expenditure, creativity in business and management

Telephone and e-mail address: 8 686 53419, liesionis@gmail.com

-

KOMUNIKACIJOS PRIEMONIŲ TAIKYMAS JAUNIMO SEGMENTUI LAISVALAIKIO IR PRAMOGŲ VERSLE

Vilma Tamulienė, Oksana Čelombijava
Vilniaus Universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Anotacija. Jaunimo segmentas, kaip visuomenės dalis, kuri galima apibrėžti kaip aktyvų, technologijas išmanantį, komunikuojantį ir tradicinėms marketingo priemonėms atsparų segmentą. Informacinių technologijų skvarba ypatingai pastebima jaunimo segmente, kas sąlygoja brangų ir neefektyvų tradicinių marketingo komunikacinių (toliau MK) priemonių taikymą ir tuo pačiu sukuria didžiulį potencialą skaitmeninio marketingo priemonių naudojimui. Straipsnyje nagrinėjama, kurios marketingo komunikacijos priemonės ir koks jų derinys yra būdingas jaunimui laisvalaikio ir pramogų versle. Marketingo komunikacijos pritaikymas verslo aplinkoje yra vienas iš didžiausių verslo konkurencinių pranašumų rinkoje.

Pagrindiniai žodžiai: marketingo komunikacijos priemonės, jaunimo segmentas, laisvalaikio ir pramogų verslas.

Įvadas

Marketingo komunikacijos pritaikymas verslo aplinkoje yra vienas iš didžiausių verslo konkurencinių pranašumų rinkoje. Spartus informacinių technologijų ir komunikacijų naudojimas nulėmė integracijos procesus ne tik marketingo ar komunikacijos disciplinose, bet ir visuose verslo procesuose. Informacijos visuomenė suvokė – norint pasiekti efektyvią komunikaciją, reikia integruoti vis didėjantį marketingo komunikacijos priemonių spektrą. Vartotojai, kaip visuomenės dalis, yra veikiami įvairių (Peres ir kt. 2010) šiuolaikinių marketingo komunikacijos priemonių (Kenly, Poston, 2013; Peres ir kt. 2010). Skaitmeninės technologijos padeda pasiekti dar didesnę integralumą ir tuo pačiu marketingo komunikacijos efektyvumą. Norėdamos privilioti kuo daugiau vartotojų įmonės stengiasi diegti naujausias technologijas ir siūlyti išskirtines paslaugas.

Nors praktikoje, iš vienos pusės, vis daugiau verslo ir socialinių procesų keliai į virtualią erdvę, iš kitos pusės įmonės susiduria su naujomis problemomis, kurių nebegalima spręsti tradiciniais marketingo komunikacijos būdais ir priemonėmis. Analizuojant mokslinės literatūros šaltinius pastebėta, jog pasaulyje sparčiai populiarėjant socialiniams tinklams kaip „Facebook“, „Twitter“, „Myspace“, „Linkin“, „Skype“, SMS ir MMS pranešimams, didėjant interneto skvarbai ir greičiui, nuolat atsirandant komunikacijos technologinėms inovacijoms, šiuolaikinės komunikacijos priemonės vartotojo įtaigai stiprinti vis dar mažai analizuota tema Lietuvoje.

Informacinių technologijų skvarba ypač pastebima jaunimo segmente, kas sukuria didžiulį potencialą skaitmeninio marketingo priemonių naudojimui. Laisvalaikio ir pramogų sektorius yra vis labiau orientuotas į jaunimą, kuris yra dinamiškas, atviras naujovėms, turintis daug laisvo laiko ir entuziazmo, technologiškai išprusęs. Sparčiai vystantis technologijoms, didėjant interneto skvarbai ir greičiui, tampa vis sunkiau pasiekti jaunimo segmentą tradicinėmis MK priemonėmis. Pabrėžiama, jog siekiant geriau suprasti šiuolaikinės MK priemones tiksliniams rinkos segmentams (tam tikrai visuomenės daliai), mokslinių tyrimų aktualumas vis didės (B. Mennecke ir kt. 2008). Susidariusi situaciją aktualizuoja straipsnio problema – kokios marketingo komunikacijos priemonės taikomos jaunimo segmentui laisvalaikio ir pramogų versle?

Tyrimo objektas – marketingo komunikacijos priemonės jaunimo segmentui.

Tyrimo tikslas – ištirti marketingo komunikacijų priemonių taikymą jaunimo segmentui laisvalaikio ir pramogų versle.

Uždaviniai:

1. Apžvelgti tradicines ir šiuolaikines MK priemones.
2. Išanalizuoti jaunimo segmento sampratą ir laisvalaikio bei pramogų verslo specifiką.
3. Ištirti komunikacines priemones taikomas jaunimo segmentui laisvalaikio ir pramogų versle.

Tyrimo metodika. Tyrimo metu atlikta mokslinės literatūros, teisinių dokumentų analizė, taikyti kiekybinio ir kokybinio tyrimo metodai. Empirinis tyrimas atliktas dviem etapais. *Pirmame tyrimo etape* išsiaiškinta, kokios laisvalaikio praleidimo formos ir būdai yra populiariausi jaunimo segmente. Iš įmonių interneto duomenų bazių www.einam.lt, www.imones.lt, www.visalietuva.lt ir www.info.lt atrinktos įmonės veikiančios laisvalaikio ir pramogų verslo sektoriuje Kaune. Atliktas žvalgybinis anketinės apklausos tyrimas, tyrimo imtis Kauno miesto 87 respondentai, kurių amžius nuo 19–25 metų, nustatant populiariausius laisvalaikio praleidimo būdus jaunimo tarpe. Imtis nustatyta vadovaujantis L. Unterhauser

(2006) kur teigiama, kad žvalgybinių tyrimų metu užtenka apklausti 50 žmonių ir toks skaičius pakankamas, kad sudaryti pirminę nuomonę bei prieiti prie pagrindinių tyrimo tikslo.

Anketinės apklausos tyrimo trūkumui dėl laisvalaikio formos ir vietos galima priskirti sezoniškumą, kadangi apklausa vykdyta 2012 m. pavasarį. Vasaros metu tikėtina, kad duomenys gali būti netapatūs. *Antrame tyrimo etape* taikytas struktūrizuoto interviu metodas, kurio tikslas ištirti, kokias marketingines priemones naudoja išrinktos į jaunimo segmentą besiorientuojančios bei laisvalaikio ir pramogų sektoriuje dirbančios įmonės – naktinis klubas „Exit“ ir sporto klubas „Geležiniai žmonės“, siekdamos išlaikyti bei pritraukti jaunimą.

1. Tradicinės ir šiuolaikinės marketingo komunikacijų priemonės

Mokslinėje marketingo srities literatūroje išskiriamos tradicinės marketingo komunikacijos (MK) priemonės: *reklama, pardavimų skatinimas, asmeninis pardavimas, ryšiai su visuomene ir tiesioginis marketingas*. Šios išvardintos priemonės sudaro marketingo komunikacijos kompleksą, dar kitaip vadinamą rėmimo kompleksu. Ankščiau buvo priskiriama pirmos 4 priemonės, tačiau didėjant technologijų galimybėms, rėmimo kompleksas praplėstas *tiesioginiu marketingu*. Kadangi *tiesioginis marketingas* tampa vis svarbesne komunikacijos priemone, todėl jį galima priskirti prie pagrindinių marketingo komunikacijos priemonių kompleksu.

Pasak C. Fill (2006), tiesioginis marketingas (angl. k. direct marketing) – tai yra interaktyvi marketingo sistema, naudojant vieną arba keletą reklamos priemonių, gauti tam tikrą apčiuopamą atsaką ir / arba bet kokiame regione sudaryti sandorius. Apčiuopamas atsakas yra kliento ar užsakovo užsakymas, todėl tiesioginis marketingas dar vadinamas tiesioginio užsakymo marketingu, kai atsiranda galimybė parduoti savo paslaugas arba prekes be jokių tarpininkų.

Pasak W. Burnett ir S. Moriarty (2000), tiesioginis marketingas apima daugybę kitų sričių tokių, kaip: tiesioginis pardavimas, prekybos agentai, telemarketingas, duomenų bazių valdymas, prekyba paštu, kuponai, internetas bei įvairūs transliuojami ir spausdinti reklaminiai pranešimai.

Vadovaujantis J.C. Levinson (2009) tiesioginis marketingas yra tas pats standartinis marketingas, tik jam reikalinga duomenų bazė, kurioje kaupiama informacija apie esamus, buvusius ir potencialius klientus. Duomenų bazė padeda atlikti pirkimo efektyvumo analizę, kausti ir bendradarbiauti su potencialiais, esamais ir buvusiais klientais elektroninių paštu, mobiliuoju telefonu ar internetu (siųsti elektroninius laiškus, muziką, dalintis nuotraukomis, bendrauti socialinių tinklų platformose). Tokie kaip socialiniai tinklai, tinklaraščiai, bendravimo svetainės, video dalybų tinklapiai ir kiti skaitmeninės komunikacijos įrankiai, pakeitė verslo principą nuo pagrindų.

Taigi tiesioginis marketingas yra susieta su internetu, kurį galima įvardinti kaip komunikacijos priemone. Nors ir pats internetas yra integruojanti priemonė ir jame randame daugelį kitų socialinių medijų.

Pasak L.Nevinskaitės (2011), svarbi interneto dalis, turinti didelę įtaką jo, kaip masinės komunikacijos priemonės apibrėžimui, yra socialinės medijos. Vienas iš naujųjų interneto bruožų – didelės, su niekuo anksčiau nepalyginamos galimybės auditorijai dalyvauti kuriant ir skleidžiant pranešimus – yra svarbiausia pastarojo meto interneto ir apskritai naujųjų medijų raidos tendencija, įvardijama socialinių medijų terminu.

Anot M. McLuhan (2008), šiuolaikinės priemonės, tokios kaip *socialinės medijos* (jį pavartojo siedamas su tokiomis technologinėmis savybėmis kaip elektroninis informacijos kaupimas ir globali aprėptis) dar gana naujas žiniatinklio reiškinys, keičiantis tradicines marketingo komunikacines priemones, procesus, informacijos sklaidos būdus, ir atveriantis naujus bendravimo būdus visai visuomenei.

Socialinės medijos marketinge tapo viena iš naujausių ir pigiausių komunikacijos priemonių internete ir yra viena pagrindinių socialinės sąveikos medijų (Nevinskaitė, 2011, p. 42).

Pasak E. Constantinides ir kt. (2008), socialinių medijų marketingą galima vadinti rėmimo kompleksu „miksi“ – jis turi ir reklamos, ir ryšių su visuomene, ir tiesioginės marketingo, ir kitų tradicinio marketingo bruožų. Teigiama, kad masinių medijų marketingo principai žiniatinklyje nebeveikia, socialinės medijos turi savo taisykles ir skiriasi nuo tradicinio marketingo. Galima teigti, kad socialinių medijų marketingas stengiasi sukurti ir išlaikyti esamus ir pritraukti būsimus potencialius vartotojus. Taigi vartotojas tampa marketingo strategijos dėmesio centru, kuris įtraukiamas į komunikaciją su organizacija. Moksliniuose šaltiniuose siūloma įvairių socialinių medijų klasifikavimo būdų. Vadovaudamiesi A.Mayfield (2009) galima išskirti socialinių medijų pagrindines formas, suklasifikuojant jas (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Socialinių medijų klasifikavimo būdai

Socialinių medijų formos	Aprašas
Socialiniai tinklai (pvz. Facebook, MySpace, Bebo)	Leidžia sukurti savo profilį, bendrauti su draugais, dalytis informacija, nuotraukomis ir t.t.
Tinklaraščiai (pvz. blogas.delfi.lt , www.blogas.lt).	Interneto dienoraščiai.
Vikis (pvz. Wikipedia)	Leidžia vartotojams papildyti ir redaguoti informaciją, kur sukuriama duomenų bazė.
Tinklaidės (pvz. Apple iTunes).	Garso ir vaizdo duomenys, kuriuos galima užsiprenumeruoti per tam tikrus paslaugų tiekėjus.
Forumai (pvz. www.konferencijos.lt)	Diskusijų vietos, kur rašomos nuomosės, komentuojamos žinutėmis tam tikromis temomis.
Turio bendruomenės: Fotografijų informacijos, nuorodu, video talpinimo sistemos. (pvz. www.flickr.com ; www.digg.it www.youtube.com)	Šiose bendruomenėse vartotojai dalijasi tam tikro formato turiniu.
Mikrotinklaraščiai (pvz. Twitter)	Tai socialiniai tinklai, kuriuose dalijamasi informacija nedidelėmis žinutėmis – atnaujinimais.

Dar vieną socialinių medijų klasifikaciją pateikė M. Lister ir kt. (2009). Šio autoriaus socialinės medijos grupuojamos pagal konkrečias technologijas rūšis:

1. Kompiuterių tarpininkaujama komunikacija: el. paštas, pokalbių kambariai, avatarais paremti komunikacijos forumai, balso ir vaizdo perdavimo priemonės, žiniatinklis, tinklaraščiai, socialinių tinklų svetainės, mobiliąji telefonija.

2. Nauji medijų tekstų platinimo ir vartojimo būdai, pasižymintys interaktyvumu ir hipertekstiniu formatu: žiniatinklis, CD, DVD, tinklalaidės (angl. podcast) ir įvairios kompiuterinių žaidimų platformos.

3. Virtualios realybės: simuliacinės aplinkos ir panardinančios vaizdavimo erdvės.

4. Senųjų medijų transformacijos ir dislokacijos (nauji jų platinimo būdai): fotografijos, animacijos, televizijos, kino ir kt.

Tikslinės rinkos, pasak L. Nevinskaitės (2011), atžvilgiu internetas turi esminių skirtumų nuo tradicinių masinės komunikacijos priemonių. Jis pateikia daugiau įvairios informacijos ir leidžia ieškoti informacijos bei rinktis ją pagal savo poreikius ar pomėgius, suteikia daug daugiau galimybių kurti turinį, ir visa tai pateikiama mažesnėmis sąnaudomis, negu buvo įmanoma anksčiau. Be to, internetas prieinamas ir per mobiliąsias technologijas, o tai daro naudojimąsi juo dar paprastesnį.

Šie interneto (ir kitų naujų medijų) požymiai pakerta pačius tradicinės masinės komunikacijos sampratos pamatus – masinė komunikacija tampa vis mažiau masinė, vis labiau fragmentuota ir specializuota.

Apibendrinant tradicinės ir šiuolaikines MK priemones galima teigti, kad socialinės medijos, kaip šiuolaikinė MK priemonė turi dideles perspektyvas ir galima pastebėti, kad socialinės medijos tampa naujuoju verslo išsūkiu. Vertėtų įmonėms daugiau dėmesio skirti skaitmeninei erdvei, kadangi socialinės medijos tampa lyderiai šioje erdvėje.

2. Jaunimo segmentas ir laisvalaikio bei pramogų verslo specifika

Jaunimo segmento samprata. Jaunimo samprata yra gana komplikauta tiek mokslinėje literatūroje, tiek teisinėje bazėje, kadangi šis amžiaus tarpsnis iš dalies apima ir kitas, visų pirma „vaiko“, „paauglio“ bei „nepilnamečio“ sąvokas. Jaunimas – tai išskirtinė visuomenės narių grupė, su jai būdingomis problemomis, lūkesčiais, vertybėmis, iniciatyvomis ir užsiėmimais.

Pagal R.Zuožą (2000), jaunimas – tai visuomenės narių grupė, kurią sudaro asmenys, gyvenantys asmenybės formavimosi bei perėjimo prie savarankiško gyvenimo visuomenėje laikotarpiu. Šio gyvenimo etapo turinį sudaro dviejų skirtingų socialinių statusų – vaiko ir suaugusiojo – derinys.

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos (LR) Vyriausybės, grupuodamas gyventojus pagal amžių, jaunimui priskiria 16–29 metų asmenis.

Pagal LR Jaunimo politikos pagrindų įstatymą (Žin., 2003, Nr. 119-5406) 2 str. „jaunimu“ (jaunais žmonėmis) vadinami asmenys nuo 14 iki 29 metų. Toks pat jauno žmogaus amžiaus tarpsnis apibrėžtas ir LR Vyriausybės nutarime „Dėl vaikų ir jaunimo socializacijos programos patvirtinimo“ (Žin., 2004, Nr. 30-995). Pavyzdžiui, pagal 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 1 str., vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau.

1995 m. Lietuva ratifikavo Vaiko teisių konvenciją. Konvencijos 1 straipsnis atitinka LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (Žin., 1996, Nr. 33-807) 2 str.: „Vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų,

išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“. LR Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatyme (Žin., 2003, Nr. 70-3170) paaugliu vadinamas asmuo nuo 16 iki 18 metų.

Tačiau pedagogai ir psichologai šį amžiaus tarpsnį vertina kiek kitaip. Pavyzdžiui, V. Rajeckas atsakingiausiu ir sudėtingiausiu asmenybės formavimosi tarpsniu laiko paauglystę (11–16 m.) – perėjimo iš vaikystės į jaunystę periodą, kuris sutampa su lytinio brendimo faze.

Įvairios psichologinės teorijos skirtingai grupuoja paauglio ir suaugusiojo amžiaus tarpsnius. A. Gučas (1990) pasiūlė tokį amžiaus tarpsnių klasifikavimą: paauglystė: a) 13–16 (vyrai); b) 12–15 (moterys); jaunystė: a) 17–21 m. (vyrai); b) 16–20 m. (moterys). Barbara ir Philipas Newmanai (1987) nurodo tokius paauglio ir suaugusiojo vystymosi laikotarpius: 1) ankstyvoji paauglystė (12–18 m.); 2) vėlyvoji paauglystė (18–22 m.); 3) jauno suaugusiojo amžius (22–34 m.).

R. C. Atchley (1989) siūlo taip skaidyti paauglio ir suaugusiojo amžių: 1) paauglystė (15–20 m.); 2) jauno suaugusiojo amžius (20–35 m.).

Anot A. Vaičiulienės (2004), tokia nuomonių įvairovė turi ir objektyvų pagrindą: individo raidai paauglystės laikotarpiu, kaip jokių kitų, būdingi labai individualūs bei kultūriniai skirtumai. Fizinio, intelektualinio, emocinio, socialinio subrendimo tempą lemia individualios raidos ypatumai ir aplinkos sąlygos. Pagal socialinį statusą jaunimą galima skirstyti į besimokančius ir nepradėjusius savarankiško gyvenimo (16–18 metų), tęsiančius studijas arba tik pradedančius aktyvų ekonominį gyvenimą (19–24 metai) ir tuos, kurie jau ilgesniam laikui stabilizuoja savo gyvenimo ir socialinės elgsenos būdą (25–29 metai).

Laisvalaikio ir pramogų samprata bei klasifikavimas

Pramogų ir laisvalaikio sąvokos didžia dalimi susijusios. Laisvalaikiu galima vadinti laiką, atlikusi nuo buities darbų, vaikų priežiūros, kelionių į darbą ir iš jo, kuri žmogus gali skirti pramogoms, savišvietai, meninei kūrybai ir kitiems pomėgiams.

M. Leitner ir S. Leitner (2004) laisvalaikį apibrėžia, kaip laisvą arba neįpareigojantį laiką, kai nedirbama ir neatliekamos kitos gyvybiškai svarbios funkcijos.

G. Kvieskienės (2000) nuomone, laisvalaikis – tai laisvas laikas, kurio metu galima visas intelektualines ir dvasines jėgas skirti pasirenkamai veiklai, kuri padėtų atgauti jėgas ir ugdyti jėgą.

Tuo tarpu I. Kaskarelis (2009) laisvalaikį apibrėžia, kaip vieną iš kultūros sudedamųjų dalių, kuri suteikia mokymosi, kūrybos ir visuomeninio bendravimo galimybes.

M. Leitner ir S. Leitner (2004) skiria du laisvalaikio tipus – kasdieninis ir rimtasis laisvalaikis. Kasdieniam laisvalaikiui būdingas trumpalaikis pasitenkinimas ir nereikalingas specialus pasirengimas, tuo tarpu rimtasis laisvalaikis reikalauja didesnių pastangų ir suteikia ilgalaikį efektą. Šias sąvokas galima sieti su aktyviu ir pasyviu laisvalaikio leidimu. *Aktyvus laisvalaikis* tuomet, kai siekiama panaudoti savo energiją, kai visi dalyviai daugiau ar mažiau įtraukiami į tam tikrą veiklą. Tai aktyvi veikla savo malonumui: sportas, lauko ir stalo žaidimai, atostogos, užsiėmimai (hobis) ir pan.

Pasak K. Weiermair ir Ch. Mathies (2004), aktyvus laisvalaikis reikalauja didesnių pastangų, taigi ir jo duodamas efektas turi būti ilgalaikiškesnis. *Pasyvus laisvalaikis*, toks laisvalaikis, kuriame vengiama eikvoti energijos. Tai tiesiog nieko neveikimas po sunkios darbo dienos ar tam tikrais atvejais. Taip pat toks poilsis, kuris sukuria tokią atmosferą, kurioje pageidaujantys galėtų atsipalaiduoti, pabūti vienumoje, paskaityti knygą, išeiti pasivaikščioti ar klausytis muzikos.

Vadovaujantis M. J. Leitner ir kt. (2004) laisvalaikį ir pramogas galima suklasifikuoti į 14 kategorijų, tai sporto ir lavinimo, šokių, žaidimų, kelionės ir turizmas ir kt. Taip pat yra išskirta prie pramogų ir socialiniai tinklai bei internetas, kur akcentuojamas Facebook socialinis tinklalapis, apimantis bendravimą ir laiko praleidimą su draugais virtualinėje erdvėje. Kritiškai vertinant M.J. Leitner ir kt. (2004) pramogų klasifikaciją, pastebėtina, kad išskirtos kategorijos apima labai platų pramogų spektrą, daugelis užsiėmimų patenka ne į vieną, o į kelias pramogų kategorijas. Taigi, klasifikuoti pramogas yra ganėtinai sunkus, bendros schemos sukūrti neįmanoma.

Nors pateikiami šiek tiek skirtingi autorių požiūriai į laisvalaikį, nei vieno iš jų negalime laikyti klaidingu. Laisvalaikis gali būti suvokiamas kaip laikas, atlikęs nuo būtinųjų darbų arba kaip tam tikra maloni veikla. Būtent veiklos požiūrių laisvalaikio sąvoka gali būti tapatinama su pramoga. Tuo tarpu pramoga, galima vadinti veiklą, kurį yra atliekama laisvalaikiu ir dažniausiai teikia pasitenkinimą bei malonumą. Kaip matome, šios sąvokos yra labai panašios ir, pasak autorių, dažnai vartojamos sinonimiškai.

Apibendrinant pramogų ir laisvalaikio sąvokas didžia dalimi yra susijusios. Išskirtos kategorijos apima labai platų pramogų spektrą, daugelis užsiėmimų patenka ne į vieną, o į kelias pramogų

kategorijas. Tad, klasifikuoti pramogas yra ganėtinai sunku, bendros schemos sukurti neįmanoma. Bet galima teigti, kad pramogų ir laisvalaikio sektorius yra be galo įvairus ir platus.

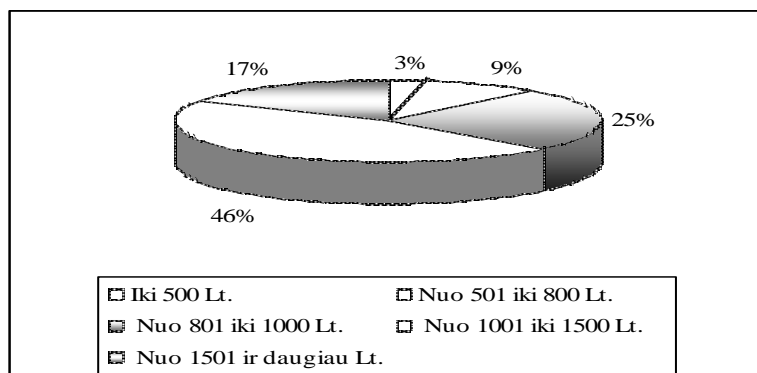
Tyrimo rezultatai

Pirmame tyrimo etape išsiaiškinta, kokios laisvalaikio praleidimo formos ir būdai yra populiariausi jaunimo segmente. Iš įmonių interneto duomenų bazių www.einam.lt, www.imones.lt, www.visalietuva.lt ir www.info.lt atrinktos įmonės veikiančios laisvalaikio ir pramogų verslo sektoriuje Kaune. Respondentų socio-ekonominiai duomenys pagal amžiaus vidurkį siekė 22,9 metus, pagal lytį 50 moterų ir 37 vyrų, pagal šeimyninę padėtį didžiąją dalį (86,3 proc.) respondentų sudarė nevedę / neištekėjusios, o 6,9 proc. respondentų buvo vedę ar ištekėjusios. Pagal išsilavinimą respondentų duomenys apibendrinti 2 lentelėje:

2 lentelė. Respondentų išsilavinimas

Išsilavinimo laipsnis	Respondentų sk.
Aukštesnysis (dabar – aukštasis koleginis) išsilavinimas	17
Bakalauro laipsnis	27
Magistro laipsnis	17
Nebaigtas aukštesnysis (dabar - aukštasis koleginis) išsilavinimas	14
Profesinė kvalifikacija	1
Vidurinis išsilavinimas	12

Didžioji dauguma respondentų su aukštesniu išsilavinimu. Pagal gaunamas vidutines pajamas per mėnesį didžioji dalis apklaustų respondentų (46 proc.) savo vidutines pajamas per mėnesį įvardino 1001–1500 litų, 25 proc. respondentų nurodė 801–1000 Lt., 17 proc. respondentų vidutinės mėnesio pajamos siekia 1501 litų ir daugiau, o 9 proc. respondentų pajamos siekia nuo 501–800 Lt (žr. 1 pav.).

1 pav. Respondentų gaunamos vidutinės pajamos per mėnesį

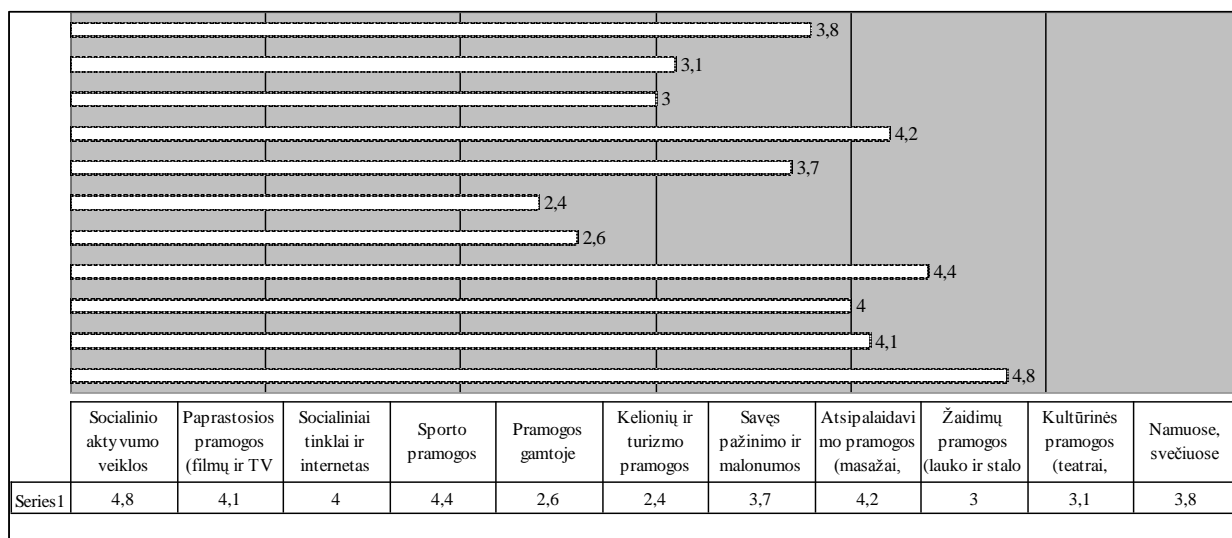
Atlikus gilesnę analizę apie respondentų pajamų dalį skiriama laisvalaikio praleidimui ir pramogoms nustatyta, kad didžioji dalis (38 proc.) respondentų skiria nuo 101 iki 200 lt/mėn., 31 proc. respondentų laisvalaikio praleidimui ir pramogoms išleidžia nuo 201 iki 500 lt/mėn., 14 proc. respondentų išleidžia nuo 501 ir daugiau litų.

Apibendrinus gautus duomenis galima teigti, kad nors respondentų pajamos nėra labai didelės, laisvalaikiiui jie skiria gana nemažą pajamų dalį. Taip pat išvelgiama jaunimo segmente tendencija – respondentų laisvalaikiiui skiriamos lėšos iš esmės nepriklauso nuo jų pajamų dydžio.

Pagal laisvalaikio formą 58,9 proc. respondentų, nurodė pasyvią laisvalaikio praleidimo būdą, o likusieji 41,9 proc. jaunimo nurodė aktyvią laisvalaikio praleidimo formą. Galima teigti, kad respondentai mieliau pasirenka tokį laisvalaikio praleidimo būdą, kuriame vengia aktyvumo ir renkasi tokį poilsį, kur galėtų atsipalaiduoti.

Pagal laisvalaikio organizavimo vietą didžioji dauguma (70,6 proc.) jaunimo labiausiai mėgsta laisvalaikį praleisti patalpose, o likusi dalis – 29,5 proc. respondentų – lauke.

Išanalizavus gautus duomenis apie jaunimo segmento laisvalaikio praleidimo formos dažnumą, gauti rezultatai apibendrinti (žr. 2 pav.).

2 pav. Laisvalaikio praleidimo formų įvertiniai pagal dažnumą jaunimo segmente

Didžiausią 4,8 įvertį respondentai nurodė socialinio aktyvumo veikloms (lankymasis naktiniuose klubuose ir kavinėse). Tai rodo, kad jaunimo segmente tai yra mėgstamiausia ir dažniausia laisvalaikio praleidimo forma. 4,1 įvertį respondentai nurodė paprastoms pramogoms (filmų ir TV žiūrėjimui). 3,8 įvertiu respondentai įvertino svečių lankymą ir buvimą namie kaip mėgstamiausia ir dažniausia laisvalaikio praleidimo formą. Atitinkamai savęs pažinimo ir malonumo pramogos (skaitymas ir meditavimas) buvo įvertintos 3,7 įvertiu, internetas bei socialiniai tinklai – 4, sporto pramogos – 4,4, turizmo ir kelionių pramogas kaip mėgstamiausią laisvalaikio praleidimo formą įvertinta 2,4 įvertiu. Pramogas gamtoje kaip mėgstamiausia laisvalaikio praleidimo forma pagal dažnumą įvertinta 2,6 balais, žaidimų pramogas (lauko ir stalo žaidimai) – 3 balais, kultūrinės pramogos (teatrai ir muziejai) – 3,1, atsipalaidavimo pramogos (masažai ir pirtys) – 4,2 įvertiais.

Anketinės apklausos tyrimo duomenys parodė, kad populiariausios laisvalaikio praleidimo formos pagal dažnumą jaunimo segmente yra dvi socialinio aktyvumo veiklos: lankymasis naktiniuose klubuose, kavinėse ir sporto bei lavinimo pramogos.

Taigi iš socialinio aktyvumo veiklų tyrimui buvo pasirinkti naktiniai klubai, o iš sporto pramogų – sporto klubai, t.y. patalpose organizuojamos pramogos, kadangi daugiausiai respondentų nurodė, kad labiausiai mėgsta praleisti laisvalaikį ar pramogauti patalpose. Atsižvelgiant į jaunimo segmentą, daugumai prieinama ir populiariausia sporto pramoga – kūno tobulinimo kategorija (t.y. sporto klubai), ši sporto kategorija yra labai populiari tarp jaunimo.

Antrame tyrimo etape, taikytas kokybinis – struktūrizuoto interviu tyrimo metodas, kurio tikslas – iširti, kokias MK priemones naudoja naktiniai ir sporto klubai orientuodami paslaugas į jaunimo segmentą. Parankios atrankos būdu tyrimui atrinkti naktinis klubas „Exit“ ir sporto klubas „Geležiniai žmonės“, kadangi šių klubų tikslinis segmentas yra jaunimas.

Sporto klubo „Geležiniai žmonės“ naudojamos marketinginės komunikacinės priemonės yra apibendrintos 3 lentelėje:

3 lentelė. Sporto klubo „Geležiniai žmonės“ naudojamos MK priemonės

„iš lūpų į lūpas“	Orientuojasi į rezultatus, 50 proc. reklamos sudaro pasiekti rezultatai, kurie išreklamuoja sporto klubą.
Skrajutės, kalendoriai	Reklamuojame sporto klubą, įvairius reklaminius pasiūlymus ir t.t.
TV reklama	Transliuojamos laidos per TV kanalą, rodomos varžybos ir rezultatai mūsų sportininku. Laidos transliuojamos kas antrą savaitę, per sezoną – 22 laidos.
„Facebook“ tinklalapis	Orientuotas tik į esamus klientus.
Lojalumo programos	Taikomos šeimos nariams. Taip pat savo klientams, su sporto klubo pažymėjimų suteikiamos 10 proc. nuolaidos restorane „Bajorkiemis“, odontologijos klinikoje, Saulėja SPA procedūroms, Auto forto autoservise.
Akcijos, nuolaidos	"Laimingas klientas" – kiekvieno mėnesio pabaigoje burtų keliu išaiškinamas laimingasis klientas, kuriam nereikės mokėti abonemento mokesčio, į kurį įeina trenerių priežiūra, konsultacijos, treniruočių plano sudarymas, dietos parinkimas.

Internetinė reklama	www.geleziniaizmones.lt ; www.lkfa.lt
Reklama viešuosiuose vietose	Projektas – „Pasiruošk vasarai“ vykdomas klubuose.
Ryšiai su visuomene	Įvairi sklaida žiniasklaidoje.

Sporto klubas „Geležiniai žmonės“, kaip labiausiai efektyvią marketinginę priemonę pritraukiant jaunimą, išskyrė reklamą „iš lūpu į lūpas“, o kaip mažiau efektyvią marketinginę priemonę nurodė socialinius tinklalapius.

„Exit“ naktinio klubo struktūrizuoto interviu apklausos tyrimo rezultatai. Atlikus struktūrizuotą interviu buvo iširtos šio naktinio klubo naudojamos MK priemonės (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Naktinio klubo „EXIT“ taikomos MK priemonės

MK priemonės	Aprašymas
Exit Armija narys	EXIT klubas įteikia personalizuotą EXIT Armija žetonėlį su kuriuo bilietą į bet kurį klubo renginį galima įsigyti už 19 Lt. Klientų gimtadienio šventei klubas dovanoja net 5 bilietus.
„Facebook“ socialinis tinklalapis: http://www.facebook.com/ClubEXIT	EXIT – pirmasis naktinis klubas, kuris savo tinklą perkėlė į „Facebook“ tinklalapį. Šiuo metu socialiniame tinkle 56.541 žmonių(-ės) mėgsta EXIT. Kasdien skaičius auga, apytiksliai po 50 naujų narių per dieną. Renginį pasižymėjusiems „Facebook“ – 25 Lt, kitiems 35 Lt.
Autobuso party	Specialus autobusas veža į EXIT klubą iš Klaipėdos, Vilniaus. Ši marketinginė priemonė yra orientuota į kituose Lietuvos miestuose gyvenančius lankytojus. Tai didina klientų lojalumą, pabrėžia klubo rūpestį klientams patogiai atvykti ir saugiai grįžti.
SMS žinutės ir skrajutės	Pirmas naktinis klubas, kuris ėmė naudoti SMS reklaminių kanalą. Bilieto kaina su sms – 30 Lt, be sms – 35 Lt. Nuo š.m. spalio mėn. buvo sustabdomos SMS žinučių marketingas. Skrajutės spausdinamos ir platinamos kiekvieną šeštadienį Bilieto kaina su skrajute – 30 Lt, be skrajutės – 35 Lt.
Radijo transliacija per Power Hit radijo ir Zip FM	http://www.zipfm.lt/zipietis/exit/blogas/7971
Akcijos	Kiekvieną šeštadienį yra vykdomos akcijos, kurių metu yra suteikiama nuolaida vis kitam kokteiliui.
SMS žinutės	Pirmas naktinis klubas, kuris ėmė naudoti SMS reklaminių kanalą.
Nemokamas įėjimas merginoms	Klubas organizuoja vakarus, kai merginos yra įleidžiamos nemokamai
„iš lūpu į lūpas“ reklama	Klubas visais įmanomais būdais siekia didinti esamų klientų lojalumą ir pasitenkinimą, kadangi „iš lūpu į lūpas“ reklama yra labai efektyvi.
Ryšiai su visuomene	EXIT klubas turi atstovą ryšiams su žiniasklaida, kuris rūpinasi, kad būtų formuojamas teigiamas ir patrauklus šio naktinio klubo įvaizdis.
Video reportažai	http://www.djscene.lt/news/2650-exit-isleidzia-dvd
Lauko reklama	Klubas naudoja reklamą lauko stenduose, kurie stovi Laisvės al., t.y. arti fizinės klubo dislokacijos vietos.
Reklama spaudoje	Klubas reklamuoja spaudoje (žurnalas Laisvalaikis, nemokamas dienraštis „15 min“, dienraštis „Lietuvos Rytas“)
Lauko reklama (vaizdo ekranai)	Vaizdo transliacijos apie klube vykstančius renginius yra rodoma vaizdo ekrane Karaliaus Mindaugo pr. Kaune.
Televizijos reklama per TV3, TV6	Video transliacijos apie klube vykstančius renginius yra rodomos per šiuos TV kanalus.

Naktiniame klube „Exit“, kaip labiausiai efektyvią MK priemonę pritraukiant jaunimo segmentą, taikoma komunikaciją su klientais „Facebook“ socialiniame tinklapyje, o kaip mažiau efektyvios MK priemonės yra skrajutės ir reklaminių SMS siuntinėjimas klientams.

Sporto klubas „Geležiniai žmonės“ kaip labiausiai efektyvią MK priemonę pritraukiant jaunimą išskyrė reklamą „iš lūpų į lūpas“, o kaip mažiau efektyvią marketinginę priemonę nurodė socialinius tinklalapius. Naktinis klubas „Exit“, kaip labiausiai efektyvią MK priemonę pritraukiant jaunimo segmentą, išskyrė komunikaciją su klientais „Facebook“ socialiniame tinklapyje, o kaip mažiau efektyvias MK priemones nurodė: skrajutes ir reklaminių SMS siuntinėjimą klientams. Taigi apibendrinant sporto pramogose taikomas MK priemones nustatytos tradicinės MK priemonės, o naktiniuose klubuose – šiuolaikinės MK priemonės.

Išvados

Šiuolaikinėmis MK priemonėmis stengiamasi sukurti ir išlaikyti esamus ir pritraukti būsimus potencialius vartotojus, kaip ir tradicinėmis MK priemonėmis. Šiuolaikinės priemonės, tokios kaip *socialinės medijos*, dar gana naujas žiniatinklio reiškinys, keičiantis tradicines marketingo komunikacines priemones, procesus, informacijos sklaidos būdus ir atveriantis naujus bendravimo būdus visai visuomenei. Tradicinės MK priemonės daugiau orientuotos į masinę komunikaciją, o šiuolaikinėmis MK priemonėmis komunikacija vis labiau fragmentuota ir specializuota. Socialinės medijos, kaip šiuolaikinė MK priemonė, turi dideles perspektyvas ir galima pastebėti, kad socialinės medijos tampa naujuoju visuomenės išsūkiu.

Tyrimu nustatyta, kad jaunimo segmentas, tai nuo 19 iki 25 metų besimokantys aukštojoje mokykloje ar jau turintys aukštąjį išsilavinimą jauni žmonės. Pagal laisvalaikio ir pramogų praleidimo formas teikia pirmenybę pasyviai laisvalaikio praleidimui, o pagal laisvalaikio organizavimo vietą – uždaroje patalpose. Populiariausios laisvalaikio praleidimo formos jaunimo segmente yra dvi socialinio aktyvumo veiklos: lankymasis naktiniuose klubuose, kavinėse ir sporto bei lavinimo pramogos. Tradicinės komunikacinės priemonės yra labiau taikomos jaunimo segmentui sporto pramogų versle, o šiuolaikinės – naktinių klubų versle.

Laisvalaikio ir pramogų verslo įmonėms svarbu naudoti sparčiai besivystančias technologijas bei domėtis šiuolaikinėmis MK priemonėmis, kas padėtų lengviau pasiekti jaunimo segmentą bei rekomenduojama įtraukti į marketinginių priemonių kompleksą socialines medijas kaip šiuolaikinio MK priemonę ypatingai sporto pramogų versle.

Literatūra

1. Atchley, R. C. (1989). A continuity theory of normal aging. *The Gerontologist*, 29 (2), 183–190.
2. Constantinides, E., Fountain, S. (2008). Web 2.0: Conceptual foundations and marketing issues. *Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*. 9, 231–244.
3. Gučas, A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas: Šviesa.
4. Burnett, et al. (2000). *Advertising principles and practice*. USA: Prentice Hall.
5. Fill, C. (2006). *Marketing communications: engagements, strategies and 241 practice – 4th ed.* Publisher: Financial Times Prentice Hall.
6. Kaskarelis, I. A. (2009). The moneyless free time. *International Journal of Social Economics*. Žiūrėta 2014, vasario 20 per internetą: <<http://www.emeraldinsight.com/Insight/ViewContentServlet?contentType=Article&Filename=Published/EmeraldFullTextArticle/Articles/0060361203.html>>
7. Kviessienė, G. (2000). *Įvadas į socialinę pedagogiką*. Vilnius: Baltijos kopija.
8. Keenam, A., Shiri, A. (2009). Sociability and social interaction on social networking websites. *Library Review*, 58 (6), 438–450
9. Kenly, A., Poston, B. (2013). Social Media and Product Innovation. Žiūrėta 2014, sausio 25 per internetą: <http://kalypso.com/downloads/insights/Kalypso_Social_Media_and_Product_Innovation_1.pdf>
10. Leitner, M. J., Leitner, S. F. (2004). *Leisure Enhancement*. The Harworth Press: New York, London. Oxford.
11. Levinson, J.C. (2009). *Guerilla marketing*. Computer Press: Brno.
12. Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 119-5406.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl vaikų ir jaunimo socializacijos programos patvirtinimo. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 30-995.
14. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.
15. Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 70-3170.
16. Lister, M., et al. *New Media: A Critical Introduction*. Milton Park: Routledge, 2009.
17. Mayfiel, A. (2009). What is Social Media? Žiūrėta 2014, sausio 27 per internetą: <http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf>.

18. Mennecke, B., McNeill, D., Roche, E., et.al. (2008). Second Life and Other Virtual Worlds: A Roadmap for Research. *Žiūrėta* 2014, vasario 5 per internetą: <<http://www.bus.iastate.edu/mennecke/CAIS-Vol22-Article20.pdf>>
19. Peres, R., Muller, E., Mahajan, V. (2010). Innovation diffusion and new product growth models: A critical review and research directions. *Žiūrėta* 2014, sausio 25 per internetą: <<http://personal.stevens.edu/~ysakamot/BIA658/man/week13/innovationdiffusion.pdf>>
20. Rajeckas, V. (1999). *Pedagogika – ugdymo mokslas ir menas*. Vilnius: PPRC rotoprintas.
21. Vaičiulienė, A. (2004). *Paauglio psichologija*. Vilnius: Presvika.
22. Weiermair, K., Mathies, Ch. (2004). Wellness: a new perspective for leisure centers, health tourism, and spas in Europe on the global health market. *The tourism and leisure industry: shaping the future*. P. 181–198.
23. Unterhauser, L. (2006). *Marketingo tyrimai*. Panevėžys.
24. Zuoza, R. (2000). Jaunimo pilietinės iniciatyvos skatinimas Lietuvoje. *Pedagogika*, Nr. 40, p. 28.

COMMUNICATION TOOLS IN THE YOUTH SEGMENT OF THE LEISURE AND ENTERTAINMENT BUSINESS

Summary

The modern tools such as *social media* is quite a new phenomenon of media that exchanges traditional marketing communication tools, processes, spread ways of information and opens new communication trends for the whole society. Traditional marketing communication tools are more oriented towards mass communication, and following modern marketing communication tools, communication turns to be more and more fragmented and specialized. Social media have greater perspectives and it can be noticed that they turn to be the latest challenge for the society.

This paper analyzes the marketing communication tools and how they are characterized by a combination of youth leisure and entertainment industry. The youth segment, as part of society, which can be defined as an active, understanding of technology, communicating and hard accepting the traditional marketing communication tools. Penetration of information technology particularly visible in the youth segment, which can not justify the result in costly and inefficient traditional marketing communication tools in the market. But at the same time creates a huge potential for digital marketing on communication tools and their application in the youth segment. The paper aim is to investigate and analyze of marketing communication measures for the youth segment in leisure and entertainment business. The empirical study was conducted in two phases. Survey methods: scientific literature and legal documents analysis, quantitative and qualitative research methods. Application of marketing communication tools in the business environment is one of the largest business competitive advantages in the market.

The research found that the youth segment of young people at the age from 19 to 25, are ones learning at the higher school and already possessing higher education. Under the research it was determined that the youth segment prefers passive leisure spending according to the spending forms of leisure and entertainment, and indoor leisure according to the leisure location. Under the research it was determined that the most popular leisure spending forms in the youth segment are two social activities: attendance of nightclubs, cafes, sports and educational leisure. The research outcomes revealed that traditional communication tools are more applied to the youth segment in the sports entertainment business, and modern ones in the business of nightclubs.

It is significant for leisure and entertainment business companies to apply fast developing technologies and be interested in modern marketing communication tools in order to reach the youth segment easier and it is recommended to integrate social media into the complex of marketing tools as a modern marketing communication tool – especially in sports entertainment business.

AUTORIŲ LYDRAŠTIS

Autoriaus vardas, pavardė: Vilma Tamulienė

Mokslo laipsnis ir vardas: daktarė, docentė

Darbo vieta ir pozicija: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, lektorė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Marketingas, marketingo tyrimai, marketingo komunikacijų valdymas, reklamos teorija ir praktika

Telefonas ir el.pašto adresas: +370 60736010, vilma.tamuliene@khf.vu.lt

Autoriaus vardas, pavardė: Oksana Čelombijeva

Mokslo laipsnis ir vardas: magistrantė

Darbo vieta ir pozicija: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, II pakopos studentė

Autoriaus mokslinių interesų sritys: Marketingas ir integruotos marketingo komunikacijos

Telefonas ir el.pašto adresas: oksana.celombijeva@khf.vu.lt

COVER LETTER OF AUTHORS

Author name, surname: Vilma Tamuliene

Science degree and name: MBA, PhD, Associate Professor

Workplace and position: Lecturer at Kaunas Faculty of Humanities, Vilnius University, Lithuania

Author's research interests: Marketing, Marketing research, Marketing Communications Management and Advertising

Telephone and e-mail address: +370 60736010, vilma.tamuliene@khf.vu.lt

Author name, surname: Oksana Celombijeva

Science degree and name: BBA from Kaunas Faculty of Humanities, Vilnius University, Lithuania

Workplace and position: Master student at Kaunas Faculty of Humanities, Vilnius University, Lithuania in the specialization of Marketing and Trade Management

Author's research interests: Marketing and Integrated Marketing Communications

Telephone and e-mail address: oksana.celombijeva@khf.vu.lt

Šiaurės Lietuvos kolegija

STUDIJS ŠIUOLAIKINĖJE VISUOMENĖJE
STUDIES IN MODERN SOCIETY

Mokslo darbai
Academic Papers

2014 Nr. 5(1)

ISSN 2029-431X

Kalbos redagavimas, maketavimas – Monika Domeikienė
Anglų kalbos redagavimas – Dalia Vaičėnaitė
Viršelio autorė Emilija Samčėnkaitė

Tiražas 100 egz.
Išleido VšĮ Šiaurės Lietuvos kolegija
Tilžės g. 22, 78243 Šiauliai
El. p. bilbokaite.ieva@slk.lt
<http://www.slk.lt>

Spausdino UAB „Šiaulių knygrišykla“
P. Lukšio g. 9A, 76207 Šiauliai
El. p. knygos@splus.lt
<http://www.siauliuknygrisykla.lt>